

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА ПЛЕЯДА

КОЛИЙН МАКЪЛОУ

3

ПРЪВ СРЕД РИМЛЯНИТЕ

СПАСИТЕЛЯТ НА РИМ

КОЛИЙН МАККЪЛОУ
ПРЪВ СРЕД РИМЛЯНИТЕ
ЧАСТ III: СПАСИТЕЛЯТ НА
РИМ

Превод: Борис Тодоров

chitanka.info

Година седма (104 г. пр.Хр.)

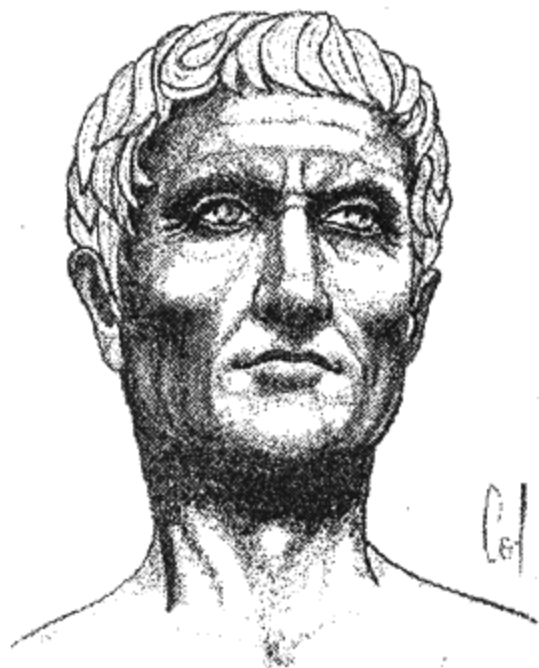
В консулството на Гай Марий (II) и Гай Флавий Фимбрия

Година осма (103 г. пр.Хр.)

В консулството на Гай Марий (III) и Луций Аврелий Орест

Година девета (102 г. пр.Хр.)

*В консулството на Гай Марий (IV) и Квинт Лутацій Катул
Цезар*

Квинт Лутацій Катул Цезар

На Сула се падна задачата да организира триумфалното шествие на Марий. Той следваше стриктно получените нареждания въпреки вътрешното си недоволство, което се дължеше не на друго, а именно на въпросните нареждания.

— Искам триумфът да бъде подготвен и проведен бързо и без излишни усложнения — беше заръчал Марий още в ПUTEОЛИ, когато двамата стъпиха на италиятския бряг. — До шестия час най-късно шествието трябва да се е качило на Капитолия, за да се съчетае церемонията с тази по встъпването в длъжност на консулите и с първото годишно заседание на Сената. Но самото шествие не бива да те тревожи излишно, защото това, с което искам да се запомни този ден, е *пирът* след заседанието. В крайна сметка, налага ми се да устроя два пира едновременно: единият — като триумфиращ пълководец, другият — като новоизбран първи консул. Така че, Луций Корнелий, искам всичко, свързано с пиршеството, да е готово до последната подробност! Никакви твърдо сварени яйца и вмирисани сирена, разбираш ли ме? Храната да е прясна и възможно най-скъпа, танцьорите, певците и музикантите да са най-добрите и най-известните в Рим, чиниите да са златни, а ложетата — тапицирани в пурпур.

Докато слушаше всичко това, на Сула му се свиваше сърцето. Марий щеше да си остане завинаги един селянин с аспирации към властта; да се претупат шествието и церемонията по встъпването в длъжност, а след това да се дават богоугодни пиршества, беше проява на изключително лош вкус. Особено с такава евтина показност със златото и пурпура!

Тъй или иначе, нямаше да се нарича Сула, ако не изпълнеше дословно дадените му нареждания. На бърза ръка намери нужните глинени делви, измазани отвътре с восък, за да не пропускат вода, и ги прати до Бая за стриди, до Кампания за раци, до залива Кратер за скариди, докато цял керван каруци, снабдени със същите съоръжения, се запъти нагоре по течението на Тибър, за да търси змиорки и щуки; искусни рибари застанаха пред отходните тръби на римската канализация, за да ловят костури — гиганти, а доставчиците се завтекоха да носят на готвачите стада и ята от специално угоявани с тестени сладки животни — от петли и патици, прасета и ярета до фазани и малки сърнички — с нареждането да ги опекат добре и да ги

натъпчат с всевъзможни пълнежи; без да забравяме внушителното количество гигантски охлюви, които Марий и Сула бяха донесли от Африка — един вид почит от страна на Публий Вагиений, който се надяваше да научи за реакцията на римските сладокусници.

По този начин Мариевият триумф държеше постоянно под творческо напрежение Сула, който се утешаваше с мисълта, че когато дойде ред за *неговия* триумф, ще се погрижи шествието да се проточи толкова дълго, че да са му нужни три дни да мине от единия до другия край на определения още в дълбока древност маршрут — досущ както беше направил Емилий Павел. Защото беше проява на истински аристократизъм както да придадеш блясък на парада си, така и да му отделиш по-дълго време, за да могат колкото се може повече римляни да станат свидетели на триумфа ти. Докато обратно — да похарчиш луди пари и да прекараш целия си ден в храма на Юпитер Оптимус Максимус, за да ядеш и пиеш, това си беше чиста проба селящина, отчаян опит на едно парвеню да спечели благоразположението на видните римски граждани.

Все пак Сула успя да превърне самото шествие в запомнящо се зрелище. Имаше с какво да представи на зрителя всяко едно от паметните сражения в Африка — като се започне с гигантските охлюви от Мулухат и се свърши със самата Марта Сирийката. Пророчицата се беше излегнала върху кушетка, тапицирана в пурпур, която беше покачена на огромна платформа, имитираща тронната зала на княз Гауда в Картаген. До нея седеше актьор, изобразяващ Гай Марий, и друг, играещ възможно най-достоверно ролята на Гауда. По нареждане на Сула върху покрива на голяма покрита каруца, покрита с орнаменти и украшения, бяха подредени всички бойни отличия на Марий. Нататък се тътрузеха колите с плячката, след тях — колите с пленените от врага доспехи, колите с всичко онова, отнето от неприятеля, което си струваше да се покаже на римския гражданин. Купищата предмети обаче бяха подредени толкова майсторски, че зрителите можеха отдалеч да ги различават и да се възхищават на всеки един поотделно. Още по-назад бяха теглени затворени в клетки лъвове и чудати маймуни, а подире им гордо пристъпваха две дузини африкански слонове. И шестте легиона от африканската армия се бяха строили, за да участват в шествието, но им бяха отнети копията,

мечовете и ножовете — вместо тях всеки един легионер държеше дървена тояга, окичена с лавров венец.

— Да си вдигате високо краката като, марширувате, *куни* такива! — крещеше Марий на войниците си, докато участниците в шествието се събираха на изпотъпканите ливади, известни като Вила Публика. — Аз самият трябва в шестия час да съм на Капитолия и няма да ви наблюдавам. Но и боговете няма да ви помогнат, ако ме изложите, чувате ли ме, *фелатори* недни?

Войниците обожаваха началникът им да ги нарича с обидни имена. Но всъщност, мислеше си Сула, както и да се обърнеше към тях, Марий щеше да си остане техният любимец.

В шествието участваше и Югурта, облечен в царската си пурпурна роба. За последен път беше завързал около главата си бялата лента с пискюлите, тъй наречената диадема, която беше знак за царското му достойнство. От горе до долу го бяха покрили със злато, което искреше под ослепителните лъчи на зимното слънце. До Югурта вървяха и двамината му синове, също като него облечени в пурпур.

Когато Марий върна Югурта в Рим, противникът му не можеше да повярва — толкова беше убеден, че заедно с Бомилкар са се разделили веднъж завинаги с големия град. Че никога повече той, Югурта, няма да крачи между тези покрити с теракота къщи и изрисувани колони, между боядисаните в ярки цветове стени и статуите, които сякаш дебнеха отвсякъде и с жизнеността си създаваха впечатление, че само след миг ще заразмахват меча си, ще държат речи, ще препускат из града или ще оплакват нещастията си. В Рим нищо не приличаше на измазаните в бяло градове на Африка — тукашните жители вече бяха отвикнали да гледат цвета на кирпича, но вместо просто да варосат стените на домовете си, боядисваха ги във всевъзможни цветове. Хълмовете и скалите, отворените пространства, потънали в зеленина, заострените върхове на кипарисите и чадърите на боровете, храмовете, извисяващи се от издигнатите си площадки, неизбежните изображения на крилатата богиня Виктория, качила се на шеметно препускащата си *квадрига*, които те наблюдаваха кажи-речи от всеки фронтон, лека-полека заличаващият се белег от големия пожар във Виминал и горния Есквилин, това беше той — Рим, градът

за продан. И каква трагедия, че Югурта все пак не бе успял да намери достатъчно пари, за да го купи! Колко различно биха изглеждали нещата, ако му се беше удадо!

Квинт Цецилий Метел Нумидик го беше приел у дома си като скъп гост, комуто все пак не е разрешено да напуска временното си жилище. Бяха вкарали Югурта в къщата на патриция по тъмно и вече от няколко месеца го държаха напълно откъснат от света; не му позволяваха дори да се покаже на лоджията, която гледаше точно срещу Форум Романум и Капитолия. На пленения цар не му оставаше друго, освен да крачи напред-назад из затворения перистил като лъв в клетка — какъвто всъщност и се чувстваше. Гордостта не му позволяваше да затлъстее от бездействие: всеки ден тичаше на място, правеше гимнастически упражнения, боксираше се с въображаеми противници, набираше се на някои от по-здравите клони в градината. Искаше, когато най-после дойде време за триумфа на Гай Марий, да си спечели възхищението на тези най-обикновени римляни; да знаят, че са имали срещу себе си достоен противник, не просто някой слабохарактерен ориенталец.

С Метел Нумидик Югурта се държеше извънредно хладно, понеже най-малко му се искаше в такъв момент да сводничи в полза на един римлянин за сметка на друг — нещо, което силно разочарова домакина му, който се надяваше от устата на пленника да изкопчи някакви свидетелства, че Марий е превишавал пълномощията си на проконсул. Това, че Нумидик си остана с празни ръце, в крайна сметка беше и последната радост, която Югурта можеше да си позволи. Добре знаеше кой единствен сред римляните би могъл да се изправи срещу него и ако не друго, беше спокоен, че го е победил силен човек. Никой не отричаше на Нумидик, че произхожда от голям род и че е имал случай да докаже своята неподкупност, но като човек и като войник той не можеше дори да целува обувките на Гай Марий. Разбира се, в сравнение с патриций от ранга на Метел Нумидик, Гай Марий си оставаше едва ли не едно плебейско копеле, а в очите на Югурта, който цял живот беше преследван от извънбрачната връзка на родителите си, това беше още една причина да изпитва дружески чувства към другаря си от под стените на Нуманция.

В деня, преди Гай Марий да влезе в Рим като триумфиращ пълководец и като бъдещ консул, Метел Нумидик и започналият му да

заеква син дадоха официална вечеря в чест на Югурта и двамата му синове. На вечерята присъстваше и Публий Рутилий Руф, за когото Югурта лично бе помолил да бъде поканен. От всички онези, които навремето се бяха сражавали под командването на Сципион Емилиян при Нуманция, само Гай Марий отсъстваше.

Вечерта мина много странно. Метел Нумидик беше прахосал сумата средства, за да удостои гостите си с подобаващи за техните особи ястия. Оправдаваше прахосничеството си с това, че нямал намерение нито за миг да се задържи на пиршеството, което Гай Марий щял да даде на другия ден в храма на Юпитер Оптимус Максимус, щом като се разпусне първото заседание на Сената.

— В целия град почти не са останали раци, стриди или охлюви, за да добавя нещо по-специално към менюто — тюхкаше се Нумидик, докато сътрапезниците се излягаха около масите. — Марий е изкупил всичко от пазара.

— Да не би и за това да е виновен Марий? — попита Югурта, като видя, че Рутилий Руф внимава да не изпусне вместо него някоя по-язвителна бележка.

— Гай Марий е виновен за абсолютно всичко — държеше на своето Нумидик.

— На твоє място не бих говорил такива неща. В крайна сметка, Квинт Цецилий, нищо не ви пречеше на вас, патрициите, да издигнете някого от неговия мащаб измежду вас самите. Само че просто не намерихте кого. *Рим* създаде Гай Марий. Нямам предвид самия град, нито римския народ, а Рома, безсмъртната богиня, гения на вашия град, неговата движеща сила. Изведнъж ви трябва силен и могъщ човек. Благодарение на Рома човекът е намерен — рече Югурта Нумидиеца.

— Сред нас има и такива, които хем произхождат от висшите съсловия, хем са не по-малко способни от Гай Марий — тросна се Нумидик. — Всъщност аз съм един от тях и трябваше да го докажа. Но Гай Марий ми открадна империума, а утре ще отнесе и лаврите, които се падаха на мен.

По лицето на Югурта се изписа недоумение, затова Цецилий Метел добави кисело:

— Ето например, да не би Гай Марий да те залови теб в плен, царю? Онзи, който успя да извърши това, беше именно човек от

благородно потекло, чиито предци имат с какво да се похвалят — Луций Корнелий Сула. Спокойно може да се твърди, че не Гай Марий, а Луций Корнелий Сула завърши войната — пое си дълбоко въздух Нумидик; не му беше никак лесно да лиши самия себе си от славата на победителя, но в името на патрицианската чест, а и на здравия разум реши, че ще е по-добре, ако обяви за герой Сула. — В действителност Луций Корнелий притежава всички добри качества на Гай Марий, но заедно с това и типичните черти за един достоен римлянин.

— Не съм съгласен! — скастри го леко презрително Югурта, който усещаше, че през цялото време Рутилий Руф не сваля поглед от него. — Този човек е като леопард — целият на петна, тук тъмни, там светли. Докато Гай Марий е праволинеен, ако разбираш какво искам да кажа.

— Изобщо не те разбирам — отвърна му сухо Нумидик.

— Затова пък на мен ми е ясно — усмихна се доволно Рутилий Руф.

Югурта му върна усмивката. В погледа му се четяха същите онези приятелски чувства, с които двамата младежи се бяха обвързали навремето при Нуманция.

— Гай Марий не е като другите — обясни той. — Представлява сочен и съблазнителен плод, който обаче е израснал на най-обикновено дърво, останало във от овоцната градина. Хора като него, скъпи ми Квинт Цецилий, не могат да бъдат спрени или подлъгани в друга посока. Те притежават волята, смелостта и остротата на ума — не само това, но и онази невидима нишка безсмъртие, която другите не познават, — за да превъзмогнат всяко препятствие, което им се изпречи на пътя. Боговете *обичат* този тип хора! Затова и Фортуна щедро ги обсипва със своите скъпоценни дарове. Затова и Гай Марий върви смело напред, а дори там, където трябва да забави крачка или да се приведе, той продължава с гордо вдигната глава.

— Колко си прав! — не можа да се въздържа да възкликне Рутилий Руф.

— Лу-Лу-Луций Кор-Кор-Корнелий е мно-мно-много по-по-добър — гневно се обади Прасчо Метел Младши.

— Не е така! — поклати глава Югурта, за да наблегне на думите си. — Нашият приятел Луций Корнелий притежава ума... смелостта... и може би волята... но не мисля, че в него има тази нишка безсмъртие,

за която ви говоря. За него и калната пътека е за предпочитане, стига да го отведе по-скоро до целта. Бойните слонове не са за хора, свикнали да яздят мулета. Вярно, смел е като бик! В сражение винаги излиза пръв срещу врага; никой по-добре от него не вижда къде трябва да се помогне на отстъпващите, къде да се пробие, къде да се заобиколи неприятелят в гръб. Но Луций Корнелий не е способен да чуе гласа на Марс. Докато Гай Марий постоянно разговаря с него. Между другото, предполагам, че „Марий“ е някое латинско изопачаване на „Марс“? Може би значи „син на Марс“? Не знаете? Или просто не ти се иска да узнаеш, Квинт Цецилий? Жалко. Латинският е велик език! Може да звучи сухо и насечено, но притежава такива неизброими нюанси!

— Разкажи ми нещо повече за Луций Корнелий — помоли го Рутилий Руф, докато си подбираше някое по-прясно хлебче и яйце, по възможност кокоше.

Югурта се беше нахвърлил хищно върху охлювите, тъй като откакто беше в плен, не бе имал възможност да вкуси подобен деликатес.

— Какво има за разказване? Той е просто продукт на своята класа. Всичко, с което се захване, му иде отръки. Толкова лесно се справя във всяка ситуация, че от десет души девет никога не биха разбрали дали е естествен в поведението си, или играе роля. Но за времето, докато бях с него, нито за миг не ми се удаде възможност да откроя що за риба е този човек и в какви води е свикнал да плува. О, не ще и съмнение, че за в бъдеще ще печели не една и две войни, че ще се покаже прекрасен управник, но вътре в себе си като че ли ще остане завинаги чужд на тези неща. — По брадата на почетния гост се стичаше чеснов сос, така че той за миг престана да говори и повика един от прислужниците да избърше внимателно цялото му лице. След това царствено се оригна и продължи: — Винаги ще избере бързината, защото при цялата си способност не е бил дарен с онази нишка безсмъртие, която помага на човек да бъде търпелив. Ако пред Луций Корнелий се представят две алтернативи, той винаги ще се хване за онази, която смята, че ще го отведе по-бързо до целта. Не е толкова усърден в подробностите, колкото Гай Марий, или просто не притежава неговия широк мироглед.

— От-т-къде зн-знаеш т-толкова много за Лу-Лу-Луций К-К-Корнелий? — попита Метел син.

— Наложил ни се веднъж да яздим заедно — замислил се Югурта и зачовърка зъбите си с клечка. — А след това пътувахме на един кораб от Икозиум до Утика. Имахме достатъчно време да се поопознаем.

Последните думи бяха произнесени с такъв тон, че останалите не разбраха точно какъв смисъл влагаше в тях. Но никой не посмя да задава въпроси.

Салатите бяха отнесени, дойде редът на месата и Метел Нумидик и гостите му се нахвърлиха лакомо върху ястията. Единствено двамата млади африкански князе, Ямпсас и Оксинтас, нямаха апетит.

— Искат да умрат заедно с мен — прошепна Югурта на Рутилий Руф.

— При нас това би било недопустимо — поклати глава Рутилий Руф.

— И аз така им казвам.

— Знаят ли къде им е отредено да живеят?

— Оксинтас ще бъде в град Венузия, който нищо не ми говори, както и Аскулум Пицентум, където трябва да отиде Ямпсас.

— Венузия се намира на юг от Кампания, по пътя за Брундизиум, докато Аскулум Пицентум е североизточно от Рим, отвъд Апенините. Ще се чувстват достатъчно удобно.

— Колко време ще ги задържите? — загрижи се Югурта.

Рутилий Руф се замисли, после вдигна рамене.

— Трудно е да се каже. Няколко години най-вероятно. Докато местните управници пратят до Сената нужните доклади, че и двамата вече достатъчно добре са усвоили римските правила на поведение, че са се привързали към римската идея и могат да бъдат върнати в родината им, без това да представлява опасност за Рим.

— Значи ще си останат в изгнание цял живот — рече с тъга Югурта. — Защо наистина не ги оставите да умрат с мен, Публий Рутилий!

— Не, Югурта, не бива да говориш така. Кой ще знае какво им крие бъдещето?

— Прав си.

После бяха поднесени още меса и салати, а най-накрая сладки, сирена, малко пресни плодове, колкото можеха да се предложат по това време на годината, и много сушени плодове. Само Ямпсас и Оксинтас не се оказаха достатъчно възпитани да отдадат заслуженото на предлаганите им изкушения.

— Кажи ми, Квинт Цецилий — обърна се Югурта към Метел Нумидик, след като и последните чинии бяха прибрани от масите и робите донесоха от най-доброто вино от избата на домакина, — какво ще правите, ако някой ден се появи нов Гай Марий, сиреч друг човек с неговите способности, с неговата енергия и поглед в бъдещето, без да забравяме за нишката безсмъртие в съзнанието му, но роден римски патриций?

Нумидик примигна недоумяващо.

— Не разбирам за какво намекваш, царю. Гай Марий си е Гай Марий.

— Но не е задължително да се окаже единствен по рода си — настояваше Югурта. — Какво ще правите, ако новият Гай Марий се окаже с патрицианско потекло?

— Просто не би могъл — твърдеше Нумидик.

— Глупости, разбира се, че би могъл — отпи от превъзходното киантско вино Югурта.

— Мисля, че Квинт Цецилий смята Гай Марий изключително за продукт на своята класа — намеси се любезно Рутилий Руф.

— Един Гай Марий може да израсне, в каквата и да е класа или среда — не се съгласи Югурта.

Но всички римляни в стаята едновременно поклатиха глави в знак на несъгласие.

— Не — възрази Рутилий Руф от името на цялата група. — Това, което казваш, може да важи за Нумидия или за която и да е друга страна по света, но не и за Рим! *Никой* патриций дори не би помислил да действа като Гай Марий.

И това сложи точка на дискусията. Още няколко чаши вино и всички станаха от местата си. Публий Рутилий Руф се върна у дома си, а живеещите при Метел Нумидик се запътиха към своите легла. Сити и доволни от порядъчното похапване и пийване, а и от интересните разговори, Югурта и Нумидик потънаха в дълбок, спокоен сън.

Когато два часа преди зазоряване Югурта беше събуден от роба, назначен да му бъде личен прислужник, той се чувстваше в прекрасна форма — отпочинал и прациящ от сили. Позволиха му да вземе гореща баня, сетне се зае с усърдие с тоалета си; с помощта на нагорещена маша косата му беше навита на дълги къдрици, подобни на наденички, както беше накъдрена и грижливо подрязваната му брада, завързана на снопчета със златни и сребърни нишки. Иначе бузите и врата бяха внимателно обръснати. Напарфюмиран с най-скъпи помади, сложил си диадемата и всичките си скъпоценности (които вече бяха минали през ръцете на чиновниците от хазната, защото в деня след триумфа щяха да бъдат добавени към пляката, извадена за подялба на Марсово поле), в мига, в който се показва от покоите си, цар Югурта възпящаваше самата идея за елинистичния владетел, чиято царственост лъха отвсякъде, от главата до петите.

— Днес — обърна се той към синовете си, докато се возеха на носилките си към Марсово поле — за пръв път в живота си ще видя Рим с очите си.

Тримата бяха посрещнати лично от Сула, който се луташе из наглед пълен безпорядък от човешки силуети на фона на светлините на факлите. Но вече по билото на Есквилина се показваше червеникавата линия на зората и Югурта си каза, че най-вероятно врявата около него се дължи на огромния брой хора, скупчени на едно място, а не на пропуски в организацията.

Бяха му сложили окови, но те си оставаха просто част от зрелището: дори да избягаше, къде можеше да се скрие в Италия един пунически цар?

— Вчера те обсъждахме — опита се да захване някаква тема за разговор със Сула Югурта.

— О, така ли? — учуди се той, сложил си блестяща сребърна броня и пола от *птериги*. Беше си вързал сребърни набедреници, на раменете си носеше аленочервено военно наметало, а главата му се криеше под сребърен атически шлем, окичен с пухкаво червено перо. В очите на Югурта, който допреди го беше виждал само със сламена шапка, Сула се беше превърнал сякаш в непознат. Зад квестора постоянно се щуреше някакъв роб, който носеше на специално сглобена рамка всичките бойни отличия на господаря си, които вече вдъхваха респект у зрителя.

— Да — кимна Югурта, който наистина изгаряше от желание да се поразбъбри с някого. — Водеше се спор кой в действителност е спечелил войната срещу мен: Гай Марий или ти.

Белезникавите очи на Сула се спряха върху лицето на Югурта.

— Интересен спор, царю. Ти самият на кое мнение беше?

— На правилното. Казах им, че Гай Марий е спечелил войната. Той взимаше основните решения, той знаеше кой за какво да използва, включително и теб. В крайна сметка негова е била заповедта да се срещнеш с тъста ми Бокх — усмихна се Югурта. — Тъй или иначе, в спора единствено старият ми приятел Рутилий Руф взе моята страна. И Квинт Цецилий, и синът му поддържаха тезата, че войната е била спечелена от теб, защото си ме заловил в плен.

— Наистина си взел правилната страна — съгласи се Сула.

— Винаги е относително коя е правилната страна в един спор.

— Не, не и в този случай — кимна Сула по посока на Мариевите войници, стълпени наблизко. — Никога не бих могъл да се оправям с тях. Разбираш ли, просто ние сме замесени от различно тесто.

— Значи си се научил да го криеш — рече Югурта.

— О, не, повярвай ми, те никога няма да сбъркат що за човек съм аз. Марий спечели войната, защото ги имаше изцяло на свое разположение. Това, което направих, можеше да бъде дело на всеки друг легат от щаба му — пое си той дълбоко въздух при тези думи. — Предполагам, че вечерта ти е минала приятно, царю?

— Повече от приятно! — разтърси веригите си той, но за негова радост оказа се, че са достатъчно леки, за да не му пречат в движенията. — Квинт Цецилий и заекващият му син ми бяха устроили истинско царско пиршество. Ако попитате някой нумидиец какво би искал да хапне вечерта, преди да бъде убит, той винаги би ви отговорил: охлюви. А снощи ядох тъкмо охлюви.

— Значи си добре заситен, царю.

Югурта се ухили широко.

— Така си е! Най-добрият начин да се оставиш на удушвача, бих казал.

— Само че в случая никой не те пита какво *ти* би казал — сръза го Сула, чиито зъби изглеждаха почти черни в сравнение с бледия тен на лицето му.

Югурта мигом помръкна.

— Какво имаш предвид?

— Аз съм този, който отговаря за провеждането на триумфалното шествие, царю Югурта. Което означава, че аз ще се разпореждам и с твоята смърт. Вярно е, че ако следваме традицията, би трябвало да те удушим с въже. Но това не е правило, така че има и друга възможност. А именно да те хвърлим в дупката на Тулианум, където да те оставим да пукнеш от глад — усмивката му ставаше все по-широка и по-широка. — След подобно царско пиршество — и особено след като си се опитал да всееш неразбирателство между мен и моя пряк началник — мисля, че ще бъде жалко, ако не те оставим да смелиш на спокойствие изядените охлюви. Така че, царю, за теб няма да има въже като за другите! Ще си умреш бавно-бавно.

За щастие синовете на Югурта бяха далеч, за да чуят разговора му със Сула. Царят изпрати с поглед квестора, който му махна вместо сбогом и отиде до момчетата да им провери веригите. Югурта се огледа наоколо, за да се наслади на суматохата, която го обграждаше. Цели тълпи от роби притичваха насам-натам, за да носят лавровите венци, с които трябваше да се окичи всеки един легионер; встрани музикантите настройваха роговете си и причудливите тръби във формата на конски глави, които навремето Ахенобарб беше донесъл като плячка от Дългокоса Галия; близо до музикантите се бяха събрали танцьорите, които в последния момент се изпитваха дали са заучили добре този или онзи номер; конете потропваха с копита и пръхтяха неспокойно, изнервени от стоенето на едно място; освен тях на Марсово поле бяха доведени още десетки волове с позлатени рога и окичени с цветя вратове, впрегнати в многобройните товарни коли за плячката; отнякъде се показва магаре, носещо вода, на което бяха сложили вместо лавров венец сламена шапка, пробита на две места, за да се покажат свободно ушите; някаква дърта и беззъба вещица с гърди, плоски като спукани мехове, облечена от главата до петите в злато и пурпур, беше качена на огромна платформа, където я чакаше специално ложе, тапицирано също в пурпур, сякаш беше най-известната куртизанка на света; и ето, че дъртата вещица впиваше поглед в лицето на Югурта, сякаш аха-аха ще се превърне в Цербер, само да ѝ изникнеха три глави вместо една...

Щом най-сетне шествието потегли, всички изведнъж се разбързаха. Обикновено най-отпред вървяха сенаторите, както и

всички магистрати без консулите, зад тях — някои от музикантите, сетне — танцьорите и смешниците, имитиращи известни персонажи от обществения живот; след клоуната идваше ред на каруците с плячката и платформите, на които се разиграваха пред зрителите паметни сцени, нататък следваха отново музиканти, танцьори и смешници, придружени от жреците и жертвените животни, античната колесница, в която се возеше самият триумфиращ пълководец, и най-накрая — победоносните легиони. Но Гай Марий беше внесъл сериозна промяна в реда на минаващите, като сам бе застанал заедно с жертвените животни пред музикантите, танцьорите и колите с плячката, за да може да стигне по-скоро Капитолия, да извърши своето жертвоприношение и моментално да встъпи в длъжност. След това щеше да свика първото годишно заседание на Сената и да председателства на пиршеството, което щеше да даде в храма на Юпитер Оптимус Максимус.

За свое учудване Югурта установи, че първата му и последна разходка по улиците на Рим му доставя истинско удоволствие. Какво го вълнуваше начинът, по който щеше да умре? Човек тъй и тъй трябва някой ден да се прости с живота, а той поне от нищо не можеше да се оплаче от своя, дори и да го завършваше победен. Беше ги накарал здраво да се изпотят римляните, за да си спечелят парите му. Покойният му брат Бомилкар... Минаваше му през ума, че и той беше умрял в тъмница. Може би братоубийството не се беше понаряло на боговете, независимо от причините, които бяха подтикнали Югурта към него. Пък и само боговете можеха да кажат колко точно от своите най-близки роднини нумидийският цар беше погубил или беше накарал да погубят. Дали това, че сам гледаше да не мърси ръцете си, беше основание да не се чувства виновен?

О, колко високи бяха тези къщи с апартаменти! Шествието рязко зави по Викус Тускус във Велабрум, една от частите на града, най-гъсто застроени с инсули, които сякаш се привеждаха над тесните алеи и още малко да се срещнат над главите на минавачите. От всеки прозорец надничаше нечие лице, а по всички лица беше изписана все същата радост и веселие при вида на празничния парад. За Югурта беше голяма изненада да открие, че римляните поздравяват не само победителите, но и самия него, изпращаха го по пътя към смъртта с думи за кураж и най-искрени благопожелания.

По-нататък шествието мина покрай пазара за месо, тъй наречения Форум Боариум, където голата статуя на Херкулес Триумфалис беше украсена специално за триумфа на пълководеца — победител: бяха ѝ навлекли огромна пурпурно — златна *тога пикта*, под нея пурпурната *туника палмата* със задължителните палмови листа, избродирани по ръба ѝ; в едната си ръка Херкулес държеше лаврова клонка, в другата — скиптър от слонова кост с орел в горния си край, а лицето му беше боядисано в яркочервено с *миним*. Явно, че в ден като този римляните нямаше как да си купят месо, защото пред изящните храмови постройки около площада нямаше нито една сергия. Ето там! Това е храмът на Церера, който се смяташе за най-красивата сграда в цял Рим; и няма как другояче да бъде от римска гледна точка, след като цялата му фасада беше боядисана в ярки червени, сини, зелени и жълти цветове, а подиумът му се издигаше не по-ниско от този на всеки друг римски храм. Югурта знаеше, че това е своего рода главна квартира на плебейското съсловие, където се пазят протоколите от заседанията на плебейското събрание и изпълняват своите задължения плебейските едили.

Парадът се насочваше право към вътрешността на Големия цирк, постройка, с размерите, на която Югурта не бе виждал никъде другаде; трибуните следваха по дължина целия Палатин и можеха да поберат около сто и петдесет хиляди души. Всеки един от редовете дървени пейки беше зает до последно от радостни зяпачи, които идваха да поздравят Гай Марий за триумфа му. Понеже самият Югурта вървеше само на няколко метра пред Марий, той ясно чуваше, че където и да минат, радостните възгласи преминаваха едва ли не в коленопреклонни хвалебствия. Никой не обръщаше внимание на забързаната крачка на маршируващите, тъй като Марий предвидливо бе пратил свои агенти сред тълпите да разпространяват мълвата, че ако бърза толкова много, прави го в името на римските интереси; искал, колкото се може по-бързо, да тръгне на поход към Трансалпийска Галия, за да срази германите.

Далеч над множеството в цирка, по билото на Палатина, зрителите също не бяха малко. Застанали под сенките на големите дървета или на богаташките си домове, множество римляни, предимно жени, деца и роби — прислужници, както бяха казали на Югурта, се чувстваха в безопасност от пъплещите из тълпата джебчии. Шествието

излезе от Големия цирк и пое по Вия Триумфалис, който заобикаляше Палатина от далечната му страна. Отляво се падаха скалите и парковете на хълма, а отдясно — накачулени в подножието на Целийския хълм, се издигаше още цял квартал от многоетажни сгради. Насреща се показваше Палус Церолия — блатото в подножието на Карина и Фагутал, — а след него маршрутът извиваше за последно във Велия и по надолнището и изтърканите през вековете павета на осветения още в древността Вия Сакра шествието излизаше на Форум Романум.

Най-после Югурта щеше да види какво представлява центърът на света, новият център, който беше изместил някогашния — атинския Акропол. Но този път царят бе изключително разочарован. Повечето постройки около площада бяха схлупени и стари колкото света, освен това не бяха подредени според никаква логика, понеже повечето гледаха на север, докато самият Форум беше проектиран в посока северозапад — югоизток. Дори по-новите здания, които поне бяха обърнати с лице към площада, бяха съвсем неподдържани. В действителност почти всички сгради, които Югурта бе успял да зърне по време на обиколката си, струваха много повече от тези на Форума, да не говорим за храмовете, които бяха и по-големи, и по-блестящи, и по-внушителни. Вярно, че жилищата на жреците бяха боядисвани наскоро, а малкото кръгло светилище на Веста имаше своя чар, но само величественият храм на Кастор и Полукс и строгите линии на построения в типичен дорийски стил храм на Сатурн привличаха погледа, понеже и единият, и другият можеха да се считат за образци. Иначе мястото беше скучно и неприветливо, просто една усойна клисура между римските хълмове.

Пред храма на Сатурн — от чийто подиум наблюдаваха шествието висшите чиновници в Хазната — Югурта, синовете му и всички останали нумидийски големци, които се бяха оставили да бъдат пленени заедно със съпругите си, бяха изведени от шествието и задържани настрана. На свой ред се превърнаха в зрители и наблюдаваха как пред тях минават ликторите на пълководеца, танцьорите, музикантите и хората с кадилниците, барабанчиците и тръбачите, висшите легати, най-сетне самият триумфиращ пълководец, който със своето боядисано с червен *миним* лице и с всички останали символи на властта си стоеше далечен и напълно откъснат от околните.

Всички се насочваха към близкия хълм, откъдето големият храм на Юпитер Оптимус Максимус, разположен по оста север-юг, показваше към Форума страничната си фасада с колоните. Входът му се отваряше на юг, към Нумидия.

Югурта се обърна към синовете си.

— Живейте дълго и се радвайте на дните си — заръча им той. Те единствени щяха да бъдат задържани в отдалечените римски колонии; всички други велможи със семействата си щяха да се върнат в Нумидия.

Ликторите, които пазеха царя, отпуснаха оковите му, за да може да върви сам, и той тръгна с тях по претъпкания Форум под сянката на дърветата около Курциевото езеро, покрай статуята на сатира Марсий, свирещ на своята флейта, по ръба на огромния амфитеатър, в който се събират на заседание трибутните комиции, и оттам до началото на Кливус Аргентариус. Нагоре се издигаше Аркс, втората могила на Капитолия, с храма на Юнона Монета, където се помещаваше и монетосекачницата. От далечната страна на Кладенеца на Комициите стоеше жалка наглед сградата на Сената, а зад нея скромната Базилика Порция, построена от Катон Цензор.

Дотук беше съдено на Югурта да се разхожда по улиците на Рим. Тулианум се намиреше в полите на Аркс веднага след стълбите на Гемония. Представляваше малка сива постройка от големи камъни, наредени един върху друг без никаква мазилка — конструкция, която навсякъде по света знаеха като циклопска. Имаше само един етаж и само един вход, дори не врата, ами просто правоъгълен отвор в една от стените. Отдалеч Югурта си каза, че входът е нисък за човек като него и понечи да се приведе, но като се приближи, трябваше да си каже, че няма смъртен, който да не би могъл да мине с високо вдигната глава.

Ликторите свалиха от гърба му скъпите дрехи, накитите, диадемата му и ги предадоха на чиновниците от Хазната, които затова и чакаха; на бърза ръка се попълни описът, който тържествено бе предаден на ликторите в знак, че са се отнесли както подобава към една държавна собственост. Югурта остана само по долна дреха; добре, че се бе намерил Метел Нумидик, запознат с ритуала, да го посъветва да си сложи нещо под царските одежди. Прикрил, ако не друго, то поне срамотиите, човек можеше да отиде спокоен на смърт.

Вътре в помещението единствената светлина идваше от входа, но и така Югурта ясно виждаше кръглата дупка в пода пред себе си. Тъкмо в нея щяха да го оставят да изгние. Ако му бяха отредили смърт чрез удушване, ексекторът щеше да го последва, придружен от пазачи в подземие, където, свършеше ли се работата, трупът на жертвата щеше да бъде хвърлен в някой от отворите на канализацията. След това, макар и с чужда помощ, изпълнителите на присъдата щяха да се качат обратно на земята и да се върнат към всекидневието си.

Явно Сула бе имал време да даде своите разпореждания, защото никъде не се виждаше удушвач. Отнякъде се извади стълба, но Югурта махна с ръка, че няма да е нужна. Застана на ръба на дупката, после направи крачка напред и празното пространство под него го глътна, без жертвата да каже нито дума. Та наистина, какви биха били думите на човек в подобна ситуация? Почти веднага се чу как тялото на Югурта тупва на земята, защото подземие не беше дълбоко. Щом се увериха, че осъденият е попаднал там, където му бе отредено да посрещне смъртта, присъстващите се обърнаха към изхода и безмълвно се изнизиха навън. Никой не си направи труда да запечата отвора на дупката, нито да застане да пази пред входа. Досега не бе имало случай някой да се покаже отново из подземие на Тулианум.

Делът на Марий за новогодишното жертвоприношение бяха два бели вола и един бял бик, но само воловете се смятаха за част от триумфа. Марий слезе от квадригата си в подножието на стъпалата към храма на Юпитер Оптимус Максимус и ги заизкачва сам. Вътре, в централното помещение на храма, той положи лавровата си клонка и лавровите си венци в нозете на Юпитер, след което в светилището влязоха и ликторите му, за да поднесат на божеството и своите венци.

Беше точно пладне. Досега не бе имало случай нечие триумфално шествие да е минало толкова бързо. Всъщност беше избързал Марий, а останалата част от парада вече бе успокоила крачка и се точеше из улиците на Рим достатъчно бавно, за да могат всички желаещи да зърнат плячката, бойните трофеи, войниците и не на последно място разиграването на събитията от изминалата война. Денят обаче тепърва започваше за Марий. Все още с боядисано в червено лице, той, облечен в златопурпурната си тога и туниката си с

палмовите листа, се насочи надолу по стълбите на храма към чакащите го сенатори, без дори да остави на някого скиптър а си от слонова кост. Крачката му беше нервна и насечена и той като че ли не обръщаше никакво внимание на необичайното си облекло, важното беше церемонията да свърши възможно най-скоро. Сетне подкани нетърпеливо останалите:

— Е, да започваме!

Думите му обаче бяха посрещнати с пълно мълчание. Никой от присъстващите не помръдна, нито издаде с гримаса какво мисли. Дори Мариевият колега Гай Флавий Фимбрия и досегашният консул Публий Рутилий Руф (Гней Малий Максим беше пратил известие, че е болен) седяха безмълвни.

— Какво ви става? — зачуди се Марий.

От тълпата се показа Сула, който беше свалил парадните си, сребърни доспехи и се бе облякъл в тога, както подобава за случая. На лицето му бе изписана широка усмивка, ръката му се протягаше в приятелски жест, в който всеки можеше да открие живо свидетелство за лоялните чувства на квестора към своя началник.

— Гай Марий, Гай Марий, съвсем си забравил! — възкликна той на висок глас, а в същото време се доближи до Марий и като го стисна здраво за ръката, му прошепна на ухото: — *Иди се преоблечи, човече!*

Марий си отвори устата да му възрази нещо, но в същия миг погледът му улови доволното изражение на Метел Нумидик. Внезапно бъдещият консул допря ръка до лицето си, свали я и изгледа червените петна по дланта си.

— Богове! — едва не се хвана за главата Марий. — Простете ми, уважаеми назначени отци — обърна се отново към сенаторите той. — Знам, че много съм се разбързал да се срещна с германите, но постъпката ми е направо смешна! Моля ви още веднъж да ми простите. Ще се върна възможно най-скоро. Един римлянин, пък ако ще и триумфатор, не може да носи знаците на своята власт на заседание на Сената, щом то се провежда в рамките на *померциума*.

И с бърза крачка Марий се устреми през Азилума към Аркс, без да забрави да благодари през рамо на Сула.

Сула се отдалечи от тълпата на безмълвните зрители и хукна да го догони; общо взето, тогата е крайно неудобна дреха да тичаш с нея,

но той притежаваше нужната грация движенията му да изглеждат дори по-естествени от обикновено.

— *Наистина* ти благодаря — повтори му Марий, щом квесторът го настигна. — Но в крайна сметка какво толкова? По-добре ли ще им е на всички тези да мръзнат един час на открито, докато аз се мъча да измия тая гадост от лицето си и да си сложа *тога претекста*!

— За тях това има голямо значение — възрази Сула. — Както и за мен самия. — Макар и по-късокрак, той постоянно изпреварваше Марий. — Подкрепата на сенаторите ще ти бъде нужна, Гай Марий, така че, *моля те*, не ги предизвиквай повече днес! На никого не направи приятно впечатление, че смесваш триумфа си с официалната новогодишна церемония, затова нищо няма да спечелиш, ако им го натякваш!

— Добре, добре! — призна се за победен Марий. Бяха стигнали до стълбата, която водеше от върха на Аркс право до задния вход на Мариевия дом. И двамата взимаха по три стъпала наведнъж, а Марий се втурна с такъв устрем през вратата, че чак помете на земята пазача, който закрепця от ужас.

— Мълчи, глупако, не съм гал, пък и те идваха насам преди триста години, не сега! — опита се да го успокои господарят му и с пълен глас започна да вика личния си прислужник, жена си и отговарящия за банята.

— Всичко е готово — посрещна го със спокойна усмивка Юлия, най-добрата съпруга в цял Рим. — Предполагах, че както винаги ще пристигнеш забързан. Банята ти е стоплена, всички чакат на услугите ти, така че тичай, Гай Марий. — Сетне тя се обърна към Сула: — Добре дошъл, братко мой. Навън май доста е застудяло, а? Защо не отидеш в стаята ми да се постоплиш малко на мангала, докато ти приготвя чаша греяно вино?

— Права си, навън е голям студ — съгласи се той, когато домакинята се върна с чашата живителна течност и му я подаде. — Вече свикнах с горещините в Африка. Докато търчах да гоня великия ти съпруг, си казах, че това ще ме постопли, но сега усещам, че здравата съм премръзнал.

Юлия го изгледа изпитателно.

— Какво се е случило?

— О, не, ти си *жена*, какво ще ти обяснявам? — опита се да се измъкне Сула, но в гласа му прозвуча известна горчивина.

— Ти ги остави тия, Луций Корнелий — настоя тя, — и ми кажи какво се е случило.

Сула се усмихна кисело и поклати глава.

— Знаеш ли, Юлия, обичам този човек, доколкото изобщо мога да обичам някого, но понякога ми иде и него да го пратя на удушвача в Тулианум!

Юлия се изкикоти.

— И на мен са ми минавали подобни мисли през главата — опита се да успокои гостенина си. — В крайна сметка, какво толкова чудно? Мъжът ми е велик човек, а с великите трудно се излиза наглава. Какво е направил днес?

— Реши да встъпва в длъжност, облечен в дрехите си на триумфатор — обясни Сула.

— О, скъпи братко! Разбирам те. Навярно е вдигнал голям шум, задето трябва да се губи излишно време, и е настроил всички срещу себе си? — предположи на глас Юлия, която можеше и да бъде една предана съпруга на велик човек, но това не значеше, че е сляпа за слабостите му.

— За щастие, дори през червената му маска успех навреме да предугадя какво смята да прави — доволно се ухили Сула. — Много е лесно по веждите му. След като си прекарал три години редом с Гай Марий, трябва да си пълен глупак, ако не си се научил да четеш мислите му по кривенето на веждите му. Нали си забелязала, ти със сигурност не си глупачка, те представляват нещо като код какво му минава в тази или онази минута през ума.

— Да, забелязала съм — на свой ред се усмихна лукаво Юлия.

— Както и да е, успех да го изпреваря и като изляза пред тълпата, да се направя на ударен, уж че Гай Марий е забравил. Пфу! За миг-два ми се струваше, че съм направил голяма грешка, защото му беше на езика да ми каже да се хвърля в Тибър. Но за щастие видя напрегнатото очакване на нещо хубаво по лицето на Квинт Цецилий Нумидик и промени решението си. Какъв актьор е този човек! Мисля, че с изключение на Публий Рутилий всички присъстващи наистина са си помислили, че е забравил в какви дрехи е облечен.

— О, благодаря ти, Луций Корнелий! — зарадва се Юлия.

— Беше изцяло мое удоволствие — отвърна ѝ той и навярно беше искрен.

— Още греяно вино?

— Да, благодаря.

Тя се завърна не само с още вино, но и с цяла чиния димящи пирожки.

— С месо са и са много крехки. Току-що са изпечени. Прекрасни са! Готвачът ни само това готви за малкия Марий. Синът ми тъкмо минава през онзи стадий, когато децата искат да ядат само противоположни неща.

— Моите и двете ядат всичко, което им се поднесе — похвали се Сула и лицето му светна. — О, Юлия, те са прекрасни! Никога не съм си мислил, че някое живо същество може да бъде толкова, толкова *съвършено!*

— И аз съм много привързана към децата ти — съгласи се леля им.

— Бих искал и Юлила да го кажеше — помръкна изведнъж бащата.

— Така си е — рече тихо сестрата на Юлила.

— Какво ѝ *има!* Имаш ли представа?

— Мисля, че прекалено много я разглезихме. Майка ми и баща ми не са искали четвърто дете. Вече си имали две момчета, а когато съм се родила аз, казали си, че и едно момиче няма да им дойде зле. Но Юлила била истинско нещастие за тях. Пък и бяхме доста бедни. Затова, щом сестра ми порасна, всички започнаха да я гледат със съжаление и съчувствие. Особено майка ми и баща ми, тъкмо защото навремето я бяха посрещнали с ужас. Каквото и да стореше, намираше се кой да я оправдае. Ако отнякъде паднеше някоя и друга сестерция, винаги я даваха на нея да я похарчи, за каквото иска и никой не ѝ държеше сметка какво точно си е купила. Мисля, че това, което показва сега, е било открай време заложено в нея, но ние нито веднъж не сме си направили труда да му обърнем внимание. Трябваше да я научим на търпение и въздържаност, но не го направихме. Юлила порасна със самочувствието, че на света няма по-важна особа от нея, стана егоистка, за всичко все тя знаеше най-добре и беше склонна да не се чувства отговорна за нищо. Ние имаме своята вина, но горката Юлила ще е тази, която най-много ще си пати от грешките.

— Пие прекалено много — отбеляза Сула.

— Да, знам.

— И не обръща почти никакво внимание на децата.

Юлия трудно се сдържаше.

— Да, и това знам.

— Какво мога да направя аз?

— Е, можеш да се *разведеш* с нея — подхвърли Юлия през сълзи.

Сула вдигна ръце, и двете изцапани от пълнежа на пирожката.

— Как бих могъл да си издействам развод, когато няма да се върна в Рим, преди да сме разбили германите? А все пак тя е майка на децата ми. Пък и навремето я *обичах*, доколкото можех да обичам жена.

— Ти все това говориш, Луций Корнелий: обичам, доколкото мога да обичам! Защо си мислиш, че си способен да обичаш по-малко от останалите?

Но това беше въпрос, който го засягаше твърде дълбоко, за да му отговори искрено. Затова и той мигом изгуби непринудеността си.

— В младостта си никога не съм срещал нито обич, нито любов, така че никога не съм разбрал какво точно представляват тези чувства — излезе с изтърканото си обяснение. — Тъй или иначе, вече със сигурност знам, че не обичам жена си. Дори мисля, че я мразя. И все пак тя е майка на сина ми и на дъщеря ми, а докато германите не бъдат превърнати в страница от миналото, децата ми ще могат да разчитат единствено на Юлила. Ако наистина поискам развод, тя неминуемо ще направи някой театрален жест: ще полудее, ще се самоубие или най-малкото ще утрои количеството вино, което пие. Кой знае какво ще й дойде на ума...

— Да, прав си, разводът не е изход. Така може да навреди много повече на децата си, отколкото, ако останете съпрузи — въздъхна Юлия и избърса сълзите си. — Там е работата, че в семейството ми има не една, а две проблемни жени. Може ли да ти предложи нещо?

— Да, разбира се, ще се радвам на всякакъв съвет! — подкани я Сула.

— Виж, втората проблемна жена е майка ми. На нея никак не й се нрави да живее под един покрив с брат ми Секст и семейството му. Най-лошото е, че в отношенията със снаха си Клавдия майка ми все

още държи на положението си на господарка на къщата. Постоянно са в конфликт. Клавдиите са твърдоглави хора, свикнали да заповядват, а пък възпитават дъщерите си така, че да не обръщат особено внимание на чертите, които обществото е свикнало да цени у жената. Докато майка ми е тъкмо на обратното мнение — обясни Юлия и тъжно поклати глава.

Сула се опита да се направи, че всичко му е ясно и че женският начин на мислене му е добре познат. За всеки случай обаче не каза нищо.

Юлия продължи нататък:

— Откакто баща ни се спомина, мама много се е променила. Никога досега не сме си давали сметка колко здраво привързани са били един към друг родителите ни или колко много тя е разчитала на неговите съвети и нареждания. Станала е взискателна във всичко, пъха си носа навсякъде и мисля, че понякога капризите ѝ са просто непоносими! Гай Марий вече имаше случай да се увери колко зле вървят нещата и предложи на мама да ѝ купи самостоятелна вила някъде край морето, така че бедният Секст да остане на спокойствие. Но тя се нахвърли срещу него като някоя съскаща котка и заяви, че ако наистина никой не я желае, то тя ще е първата да го разбере, и как можело някой да я третира като клетвопрестъпница и да иска от нея да напусне *собствения* си дом. Лоша работа, няма що.

— И предполагам, искаш от мен да поканя Марция да живее при нас с Юлила — изпревари я Сула. — Но защо мислиш, че подобно предложение ще ѝ се понрави, когато вече е отказала вилата край морето?

— Защото на нея ѝ беше пределно ясно, че Гай Марий ѝ прави подобно предложение единствено с цел да я разкара надалеч, а пък вече ѝ се е насъбрало твърде много срещу Клавдия, за да ѝ оказва каквато и да е услуга — каза си го без капка смущение Юлия. — Но ако ти я поканиш да живее при вас с Юлила, нещата ще бъдат съвсем различни. Първо, защото живеете в съседната къща. Второ, защото ще знае, че я искат. Че имат нужда от нея. Пък и така би имала възможност да държи сестра ми под око.

— А дали ще иска? — зачеса се Сула по главата. — От Юлила разбирам, че Марция никога не ѝ идвала на посещение, нищо, че живее в съседната къща.

— Те и с Юлила са в постоянен конфликт — започна да се подсмива Юлия, явно поуспокоена. — Да си представиш само! Само да види майка си на входа, и Юлила веднага ѝ заповядва да си върви вкъщи. Но ако *ти* поканиш тъща си да живее с вас, тогава Юлила нищо не може да ѝ каже.

Сула се усмихна.

— Виждам, че си твърдо решена да превърнеш дома ми в един малък Тартар.

Юлия надигна вежда.

— А това дали ще те тревожи толкова, Луций Корнелий? В края на краищата нали ще отсъстваш непрекъснато?

Той потопаи ръце в съда с вода, който робът му беше донесъл да се измие от пирожките. На свой ред също вдигна вежда.

— Благодаря ти, балдъзо. — Стана от стола си, наведе се над Юлия и я целуна по бузата. — Още утре ще се видя с Марция и ще я поканя да живее при нас. Пък и имам достатъчно оправдания защо искам от нея подобна постъпка. Стига да знам, че около децата ми има човек, който да ги дарява с нужната обич, мога да съм спокоен за тях.

— Робите не се ли грижат добре за тях? — попита Юлия и също стана от мястото си.

— О, робите само гледат как повече да ги разглезят — затюхка се бащата. — Юлила си е направила труда да купи някои от най-добрите детегледачки в цял Рим, но това е все едно да искаш да превърнеш собствените си деца в роби, Юлия! Да ги превърнеш в едни малки гърчета, тракийчета, келтчета или не знам какво си, в зависимост от това, откъде идва гледачката им! На всички главите им са пълни с разни суеверия, със спомени за обреди и ритуали, мислят на своя си език, а след това се опитват да преведат мислите си на латински, гледат на родителите и близките си като на някакъв неизтощим извор на власт и авторитет, нищо че са откъснати на хиляди километри. Докато аз искам децата ми да бъдат отгледани *както трябва*, като истински римляни. За целта е нужно за тях да се грижи римлянка. Би трябвало това да бъде собствената им майка. Но понеже си имам причини да смятам това за невъзможно, не мога да се сетя за по-добра алтернатива от способната им на всякакви жертви баба Марция.

— Прекрасно — зарадва се Юлия.

Двамата вече бяха на вратата, когато Сула изведнъж попита:

— Юлила изневерява ли ми?

Юлия дори не се опита да се направи на учудена или възмутена от подобен въпрос.

— Много се съмнявам, Луций Корнелий. Нейният порок е виното, не мъжете. Понеже ти самият си мъж, сигурно мислиш изневяратата за далеч по-голямо зло от виното. Но аз съм на друго мнение. Мисля, че пиенето може да донесе на децата ти много повече нещастия от изневяратата с други мъже. Една невярна съпруга не забравя заради слабостта си към плътски наслади грижата за децата си, още по-малко ще запали покрива над главата си. Докато една пияна жена е способна на всичко. — Юлия щракна с пръсти. — Важното е мама да се залови за работа.

В този миг в стаята влезе Гай Марий, облечен в сенаторската си тога с пурпурен ръб, която само подчертаваше впечатлението, че човек има пред себе си един достоен римски консул.

— Хайде, хайде, Луций Корнелий! Да се връщаме, че току-виж слънцето залязло, преди представлението да е започнало!

Юлия и Сула си размениха по някоя тъжна усмивка, убедени, че предстоят неприятности, след което двамата мъже се насочиха с бърза крачка към мястото на церемонията.

Първото, с което се захвана Марий в Сената, беше, доколкото му позволяваха силите, да уталожил гнева на италиийските съюзници.

— Те може и да не са римляни — говореше новият консул пред колегите си сенатори на първото действително заседание, провело се на януарските нони, — но винаги са били естествени наши съюзници във всички политически и военни ходове, които сме предприемали, а освен това живеят на същия този Италийски полуостров, на който живеем и ние. Те не по-малко от нас се грижат за сигурността на Италия, но никога нищо не са спечелили от своята лоялност към Рим. Както много добре знаете, назначени отци, в момента пред плебейското събрание е представен за разглеждане един съдебен иск, който сам по себе си е изключително тъжен факт. Бившият консул Марк Юний Силан трябва да се защитава пред народния трибун Гней Домиций. Макар в обвинителния акт да не се споменава изрично терминът „държавна измяна“, за всички е повече от ясно, че грехът на Марк Юний се състои в това да е от няколкото римски пълководци, които в последните години придобиха навика да погубват по цяла една римска армия наведнъж. А в тези погубени армии неизменно се включваха и легиони, пратени да се сражават от страна на италиийските ни съюзници.

Марий се обърна право към Силан, който присъстваше на заседанието, защото ноните са *фастии*, сиреч празнични или пазарни дни и плебейското събрание нямаше да се събира.

— Не е моя работа точно сега да предявявам и аз обвинения към Марк Юний. Просто констатирам един факт. Нека нужните институции и нужните хора да се занимаят с юридическия случай на Марк Юний. Повтарям, просто констатирам един факт. Марк Юний не е длъжен да се оправдава днес пред нас.

Марий нарочно повтаряше думите си, а сега дори се спря, за да се покашля, с мисълта Силан да се възползва от случая, за да каже нещо, каквото и да е; но той запази каменно безмълвие, сякаш изобщо не забелязваше присъствието на първия консул.

— Пак повтарям, назначени отци, не искам да правя заключения, просто констатирам факт. Фактите са си факти.

— О, я давай нататък! — прекъсна го отегчен от тъпченето му на едно място Метел Нумидик.

Марий се поклони театрално и на лицето му се появи широка усмивка.

— Благодаря ти за вниманието, Квинт Цецилий! Как бих могъл да не продължа нататък, след като ти, нашият августейши и височайши консуларен сенатор, си правиш труда да ми го наредиш?

— „Августейши“ и „височайши“ означават едно и също, Гай Марий — на свой ред го прекъсна Метел Далматик Понтифекс Максимус, който също едва прикриваше прозевките си. — Ще спестиш много време на Сената, ако не прибягваш толкова често до ненужни тавтологии.

— Моля августейшия и височайши консуларен сенатор Луций Цецилий за извинение — повтори шутовския си поклон Марий, — но в нашето свободно и демократично общество Сенатът стои отворен за всички римски граждани, дори и за такива като мен, които не могат да се определят като „августейши“ или „височайши“. — Марий се спря, сякаш беше изгубил нишката на мисълта си и веждите му се срещнаха над носа в чудене сега накъде. — Докъде бях стигнал? А, да! До тежките задължения по набирането на боеспособна армия за защита границите на Италия, които съюзниците изпълняват не по-зле от нас, римляните. Едно от възраженията, които най-често се срещат в купищата писма, изпращани до нас от самнитските, апулийските, марсийските и други управници по повод нежеланието им повече да ни предоставят войски, се отнася до... — Марий пое няколко свитъка от ръцете на един от личните си секретари и ги показа на сенаторите. — Отнася се до законността на нашите искания италиейските съюзници да ни предоставят войници за водене на военни действия извън границите на Италия и Италийска Галия. Италийските съюзници, августейши и височайши назначени отци, поддържат мнението, че от известно време са давали на Рим много войници, от които повечето са си останали по бойните полета, които същият този Рим е използвал за свои лични интереси в чужбина! Така пише в писмата, не си го измислям.

Сред сенаторите се дочу недоволно мърморене.

— Това твърдение е напълно необосновано! — сопна се Скавър. — Враговете на Рим са врагове и на Италия!

— Просто цитирам какво пише в писмата, Марк Емилий Принцепс Сенатус — опита се да го успокои Марий. — Ние трябва

добре да се запознаем със съдържанието на тези писма, защото съм сигурен, че в скоро време ще ни се наложи да посрещаме пратеничества от страна на всички италиийски народи, които са изразили своето недоволство във въпросните послания.

В този миг тонът му рязко се промени. Нито следа не бе останала от шегите отпреди малко.

— Е, стига толкова глупави шегии! Ние трябва веднъж завинаги да запомним, че живеем на един полуостров с италиийските си приятели, които обаче не са римляни и никога няма да бъдат. Това, че са се издигнали до сегашното си влиятелно положение по отношение на другите народи, се дължи единствено на великите постижения на Рим и на римляните. Това, че в днешно време италиийци присъстват навсякъде, където Рим е създал свои провинции или си е спечелил влияние, също е следствие единствено от постигнатото от Рим и от римляните. Хлябът на масата на италиеца, огънят в огнището, здравето на многобройната му челяд, всичко това той дължи единствено на Рим и на римляните. Преди Рим съществуваше хаос. Пълно разединение. Преди да се основе Рим, полуостровът се владееше от жестоките етруски царе на север и от алчните гърци на юг. Да не говорим за келтите в Галия.

Сенаторите се бяха успокоили и внимателно слушаха. Вземеше ли сериозно думата Гай Марий, никой, дори и най-заклетите му противници, не смееше да вдига шум или да се разсейва. Защото макар да беше мъж на войната, макар да имаше груб език и да беше до невъзпитание пряк, той си оставаше голям оратор. Дори и да говореше на родния си латински диалект, освен в случаите, когато изпускаше нервите си, никой не можеше да твърди със сигурност, че акцентът му се различава от този на един Скавър.

— Назначени отци, вие и римският народ ми дадохте този мандат, за да ви отърва, както и да отърва цяла Италия от германската опасност. Колкото се може по-скоро, аз ще взема със себе си като легати пропретора Маниа Аквилый, както и предостойния сенатор Луций Корнелий Сула и всички заедно ще се прехвърлим в Трансалпийска Галия да защитим, пък макар и с цената на собствения си живот, веднъж завинаги Рим и Италия от германите. Това е клетвата, която давам пред вас от свое име, както и от името на своите легати и на всеки един от подчинените ми войници. За нас воинският

ни дълг е свещен. Няма да останем нито за миг спокойни, докато над народа ни тегне такава огромна опасност. Но ние навсякъде ще носим сребърните орли на римските легиони и с тяхна помощ ще побеждаваме!

В дъното на залата, където се бяха сбутали по-неизвестните сенатори, нямащи право да се изказват, започна силен тропот с крака и пляскане с ръце, което скоро се прехвърли и на първия ред, та дори и Скавър започна да аплодира думите на консула. Само Метел Нумидик не сподели ентузиазма на колегите си.

Марий изчака в залата да се възцари отново тишина.

— И все пак, преди да напусна Рим, бих искал да помоля Сената да направи всичко възможно италиийските ни съюзници да не гледат на нас като на свои скрити неприятели. Ние по никакъв начин не можем да се съгласим с твърденията, че италиийските войски са жертвани в походи, които нямат пряко отношение с италиийските ни съюзници. Нито можем да си позволим изведнъж да престанем да набираме войници сред съседните народи — право, което вече сме си извоювали веднъж завинаги по силата на сключените договори. Германите заплашват еднакво целия полуостров, още повече Италийска Галия. И все пак трябва да признаем, че ужасяващата загуба на хора се отразява на италиийските ни съюзници не по-малко катастрофално, отколкото на нас самите. Образно казано, скъпи ми колеги — сенатори, кладенецът е пресъхнал, а ще има да чакаме, докато се напълни отново. Единственото, което мога да сторя, е да уверя лично от свое име нашите съюзници, че докато на моята неавгустейша и невисочайша личност сърцето още бие в гърдите, нито един италиийски, както и римски войник няма да изгуби напразно своя живот по бойните полета. Отсега нататък животът на всеки един войник, тръгнал да брани моята и своята родина от неприятеля, ще представлява за мен ценност, към която ще се отнасям единствено с уважение и преклонение — също както се отнасям със своя собствен! Това е моята клетва.

И тези думи на Марий бяха посрещнати с ръкопляскане и тропане на крака, този път предните редове дори изпревариха задните. Но Метел Нумидик отново не аплодираше. Нито Катул Цезар.

Още веднъж Марий трябваше да изчака колегите му да се умълчат.

— До моето знание тези дни беше доведено нещо изключително неприятно. А именно, че ние, римският Сенат и народ, сме взели в дългово робство хиляди италиийски мъже и сме ги разпратили като роби по всички земи около Вътрешно море, които управляваме. Понеже голямата част от тях са по природа земеделци, ние и като такива ги използваме; огромната част от тези заробени люде работят нашите житници в Сицилия, Сардиния, Корсика и Африка. Това, назначени отци, е долна несправедливост! Ако ние вече сме се отказали от печалната практика да налагаме данъчно робство на римските граждани, откъде накъде ще продължаваме да я поддържаме по отношение на италиийските си съюзници? Да, знам, че те не са римляни. Знам, че никога няма да станат римляни. Но те са нашите по-малки братя, с които делим една и съща земя. А никой римлянин няма да остави по-малкият му брат да бъде отведен в робство.

Марий дори не остави време на няколкото едри земевладелци, имащи повече от всички други интереси в споменатите провинции, да протестира; просто продължи с гневната си реч.

— Докато не успее да замести робите-италийци с германи, които да обработват нивите на засегнатите земевладелци, те трябва да си намерят друг начин да експлоатират собствеността си. Защото, назначени отци, още днес трябва да приемем декрет, а трибутните комиции да го ратифицират, че всички роби от италиийски произход автоматически получават своята свобода. Ние *не можем* да налагаме на нашите най-стари и най-верни съюзници тежести, които отдавна сме отвикнали да налагаме на себе си. Тези роби *трябва* да бъдат освободени! Трябва да бъдат върнати в Италия, за да изпълнят своя естествен дълг към Рим — да служат в нашите спомагателни легиони.

Беше ми казано, че сред италиийските народи вече изобщо не можело да се говори за пролетарии, защото всички, които могли да минат за такива, отдавна били превърнати в роби. Е, колеги — сенатори, мисля, че италиийските пролетарии могат да бъдат използвани по много по-изгоден за самите нас начин, отколкото да ги караме да ни орат нивите. Ние нямаме повече възможност да набираме армии по традиционния начин, и то не за друго, а защото всички мъже собственици, които трябва да служат в легионите, са или твърде стари, или твърде млади, *или мъртви*! За настоящия момент пролетариите са единствените, на които можем да се опрем за защитата на родината.

Моята смела африканска армия, съставена изцяло от пролетарии, вече доказва, че и хората от тази обществена група могат да бъдат превърнати в железни войници. И тъй както историята е имала много случаи да ни докаже, че италиецът собственик по нищо не отстъпва в бой на римлянина собственик, мисля, идните няколко години ще докажат, че и италиейските пролетарии по нищо няма да отстъпват на римските!

Марий слезе от ниския подиум, където седеше на куриатния си стол, и застана в средата на залата.

— Аз искам от вас този декрет, назначени отци! Ще ми го дадете ли?

Цялата работа се оказа изключително добре изпипана. Под внушението на прекрасната Мариева реч целият Сенат, за броени мигове се раздели на две части — за и против, както беше прието да се гласуват предложенията на ораторите. Независимо от вълните опити на Метел Нумидик, на Метел Далматик, Скавър, Катул Цезар и някои други да надвикат множеството, решението явно беше в полза на Марий.

— Но как смяташ — чудеше се на глас Публий Рутилий Руф, докато двамата с Марий вървяха към намиращия се в близост до сградата на Сената дом на консула след закриването на заседанието — да накараш едрите земевладелци да се съгласят с подобен декрет? Надявам се, разбираш, че с това си решение настъпваш не други, а тъкмо онези конници и делови люде, на които разчиташ най-много за поддръжка. Всички услуги, които успя да издействаш за клиентите си в Африка, ще се окажат нищо в сравнение с удара, който им нанесе току-що. Даваш ли си ясно сметка колко от робите — земеделци са италийци? Сицилия буквално *гъмжи* от тях!

Марий вдигна рамене.

— Агентите ми отдавна са се захванали за работа; все някак ще оцелея. Освен това не бива да мислиш, че щом съм прекарал цял месец в Кума, съм стоял със скръстени ръце. Накарах да бъдат направени разследвания и резултатите са ако не любопитни, то поне доста показателни. Да, *наистина* има хиляди италийци, попаднали в дългово робство. Но специално в Сицилия огромната част от робите — земеделци са гърци. Колкото до Африка, вече съм писал до цар Гауда, че в мига, в който тамошните италийци получат свободата си, искам от

него да намери техни заместници. Той ми е клиент, така че няма друг избор, освен да ме слуша какво му казвам. Най-неразрешим е проблемът със Сардиния, където почти всички земеделци са италиейци. Но съм сигурен, че новоназначеният управител там, достопочтеният пропретор Тит Албуций ще се остави да бъде убеден, че е в негов интерес да подкрепи каузата ми.

— Той има при себе си един твърде арогантен квестор в лицето на Помпей Кривоогледия от Пиценум — напомни малката подробност на приятеля си Рутилий Руф.

— Квесторите са като комари — заяви презрително Марий. — Нямам и грам опит и попаднал ли в непознати води, човек може с два-три шамара да ги разгони.

— Не е много мило от твоя страна да се изказваш така за Луций Корнелий!

— Той е различен.

Рутилий Руф въздъхна.

— Не знам, Гай Марий, и това си е! Просто се надявам нещата да излязат такива, каквито очакваш!

— Старият ми циник — изрече с неприкрита нежност Марий по адрес на приятеля си.

— Стар скептик, ако обичаш! — поправи го Рутилий Руф.

На Марий беше докладвано, че германите не давали никакви признаци да продължават похода си на юг, навътре в територията на римската провинция Трансалпийска Галия. Изключение правели кимврите, които се прехвърлили на западния бряг на Родан, но гледали да заобикалят отдалеч римските селища. Според агента на Марий тевтоните се скитали някъде на северозапад, а тигурините, маркоманите и херуските се върнали отново при хедуите и амбарите и давали вид, сякаш не са били тръгнали по свое желание срещу римляните. Разбира се, докладът не изключваше възможността всеки момент ситуацията коренно да се промени. Но на осемстотинте хиляди души щеше да е нужно доста време да се съберат на едно място заедно с конете и добитъка, да стегнат обоза си и да тръгнат отново на поход заедно. Гай Марий не бивало да очаква да се появят каквито и да е

германи надолу по течението на Родан преди май или юни. Ако изобщо някога се появят отново.

Този доклад в действителност не се понрави много на Гай Марий. Войниците му живееха в постоянно вълнение, очаквайки всеки момент да влязат в кръвопролитно сражение, а офицерите и центурионите бяха сторили всичко необходимо да организират една добре обучена армия. Въпреки че още при стъпването си на италийска земя миналия декември той беше научил сведенията на германския преводач, който разправяше за разрива между варварите, трудно му беше да повярва, че нашествениците наистина не са продължили похода си навътре в римската провинция. След като германите бяха избили почти до крак цяла една огромна римска армия, логично беше да се възползват от категоричната си победа и да се преместят навътре в една територия, която вече бяха завоювали по всички правила на войната. Иначе защо щяха изобщо да дават сражение? Защо щяха да мигрират на юг? Защо изобщо *щеше да ги има!*

— За мен германите си остават пълна мистерия! — възкликна той пред Сула и Аквилей, щом дойде докладът, и чак започна да се задъхва от безпомощност.

— Какво искаш, варвари — обобщи Аквилей, който си беше спечелил легатското място главно с това, че лично бе предложил Марий да бъде преизбран за консул, и сега искаше да докаже, че наистина е способен.

Но Сула остана необичайно замислен.

— Ние не знаем за тях почти нищо.

— Точно това отбелязах преди секунда! — тросна му се Марий.

— Да, но аз разсъждавам в друга насока... — плесна се по крака Сула. — Все пак ще ме оставиш да поразмисля още малко, Гай Марий, и тогава ще ти кажа мнението си. В крайна сметка нищо не ни подсказва какво ще открием от другата страна на Алпите.

— Ето точно това трябва да решим сега — посочи Марий.

— Кое? — не разбра Аквилей.

— Дали ще преминаваме Алпите или не. След като вече имаме сигурни сведения, че германите няма да се появят отново преди май-юни, аз лично не виждам никакъв смисъл да се прехвърляме оттатък Алпите. Или поне не и по класическия маршрут. В края на януари напускаме Рим заедно с огромен обоз. Той ще ни забави доста. Това,

което мога да кажа за Метел Далматик в качеството му на върховен понтифекс, е, че по-голям календарен фанатик от него не се е раждал. Благодарение на него месеците и сезоните не се разминават. Беше ли ти студено тази зима? — попита Марий Сула.

— Доста.

— И на мен. Кръвта ни е изтъняла, Луций Корнелий. Цялото това време в Африка, където студовете се задържат някоя и друга седмица, а сняг вали само по върховете на планините. А защо да мислим, че и на войниците ни не им е студено? Да тръгнем да преминаваме прохода Монс Генава през зимата, ще им се строи твърде тежичко.

— След този отпуск в Кампания ще им е нужно и малко стягане — рече Сула, който не изпитваше особено съчувствие към легионерите.

— Да, така е! Но това не е причина да им измръзнат пръстите и на ръцете, и на краката. Те всички имат зимна екипировка, но може ли някой да е сигурен, че подобни кунни ще си я сложат, след като досега са карали без нея?

— Ако ги накараме, ще си я сложат, и още как!

— Явно си решил да ставаш строг — отбеляза Марий. — Добре тогава, няма да ти давам повече логични обяснения. Просто ще слушаш заповедите ми. Няма да се прехвърлим в Трансалпийска Галия по традиционния маршрут. Ще следваме брега през цялото време.

— Богове, но това ще отнеме цяла вечност! — хвана се за главата Аквилей.

— Кога за последен някоя римска армия е вървяла за Испания или Галия покрай брега? — попита го Марий.

— Не си спомням изобщо някоя да го е правила!

— Ами ето, виждате ли! — възкликна победоносно той. — Ето защо ние ще минем оттам. Искам да видя колко труден е преходът, колко време ще ни отнеме, на какво приличат пътищата в областта, какъв е теренът, изобщо всичко. Ще взема четири от легионите на бърз ход, а ти, Маний Аквилей, ще поемеш останалите два заедно с допълнителните кохорти, които сме могли да съберем, и ще вървиш заедно с обоза. Ако някой ден германите се насочат към Италия, вместо към Испания, откъде можем да сме сигурни, че и те ще използват прохода Монс Генава? Нищо не им пречи, вместо да заобикалят през Италийска Галия, да минат покрай брега и да се

насочат право към Рим. Досега, ако не друго, то поне сме се уверили, че враговете ни ни най-малко не се опитват да мислят като нас, така че кой ще им каже, че до Рим е по-кратко не покрай брега на морето, а през Алпите и Италийска Галия?

И двамата легати впериха погледи в началника си.

— Да, разбирам какво имаш предвид — рече Сула, — но защо да взимаме цялата армия със себе си? Дватамата с теб и една дружина отбрани конници ще свършим много по-добра работа.

Марий енергично поклати глава.

— Не! За нищо на света не искам да се отделям от армията си, при това на неколкостотин километра непроходими планини. Там, където съм аз, ще бъдат и войниците ми.

И така, в края на януари Гай Марий поведе цялата си армия на север по Вия Аврелия, който следваше морския бряг. През цялото време си водеше бележки и пращаше кратки писма до Сената, в които изброяваше в кои участъци е наложително да бъдат извършени ремонтни дейности, кой мост трябва да се укрепи допълнително, къде е желателно да се издигне виадукт и така нататък.

„Това е Италия — пишеше Марий в едно от писмата си, — и всички съществуващи пътища към северните части на полуострова и Италийска Галия трябва да бъдат поддържани в прекрасно състояние; иначе можем да проклинаме дните си.“

Пиза, точката, където река Арн се вливаше в морето, представляваше границата между това, което се приемаше за Италия, и Италийска Галия, страна, която нямаше подобна на себе си никъде по Средиземноморието: нито се смяташе за римска провинция, нито се управляваше самостоятелно, както се управляваха народите в Италия. На областта се гледаше, общо взето, като на ничия земя. От Пиза чак до Вада Сабация пътят беше чисто нов, макар че имаше още много работа да се върши по него; именно той беше големият принос на Скавър като цензор, затова и се наричаше Вия Емилия Скаври. Марий не се сдържа и написа специално писмо до Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус:

„Заслужаваш големи похвали за своята предвидливост и поглед в бъдещето. Аз лично гледам на

Вия Емилия Скаври като на един от най-важните пунктове на отбраната на Рим и Италия; най-важният от прокарването на прохода Монс Генава, което явно е било извършено доста отдавна, щом като още Ханибал се е възползвал от него. Отклонението ти за Дертоната е от изключителна важност, защото представлява единственият път от долината на Пад до Тиренското крайбрежие, преминаващ направо през Лигурийските Алпи. А Тиренското крайбрежие е нужно на Рим.

Проблемите обаче са безчет. Разговарях с твоите инженери, които ми се струват невероятно способен колектив, и съм щастлив да ти пратя тяхното искане допълнителните средства за строеж да бъдат увеличени, за да може по-скоро да се завърши тукашният участък от пътя. Налага се да се построят виадукти, които по своята височина — и съответно дължина — мисля, няма да имат равни никъде в Италия. Очертава се строежите да придобият повече форма на серия от акведукти, отколкото на обикновен път. За щастие местността предлага богати находища на камъни и кариерите работят задоволително. За нещастие работната ръка е ограничена и се страхувам това да не забави повече от необходимото по-нататъшното строителство. С цялото си уважение към теб те моля да използваш целия си личен авторитет пред Сената и Хазната, за да издействаш нужните за по-скорошното завършване на проектите ти средства. Ако пътят може да бъде завършен до края на идващото лято, Рим ще спи спокойно при мисълта, че някакви си седемдесет — осемдесет километра път могат да спестят на армията ни неколкостотин километра заобикаляне.“

— Ето, чети — подаде Марий листа на Сула. — Надявам се това да направи голямото момче щастливо и да му намери достатъчно работа да не мисли за друго!

— И аз така се надявам — усмихна се Сула.

Вия Емилия Скаври завършваше при Вада Сабация; оттам нататък не съществуваше път според значението, което римляните влагаха в тази дума, само пътека, широка, колкото да минават товарни каруци, и която следваше всяка по-проходима гънка в пресечения терен.

— Ще има да съжаляваш, че тръгнахме оттук — тюхкаше се Сула.

— Напротив — отвърна му Марий, — много се радвам на решението си. Набелязал съм си поне хиляда местенца, където може да се устрои засада. Най-последно разбирам защо никой с ум в главата не би тръгнал за Галия оттук, защо хора като Публий Вагиений, който, както си спомняш, произхожда от тукашните места, са способни заради едни охлюви да изкачат отвесен наклон, и в крайна сметка защо можем да сме спокойни, че германите няма да ни нападнат оттук. Нищо чудно да се подлъжат да продължат покрай морето, но два-три дни ще са им достатъчни да разберат, че са сбъркали. Ако за нас е трудно да минем оттук, за тях ще е практически невъзможно. Това е чудесно!

Марий се обърна към Квинт Серторий, който въпреки низшия си чин се ползваше с доста привилегии, все плод на собствените му заслуги.

— Квинт Серторий, моето момче, къде мислиш, че се намира обозът ни в момента? — попита той.

— Като се има предвид плачевното състояние на Вия Аврелия, най-вероятно някъде между Популония и Пиза — предположи Серторий.

— Как е кракът ти?

— Не чак толкова добре, че да яздя чак дотам — застрахова се Серторий, за когото не беше трудно да предугади следващите думи на Марий.

— Тогава намери трима души, които да не се оплакват от същото, и ги прати назад с това — заръча той и извади пред себе си восьъчна таблица.

— Ще препратиш обоза по Вия Касия до Флоренция, после по Вия Ания до Бонония и най-накрая през прохода Монс Генава — в Галия — въздъхна облекчено Сула.

— Нищо чудно да ни дотрябват греди и болтчета, че и машинария — замисли се Марий. Натисна с юмрука си върху восьъка,

така че да се отбележи ясно личният му печат и затвори сгъваемата таблица. — Дръж — подаде я той на Серторий. — И да се увериш, че е завързана както трябва и запечатана повторно. Не ми се ще разни любопитковци да си пъхат носа, където не им е работа. Трябва да бъде връчена лично на Маний Аквилей, разбрано?

Серторий кимна и излезе от палатката.

— Колкото до нашата армия, ще ѝ намерим малко работа по пътя — обясни Марий на Сула. — Прати землемерите напред. Може и да не построим истински път, но и тази пътека ще разширим колкото ни трябва.

В Лигурия, както и навсякъде другаде, където от баири почти не остава място за обработваеми земи, жителите се занимаваха със скотовъдство, отдаваха се на разбойничество и пиратство, или, подобно на Публий Вагиений, се записваха в съюзническите легиони или в наемната конница. Всеки път, когато Марий се озовеше в някое крайморско село и решеше, че корабите и лодките, закотвени на брега, подхождат повече на пирати, отколкото на мирни рибари, той заповядваше и кораби, и къщи да се изгарят, оставяше жените, старците и децата да се скитат под открито небе, а мъжете впрягаше на работа да строят път. Междувременно идваха сведения от Араузио, Валенция и Виен, дори от Лугдунум, които повтаряха все едно и също — до края на годината не се очертава никакъв сблъсък на римляните с германите.

В началото на юни, след четири месеца поход, Марий изведе легионите си в широката крайбрежна равнина, откъдето започваше Трансалпийска Галия. Богатата и заселена област между Арелат и Аква Секстия му се стори подходяща за разполагане на легионите, които си построиха лагер в съседство с град Гланум, южно от река Друенция. И един факт, достоен за отбелязване: обозът беше дошъл по-бързо от основните части, след като целият път му беше отнел само три месеца и половина.

Марий избра местоположението на бъдещия си лагер след изключително внимателно изследване на околността. Наоколо нямаше никакви обработваеми земи, лагерът щеше да се издига върху голям хълм, завършващ от три страни със стръмни, скалисти склонове. На билото на хълма бликаха няколко извора, а четвъртата страна не беше

нито твърде стръмна, нито твърде тясна, за да попречи на намиращата се в лагера войска да маневрира достатъчно бързо.

— Тук ще прекараме дълги месеци — рече той и кимна доволно. — А сега да превърнем мястото в един нов Каркасон.

Нито Сула, нито Маний Аквилей си позволиха коментар, обади се само Серторий, който още не се бе научил да се въздържа от забележки:

— Мислиш ли, че е нужно? Ако смяташ да се задържим по тези места толкова дълго, защо просто не разквартируваме войските в Арелат или Гланум? И защо да стоим точно тук? Не е ли по-добре сами да потърсим германите и да ги ударим, преди да са дошли толкова близо до Италия?

— Виж, млади Серторий — тръгна да му обяснява Марий, — по всичко изглежда, че германите са се разделили и са се пръснали на всички посоки. Кимврите, които допреди месеци следваха течението на Родан, изведнъж са си променили решението и са извили — да приемем, че с цел да стигнат до Испания, — към далечните краища на Цебена, право през земите на Арверните. Тевтоните и тигурините са напуснали земите на хедуите и са отишли да се заселят в земите на белгите. Така поне твърдят източниците ми на информация. В действителност мисля, че никой не може да предполага какво възнамеряват да правят в бъдеще.

— Не можем ли по някакъв начин да научим по-добре какви са им планове? — попита Серторий.

— Как да стане това? — на свой ред го попита Марий. — Галите нямат никаква причина изведнъж да ни заобикнат и да започнат да ни носят сведения. Това, че все пак са ни пратили някоя и друга вест, аз си го обяснявам просто с нежеланието им да търпят германите наред земите си. Само в едно можем да сме сигурни: че когато германите стигнат Пиренеите, те неминуемо ще се обърнат назад. От германска гледна точка най-лесна цел би се оказала Италия. Затова и ние ще останем тук, Квинт Серторий, и ще чакаме германите да се появят. Не ме е грижа, ако ще да чакаме и години.

— Ако наистина чакаме години, Гай Марий, войниците ни ще се разхайтят, а теб ще свалят от върховното командване — напомни му Маний Аквилей.

— Войниците ни въобще няма да се разхайтят, защото смятам да ги накарам да работят — възрази му Марий. — Командвам почти четиридесет хиляди пролетарии, на които плаща държавата. Държавата е собственик на оръжието им, държавата ги храни. Когато те напуснат армията, ще се погрижа пак държавата да осигури старините им. Но докато служат в държавната армия, моите войници ще са в качеството на най-обикновени държавни служители. Като консул аз представлявам държавата. Ето защо те са мои наемни служители. При това ми струват доста пари. Ако това, което очакваме в замяна от тяхна страна, е просто да си клатят краката и да чакат да им се представи случай да се бият, можем да си представим каква гигантска цена има да плащаме за спечелването на това евентуално сражение. — Веждите на Марий се бяха разиграли яростно върху челото му. — Но моите легионери не са подписвали договор, за да си клатят краката, докато не дойде време да се бият, а са се записали в армията, за да служат на държавата, независимо какво иска тя от тях. Щом като държавата им плаща, те трябва да работят за нея. И тъкмо това ще правят. *Ще работят!* Тази година те ще поправят Вия Домиция в отсечката от Немавз до Оцелум. Догодина ще прокопаят плавателен канал от морето до Родан, при Арелат.

Всички го гледаха с удивление, но известно време никой не се осмели да обели дума.

Най-накрая Сула тихичко подсвирна.

— Но на войника му се плаща да се бие!

— Ако си е купил оръжието и екипировката със собствени пари и ако чака от държавата само да го храни за времето на похода, то естествено всеки римски войник ще може сам да реши как да си прекарва времето. Но това не важи за моите легионери. Щом като няма срещу кого да се бият, ще работят по обществените строежи. Ако не друго, то така поне няма да забравят, че са длъжни да служат на държавата по същия начин, по който наемният служител служи на работодателя си. Така ще си знаят мястото!

— Ами ние? — сети се да попита Сула. — Да не смяташ нас да ни превърнеш в инженери?

— А защо не? — рече Марий.

— Първо, защото аз самият не съм на държавна служба — Сула се опитваше думите му да прозвучат шеговито. — Аз дарявам

доброволно времето си на държавата, както и всички останали легати и трибуни.

Марий го изгледа изпитателно.

— Можеш да ми вярваш, Луций Корнелий, това е дар, който високо ценя.

И след тези му думи темата трябваше да се смени.

И все пак Сула си тръгна от палатката на главнокомандващия недоволен. Излизаше, че ги превръщат в наемни служители на държавата! Що се отнася до войниците, това можеше и да има своите основания, но както самият той беше отбелязал, трибуните и легатите бяха съвсем различен сорт хора. Марий добре знаеше, че е така, затова и избяга от въпроса на Сула. Но това, което остана недоизказано на глас, сякаш продължи да витае из въздуха. Това, което трибуните и легатите можеха да очакват като възнаграждение за службата си, все още беше в ръцете на германите. Никой не можеше да каже каква плячка ще им бъде отнета и дали изобщо ще има плячка. Разпродажбата на пленниците като роби си оставаше право единствено на пълководеца; легатите, трибуните, центурионите, войниците, никой не можеше да сложи ръка върху тях. А у Сула се загнездваше чувството, че след тази война, която не се виждаше още кога ще започне, камо ли кога ще свърши, римляните щяха да се радват само на пленници.

Дългото, уморително пътуване до Родан никак не му се беше понавило. За разлика от него Квинт Серторий се държеше като хрътка, вързана на каишка, която души земята и върти неспокойно опашка, очаквайки удоволствието от всяка нова задача, която му се постави. Вече се беше научил да използва тъй наречената *грома*, инструмента на землемера; захванал се бе да чиракува при инженерите, които знаеха как да се оправят с прииждащи реки, със срутени мостове, със земни свличания и какво ли още не; от време на време повеждаше една-две центурии войници да прочисти някое скрито местенце от пирати и разбойници, друг път му даваха да командва заловените бандити, които се потяха да строят път; случваше се дори да излиза на най-предните линии заедно със съгледвачите, а неизвестно как, но му оставаше и време да се занимава със странични

дейности — така например излекува счупеното крило на младо орле, което от тогава не престана да го навестява. Да, нямаше работа, от която Квинт Серторий да избяга. Ако не по друго, то само по това страничният наблюдател можеше да открие връзката му с Гай Марий.

Но Сула копнееше за нещо *драматично*. Сега, когато беше придобил повече опит и можеше да си позволи да изследва сам себе си, той си казваше, че за един сенатор подобна слабост към елементарното насилие е по-скоро недостатък, но пък и той беше все още на тридесет и шест и не мислеше, че ще му е по силите да се лиши напълно от цяла една черта от характера си. Докато не му се бе наложило да пропътува тези ужасяващи километри по Вия Емилия Скаври и нататък през Крайморските Алпи, Сула постоянно си беше повтарял, че военната кариера му се нрави. За него това беше дейност, изпълнена с изпитания и предизвикателства, независимо дали става дума да се разгроми една чужда армия, или да се съгради една нова Африка. Но да се строят пътища и да се копаят канали? Не беше дошъл в Трансалпийска Галия, за да върши черната работа на Рим! Затова и останалите нямаше защо да разчитат на съдействието му!

А в края на есента щяха да се проведат нови избори за консул и Марий щеше да бъде сменен от някой свой недоброжелател. Какъв спомен щеше да остави той от второто си консулство? Един прекрасно построен път, който обаче ще носи чуждо име. Как можеше началникът му да стои спокоен, да гледа без безпокойство в бъдещето? Дори не си беше направил труда да отговори на Аквилей, когато той му спомена за задаващите се нови избори. Какво ли замисляше тази лисица? *Защо* не се тревожеше от бъдещето?

Но изведнъж Сула забрави всички тези въпроси, въртящи се в главата му като следствие от обидата, която смяташе, че са му нанесли, защото погледът му забеляза нечие ново лице. Нова билка, нов късмет. Задаваше се скромно забавление, което щеше да го разсее.

Пред палатката, където се хранеха висшите офицери, разговаряха двама мъже. Или поне така би си казал страничният наблюдател, който не би им обърнал особено внимание. Но за Сула този разговор не беше случаен и той можеше да се превърне в прелюдия на един чудесен фарс. По-високият от двамата беше Гай Юлий Цезар, а по-ниският — Гай Лузий, племенник (по сватовска линия, както навремето Марий не бе пропуснал да отбележи) на главнокомандващия.

„Дали може от пръв поглед да познаеш що за човек е този насреща ти?“ — питаше се мислено Сула, докато вървеше към двамата. Цезар явно не разбираше с кого си има работа, но отдалеч си личеше, че непознатият с нещо го плаши.

— О, Луций Корнелий! — изцвили от удоволствие Гай Лузий. — Тъкмо питах Гай Юлий дали не знае нещо за нощния живот в Арелат, ако изобщо има такъв. И дали не би желал да бъдем в една компания.

Хубавото издължено лице на Цезар излъчваше любезност и доброжелателство, но по многото странични и прикрити жестове Сула заключи, че шурейт му само гледа как да се отърве от досадника — погледът му се опитваше с усилие да се задържи върху този на Лузий, и все пак постоянно бягаше встрани, вътре в ботушите краката му нервно се свиваха, а пръстите му несъзнателно щракаха от нетърпение.

— Може би Луций Корнелий е по-осведомен от мен — хвана се за предоставилата му се сламка Цезар и по движението на краката му си пролича, че само след секунда смята да се обърне на другата страна.

— О, не, Гай Юлий, не си отивай! — опита се да го спре Лузий. — Колкото повече луди глави, толкова повече смях ще падне!

Толкова беше доволен от себе си, че чак се закикоти.

— Съжалявам, Гай Лузий, чака ме работа — откопчи се Цезар и се изгуби сред войниците.

Сула беше кажи-речи еднакъв ръст с Лузий, затова приятелски сложи ръка на рамото му и го притегли по-далеч от палатката.

Гай Лузий беше красив младеж. Очите му бяха зелени, криеха се от дълги мигли, гъстата му червена коса се спускаше над раменете му, веждите му бяха тъмни и изящно изписани, носът му бе дълъг, симетричен и счупен в горната си част като на някой грък. Сула го оприличи на един малък Аполон, но вече не се поддаваше на подобни изкушения.

Той с основание се съмняваше дали Марий изобщо е благоволил да се види с племенника си; не би му било присъщо. Понеже нямаше как да откаже на сестра си да вземе Гай Лузий на служба при себе си, консултът го беше назначил за военен трибун — тъй и тъй възрастта му беше подходяща. Но занапред би предпочел да се прави, че племенникът му изобщо не съществува. Поне докато младежът не привлечеше погледите върху себе си, по възможност с някое храбро деяние или проява на изключителни способности.

— Гай Лузий, ще ти дам един малък съвет — изрече Сула отсечено.

Клепачите с дългите мигли примижаха и младежът стеснително сведе поглед надолу.

— Ще ти бъда благодарен за всякакъв съвет, Луций Корнелий.

— Пристигна тук вчера, нали? Дошъл си сам от Рим — започна Сула.

Лузий го прекъсна:

— Не от Рим, Луций Корнелий. От Ферентинум. Чичо ми Гай Марий ми даде изрично разрешение да остана във Ферентинум, понеже майка ми беше болна.

„Аха! — каза си Сула. — Това обяснява до голяма степен защо Марий се държи толкова хладно с нежелания си племенник! Колко би му било неприятно да чуе от устата на закъснелия подобно извинение, след като в цялата армия няма да се намери друг да го използва!“

— Чичо ми още не ме е повикал при себе си — седна да се жалва Лузий. — Кога ще мога да го видя?

— Не и преди той лично да те извика, което много се съмнявам дали някога ще стори. Докато не покажеш, че си с нещо способен, за чичо си ти си просто една тежест в повече. И то ако не за друго, заради това, че си поискал да ти се дадат привилегии още преди походът да е започнал — имал си нахалството да закъснееш толкова време.

— Но майка ми беше болна! — възмутено протестира Лузий.

— Ние всички си имаме майки, Гай Лузий, или поне някога сме имали. Много от нас са били принудени да тръгнат на война, когато и техните майки са били болни. Много от нас е трябвало да научат, че майките им са умрели, докато синовете са се сражавали на хиляди километри от дома. А и останалите са достатъчно дълбоко привързани към своите, за да чувстват болезнено отсъствието им в продължение на дълги години. Но това, че майката на един войник е болна, не се счита за оправдание той да отложи своеволно военната си служба. Предполагам вече си казал на другарите си в палатката защо си се забавил?

— Да — отговори Лузий, когато това посрещане удивляваше все повече и повече.

— Много жалко. Най-добре би било, ако си беше замълчал, нека останалите сами си блъскат главата да отгатват. Сега нито ще си

помислят с добро за теб, нито за чичо ти, че е допуснал толкова своеволие — и той много добре го знае. Но кръвта вода не става и човек е склонен да прощава на близките си — намръщи се Сула. — Тъй или иначе, не това исках да ти кажа. Тук е армията на Гай Марий, а не на Сципион Африкански, ако разбираш какво имам предвид.

— Представа си нямам — отговори му напълно искрено Лузий.

— Катон Цензор обвинил навремето Сципион Африкански, че позволява в армията му да цари нравствен упадък. Е, трябва да знаеш, че Гай Марий много повече прилича на Катон Цензор, отколкото на Сципион Африкански. Сега разбираш ли какво искам да ти кажа?

— Не — отново отвърна Лузий, но видимо побледня.

— А пък аз мисля, че да — усмихна се зловещо Сула и показа характерните си кучешки зъби. — Ти изпитваш повече влечение към хубавите млади мъже, отколкото към хубавите млади жени, нали така? Не мога да те обвиня в женственост, но ако продължаваш да правиш мили очи на хора като Гай Юлий, който явно не си научил, че се пада шурей на чичо ти, както и на мен самия, ще трябва да знаеш, че те чака казанът. Римляните никак не ценят предпочитанията на човек към хора от същия пол. Нещо повече, подобни влечения се смятат, особено в легионите, като крайно нетърпим порок. Ако не беше така, навярно жените, живеещи в близост до военните лагери, нямаше да трупат толкова пари, а пък тези на враговете ни нямаше да бъдат изнасилвани толкова методично. Това поне трябва да го знаеш!

Лузий целият се беше свил, разкъсван между страха, че се намира пред някого много по-високопоставен от него, и желанието да се защити от явна несправедливост.

— Времената се менят — опита се да протестира той. — На подобно поведение отдавна вече не се гледа като на порок.

— Мисля, че имаш грешна представа в какво точно време си попаднал, Гай Лузий. Навярно това се дължи на твоето собствено вътрешно желание нещата да бъдат различни от това, което са. Сигурно досега си живял в среда на такива като теб, които също имат грешна представа за времето, в което живеят. Навярно често сте се събирали да обсъждате положението си и все отнякъде сте изнамирали някой текст, някоя мисъл, че сте в правото си. Но аз мога да те уверя — каза Сула с напълно сериозен тон, — че колкото по-добре опознаеш света, в който си имал късмета да се родиш, толкова повече ще се

уверяваш как жестоко си се заблуждавал. А никъде другаде предпочитанията към хора от същия пол не са по-малко толерирани, отколкото в армията на Гай Марий. Научи ли за твоята малка тайна, Гай Марий ще бъде безмилостен с теб.

Лузий беше готов да заплаче. Беше вплел пръсти в жест на дълбока паника.

— Но така ще полудея! — изхленчи той.

— Няма, не се бой. Просто ще си наложиш дисциплина, ще бъдеш внимателен в отношенията си с другарите и възможно най-скоро ще научиш да улавяш сигналите, които хората от твоя сорт си подхвърлят един на друг. Аз лично не мога да ти кажа какви са те по простата причина, че не съм жертва на подобен порок, а и не съм се интересувал. Но ако си решил да постигнеш обществена кариера, Гай Лузий, искрено те съветвам да надвиеш, докато е време, своите слабости. Вярно, че като те гледам такъв млад, сигурно ще ти е трудно да се обуздаеш напълно. Но внимавай, внимавай да не сбъркаш с човека!

При тези си думи Сула се усмихна още веднъж, този път по-благоклонно на Гай Лузий и го остави сам.

За момент просто започна да се шляе безцелно насам-натам. Беше скръстил ръце безгрижно зад гърба си и едва-едва забелязваше движението около себе си. Легионите бяха инструктирани да построят временен лагер, нищо че по това време в провинцията не се беше чуло за никакви вражи сили; просто една римска армия не можеше да спре без закрилата на палисадите. Горе на хълма земемерите и инженерите вече правеха изчисления как да бъде разположен бъдещият постоянен лагер. Онези поделения, които не бяха нужни за издигането на временния лагер, бяха хванати да вършат подготвителните работи по укрепяването на хълма. Засега това се изразяваше в носене на дървен материал за греди, от които впоследствие щяха да бъдат построени стените, кулите, жилищните помещения. По долното течение на Родан горите бяха редки, понеже местността се обитаваше вече от няколко века — още от времето, когато гърците бяха основали Масилия, — и за това време гърци, римляни и попадналите под тяхното културно влияние гали бяха успели да усвоят огромен дял от земите си.

Армията се беше разположила на север от големите солени блата, които представляваха делтата на Родан, но се разпростираха и

на запад, и на изток от коритото на реката. Типично беше за Марий да избере за своите легиони място, където те да не засегнат с нищо обработваеми земи, независимо от продължителността на престоя си.

— Няма никакъв смисъл излишно да настройваме против себе си онези, които трябва да считаме за свои съюзници — оправдаваше той своята политика пред Сула. — Освен това с тези петдесет хиляди гладни гърла повече, които доведохме на местното население, то ще има нужда от всичките си земи, за да ги изхрани.

Мариевите снабдителите вече бяха хукнали по всички посоки да сключват контракти със стопаните в провинцията, а войниците вече строяха складове за зърно и провизии, в които да се побере достатъчно за изхранването на петдесет хиляди мъже в продължение на дванадесет месеца, когато ще дойде времето на следващата реколта. В огромния обоз Марий предвидливо беше включил всички онези необходими за преживяването на една армия неща, които от достоверни източници бе научил, че не ще може да намери в Трансалпийска Галия, а именно: солидни греди, борова смола, скрипци и въжета, инструменти, подедни кранове, вар и астрономически количества железни гвоздеи и пирони. В Популония и Пиза, двете пристанища, където се разтоварваха докарваните от остров Илва слитъци желязо, *префектус фабрумът* се беше погрижил да изкупи цялото налично количество метал и да го препрати по суша на Марий в случай, че инженерите му решат да лаят стомана. В обоза бяха предвидили и такава възможност и сега римската армия разполагаше с наковални, тигели, чукове, брикети, изобщо всичко необходимо за устройването на една огромна ковачница и металолеярница. Вече войници бяха поели грижата да съберат достатъчно дървен материал за осигуряването на нужните за целта дървени въглища, защото без дървени въглища би било невъзможно да се постигне нужната температура за топенето на желязо, да не говорим за превръщането му в стомана.

Докато свърши с разходката си и се озове отново пред палатката на главнокомандващия, Сула вече бе решил, че му е дошло времето да действа. Защото той още преди седмици беше изнамерил лек за скуката, която го обхващаше при това бездействие, и знаеше как да я замени с наистина драматични преживявания, тъкмо по вкуса му. Всъщност идеята се беше родила в главата му още в Рим, но истински

смисъл тя доби по време на безкрайното пътуване покрай морския бряг. Сега вече можеше да се помисли за нейното реализиране. Да, време беше да говори с Гай Марий.

Великият мъж беше сам и се беше заел с писане.

— Гай Марий, чудех се дали можеш да ми отделиш малко време. Какво ще кажеш двамата да се поразходим? — рече Сула и застана на входа на палатката, като умишлено задържа коженото платнище, без да го пуска. На фона на ярката слънчева светлина навън силуетът му се беше обвил в своеобразна златиста аура. Стоеше гологлав и ясно се открояваха дългите му, гъсти къдрици, спускащи се до раменете.

Марий повдигна глава и видяното никак не го очарова, поради което отсече:

— Косата ти плаче за подстрижка. Още някой сантиметър и ще заприличаш на танцорка!

— Колко странно! — учуди се Сула, без да помръдва от мястото си.

— Бих го нарекъл разпуснатост — каза Марий.

— Не, странното е, че вече няколко месеца не ти е направило впечатление, че си пускам коса, а го забелязваш тъкмо когато смятах да ти говоря за това. Дори да не си се научил да четеш мисли, Гай Марий, мисля, че си развил невероятна способност да мислиш като хората, с които работиш.

— И си започнал да говориш като някоя танцорка — никак не се трогна Марий. — Защо искаш да се разхождаме?

— Защото имам да ти разправам поверителни неща, а тук и стените имат уши, тъй да се каже. Ако излезем да се разходим, никой не би могъл да чуе за какво си говорим.

Марий не чака повече да го подканят; веднага остави писеца на масата и нави на руло листа, върху който пишеше.

— Мисля, че и аз обичам повече да се разхождам, отколкото да пиша — рече той и стана от стола си.

Двамата се запътиха с бърза крачка вън от лагера, без да говорят и без да усещат всички любопитни погледи, които ги проследяваха. Войници, центуриони и кадети — за изминалите три години служба при Гай Марий и Луций Корнелий Сула всички се бяха научили отдалеч да познават, щом началниците им замислят нещо сериозно. И сега двамата мъже им подсказваха, че наистина се задават новости.

Вече притъмняваше, така че нямаше за кога да се катерят към върха на хълма, затова двамата се спряха веднага щом решиха, че вятърът не може да отнесе думите им до ушите на войниците в лагера.

— Е, казвай какво има — сръчка Марий баджанака си.

— Започнах да си пускам коса още в Рим — обясни Сула.

— Досега не ми беше правило впечатление. Предполагам, че косата ти има нещо общо с онова, което щеше да ми съобщаваш?

— Искам да заприличам на гал — тържествено обяви той.

Марий го изгледа изпитателно.

— О-хо! Продължавай, продължавай, Луций Корнелий!

— Най-слабият пункт в цялата ни тактика срещу германите се състои в това, че не разполагаме с абсолютно никакво разузнаване — започна Сула. — От самото начало, когато тавriskите ни пратиха своята молба за помощ и ние научихме за тези мигриращи германи, ние практически стоим с вързани ръце, защото не знаем абсолютно нищо за враговете си. Нито знаем що за хора са, нито откъде идват, нито какви богове почитат, нито защо са напуснали родните си места, нито какво обществено устройство познават, нито как се управляват. И най-важното: не можем да разберем защо всеки път разгромяват армията ни, но упорито отказват да нахлуят в Италия, докато преди векове не бихме могли да спрем Ханибал и Пир да го сторят, ако ще и да им изправехме милион бойни слонове насреща.

Погледът му не беше обърнат към Марий, ами точно на деветдесет градуса встрани. Последните лъчи на слънцето се отразяваха в очите му и изпълваха Марий с непознато страхопочитание; и преди, макар и много рядко, му се беше случвало изведнъж да се сблъска с тази спотайвана черта от характера на Сула, а именно способността му да надраства смъртните, да се превръща пред очите на събеседника си в безсмъртно същество. И все пак в такива случаи той не можеше да бъде наречен и бог, просто придобиваше контурите на непознато божествено създание, различно от човека. Сега, с тези слънчеви лъчи, които, сякаш светеха през очите му, това качество на Сула само се подсилваше.

— Продължавай — направи жест Марий.

И Сула продължи:

— Преди да тръгнем от Рим, си купих двама нови роби. Взех ги със себе си и в момента са при мен. Единият е гал от племето на

карнутите, племето, което държи под контрол цялата келтска религия. Техните са странни вярвания: галите вярват, че дърветата са живи същества, че притежават дух, сянка или знам ли и аз какво. Трудно е мисленето им да се преведе на латински, защото ние разсъждаваме според други правила. Другият е герман от племето на кимврите, пленен при Норикум, преди Карбон да бъде разбит. Двамата ги държа изолирани един от друг. Никой от тях дори не подозира за съществуването на другия.

— И не можа ли да измъкнеш от кимвриеца някаква информация за германите? — попита Марий.

— Нито дума. През цялото време той продължава да твърди, че не знае кои са и откъде идват. Направих някои разследвания и открих, че пълното незнание е характерно за всички германски пленници, макар че, вярно е, те не са особено многобройни. Разбира се, може и да съм бил подлъган, защото се съмнявам някой римлянин да се е заинтересувал от миналото на робите си. Когато купувах своя германец, целта ми беше да извлека от него някакви сведения за народа му, но когато се уверих, че няма да изкопча нищо от него — между другото не виждам какъв смисъл би имало да подлагам на изтезания човек едър и здрав като бик, — ми хрумна по-добра идея. Обикновено, Гай Марий, сведенията достигат до нас през втора ръка. А за целите ни това не е достатъчно.

— Така си е — съгласи се Марий, който вече ясно разбираше накъде бие Сула, но нямаше желание да го кара да бърза с обясненията си.

— Затова си казах, че ако в най-близко бъдеще не се очертава нова война с германите, най-добре би било сами да се опитаме да научим нещо за тях. И двамата ми роби вече от години слугуват в Рим, така че са научили латински. Е, вярно, че германецът го говори твърде зле, но все пак... Това, което ми се стори доста интригуващо, е, че навътре в Дългокоса Галия, щом се отдалечиш от бреговете на Вътрешно море, вторият език на галите бил не гръцкият, а латинският! Е, това далеч не значи, че галите си разменят латински сентенции, но все пак с годините на активни контакти между хедуите и нас, независимо дали под формата на война или търговия, сред галите започнали да се срещат и хора, които знаят някоя и друга думичка латински, все такива, които могат да четат и пишат. И понеже келтите

нямат своя писменост, въпросните люде четат и пишат на латински. А не на гръцки. Не е ли впечатляващо? Ние дотолкова сме свикнали да мислим, че международният език в целия свят е гръцкият, че да открием как цяла една страна предпочита латинския, ни се струва направо забележително!

— Без да съм нито учен, нито философ, Луций Корнелий, трябва да си призная, че подобен факт не може да ме развълнува особено — усмихна се някак вяло Марий. — Но затова пък бих се развълнувал истински, ако науча нещо повече за германите.

Сула вдигна ръце, сякаш се предаваше пред подобна логика, и по лицето му се изписа подигравателна гримаса.

— Така да бъде, Гай Марий! Много добре. В продължение на близо пет месеца съм се захванал да изучавам езика на карнутите, които населяват централната част на Дългокоса Галия, както и езика на кимврите. Учителят ми по карнутски е много по-ентузиизиран при мисълта да ме ограмоти, отколкото този по германски, но пък и той не е за изхвърляне. — Сула се спря насред думите си и се умисли, сякаш недоволен от изказването си. — Може би впечатлението, с което съм останал, че германецът е по-неинтелигентен, няма да се окаже напълно вярно. Нищо чудно при човека шокът от преминаването от едно културно равнище на друго да се е отразил много по-болезнено, отколкото при гала. Просто той е свикнал да мисли по съвсем различен начин. Но пък самият факт, че е бил пленен в сражение, което неговите хора са спечелили, навярно е свидетелство, че си имаме работа с глупав германец.

— Луций Корнелий, търпението ми не е безпределно — напомни му Марий, по-скоро отчаяно, отколкото троснато. — Да не би да искаш да ми докажеш, че от всички перипатетици ти си най-перипатетичният!

— Моите извинения — захили се Сула и се обърна този път да погледне Марий в очите. Блясъкът в очите му беше изгаснал и Сула отново беше придобил вида си на смъртен.

— С моята коса, кожа и очи — обясни той накратко — спокойно бих могъл да мина за такъв. Именно затова възнамерявам да се превърна в гал и да отида до области, където никога преди не е стъпвал римски крак. Най-вече смятам да проследя германите по техния път към Испания. Доколкото разбирам, натам са се насочили именно

кимврите, но навярно ще ги последват и другите племена. Вече знам достатъчно кимврийски, колкото да ги разбирам какво говорят, именно затова смятам да насоча вниманието си към кимврите. — Сула прихна да се смее. — В действителност косата ми би трябвало да бъде значително по-дълга от тази на танцьорките, но засега и толкова стига. Ако някой се интересува защо е толкова къса, ще гледам да му обясня, че съм прихванал някаква болест на скалпа и е трябвало да се обръсна гола глава. За щастие косите ми растели бързо.

Сула се умълча. В продължение на няколко мига Марий не посмя да отвори уста, само стъпи на един пън, подпря лакът върху коляното си и глава върху лакътя. Истината беше, че просто не му идваше наум какво да каже. От месеци беше живял с постоянното притеснение, че някой ден на Луций Корнелий ще му омръзне от скуката в лагера и ще хукне към Рим, а ето, че през цялото това време същият този Луций Корнелий търпеливо бе разработвал свой план, как да се избави от скуката, без да изоставя началника си. И то какъв план! Какъв човек беше този Сула, наистина! Доколкото се знаеше, първият шпионин на света бил Одисей, който се преоблякъл като неизвестен троянец и се промъкнал през стените на Илион, за да се добере до някакви сведения. Един от най-любимите на учители и ученици спорове се отнасяше до това, дали Калхас е „пропял“ пред ахейците, защото му било омръзнало от троянците, или на свой ред е искал да шпионира в полза на цар Приам, или му е било заръчано да всее раздор сред гръцките царе.

И Одисей е бил червенокос. И Одисей е произлизал от славен род. И все пак имаше нещо, което не позволяваше на Марий да отъждествява Сула с един съвременен Одисей. Сула беше сам себе си, истински и завършен. Както и планът му. Това, което беше повече от ясно, бе, че той не се страхува изобщо от възможните последици. Подхождаше към тази необикновена мисия по съвсем делови начин, сякаш се смяташе за *недосегаем*. С други думи, разсъждаваше като истински римски аристократ. Дори не си представяше, че може и да се провали, защото знаеше, че превъзхожда всички останали.

След минута-две Марий се надигна от позата си на мислител и като си пое дъх, попита:

— Наистина ли мислиш, че ще успееш, Луций Корнелий? Ако е така, то ти си най-истинският римлянин, когото някога съм срещал! Не

мога да изразя възхищението си от теб! Планът ти е наистина блестящ. Но за да го изпълниш, ще ти трябва да се разделиш и с последната черта на римския си характер, а съм сигурен, че това няма да се удаде на никого от нас. Културните ни окови са прекалено здрави, за да ги разчупим. А дори да го сторим, по ръцете и краката ни винаги ще останат белези. През цялото време ще се страхуваш да не се издадеш.

Сула вдигна вежда; ъгълчетата на устата му провиснаха.

— О, Гай Марий, та аз цял живот съм живял в лъжа и досега нито веднъж не съм се изпуснал!

— Дори и в момента?

— Дори и в момента.

Двамата се обърнаха към лагера и тръгнаха да се връщат.

— Сам ли възнамеряваш да тръгнеш, Луций Корнелий? — заинтересува се Марий. — Не смяташ ли, че ще е добра идея някой да те придружи? Ами ако ти се наложи спешно да ми пратиш вест, а нещо те задържи? Няма ли да ти бъде от помощ другар, играещ ролята на огледало, в което да се наблюдаваш доколко добре играеш ролята си? По същия начин, по който и той ще се оглежда в теб?

— И аз си мислех за това — рече Сула, — и изборът ми се спря на Квинт Серторий.

Първоначално Марий грейна от радост и гордост, но само след миг помръкна.

— Той е много смугъл. Никога няма да мине за гал, да не говорим за германец.

— Вярно е. Но може да го издокараме на грък с келтиберийска кръв в жилите. — Сула се покашля. — Всъщност, когато тръгнахме от Рим, му дадох и на него един роб. Келтибериец от племето на илергетите. Още не съм казал на Квинт Серторий какво съм си наумил, но му заръчах да научи езика на роба си.

Марий го зяпна.

— Наистина си се подготвил. Е, имаш съгласието ми.

— Значи мога да взема Квинт Серторий със себе си?

— О, да. Макар че продължавам да мисля, че е твърде тъмен. Чудя се дали това няма да ти навреди повече, отколкото да ти помогне.

— Не, всичко ще бъде наред. Квинт Серторий ще бъде от изключително значение за успеха ми, а ако бъдещето не ме опровергае, тъмните му коси могат да се окажат още един коз в наша полза.

Разбираш ли, в Квинт Серторий се таи някаква животинска магия, а към подобни хора варварите винаги са се отнасяли със страхопочитание. Тъмната му кожа само ще допълни впечатлението за шаманските му способности.

— Животинска магия? Какво по-точно имаш предвид?

— Квинт Серторий е способен да привиква при себе си дивите зверове. Забелязах го още в Африка, когато той просто подсвирна на един пустинен леопард и за кратко време го направи свой другар. Започнах да обмислям ролята му в своята мисия обаче едва наскоро, когато го видях как излекува и привърза към себе си едно орле, без обаче да му отнема естествения нагон към свободата и дивото. Сега орлето си живее, както са живели и родителите му, но продължава да посещава Квинт Серторий и да му изразява приятелството си. Каца на ръката му и го целува. Войниците силно го почитат. За тях това е щастливо предзнаменование.

— Знаем — кимна Марий. — Орелът е символът на всеки легион, а Квинт Серторий само е доказал връзката между едното и другото.

Двамата се загледаха по посока на шестте сребърни орли, забити в земята на своите сребърни пръчки и окичени с крони, фалери, медали и торкове. Пред тях беше сложен триножник, в който постоянно гореше огън, наоколо пазеха стражи, а всяка вечер по залез-слънце, докато четеше своите молитви, специален жрец в тога криеше лицето си в гънките на дрехата си и хвърляше тамян върху въглицата в триножника.

— В какво се състои по-точно смисълът на животинската магия? — попита Марий.

— Галите са твърде суеверни и вярват в духове, които населяват всички живи твари. Доколкото разбирам, същото е характерно и за кимврите. Квинт Серторий ще се направи на шаман, който произхожда от далечно испанско племе. Така дори народите, населяващи земите около Пиренеите, няма да могат да го разобличат, че не е ибериец.

— Кога смяташ да тръгнете?

— Твърде скоро. Но предпочитам ти да съобщиш за намеренията ми на Квинт Серторий — помоли Сула. — Той ще иска да дойде с мен, но до такава степен ти е предан, че току-виж отказал да те остави. Ако обаче му кажеш ти, ще бъде съвсем друго. — Сула силно изсумтя. — Но никой не трябва да научи. *Никой!*

— И аз съм на същото мнение — отново се съгласи Марий. — Все пак остават тримата роби, които знаят поне малко, щом са ви давали уроци. Искаш ли да ги продам от твое име и да ги пратя някъде отвъд морето?

— Защо да създаваме излишни усложнения? — изненада се Сула. — Мислех да ги убия.

— Прекрасна идея. Но така ще изгубиш парите от евентуалната сделка.

— Не са цяло състояние, та да плача за тях. Приеми го като моя личен дял за успеха на войната ни срещу германите — пошегува се той.

— Ще ги убия веднага щом тръгнете.

Но Сула поклати глава.

— Не, сам ще си свърша мръсната работа. И то още сега. Вече са ме научили мен и Квинт Серторий на всичко, което могат. Утре ще ги пратя в Масилия да ми свършат уж някаква работа. — Той се протегна и блажено се прозя. — Много съм добър с лъка и стрелите, Гай Марий. А солените блага са доста пусто място. Всички ще приемат, че робите ми са избягали. Дори и Квинт Серторий.

„Ако става дума за мен, аз съм човек, родил се ниско до земята — каза си Марий при тези му думи. — Нямам нищо против убийството на хора, дори когато е извършено толкова хладнокръвно. Убийството е част от живота, такъв какъвто го познаваме, и никой бог не би го счел за обида. Но все пак Сула е от стар патрициански род. Родил се е високо в небесата. У него има поне зрънце божественост и виж го с каква лекота е готов да погуби човешкия живот.“ Неусетно се замисли върху предсказанието на Марта Сирийката. „Римлянин, много по-велик от мен самия, който ще се казва Гай, но ще бъде Юлий, а не Марий...“ Това ли беше нужно, за да се достигне истинското величие? Патрицианската кръв, която да те доближи до боговете?

Есента Гай Марий получи писмо от Публий Рутилий Руф, датирано от края на септември.

„Най-сетне Публий Лициний Нерва има смелостта да пише до Сената какво е действителното положение в Сицилия. Като първи консул, предполагам, заедно с моето писмо ще получиш и официалните сведения за събитията, но, разбира се, първо ще прочетеш моята версия, която не е толкова скучна, при това ще дойде едновременно с официалните вестии, тъй като си уредих моето да пътува в една и съща торба с тях.

Но преди да ти разкажа за Сицилия, трябва да се върнем обратно в началото на годината, когато, както си спомняш, Сенатът предложи на римския народ да гласува закон, според който всички роби от италиЙски произход се освобождават автоматически от дългово робство, независимо в коя част на света се намират. Но явно още не си узнал до какви непредвидени последствия доведе това решение. Не само италиЙците, но и много роби от други народности, най-вече сред тези, които официално са си спечелили статута на приятели и съюзници на римския народ, решиха на своя глава, че законът се отнася и до тях или пък, че ако не е така, толкова по-зле. Това важи особено много за робите — гърци, които представляват мнозинство не само в Сицилия, но и в цяла Кампания.

Февруари месец някой си римски гражданин, Тит Ветий, син на конник от Кампания, всичко на всичко двадесетгодишен, полудял. Причината за лудостта му се кореняла в огромните му дългове; младежът се бил задължил да изплати седем таланта сребро за някакво си скитско момиче — робиня. Но понеже старият Тит Ветий бил изключителен скъперник, а пък и синът му вече бил достатъчно голям, за да няма нужда от родителски надзор, младежът заел въпросната сума срещу ужасяваща лихва, като заложил цялото си наследство. Разбира се, в ръцете на лихварите Тит Ветий се е оказал безпомощен като пиле, на

което му предстояло да бъде здравата оскубано. Заемодателите настоявали той да си върне дълга в уговорените тридесет дни. Естествено той не е могъл да го стори, но все пак си издействал удължаване на срока с още тридесет дни. Когато обаче се видяло, че и на втория месец няма да събере парите, лихварите отишли право при баща му и поискали той да заплати борчовете на сина си, при това с още по-голяма лихва. Бащата отказал и лишил сина си от всякакво наследство. И синът полудял.

Следващото нещо, което Тит Ветий сторил, било да си сложи диадема на главата, да облече пурпурна роба и да се обяви за цар на Кампания и да вдигне всички роби в областта на въстание. Баща му, бързам да уточня, е един от малцината останали старомодни едри земевладелци: държал се е винаги добре с робите си, при това сред тях няма нито един италиец. Но в съседство с него бил друг земевладелец — новобогаташ, чиито хора имали навика да купуват роби, където ги дават най-евтино, да ги връзват да работят, без дори да се заинтересуват откъде идват, и да ги заключват за през нощта в дъсчени бараки. Името на този презрян душегубец беше Марк Макрин Мактатор, който между другото се оказа близък приятел с колегата ти консул, нашия достопочтен и уважаван съгражданин Гай Флавий Фимбрия.

В деня, когато Тит Ветий полудял, той закупил на старо петстотин комплекта бойно снаряжение от близката школа за гладиатори, раздал ги на робите си и тръгнал с тях право срещу имението на Марк Макрин Мактатор, за да сложи край на мъките на събратята им. Мактатор и семейството му били избити след продължителни мъчения, а голямата част от робите се видели свободни. Както се оказало, повечето от тях били италийци, затова и били задържани противозаконно в робство.

За кратко време младият Тит Ветий, царят на Кампания, бил събрал армия от четири хиляди роби, които се укрепили здраво на лагер върху близкия хълм. Оттам насетне към импровизираната крепост се завтекли стотици

и хиляди роби! В Капуа се видели принудени да затворят портите на града, да вдигнат гладиаторите в бойна готовност и да пратят вест за помощ до Сената в Рим.

Фимбрия вдигна голям шум около събитията и публично носеше траур заради приятеля си Мактатор Касапина, докато най-накрая на назначените отци не им омръзна от фасоните му и не назначиха самия чуждестранен претор Луций Лициний Лукул за командващ специално сформирания армия с цел потушаването на размириците в Кампания. Както знаеш, Луций Лициний Лукул е един от най-видните аристократи в цял Рим и никак не му стана приятно да получава заповеди от някаква бълха като Фимбрия.

Сега да отворим една малка скоба. Предполагам, знаеш, че Лукул е женен за сестрата на Прасчо Метел, Метела Калва. Двамата си родиха две синчета, от които сега едното е на четиринайсет, а другото — на дванайсет години и за тях вече се говори, че са многообещаващи римски граждани. Като си представиш и каква гледка е Прасчо Младши, който не може и две думи на кръст да върже, ясно ти е, че в целия род на Метелите младият Луций и младият Марк Лукул са на голяма почит. И няма какво да се смееш, Гай Марий! Чак оттук те слушам как си казваш: «Хо-хо» и «Ха-ха»! Това са важни неща, трябва най-сетне да го разбереш. Как мислиш да си пробиваш и занапред път сред римския обществен живот, ако не се научиш да слушаш клюките и да се интересуваш от семействата на своите евентуални врагове или съюзници? Жената на Лукул, сестрата на Прасчо, е известна на всички като въплъщение на порочността. Първо, защото има навика да занимава цял Рим с авантюрите си: не могат да се изброят случаите, когато е изпадала в истерии пред дюкяна на някой известен бижутер или се е събличала гола пред хора с мисълта да скача да се дави в Тибър. Но второ, защото бедната Метела Калва не си търси мъжлета в средите на своята класа, ами се занимава с простолудието, а тъкмо това най-силно докача честта на нашия Прасчо. Да

не говорим за още по-надменния ѝ съпруг Лукул. Не, Метела Калва предпочита хубави роби и здравеняци хамали, които сама си търси по кейовете на римското пристанище. Затова отдавна се е превърнала в непоносимо бреме и за Прасчо, и за Лукул, нищо че по мое мнение като майка на двете момчета се справя чудесно.

Затваряме скобата. Беше ми нужна, колкото да добавя малко пикантен привкус на разказа си. Сега разбираш защо на Лукул му е било толкова неприятно да върши черната работа на Фимбрия, след като вторият консул, само да беше по-беден — колкото до физиката му, по-голям здравеняк от колегата ти не мога да си представя, — би бил тъкмо типът на сладострастната му жена! Между другото напоследък Фимбрия ми се струва доста подозрителен. От всички хора на света той взе, че завърза приятелство тъкмо с Гай Мемий и от известно време двамата са неразделни. Големи пари се прехвърлят от едни ръце в други, но с каква цел, не е ясно.

Както и да е, Лукул набързо прочисти Кампания от бунтовниците, младият Тит Ветий беше екзекутиран, както и офицерите, и всичките му войници — роби. Лукул получи похвала за добре свършената работа и мигом се върна към функциите си на чуждестранен претор да раздава правосъдие в места като Реата.

Сега ми идва наум, че аз още преди време ти бях писал, че миналогодишните надигания в Кампания не вещаят нищо добро? И както виждаш, съм познал. Първо се появи Тит Ветий. А след това цяла Сицилия попадна в ръцете на робите!

Винаги съм си мислил, че и по вида си, и по действията си Публий Лициний Нерва напомня на голяма мишка, но кой ще предположи каква опасност представлява той като претор и управител на провинция, в случая Сицилия? Като го знам какъв е стриктен и прилежен, подобна длъжност сигурно му се е усладила повече, отколкото на всеки друг. Да се щура насам-натам, да се рови из складовете за храна за зимата, да пише

подробни доклади с върха на опашчицата си и да мърда доволно мустачки.

Разбира се, всичко щеше да бъде наред, ако не се беше появил този проклет закон за освобождаването на робите-италийци. Нашият претор Нерва веднага хукна към Сицилия и се зае с освобождаването на всички италийци на острова, които се оказаха около една четвърт от всички роби, експлоатирани в производството на зърно. Започна от Сиракуза, докато квесторът му го замествал в другия край на острова, в Лилибеум. Работата вървяла бавно, но без спънки. С присъщата си методичност Нерва разобличавал всеки роб, който си приписвал италийски произход, без да може да го докаже; за целта той просто разпитвал лъжеиталийците по оскански или върху географията на полуострова. Освен това се погрижил приетият декрет да бъде разпространен единствено на латински, като така смятал да прецеди всички онези, които могат сами да го прочетат, останалите най-вероятно ще се окажат дошли от другаде. Но това се оказало нож с две остриета, защото онези, които можели да четат само на гръцки, се видели принудени да искат от приятели да им превеждат, а пък от превод на превод смисълът на закона все се изменял и объркването се ширело навсякъде...

През втората половина на май Нерва беше освободил само осемстотин роби-италийци в Сиракуза, докато квесторът му в Лилибеум все чакал изрични разпореждания какво да прави с тамошните. Най-накрая в Сиракуза пристигнала цяла делегация от разгневени земевладелци, които недвусмислено заплашили Нерва, че ако продължава да освобождава робите им, ще му се случи нещо лошо — като се почне с даване под съд и се свърши с бой и кастриране. Нерва се уплашил от заканите им и веднага преустановил работа. Нямало да се освобождават повече никакви роби. За нещастие обаче разпореждането му до квестора в Лилибеум закъсняло; уморен да чака, квесторът на своя глава сформирал трибунал насред градския пазар и започнал да освобождава. Сега и той

трябвало да престане, още преди да е свършил кажи-речи нищо. Робите стояли напразно на опашка пред съда и като видели, че им се затварят вратите му под носа им, побеснели от ярост и тръгнали сами да си търсят справедливост.

Като резултат от всичко това в западния край на острова избухнало истинско въстание, което започнало с убийството на двамина богати братя — робовладелци, които владеели голямо имение край Халикия. Оттам насилието се разпространило във всички посоки. Из цяла Сицилия робите напусkali именията на господарите си на тълпи от стотици и дори хиляди души. Много от надзирателите и дори собственици били заклани, докато робите им се насочвали към Гората на Полиците, която, доколкото знам, се намира на шейсет-седемдесет километра северозападно от Етна. Нерва свикал набързо местната милиция и след като завзел старата цитадела в Сиракуза и избил събралите се между стените ѝ роби, решил, че въстанието е вече потушено. Затова разпуснал доброволците и ги пратил по живо, по здраво вкъщи. Но се оказало, че въстанието тепърва започва. Следващите сблъсъци били в съседство с Хераклея Миноа, а когато Нерва отново призовал милицията си на бой, всички се направили на глухи. Преторът се видял принуден да прибегне до услугите на кохортата съюзнически войски, разположена на гарнизон край Етна, доста далеч от Хераклея Миноа, но пък и Нерва нямал друг избор. Този път обаче акцията му не успяла. Цялата кохорта била изклана, а робите се сдобили с оръжие.

Докато се случвали тези събития, робите си издигнали свой водач, по всяка вероятност италиец, от онези, които Нерва не смогнал да освободи навреме. Казва се Салвий и по произход е марсиец. Изглежда, докато е бил свободен, е изкарвал хляба си с дресиране на змии. Даден е бил в робство, защото го спипали да свири с флейтата си на змии по време на Дионисиевите празници, които толкова много бяха наплашили Сената преди няколко години. Сега

Салвий се е обявил за цар, но понеже е италиец, в мисълта си се вижда повече римски управник, отколкото елинистичен деспот. Ходи облечен в тога претекста, вместо да си сложи диадема, и навсякъде е придружаван от ликтори с фасции и брадви.

В противоположния край на Сицилия, някъде около Лилибеум, се появил друг робски цар, този път грък на име Атенион, който също си събрал войска. И Салвий, и Атенион се насочили към Гората на Полиците, където се съвещавали известно време. В крайна сметка за общ водач бил избран Салвий, който се кръстил цар Трифон и избрал за своя главна квартира непревземаемата твърдина Триокала, в подножието на планините, обърнати по посока на Африка, някъде на средата на пътя между Агригентум и Лилибеум.

Точно в този момент, ако някой седне да описва злощастията на Сицилия, ще се получи нова Илиада. Като се изключи онова, което робите са отделили за себе си, цялата реколта е изпотъпкана и унищожена и Рим няма да може да разчита тази година на сицилийско зърно. Градовете на острова са препълнени с бягащите от гнева на робите свободни сицилийци, които обаче скоро стават жертва на глада и болестите. Цяла една армия от шейсет хиляди роби, при това заедно с петхилядна конница, се разхожда съвсем свободно от единия край на Сицилия до другия и всеки път, когато нещо я заплаши, се оттегля в безопасност в Триокала. Робите са нападнали и превзели Мурганция, а за малко да превземат и Лилибеум, който за щастие бил спасен от шепа ветерани, научили за бунтовете и доплавали специално от Африка.

И ето, че стигаме до нечий повече от недостоен ход, с който се цели да се използва положението в Сицилия и задаващата се криза с храните, за да се предизвика, сигурен съм, изкуствен недостиг на зърно за жителите на Рим! Слуховете, че събитията в Сицилия рязко ще ограничат количеството зърнени храни за града, можеха да се окажат лъжлива тревога, но изведнъж се разбира, че зърно

наистина няма. Нашият уважаван Принцепс Сенатус Скавър вече е тръгнал да души следата, която да го отведе до виновника — престъпник, който няма равен на себе си. Подозирам го, че той подозира презрения консул Фимбрия и Гай Мемий. Как тъй се случи, че един толкова почтен и неподкупен човек като Мемий влезе в заговор с отрепки от типа на Фимбрия? Е, разбира се, отговорът не е много труден. Гай Мемий трябваше да бъде избран за претор още преди години, но стъпи на този пост едва сега. Той обаче не притежава нужните средства, за да гони и консулство, а когато някой си науми, че дадена служба му се полага по право, той е готов на всичко, дори на крайно непредпазливи ходове, за да я получи.“

Марий въздъхна с облекчение, че най-сетне е стигнал до края на писмото, и го остави на масата; после извади един подир друг свитъците с официалните бюлетини, които му пращаше Сенатът, и ги прегледа. За свой късмет, беше съвсем сам и можеше спокойно да чете на глас кореспонденцията си, опитвайки се да разграничи изреченията едно от друго. Не че имаше нещо срамно в това да четеш на глас — повечето римляни го правеха. Просто за останалите се предполагаше, че знаят и гръцки, та Марий трябваше да компенсира със способностите си по латински.

Както винаги Публий Рутилий беше познал. Неговото изключително дълго писмо беше много по-богато на информация от бюлетините, нищо че в тях беше включен пълният текст на доклада на Нерва, както и много статистика. Те нито можеха да се похвалят, че са интересни, нито се спираха на такива подробности, на каквито обръщаше внимание Рутилий Руф.

За Марий не беше трудно да си представи тревогата, обхванала Рим. Всеки път, когато се очертаеше недостиг на зърно, над града надвисваше призракът на политическите промени. Хазната започваше да пъшка от дългове, а едилите се надпреварваха да измислят по-радикални мерки за справяне с положението. Сицилия беше големият панер на Рим и всеки път, когато реколтата на острова не се окажеше достатъчно богата, Рим се изправяше лице в лице с глада. Африка и

Сардиния, взети заедно, произвеждаха по-малко зърно от Сицилия. Наполовина по-малко! Сегашната криза можеше да доведе до това, народът публично да обяви Сената за виновен, че е пратил в провинцията неспособен управител, а пък пролетариите щяха да обвинят и народа, и Сената, че ги е оставил с празни кореми.

Пролетариите нямаха политически интереси. Те никога и не помисляха, че могат да притежават властта, нито ги вълнуваше кой всъщност ги управлява. Цялото им участие в обществения живот се свеждаше до това да гледат игрите по време на празненствата, когато не се плащаше, и да недоволстват, когато хлябът свърши. В такива случаи пролетариатът изведнъж се оказваше сила, на която не можеше да се устои току-тъй.

Не че бедняците получаваха своя хляб без пари. Просто с помощта на едилите и квесторите Сенатът се грижеше за това на пролетариите да се продава зърно на умерени цени, дори когато страната не тъне в изобилие. Това се отразяваше твърде зле за хазната, която при всяка слаба реколта трябваше да купува зърното на завишени цени, а да го продава на същите като друг път. Всеки римски гражданин, който е записан, че живее в рамките на града, независимо от имущественото си положение имаше право на своя дял от евтино зърно, осигурявано от Сената. Разбира се, ако намери достатъчно търпение да се нареди на километричната опашка пред бюрото на едила на Портикус Минуция, за да получи своята бележчица. С тази бележчица в ръка той можеше да се представи пред някой от държавните складове за зърно, разположени покрай Авентинския хълм при римското пристанище и да закупи своите пет *модии* евтино зърно. Това, че повечето римляни не си правеха толкова труд, се дължеше на простия факт, че човек винаги можеше да си напазува нужните количества от Велабрум, където продавачите носеха зърно от частните складове в полите на Палатина, покрай Викус Тускус.

Понеже добре разбираше как една подобна политическа нестабилност може да се отрази на него самия, Гай Марий изпадна в дълбок размисъл. В момента, в който Сенатът заръчваше на Хазната да бръкне в прашните си пазви и да извади пари, за да нахрани бедните, в Рим щеше да се надигне големият вой: по-видните *трибуни ерарии* — чиновниците в Хазната — щяха да изброят хиляда и една причини защо не могат да си позволят похарчването на такива огромни суми в

момента, в който шест легиона войници — пролетарии си живеят живота за сметка на държавата в Трансалпийска Галия и си прекарват времето не във водене на войни, ами в провеждането на благоустроителни мероприятия! Това автоматически щеше да прехвърли топката в двора на Сената, който трябваше да поведе жестока война с Хазната за евтино зърно; най-накрая Сенатът щеше да се оплаче пред народното събрание, че пролетариите са се превърнали в голяма напаст и от тях спасение няма.

Прекрасно! Как смяташе сега Марий да се кандидатира за втори пореден път за консул *ин абсенция*, след като именно той я беше създал тази платена армия от пролетарии, а в Рим техните събрата заплашваха да изядат съгражданите си? Да пукне дано, проклетият му Публий Лициний Нерва! Да пукнат и всички спекуланти с него!

Единствен Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус беше предусетил нещо подозрително, преди зърнената криза да се разрази; обикновено в края на лятото, когато по пазарите започваше да се продава зърното от новата реколта, в Рим цените спадаха поне малко. Докато тази години те не само че не паднаха, ами продължиха да се качват. Като че ли причината за това беше от ясна по-ясна: освобождаването на робите-италийци, които представляваха главните производители на зърно в провинциите, е довело до рязко ограничаване на засетите площи. Да, но всъщност робите все още не бяха получили свободата си, а пък и още преди месеци се беше очертала добра реколта. Така че редно би било цените да паднат, както и други години. Те обаче се покачваха с всяка седмица.

Подобно наблюдение естествено наведе Скавър до мисълта, че някой от колегите му сенатори си прави сметката да спекулира със зърно, а лека-полека подозренията му се насочиха към консула Фимбрия и градския претор Гай Мемий, които вече цяла пролет и цяло лято взимаха огромни парични заеми, явно целейки да се сдобият с възможно най-много пари в наличност. Заключение се налагаше от само себе си: консултът и преторът навярно купуваха зърното евтино, за да го продават наесен скъпо.

Но изведнъж в Рим научиха за въстанието на робите в Сицилия, а Фимбрия и Мемий, вместо да се успокоят, се хвърлиха в сложни

операции по разпродажбата на имотите си, прехвърляйки на всевъзможни купувачи ниви и имения, оставяйки си единствено домовете си в Рим и достатъчно земя, за да не изгубят сенаторския си ценз. От това пък Скавър реши, че какъвто и финансов удар да бяха гонили, той едва ли би бил във връзка със снабдяването със зърно.

Разсъжденията му се основаха на доводи, които можем да определим най-малкото като измамливи, но никой в нищо не можеше да го обвини; според Скавър, ако консултът и градският претор наистина имаха пръст в покачването цените на зърното, сега просто щяха да си пълнят гушите от печалбата, а нямаше като луди да погасяват дългове с цената на кажи-речи цялата си собственост. Не, Фимбрия и Мемий стояха извън подозрение! Трябваше да се търси другаде.

След като се получи писмото на Публий Лициний Нерва, в което той описваше с подробности ситуацията в Сицилия, Скавър започна да чува около себе си все по-често и по-често да се споменава името на някой си сенатор, влязъл в тясна връзка с търговците на зърно. Той веднага изостави почти изгубилата се следа на Фимбрия и Мемий и се насочи право по тази на Луций Апулей Сатурнин, квестора на пристанището в Остия. Човекът беше млад и наскоро се бе сдобил с място в Сената, но беше заел най-сериозния пост, който можеше да се даде на човек на неговата възраст или поне, ако имаше интереси в търговията със зърно. Защото именно квесторът в Остия контролираше разтоварването на зърното от корабите, неговото складиране, познаваше лично всички, заети в бранша, имаше възможност да се сдобие с всякакъв сорт информация, много преди тя да е достигнала до ушите, на който и да е от колегите му сенатори.

Скавър продължи с разследванията си, които само го убедиха, че вече е спипал истинския виновник. В началото на октомври за доброто име на Сената Скавър реши да използва едно от заседанията му, за да нанесе своя удар. Луций Апулей Сатурнин беше обвинен, че стои в дъното на зловещата машинация, довела до драстичното покачване на цените на зърното, преди хазната да е осигурила средствата за попълването наличните количества на държавно зърно и следователно е предизвикал огромни разходи на държавни пари. За смълчаните сенатори квесторът се оказа идеалната изкупителна жертва. Обхванати от безгранично възмущение, сенаторите гласуваха с огромно

мнозинство на Луций Апулей Сатурнин да бъдат отнети правомощията на квестор, което автоматически го изхвърляше и извън състава на Сената; така можеше спокойно да бъде открит процес срещу него по обвинение за злоупотреба с обществено положение.

Извикан спешно от Остия, за да се яви пред Сената, Сатурнин не можеше да стори нищо, за да се защити от обвиненията на Скавър. В действителност Принцепс Сенатус не разполагаше с никакви доказателства в своя подкрепа, но пък и обвиненият с нищо не можеше да удостовери, че е вършил работата си честно и почтено; така че всичко се сведе до това, кой ще успее да накара другите да му повярват, а тук младежът нямаше никакви шансове срещу Скавър.

— Дай доказателства, че съм замесен! — крещеше Сатурнин.

— Дай ми доказателства, че *не си*! — отвърна му презрително Скавър.

И естествено, целият Сенат хвана вяра на своя председател, защото досега Скавър бе има случай неведнъж да докаже, че е способен да разобличава престъпници.

Но Луций Апулей Сатурнин нямаше да се предаде така лесно. На възраст той беше тъкмо подходящ за квесторския пост, сиреч беше на тридесет и отскоро беше приет за сенатор. Това обаче означаваше, че никой не го познаваше що за риба е, понеже като млад нито се бе прочул с някое блестящо спечелено дело на Форума, нито се беше изявил в нужната светлина на бойното поле. Най-лошото при него обаче сякаш беше, че макар и сенатори предците му произхождаха чак от Пиценум. Никой не го питаше дали е съгласен с отнемането на квесторските му пълномощия или на мястото му в Сената; дори не можеше да протестира, когато Сенатът прехвърли квесторската служба в Остия не на друг, а на Скавър Принцепс Сенатус, до края на изтичащата година! И все пак Сатурнин нямаше да се даде без бой.

В Рим трудно щеше да се намери един-единствен човек, който да се усъмни във вината му. Навсякъде, където минеше, Сатурнин беше оплюван, блъскан в ребрата, дори замерван с камъни. Отвън цялата му къща беше изписана с неприлични думи: „СВИНЯ“, „ПЕДЕРАСТ“, „ПРОКАЗА“, „ВЪРКОЛАК“, „ЧУДОВИЩЕ“, „ЧЕКИДЖИЯ“ и други, написани едни върху други, тъй че всъщност и да искаше, обектът, за когото се отнасяха, да не можеше да ги разчете. И жена му, и децата му принудително се превърнаха в отшелници и прекарваха повечето от

времето си в плач. Дори робите си позволяваха да гледат господаря си отвисоко и всеки път, когато той им наредеше нещо, или се правеха, че не са чули, или се туткаха, за да го извадят извън нерви.

Най-добрият приятел на Сатурнин беше човек, когото много малко хора познаваха; практически не представляваше никой. Казваше се Гай Сервилий Главция и беше няколко години по-възрастен от Сатурнин. Главция си беше извоювал славата на способен адвокат, който обаче далеч не притежава блясъка на много от колегите си; познаваше до последната запетайка законите, но това не можеше да му помогне особено за обществена кариера, защото по произход не беше нито от патрициите Сервилии, нито дори от някоя по-влиятелна плебейска фамилия. Ако не беше реномето му на адвокат, Главция навярно можеше да бъде сбъркан с един друг Гай Сервилий, който, здраво вкопчен в полите на Ахенобарб, си беше извоювал дори място в Сената. И все пак, докато другият плебей Гай Сервилий все още не можеше да се похвали с *когномен*, Главция се радваше на своя, никак лош при това, защото се отнасяше до красивите сивкаво-зеленикави очи на хората в рода му.

Сатурнин и Главция представляваха приятна гледка: единият тъмнокос, другият рус, но и двамата притежаващи всички хубави черти на своя тип. Това, което ги беше свързало, беше, че и единият, и другият можеха да разсъждават и имаха поглед върху нещата, а едновременно с това криеха една и съща амбиция — да се доберат до консулския стол и да направят наследниците си аристократи. И политиката, и законодателството ги привличаха, което автоматически ги правеше годни да заемат тъй желаните управнически длъжности.

— Още не се признавам за победен — заяви тържествено Сатурнин на Главция. — Има и друг начин да се влезе в Сената и тъкмо него смятам да използвам.

— През цензорите втори път няма да минеш — предупреди го Главция.

— Знам! Не, аз няма и да ги питам, ами ще се кандидатирам за народен трибун — закани се Сатурнин.

— Никога няма да те изберат — рече Главция не от желание да секне ентузиазма на приятеля си, но просто защото беше свикнал да гледа трезво на нещата.

— Не и ако си намеря някой силен съюзник.

— Гай Марий.

— Че кой друг? Той не се обича нито със Скавър, нито с Нумидик, нито с когото и да е от другите дебели глави, дето ни правят политиката. Още утре сутринта ще отплавам за Масилия, за да разясня случая си на единствения човек, който би намерил добрата воля да ме изслуша и да ми предложи подкрепата си.

Главция кимна в знак на одобрение.

— Да, това е най-правилната тактика, Луций Апулей. В крайна сметка вече няма какво да губиш. — Хрумна му нещо и той се усмихна. — Помисли си само как можеш да съкратиш дните на Скавър, изберат ли те наистина за народен трибун!

— Не, това изобщо не ми влиза в намеренията! — възпротиви се Сатурнин. — Той постъпи така, както му се струваше най-добре за всички. Не мога да му се сърдя за това, че тъкмо у мен видя криво. Някой умишлено и съвсем целенасочено е обърнал подозренията на Скавър към мен, и тъкмо този някой ме интересува. Ако наистина стана народен трибун, ще му съкратя *на него* дните, и още как... Стига да открия кой е.

— Ще отидеш в Масилия да говориш с Гай Марий, а в това време аз ще търся в Рим истинския виновник за зърнената криза, имаш думата ми — увери го Главция.

Есента е подходящ сезон да се пътува по море в западна посока, затова Луций Апулей Сатурнин не видя големи трудности да се добере до Масилия. Оттам му трябваше само да си наеме кон и за няколко дни да се добере до римския лагер край Гланум, където да поиска среща с Гай Марий.

Когато Марий беше заявил на легатите си, че възнамерява да построи един нов Каркасон, оказа се, че не е преувеличил особено. Новият Каркасон се беше превърнал в реалност, макар и да беше изцяло от дърво и кал, за разлика от каменния си оригинал. Хълмът, върху който беше разположен римският лагер, целият беше осеян с крепостни кули. Още като го видя за пръв път, Сатурнин си каза, че хора като германите, абсолютно неопитни в изкуството на обсадата, никога не биха могли да превземат подобно чудо, ако ще да хвърлят и последния си човек срещу палисадите.

— Но — обясняваше Гай Марий на неочаквания си посетител, докато го развеждаше из лагера — всичко това не е толкова да пази

армията ми, колкото да подлъже германите, че намеренията ни са да се браним.

„С човек като този не може да има скрито-покрито! — помисли си Сатурнин, който все пак нямаше как да не се възхити на изобретателността на Гай Марий. — Ако има на света човек, който да ми помогне, това е той!“

Двамата се бяха харесали от пръв поглед, навярно защото и единият, и другият бяха по характер решителни и безкомпромисни, или пък заради несвойственото си за един римлянин мислене. Сатурнин беше доволен да научи, че — както се беше надявал — е смогнал да изпревари новината за изпадането си в немилост и има възможност да я съобщи лично в Гланум. Все пак трябваше да се увери, че не зависи от никого, дори от самия Марий, който като главнокомандващ римската армия, застанал начело на едно сложно военностратегическо мероприятие, имаше далеч по-важни задачи, кога точно ще му се даде шанс да изложи случая си и да потърси съдействието на консула.

Сатурнин очакваше на вечерята в офицерската палатка да присъстват много хора, но за негово учудване бяха само трима с Маний Аквилей и Гай Марий.

— Луций Корнелий да не е в Рим? — заинтересува се той.

Без да издаде с нищо неудобството си от подобен въпрос, Марий посегна към едно от сварените яйца.

— Не, действа по специално поръчение — обясни той накратко.

Сатурнин си каза, че няма никакъв смисъл да крие неволите си от Маний Аквилей, който вече бе имал случай да докаже на всички, че е човек на Марий, а пък и в качеството си на висш офицер нямаше как да не научи от първа ръка за събитията около квестора. Затова използва момента почти веднага след като свършиха с вечерята, за да изложи просбата си. Двамата му сътрапезници го изслушаха от край до край, без да го прекъсват, без да му зададат дори един-единствен въпрос, което се стори на Сатурнин добър знак — беше подредил едно след друго събитията ясно и логично.

Най-накрая Марий въздъхна:

— Много се радвам, че дойде лично да поискаш помощта ми. Това придава много по-голяма тежест на твърденията ти, Луций Апулей. Ако беше наистина виновен, щеше да прибегнеш до множество хитринки, но никога нямаше да имаш смелостта лично да

ме посетиш. Доколкото знам, не се славя като наивен човек. Нито може някой да обвини Марк Емилий Скавър в подобно нещо. Но ти ми харесваш, затова съм склонен да вярвам, че обвиненията срещу теб в един толкова заплетен случай са плод по-скоро на поредица от заблуждения и може би предубеждения. Пък и в крайна сметка като квестор в Остия ти си идеалният човек другите да те използват вместо изкупителна жертва.

— Ако някъде нещо куца в обвинението срещу мен, Гай Марий, то е в това, че никога не съм притежавал нужните средства да закупя подобни количества зърно — рече Сатурнин.

— Така е, но подобно разсъждение не може автоматически да те оневини — напомни му Марий. — Нищо не ти пречи да заемеш от някого колкото пари ти трябват, или просто да прибереш някой тлъст подкуп.

— Мислиш ли, че съм направил подобно нещо?

— Не. Смятам, че си жертва, не извършител.

— Аз също — обади се Маний Аквилей. — Иначе всичко изглежда прекалено просто.

— Значи мога да разчитам на помощта ви да се кандидатирам за народен трибун? — попита Сатурнин.

— О, на всяка цена — увери го Марий, без капчица колебание в гласа.

— Естествено ще ви се отблагодаря, както подобава.

— Не ще и дума! — сложи точка на разговора Марий.

Нататък нещата протекоха кажи-речи мълниеносно. Сатурнин нямаше минута време за губене, защото изборите за народни трибуни бяха насрочени за ноември, а той трябваше да се прибере навреме, за да се запише като кандидат и да потърси връзките, на които щеше да разчита като човек на Марий. Затова, въоръжен с цял куп писма до най-различни важни и не чак толкова важни особи в Рим, Сатурнин нае кола и четири мулета, които да я карат, и запраши по пътя към Алпите. Не беше пропуснал да вземе нужните пари, за да сменя на всяка спирка животните си с такива, които да не издъхнат на петия километър.

Тъкмо заминаваше, когато пред входа на лагера се сблъска с твърде необичайна групичка. Насреща му вървяха трима гали. Гали — варвари! Сатурнин никога допреди не бе имал случай да се срещне с

варвари, затова устата му увисна от удивление. По всичко личеше, че единият от тримата е пленник на другите, защото ръцете му бяха оковани във вериги. Най-странното беше, че от тримата тъкмо той най-много приличаше на цивилизован човек! Беше рус, но не чак пепеляворус, косата му беше дълга, но все пак подрязвана, както си я подрязват гърците, лицето му беше гладко избръснато, беше облечен в дълги, стегнати гащи, каквито се знаеше, че носят галите, и в рунтава, вълнена горна дреха, изплетена в характерна и трудна за описване шевица. Единият от пазачите му беше с тъмна кожа, почти мургав, но върху главата си носеше опасана златна нишка с пъхнати няколко птичи пера в нея. Отдалече си личеше, че е някакъв келтибериец-чужденец, още повече че ходеше полугол, показвайки на всеки срещнат камара от мускули. Третият варварин, който даваше вид да командва, беше типичен варварин. И той ходеше полугол, кожата на гърдите му беше бяла като мляко, но се виждаше, че яки ветрове са я брулили, гащите му бяха вързани с каиши, каквито Сатурнин беше слушал да носят германите или митичните белги; дългата златисточервена коса на непознатия се спускаше безразборно чак до гърба му, дългите му червеникави мустаци бяха провиснали от двете страни на устата му, а около врата му се показваше тежък торк с две драконови глави по краищата си, който явно бе излят от чисто злато.

Мулетата поеха надолу по пътя и Сатурнин се размина отблизо с малката групичка. Докато ги отминаваше, погледът му срещна светлите очи на главатаря, които го изгледаха с такова презрение, че римлянинът чак изтръпна от ужас: Да, *това* се казваше истински варварин!

Тримата гали продължиха нагоре към централния вход на лагера и никой не си направи труда да ги спре или поне да ги попита кои са. Безпрепятствено галите се озоваха пред дървената барака на самия главнокомандващ, където под сянката на стряхата се изтягаше дежурният офицер.

— Ако може да ни приеме Гай Марий... — обърна се към него на безупречен латински русият главатар.

Но офицерът явно дори не се изненада от подобно посещение.

— Само да видя дали днес приема — стана той от мястото си. След секунда отново се появи на вратата. — Гай Марий нареди да ви покания вътре, Луций Корнелий — усмихна се той широко на легата.

— Много умно — сгълча го тихичко Серторий, докато се разминаваше с него. — И да не вземеш да се раздрънкаш пред някого, чуваш ли ме?

Щом двамата му подчинени влязоха в кабинета му, Марий внимателно ги изгледа от главата до петите, сякаш искаше да прецени минават ли наистина за варвари.

— Крайно време беше да се връщате — поздрави той Сула и стисна силно ръката му. Сетне се здрависа и със Серторий.

— Няма да се бавим много тук — разочарова го Сула и избута пленника напред. — Върнахме се само за да ти предадем един подарък за бъдещия ти триумф. Запознай се с Копил, цар на волките тестосаги, същият, който навремето участваше в изстребването на Касиевата армия при Бурдигала.

— А, така ли! — най-сетне отдаде някакво внимание Марий и на непознатия. — Не дава много вид на гал, а? Дватамата с Квинт Серторий сте далеч по-впечатлителни.

Серторий гордо се ухили при тази забележка, но Сула побърза да обясни:

— Ами като имаш предвид, че столицата му е Толоза, имал е време да се цивилизова. Говори добре гръцки и в мисленето си навярно е само наполовина гал. Заловихме го под самите стени на Бурдигала.

— Дали наистина си струва труда? — запита се Марий.

— Ти сам ще кажеш, но първо трябва да научиш някои неща за него — усмихна се Сула като огромен котарак при вида на жертвата си. — Той има да ни разкаже една доста интересна историйка, при това на език, който всеки римлянин разбира.

Заинтригуван от изражението, изписано по лицето на приятеля му, Марий изгледа по-внимателно цар Копил.

— Каква, историйка?

— О, историйка за цели езера, пълни със злато. Златото било натоварено от римляните на мулски впрягове и пратено надолу по пътя от Толоза за Нарбон по времето, когато някой си Квинт Сервилий Цепион бил римски проконсул. Недалеч от Каркасон златото изчезнало по мистериозен начин, а пътят бил застлан с труповете на шестстотин римски войници, на които били отнети всички доспехи и оръжия. Когато златото изчезнало, Копил се намирал близо до Каркасон — все

пак златото му е било поверено лично на него и той е бил длъжен да го пази, доколкото може. Но онези, които откъснали златото и го отнесли в Испания, били твърде много на брой, за да посмеят галите да ги нападнат — Копил е разполагал само с шепа хора. Интересното обаче е друго, а именно, че сред римляните останали двамина оцелели: единият чист римлянин — не друг, а *префектус фабрум* Фурий, вторият — гръцкият освободенец Квинт Сервилий Биас. Когато няколко месеца по-късно златото изведнъж се появило в склад за риба в Малака, собственост на клиент на Квинт Сервилий Цепион, цар Копил е бил далеч; бил е далеч и когато същото това злато е било качено на кораби за Смирна, в сандъци, на които пишело: „Гарум, по поръчка на Квинт Сервилий Цепион.“ И все пак цар Копил си имал един приятел, който си имал друг приятел, който пък имал трети приятел, и тъкмо третият приятел се случило да познава някакъв турдетански разбойник на име Бриганций. Според думите на самия Бриганций той бил нает не от други, а именно от хората на Квинт Сервилий Цепион — Фурий и освободенеца Биас, да нападне римския конвой и да открадне златото. В замяна щял да задържи за себе си мулетата, товарните коли и оръжията на убитите войници — шестстотин комплекта пълно бойно снаряжение, нито повече, нито по-малко. Когато златото тръгнало по пътя си на изток, Фурий и Биас го последвали.

Никога преди Сула не беше виждал Гай Марий толкова смаян, дори когато четеше писмото на Рутилий Руф, че са го избрали за консул *ин абсенция*. Онова просто го беше изненадало със своята неочакваност, докато чутото в момента го караше да се замисли дали изобщо знае нещо за живота.

— Богове! — промълви едва-едва Марий. — Как е посмял!

— Посмял е и не му е мигнало окото — изсумтя презрително Сула. — Какво означава животът на шестстотин римски войници, когато става дума за петнайсет хиляди таланта злато! Оказва се, че самите волки тестосаги не гледат на златото като на своя собственост, ами се смятат за негови пазачи. Съкровищата на Делфи, Олимпия и Додона, да не говорим за дузината по-малки светилища, които Брен е заграбил още преди десетилетия, са собственост еднакво на всички галски племена, участвали в похода. Затова сега волките тестосаги се смятат за прокълнати, защото не са опазили златото, а царят им Копил

— два пъти проклет. Богатствата на цяла Галия са изчезнали веднъж завинаги.

След някоя и друга секунда Марий се поотърси от шока и впи изпитателен поглед в очите на Сула. Вярно, че историята беше интригуваща и имаше с какво да смае въображението, но правеше впечатление, че самият Сула я беше разказал, както би го сторил някой галски бард, а не един римски сенатор.

— Ти си голям актьор, Луций Корнелий — похвали той приятеля си.

Сула сякаш прие комплимента като най-голямата похвала в живота си.

— Покорно благодаря, Гай Марий.

— Но защо казваш, че няма да останете? Ами зимата? Тук ще ви е по-удобно да я прекарате. — Марий се усмихна при вида на младия си родственик. — Особено Серторий, като го гледам така гол, само с тези пера на главата.

— Не, тръгваме още утре. Кимврите вече са стигнали полите на Пиренеите и са в непрекъснато движение. Местните племена ги дебнат иззад всяка скала, иззад всеки ръб покрай пътя с мисълта да им метнат нещо по главата. Но германите, изглежда, изпитват някаква особена слабост към планините. За тези месеци двамата с Квинт Серторий постигнахме значителни успехи в сближаването си с кимврите; имам чувството, че сме се запознали с половин Испания и Галия.

Марий наля две чаши вино, погледна към Копил и наля трета, която подаде на пленника. Докато поднасяше виното на родственика си Сабин, Марий го изгледа замислено.

— Така ми приличаш на петел на Плутон — рече той.

Серторий отпи от виното и чак въздъхна от блаженство.

— Тосканско! — отсъди той, след което прихна да се смее. — Като петела на Плутон, а? Добре, че не ме нарече гаргата на Прозерпина.

— И какви новини ми носите за германите? — попита Марий.

— Накратко — подробностите ще ги научиш на вечеря. Много е рано да кажем откъде са тръгнали или какво ги кара да продължават все напред. Но за това следващия път. Най-важното е да не се страхуваш, че ще тръгнат към Италия, без да те предупредя. Във всеки случай мога да ти кажа за всички поотделно къде се намират сега:

тевтоните, заедно с тигурините, маркоманите и херуските в този момент се опитват да пресекат река Рен и да се върнат в Германия, докато кимврите се мъчат да изкатерят Пиренеите, за да се спуснат към Испания. По мое мнение и едните, и другите няма да успеят — заключи Сула и остави чашата си на масата. — Да, виното беше добро!

Марий повика дежурния офицер.

— Ще ми пратиш ли трима души, на които да може да се разчита? — нареди той. — И виж дали някъде няма да намериш подходящо помещение за цар Копил. За нещастие ще трябва да го държим под ключ, но само докато го заведем благополучно в Рим.

— Аз не бих го оставил в Рим — замисли се Сула, след като дежурният офицер тръгна да изпълни поръчението. — Всъщност на твое място изобщо бих си мълчал къде ще го настаня.

— От Цепион ли се страхуваш? — изненада се Марий. — Не би посмял!

— Все пак посмя да открадне златото, нали? — напомни му Сула.

— Добре тогава, ще приберем царя в Нерсия — отсъди на минутата Марий. — Квинт Серторий, майка ти дали няма приятели, които биха се зарадвали да им погостува един цар? За година, може би две? Ще се погрижа да намеря достатъчно пари за издръжката му.

— Все ще намери някого — каза почти без да се замисли Серторий.

— Какъв късмет! — най-после даде воля на радостта си Марий. — Никога не съм се надявал, че ще намерим нужните доказателства, за да пратим пустия му Цепион в изгнание; нещо, което той заслужава повече от всеки друг. Но ето, че цар Копил е повече от едно обикновено доказателство. Ще потулим цялата работа, докато не им видим сметката на германите, после ще изправим Цепион пред съда по обвинение в злоупотреба с властта и в държавна измяна!

— Държавна измяна? — ококори очи Сула. — Как ще го осъдим с всички приятели, които той има сред центуриите?

— А-а — махна с ръка Марий, — никакви приятели от центуриите няма да му помогнат, когато го изправим пред специален трибунал, съставен единствено от конници.

— Какво замисляш пак, Гай Марий? — попита Сула.

— Вече си имам *двама* народни трибуни за догодина! — похвали се Марий.

— Може и да не влязат, откъде знаеш? — обади се малко наивно Серторий.

— Ще влязат, и още как — отвърнаха му в хор Марий и Сула, след което тримата избухнаха в гръмък смях.

През цялото това време пленникът ги наблюдаваше невъзмутимо, както подобаваше на един владетел, правеше се, че разбира латинския им, и чакаше да види какво ще му се случи.

Чак в този момент Марий се сети, че не е прилично да приказват пред госта си на латински и прехвърли разговора на гръцки. След минута-две Копил вече се беше включил активно в него и Гай Марий го уверяваше, че скоро ще му свалят оковите.

— Знаеш ли, Квинт Цецилий — говореше Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на Метел Нумидик, — изпитвам някаква детинска радост от това, че ме назначихте за квестор в Остия. Виж ме: петдесет и пет годишен човек, плешив като яйце, толкова съм се сбръчкал, че бръснарят вече не може да ме избръсне добре, а изведнъж се почувствах отново като младеж! И в същото време проблемите се решават толкова *лесно*! Когато бях на тридесет, спомням си добре, всяка пречка ми изглеждаше като канара, непреодолима за младок като мен. Сега, на петдесет и пет, дори и най-големите проблеми са като камъчета, които само ми се мотаят в краката.

Скавър се беше върнал в Рим, за да присъства на извънредното заседание на Сената, свикано по искане на градския претор Гай Мемий. На заседанието трябваше да се обсъди някакъв, общо взето, важен въпрос, свързан със Сардиния; вторият консул Гай Флавий Фимбрия се беше обявил за болен — напоследък му се случваше често.

— Чу ли слуховете? — попита Метел Нумидик, докато двамата изкачваха стълбите към Курия Хостилия и влизаха в залата на Сената. Глашатаят още не беше обявил сенаторите да се събират, но всички онези, които бяха дошли по-рано, не считаха за нужно да стоят навън и да го чакат; едни след други те влизаха вътре в Курията, сядаха по местата си и продължаваха разговорите от улицата в очакване

магистратът, който е свикал заседанието, да извърши традиционното жертвоприношение и да прочете молитва до боговете.

— Какъв слух? — отвърна му Скавър малко разсеяно; в последно време вниманието му беше насочено изцяло към снабдяването със зърно.

— Луций Касий и Луций Марций са сформирали нещо като фракция и смятат да предложат на плебейското събрание на Гай Марий да се позволи отново да се кандидатира за консул — при това пак *ин абсенция*!

Скавър се закова на място само на няколко крачки от стола, който личният му прислужник беше сложил както обикновено на първия ред, между тези на Метел Нумидик и Метел Далматик Понтифекс Максимус. Облещил очи, той впери поглед в лицето на Нумидик.

— Не биха посмели! — ахна Скавър.

— О, и още как! Можеш ли да си го представиш? Да бъдеш избран за трети път консул би било безпрецедентен факт — все едно си обявил някого за диктатор, само че с по-дълъг мандат! Досега, дори да се е случвало Рим да има нужда от диктатор, той никога не е бил назначаван за повече от шест месеца, не за друго, а за да не би човекът, застанал на такава длъжност, да си създаде погрешно мнение за властта и авторитета си. А сега, ето ни принудени да търпим този *селянин*, който е решил, че може да си променя всичко, както му е угодно! — Метел Нумидик чак се задъхваше от ярост.

Скавър се отпусна върху стола си като същински старец.

— За всичко ние сме си виновни — рече той бавно. — Просто нямахме смелостта на предшествениците си да се отървем веднъж завинаги от тази отровна гъба! Защо Тиберий Гракх, Марк Фулвий и Гай Гракх трябваше да бъдат премахнати, а сега Гай Марий никой с пръст не го побутва? Трябваше да го заколим още преди години!

Метел Нумидик вдигна рамене.

— Той е един селянин. Гракхите и Фулвий Флак бяха благородници. Прав си, Марий е като някоя отровна гъба — предния ден още никой не го е знаел, а пък вече е сенатор; тъкмо се решиш да го изскубнеш от земята и той вече е поникнал отново другаде.

— Това трябва да се прекрати! — извика отчаяно Скавър. — *Никой* не може да бъде избран за консул *ин абсенция*, камо ли за втори път подред! Този човек вече стъпка в краката си повече управленски

традиции, отколкото който и да било друг в цялата история на републиката! Вече започвам да вярвам, че целта му не е само да го обявят за Пръв сред римляните, но дори да се провъзгласи за римски цар!

— Съгласен — седна на стола си Метел Нумидик. — Но как да се отървем от него, питам те аз. Та той никога не се задържа достатъчно дълго в Рим, за да го убием!

— Луций Касий и Луций Марций — държеше се за главата Скавър. — Това не го разбирам! Та те и двамата са от стари фамилии на нобили, от най-старите аристократични родове сред плебеите! Няма ли кой в тези времена да спази поне малко благоприличие?

— За Луций Марций цял свят знае, че Марий е изплатил всичките му дългове — обясни Метел Нумидик. — Човекът се вижда за пръв път през живота си платежоспособен, как да не се отблагодари на покровителя си? Но с Луций Касий случаят е различен. Станал е крайно чувствителен спрямо общественото мнение, особено когато става дума за некомпетентни пълководци като баща му. Затова и няма как да не е на страната на Марий, след като целият народ е зад консула. Моето лично мнение е, че Касий се опитва да помогне с каквото може на Марий, така че когато един ден той ни избави от германите, и петното върху фамилията на Касиите да се изтрие.

— Хм! — беше всичко, което Скавър отвърна на тази любопитна теория.

По-нататък нямаше как да разговарят; сенаторите един след друг заеха местата си, а Гай Мемий, който напоследък не изгубваше измъчения си вид и това го правеше още по-красив, стана да говори.

— Уважаеми назначени отци — обърна се той към колегите си и показа в ръката си някакъв документ, — получих писмо от Гней Помпей Страбон в Сардиния. Било е адресирано до мен, а не до високоуважавания ни консул Гай Флавий, защото в качеството си на градски претор съм поел грижата за римските съдилища.

Мемий се спря за миг и изгледа сърдито хората, седящи на задните редове; те бързо схванаха значението на тази гримаса и се умълчаха, придавайки си вид, че са се превърнали целите в слух.

— За да напомня на онези господа в дъното на залата, които рядко благоволяват да уважат Сената със своето присъствие, Гней Помпей Страбон е квестор на управителя в Сардиния, който пък тази

година — ако и това сте забравили — е Тит Аний Албуций. Дали назначените отци разбраха тези сложни обяснения?

Из цялата зала се разнесе ропот на недоволство, което Мемий изтълкува като знак на съгласие.

— Добре тогава! Тогава ще прочета писмото, което ми изпрати Гней Помпей. Слушаме ли всички?

Отново ропот.

— Прекрасно! — зарадва се Мемий и разгъна свитъка в ръката си, вдигна го пред себе си и започна да чете с ясен и отчетлив глас, който никой не би могъл да сбърка.

„Пиша ти, Гай Мемий, с молба да ми позволиш веднага щом се завърнем в Рим в края на годината, да дам под съд Тит Аний Албуций, пропретор — управител на провинция Сардиния. Както Сенатът вече е имал случай да научи, преди един месец Тит Аний докладва, че е успял да стъпче всички прояви на разбойничество в провинцията и затова дори поиска да получи право на овация^[1]. Искането му за овация беше отхвърлено, при това напълно оправдано. Макар и да са били унищожени няколко престъпнически гнезда, като цяло провинцията в никакъв случай не се е освободила от разбойническата напаст. Но причината, заради която искам да дам управителя под съд, се състои в крайно неримския начин, по който той прие съобщението за сенатския отказ. Той не само нарече членовете на Сената банда от нищо неразбиращи ируматори, но и си позволи — при това с цената на огромни парични разходи — да си устрои сам пародия на триумфално шествие из улиците на Карал! Аз лично считам подобни действия за заплаха срещу римския Сенат и народ, а триумфа на пропретора — за форма на държавна измяна. В действителност до такава степен съм потресен от видяното, че държа на всяка цена да ми се даде на мен да бъда обвинител по делото. Бъди така добър да ми отговориш възможно най-скоро на молбата.“

Мемий прибра писмото. В залата беше настъпила гробна тишина.

— Бих искал да чуя мнението на уважаемия Принцепс Сенатус, Марк Емилий Скавър — рече преторът и седна на стола си.

Скавър стана от мястото си и с ледено изражение се придвижи към центъра на залата.

— Колко странно — започна той, — че преди да започне заседанието, аз обсъждах с приятели един въпрос от естество, твърде подобно на току-що изложения. Говорих за поредицата от събития в последно време, които доказаха до каква степен се е разяла отвътре нашата система на управление и в същото време как хората все по-малко и по-малко се вметват в ролите, които им отреждат заеманите управленчески постове. За последните две-три години висшата аристократическа прослойка в Рим, в чиито редове влизат всички най-достойни и способни мъже в държавата, трябваше да претърпи едно след друго унижения и да гледа безпомощно как ѝ се отнема властта. Вече никой не зачита Сената като върховен източник на властта в Рим! Ние, най-достойните римски граждани, сме лишени от възможността да направляваме съдбините на своя град! Вече свикнахме с това народът — а като казвам „народът“, имам предвид в най-добрия случай шепата капризни, неопитни, алчни и безмозъчни любители — политици, които го представляват, — да се чувства в правото си да ни тъпче в праха! Нас, най-достойните римски граждани, никой вече не си прави труда да ни пита нищо! Нашата мъдрост, нашият опит, славата, която са си извоювали предайте ни поколение след поколение, още от зорите на републиката, това вече като че ли не е от значение. От значение е само какво ще му хрумне на народа. Но аз искам да ви заявя най-тържествено, уважаеми назначени отци, че народът е *негоден* да управлява Рим!

Скавър се обърна към отворените врати на залата и заговори още по-високо, та да го чуят и в Кладенеца на Комициите.

— Но коя е онази част от народа, която в действителност командва в плебейското събрание? Хората от втората, третата, дори от четвъртата класа — все незначителни фигурки от конническото съсловие, нарамили амбицията да ръководят делата на Рим, тъй както са свикнали да водят своите търговски дела; та не са ли те до един търговци, предприемачи, собственици на дюкяни, на някое и друго

парче земя? Сред тях има дори *занаятчии*, набрали достатъчно смелост и самочувствие, за да се представят например като „предприемачи, ръководещи множество скулпторски ателиета“, както имах случай наскоро да чуя. Сред тях има и такива, които сами са се нарекли адвокати, но трябва да си търсят клиенти сред селяните и идиотите по рождение; такива, които се представят за агенти, без да става ясно агенти в какво и на кого. И понеже ежедневните им дела им дотягат, те всички се запътват право към Форума, за да докажат, че те в своите триби могат да управляват Рим по-добре, отколкото ние в нашите курии!^[2] От устите им бълват политически клишета, които обаче са се омърляли до такава степен, че чак да се отвориш в какъв смисъл могат да бъдат използвани. За тези самозвани управници политиката се изразява в това, кой народен трибун ще се направи най-добре на шут и кой ще прехвърли още някои сенаторски прерогативи на конниците! Тези хора, всички до един са били, са и ще си останат средна ръка! Никой от тях няма да достигне положение, което да го въкара в първата класа, нито пък е способен да рискува дотам, че един ден да се озове в петата или сред *капите цензи*! Пак ви повтарям, назначени отци, народът е *негоден* да управлява! Прекалено много власт му се е дала и в своята присъща арогантност, която само се подхранва от неразчетените авантюри на някои тук присъстващи колеги, втурнали се всеки на свой ред да се кандидатира за народен трибун, готови да пометат всичко пред себе си, ако трябва, той все по-малко се вслушва в нашите съвети, в нашите гласове!

Не можеше да се отрече, тази реч на Скавър щеше да остане една от най-запомнящите се; личният му секретар, както и някои други писари в залата трескаво записваха думите му, а и той говореше достатъчно бавно, за да е сигурен, че словата му ще бъдат запазени за поколенията.

— Крайно време е — не снишаваше нито за минутка глас той, — ние, сенаторите да сложим край на този процес на разложение. Крайно време е да покажем на народа, че ако смятаме и занаят да управляваме заедно, то те ще трябва да ни слушат нас, а не ние — тях! — Скавър си пое дълбоко въздух и продължи нататък по-непринудено. — Разбира се, причините за тази ерозия, обхванала властта на сенаторите, са повече от ясни. В нашите среди допуснахме прекалено много парвенюта, прекалено много крастави овце, прекалено много

нови хора, които да заемат висшите държавни постове. Да си говорим честно, какво означава римският Сенат за човек, който едва-що е избърсал свинските фъшкии от лицето си и е пристигнал в Рим единствено за да гони политическа кариера? Какво означава римският Сенат за човек, който в най-добрия случай е наполовина латин, при това от границите със Самниум? За човек, който се добра до консулския пост, хванал се за полите на една патрицианка, *купена с пари*! Какво означава Сенатът и за някакъв си кривоглед хибрид, дошъл от Северен Пиценум, където повече се чува келтска, отколкото латинска реч?

Естествено Скавър щеше да използва случая да поднови нападите си срещу Марий, това се очакваше. Но начинът, по който го правеше, с тези множество заобикалки, служеше да се поосвежи паметта на сенаторите и да бъдат накарани да се поразмислят върху своето поведение на политици. Затова всички в Сената слушаха едновременно с интерес и с чувство за дълг.

— Нашите синове, назначени отци — отбеляза с горчивина Скавър, — са се превърнали в срамежливи създания, израстващи в политическа атмосфера, от която народът може да черпи повече въздух от всякога, но в същото време ние, в Сената, се задушаваме. Как можем да се надяваме някой ден синовете ни на свой ред да поемат управлението на Рим, когато народът все повече и повече ги плаши? Чуйте ме какво ви казвам: ако още не сте го сторили, от днес всички *трябва* да започнете да учите синовете си да бъдат силни и корави, за да защитават интересите на Сената и да смачкат гръбнака на народа! Да разберат, че превъзходството на Сената е нещо естествено и необходимо! Да бъдат готови да се бият за отстояването на това превъзходство!

Скавър се беше отдалечил от вратата и сега гледаше право към пейката на народните трибуни, дошли всички за заседанието.

— Може ли някой да ми отговори как така сред моите августейши колеги се намират и такива, напълно целенасочено опитващи се да подронят почвата под краката на Сената, към който сами принадлежат? *Може* ли някой да ми отговори? Защото тъкмо това се случва постоянно! Ето ги сред нас, наричат се сенатори — членове на тази свята институция, — но в същото време и народни трибуни! В последно време много от тях се научиха да служат

едновременно на двама господари... Смятам да им напомним, че те са първо сенатори и чак след това — народни трибуни. Тяхното истинско задължение спрямо плебса е да го научат, че му е отредена второстепенна роля. Но дали някой от тях си дава сметка за това? Не! Признавам, че сред народните трибуни има и такива, които показват лоялност спрямо съсловието, от което произлизат, за което и бих искал лично да изразя своето уважение към тях. Други пък — такива хора е имало винаги и навсякъде — не се и опитват да сторят каквото и да е в полза нито на Сената, нито на народа. Страхуват се, че ако седнат в единия край на пейката, онези от другия могат да станат и да ги оставят да натежат и да се плюснат на земята. С две думи, страхуват се да не станат за смях. Но има и трети, назначени отци, именно онези, които всячески се стараят да подкопаят властта на римския Сенат. Защо? Коя е онази причина, подтикваща ги така целеустремено да унищожават собственото си съсловие?

Десетината на пейката на трибуните, всеки с реакцията си ясно показваше към кой от трите изброени типа принадлежи: лоялните към Сената буквално сияеха от удоволствие, че са били почетени от Скавър; до тях хората в средата се бяха посвили от неудобство и упорито гледаха в краката си, докато истински активните им колеги стояха с ледени лица, решени, ако трябва, наново да предизвикат Принцепс Сенатус.

— Е, аз мога да ви отговоря, уважаеми колеги — сенатори — изсъска презрително Скавър. — Някои от тези на пейката просто се оставят да бъдат купени като някакви евтини джунджурийки, каквито могат да се намерят с хиляди по сергиите. Тях можем да разберем! Но има и други, които гонят по-далечни цели. Първ такъв човек се показва Тиберий Семпроний Гракх. Говоря за онези народни трибуни, които откриват в плебса идеалния инструмент да подплатят собствените си амбиции, онези, които мечтаят да се нарекат Първи сред римляните, но вече са се убедили, че никога няма да получат подобно признание от своите равни — така, както го получиха за времето си Сципион Африкански, Емилий Павел и — бих искал да ме извините за самонадеяността ми — Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус! За да опишем най-добре онзи тип трибуни, който се появи в лицето на Тиберий и Гай Гракх, ние твърде успешно захемме една гръцка дума: „Демагози“. Но все пак, без да влагаме в нея същото значение, с което

са я използвали гърците. Нашите демагози още не са се научили да крещят за кръв пред народа на Форума, нито пък хвърлят сенаторите надолу по стълбите на Курията, нито изобщо разчитат на насилието за изпълнението на своите цели. Нашите демагози се задоволяват само с това да пълнят с гръмки фрази главите на онези, придобили навика да си прекарват времето в Кладенеца на Комициите; за тях е достатъчно да налагат волята си по законов път. Е, вярно, от време на време и до насилие се стига, но твърде рядко; ние, сенаторите сме тези, които в един или друг момент сме прибъгвали до сила, за да възстановим статуквото. Защото нашите демагози са законодатели, по-хитри, потъмнителни, по-опасни от онези наивници, които мислят, че всичко се оправя с бунт и размирици! Те корумпират народа, карат го да играе по свирката им. Да се прибъгва до такива средства, назначени отци, е акт, достоен за презрение. И все пак, всеки ден бива приет по някой нов закон именно по този унизителен начин. Защото това се оказва най-лесният път към властта, към политическото превъзходство над останалите.

Скавър замълча, обиколи цялата зала, хвана с лявата си ръка гънките на тежката тога, за да не се изхлузят назад през лявото му рамо, и щом почувства другата си ръка освободена, продължи с речта си, подкрепяйки всяка своя дума с красноречив жест.

— Най-лесният път към властта и политическото превъзходство — повтори той, така че всички да го чуят. — Е, ние всички знаем кои са тези хора. На първо място трябва да споменем Гай Марий, нашия многоуважаван първи консул, за когото чувам, че щял да бъде избран още веднъж за консул, при това отново *ин абсенция*! Но дали, защото така искаме *ние*! Не — защото така иска народът! Как иначе, ако не с помощта на народа, Марий щеше да стане това, което е днес? Някои от нас се бориха с него, бориха се със зъби и нокти, бориха се до пълно изтощение, прибъгнаха до всякакво оръжие, каквото се позволяваше от закона. Но напразно. Гай Марий се ползва с подкрепата на народа, на народа, който слуша всяка негова дума. А когато подкрепата на народа не му стига, той щедро сипва пари в кесиите на подходящите народни трибуни. В наши времена — такива, колкото щете. Богат като Крез, нашият консул винаги може да си купи онова, което му остане недостъпно по друг начин. Това е той, Гай Марий. Но не него станах да обсъждам този път. Ще ми простите, назначени отци, че позволих

емоциите да ме отведат толкова настрана от истинската цел на моята реч.

Скавър се върна при мястото си и се обърна с лице към подиума на куриатните магистрати, така че думите му да звучат отправени специално към Гай Мемий.

— Станах да говоря за едно друго парвеню, което все още не е достигнало славата и политическата тежест на Гай Марий. Парвеню, което си търси предшественици сред едновременните сенатори, което говори добре гръцки и е получило добро образование, което живее в просторен дом, където очите му няма опасност да видят някоя случайна свинска фъшкия — ако изобщо видят нещо! Но и този човек не е роден римлянин, нищо че се опитва да ни увери в обратното. Говоря за квестора Гней Помпей Страбон, назначен от нашата свята институция да служи като квестор на управителя на Сардиния Тит Аний Албуций. И така, кой е този Гай Помпей Страбон? Някой си Помпей, който твърди, че се пада далечен братовчед на сенаторите Помпей, макар че на мен лично би ми било любопитно да науча какви точно са родствените им връзки. И той е богат като Крез, половин Северна Италия се е вписала в клиентелата му. Същински цар в границите на земите си. Това е Гней Помпей Страбон.

Скавър вече едва не ревеше от ярост.

— Колеги — сенатори, закъде е тръгнала нашата свята институция, щом като някой си новодопуснат неин член, облечен в длъжността на квестор, им дързостта и... глупостта да подвежда под отговорност своя пряк началник? Нима са се привършили достойните римски младежи, та вече не се събират триста римски задника да заемат столовете в тази зала? *Аз... аз съм направо скандализиран!* Нима Кривогледия Помпей наистина притежава толкова малко такт и чувство за благоприличие — качества, които се очаква от всеки сенатор да притежава в една или друга степен, — та е могъл дори да *си помисли* да подвежда началника си под отговорност! Какво се е случило с нас, че позволяваме на нещастници като Кривогледия Помпей да си друсват селския задник върху сенаторския стол? Но и какво се е случило с него, че да постъпи по този необясним начин? Чиста проба политическа неграмотност и липса на елементарно възпитание, ето какво се е случило с нашия млад колега! Да подведеш под отговорност прекия си началник или пък някой свой роднина, ако

ще и по сватовска линия — такива неща, назначени отци, просто *не могат... да се правят! Не могат!* Глупаво, идиотско, невъзпитано, просташко, самонадеяно, наивно — езикът ни не притежава достатъчно точен епитет за недомислието, на което се показала способна тази гъба Гней Помпей Страбон, Кривогледия Помпей!

Откъм пейката на трибуните се дочу гласът на Луций Касий:

— Да не би да намекваш, Марк Емилий, че Тит Аний Албуций заслужава похвала за деянието си?

Принцепс Сенатус се изви като змия, готвеща се да изплюе отровата си.

— О, няма ли да пораснеш най-сетне, Луций Касий! Въпросът изобщо не е до Тит Аний. Естествено, че с него ще се заемем, както подобава. В случая има само едно решение — съд. Ако докажем, че е виновен, той ще си получи наказанието според закона. Но проблемът се отнася до протокола, до етикета, най-общо казано, Луций Касий — до *маниерите!* Нашата гъба Помпей Страбон е виновен в това, че е показал недопустимо лоши маниери!

Скавър отново се обърна към всички сенатори.

— Предлагам, назначени отци, Тит Аний Албуций да бъде изправен пред съда по обвинение в акт на държавна измяна; но в същото време нашият *претор урбанус* да напише крайно строго и осъдително писмо до Гней Помпей Страбон, в което да му даде да разбере, че при никакви обстоятелства няма да му бъде позволено да бъде обвинител на своя началник и второ, че маниерите му са на селянин.

Сенаторите одобрително заръкопляскаха, което изглеждаше достатъчно решението да се сметне за прието.

— Мисля, Гай Мемий — обади се Луций Марций Филип с носовия си глас, в който лесно се откриваха нотки на аристократично пренебрежение (трибунът беше бесен заради намека на Скавър, че Марий го е купил), — че е редно още сега Сенатът да определи кой ще бъде обвинителят по делото на Тит Аний Албуций.

— Чувам ли някакви възражения? — провикна се Гай Мемий.

Никой не възрази.

— Много добре, нека тогава бъде записано в таблиците, че Сенатът ще определи обвинител по процеса „Държавата срещу Тит Аний Албуций“. Чувам ли предложения? — отново попита Мемий.

— О, скъпи ми *претор урбанус*, има само едно подходящо име!
— отговори му провлечено Филип.

— Кажу го, Луций Марций.

— Ами, разбира се, че нашият високообразован младеж, адвокатът Цезар *Страбон* — рече Филип. — Имам предвид, че няма да е честно, ако лишим Тит Аний напълно от усещането, че го преследва нечий глас от миналото! Мисля, че обвинителят *трябва* да бъде кривоглед!

Целият Сенат избухна в невъздържан смях, най-силно се смееше, разбира се, Скавър. Когато най-сетне страстите се поуспокоиха, всички единодушно гласуваха за обвинител на Тит Аний Албуций да бъде назначен младият и кривоглед Гай Юлий Цезар Страбон, по-малкият брат на Катул Цезар и Луций Цезар. По този начин и Помпей Страбон си получаваше заслуженото. Когато Помпей Страбон получи строгото и осъдително писмо от Сената (заедно с пълно копие от речта на Скавър, което Гай Мемий нарочно беше бутнал в пратката, та да му залюти още повече раната), той ясно разбра смисъла на посланието. И се зарече някой ден здравата да натрие носовете на тези надуты аристократи, които ще падат в краката му да го молят за неща, зависещи единствено от него.

---

[1] Овация — малък триумф, тържествено влизане в Рим на пълководеца победител, яхнал кон, а може и пеш, с миртов венец на главата. — Б.пр. ↑

[2] В древността се е смятало, че Рим е съставен от 3 триби — Рамни (латини), Тиции (сабини) и Луцери (етруски), 30 курии и 300 рода. Начело на всеки род е стоял старейшина. Старейшините или бащите (на лат. — сенекс) съставляват Сената. По-късно именно трите старейшини и техните родове са се превърнали в тъй нареченото патрицианско съсловие. Решенията обаче се вземали от общоплеменното събрание, т.нар. куриатни комиции, в които всеки гласува заедно със своята курия. Оттам Скавър намеква, че Сенатът по времето на Гай Марий е наследник на системата на куриите, т.е. властта е дадена в ръцете на триста души, представляващи всяка курия и всеки род. Това обаче не е вярно по простата причина, че поне от три века по-рано в Сената влизат теоретически всякакви римски граждани — откъдето и наименованието „назначени отци“, вж. речника. Като

административни единици куриите продължавали да съществуват и до по-късно, но функциите им били почти във всички случаи символични — вж. речника. — Б.пр. ↑

Колкото и енергия да хвърлиха в неравната борба, нито Скавър, нито Метел Нумидик можаха да спечелят на своя страна достатъчно гласове в плебейското събрание, тъй че да бъде отхвърлено предложението Гай Марий отново да се кандидатира *ин абсенция* за консул. Още повече се провалиха в центуриатните комиции, защото втората класа нямаше лесно да прости на Принцепс Сенатус неблагоприятното му наред запомнящата му се реч пред Сената да я причисли и нея в състава на средняците, заедно с третата и четвъртата. Центуриатните комиции връчиха на Гай Марий продължителен мандат — докато не спре окончателно германите — и не искаха и да чуят някой друг да заеме мястото му. Избран за първи консул втори път подред, Гай Марий беше героят на деня и можеше без никакъв страх да се обяви за Пръв сред римляните.

— Но не *примус интер парес*, пръв сред равни — жалваше се Метел Нумидик пред младия Марк Ливий Друз, който след кратката си и злополучна военна кариера се беше върнал в съда. Двамата се бяха срещнали пред съда на градския претор, където Друз разговаряше с приятеля си Цепион Младши, който му се падаше вече и зет, и шурей.

— Страхувам се, Квинт Цецилий — отвърна му Друз без капчица неудобство в гласа си, — че поне веднъж през живота си се абстрахирах от мисленето на събратята си. Гласувах за Гай Марий... Да, изненадва те, нали? Не само че гласувах за Гай Марий, ами и използвах цялото си влияние сред приятелите и клиентите си да ги убедя и те да гласуват за него.

— Ти си предател на своята класа! — процеди Нумидик.

— Нищо подобно, Квинт Цецилий. Просто разбираш ли, бях при Араузио — обясни му накратко Друз. — Имах шанса със собствените си очи да видя какво става, когато някой самозабравил се сенатор в желанието си да се изтъкне се лишава дори от способността си да разсъждава — нещо непостижимо за един римлянин, не мислиш ли? Трябва да знаеш, че дори Гай Марий да беше кривоглед като Цезар Страбон, наивен като Помпей Страбон, дори баща му да беше хамалин от римското пристанище, дори да го бяха възпитали като оня простак Секст Перквициен, *пак* щях да гласувам за него! Не вярвам в момента да има друг човек в Рим, който да притежава неговите качества на военен, затова и никога не бих се примирил с мисълта, че някой консул

може да си позволи с него държането на Квинт Сервилий Цепион по отношение на Гней Малий Максим!

При тези си думи Друз се оттегли, изпълнен с чувство на достойнство, оставяйки Метел Нумидик да го изпрати с недоумяващ поглед.

— Променил се е — рече Цепион Младши, който продължаваше да движи с Друз, но откакто двамата се бяха завърнали от Трансалпийска Галия, в отношенията им беше настъпила известна хладина. — Баща ми казва, че ако Марк Ливий не внимава, някой ден и той ще се превърне в демагог, при това от най-опасните.

— *Как би могъл!* — хвана се за главата Метел Нумидик. — Та нали баща му, цензорът, беше най-заклетият противник на Гай Гракх. През целия си живот Марк Ливий е бил възпитаван в най-консервативен дух!

— Араузио го направи друг човек — обясни Цепион Младши.

— Може да е от удара в главата — така поне мисли баща ми. Откакто са се върнали, двамата с марсийския му приятел Силон са неразделни. А са се запознали едва след сражението — изсумтя недоволен той. — Силон идва чак от Алба Фуценция, но това не му пречи да се разпорежда като господар в дома на Марк Ливий. Двамата стоят и си говорят насаме с часове, без дори да се сетят да ме поканят при себе си.

— Това при Араузио наистина беше тъжна история — съгласи се Метел Нумидик, внимавайки все пак да не се изкаже особено остро пред сина на считания за главен виновник.

Цепион Младши се отърва възможно най-скоро от присъствието на Нумидик и си тръгна към къщи. Отново го беше обзело онова неясно чувство на неудовлетвореност, което го преследваше от известно време; не беше сигурен, но може би чувството се беше появило по времето, когато се ожени за сестрата на Друз, а приятелят му на свой ред беше взел за жена неговата сестра. Нямаше никаква конкретна причина да се чувства нещастен, просто го обземаха разни настроения... Пък и нещата наистина се бяха променили от Араузио насам. Баща му също беше станал друг човек: в един миг ще се засмее доволно на някоя смешка, която синът му не разбира, в следващия ще изпадне в дълбока депресия, задето след Араузио цялото обществено мнение се е обърнало срещу него, а най-накрая яростно ще закреши

против несправедливостта на „всичко това“ — какво имаше предвид под „всичко това“ Цепион Младши никога не можеше да си обясни.

Цък и самият Цепион Младши не можеше да се отърси от угризения на съвестта. Докато Друз, Серторий и Секст Цезар, дори оня Силон, бяха оцелели просто защото германите ги бяха взели за мъртви, той се беше хвърлил да се спасява в реката, подобно на целия си легион от пролетарии. Естествено никога и пред никого не беше отварял дума по въпроса, дори пред баща си. Споменът за бягството му се беше превърнал в жестоката тайна на Цепион Младши. Но всеки път, когато се срещнеше с Друз, се питаше дали приятелят му не подозира нещо.

Жена му Ливия Друза седеше в дневната си. В скута си държеше малката им дъщеричка, която току-що бе накърмила. Както винаги при появата на съпруга си, тя се усмихна и подобно посрещане трябваше поне малко да го утеши. Но и този път не се получи. Усмивката на Ливия Друза неизменно беше престорена, а в очите ѝ се четеше пълно безразличие към съпруга ѝ или към каквото и да било. Цепион отдавна беше забелязал, че когато двамата разговарят, очите на жена му никога не срещат неговите, дори само за секунда. Но пък в същото време, той нямаше как да не си каже, че трудно се намират такива съвестни и любезни съпруги като Ливия Друза. Тя никога не се правеше на уморена или на неразположена, за да избяга от сексуалните си задължения към него, нито възразяваше на по-особените му желаниа в леглото. Разбира се, в тъмнината на спалнята той не можеше да види очите ѝ: откъде тогава да е сигурен, че заниманията им под завивките не доставят и на нея не по-малко удоволствие?

Всеки по-схватлив и по-интелигентен човек би поразпитал жена си за това-онова, би се опитал да разбере причините защо се държи по един или друг начин. Цепион Младши обаче предпочиташе да оставя всичко на собственото си въображение, без дори да проумее, че на него тъкмо въображение най-много му липсва. Способността му да разсъждава все пак го отвеждаше до точката, откъдето ставаше ясно, че нещо върви напълно накриво. По-нататък обаче той се оказваше напълно безпомощен да направи каквото и да било що-годе правилен извод. Едно беше сигурно — на Цепион нито веднъж не му мина през ума, че жена му може и да не го обича. Вярно, че преди да се сгодят, той бе живял с чувството, че Ливия Друза не го харесва. После обаче

изведнъж реши, че подобно отрицателно отношение не е съществувало никога — всичко е било плод на въображението му. Щом се е показала такава добросъвестна римска съпруга, Ливия Друза няма как да не го е харесвала от самото начало. Оттам следваше и че го обича.

За Цепион Младши дъщеря му Сервилия беше по-скоро новопоявил се предмет, отколкото човешко същество — толкова беше голямо разочарованието му, че не му се е родил син. Затова и сега той почти не обърна внимание на детето, отпусна се до жена си и изчака невъзмутимо тя да потупа нежно отрочето си по гърба и да го подаде на робинята — македонка.

— Знаеше ли, че брат ти е гласувал за Гай Марий на изборите? — попита той.

Ливия Друза ококори очи.

— Не. Сигурен ли си?

— Чух го от устата му да го заявява в лицето на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Пред мен. Пак запя старата песен, че е бил при Араузио и не знам си к'во си. Как бих искал, някой ден враговете на баща ми да замълчат...

— Търпение, Квинт Сервилий.

— Какво ти търпение? От ден на ден става все по-зле и по-зле.

— Ще останеш ли вкъщи за вечеря?

— Не, пак трябва да излизам. Ще вечерям у Луций Лициний Оратор. И Марк Ливий е поканен.

— О, така ли? — каза с привидно безразличие Ливия Друза.

— Извинявай, смятах да ти кажа още сутринта, но забравих — рече мъжът ѝ и стана от стола си. — Нямахте нищо против, нали?

— Не, разбира се, че не — увери го с безизразния си глас Ливия Друза.

Разбира се, че имаше нещо против, дори много... И то не толкова, защото щеше да ѝ липсва компанията на мъжа ѝ, колкото защото малко повече предвидливост от негова страна щеше да спести и пари, и усилия от нейна страна да се погрижи за всичко в кухнята. Двамата живееха в къщата на стария Цепион, който вечно се жалваше за големите сметки, които плаща за издържането на семейството си. Той непрекъснато укоряваше Ливия Друза, че не е достатъчно прилежна домакиня и парите твърде лесно изтичат между пръстите ѝ. Нито на него, нито на сина му им беше минавало през ума, че Ливия

Друза всяка вечер кара робите да приготвят нещо, което така си и оставаше неизядено от господарите, ами отиваше да пълни стомасите на нищо неотказващите Цепионові роби.

— *Домина*, да занеса ли детето в стаята му? — попита македонката.

Ливия Друза беше изпаднала в умисъл, затова леко се стресна.

— Да — нареди тя разсеяно, без дори да хвърли поглед на дъщеря си. Това, че държеше сама да кърми малката Сервилия, не беше от майчинска обич — просто ѝ бяха казали, че докато не е отбила детето си, няма да зачене друго.

Ливия Друза не се занимаваше особено с мисълта за малката Сервилия; всеки път, щом погледнеше детето си, пред очите си сякаш виждаше миниатюрно подобие на баща му: същите къси крака, същата тъмна кожа, която чак смущаваше с цвета си, тези невъзможни косми по гърба, ръцете и краката, да не говорим за щръкналите кичури коса по главата, които почваха ниско от челото и стигаха чак до края на врата, сякаш детето се беше родило с животинска козина. Според Ливия Друза малката Сервилия не притежаваше нито едно качество, което да заслужава внимание. Дори не намираще сили да се радва на другите нейни черти като например големите ѝ, черни очи и розовата устичка, които подсказваха, че в бъдеще момичето ще се превърна в същинска хубавица.

За осемнайсет месеца брачен живот Ливия Друза още не се беше примирила със съдбата си, макар и нито веднъж да не беше престъпила дадената дума пред брат си Друз; поведението ѝ в дома на Цепионите беше безупречно. Дори и при честите си сексуални вземания — давания с Цепион Младши тя се справяше чудесно. За щастие общественят ѝ статут ѝ даваше право да спазва известна дистанция дори в леглото; все пак Цепион би бил ужасен, ако жена му започне да стене в екстаз или да се мята из леглото като някоя долнопробна любовница. Това, което се искаше от нея, бе да се държи като достойна съпруга: да си лежи по гръб, да не шава много-много с бедрата, да дарява партньора си с топлота и да го окуражава, когато е нужно, и в същото време да не му придирия. И все пак подобна роля не беше никак лесна, напротив, сексът си оставаше най-трудната част от живота ѝ, защото всеки път, когато мъжът ѝ я докоснеше, на Ливия

Друза ѝ идеше да се развика, че я изнасилват, или да се изповръща от погнуса.

В душата на Ливия Друза нямаше място за съжаление към Цепион Младши, който в крайна сметка не беше сторил нищо, за да си заслужи безподобното отвращение, което вдъхваше у жена си. Сега обаче мъжът сякаш се беше слял в едно-единствено присъствие с брат ѝ Друз — присъствие, надвиснало като Дамоклев меч над главата ѝ; Ливия Друза живееше постоянно под страх, че само някое хрумване на един от двамата и животът ѝ би могъл да стане още по-тежък. Затова всяка сутрин се утешаваше, че се е приближила с още един ден към смъртта си — единственото, което очакваше с надежда, след като не ѝ беше съдено да познае що е това живот.

Най-ужасното бе, че сякаш бе изгнаница. Домът на Сервилий Цепионите се намирал на Палатина, от страната на Големия цирк, беше обърната право към Авентинския хълм, при това се намирал на самия ръб на скалата и никоя друга къща не ѝ засенчваше гледката. Вече нямаше как изгнаницата да застане на лоджията и да гледа в балкона на съседите с мечтата да се покаже някой нов червенокос Одисей.

Пък и старият Цепион се изявяваше като крайно неприятен човек, при това от ден на ден ставаше все по-свадлив и нетърпим; като капак на всичко нямаше жена и всички домакински задължения се струпваха единствено върху плещите на снахата. Парадоксално беше, че чувствайки се еднакво чужда и на съпруга си, и на свекъра си, Ливия Друза никога не се решаваше да попита никого от двамата, дали свекърва ѝ е покойница, или просто двамата с Цепион са се развели. Разбира се, колкото повече време минаваше от „катастрофата“ при Араузио, толкова повече и старецът имаше от какво да се озлобява. Първо му отнеха империума, след това народният трибун Луций Касий Лонгин прокара закон, според който Цепион беше изгонен и от мястото си в Сената, а оттогава почти не минаваше месец, в който някой ентузиаст, воден от желанието да се хареса на тълпата, да не започне поредното съдебно дело срещу него, при което под нова форма се прикриваха все същите обвинения в държавна измяна. Мразен открито от целия народ, при това живеещ под постоянен страх някой да не му стори нещо, Квинт Сервилий се виждаше и той, подобно на снаха си, принуден да живее откъснат от света. Затова и прекарваше времето си

да следи какви ги върши Ливия Друза и да се показва критичен към кажи-речи всичко.

Самата Ливия Друза никак не облекчаваше положението си с навика си от време на време да прави по някоя знаменателна глупост. Един ден тя дотолкова се беше вбесила от манията на свекъра си да я следи навсякъде, че излезе насред перистила, където нямаше кой да я чуе какво говори, и седна да си приказва на глас. Щом робите започнаха да се събират под колоните и да водят оживени спорове какво ли върши господарката им, Цепион изхвърча от кабинета си преbledнял като платно и се запъти право към Ливия Друза.

— Какво си мислиш, че правиш, момичето ми? — провикна се той, без дори да се опитва да прикрие яда си.

Тя го изгледа с широко отворените си очи, сякаш не разбираше на какво се дължи подобна реакция.

— Рецитирам баладата на цар Одисей.

— Най-добре престани! — срязва я свекърът ѝ. — Всички само теб гледат! Робите говорят, че си си изгубила ума! Ако толкова държиш да рецитираш Омир, прави го там, където хората да *разберат*, че става дума за Омир! Макар че умът ми не го побира какво те е прихванало изобщо.

— Така минава по-бързо времето.

— Има и по-приятни начини да си прекарваш времето, моето момиче. Защо просто не наредиш да ти сглобят стана или пък не вземеш детето си да му пееш или изобщо да се хванеш да правиш нещо, по-прилягащо на една жена. Хайде, върви!

— Но аз не знам какво приляга на една жена, татко — стана от мястото си Ливия Друза. — Какво приляга на една жена?

— Да побърква мъжете! — махна той гневно с ръка и се върна в кабинета си, тръшвайки вратата зад себе си.

Но Ливия Друза отиде дори по-далеч. Възползва се от съвета на стария Цепион и нареди да ѝ сглобят стан. Проблемът беше, че се захвана да тъче цели купища от погребални одежди, а докато се занимаваше, разговаряше на глас с въображаем Одисей и повтаряше до безкрайност как той не се бил връщал толкова години и как тя си тъчала погребалните одежди, които да сложи в деня, щом ѝ се наложи да избере нов съпруг. Често дори се спираше насред монолога си и накланяше глава, сякаш слушаше отговорите на митичния си съпруг.

Този път старият Цепион реши за по-добре да прати сина си да види каква е работата.

— Тъка си погребалните одежди — обясни му тя спокойно, — и се опитвам да отгатна дали цар Одисей ще се върне у дома, за да ме спаси. Все пак да знаеш, че един ден той наистина ще ме спаси.

Цепион Младши я зяпна от удивление.

— Да те *спаси*? Какви ги дрънкаш, Ливия Друза?

— Никога не излизам навън — оплака се тя.

Цепион вдигна отчаяно ръце и рече с досада:

— И коя е причината никога да не прекрчваш прага на дома ни, ако мога да знам?

Изведнъж на Ливия Друза устата ѝ увисна; така и не можа да измисли друго, освен:

— Нямам никакви пари.

— Пари ли искаш? Ще ти дам пари, Ливия Друза! Само престани да тормозиш баща ми! — възкликна Цепион, на когото му беше неприятно да бъде между двата фронта. — Върви, където щеш! Купувай си каквото искаш!

По лицето на Ливия Друза се изписа широка усмивка; тя прекоси стаята и целуна мъжа си по бузата, сетне му благодари, при това беше толкова щастлива, че чак го прегърна.

Колко лесно се беше оказало всичко! Дългите години на принудителна изолация си бяха отишли веднъж завинаги. Защото на Ливия Друза дори не ѝ беше хрумвало, че преминавайки от властта на брат си под тази на мъжа си и тъста си, тя може да се сблъска и с различни правила.

Когато Луций Апулей Сатурнин беше избран за народен трибун, благодарността му към Гай Марий не знаеше граници. Сега щеше да си отмъсти! При това скоро откри, че може да разчита на съюзници, за които дори не е предполагал. Сред трибуните имаше и един клиент на Марий от Етрурия — някой си Гай Норбан, който притежаваше значително състояние, но понеже в рода си нямаше сенатори, все още не беше влязъл сам в Сената. Народен трибун беше и Марк Бебий, поредният представител на Бебиите, които сякаш имаха запазено място в колегията. За Бебиите се знаеше от години, ако не и от десетилетия,

че са продажници, така че в случай на нужда Сатурнин можеше да си позволи да купи и услугите на колегата си.

За нещастие на отсрещния край на пейката седяха трима души, известни със своите крайно консервативни възгледи. В самия край седеше Луций Аврелий Кота, син на покойния консул Кота, племенник на бившия претор Марк Аврелий Кота и природен брат на Аврелия, жената на младия Гай Юлий Цезар. До него беше Луций Антистий Регин от почтен, но недотам известен род, за когото се мълвеше, че е клиент на някогашния консул Квинт Сервилий Цепион, заради което и името му се обграждаше с известно недоверие. Третият човек, евентуален противник на Сатурнин, беше Тит Дидий, много способен и спокоен човек, чиято фамилия произхождаше от Кампания и който си беше спечелил добра репутация на войник.

Останалите, седнали по средата на пейката, бяха скромни личности и, изглежда, от самото начало се бяха примирили с ролята, която им се отреждаше, а именно да попречат на съседите си отдясно и отляво да се хванат за гушите. Защото наистина не можеше и дума да става за любов между онези, които Скавър беше нарекъл демагози, и другите, които беше обявил за достойни люде само защото повече защитавали честта си на сенатори, отколкото на народни трибуни.

Не че това тревожеше особено Сатурнин. От всички кандидати той най-бързо събра нужните гласове, скоро след него идваше Гай Норбан, а това ясно даваше да се разбере, че народът ни най-малко не е изгубил доверието си в Гай Марий; но също и че Гай Марий се е разделил с доста от парите си да купи гласове в полза на двете си протежета. За него беше нужно Сатурнин и Норбан да нанесат своя удар възможно най-бързо, защото три месеца след новото му встъпване в длъжност като консул плебейското събрание започна да губи инерция. Това се дължеше отчасти на факта, че на плебеите им доскучаваше да присъстват на събранията, отчасти и на отдавна наблюдаваното явление, че един трибун не може да води активна политическа дейност повече от три месеца. Като Езоповия заек и народният трибун се уморяваше бързо, докато старата сенаторска костенурка продължаваше бавно, но славно към целта.

— Ще гълтат праха след мен — закани се Сатурнин пред Главция, когато вече десетият ден от декември приближаваше — денят, в който новата колегия на трибуните щеше да встъпи в длъжност.

— Кое по-напред? — попита лениво Главция, който все пак таеше известно огорчение: беше по-възрастен от Сатурнин, а още не бе успял да се добере до трибунството.

Сатурнин се усмихна като някое вълче.

— Най-напред ще прокараме един малък аграрен закон, за да помогнем на нашия приятел и благодетел Гай Марий.

След като се беше постарал завидно при подготовката на закона и след като произнесе блестяща реч пред плебейското събрание, Сатурнин предложи за обсъждане законопроекта за разпределянето на поземления фонд, създаден от Луций Марций Филип предната година — тъй наречения *агер Африканус инсуларум*. Сега било ред въпросният фонд да бъде разпределен между Мариевите войници — пролетарии при оттеглянето им от служба в легионите. На човек щяло да се пада по сто югера земя. За Сатурнин гласуването на законопроекта се превърне в незабравимо преживяване. От едната страна народът реве в защита на предложението му, от другата Сенатът реве в несъгласие. Луций Кота дори заразмахва заплашителен юмрук, но Гай Норбан се застъпи за закона с убедителна и искрена реч.

— Никога не съм си представял колко интересна може да се окаже длъжността на народния трибун — похвали се той, след като предварителното заседание на плебса беше разпуснато и двамата с Главция вечеряха в къщата на приятеля му.

— Е, във всеки случай принуди „майсторите на политиката“ да отстъпят — поздрави го за успеха Главция. — Имах чувството, че на Метел Нумидик ще му се пръсне някой кръвоносен съд.

— Жалко само, че не стигнахме дотам — облегна се назад Сатурнин и издаде въздишка на облекчение. Очите му зашариха по петната сажди, които димът от факлите и маслените лампи бе изрисувал по тавана. Личеше си, че трябва да се боядисва. — Те имат странен начин на мислене, нали? Само да споменеш думите „аграрен закон“ и ти се нахвърлят отгоре, кълнейки имената на Гракхите, ужасени при самата идея, че може да бъде дадено безплатно каквото и да е на разни простаци, които не могат сами да си го извоюват!

— Трябва да признаеш, че за един принципен и праволинеен римлянин подобно предложение наистина би изглеждало като кощунство — рече Главция.

— След като най-после се примириха със самата идея за разпределянето, се хванаха за това, че отредените парцели били много големи: десет пъти по-големи от едно малко стопанство в Кампания, викат пустите му „майстори на политиката“. Човек би си помислил, че един сенатор все още знае, че земята по островите край африканското крайбрежие е десет пъти по-неплодородна от тази в Кампания, да не говорим за дъждовете, които съвсем ги няма.

— Да, но спорът всъщност беше редно ли е Гай Марий толкова лесно да се сдобие с няколко десетки хиляди клиенти — отново му възрази Главция. — Знаеш, че тъкмо затова сенаторите най-много ги боли. Всеки оттеглил се ветеран — пролетарий е потенциален клиент на своя пълководец — особено след като именно същият пълководец си е удрял главата в стената, за да му осигури старините на него. Въпросният ветеран е *обвързан със задължения*! Без да вижда, че всъщност истинският му благодетел е държавата, щом тя му осигурява земята. Той ще благодари на началника си. Ще благодари на Гай Марий. И тъкмо за това „майсторите на политиката“ ще се съпротивляват докрай.

— Съгласен съм. Но да се съпротивляваш на този закон, не представлява действителна алтернатива, Гай Сервилий. Алтернатива би било, ако се приеме общ закон, който да се отнася до всички армии от пролетарии, които могат да бъдат сформирани за в бъдеще. Да речем всеки, който отбие петнайсет, а защо не и двайсет години служба в легионите, ще получава по десет югера плодородна земя. Тогава не би имало никакво значение при кой точно пълководец е служил даден войник, нито в колко различни похода е участвал.

Главция чак се разсмя на това предложение на приятеля си.

— Да се приеме такова нещо, Луций Апулей, ще е нужно прекалено много здрав разум! Кой ще ти повярва? Пък и помисли си само за всички конници, които ще трябва да гледат безпомощно как земите, които досега са взимали под аренда, се дават на някакви си дрипльовци. Да не говорим за уважаемите сенатори — земевладелци!

— Ако става дума за земя в границите на Италия, може и така да е — не отстъпваше Сатурнин. — Но островите покрай бреговете на Африка? Питам те, Гай Сервилий! От каква полза биха могли те да бъдат за тези кучета, които само се чудят как да си запазят смрадливия кокал? В сравнение с милионите югери по течението на Убус и на

Хелиф или около езерото Тритонис, от които Гай Марий се отказа в името на Рим и на същите онези, които сега вдигат вой до небесата! Островите са просто жалко подаяние!

Главция завъртя сивкавозелените си очи с дълги мигли, излегна се по гръб, запляска с ръце като преобърнала се костенурка и отново прихна да се смее.

— И все пак речта на Скавър ми хареса повече. Умен човек е той, така да знаеш. Останалите, като забравим от кои фамилии произлизат, не заслужават и капка внимание. — Той надигна глава и изгледа Сатурнин. — Готов ли си за утрешното заседание на Сената?

— Мисля, че да — отговори му Сатурнин, явно на върха на щастието. — Луций Апулей се завръща в Сената! При това този път няма как да ме изхвърлят, преди да ми е изтекъл мандатът! За целта ще им трябват гласовете на тридесет и петте триби, които няма да получат. Дали на „майсторите на политиката“ им се харесва или не, но аз влизам обратно през светите двери на техния Сенат и този път ще жилия жестоко...

Сатурнин влезе в Сената като господар. Направи театрален поклон на Скавър, махна с ръка към двете страни на залата, където се бяха събрали голямата част от сенаторите — още един признак, че назрява буря. Сатурнин обаче си рече, че в крайна сметка резултатите нямаше да се решават в Курията, ами вън от вратите ѝ, в Кладенеца на Комициите. Това беше ден, в който новоизбраният народен трибун трябваше да покаже възможно най-голямо нахалство и безочие спрямо колегите си сенатори. И наистина, „майсторите на политиката“, както ги наричаше той, трябваше да преглътнат горчив хап — изпадналият само преди няколко месеца в немилост квестор тържествено се завръщаше в Сената, при това единствено по волята на плебса.

За назначените отци обаче Луций Апулей Сатурнин беше приготвил още една изненада, която по-късно щеше да представи и пред плебейското събрание; сега просто щеше да провери реакциите.

— От дълго време насам римските сфери на влияние са се разширили далеч извън пределите на Италия — започна той с речта си. — Всички добре знаем какви неприятности създаде цар Югурта на Рим. Всички ние ще останем завинаги признателни на нашия

високоуважаван първи консул, Гай Марий, задето спечели по такъв блестящ и *категоричен* начин войната в Африка. Но как можем ние, римляните, да гарантираме пред бъдещите поколения, че провинциите ни и занапред ще живеят в спокойствие и че плодовете им ще хранят нас, а не други? Вече сме установили традиционни отношения спрямо народите, които населяват провинциите ни, но не са римляни: те се ползват с правото си да поддържат своя религиозен култ, да се придържат към търговските си правила, да уважават политическите си традиции. *Стига* всички тези да не накърняват интересите на Рим или пък да не заплашват неговата сигурност. Но едно от най-неприятните следствия на тази дълговековна практика на ненамеса е пълното невежество сред нашите съседни или подчинени народи. Като се изключат Италия, Италийска Галия и Сицилия, в никоя наша провинция местното население не е достатъчно запознато с характера на римската държава и на римския народ, за да разбере, че е в негов интерес да поддържа приятелски и сътруднически отношения вместо прикрита или открита враждебност. Ако народът на Нумидия ни познаваше по-добре, Югурта никога нямаше да убеди поданиците си да го последват в авантюрата му. Ако народът на Мавритания беше знаел повече за нас, Югурта никога не би убедил цар Бокх да застане на негова страна.

Сатурнин се спря да се покашля; поне засега Сенатът приемаше със спокойствие речта му. Но пък и той още не беше стигнал до кулминацията.

— Което ни връща на въпроса за *агер Африканус инсуларум*. От стратегическа гледна точка тези острови не представляват голям интерес. Като площ са малки. Никой от нас в Сената няма да плаче за тях. На територията им не са открити злато, сребро, желязна руда, още по-малко екзотични подправки. В сравнение с приказните житници по течението на река Баградас земите на островите са по-скоро неплодородни. Пък и изобщо в Африка малко от нас притежават кой знае каква собственост. Дори много конници от първата класа имат слабо изразени интереси към региона. Защо тогава не дадем островите на Гай-Мариевите войници — пролетарии, които да разчитат на тях след оттеглянето си? Дали наистина толкова държим близо четиридесет хиляди ветерани да заседнат в кръчмите или да спят по улиците на Рим? Без работа, без цел в живота, без пари — защото едва

ли ще им отнеме много време да похарчат малкото получено от военната плячка? Няма ли да е по-добре за тях, а и за Рим, ако ги заселим върху територията на *агер Африканус инсуларум*! Защото, уважаеми назначени отци, след своето оттегляне от армията тези няколко десетки хиляди души могат да бъдат от една-единствена полза за Рим: да пренесат Рим в Африка! Да пренесат нашия език, нашите обичаи, нашите вярвания, нашия начин на живот! Чрез тези смели и дружелюбни римски войници, които ще се заселят в близост до Римска Африка, местните племена и народи ще опознаят по-добре Рим, защото тези смели и дружелюбни римски войници са *обикновени* хора; те няма да са нито по-богати, нито по-образовани, нито по-културни от мнозинството местни жители; едните и другите ще общуват в своето ежедневие и така ще си влияят повече. Някои от тях ще се оженят за местни девойки. Ще се побратимят с местните народи. И като резултат ще имаме все по-малко войни и размирици, все повече мир и спокойствие.

Речта беше произнесена убедително, в тона на Сатурнин личеше трезв разсъдък, може би дори загриженост, при това той не прибегваше до жестове и изпитани риторически фрази. С всяко ново изречение трибунът си казваше, че не е изключено да спечели сенаторите за своята кауза, че най-после твърдоглавите представители на римския елит ще успеят да прогледнат през очите на един Гай Марий, ще видят до какви висоти великият човек смята да изведе техния любим Рим.

Докато отиваше да седне на пейката на трибуните, Сатурнин с известно учудване забеляза, че сред сенаторите не се намира никой да възрази на аргументите му. Но след това изведнъж осъзна, че те просто чакаха. Чакаха някой от „майсторите на политиката“ да покаже на другите как да постъпят. Овце! Сенаторите щяха да си останат завинаги овце. Безмозъчни овце, които, освен да дават вълна, за друго не ги бива.

— Може ли? — обърна се Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус към председателстващия магистрат, в случая втория консул Гай Флавий Фимбрия.

— Имаш думата, Луций Цецилий — подкани го Фимбрия.

И върховният понтифекс взе думата, за да избухне мигновено в благороден гняв, допреди малко тъй успешно прикриван.

— Рим е нещо изключително! — изрева той така силно, та чак някои от колегите му подскочиха по местата си от уплаха. — Как може един римлянин, който е бил удостоен с честта да стане член на този Сенат, да предложи програма, според която целият свят трябва да подражава на римляните?

Обичайното високомерно изражение на Далматик, с което винаги подчертава, че стои над земните неща, беше изчезнало; вместо това понтифексът беше поруменял от вълнение, дебелиите му бузи бяха пламнали, дори вените по врата му се бяха издули до пръсване. Целият се тресеше от гняв и възмущение, ръцете му трепереха като крилца на пеперуда. Удивени от промяната, настъпила тъй внезапно в дълбоко уважавания понтифекс, всички в залата се умълчаха и напрегнаха слух да чуят какво има да им каже той. Пред сенаторите изведнъж се беше изправил един непознат Далматик Понтифекс Максимус и той трябваше да говори...

— Но, назначени отци, ние добре знаем що за човек е този римлянин, който има безочията да предложи подобно нещо! Добре знаем, че Луций Апулей Сатурнин не е нищо повече от един жалък крадец, от един спекулант с храни, от един безсрамен хомосексуалист, който е свикнал да покварява малки момченца. Човек, който не крие желанията си към сестра си и дъщеря си. Кукла, чиито конци дърпа чак от Галия големият арпински кукловод. Една хлебарка, пръкнала се кой знае от коя римска канавка. Един цирей. Педераст. Гнусно същество, което с удоволствие ще се нахлузи на всяка *верна* в града! Какво знае това нищожество за Рим, какво знае и неговият селянин — господар от Арпинум за Рим? Рим е нещо изключително! Рим не може да се разнесе по света като кофа с лайна, изхвърлена в канализацията! Трябва ли да допуснем унищожаването на нашата раса, като тръгнем да се женим за момичета от половината свят? Трябва ли в бъдеще, когато пътуваме по света, да слушаме как някакви провинциалисти осакатяват родния ни латински с някакви отвратителни наречия? Нека си говорят гръцки, нямам нищо против! Нека боготворят Серапис дебелия кур или Астарта разпрания гъз! Какво ни пука на нас? *Ние* да им дадем на тях *Квири*? Кои са квиристите, децата на Квири? *Ние!* Защото кой е Квири? Само един истински римлянин ще знае! Квири, Това е духът на римското гражданство; Квири е богът — закрилник на събралите се в едно цяло римляни; Квири е непобедимият бог,

защото Рим никога не е бил победен — и никога няма да бъде, братя квирити!

Целият Сенат избухна в радостни викове. Докато Далматик Понтифекс Максимус се връщаше на мястото си, докато седнаше на стола изнемощял, мъжете около него плачеха или пък тропаха с крака, или пък силно ръкопляскаха, обръщаха се един към друг и с лица, облени в сълзи, се прегръщаха.

Но толкова много несдържани емоции се оказаха като морска пяна, плиснала се върху скалите: щом сълзите изсъхнаха, щом разтреперилите се от вълнение тела се успокоиха, всички в Сената се оказаха еднакво изтощени, еднакво изпразнени от воля и от мисъл. Нямаха какво повече да си кажат и един след друг затътриха натежалите си като олово крака към дома, за да изживеят отново, този път в уединение, онзи вълшебен миг, когато пред очите им сякаш се показва Квирин със своето скрито от погледите лице, със своята тога, под чиито поли искаше да прибере всички свои верни и предани синове.

Залата беше вече почти пуста, когато Крас Оратор, Квинт Муций Сцевола, Метел Нумидик, Катул Цезар и Скавър най-сетне се окопитиха след изживяния шок и прекратиха оживения си разговор, за да се насочат на свой ред към изхода. Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус все още си седеше на стола, с изправен гръб, с ръце, прибрани в скута, както би седнало едно добре възпитано момиче. Но главата му беше клюмнала, брадичката му се беше забила в гърдите, оредяващите кичури сива коса леко се повдигаха от течението.

— Братко мой, това беше най-великата реч, която съм слушал през живота си! — положи ръка Метел Нумидик върху рамото на Далматик.

Далматик не помръдна, нито отговори нещо; едва тогава другите откриха, че е мъртъв.

— Колко вълнуващо — обади се Крас Оратор. — Бих умрял щастлив, ако знаех, че съм произнесъл речта на живота си пред самия праг на смъртта.

Но нито речта на Метел Далматик Понтифекс Максимус, нито смъртта му, нито цялата сила и злоба на Сената можеха да попречат на плебейското събрание да превърне проекта на Сатурнин в нов аграрен закон. Така и кариерата на Луций Апулей Сатурнин като народен трибун започваше с шеметен старт и само за няколко дни той се видя едновременно обект на всеобщо презрение и на всеобщо ласкателство.

— Харесва ми така — сподели той с Главция на вечеря, в късния следобед на деня, когато аграрната *лекс Апулея* влезе в сила. Двамата често вечеряха заедно, обикновено в къщата на Главция. Жената на Сатурнин така и не се беше оправила от преживяния по-рано шок, когато Скавър свали от мъжа ѝ квесторската длъжност. — Да, наистина ми харесва! Само си помисли, Гай Сервилий, ако не беше онази стара *ментула* Скавър, бих могъл да постигна кариера по съвсем различен начин.

— И все пак рострата е място тъкмо за такива като теб — отхапа от парниковото грозде Главция. — Може би наистина съществува някаква сила, която ни прави такива, каквито трябва да бъдем.

Сатурнин изсумтя подигравателно.

— Да нямаш предвид *Квирин*!

— Може и да се подсмиваш, но аз продължавам да твърдя, че животът е странна работа — рече Главция. — В него има много повече логика и много по-малко шанс, отколкото в една игра на *котабус*.

— Да не би да си станал стоик или епикуреец, Гай Сервилий? Фаталист или хедонист? Да внимаваш, че току-виж съвсем си се оплел с онези гръцки тикви, гледащи само как да развалят настроението на другите и твърдящи, че ние, римляните никога няма да създадем философия, която да не е открадната от тях — засмя се Сатурнин.

— Гърците са, римляните *правят*. Трябва да избираш: или едното, или другото! Досега не съм срещал човек, който да е успял да съчетае тези два начина на съществуване. С гърците сме на противоположните краища на храносмилателната система. Римляните са устата и лапат, гърците са анусът и изхвърлят. Не че искам да кажа нещо обидно за гърците, просто използвах израза за сравнение — допълни Главция, като подкрепи думите си, набутвайки няколко зърна грозде в римската част на храносмилателната система.

— След като нито един от двата края не може да функционира без помощта на другия, най-добре да я караме и занапред заедно —

съгласи се Сатурнин.

Главция се усмихна.

— Ето това се казва римско разсъждение!

— Аз съм си римлянин, колкото и на Метел Далматик да му се искаше да ме изкара друг. Ама кажи, това не беше ли направо взето от някоя книга: старият *фелатор* да каже речта на живота си и да пукне веднага след това! Ако бяха по-находчиви, „майсторите на политиката“ можеха спокойно да го превърнат в безсмъртен пример. Метел Далматик — новият Квирин!

Сатурнин бръкна с пръст в утайката на виното си и със завидна ловкост запрати част от нея върху специално поставената за целта чиния. По броя на лъчите, които щеше да образува петното му, щяха да се броят и точките в играта.

— Три — преброи той. — Брр. Числото на смъртта.

— А сега кого от нас ще наречем скептик? — на свой ред се подигра Главция.

— Но това е твърде необичайно — само три...

Главция се изплю върху чинията и три гроздови зърна размазаха виненото петно.

— Ето, виждаш ли! Върху три, пак три!

— И двамата с теб ще умрем след три години — предрече Сатурнин.

— Луций Апулей, ти си пълното противоречие! Пребледнял си като Луций Корнелий Сула, при това на него му е по рождение. Хайде сега, това е просто някаква игра на *котабус*! — опита се да го успокои Главция и смени темата. — Съгласен съм, животът на рострата е много по-вълнуващ, отколкото да се скриеш под полите на „майсторите на политиката“. Това да манипулираш народа си е голямо предизвикателство. Пълководецът води легионите си. Демагогът разчита единствено на острия си език. — Тук Главция се изкикоти доволно.

— Не беше ли забавно да гледаш как народът гони Марк Бебий от Форумта тази сутрин, когато се опита да наложи вето?

— Дано нечи очи да са прогледнали при такава сцена! — усмихна се и Сатурнин и лека-полека от мисълта му се изтриха фаталните числа три или тридесет и три.

— Между другото — отново смени темата Главция, — чул ли си най-новата клюка на Форума?

— Че Квинт Сервий Цепион е задигнал сам златото на Толоза? — попита Сатурнин.

Главция изглеждаше разочарован.

— Пфу! Да му се не види. Мислех, че съм го научил преди теб.

— Научих го още преди време в специално писмо от Маний Аквилей — обясни Сатурнин. — Когато Гай Марий е прекалено зает, получавам писма от Аквилей. Да си призная, това по-скоро ме радва, защото той е много по-добър в писането от великия човек.

— Получил си писмо от Трансалпийска Галия? Че те откъде знаят?

— Ами нали тъкмо оттам идват слуховете! Гай Марий се е сдобил с пленник. Не друг, а самия цар на Толоза. И *той* твърди, че златото е откраднато от Цепион — петнадесет хиляди таланта, представяш ли си?

Главция подсвирна от удивление.

— Петнадесет хиляди таланта! Бива си го тоя, а? Малко множество, не му ли се струва? Имам предвид, всички са наясно, че един управител прибира големи пари, но чак пък да имаш повече злато от хазната? Три пъти повече!

— Напълно си прав. И все пак подобен слух само ще помогне на Гай Норбан, когато представи обвинението си срещу Цепион. Историята за златото ще обиколи целия град за време, за колкото и Метела Калва няма да може да надигне полите си, за да се изчука с банда черноработници.

— Сравнението не беше лошо! — отбеляза Главция. Но изведнъж изражението му стана сериозно. — Стига сме си губили времето в празни приказки! Двамата с теб имаме много работа със закона за държавната измяна и тям подобните. Не трябва да подминем нито един детайл.

Работата, която Сатурнин и Главция смятаха да свършат по въпроса за новия законопроект, засягащ случаите на държавна измяна, беше грижливо планирана и разпределена на задачи, сякаш двамата подготвяха стратегия за водене на война. Възнамеряваха да прехвърлят държавната измяна като правен казус от компетенцията на центуриатните комиции другаде; крайно време беше да се свърши с

безкрайните дела, които се водеха пред народа и които винаги биваха обречени на неуспех. По-нататък двамата разчитаха да прехвърлят и делата, занимаващи се с корупция и злоупотреби, в компетенцията на съдебни заседатели от конническото съсловие, за разлика от действащата практика в тези съдилища да влизат изключително сенатори.

— Най-напред Норбан трябва да подведе Цепион под съдебна отговорност пред плебейското събрание по някакво по-безобидно обвинение — просто в обвинителния акт не трябва да се споменава за никаква държавна измяна. Като имаме предвид все по-засилващото се отрицателно обществено мнение спрямо Цепион, сега покрай слуховете за откраднатото злато, мисля, че моментът е подходящ — рече Сатурнин.

— Досега плебейското събрание се е показвало безсилно в подобни случаи — изрази известно съмнение Главция. — Нашият темпераментен приятел Ахенобарб се опита да използва услугите му, когато обвиняваше Силан, че е започнал войната срещу германите по незаконен път — както забелязваш, и тогава не се споменаваше открито „държавна измяна“. Но плебейското събрание отхвърли иска му. Проблемът е в това, че никой не обича да се занимава с обвинения в държавна измяна.

— Е, няма как, ще продължим да работим по въпроса — окуражи го Сатурнин. — За да получи осъдителна присъда от центуриите, обвиненият трябва сам да излезе пред тях и сам да изрече признание, че умишлено се е опитвал да навреди на държавните интереси. Досега не се е намерил глупак да го стори. Гай Марий е прав. Ще трябва още веднъж да подрежем крилата на „майсторите на политиката“, като им докажем, че и те не стоят нито над общественото мнение, нито над закона. Това можем да сторим единствено с помощта на някоя институция, състояща се от хора вън от Сената.

— Защо най-напред да не предложим законопроекта за държавната измяна, а след това да извикаме Цепион пред вече създадения трибунал? — попита Главция. — Да, да, разбирам — защото сенаторите ще се разквичат като прасета на заколение, както винаги.

Сатурнин направи кисела гримаса.

— Ние не държим да ни убият, нали така? Дори да ни остават само три години живот, по-добре след три години, отколкото още утре!

— Ти пък с твоите три години!

— Гледай сега — привлече вниманието на приятеля си Сатурнин. — Ако наистина успеем да изработим някоя присъда за Цепион из устата на плебейското събрание, Сенатът добре ще разбере смисъла на това наше прикрито послание — а именно, че на народа му е дотегнало всеки път, когато сенаторите извършат нещо незаконно, именно законът да ги прикрива. Трябва да се знае, че законите са еднакви за всички, а не че за сенаторите са едни, за останалите — други. Крайно време е народът да се събуди! И аз съм се заел със задачата да го ощипя така, че чак да подскочи от леглото си. Откакто е установена републиката, Сенатът не е преставал да мели на главата на народа, че сенаторите са най-висшите същества сред римляните, че народът трябва да върши онова, което те му кажат. Гласувай за Гай Баний, неговата фамилия даде на Рим първия му консул! Какво толкова, че Гай Баний е алчен и егоистичен некадърник? Това не е важно! Важното е, че Гай Баний е от фамилия с име, че фамилията му по традиция заема място в римската публична сфера. Братята Гракхи бяха прави. Съдилищата трябва да се отнемат от кликата на Гай Баний и да се връчат на конниците!

Главция обаче изглеждаше умислен.

— Чак сега ми идва нещо наум, Луций Апулей. За народа можем поне да кажем, че е съставен от хора, свикнали да поемат отговорности и да разсъждават. От хора, всеки един от които е стълб на римската традиция. Но какво ще стане, ако някой ден се появят хора, които започнат да говорят за пролетариите по начина, по който ти говориш за народа?^[1]

Сатурнин се засмя.

— Докато коремите им са пълни и едилите организират интересни развлечения по време на игрите, пролетариите са щастливи и доволни. За да бъдат превърнати в политически осъзнати люде, трябва да превърнеш Форума в огромен цирк.

— През тази зима се очертава коремите им да не бъдат чак толкова пълни — напомни му Главция.

— Ами, ще са пълни достатъчно, и то благодарение не на друг, а на нашия почитаем Принцепс Сенатус Марк Емилий Скавър. Знаеш

ли, никога няма да заплача за това, че не мога да накарам Нумидик или Катул Цезар да видят нещата от нашата гледна точка; тъжно ми е само, че и Скавър продължава да упорства като тях.

Главция изгледа приятеля си с любопитство.

— Ти нито веднъж не каза нещо лошо за Скавър, нищо че те изгони от Сената?

— Нито веднъж. Той постъпи, както смяташе за правилно. Но аз ще открия кои са били истинските виновници и тогава — тежко им! — закани се Сатурнин.

---

[1] Главция изключва пролетариите от понятието „народ“, защото те не принадлежат към никоя от имуществено състоятелните класи. — Б.пр. ↑

В началото на януари народният трибун Гай Норбан призова Квинт Сервилий Цепион на съд пред плебейското събрание, за да отговаря по обвинение, формулирано като „загуба на армия“.

Още от самото начало страстите се разгорещиха, защото вече нямаше и съмнение, че народът се е настроил крайно неприязнено към опитите на сенаторите да се поставят над закона, а пък сенаторите — плебеи в пълен състав се опитваха да защитават каузата на Цепион. Много преди трибите да бъдат призовани да гласуват, вече се беше стигнало до открити прояви на насилие. Народните трибуни Тит Дидий и Луций Аврелий Кота излязоха отпред, за да наложат вето върху цялата процедура, но разгневената тълпа ги смъкна и двамата насила от рострата. Из въздуха се разхвърчаха камъни, тук-там нечии ребра или крайници бяха строшени от бой с тояги, Дидий и Кота бяха издърпани далеч от Кладенеца на Комициите и под натиска на тълпата се озоваха чак в Аргилетум, откъдето не им беше позволено да се върнат на Форума. Колкото и да бяха бити и наплашени, двамата все пак се опитаха да изкрещят своето вето над разгневените лица на мъчителите си, но всеки път тълпата ги заглушаваше.

Нямаше и съмнение, че именно слухът за златото на Толоза беше наклонил везните против Цепион и Сената. От пролетариите, та чак до хората от първата класа, всички в един глас сипеха хули и ругатни по адрес на Цепион Крадеца, Цепион Предателя, Цепион Егоиста. Хора, а сред тях и жени, които никога през живота си не бяха проявявали интерес какво става на Форума или в народното събрание, сега бяха дошли специално да видят що за човек е този Цепион, който по размера на своето престъпление нямаше равен в цялата история на Рим. Водеха се оживени спорове какви ли планини злато са били, колко ли са тежали всички кюлчета заедно, колко ли са били на брой. Навсякъде като нечие зловец присъствие се усещаше хорската омраза, защото на никого не му се нрави да научи, че един човек е присвоил нещо, считано за собственост на всички. Особено когато ставаше дума за такива огромни суми.

Решен на всяка цена да доведе процеса докрай, Норбан не обръщаше внимание на движението встрани от Кладенеца, оставаше глух за споровете, виковете и ударите, които се разнасяха между редовните участници в заседанията на плебейското събрание и онези, които се бяха домъкнали единствено за да псуват на воля Цепион,

застанал на рострата, наобиколен от ликтори, които трябваше да бдят над безопасността му. Онези сенатори, които заради патрицианската си кръв нямаха право да взимат участие в процеса, стояха на стълбите на Курия Хостилия и не преставаха да се заяждат с Норбан, докато най-накрая от множеството не започнаха да летят камъни и в тяхна посока. Скавър се строполи в безсъзнание върху стъпалата с кървяща глава. Но дори това не можеше да спре Норбан, който продължаваше да запознава можещите да го чуят със случая на Цепион, без дори да се интересува дали Принцепс Сенатус е жив или мъртъв.

Когато най-сетне дойде ред да се гласува, всичко мина необичайно бързо; от всичките тридесет и пет триби, още първите осемнайсет гласували обявиха Квинт Сервилий за виновен, което обезсмисляше гласуването на останалите. Подобна безпрецедентна проява на обществена омраза срещу някого не можеше да не вдъхне още повече кураж у Норбан, който поиска от плебейското събрание да наложи специална присъда: толкова тежка, че нямаше присъстващ сенатор, който да не завие, щом я чуе. Но напразно. Отново избраните по жребий да гласуват първи осемнайсет триби гласуваха единодушно за предложението на трибуна и Цепион се видя пред тъжни перспективи. Беше му отнето римското гражданство, нямаше право на огън и вода в радиус от хиляда и двеста километра от Рим, беше задължен да изплати петнайсет хиляди таланта злато глоба и най-накрая беше поверен на келтите — тъмничари да го държат далеч от всички, дори от собственото му семейство, докато не замине в изгнание.

Вече бившият римски гражданин Квинт Сервилий Цепион беше преведен от пазачите си ликтори през множеството от Кладенеца на Комиции те до намиращите се наблизо Лаутумии, които все повече заплашваха да се срутят напълно. През цялото време около осъдения се размахваха юмруци и се чуваха победоносни крясъци как нямало да се види повече с банкерите си, за да му скрият златото.

Доволни от прекарването си в този необикновен за римляните ден, доволни и от резултатите на процеса, дошлите на площада се запътиха към домовете си, оставяйки Форума на неколцина мъже, все сенатори.

Десетте народни трибуни се бяха разделили на противникови партии: Луций Кота, Тит Дидий, Марк Бебий и Луций Антистий Регин

се бяха скупчили на едно място и мрачно обсъждаха събитията; четиримата невзрачни хора от средата се оглеждаха безпомощно ту вляво, ту вдясно, докато сияещите от радост Гай Норбан и Луций Апулей Сатурнин се смееха заедно с Гай Сервилий Главция, дошъл специално да ги поздрави. За отбелязване е, че и десетте трибуни бяха само по туники, след като тълпата им беше свалила на всички тогите.

Марк Емилий Скавър се беше облегал на постаментата на статуята на Сципион Африкански, докато Метел Нумидик и двама роби се опитваха да спрат кръвта му, лееща се на потоци от раната в слепоочието му. Крас Оратор и приятелят му (също и първи братовчед) Квинт Муций Сцевола също се въртяха около Скавър и по лицата им можеше да се прочете, че случилото се ги е разтърсило из основи. Двамата младежи, Друз и Цепион Младши, не по-малко шокирани от останалите стояха в подножието на стълбата към Сената в компанията на чичото на Друз Публий Рутилий Руф и Марк Аврелий Кота. Вторият консул Луций Аврелий Орест лежеше в преддверието на Курията, където за него се грижеше един от преторите. Консулт вече не беше в първа младост и сърцето му трудно поемаше подобни сцени.

Изведнъж Цепион Младши облегна глава върху гърдите на пребледнелия и сякаш замаян Марк Ливий Друз, който обви раменете му с ръка. И Рутилий Руф, и Кота се завтекоха към младежите.

— С нещо да помогнем? — предложи услугите си Кота.

Друз поклати глава — трудно му беше да отвори уста, а Цепион като че ли нищо не чуваше около себе си.

— Някой сети ли се да прати ликтори да пазят къщата на Квинт Сервилий от тълпата? — попита Рутилий Руф.

— Да, аз — успокои го Друз.

— А жената на момчето? — посочи с глава към Цепион Кота.

— Погрижих се заедно с детето да бъдат отведени у нас — увери го и него Друз, след което вдигна свободната си ръка и се оципа по бузата, сякаш се чудеше дали не сънува.

Цепион Младши надигна глава и изгледа тримата около себе си, сякаш нищо не разбираше.

— И всичко това беше само заради златото — рече той. — Всичко, за което ги беше грижа, беше златото! Дори и не помислиха за Араузио. Никой нищо не му каза за Араузио. Обвиняваха го само за златото!

— Това е то, човешката природа — опита се да го успокои Рутилий Руф. — Грижа ни е повече за златото, отколкото за човешкия живот.

Друз хвърли един бърз поглед на чичо си, но дори и Рутилий Руф да иронизираше, Цепион не можа да разбере какво има предвид.

— За всичко е виновен Гай Марий — изтърси Цепион.

Рутилий Руф го хвана под ръка.

— Хайде, млади Квинт Сервилий, Марк Аврелий и аз ще те отведем у дома на младия Марк Ливий.

Докато слизаха по стълбата, Луций Антистий Регин се отдели от групичката на Луций Кота, Дидий и Бебий. Запъти се право към Норбан, който отстъпи крачка назад и зае отбранителна позиция.

— О хайде, не се притеснявай! — изсмя му се Антистий. — Няма да си цапам ръцете с такива като теб! — За всеки случай се изпъчи, така че да се види отдалеч, че в жилите му тече и келтска кръв. — Ще отида до Лаутумиите, за да освободя Квинт Сервилий. Досега в цялата история на републиката не се е случвало осъден на изгнание да чака изпълнението на присъдата си в затвора. Няма да позволя подобно нещо и с Квинт Сервилий! Ако искаш, опитай се да ме спреш, но вече съм пратил да ми донесат меча от къщи и ако наистина посмееш да ми се изпречиш, Гай Норбан, кълна се в Юпитер, че ще те убия!

Норбан се засмя.

— О, ама вземи си го! Вземи го Квинт Сервилий у дома си, пък му избърши сълзите... да не говорим за гъза му! Все пак на твоє място не бих се въртял около *неговата* къща!

— И гледай добре да го оскубеш за услугата си! — подвикна Сатурнин на отдалечаващата се фигура на Антистий. — Нали знаеш, може да ти плати в злато!

Антистий се обърна и сви пръстите на дясната си ръка в недвусмислен жест.

— О, да не си го и помисляш! — изсмя му се Главция. — Да не мислиш, че ти като си царица, и ние сме като теб!^[1]

Но на Гай Норбан тези подвиквания не му се струваха особено интересни.

— Хайде — рече той на Главция и Сатурнин, — да вървим у дома да вечеряме.

Макар и да му беше доста зле, Скавър по-скоро би умрял, отколкото да повърне на публично място, така че реши да съсредоточи вниманието си върху тримата смеещи се мъже, които напускаха Форума.

— Това не са хора, а вълци — обърна се той към Метел Нумидик.
— Погледни ги само! Инструменти в ръцете на Марий!

— Можеш ли да се изправиш, Марк Емилий? — попита загрижено Нумидик.

— Не и преди да ми се е успокоил стомахът.

— Гледам, че Публий Рутилий и Марк Аврелий са тръгнали да изпращат момчетата на Квинт Сервилий до дома.

— Добре. Ще е хубаво някой да ги наглежда. Никога досега не съм виждал тълпата толкова жадна за патрицианска кръв, дори и по времето на Гай Гракх — отбеляза Скавър, дишайки тежко. — Известно време ще трябва да стоим в сянка, Квинт Цецилий. Опитаме ли се на свой ред да ударим тези вълци, живи ще ни изядат.

— Да пукне дано Квинт Сервилий с неговото злато! — процеди през зъби Нумидик.

Скавър реши, че се чувства по-добре и позволи на робите да го вдигнат от земята.

— Значи и ти мислиш, че той го е задигнал, а?

Метел Нумидик го погледна леко презрително.

— О, хайде, Марк Емилий, не се опитвай да ме будалкаш! Познаваш го не по-зле от мен. Разбира се, че той го е задигнал! И това никога няма да му го простя. Златото принадлежеше на хазната.

— Работата е там — рече Скавър, докато се опитваше да се поразтъпче върху — както му се струваше — постоянно движещите се под краката му плочки. — Работата е там, че не разполагаме с вътрешна система, която да помага на хора като теб и мен сами да наказват изменниците на класата ни.

Метел Нумидик вдигна рамене.

— Знаеш много добре, че не би могло да съществува подобна система. Да я създадем, ще е все едно да признаем пред целия свят, че и сред нас има хора, които невинаги са това, което трябва да бъдат. А покажем ли веднъж собствените си слабости пред света, считай, че с нас е свършено.

— По-скоро бих умрял, отколкото да си призная, че с мен е свършено — съгласи се Скавър.

— Както и аз — въздъхна Метел Нумидик. — Просто се надявам синовете ни да мислят по същия начин.

— Това — сопна му се Скавър — не биваше да го казваш.

— Марк Емилий, Марк Емилий! Синът ти просто е много млад! Откровено казано, не виждам какво не му харесваш.

— Ами като мислиш така, искаш ли да си ги разменим с твоя?

— Не — поклати глава Метел Нумидик. — Ако не за друго, за това, че подобна постъпка ще убие момчето ти. Най-големият му недъг, мен ако питаш, е, че живее с постоянното чувство за вина пред баща си.

— Той е един слабохарактерен хлапак — отсъди Скавър Силния.

— Може би някоя подходяща съпруга ще му помогне да се оправи — пусна мухата Нумидик.

Скавър се спря и изгледа приятеля си.

— Ето това се казва идея! Да си призная, досега не ми е хрумвало да му търся жена. Та той е толкова... недорасъл. Имаш ли някоя предвид?

— Племенницата си, дъщерята на Далматик. Метела Далматика. След две години навършва осемнайсет. Откакто скъпият Далматик си отиде, за нея се грижа аз. Какво ще кажеш, Марк Емилий?

— Става, Квинт Цецилий! Съгласен съм.

Още щом разбра, че старият Цепион ще бъде изправен пред съда, Друз беше пратил иконома си Кратип заедно с всички физически по-силни роби, които притежаваше, да пазят дома на тъста му. Обезпокоена от този нов процес срещу свекъра ѝ, но и знаеща само малкото, което ушите ѝ бяха подочули от разговора между двамата Цепиони, Ливия Друза се беше върнала при стана си — друго тъй и тъй нямаше какво да прави; дори пикантни стихове на Мелеагър не можеше да задържи вниманието ѝ. Понеже най-малко очакваше в къщата на съпруга ѝ да нахълтат робите на брат ѝ, младата жена здравата се стресна, когато на вратата на стаята ѝ се показа Кратип, особено като видя тревогата, изписана по лицето му — нищо, че се опитваше да я прикрие.

— Бързо, *доминила*, събирай нещата, които мислиш, че ще ти трябват! — подкани я припряно той и огледа дневната. — Вече съм наредил на робинята ти да ти събере дрехите, гледачката се е погрижила за детето, ти само ще ми кажеш какво искаш да вземеш за самата себе си: книги, платове, всичко...

Ливия Друза изгледа удивено иконома.

— Какво има? Какво се е случило?

— Свекърът ти, *доминила*. Марк Ливий казва, този път съдът ще го признае за виновен — обясни Кратип.

— Но какво общо има това с моето напускане? — ужасяваше се Ливия Друза при самата мисъл, че ще трябва да се върне в затвора на братовата си къща — сега, когато най-последно беше вкусила от свободата.

— Целият град е зажаднял за кръвта му, *доминила*.

Някогашната му господарка пребледня като платно.

— *Кръвта* му ли? Да не смятат да го убият?

— Не, не мисля, че имат чак такива намерения — опита се да я успокои Кратип. — Ще конфискуват собствеността му. Работата е в това, че тълпата се е разярила до краен предел и брат ти се страхува след процеса най-отмъстителните да не дойдат направо тук да потърсят саморазправа.

Само след около час в къщата на Квинт Сервилий Цепион не беше останала жива душа: нито господари, нито прислуга. Външните врати бяха здраво залостени и докато Кратип водеше Ливия Друза надолу по Кливус Палатинус, двамата се разминаха с голяма дружина от ликтори, бързаци в обратната посока. Ликторите бяха само по тунки, във фасциите си носеха вместо брадви тежки сопи. Трябваше да се наредят покрай цялата къща на подсъдимия и да държат гневните тълпи надалеч. Държавата държеше на това собствеността на Цепион да остане непокътната, за да може да се опише и да се разпродаде на търг.

На вратата у Друзови чакаше Сервилия Цепионида, и тя бледа като мъртвец, която бързо въведе зълва си в къщата.

— Ела да видиш — повлече тя Ливия Друза през перистила и през къщата, за да излязат на лоджията. Оттам се виждаше целият Форум Романум.

Процесът срещу Квинт Сервилий Цепион вече беше към края си. Тълпата се беше раздвижила и всеки бързаше да се събери с тези от собствената си триба. Щеше да се гласува присъдата — изгнание надалеч и огромно обезщетение. Обикновено гласуването протичаше гладко, защото трибите се разпределяха по редовете в Кладенеца на Комициите и само с едно ставане резултатите се виждаха отдалеч. Но сега огромната тълпа от зяпачи се беше смесила с гласуващите, на доста места се прибягваше до ритници и юмруци, а тук-там дори се очертаваха масови сбивания. На стъпалата пред Сената се бяха скупчили множество мъже, а на рострата в края на Кладенеца стояха народните трибуни заедно с нечия нисичка фигура, плътно наобиколена от ликтори. Ливия Друза си каза, че това ще да е свекърът ѝ.

Сервилий Цепионида вече плачеше. Ливия Друза, която още не разбираше точно какво става и затова очите ѝ бяха сухи, се приближи до нея.

— Кратип ми каза, че можело тълпата да нападне къщата на татко и да я разграби. Аз нищо не знаех! Никой нищо не ми казва!

Сервилия Цепионида извади носна кърпа и изтри очите си.

— Марк Ливий открай време се тревожеше да не стане нещо такова. Все заради тази проклета история за златото на Толоза! Ако не се беше пръснал подобен слух, нещата щяха да изглеждат съвсем иначе. Но повечето римляни са лепнали присъда на татко, преди дори да е започнало делото... При това в обвинението и дума не става за никакво злато!

Чак сега Ливия Друза се сети нещо.

— Трябва да видя къде е оставил детето ми Кратип.

Тази забележка беше причина за нов поток от сълзи у Сервилия Цепионида, която все още не можеше да забременее, нищо че желаше дете повече от всичко.

— Защо не мога да зачена и аз? — затюхка се тя пред Ливия Друза. — Късметлийка си ти! Марк Ливий казва, че вече чакаш второ дете, а аз и първо не съм заченала!

— Има много време — опита се да я утеши Ливия Друза. — Не забравяй, че след като се омъжихме двете с теб, съпрузите ни ги нямаше с месеци. При това Марк Ливий е много по-зает от Квинт

Сервилий, а се знае, че колкото по-заети за мъжете, толкова по-трудно правят деца на жените си.

— Не, аз съм неплодна — едва-едва промълви Сервилия Цепионида. — Знам, че съм неплодна. Чувствам го! А Марк Ливий е толкова мил, проявява такова разбиране! — и тя отново зариде.

— Хайде, хайде, не се тревожи толкова — рече Ливия Друза, която вече беше отвела зълва си в атрия и се оглеждаше дали няма някой да ѝ помогне. — Ако вземеш и да полудееш, задето не ти се раждат деца, спукана ти е работата. Бебетата обичат да се появяват в спокойни утробы.

Отнякъде се показва Кратип.

— О, слава на боговете! — зарадва се при вида му Ливия Друза. — Кратип, защо не доведеш прислужницата на снаха ми? А може би и ще ми покажеш къде ще спя и къде си оставил малката Сервилия?

В огромна къща като тази не беше проблем да се намери място за още едно семейство; Кратип беше отредил за Цепион Младши и жена му цял един апартамент от няколко стаи, гледащи към перистила, старият Цепион щеше да се ползва от същите удобства, а за малката Сервилия стоеше свободна детската стая в далечния край на колонадата.

— Какво да правя с вечерята? — дойде икономът специално да попита Ливия Друза, която се беше захванала с багажа.

— Мисля, че снаха ми има думата, Кратип! Не виждам защо да ѝ отнемам правата на домакиня.

— Изпаднала е в такова отчаяние, че не иска и да продума.

— О, разбирам. Ами най-добре ще е, ако вечерята бъде готова след час. Все пак пригответе нещо, което може да бъде оставено и за по-нататък.

Откъм градината се дочу някакво раздвижване. Ливия Друза излезе да види и насреща ѝ се показаха брат ѝ Друз и облегналият се на рамото му Цепион Младши.

— Какво стана? — попита тя. — Да помогна с нещо? — Тя погледна по-отблизо брат си. — Какво стана?

— Свекърът ти Квинт Сервилий е осъден. Изгнание на не по-малко от хиляда и двеста километра от Рим, глоба от петнайсет хиляди таланта злато, което означава, че къщата му ще бъде очистена до

шушка, и накрая задържане в Лаутумиите, докато не стане възможно да бъде откаран в изгнание.

— Но цялата собственост на татко няма да излезе повече от неколкостотин таланта! — ужаси се Ливия Друза.

— Естествено. Така че никога повече няма да може да се върне у дома.

На двора дотича и Сервилия Цепионида. С разрошените си коси, незасъхналите сълзи по лицето и уплашените си очи тя приличаше на Касандра, която се спасява от гърците.

— Какво стана, какво стана? — задъхваше се тя от тревога.

Друз я посрещна топло, но в същото време някак строго, изтри сълзите ѝ, не ѝ позволи да се хвърли на врата на брат си. Само при вида на съпруга си тя се окопоти почти веднага.

— Да вървим всички в кабинета ти, Марк Ливий — подкани Сервилия мъжете и поведе групата.

Но Ливия Друза се закова на място като втрещена.

— Какво ти става? — зачуди се зълва ѝ.

— Но ние не можем да седнем в таблиния заедно с мъжете!

— Разбира се, че можем! — сряза я нетърпеливо Сервилия Цепионида. — Не му е сега времето да се държат жените в неведение и Марк Ливий добре го знае. Ако печелим заедно, и ще губим заедно. За да бъде силен един мъж, и жена му трябва да е силна.

На Ливия Друза чак главата ѝ се завъртя да осмисли всичко чуто и видяно през последните няколко минути. В един миг обаче си даде сметка каква невзрачна мишка е била тя цял живот. Ето, Друз беше очаквал жена му да го посрещне развълнувана и уплашена, но в следващия момент той вече разчиташе тя да се успокои и да погледне делово на нещата; Сервилия Цепионида се беше държала точно, както се очакваше от нея.

И така, Ливия Друза последва Сервилия Цепионида и мъжете в кабинета и с известни усилия прикри ужаса си, когато зълва ѝ наля чаши с неразредено вино за четиримата и поднесе на останалите. Докато пиеше за пръв път в живота си толкова силно вино, през главата на Ливия Друза минаха цял куп несдържани мисли. Усети непреодолим гняв.

В края на десетия час на вратата у Друзови потропа Луций Антистий Регин, който водеше Квинт Сервилий Цепион. Цепион

изглеждаше уморен, но по-скоро ядосан, отколкото потиснат.

— Извадих го от Лаутумиите — обясни Антистий. — Докато аз съм народен трибун, никой бивш римски консул няма да гние в тъмница! Това е обида в лицето на Ромул и Квирин, да не говорим за Юпитер. Как смеят!

— Смеят, защото целият народ ги окуражава, при това не само народът, но и онези безделници, на които им се ще на Форум да се заиграят и гладиаторски игри — рече Цепион и обърна на един дъх чашата си с вино. — Още — обърна се той към сина си, който скочи да му налее, щастлив, че баща му е жив и здрав.

— Няма място повече за мен в Рим — отсъди старият Цепион и черните му очи се спряха първо върху Друз, чак след това върху собствения му син. — Сега на младежите се пада задължението да бранят правото на моята фамилия да се радва и за в бъдеще на своите древни привилегии, както и на мястото си сред силните на деня. Ако ще да заплатите и с живота си, но не трябва да отстъпите нито на крачка пред хора като Марий, Сатурнин или Норбан. Те трябва да бъдат премахнати веднъж завинаги, ако се налага дори и с оръжие, разбирате ли ме?

Цепион Младши кимаше с глава в знак, че ще послуша заръката на баща си, но Друз само държеше чашата си в ръка и гледаше пред себе си с невиждащ поглед.

— Кълна ти се, татко, докато аз съм *патерфамилиас*, семейството ни никога няма да изгуби своята *дигнитас* — увери баща си младият Цепион. По всичко личеше, че гледа по-спокойно в бъдещето.

Но Ливия Друза го следеше с поглед и от секунда на секунда все повече се отвърщаваше от него. Та той все повече заприличваше на противния си баща! „Защо го мразя толкова много? — питаше се тя. — Защо брат ми ме накара да се омъжа за него?“

Но изведнъж тя забрави собствените си злощастия, защото погледът ѝ се беше спрял върху изражението, изписано по лицето на Друз. Той не възразяваше на нищо от казаното от тъста му, но сякаш вътре в себе си претегляше думите на друг кантар и се опитваше да отгатне скрития им смисъл. Но това, което направи най-силно впечатление на Ливия Друза, бе, че тъкмо в този момент тя си даваше сметка колко много брат ѝ мрази тъста си! Да, променил се беше Друз!

Докато Цепион Младши щеше да си остане същият, дори нещо повече — от ден на ден щеше да заприличва все повече и повече на самия себе си.

— Какви са ти намеренията за в бъдеще, татко? — попита Друз.

По лицето на Цепион премина необикновена усмивка; в очите му изгасна гневът, на негово място се появи изражение едновременно на триумф, на коварство, на болка и омраза.

— Че какво друго, моето момче, ако не да се подчиня на решението на плебейското събрание и да отида в изгнание?

— Но къде? — чудеше се и Цепион Младши.

— В Смирна.

— А как ще се справиш без пари? — интересуваше се синът му. — Не мисля за себе си — Марк Ливий все ще ми помогне, а за теб. Откъде ще намериш пари да живееш добре в чужбина?

— Имам оставени на депозит пари в Смирна — повече, отколкото са ми нужни, за да живея добре. Колкото до теб, синко, изобщо няма нужда да се тревожиш. Майка ти остави цяло състояние след смъртта си и добре съм се грижил за него през годините. Само с наследството си ще преживееш охолно дните си.

— Но няма ли да бъде конфискувано и то?

— Не, и то по две причини. Първата е, че вече съм прехвърлил всичко на твое име. Второ, защото парите не се намират в Рим, а и тях съм вложил на депозит в Смирна заедно с моите. — Усмивката по лицето на Цепион ставаше все по-широка и по-широка. — Ще трябва да поживееш няколко години заедно с Марк Ливий, а след това ще започна да ти пращам малко по малко парите ти от Смирна. Ако случайно нещо ми се случи, bankerите ми няма да забравят да се погрижат за теб. Междувременно зет ми ще води точни сметки колко пари е похарчил за теб и когато му дойде времето, ще му се разплатя до последната сестерция.

В таблиния настъпи пълно мълчание. Въздухът изведнъж се зареди с толкова много енергия и спотаена страст, че още малко и щеше да се разсвятка пред очите на присъстващите. Имаше ли сред тях някой неразбрал истинския смисъл на тези последни думи? Квинт Сервилий Цепион *наистина* беше откраднал златото на Толоза, златото на Толоза беше в Смирна и беше притежание на Квинт Сервилий Цепион, който и занапред щеше да си прекарва дните жив и здрав,

свободен и безгрижен. Квинт Сервилий Цепион беше богат кажи-речи колкото всички римляни, взети заедно.

Цепион се обърна към Антистий, и той умълчан като другите.

— Размисли ли върху предложението, което ти направих по пътя?

Антистий шумно се покашля.

— Размислих, Квинт Сервилий. И с радост го приемам.

— Много добре! — зарадва се Цепион, сетне отново се обърна към сина си и зетя си. — Моят добър приятел Луций Антистий току-що реши да ме придружи до Смирна, за да се радвам едновременно на приятната му компания и на закрилата му като народен трибун. Когато стигнем Смирна, ще се опитам да убедя Луций Антистий да остане там с мен.

— Е, това още не съм го решил — за всеки случай се обади Антистий.

— Не бързам, никак не бързам — успокои го Цепион. Потърка ръце, сякаш искаше да се стопли. — А сега мога тържествено да заяви, че съм гладен и ако ме подържите още малко без храна, ще налетя и на човешко. Има ли нещо приготвено?

— Разбира се, татко — рече Сервилия Цепионида. — Вие, мъжете, вървете право в триклиния, а ние с Ливия Друза ще се погрижим за нещата в кухнята.

Последното беше твърде неточно казано, защото за нещата в кухнята отдавна се беше погрижил Кратип. На двете жени оставаше само да го потърсят. Намериха го на лоджията, докато той се взираше надолу в сенките по Форум Романум и цъкаше с език.

— Погледнете само! Виждали ли сте някога такъв безпорядък? — възмущаваше се икономът и сочеше с пръст към площада. — Навсякъде боклуци! Обувки, парцали, пръчки, полуизядена храна, шишенца от вино... Срамота!

А малко по-надолу се показа изведнъж червенокосият Одисей, който разговаряше с Гней Домиций Ахенобарб на съседния балкон. Изглежда, подобно на Кратикс, двамата мъже също обсъждаха боклуците по Форума.

Ливия Друза потръпна от вълнение, прокара език по устните си и впери жаден поглед в младежа, който отново се оказваше толкова близо до нея... и все пак толкова далеч. Икономът вече бързаше към

кухнята, нямаше да има друг по-изгоден случай да научи името на непознатия, въпросът ѝ щеше да прозвучи като чисто любопитство.

— Сестро — попита тя зълва си, — кой е червенокосият мъж на терасата до Гней Домиций? От години съм го виждала у съседите ни, но никога не съм знаела кой е. Ти знаеш ли? Можеш ли да ми кажеш?

Сервилия Цепионида се изсмя презрително.

— О, този ли! Марк Порций Катон — рече тя и по гласа ѝ пролича дълбокото ѝ презрение.

— Катон ли? Като Катон Цензор?

— Същият! Парвенюта! Този се пада внук на Катон Цензор.

— Но тогава баба му е била Лициния, а майка му — Емилия Павла. С подобни роднини човек няма от какво да се срамува — подхвърли Ливия Друза, в чиито очи продължаваха да играят пламъчета.

Сервилия Цепионида отново се изсмя.

— Този е по друга линия, мила моя. Никакъв син не е на Емилия Павла. Ако беше, щеше да бъде с доста години по-възрастен. Не, не! Този не е Катон Лициниан! Този е Катон Салониан. Прадядо му е бил роб.

Само за миг целият въображаем свят на Ливия Друза сякаш рухна, завъртя се във вихрен танц и се натроши на хиляди парченца.

— Не разбирам — призна си тя чистосърдечно.

— Какво, не си ли чувала историята? Баща му е син на Катон Цензор, само че от *втория* му брак.

— Катон Цензор се е женил за дъщеря на *роб*! — смая се Ливия Друза.

— За да бъдем съвсем точни: за дъщерята на един от своите роби. Салония. Мисля, че е крайно неблагоприлично тези хора да се ползват от същите привилегии, както и наследниците на първата жена на цензора — Лициния! Не са пропуснали да се намъкнат и в Сената. Разбира се — допълни Сервилия Цепионида, — Катоните Лициниани никога не благоволяват да разговарят с тях. Както и ние.

— Тогава защо Гней Домиций го търпи у дома си?

Сервилия се засмя и в този миг и тя доста заприлича на непоносимия си баща.

— Ами разбираш ли, те, Ахенобарбите не са кой знае какви патриции! Повече могат да се похвалят с парите си, отколкото със

славни предшественици... Нищо, че обичат да разправят приказката, дете Кастор и Полукс били докоснали брадите им и те станали червени! Не мога да знам със сигурност как така Катон е влязъл в средата им. Но мога да предположа. И мисля, че баща ми е стигнал до правилния отговор.

— И какъв е правилният отговор според него? — попита Ливия Друза, която усещаше как стомахът ѝ се преобръща.

— Ами защото и Катоните, тези от втория брак, са червенокоси. Самият Катон Цензор също е бил червенокос. Но и Лициния, и Емилия Павла са били доста тъмни, така че децата им имат до един кестеняви коси и кафяви очи. Докато робът Салоний е бил келтибериец, произхождал е от Сало в Близка Испания, та бил рус. Дъщеря му Салония също била много руса. Затова и в целия род на Катоните Салониани имат червени коси и сиви очи. — Сервилия вдигна рамене. — Домиций Ахенобарбите държат изключително на мита за червените им бради, които били получени като подарък от Кастор и Полукс. Затова винаги се женят за червенокоси жени. Но червенокоси жени не се срещат често. И ако не се намери никоя млада аристократка с червени коси, предполагам, че един Домиций Ахенобарб като нищо може да се ожени за някоя Салонианка. Пък и няма да му коства много вътрешна борба — те всички са толкова самомнителни, че твърдят как силната им патрицианска кръв поглъщала спокойно всякакви боклуци и нищо не ѝ ставало.

— Значи приятелят на Гней Домиций трябва да има сестра?

— Да, наистина има — сложи заключителна точка върху теорията си Сервилия Цепионида и в този миг потръпна от студа. — Ще се прибирам вътре. Какъв ден беше днес! Хайде, идвай, вечерята трябва да е готова.

— Ти върви — рече ѝ Ливия. — Аз първо ще трябва да нахраня дъщеря си.

При споменаването на бебето Сервилия отново се сети за своите мъки и за да не мисли повече за тях, хукна към триклиния. Ливия Друза се върна до парапета на лоджията и погледна през него. Гней Домиций и гостът му стояха още на балкона си. Гостът с прадядото роб. Може би заради падащия мрак косата му губеше цвета си, фигурата му се свиваше, раменете му не изглеждаха чак толкова широки; нещо повече, вратът му се оказваше направо смешен — дълъг

и тънък, — такъв врат не можеше да се види у истински римлянин. Топлите ѝ сълзи закапаха върху боядисания в жълто метален парапет. И това беше всичко.

„Както винаги била съм пълна глупачка — мислеше си Ливия Друза. — Цели четири години съм мечтала за някакъв мъж, който изведнъж се оказва скорошен потомък на роб — на най-обикновен роб, не такъв, излязъл от митовете. Представях си го цар, не друг, ами самия смел и благороден Одисей. Играех ролята на търпеливата Пенелопа, готова цял живот да го чака. А сега откривам, че не е нито патриций, нито дори от потекло на *свободни* римляни! В крайна сметка, кой е този Катон Цензор, ако не един прост селянин от Тускулум, който е имал късмет да се сприятели с патриция Валерий Флак? Пълно копие на Гай Марий. Този човек на терасата под мен е потомък на испански роб и на селянин от Тускулум. Каква глупачка съм! Каква идиотка!“

Когато майка ѝ дойде в детската стая, малката Сервилия неспокойно се въртеше от едната на другата си страна, явно чакайки да я нахранят. Този паметен ден за нея се беше превърнал в кошмар, след като целият ѝ режим се обърна наопаки. Сега, за да я утеши, Ливия остана да я кърми цели петнадесет минути.

— Най-добре ѝ намерете дойка — подхвърли тя, преди да си тръгне, на македонката, която се грижеше за бебето. — Бих искала да си почина няколко месеца, преди да родя наново. А когато се появи и второто дете, искам от самото начало да го прехвърля на дойка. Явно, че да кърмиш сама детето си, не те предпазва от ново забременяване, иначе щях ли вече да чакам ново дете.

Ливия Друза се вмъкна в трапезарията тъкмо с основното ястие. Опитвайки се да остане по възможност незабелязана, тя се намести на столчето срещу Цепион Младши. Като че ли всички имаха апетит тази вечер. Дори Ливия Друза установи, че е прегладняла.

— Добре ли си, Ливия Друза? — заинтересува се мъжът ѝ, явно разтревожен от нещо. — Изглеждаш ми болна.

Жена му го погледна стреснато, сякаш не разбираше за какво ѝ говори. Всъщност истинската причина да се изненада тъй, беше, че откакто се познаваха, за пръв път ѝ се случваше да не се отврати от гледката, която Цепион представляваше. Вярно, че нямаше червени коси, още по-малко сиви очи; вярно, че не беше нито висок, нито добре

сложен, нито широкоплещест; вярно и че никога нямаше да се превърне в Одисей. И все пак той беше нейният съпруг, беше я обичал всеотдайно през цялото това време, беше баща на децата ѝ, и най-важното — беше римски патриций, и то по *двете* си линии.

Затова сега Ливия Друза се усмихна мило на съпруга си, като усмивката стопли дори вечно хладния ѝ поглед.

— Сигурно е от случилото се през деня, Квинт Сервилий — оправда се тя. — Никога преди не съм се чувствала толкова добре.

Придобил още повече смелост след успешния край на процеса срещу Цепион, Сатурнин вече не знаеше граници в арогантността си, с която за кратко време разтърси из основи целия Сенат. Присъдата на Цепион не само че не го успокои, но го озлоби още повече. Следващата му стъпка беше да даде под съд пред плебейското събрание и Гней Малий Максим, също за „загуба на армия“. И резултатът беше същият. Малий Максим, който вече беше загубила двамата си синове в битката при Араузио, се виждаше лишен и от римското си гражданство, и от цялата си собственост. За разлика от алчния за злато Цепион той напусна Рим напълно сломен и отчаян.

През втората половина на февруари излезе и новият закон за държавната измяна — *лекс Апулея де майестате*, който отнемаше казуса „Държавна измяна“ от компетенцията на центуриите и го прехвърляше на специален съд, съставен изключително от конници. Сенатът беше лишен от всякаква възможност да въздейства върху решенията на новосформирания съд. Интересно, че това не беше причина самите сенатори да се съпротивляват кой знае колко на законопроекта, докато беше в процес на обсъждане, нито дори да се опитат да попречат на приемането му.

Колкото и съществени да бяха тези промени за общественото положение в Рим, те предизвикаха много по-малко шум и сред Сената, и сред народа от насрочените първи в римската история избори за понтифекс. Смъртта на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус освободи не едно, ами две места в колегията на понтифексите. Но понеже все пак ставаше дума за един и същи човек, в началото споровете бяха за това, колко души следва да бъдат избрани на негово място. В крайна сметка Марк Емилий Скавър отбеляза с

треперлив гласец, в който се усещаше неприкрита заплаха за противниците му, че втори избор ще стане необходим само ако за върховен понтифекс бъде избран някой от досегашните членове на колегията. Затова се стигна до компромисното решение най-напред да се проведат избори за върховен понтифекс.

— Тогава ще видим кой крив, кой прав — задъхваше се пред Сената Скавър, но при цялата си сериозност и заплашителност не успя да се въздържи и прихна да се смее — въпросът наистина си имаше своята парадоксална страна.

И Скавър Принцепс Сенатус, и Метел Нумидик бяха кандидати за върховен понтифекс, както и Катул Цезар. Естествено главен техен опонент беше Гней Домиций Ахенобарб.

— Ако бъда избран аз или например Квинт Лутаций, понеже и двамата тъй и тъй сме членове на колегията, ще трябва да се провеждат нови избори кой да заеме нашето място на обикновен понтифекс — обясняваше Скавър и с мъка се въздържаше отново да не се засмее.

Сред останалите кандидати личаха имената на един Сервилий Вация, на един Елий Туберон, и на Метел Нумидик.

Според наскоро приетия закон в изборите щяха да участват само седемнадесет от общо тридесет и петте триби, избрани по жребий. Жребият беше хвърлен и трибите бяха определени. Всичко това беше нагласено едновременно в духа на римското чувство за хумор и на желанието за повече толерантност; поне при подобен случай не трябваше да се дава шанс на насилието! Скавър далеч не беше единственият, който гледаше на цялата процедура като на нещо крайно комично. За един римлянин нямаше по-голямо забавление от това да се гаври с имената на най-знатните си съграждани, наредени едно под друго в цензорските списъци, особено когато се очакваше спечелилата предния път партия да яде здрав пердах от противниците си.

Естествено героят на деня беше авторът на новия закон Гней Домиций Ахенобарб. Затова и никой не се учуди, когато тъкмо той беше избран за върховен понтифекс. Това само по себе си спестяваше провеждането на втори избори. Сред радостни възгласи и летящи из въздуха цветя Гней Домиций Ахенобарб се реваншираше по категоричен начин на онези, които го бяха лишили от полагащото му се място в колегията за сметка на Марк Ливий Друз.

Когато резултатите от гласуването бяха оповестени официално, Скавър отново избухна в бурен смях за голямо неудоволствие на Метел Нумидик, който не виждаше нищо смешно в цялата работа.

— Ама наистина, Марк Емилий, вече *прекаляваш*! Та това си е живо богохулство! — крещеше той. — Тази нервозна и невъзпитана *пипина* да ни бъде върховен понтифекс? На мястото на скъпия ми брат Далматик? Вместо теб? Или дори мен? — удари той с юмрук върху един от корабните носове, пленени преди векове от волските, откъдето и идваше името на рострата. — Ако има нещо, за което *ненавиждам* римляните, това е заради абсурдното им чувство за хумор, което е способно да надделее дори над елементарното благоприличие! Ако искаш да знаеш, струва ми се много по-приемливо Сатурнин да си прокара новия закон, отколкото народът така да се гаври с религиозните си институции! При Сатурниновия закон поне са замесени някакви дълбоко вкоренени у народа политически убеждения. Но това... този жалък фарс? Пълна безотговорност! Иде ми чак да последвам Квинт Сервилий в изгнанието му, толкова ме е срам, че съм римлянин.

Колкото повече Метел Нумидик се възмущаваше, толкова по-силно и Скавър се смееше. Най-накрая, като се хвана за корема и като изгледа приятеля си през сълзи, успя да спре смеха си, колкото да подметне:

— Стига си се държал като стара весталка, която се е срещнала с нечии космати топки и надървен член! Та това си е просто забавно! Пък и сме си го заслужили напълно!

И изпадна в нов пристъп на смях. Метел Нумидик измяучи като настъпена котка и си тръгна още по-възмутен.

---

[1] Има се предвид третото име на Антистий — Регин, от „регина“, царица. — Б.пр. ↑

През септември Публий Рутилий Руф получи едно от редките писма на Гай Марий.

„Знам, че е редно да ти пиша по-често, стари приятелю, но какво да правя като не съм се родил, за да си кореспондирам с познати. Твоите писма за мен са като парче корк, хвърлено на давец се в морето — без формалности, без превземки, без ненужни украшения, какъвто си бил винаги ти самият. Надявам се този път в писмото ми да откриеш известни признаци на стил, но на каква цена, не ме питай.

Не се и съмнявам, че напоследък ти се е налагало често да ходиш до Сената, където да слушаш смрадливите словоизлияния на нашия Прасчо за това, как държавата не можела да си позволи повече да поддържа моите пролетарии, след като вече втора година бездействат от другата страна на Алпите? Чудиш се и как я мисля тая, да се кандидатирам за четвърто поредно консулство, за трета последователна година? Което, разбира се, и ще направя. Иначе всичко, което досега съм градил, ще рухне за броени дни. Защото другата година, Публий Рутилий, усещам го някъде вътре в себе си, ще бъде годината на германите. Е, да си призная, засега се задоволявам само с предчувствия, но когато Луций Корнелий и Квинт Серторий се завърнат от мисията си, сигурен съм, че само ще потвърдят мнението ми. Откакто ми доведоха миналата година цар Копил, не съм чувал нищо за тях. И макар да съм доволен, че двамата ми народни трибуни са успели да осъдят Квинт Сервилий Цепион, дълбоко съжалявам, че не можах лично да се заема със случая му и да използвам Копил за свидетел. Както и да е. Квинт Сервилий си получи заслуженото. Жалко само, че Рим никога няма да види златото на Толоза. С негова помощ можехме да сформираме още няколко армии от бедняци.

Тук животът си тече кажи-речи все същият. Вия Домиция вече е в прекрасно състояние в цялата отсечка между Немавз и Оцелум, което много ще помогне за в бъдеще на легионите да се придвижват бързо от една точка

до друга. Преди да дойда аз, пътят беше станал почти неизползваем. Откакто таткото на нашия нов върховен понтифекс си е тръгнал оттук, цели километри настилка не са били пипнати. Пороища, наводнения, зимни студове, всички са си взели своята дан. Разбира се, не твърдя, че съм построил нов път. Щом като веднъж камъните са били поставени по местата си и пътят е бил очертан, той ще си остане завинаги. Но не можеш да искаш от войниците си да маршируват в правилни редици, да не говорим от товарните коли да не засядат в дупките от измъкналите се камъни, когато настилката е навсякъде разбутана? Освен това горната повърхност от пясък и чакъл трябва да бъде поддържана равна и гладка, да се пои с вода, докато не заприлича на цимент. Ако щеш ми вярвай, но сегашната Вия Домиция е плод най-вече на моите войници.

Освен това построихме нов висок път през Роданските блата — от Немавз чак до Арелат. И тъкмо свършваме с прокопаването на плавателен канал пак до Арелат, за да се избегнат опасните мочурища и пясъчни наноси, през които минава естественият воден път. Всички големи клечки — гърци от Масилия ми лижат задника от благодарност — големи лицемери, няма що! Отбелязвам, че благодарността им не се е изразила в намалението на поне една цена като за мен и войската ми!

В случай, че чуеш една история и тази история се окаже твърде изкривена, както се случва обикновено, щом се отнася до Гай Марий, искам да я научиш така, както се е случила наистина. Става дума за Гай Лузий. Нали си спомняш, племенника на снаха мм? Дойде при мен като военен трибун. Само че се оказа, че по душа му се щяло да изпълнява съвсем друга служба в армията ми. Преди две седмици при мен дойде отговарящият за вътрешния ред, за да ми донесе — според него — ужасно трагична за мен самия новина. Гай Лузий бил намерен мъртъв в една от войнишките бараки, прободен в стомаха по начин, на който би завидял всеки майстор на меча. Убиецът сам си признал — хубаво момче, центурионът му твърди, че можело много

да му се разчита. Излиза, че Лузий е предпочитал мъже и си е харесал тъкмо това войниче. Със седмици го преследвал явно без намерение да се отказва. Войничето станало за присмех пред цялата си центурия, всички около него му подплясвали с ръце или му въртели мили очички. Войникът така и не могъл да се отърве от преследвача си. В крайна сметка го заклал. Нямаше как, трябваше да изправя убиеца пред военен съд, където с огромно удоволствие го обявих за невинен, похвалих го, повиших в чин и му подарих пълна кесия с пари.

От цялата тази история имаше полза и за мен самия. Първо, успях да докажа, че Лузий не ми се пада кръвен роднина, и второ, доказах пред войниците си, че началникът им държи на справедливостта и не смята роднините и близките си за нещо повече от останалите. Предполагам, че и за педерастите има място под слънцето, но определено не и в легионите, а, Публий Рутилий? Представяш ли си какво щяхме да сторим ние с такъв човек, ако ни беше досаждал при Нуманция? Нямаше чак да го убием, просто щяхме да го превърнем завинаги в женче. Макар че вече сме пораснали за такива неща. Няма да забравя с какъв ужас слушах някои от разказите за Сципион Емилиян по време на погребението му! Е, аз лично не съм му бил в обсега, така че и нищо не знам със сигурност. Странен човек си беше той... Но лично аз мисля, че подобни слухове се пораждат винаги когато на някой мъж не му се родят деца.

Толкова по въпроса. Сега да ти пиша за промените, които въведох наскоро в пилума. Надявам се моят модел скоро да се превърне в стандартен за цялата армия. Ако са ти останали пари, иди и си купи, докато е време, дялове в някоя от новите работилници за копия, които, предполагам, скоро ще се нароят и в Рим. Дори не е зле сам да основеш подобно предприятие. Стига ти да си притежателят на сградата, никой не може да те обвини, че се занимаваш с дейност, забранена за един сенатор.

Както и да е. Моето нововъведение се състои в промяна на сглобката между дървената и металната част на

копието. В сравнение със старите хасти пилумът е много по-удобен в бой, но затова пък е и много по-скъп: острието му е по-малко, но затова пък с много по-сложна за изливане форма, надолу металната част е по-дълга, а и дървената част изисква повече внимание, за разлика от сопите, които използвахме навремето. С годините съм забелязал, че неприятелите ни изпитват известна слабост към нашите пилуми и не пропускат възможност да сложат ръка върху тях. Понякога чак се изхитрят да подмамят по-неопитните ни войници да ги замерят с копията си дори когато няма никакъв шанс да ги уцелят в уязвимите места, само и само да се докопат до пилумите ни. След това или си ги задържат, или... с нашите камъни по нашите глави.

Това, което въведох аз, е сглобката да бъде съвсем крехка. В момента, в който пилумът се удари в каквото и да било, металното острие ще се откъсне от дървената дръжка. По този начин, дори ако оръжието падне на земята, неприятелят ни няма как да си го прибере, а пък в случай, че след сражението ние задържим терена, оръжейниците ни ще съберат счупените части и ще ги използват наново. Така хем ще пестим пари, хем ще си пазим и живота, защото неприятелят ще има един коз по-малко срещу нас. И това е наистина всичко, за което мога да се сетя да ти пиша. Очаквам отговор.“

Публий Рутилий Руф остави писмото усмихнат. Речта не беше много според граматичните правила, нито езикът — изящен; да не говорим, че само Гай Марий можеше да нарече подобно творение стилно. И все пак това си беше той, Гай Марий. Сякаш си правеше портрет с писмата, които пращаше. Но приятелят му не можеше да не се разтревожи от тази перспектива да се кандидатира отново за консул. От една страна, беше разбираемо, че Марий държи да остане главнокомандващ, докато германите не бъдат разгромени — никой друг на негово място не би имал изгледи за успех. Но от друга — Рутилий Руф беше прекалено силно привързан към римския начин на мислене, за да не гледа с тревога на подобни аспирации у стария си боен другар. С германи или без германи Марий прекаляваше... Рутилий Руф би

искал все пак да знае дали политическите промени, които Марий внасяше, наистина не противоречат на самия римски дух, такъв какъвто е бил по времето на Ромул. Той можеше с ръка да признае, че обича Марий по начин, непривичен за двама мъже. Но дори и тази обич не можеше да му затвори очите пред факта, че Марий помита всяка традиция, изпречила се на пътя му. Да промени *пилума*? Нямахше ли *нещо*, което Марий да остави непокътнато?

Това обаче не беше причина Публий Рутилий Руф да не седне да напише своя отговор на минутата. Нямахше как, той обичаше Гай Марий.

„Понеже това лято се оказа доста мързеливо и бездейно, не мисля, че има за какво толкова да ти пиша, скъпи ми Гай Марий. Поне напоследък не се е случило нищо забележително. Твоят високоуважаван колега, вторият консул Луций Аврелий Орест е болен, но той не беше добре със здравето и когато го избираха. Не разбирам защо изобщо се кандидатира, може би просто защото е смятал, че подобен пост му приляга. Остава да видим дали той самият е прилягал на поста си. Нещо ме кара да мисля, че не.

Новините представляват по-скоро хроника на два пикантни скандала, които излязоха наяве в последните седмици. Сигурен съм, че ще ти достави удоволствие да ги научиш. Най-интересното е, че и двата се свързват с името на твоя народен трибун Луций Апулей Сатурнин. Необикновена личност е този юнак, няма що. Събрал е у себе си всички възможни противоречия. Винаги си мисля, че Скавър допусна голяма грешка, дето го извади на показ пред цял Рим. Сатурнин влезе в Сената, сигурен съм, с една-единствена мисъл — да стане първият Апулей седнал на консулския стол. Това обаче не му пречи с всеки свой следващ ход да върви именно към пълното обезсмисляне на консулската длъжност. Да, да, чувам те да казваш, че песимизмът ми е необоснован, че преувеличавам и че за всичко е виновен светогледът ми на традиционалист. Но аз знам, че съм прав. Надявам се, ще ме извиниш, че за пръв път ще споменавам някого само по когномена му. Тъй и тъй

писмото ще бъде дълго, поне ще си спестя излишните повторения.

Сатурнин получи своето възмездие. Ти как мислиш по въпроса? Аферата вдигна голям шум и увеличи още повече реномето на нашия почитаем Принцепс Сенатус Скавър. Трябва да признаеш, че той заслужава доста по-голямо уважение от другарчето си Прасчо, най-малкото, защото е много по-умен. Но пък и винаги е съществувала съществена разлика между Емилии и Цецилии.

Както знаеш — знам, че знаеш, защото лично ти го писах в едно друго свое писмо, Скавър продължи да играе ролята на спасител на римските стомаси и непрестанно снове между Остия и Рим, за да тормози до смърт снабдителите със зърно, които често остават без никаква печалба от дейността си. Въпреки големия недостиг вече втора реколта цените на житото в Рим не са мръднали почти никак и всичко това се дължи единствено на забележителните усилия на Скавър.

Да, да, свършвам с хвалебствията и минавам по същество. Изглежда, че преди два месеца, когато се намирал в Остия, Скавър се натъкнал на някакъв откупвач на зърно, който по принцип си водел търговийката в Сицилия. Не е нужно тук да отварям скоба за положението в Сицилия и за въстанието на робите; от Сената все те държат в течение с редовните бюлетини, които ти пращат. Единствено ще ти кажа, че по мое мнение тази година като управител в Сицилия беше пратен най-подходящият възможен човек. Може да е аристократ до дъното на душата си и да е стиснат като котешки задник, но все пак Луций Лициний Лукул няма равен на себе си в методичността и акуратността, с която си върши работата по бойните полета и се отчита за свършеното пред Сената.

Дали ще повярваш, между другото, че на света се е родил такъв малоумник като един от тазгодишните претори — Сервилий, плебей, доста е съмнително откъде си е взел фамилията, — който дори успя да си купи избирането за авгур с парите на могъщия си патрон Ахенобарб и по този

повод да се кръсти Гай Сервилий Августур (представи си!). И този малоумник да стане онзи ден пред целия Сенат и да обвини Лукул, че нарочно протакал войната в Сицилия, за да си осигури удължаване на империума и за догодина.

Питаш се въз основа на какви доводи смее той да направи подобно, най-малкото изненадващо обвинение? Ами защото, след като нанесъл такова тежко поражение на робите, не се бил втурнал да завземе и крепостта им Триокала, оставяйки трупове на тридесет и пет хиляди роби да гният на бойното поле и огнищата на съпротива в района на Хераклея Миноа да се загнездят като краста в кожата на римската сигурност! Лукул си е свършил работата много добре. След като направил робите на пух и прах, той си дал почивка от една седмица, през което време да се погрижи за мъртъвците и да се разправи с въпросните огнища на съпротива, та чак след това да се придвижи с цялата си армия към Триокала, където се спотайвали оцелелите след разгрома роби. Но Сервилий Августура твърди, че на Лукул е трябвало да му поникнат крила, за да полети след битката право към Триокала. Според Сервилий Августура след поражението си оцелелите роби били обхванати от такава паника, че само да се покажели легионите пред стените на крепостта им и щели да се предадат безусловно! Докато, след като Лукул тъй злополучно се бил забавил, робите превъзмогнали уплахата си и вече били готови за нов отпор. Сега пък питаш откъде черпи сведенията си Сервилий? Естествено, че от августуриите си! Как иначе може да проумее състоянието на духа на тълпа от разбунтували се роби, които са затворени в непристъпна крепост? Пък и самият факт, че Лукул след толкова много протакания най-сетне се бил решил да даде генерално сражение на робите, а след това отново седнал да протака, не било ли явно доказателство, че открай време е разчитал империумът му да бъде продължен? Какви планини от глупости! Лукул е действал, както му е диктувала елементарната логика: преди да мине на бета е свършил с алфа.

Речта на Сервилий Авгура ме отврати, но още повече ме отврати последвалото изказване на Ахенобарб Понтифекс Максимус, който с пълен глас подкрепи скалъпените от клиента му обвинения. Разбира се, че всички кабинетни генерали по задните редове на Сената, които ако ги изведеш на бойното поле, няма да знаят от коя страна е тяхната армия, се хванаха на глупостите и решиха, че наистина позорът от цялата ситуация е за сметка на Лукул! Ще става, каквото ще става, ти само не се изненадвай, ако научиш едно, че Сенатът реши пълномощията на Лукул в Сицилия да не се продължат, и второ, че задачата да се справи с въстанието в Сицилия догодина е дадена не другиму, а на все същия Сервилий Авгур, който даде ход на този лов на изменници единствено с цел сам да се докопа до управлението на Сицилия! За толкова неопитен, но в същото време напълно изкуфял човек като Сервилий Авгур подобна чест е повече от желана, след като Лукул наистина вече му е свършил почти цялата работа. Разгромът при Хераклея Миноа е накарал шепата оцелели въстаници да се скрият в миша дупка, откъдето вече и да искат, не могат си показа носа: Лукул е стегнал Триокала в здрава обсада. Освен това преторът успя да накара голяма част от местните свободни земеделци да се върнат в стопанствата си и да се погрижат за идващата реколта. Полетата на Сицилия вече не са заплашени от никого и Рим няма да се страхува повече от глад! На новия управител Сервилий Авгур му трябва само да излезе на подредената преди него сцена, да се поклони наляво, да се поклони надясно и да събира оваците. Да знаеш, Гай Марий, няма по-ужасно нещо на света от това да храниш големи амбиции и да не притежаваш никакви способности.

Едепол, едепол, голям позор, нали така? Съдбата на Лукул не може да не ме изпълни с възмущение и огорчение. Наистина го съжалявам. Но да продължа с историята за Скавър и неговото случайно запознанство със сицилийския търговец на зърно. Сега, след като навремето пресмятахме, че според новия закон около една четвърт от робите, заети в

отглеждането на пшеница в Сицилия, ще бъдат освободени, търговците си направили сметката, че и реколтата ще бъде с около една четвърт по-бедна. И така, една четвърт от житото в Сицилия си останало без купувач, защото никой не си бил правил планове да го купи. До онези паметни две седмици, когато онази мишка Нерва не дари свободата на осемстотинте роби-италийци. Откупвачът, с когото се запознал Скавър, бил един от малкото, които веднага надушили накъде духа вятърът и в продължение на същите тези две седмици пребродили цяла Сицилия, за да изкупят и последното зрънце пшеница на смешно ниска цена. След това земевладелците притиснали Нерва, той закрил едва влезлия си в действие съд и робите се върнали на полето. Работната ръка си останала същата, а изведнъж се оказало, че цяла една четвърт от реколтата по полето вече е собственост на някого или някои, дори не се знаело колко са на брой никому неизвестни прекупвачи, които при това се били сдобили с него на безценица. Скоро се разбрало и как тъй всички силажни ями от Рим чак до ПUTEОЛИ били предварително наети пак от неизвестни люде. В тях трябвало да бъде складирана онази една четвърт от сицилийската реколта, която на следващата година, след като италиейските роби наистина видят свободата си и добивите на пшеница, в Сицилия наистина намалеят, ще бъде разпродадена на много по-висока цена.

Това, което предприемчивите прекупвачи обаче не отчели, било въстанието на робите. Вместо да се ожънат и четирите четвърти от реколтата, както си правили сметката те, не било ожънато нищо. Великият план за огромни печалби се провалил и наетите предварително силажни ями си останали празни.

Но да се върнем на онези две седмици, с които Нерва освобождаваше роби, а неколцината прекупвачи са обикаляли острова в търсене на жито. В момента, в който те си свършили работата обаче, в същия ден, когато управителят закрил съда, групата на прекупвачите била нападната от разбойници и всички до един били избити.

Или поне така си мислели разбойниците. Един обаче оцелял и това бил същият търговец, с когото имал късмета да се срещне в Остия Скавър. По думите му били го счели за мъртъв и го оставили на пътя.

Скавър веднага намирисал, че от цялата работа ще излезе нещо голямо. Хванал следата и нито веднъж не се отклонил от нея. Какъв нос има нашият Принцепс Сенатус! И какъв ум! Той веднага си представил какво ще да се е случило, и то когато самият потърпевш си нямал и най-малката идея кой му е помислил злото. Колкото и да не съм съгласен с фанатичния му консерватизъм, трябва да си призная, че винаги съм обичал Скавър като човек. Заравяйки нос в земята като куче, той скоро открил, че неизвестните злосторници са не други, а миналогодишният консул Гай Флавий Фимбрия и тазгодишният управител на Македония Гай Мемий! Двамата го били подлъгали предната година да тръгне по фалшива следа, отвела го право при квестора в Остия, сегашния ни народен трибун Луций Апулей Сатурнин.

След като събрал всички нужни доказателства, Скавър се изправи пред всички и публично се извини на Сатурнин, при това два пъти — веднъж в Сената, веднъж пред народа. Това ще да му е струвало големи усилия на волята, но пък с искрената си молба за прошка той защити по най-добрия възможен начин своята дигнитас. Трябва да призная, че и самият Сатурнин за времето, откакто се върна в Сената, нито веднъж не е казал лоша дума за Скавър, затова и той също излезе и пред Сената, и пред народа, заявявайки, че никога за нищо не е имал зъб на Принцепс Сенатус, понеже е разбирал колко умело са го изиграли самия него. Освен това бил му изключително признателен, че е разобличил истинските виновници и по този начин е върнал репутацията му на почтен човек. Така че и Сатурнин остана в крайна сметка с неопетнена дигнитас. Пък и всички са доволни, когато двама интелигентни мъже намерят добрата воля да си простят един на друг грешките.

Скавър дори предложи на Сатурнин сам да призове Фимбрия и Мемий пред новоустановения си съд, занимаващ се с държавна измяна. Естествено Сатурнин прие. Така че в момента сме в очакване да гърми и трещи на Форума. Е, вярно, случаят е такъв, че няма да се вдигне много пушек, за да се скрият зад него виновниците. Предполагам, че със случая им ще се занимават само конници, а пък те имат за какво да си връщат: говори се, че много конници са изгубили луди пари по време на житната криза, а вече Фимбрия и Мемий се изкарват виновни едва ли не за всичко, станало в Сицилия. Започвам да си мисля, че се случва все пак и злосторниците да си получат заслуженото.

Другата история, свързана със Сатурнин, е доста повесела, при това е пълна с много повече неизвестни. Аз самият още не мога да отгатна какви са плановете на нашия трибун, особено след като вече е видял възмездието си.

Преди около две седмици на Форума се появил някакъв непознат, който се възползвал от това, че няма събрание на комициите, нито пък на рострата се четат речи от скучаещи аматьори — оратори, и мигом заел стратегическото място. От трибуната той започнал да обяснява на висок глас на всички, намиращи се на Форума, че се казвал Луций Еквиций и че бил освободенец, римски гражданин от Фирмум Пиценум. И сега чети внимателно, Гай Марий, това е направо фамозно! Твърдял, че бил незаконен син на Тиберий Семпроний Гракх!

Естествено никой не тръгнал да му се меси и той спокойно разказал целия си живот. В интерес на истината, ако и да са измислени, твърденията му са логически подредени. Накратко съдбата му била следната: майка му била свободна римска гражданка от почтен, но скромнен род. Била се влюбила в Тиберий Гракх, който ѝ отвърнал със същото. Разбира се, скромният ѝ произход не им позволявал да се оженят, затова девойката му станала любовница. Живеела в малка, но уютна къща в едно от провинциалните имения на Тиберий Гракх. По някое време на бял свят се появил и Луций Еквиций, наследил името на майка си.

Скоро обаче Тиберий Гракх бил убит, а и Еквиция се споминала малко след него. Детето останало на грижите на Корнелия, майката на Гракхите, която не се оказала очарована от мисълта да се грижи за незаконороденото отроче на сина си. Затова от своя страна го предала на грижите на двойка роби в имението и в Мизенум. По-късно го продала в робство на някакви хора във Фирмум Пиценум.

Самият Луций Еквиций дълго време изобщо не знаел кой е и откъде е. Ако обаче наистина е извършил всички неща, за които говори, значи при убийството на Тиберий Гракх трябва да е бил поне юноша, значи лъже. Както и да е, бил продаден в робство във Фирмум Пиценум, където обаче се показал съвестен и работлив и скоро си спечелил обичта на собствениците си. Затова, когато главата на семейството умрял, робът получил своята свобода; не само това, ами бил признат за наследник на цялото имущество, защото вдовицата си нямала деца, нито какъвто и да било кръвен роднина. Образованието му било много високо, затова той знаел как да използва наследството си и се хвърлил в търговията. По-късно в продължение на няколко години служил в легионите и натрупал състояние. Ако го слушаш, излиза, че трябва да е най-малко на петдесет години, докато поне на вид изглежда на не повече от трийсет.

Докато най-сетне не се запознал с някакъв човек, който веднага забелязал колко много прилича той на покойния Тиберий Гракх и вдигнал голям шум около откритието си. Луций Еквиций винаги бил подозирал, че все пак е италиец по произход, не чужденец, но никога и не бил мечтал да произлиза от такива среди. Все пак, като научил за приликата си с Тиберий Гракх, той се поразтърсил и един ден попаднал на робите, които го били отгледали по заръка на Корнелия. От тях научил и истината за своето раждане. Не е ли забележителен? Още не мога да преценя дали става дума за гръцка трагедия или за римски фарс.

Разбира се, нашите посетители на Форума, добре известни със своята склонност към сантименталното,

веднага се хванали на думите на непознатия и само след два дни Луций Еквиций беше едва ли не носен на ръце, посрещан навсякъде като сина на Тиберий Гракх. Жалко, че всички законородени синове на Гракх са покойници, не мислиш ли? Не може да се отрече, че Луций Еквиций прилича поразително на Тиберий Гракх. Чак да не го повярва човек. Същият глас, същата походка, същите гримаси, дори си бърка в носа като него. Мисля, че точно заради това съм твърде скептичен относно действителната връзка на Луций Еквиций с покойния. Прилича повече на брат — близък, отколкото на син. Синовете може и да приличат на бащите си, но чак пък всеки жест... Има и много случаи, когато жена легне с нечие синче, после тръгне да обяснява на съпруга си, че ако детето им е одрало нечия друга кожа, то е защото всъщност на нея прачичо ѝ е бил Гай Баний и така нататък...

Това, което обаче знаем ние, старите кримки от Сената, е, че Сатурнин отива право при въпросния Луций Еквиций, качва го отново на роstrата и го съветва да си намери последователи. Само няколко дни по-късно Еквиций е героят на деня в очите на всички римски граждани с доходи, по-ниски от тези на трибуните на хазната и по-високи от тези на пролетариите; сиреч на всички търговци, собственици на дюкяни, занаятчии, дребни земевладелци, изобщо на цвета на третата, четвъртата и петата класи. Навремето те целуваха земята под краката на братята Гракхи, всички тези скромни люде, които нямат възможност често да изложат своя вот, но все пак гласуват в трибите си, за разлика от освободенците и пролетариите. Хората, които ще отхвърлят милостинята, но няма да преживеят, ако цените на хляба станат астрономически.

Назначените отци в Сената, особено онези с пурпурните ръбове по тогите, започнаха лека-полека да се тревожат от този нов обект на богоговение, още по-малко, че лъже-Гракхът се ползва със съдействието на потайния Сатурнин. И все пак можеше ли изобщо нещо да се предприеме? Най-накрая не друг, а новият върховен

понтифекс Ахенобарб (на него все по-често и по-често му лепват нов когномен — пипина) предложи сестрата на братя Гракхи (да ти напомня — вдовицата на Сципион Емилиян, нищо че едва ли някой ще забрави какви свади ставаха между двамата съпрузи навремето) да бъде доведена на Форум и да се срещне на рострата с мошеника, за да го разобличи публично.

Преди три дни събитието се случи Сатурнин стоеше в единия край на рострата и се хилеше като глупак (само че той не е; какво ли е замислял?), докато Луций Еквиций се блещеше при вида на някаква си съсухрена старуха, за която може би дори не е подозирал, че съществува. Ахенобарб Пипина прие крайно величествена стойка, прегърна Семпрония през раменете — нещо, което не ѝ се понрави ни най-малко, затова и го пропъди надалеч, сякаш беше някаква нахална буболечка, — и я попита с гръмовния си глас: «Дъще на Тиберий Семпроний Гракх и Корнелия Африкана, познаваш ли този мъж?»

Разбира се, старата отвърна, че за пръв път го вижда, че нейният прескъп и любим брат Тиберий никога, ама никога не би си отворил шишенцето с еликсира на живота извън свещените граници на семейството и че следователно цялата история си била чиста глупост. Сетне се залови да налага Еквиций с тояжката си от слонова кост и абанос и изобщо се получи един от най-забележителните мимове в историята на римския театър. Де да беше тук Луций Корнелий Сула, да види какво значи представление!

В края на краищата Ахенобарб Пипина (прякорът ми харесва; при това знаеш ли кой му го измисли — самият Метел Нумидик) трябваше да я отведе насила от рострата, а в това време тълпата се спукваше от смях. Скавър също се смя чак до сълзи, докато Пипина, Прасчо и Прасчо Младши не му заявиха, че подобно държане не е достойно за един сенатор.

Когато най-сетне Луций Еквиций остана сам на рострата, Сатурнин се доближи до него и го попита знае ли коя е била вещицата насреща му. Еквиций отговори, че си

нямал и представа, което означава или още веднъж, че лъже, или че се е разсейвал, докато Ахенобарб му я беше представял тъй тържествено. Но Сатурнин му обясни с две-три мили приказки, че непознатата е била леля му Семпрония, сестрата на братя Гракхи. Еквиций се направи на смяян, каза, че никога през живота си не е имал честта да се запознае с леля си Семпрония и че по всяка вероятност Тиберий Гракх едва ли би се хвалил с любовницата и незаконното си дете пред сестра си, още по-малко би й показал любовното си гнезденце в селската си къща.

Тълпата оцени по достойнство логиката му на разсъждение и явно вътрешно всеки си каза, че Луций Еквиций наистина е син на Тиберий Гракх. Докато в Сената — да не говорим за Ахенобарб — всички са бесни. Е, всички, с изключение на Сатурнин, който изглежда доста доволен, на Скавър, който продължава да се подхилква, и на мен. Познай от три пъти аз какво правя?“

Публий Рутилий Руф въздъхна и опъна дясната си ръка, която започваше да се схваща от писането. Чудеше се дали Гай Марий не мислеше по-практично, като толкова открито ненавиждаше писането на писма. Но пък ако за него самия това не беше приятно занимание, тогава по какво щеше да се различава неговият „бюлетин“ от този на Сената?

„И това, скъпи ми Марий, е всичко, което си струва да знаеш. Ако седна и се поразмисля, нищо чудно да се сетя за още някоя любопитна историйка, но току-виж съм заспал с нос в мастилницата, така че няма да се престарavam. Би ми се искало ти да откриеш някой по-добър — сиреч по-римски — начин, да запазиш главното командване, без да се кандидатираш отново за консул. Да си призная, изглежда ми невероятно да спечелиш още едни избори, но с теб знае ли човек? Пази си здравето. Помни, че вече не си младо пиле, а стар петел, така че не се перчи с гребена си и гледай да не

си строиш някой кокал. Ще ти пиша пак веднага щом се случи нещо интересно.“

Гай Марий получи писмото в началото на ноември и тъкмо се беше освободил от работата си за деня, така че да изпита възможно най-голямо удоволствие от прочитането му, когато в главната квартира се появи не друг, а Сула. Личеше си, че се е върнал за постоянно, защото беше махнал дългите си и рунтави мустаци и беше подстригал косата си. Затова и Марий изчака легатът му да се накисне блажено в горещата баня и седна да му чете писмото на Рутилий Руф, щастлив, че се връщат забравени мигове.

Сетне двамата се скриха в кабинета на главнокомандващия, нареждайки да не бъдат безпокоени от никого, дори от Маний Аквилей.

— Я го махни този проклет торк! — не се сдържа Марий, когато приятелят му се облече в римска туника и златното украшение около врата му вече дразнеше окото.

Но Сула се усмихна, поклати отрицателно глава и прокара нежно пръст по драконовите глави, зейнали по краищата на огърлието.

— Не, не мисля, че някога ще го сваля, Гай Марий. Изглежда ти твърде варварско, а?

— Не подхожда на един римлянин? — измърмори Марий.

— Там е работата, че това е моят добър талисман, така че ако го сваля, току-виж и късметът ми ме изоставил — обясни Сула и се изтегна като доволна котка на една от кушетките. — Какво удоволствие да се излегнеш отново като цивилизован човек! Задникът ми стана на дърво от седене все по разни пънове и дъсчени пейки; чак вече се съмнявах дали изобщо е възможно да се яде по друг начин, освен седнал. И колко е приятно човек да бъде отново *въздържан*! И гали, и германи са свикнали да прекаляват във всичко. Веднъж ще преядат и ще се напият, та чак ще почнат да повръщат един връз друг, следващия път ще отидат на поход, без дори да се сетят да си вземат храна, и ще изпукат от глад. Но иначе са свирепи хора, Гай Марий! *Смели*! Казвам ти, ако разбираха поне малко от организация и спазваха някаква самодисциплина, никаква надежда не бихме имали да ги победим.

— За наше щастие те не познават нито едното, нито другото, така че рано или късно ще ги натирим в кучи задник. Или поне аз така мисля. Ето, изпий това. Фалернско.

Сула бавно отпи няколко глътки.

— Вино, вино, вино-о-о! Божествен нектар, лекарство за изтощената душа, балсам за нараненото сърце! Как съм могъл толкова време да съществувам без вино? — Сула се засмя. — Ако ще повече цял живот да не вкуся бира или медовина, хич не ме е грижа! Виното е питието на *цивилюваните*. Нито се оригваш, нито пърдиш, нито ти тежи на стомаха. От бирата човек се превръща в ходеща бъчва.

— Къде е Квинт Серторий? Надявам се, че нищо не му се е случило?

— И той трябва да е тръгнал за насам, но се разделихме по пътя, пък и исках да те видя на четири очи, за да ти докладвам — обясни Сула.

— Както смяташ за добре, Луций Корнелий, стига да науча всичко, с което можеш да ми помогнеш — изгледа го едва ли не нежно Марий.

— Само че не знам откъде да започна.

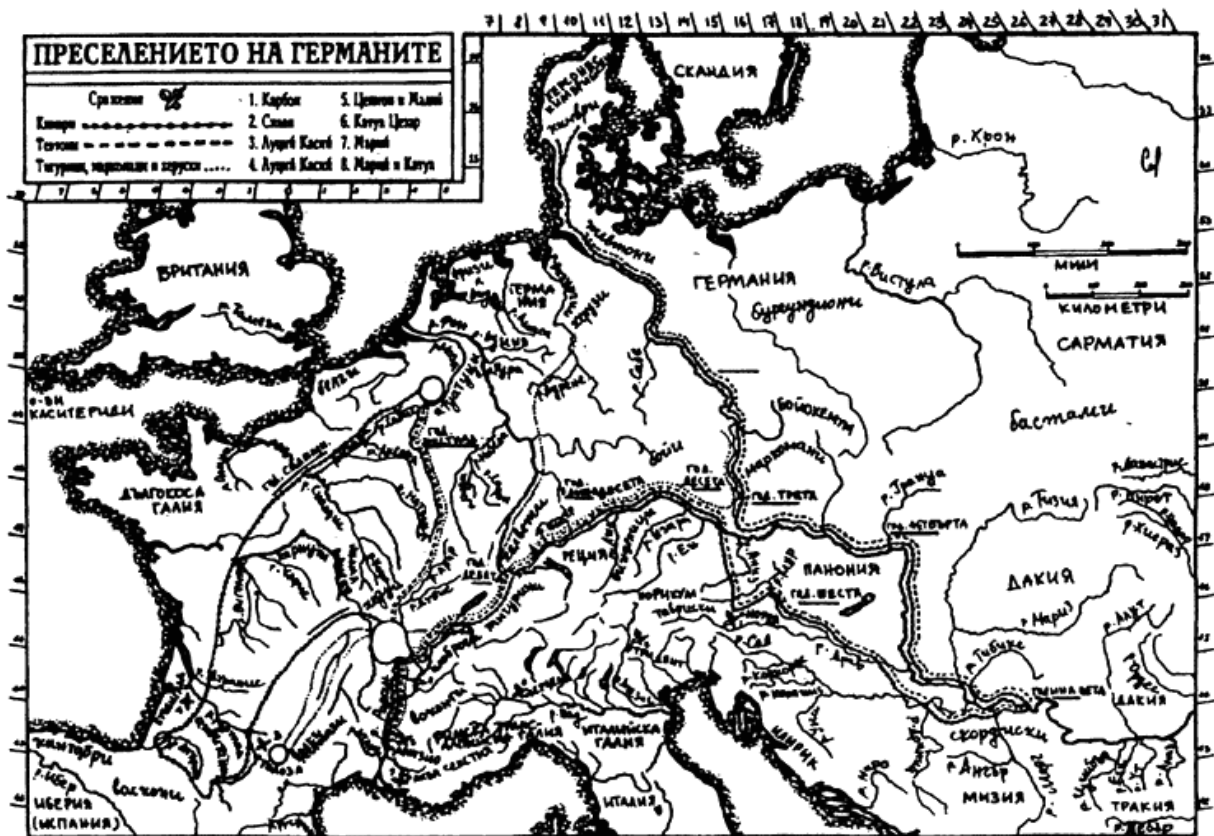
— Най-лесно е да тръгнеш от самото начало. Кои са германите? Откъде идват? Колко години вече се скитат по света?

Сула отпи от виното си и затвори очи в блаженство.

— Самите те не се наричат германи, ами всеки се смята за част от отделен народ: кимври, тевтони, маркомани, херуски и тигурини. Родината на кимврите и тевтоните е някакъв издължен, равен като дъска полуостров, намиращ се на север от Германия. Някои гръцки географи бегло споменават за съществуването му и го наричат Херсонес Кимврийски. Изглежда, че северната половина на полуострова е била населявана от кимврите, докато южната — онази, която граничи с Германия — от тевтоните. Въпреки че те самите се смятат за отделни народи, трудно е да се открият някакви особени физически черти, по които да се различават. Все пак езиците им наистина не звучат еднакво, нищо че се разбират прекрасно помежду си.

Не били номади, но не можем да ги наречем и земеделци. Не само че не са отглеждали пшеница, но и са обработвали земята по съвсем първични техники. Доколкото разбирам, зимата по родните им места е

повече дъждовна, отколкото снежна, и земята е покрита през цялата година със свежа трева. Живеели от скотовъдство, като тук-там засаждали по някое парче земя с ръж и ечемик. Храната им се състояла от говеждо месо, мляко, зеленчуци, малък, черен и твърд хляб и овесена каша.

Някъде по времето, когато се самоуби Гай Гракх, сиреч преди двадесетина години, в продължение на цяла година земята им станала жертва на жестоки наводнения. И по планините, от които извирали реките им, навалял много сняг, и върху главите им се изсипали много пороища, придружени с жестоки бури и големи морски приливи. Целият полуостров бил погълнат от Атлантическия океан. Когато водите най-сетне се отдръпнали, земята се била напоила дотолкова със сол, че повече трева не щяла да никне, а кладенците им се оказали неизползваеми. Затова и едните, и другите си направили каруци, събрали добитъка, който бил преживял бедствията, тръгнали да си търсят нова родина.

Марий се беше превърнал в слух, застанал на ръба на стола си в напрегнато очакване да чуе по-нататък. Дори не поглеждаше към чашата си с вино.

— Всички ли са тръгнали? Колко са били общо на брой?

— Не, не всички. Старите и телесно слабите били ударени по главата и погребани в огромни могили. По пътя тръгнали само бойците, по-младите жени и децата. Доколкото мога сам да пресметна, когато са тръгвали на югоизток по долината на река Албис, са били около шестстотин хиляди души.

— Но нима онази част от света не е почти пуста — намръщи се недоумяващо Марий. — Защо не са се заселили по бреговете на Албис?

Сула вдигна рамене.

— Кой може да каже, след като и те самите не знаят? Изглежда, са оставили съдбата си в ръцете на своите богове и са чакали да получат някакъв знак свише, че вече са стигнали новата си родина. Във всеки случай по онова време никой не се е опитвал да им се изпречи на пътя. Поне докато не стигнали изворите на голямата река и за пръв път в историята си видели с очите си планина. Кимврийският Херсонес бил равнинен, ниско над морето.

— Явно, щом океанът е могъл да го залее — подметна Марий, но в следващия миг нетърпеливо махна с ръка. — Не исках да прозвуча саркастично, Луций Корнелий! Никога не ми идват правилните думи. — И за да се извини за нетактичността си, той наля още веднъж чашата на Сула. — Предполагам, че планините са им направили голямо впечатление?

— Така си е. Дотогава боговете им населявали най-вече небето, но като видели как високите върхове на планините стържели облаците, те започнали да почитат боговете, криещи се в недрата им. Оттогава почти непрекъснато се движели в близост до някоя планина. На четвъртата година прекосили алпийския водораздел и влезли в басейна на Данубий — река, за която знаем много повече. Тръгнали на изток, следвайки течението на Данубий към равнините на гетите и сарматите.

— Значи са вървели натам? — попита Марий. — Към Евксинския Понт?

— Така изглежда. Но когато нахлули в северните предели на Дакия, се сблъскали с боите, които им попречили да заселят земите им и ги изтласкали обратно по течението на реката. Така кимврите и

тевтоните свърнали при големия завой на Данубий и се оказали в Панония.

— Боите са келти, разбира се — рече замислено Марий. — Келтите и германите се различават твърде много, за да заживеят в съседство, предполагам.

— Най-вероятно. Интересното е, че никъде германите не се опитали да си извоюват земя с оръжие. Колкото и слаба да е била съпротивата на местните племена, те винаги се отказвали да влизат в бой и продължавали по пътя си. Затова и побързали да оставят боите зад гърба си. Но скоро след вливането в Данубий на Тисия и Сав, германите се натъкнали на нова стена от келти, този път скордиските.

— Нашите врагове, скордиските! — изведнъж се зарадва Марий. — Не е ли добре да научим, че сега със скордиските имаме общ неприятел?

Но Сула вдигна недоверчиво вежда.

— Като имаме предвид, че двата народа са се срещнали преди около петнайсет години, а нямаме никакви сведения какво точно се е случило между тях, не виждам какво може да ни радва в случая.

— Не говоря за момента. Прости ми, че все те прекъсвам, Луций Корнелий. Ти всички тези неща си се опитвал да ги изживееш, а аз рано философствам. Какво да правиш, вълнувам се — сконфузи се Марий.

— Няма нищо, Гай Марий. Добре те разбирам — усмихна се Сула.

— Но ти продължавай нататък!

— Навярно един от най-големите им проблеми се е състоял в това, че сред всички тях не се е намирал човек, когото да нарекат единодушно свой водач. Нито пък са следвали какъвто и да е план за действие, и аз не знам как да се изразя. Мисля, че просто са се надявали някой могъщ цар великодушно да им преотстъпи част от земите си и те да се заселят мирно и тихо.

— Но, разбира се, никой могъщ цар не би се разделил току-така с част от царството си — отново се обади Марий.

— Естествено. Както и да е, щом се срещнали със скордиските, германите се обърнали назад и тръгнали на запад — продължи да разказва Сула. — Само че се отдалечили от течението на Данубий. Първо се хванали да следват Сав, после свърнали малко на север, за да излязат на бреговете на Драв и нагоре по течението на Драв се озовали

при изворите му. Вече били пътешествали повече от шест години и нито веднъж не се били установявали на едно място за повече от няколко дни.

— Те не пътуват ли в каруците си? — заинтересува се Марий.

— Много рядко. Понеже в колите са впрегнати най-вече волове, те вървят доста бавно и хората само ги водят, без да се качват. Само болните и жените, очакващи всеки момент да родят, се допусkali да се возят в каруците. Иначе не — обясни Сула, след което тежко въздъхна. — Нататък, разбира се, сами знаем какво се е случило. Германите влезли в Норикум и нахлули в земите на тавриските.

— Които помолиха за помощ Рим, а Рим им прати Карбон, който вместо да се разправи с нашествениците, си изгуби цялата армия — допълни го Марий.

— Но както винаги и този път германите се обърнали на другата страна. Вместо да продължат направо към Италийска Галия, те заизкачвали Алпите, а оттам отново се прехвърлили в долината на Данубий, малко на изток от устието на Ен. Боите отново им преградили пътя на изток, затова германите се насочили обратно на запад по течението на Данубий, за да преминат през земите на маркоманите. По причини, които не ми беше съдено да отгатна, голям брой маркомани се присъединили към кимврите и тевтоните в седмата година от тяхното преселение.

— Ами какво ще кажеш за гръмотевичната буря? — прекъсна го Марий. — Нали се сецаш, за онази, която се разразила по време на сражението с Карбон и благодарение на която част от войниците ни се спасили живи от клането. Разправяше се, че германите приели бурята като знак за гнева на боговете им и тъкмо това ни е спасило от нашествие.

— Съмнявам се това да е причината — възрази му Сула със спокойния си глас. — Е, и аз мисля, че когато бурята е започнала, кимврите — именно с тях си е имал работа Карбон — са се разбягали в ужас, но малко е вероятно една буря да ги отклони в обратната посока. Според мен истинският отговор на въпроса е, че както и преди, така и тогава германите не са искали да завземат нечия територия със сила.

— Направо удивително! А в това време ние в Рим гледаме на тях като на зажаднели за кръв варвари, мислеци само как да поробят

Италия — не съдържа учудването си Марий. — И какво станало по-нататък?

— Този път отишли чак до изворите на Данубий. На осмата година към тях се присъединил нов, този път същински германски народ — херуските, които напуснали жилищата си по течението на река Визургис, а на деветата — и тигурините, племе населяващо Хелвеция. Изглежда, родината на тигурините е областта на изток от езерото Лемана и за тях поне можем да сме сигурни, че са чисти келти. Каквито предполагам са и наркоманите. Но и маркоманите, и тигурините силно са се германизирали.

— Значи те не се мразят с германите?

— Във всеки случай мразят много повече събратята си келти! — развесели се Сула. — Маркоманите били воювали в продължение на векове с боите, а тигурините — с хелветите. Така че когато германските кервани се показали на хоризонта, и едните, и другите навярно са си рекли, че им се е предоставил добър случай да се махнат завинаги от съседството си с вечните си врагове. Когато преселниците прекосили Юра, за да влязат в Галия, те общо са наброявали не по-малко от осемстотин хиляди души.

— И всички се стоварили върху бедните глави на хедуите и амбарите — рече Марий. — И си останаха там.

— За повече от три години — кимна Сула. — Разбираш ли, и хедуите, и амбарите са миролюбиви хора. *Романизирали* са се, Гай Марий, а това ги е променило. Гней Домиций отдавна им е извадил зъбите, та да не заплашват нашата провинция в Трансалпийска Галия. Освен това на германите все повече им се услаждало да ядат мекия им бял хляб. И да си го мажат с масло! И да си пият бирата с него. И да си точат дълги черва кървавица.

— Още малко и съвсем ще се разчувстваш, Луций Корнелий!

— Прав си — изгасна усмивката по лицето на Сула и той се загледа умислено в повърхността на виното си. След миг надигна поглед и в очите му засвяткаха добре познати искрици. — Избрали са си общ цар, Гай Марий — смени изведнъж темата той.

— Охо! — зачуди се Марий.

— Казва се Бойорикс и е кимвриец. Кимврите са най-многобройният народ.

— Но името му е келтско — отбеляза Марий. — Бойорикс... От бои. Велик народ са те. Установили са си колонии във всички съседни земи: Дакия, Тракия, Галия, Италийска Галия, Хелвеция. Кой знае? Нищо чудно преди години да са имали колония и сред кимврите. Все едно, щом самият Бойорикс твърди, че е кимвриец, и ние трябва да го възприемаме като такъв. Пък и те не може да са чак толкова примитивни, че да не си знаят родословните дървета.

— Всъщност знаят си ги съвсем бегло — облегна се на лакът Сула. — Не толкова, защото са примитивно мислещи, колкото защото цялата им обществена структура се различава коренно от нашата. Различава се изобщо от всички обществени структури, които познаваме у народите покрай Вътрешното море. У тях не е развито чувството на стопанина, а когато у един народ не съществува наследственото право върху даден участък земя, у хората ще липсва и чувството за принадлежност към определено място. Затова за тях и семейството не е от голямо значение. Животът на цялата група, на цялото племе е много по-важен за всеки един негов член. Те дори имат навика да ядат на общи маси, и това им се струва напълно естествено. Колибите се използват само за спане, още повече, когато всички са на път, много по-удобно е да се убие някое голямо животно, да се изкорми и да се изпече цяло, за да могат всички от племето да се нахранят от него.

Всяко родословно дърво представлява всъщност генеалогия на цялото племе, понякога дори на всички племена, които съставляват един народ. Те имат герои, за които пеят песни, но съвсем скоро истинските измерения на подвизите им се изгубват и личността на героя придобива съвсем друга тежест. Възпяваният може да е умрял само преди две поколения, но в паметта на съплеменниците си той вече се е превърнал в някой Персей или Херкулес, толкова се е загубила реалната представа за него. Германите имат също така мъглява представа за мястото на отделния човек: както в пространството, така и в обществото. Това, дали си племенен вожд, жрец, или нито едното, нито другото, е много по-важно от това, кой си всъщност като човек. Всеки отделен човек се слива със своето положение в обществото. *Превръща* се в него! Главатарят се отделя от своето семейство, което не се издига заедно с него. Когато умре, мястото му се заема от друг, избран от цялото племе, без да се търси никаква родствена връзка с покойния предшественик. Изобщо германите гледат на германите по

много по-различен начин от нас, Гай Марий — заключи Сула, сетне се надигна от мястото си, за да си налее още вино.

— Но ти наистина си живял сред тях! — не можеше да скрие удивлението си Марий.

— Е, нямаше как, налагаше се!

Като отпи от виното в чашата си, Сула добави до ръба вода.

— Загубил съм навик да пия вино — учуди се той. — Както и да е, главата ми ще се оправи всеки момент. Успях да се промъкна сред кимврите по времето, когато те все още се опитваха да си пробият път през Пиренеите. Това беше, след като ти доведох пленника, значи най-вероятно миналия ноември.

— Как успя да се вмъкнеш при тях? — не знаеше какво да попита Марий.

— Ами те вече започваха да чувстват липса на достатъчно хора, логично след толкова много войни, водени за толкова кратко време; особено след Араузио... Понеже всички се движат заедно: мъже, жени и деца, всеки загинал воин обикновено оставя след себе си вдовица и сираци. Жените се превръщат в истинска тежест за племето си, поне докато момчетата им не пораснат достатъчно, за да заемат мястото на бащите си във войската. Затова е прието всяка вдовица да тръгне отрано да си търси нов съпруг и естествено погледите се отправят към помладите или пък към по-нерешителните — онези, които още не са си взели невести. Ако вдовицата успее да се свърже с някой нов, който да поеме и грижата за децата ѝ, тогава положението ѝ в племето си остава същото както при първия ѝ съпруг. Каруцата, която е донесла със себе си, ѝ остава като зестра. Макар че не всички вдовици разполагат с цели каруци. Както и не всички си намират нови мъже. Ако имаш каруца, това обикновено помага. На всяка вдовица ѝ се дава определено време да уреди наново живота си: три месеца, сиреч един сезон. Ако не успее да се събере с мъж, бива убивана заедно с децата си, а имуществото ѝ се дава по жребий на някое от семействата, които си нямат собствена каруца. Всички, които започнат видимо да се състаряват, също са обречени на смърт, както и доста от малките момичета, за които родителите им не виждат бъдеще.

Марий направи гримаса на отвращение.

— А пък все си мислех, че ние сме жестоки!

Но Сула поклати глава.

— Какво значи да си жесток, Гай Марий? Германите и галите са като всички други народи. Те изграждат определен тип общество не за друго, а за да оцелеят като народ. Онези, които се превърнат в пречка за останалите, просто трябва да се откъснат от общината. А кое е по-добре: да изоставиш един безпомощен старец сам насред дивото или да му строшиш главата веднага и на място? Да си умираш от глад и студ в продължение на седмици, може би месеци, или да те убият кажи-речи безболезнено за секунда? Това поне е техният начин на разсъждение. Те не могат да си *позволят* друг.

— Да, предполагам — съгласи се, макар и неохотно Марий. — Аз лично никога не бих посегнал на нашите старци. Мисля, че си струва да ги храниш, само и само да слушаш съветите им.

— Но това е защото ние *можем* да си позволим да се грижим за старите си роднини, Гай Марий! Рим е много богат. Затова Рим може спокойно да поддържа поне част от онези, които вече са изгубили възможността си да допринасят за благополучието на обществото. Но ние не осъждаме родителите, които дадат нежеланите си деца за осиновяване, нали? — попита Сула.

— Разбира се, че не!

— Тогава къде е разликата? Когато германите най-после си намерят своята нова родина, те ще заприличат повече на галите. А галите, които са живеели под благотворното влияние на гърците и римляните, вече малко или много приличат на гърците и римляните. Установяването на някое определено място ще позволи на германите да променят правилата си на поведение; те ще натрупат достатъчно богатство, за да издържат старците, вдовиците и децата си. При това те никога не са живели в градове, всички са расли на село. Забелязал ли си, че жителите на градовете винаги следват други принципи от тези на селяните? За да се освободят от старите и болните, градовете разполагат с едно много силно оръжие — епидемиите. Освен това попадне ли в града всеки дощъл от селото, той се откъсва от семейството си, губи чувството за принадлежност към определено място. Колкото повече се разраства Рим, толкова повече и жителите му заприличват на германите.

Марий се почеса по главата.

— Съвсем загубих мисълта ти, Луций Корнелий. Ако си така любезен да се върнеш на въпроса! Какво стана с теб самия? Сигурно си

си намерил някоя вдовица и си се прикрепил към някое племе като боец?

Сула кимна с глава.

— Точно така. И Серторий постъпи по същия начин, само че в друго племе, заради което и сме имали редки случаи да се срещаме и да обсъждаме чутото и видяното. И двамата си намерихме жени с каруци, които са останали без мъже. Разбира се, първо трябваше да си извоюваме място в племената, и то с качествата си на бойци. Но това вече го бяхме постигнали още миналата година, преди да дойдем да ти доведем Копил, а жените си избрахме още щом се върнахме.

— А те защо ви приеха изобщо? — не разбираше Марий. — В крайна сметка вие се правехте на гали, не на германи.

— Така е. Но знаем да се бием добре. Никой племенен вожд няма да отпъди бойци като Квинт Серторий и мен — самодоволно се усмихна Сула.

— Поне не ви се е налагало да убивате римляни! Макар че не се съмнявам, че и това бихте сторили, ако потрябва.

— Естествено — съгласи се Сула. — На наше място ти не би ли постъпил по същия начин?

— Разбира се. Когато човек обича многото, не може да жали малкото. Ние се бием за интересите на всички. Все някой трябва да бъде жертван. Освен ако не му се предостави случай да спаси многото, спасявайки малкото — каза Марий, за да бъде с чиста съвест.

— Представих се за гал от народа на карнутите, който се е хванал да служи при кимврите — каза Сула, за да не отговаря на Марий. Колкото Марий намираше трудна за разбиране философията му, толкова и той се объркваше с неговата. — В самото начало на пролетта се събра голям съвет, на който присъстваха всички племенни вождове. Преди това кимврите бяха стигнали до самия западен край на Пиренеите с надеждата, че някъде планините ще бъдат по-ниски и по-лесни за изкачване. Съветът се проведе на брега на една река, която аквитаните наричат Атурис. Беше станало ясно, че всички племена на кантабрите, астуриите, ветоите, западните лузитани и васконите са се събрали откъм южната страна на Пиренеите, решени на всяка цена да попречат на германите да се прехвърлят в Испания. И тъкмо на този съвет като гръм от ясно небе се появи Бойорикс.

— Спомням си какво разправяше Марк Кота за видяното при Араузио — рече Марий. — Той бил един от двамата най-влиятелни водачи на германите, заедно с тевтона Тевтобод.

— Много е млад — започна да го описва Сула, — около трийсетгодишен, не повече. На ръст е истински исполин, а фигурата му е като на някой Херкулес. Краката му са големи като шарани. Но най-интересното е, че единствен разсъждава като нас. И галите, и германите имат начин на мислене, напълно различен от нашия или от този, на който и да е друг народ покрай бреговете на Вътрешното море. Докато през последните девет месеца Бойорикс все повече доказва, че не иска да прилича на варварин. Първо, научил се е да чете и пише на латински, не на гръцки. Мисля, вече ти казах, че всички грамотни гали ползват повече латински, отколкото гръцки...

— Говори ми за Бойорикс, Луций Корнелий! — прекъсна го Марий. — За Бойорикс!

Сула отново се усмихна и се върна на въпроса за Бойорикс.

— Така да бъде. В продължение на поне четири години му се е слушала думата на общите съвети, но тази пролет най-после той успя да наложи волята си напълно и другите го обявиха тържествено за свой върховен вожд — мисля, че можем спокойно да го наречем цар, защото вече си е запазил правото да има последната дума върху всеки въпрос и не се страхува ни най-малко да се изправи сам срещу целия съвет.

— И как успя да се сдобие с тази власт? — попита Марий.

— По най-стария възможен начин — обясни Сула. — Нито германите, нито галите са свикнали да гласуват, за да вземат едно или друго решение, освен в много редки случаи в съвета. Решенията на съвета се взимат най-често по волята на онзи, който остане най-дълго трезвен или има най-силен глас. Но Бойорикс получи своята власт в двубой с всички останали претенденти. Който искаше да му се изпречи на пътя, излизаше в единичен двубой с него и биваше убиван. И така, по един на ден, докато всички желаещи не се откажат. В крайна сметка единадесет танове си отидоха от този свят.

— Да станеш цар, като убиеш съперниците си — рече замислено Марий. — Какво удовлетворение можеш да получиш от подобен акт? Варварска му работа! Изправи противника си пред съда или пред мнението на останалите — ще го победиш, но след време той отново ще застане срещу теб. Човек не бива да остава без съперници. Докато

те са живи, той ще блести именно на техния фон. Избие ли ги, все едно нищо не е постигнал.

— Съгласен съм — каза Сула. — Но в един варварски свят, или да речем в една източна страна, цялата работа е именно да убиеш всички съперници. Така е по-безопасно за теб самия.

— И какво стана с Бойорикс, след като го обявиха за цар?

— Каза на кимврите, че няма да ходят в Испания. Имало по-лесни страни за завземане, рече. Като например Италия. Но първо кимврите трябвало да се съберат отново с тевтоните, тигурините, маркоманите и херуските. И той щял да стане цар на всички германи, тъй както вече бил станал цар на кимврите.

Сула напълни за пореден път чашата си, този път прибави доста вода.

— Цяла пролет и лято се придвижвахме на север през Дългокоса Галия, прекосихме Гарумна, Лигер и Секвана и навлязохме в земите на белгите.

— На белгите! — подсвирна Марий. — *Видял* си ги с очите си?

— Да, разбира се — отговори Сула, сякаш това се подразбираше.

— Но трябва да е имало война до смърт!

— Нищо подобно. Цар Бойорикс се беше погрижил отдалеч да влезе в преговори, както бихме се изразили ние. До това лято германите никога не бяха проявявали какъвто и да е интерес към водене на преговори. Всеки път, когато са срещали някоя наша армия, застанала на пътя им, те са пращали хора, които да ни помолят да ги пуснем през наша територия. Естествено всеки път сме им казвали „не“. Пратениците си отиват и втори път не се появяват. Никога не са настоявали с думи, нито са сядали да се пазарят, още по-малко са мислили какво ли пък биха могли да ни предложат, което да ни се стори изкушаващо. Докато този път Бойорикс се държа напълно различно. Именно с *преговори* той си спечели правото да мине начело на своите кимври през цяла Галия.

— И как го постигна? Какво им предложи?

— Купи галите и белгите с месо, мляко, масло... и работа на полето. Размени добитък срещу бира и пшеница и в същото време предложи неговите войници да разчистят и изорат допълнителни площи, за да има достатъчно жито за всички.

Марий го изгледа едва ли не недоумяващо.

— Бива си го варварина!

— Така е, Гай Марий, бива си го. И тъй, мирно и тихо ние продължихме по течението на Изара на север от Секвана, за да стигнем най-накрая земите на белгите, наречени атуатуци. Всъщност атуатуците са германски народ, който живее по поречието на Моза, надолу от устието на Сабис, както и по края на голямата гора, която те самите наричат Ардуена. Тя заема цялото пространство между Моза на запад и Мозела на изток и ако не си се родил германец, никога не би могъл да я прекосиш от единия ѝ край до другия. Жителите на същинската Германия живеят сред горите и се възползват от тяхната закрила, също както ние се възползваме от крепостите си.

Явно, че Марий прехвърляше нещо през ума си, защото беше сбърчил чело напрегнато и веждите му играеха, сякаш бяха някакви животинки.

— Продължавай, Луций Корнелий. Нашият германски неприятел става все по-интересен и по-интересен.

Сула килна глава на една страна.

— Така и предполагам, че ще кажеш. Всъщност херуските идват от Германия, от област, намираща се сравнително близо до земите на атуатуците и твърдят, че били събрата с тях. Така че още докато кимврите се суетяха в подножието на Пиренеите, те били убедили тевтоните, тигурините и маркоманите да отидат с тях в земите на атуатуците. Но когато ние, кимврите, се присъединихме към тях, някъде втората половина на секстилис, настроението беше доста тягостно. Тевтоните бяха успели да настроят и атуатуците, и херуските срещу себе си, вече се беше стигало на няколко пъти до побоища, до засади, имаше убити. Между двата лагера отношенията се изостряха все повече и повече — нещо, което ние нямаше как да не забележим още с пристигането си.

— Но цар Бойорикс скоро е успял да ги помири — предположи Марий.

— Цар Бойорикс наистина ги помири! — усмихна се Сула. — Благодарение на него атуатуците скоро уталожиха гнева си, а той самият свика общ съвет на всички мигриращи племена: кимври, тевтони, тигурини, херуски и маркомани. Пред съвета обяви, че се смятал не само цар на кимврите, но и на германите изобщо. И сега му се предостави случай да предизвика няколко претенденти на единичен

двубой, но съперниците му не се оказаха от класата му. Единствените му действителни съперници тевтонът Тевтобод и тигуринът Геторикс си замълчаха. Навярно и те са започнали да мислят като римляни, защото решиха, че твърде много обичат живота, за да си го рискуват току-така, пък и живи биха могли да сторят повече пакости на главозамаялия се цар Бойорикс.

— А ти откъде знаеш всичко това? — зачуди се Марий. — Да не би да си станал племенен вожд междуременно? Да не си присъствал на съвета?

Сула се опита да си придаде по-скромно изражение, но не успя, тъй като скромността никога не е била черта от характера му.

— В интерес на истината бях се издигнал до положението на тан. Е, не бях кой знае колко важна клечка, но все пак достатъчно известен, за да ме канят на съветите. Жена ми Хермана — тя всъщност е от народа на херуските, не е кимврийка, — ми роди близначета тъкмо преди да стигнем река Моза, и другите сметнаха това за крайно благоприятен знак. Затова от племенен вожд станах тан на няколко племена едновременно, тъкмо за да взема участие в общия съвет на всички германи.

Марий прихна да се смее.

— Искаш да кажеш, че след време някой римлянин може да се озове сред германите и да се сблъска с две момченца, които са одрали кожата на Луций Корнелий Сула?

— Не е изключено — захили се Сула.

— И с още толкова Квинт Серторийчета?

— С поне едно, да.

Марий обаче скоро се успокои и възвърна сериозното си изражение.

— Продължавай, Луций Корнелий.

— Нашият човек Бойорикс е много, много умен. Каквото и да смятаме да правим занапред, не трябва да го подценяваме само защото е варварин. На съвета той излезе с истински стратегически план, с който, вярвам, дори ти би се гордял. Изобщо не преувеличавам.

Марий се заслуша по-внимателно.

— Вярвам ти! И какъв е великият му стратегически план?

— Веднага щом времето го позволи догодина, най-късно през март, германите смятат да нахлуят в Италия от три посоки

едновременно — каза накратко Сула. — Като казвам март, имам предвид, че по това време всички осемстотин хиляди преселници ще се вдигнат от сборния си пункт в земите на атуатуците. Бойорикс дава на всеки от трите клона шест месеца да измине разстоянието от река Моза до Италийска Галия.

И Марий, и Сула се приведоха напред, за да снишат глас.

— Разделил е общите им сили на три. Тевтоните трябва да нахлуят в Италийска Галия откъм запад. Общият им брой е около четвърт милион души. Ще бъдат предвождани от своя цар Тевтобод и поне за момента имат намерения да тръгнат надолу по течението на Родан и нататък по лигурийския бряг към Генуа и Пиза. Все пак мисля, че с такъв стратег като Бойорикс още преди да тръгнат, ще знаят, че е по-добре да използват Домициевия път и прохода Монс Генава. Кое то ще ги отведе право при Тавразия, в долината на Пад.

— Явно, че наред с латинския той е тръгнал да изучава и географията ни, а? — мрачно отбеляза Марий.

— Казах ти, Бойорикс може да чете. Освен това е подлагал на мъчения римски пленници — излиза, че не всички са били убити при Араузио, на някои кимврите са запазили живота, за да научат, каквото им е нужно. Никой не може да обвинява нашите войници, че са сътрудничели — направи кисела физиономия Сула. — Германите често прибягват до изтезания.

— И това означава, че тевтоните ще следват същия път, както преди Араузио — всички заедно — заключи Марий. — Ами останалите откъде смятат да влязат в Италийска Галия?

— От трите клона на германите кимврите са най-многобройният. Общо наброяват поне четиристотин хиляди души. Докато тевтоните ще вървят право на юг по течението на Моза, Арар и Родан, кимврите ще поемат по бреговете на Рен до езерото Бригантин, ще го заобиколят откъм север, ще преминат вододела и ще навлязат в басейна на Данубий. Покрай Данубий ще вървят нататък чак до точката, където се влива Ен, след това ще продължат нагоре по течението на Ен и ще прехвърлят Алпите през прохода на Брен, откъдето ще излязат на река Атезис, близо до Верона.

— И ще ги води самият цар Бойорикс — прибра Марий глава между вдигнатите си рамене. — Цялата картина ми харесва все по-малко и по-малко.

— Третият клон е най-малкият и най-слабо агресивният — продължаваше с доклада си Сула. — Тигурините, маркоманите и херуските са общо около двеста хиляди души. Ще ги води Геторикс. Първоначално Бойорикс смяташе да ги прати право пред големите германски гори — Нерцинийската, Габрета и така нататък, — откъдето да излязат в Панония и сетне да се прехвърлят в Норикум. Но явно се е разколебал дали наистина може да им има доверие и си промени решението. Ще го придружат кимврите до устието на Ен. Оттам ще продължат надолу по течението на Данубий, ще стигнат Норикум и ще завият на юг. Ще влязат в Италийска Галия през Карнските Алпи, сиреч някъде при Тергеста, недалеч от Аквилея.

— И казваш, че трите клона трябва да минат всеки по своя път за не повече от шест месеца? Е, тевтоните явно ще имат достатъчно време, но кимврите ще трябва да изминат много по-голямо разстояние, да не говорим за останалите.

— Ето тук много бъркаш, Гай Марий — възрази му Сула. — От сборния им пункт при Моза, откъдето ще тръгнат и трите групи, разстоянието, което всяка от тях трябва да измине, е кажи-речи едно и също. Всички ще трябва да пресекат Алпите в една или друга точка. Само тевтоните ще трябва да минат през земи, където още не са стъпвали никога. За последните осемнайсет години германите са обиколили Алпите *отвсякъде!* Стигали са надолу по течението на Данубий от изворите му чак до Дакия; следвали са Рен от изворите му до Хелела; Родан — от изворите до Араузио. Вече са се научили какъв е животът в планините.

Марий чак подсвирна от смайване.

— Юпитер да ни е на помощ! Луций Корнелий, та този план е направо блестящ! Но дали са способни да го изпълнят? Имам предвид, че Бойорикс разчита и трите крила на огромната му армия да достигнат Италийска Галия преди октомври?

— Според мен и тевтоните, и кимврите ще стигнат навреме. Те си имат своите водачи, а и са водени от голяма цел. За другите обаче не съм сигурен. Както не е сигурен и самият Бойорикс.

Сула стана от кушетката и започна да крачи из стаята.

— Има още нещо, Гай Марий, което не трябва да забравяме и което е много сериозно. След осемнайсет години скитане германите са изморени. Те вече не мислят за друго, освен да се заселят някъде за постоянно. Много момчета са пораснали и са станали млади бойци, без да знаят що е това родина. Сред германите дори се говореше да се върнат обратно в Херсонес Кимврийски. Морето отдавна се е отдръпнало и солта в земята трябва да се е изпарила.

— Де да тръгнеха натам наистина! — изцъка с език Марий.

— Много е късно вече — отвърна Сула, който продължаваше да обикаля помещението. — Свикнали са да ядат хрупкав бял хляб, да си мажат масълце, да пият бира и да хапват кървавици. Харесва им топлината на южното слънце, близостта на големите сини планини. Видели са най-напред Панония, сетне Норикум, сетне Галия. Нашият свят е по-богат от техния, а те вече имат Бойорикс да ги води напред. Рекли са си веднъж завинаги, че каквото притежаваме ние, те трябва да ни го вземат.

— Но поне докато аз съм римски консул, тая няма да я бъде — зарече се Марий и се размърда на стола си. — Това ли е всичко?

— Всичко и в същото време нищо — рече Сула с известна тъга в гласа. — Бих могъл да ти разправам за тях цели дни и нощи. Но като за начало толкова ти е достатъчно.

— Ами жена ти, децата ти? Да не си ги оставил да чакат някой да ги удари и тях по главата, след като мъжът е изчезнал вдън земя?

— Не е ли странно? — запита се на глас Сула. — Не можах да го направя! Когато ми дойде време да тръгвам, просто открих, че не мога... Затова взех със себе си Хермана и момчетата и ги заведох при херуските в Германия. Сега тримата живеят на север от Хати, по поречието на Визургас. Племето на жена ми е част от народа на

херуските, но те самите се наричат марси. Любопитно, нали? Ние си имаме нашите марси, германите — техните. Името и в двата се случая се произнася напълно еднакво. Да се чуди човек... Ние самите как, кога и откъде сме дошли по местата, където живеем? Нима е в природата на всички хора по света да се скитат по земята в търсене на нова родина? Ние, римляните, няма ли също да се уморим от родната Италия и да си потърсим дом другаде? Откакто заживях с германите, Гай Марий, много въпроси съм си задавал за живота и света.

Без да може да си каже защо, Марий усети, че тази кратка реч на приятеля му Сула го изпълва със сълзи, затова и му отвърна с необичайно нежен глас:

— Радвам се, че все пак не си я оставил да умре.

— И аз също, дори и да загубих много време заради нея. Тревожих се да не закъснея за изборите за консул. Бях си рекъл, че сведенията, които нося, могат да ти бъдат от огромна помощ. — Сула се покашля. — Всъщност сега му е мястото да ти кажа, че лично аз — е, естествено от твое име, — сключих договор за мир и съюз с германските марси. Казах си, че това е единственият начин синовете ми да знаят за Рим, който се намира твърде далеч от земите на херуските. Хермана ми обеща да ги научи да не мислят лошо за Рим.

— Няма ли да я видиш отново някой ден? — загрижи се Марий.

— Разбира се, че не! — отвърна рязко Сула. — Нито близнаците. Никога повече, Гай Марий, няма да си пускам дълга коса, още по-малко — мустаци. Нещо повече, зарекъл съм се повече кракът ми да не стъпи в страна, отдалечена от Вътрешно море. Римският ми стомах трудно понася диетата от говеждо месо, мляко, масло и овесена каша. Да не говорим, че обичам да се къпя и че не понасям *бира*. Направих, каквото можах, за Хермана и за децата, оставяйки ги сред хора, които няма да ги убият само защото мъжът ги е напуснал. Все пак казах на Хермана, че трябва да си потърси нов съпруг. Това е най-разумното решение. Ако всичко върви добре, ще оцелеят. И децата ми ще израснат едни добри германи. Надявам се да станат свирепи бойци! И да бъдат много по-високи от мен! И все пак... ако Фортуна реши, че не заслужават да живеят... поне няма да го разбере и ще се надявам, че са добре, нали така?

— Така е, Луций Корнелий — сведе очи Марий. Погледът му се спря на дланите му, обгърнали чашата с вино, и той с изненада откри,

че кожата около кокалчетата му е побеляла.

— Единственият случай, когато започвам да вярвам на Прасчо Метел за низшето ти потекло — рече Сула, сякаш мисълта го забавляваше, — е, когато издадеш с нещо селската си сантименталност.

Марий го стрелна със свиреп поглед.

— Най-лошото при теб, Сула, е, че никога няма да разбере какви цели гониш! Коя е онази сила, която те кара да си мърдаш ръцете и краката, да се усмихваш като вълк? И какви мисли минават през главата ти? Ето това никога няма да го разбере.

— Ако може да ти служи за утеха, братко, никой друг няма да го узнае. Най-малко аз.

През ноември изглеждаше сякаш Гай Марий е изгубил всички шансове да бъде избран за консул следващата година. Едно писмо от Луций Апулей Сатурнин трябваше да убие всякаква надежда, че е възможно да се гласува плебисцит, разрешаващ преизбирането му за трети път *ин абсенция*.

„Този път Сенатът едва ли ще стои със скръстени ръце, след като цял Рим е убеден, че германите няма да се появят изобщо. В действителност те са се превърнали в някакви нови герои от приказките, с които родителите плашат децата си, но и които, след като толкова дълго се е говорило за тях, са започнали да губят способността си да вдъхват ужас у слушателя.

Естествено враговете ти не подминават мълчешком факта, че вече втора година киснеш в Трансалпийска Галия, за да копаеш канали и поправяш пътища — престой, който струва скъпо на държавата, след като тя осигурява и заплатите на войниците, и хляба за изхранването им... в тези години на недостиг.

Проверих какви са настроенията сред избирателите по въпроса за твоето трето преизбиране *ин абсенция*, но като топнах пръст във водата, той едва не се вкочани от студ. Ако обаче успееш да се върнеш в Рим, за да се представиш пред списъците, шансовете ти не са никак малки. Разбира се, и такъв ход крие своите рискове, защото все ще се намери някой умник, който да заключи, че щом главнокомандващият така спокойно оставя армията си в Трансалпийска Галия, значи опасност почти не съществува.

Иначе съм направил всичко по силите си, за да помогна на каузата ти. Най-малкото съм си спечелил достатъчно съмишленици сред сенаторите, които в най-лошия случай да ти оставят проконсулски империум. Но това ще означава, че върховното командване ще остане в ръцете на консулите, избрани за догодина. Все пак поне за да те ободря малко, да ти кажа отсега, че най-вероятният

избраник на комициите за догодина е Квинт Лутацій Катул. На народа вече му омръзна всяка година да чете името му в списъците, така че е решил да го избере веднъж и да не мисли повече за него. Надявам се да оцениш какви предимства ти носи това.“

След като прочете краткото писмо от Сатурнин, Марий дълго време остана да се мръщи и беснее в кабинета си. И то не толкова заради факта, че новините бяха лоши, колкото че по тона на посланието личеше как самият Сатурнин започва да гледа на Гай Марий като на човек от миналото. Явно, че трибунът вече си търсеше други покровители. Гай Марий беше име, което не би се котирало добре на предстоящите избори. Не за друго, а защото конниците вече търсеха друга личност, на която да се опрат. Германите се изпаряваха в небитието, докато въстанието на робите в Сицилия накърняваше интересите на голяма част сред тях. Чудовището от приказките вече не плашеше никого.

А чудовището не беше мъртво, напротив — готвеше се всеки момент да напомни за себе си. Кой обаче можеше да убеди римляните в това, ако не Луций Корнелий Сула, човекът, видял германите с очите си и чул какви са плановете им? Работата беше там, че Гай Марий не можеше току-така да прати Сула да убеждава римляните в предстоящата опасност. Сам срещу всички приятелят му нямаше шансове; за да му повярва народът, до него трябваше да стои самият Гай Марий. А какво оправдание можеше да си измисли той, та да изостави армията си в Галия и да се върне в Рим? Но пък и как Сула ще се изправи сам срещу сенаторите, настроени с цялата си душа против покровителя му — дали те ще му повярват, че един римски аристократ е способен да прекара почти две години сред варварите, играейки ролята на галски вожд; оттам дали ще повярват и на останалото? Не, или двамата трябваше да отидат заедно до Рим, или Сула трябваше да си стои в Галия.

Гай Марий се поразтършува из бумагите си, извади празен лист, натопи писеца в мастилото и започна да драска отговор на Луций Апулей Сатурнин:

„Ти може и да си получил своето възмездие, Луций Апулей, но не забравяй, че единствено на мен дължиш оцеляването си, преди други да открият виновниците за твоите злощастия. Все още не си ми се издължил напълно и очаквам от теб да се държиш като мой лоялен клиент.

Не си мисли, че ми е невъзможно да се върна в Рим. Всеки момент може да се яви някой сгоден случай да го сторя. Но дори нещо да ме задържи, ти трябва да даваш вид, сякаш ме очакваш всеки момент да се появя в Сената. Ето защо слушай какво искам от теб! Най-належащият проблем е изборите за консули да бъдат по възможност отложени. Тъкмо работа за теб и за Гай Норбан, които можете да се възползвате от положението си на народни трибуни. Ще хвърлите, ако трябва, всичките си сили, но трябва да ги отложите. След това очаквам от вас да размърдате мозъците си и при първа възможност да изкопчите от Сената и народа да ме повикат по спешност в Рим.

Ще се добера до Рим, когато трябва. Не се съмнявай. Затова ако се надяваш за в бъдеще да станеш нещо повече от народен трибун, трябва да продължиш да държиш за Гай Марий.“

Към края на ноември източният вятър донесе вестта, че Гай Марий пак е бил удостоен с благоволенieto на Фортуна. Това се разбираше от второто писмо на Луций Апулей Сатурнин, което пристигна по море два дни преди в Гланум да дойдат официалните документи, пратени от Сената. С видимо скромнен тон Сатурнин съобщаваше:

„Не се съмнявам, че ще можеш да дойдеш навреме в Рим. Нямаше и ден, откакто получих писмото ти, в което така недвусмислено ме поставяше на мястото ми, и твоят уважаван колега, вторият консул Луций Аврелий Орест внезапно почина. Усещайки като удар от камшик по гърба

си твоето неодобрение, аз мигом се възползвах от случая и притиснах Сената да те отзове обратно в Рим. Това, разбира се, ни най-малко не влизаше в плановете на «майсторите на политиката», които чрез Принцепс Сенатус прокараха идеята назначените отци да определят консул суфектус, който да заеме куриатния стол на Орест. И отново късмет! Тъкмо предния ден Скавър беше държал дълга реч пред Сената, в която излагаше мнението как твоето стоене в Трансалпийска Галия било като трън в очите на добрите люде, как ти едва ли не сам си разпространил умишлено сред народа страх от германите, за да се добереш рано или късно до поста на несменяем диктатор. Разбира се, щом Орест умря, Скавър промени изцяло тона си — Сенатът не смеел да те покани в Рим, за да проведеш новите избори, от страх да не би германите ненадейно да заплашат Италия; така че назначените отци биха постъпили най-добре, ако назначат консул суфектус.

Понеже още не ми беше се предоставил повод да отложа изборите за консули, реших, че вече и няма смисъл да го правя. Вместо това излязох да говоря пред Сената и успях да изнеса една, мисля, твърде убедителна реч, в която напомнях на Принцепс Сенатус, че не би трябвало толкова бързо да си променя мнението. Или имало германска заплаха, или не. Разбира се, в случая предпочетох да се опра на речта му от предния ден и да уверя колегите си сенатори, че германска опасност наистина не съществува за момента, оттам следва, че няма нужда да се назначава консул суфектус за изборите. Изходът бил един: Гай Марий да бъде поканен лично да се заеме с провеждането на изборите. Това бил един шанс за самия него да влезе в предопределената му по волята на народа роля — да бъде римски консул. Нямаше нужда да обвинявам Скавър, че в тъй неочакваната промяна на възгледите му се крият политически мотиви; Сенатът тъй и тъй разбра за какво намеквам.

Да се надяваме, че моето писмо ще изпревари официалния куриер. По това време на годината по море се

пътува по-бързо, отколкото по суша. Не че ти не би могъл да си направиш нужните изводи и по сведенията, пратени ти от Сената! Но просто така ще разполагаш с повече време да обмислиш бъдещите си планове за действие в Рим. Аз самият вече започвам да раздвижвам нещата на място и се надявам, че когато се появиш в Рим, вече ще можеш да разчиташ на народа да те помоли да се кандидатираш отново за консул.“

— Заминаваме! — радостно се втурна при Сула Марий, като размахваше писмото на Сатурнин. — Събирай си нещата, няма време за губене. Ще трябва лично да убедиш Сената, че идната есен германите се готвят да нахлуят в Италия от три страни едновременно, а пък аз — избирателите, че съм единственият способен да ги спра.

— Колко подробен трябва да бъде в обясненията си? — сякаш се стресна Сула.

— Само колкото ни е нужно. Аз ще представя въпроса в най-общи линии, ще съобщя всичко, което знаем за германите, а ти просто ще свидетелстваш, че говоря истината. Все пак не е необходимо Сенатът да научава, че самият ти си живял като варварин — допълни с известно съжаление в гласа Марий. — Някой неща, Луций Корнелий, е най-добре да си останат недоизказани. В Рим още не те познават достатъчно добре, за да преценят що за човек си. Не се налага да им се издаваш с неща, които по-късно могат да бъдат използвани срещу теб. Ти си римски патриций. Нека всички мислят, че си извършил подвизите си именно като такъв.

Сула поклати глава.

— Но не е ли ясно, че един римски патриций не може да се разхожда свободно сред германите, за да ги слуша какво си разправят!

— Така е, но в Сената не го знаят — напомни му Марий. — Спомняш ли си как ги нарече Публий Рутилий: кабинетни генерали. Е, сигурно ще се окажат и кабинетни шпиони. За тях всичко е възможно, стига някой да не ги накара да си размърдат собствените задници! — Марий избухна в смях. — Всъщност сега ми се иска да не си беше обръсвал мустаците. Щях да те облека като германец и да те разведа из Форума. Сещаш се какво щеше да стане...

Сула тъжно въздъхна.

— Сещам се. Никой нямаше да ме познае.

— Точно така. Така че нека не насилваме докрай тяхното римско въображение. Аз ще говоря пръв, а ти ще ме слушаш и ще допълваш, без да се престараваш.

Ако за Гай Марий завръщането в Рим означаваше прилив на политическа енергия и в същото време блаженство от семейния уют, за Сула не важеше нито едното, нито другото. Въпреки че и като квестор под командването на Марий, и като шпионин — пак под командването на Марий, той се беше справил чудесно, в Рим продължаваха да гледат на него като на един от младите сенатори, гонещи кариера в сянката на Първия сред римляните. Пък и той най-малко можеше да се похвали с бързо напредваща политическа кариера. Първо, беше закъснял с влизането си в Сената, второ, беше патриций и не можеше да се кандидатира за народен трибун, трето, нямаше пари да се кандидатира за куриатен едил, четвърто, твърде дълго беше отсъствал от Сената, за да гони направо преторския пост. Това беше политическата страна на въпроса. Другата беше какво го очаква вкъщи. Там цареше атмосфера на напрежение и недоволство, в която централна фигура беше една пропила се жена, забравила, че има деца, и една тъща, която трудно прикриваше неприязънта към зет си, станал в очите ѝ главна причина за неразбориите в живота ѝ.

Е, що се отнася до политическата страна на проблема, Сула не беше дотам отчаян, че да не види светлината в дъното на тунела, но климатът в дома му от ден на ден се влошаваше все повече и повече и най-малко той можеше да внесе някакви положителни промени. Освен това пристигането му в Рим неизбежно щеше да го доведе до сравнения между римската и германската му съпруга. Преди около година Сула беше живял заедно с Хермана в среда, напълно чужда и враждебна едновременно на римското висше общество и на бедняшката прослойка в Субура. Хермана беше единствената му утеха, единствената му опора; връзката му с нея беше онова нормално нещо, което правеше реален целия му престой при варварите.

За Сула не се беше оказало никаква трудност да се прилепи към опашката на кимврийската комета. Защото той беше нещо повече от

обикновен боец, здрав физически и смел в сражение; беше боец, който умееше да разсъждава. По смелост и физическа сила не можеше да се мери с мнозина германи. Но те бяха като некалено желязо, докато той беше остър и гъвкав: смелостта си допълваше с коварство, силата — със съобразителност. В сравнение с гигантите около себе си Сула беше същински дребосък, затова трябваше да разчита повече на други оръжия, най-вече на *ума си*. Затова и когато влезе в бой с испанските племена за проходите през Пиренеите, той беше забелязан почти веднага от другарите си и те на драго сърце го допуснаха в средата си.

Тогава и двамата със Серторий се зарекоха толкова дълбоко да влязат под кожата на варварите, че някой ден да се доберат до положение, от което да черпят сведения за бъдещата политика на германите (ако изобщо можеше да се говори за такава). На тях не им стигаше да бъдат прости войници, които умеят да печелят уважение на бойното поле. И двамата трябваше да си свият гнезденца на сред племената, в които съдбата ги беше отвела. Затова и се разделиха, нарочно избраха различни племена, а сетне си избраха и жени сред онези, които наскоро бяха изгубили мъжете си.

Сула беше избрал Хермана, защото и тя като него беше чужденка в племето, и защото нямаше деца. Мъжът ѝ бил племенен вожд, иначе жените в племето никога не биха допуснали някаква си чужденка да заема място, отредено за кимврийка, място, жизненоважно за всяка от тях... И така, жените в племето вече сънуваха трупа на ненавижданата натрапница, когато изведнъж Сула, паднал като метеор на сред малкото им общество, се качи в каруцата ѝ и я поиска за жена. Двамата чужденци щяха да се чувстват най-добре заедно. Иначе в избора му не бяха замесени чувства, още по-малко слабост към херуската Хермана; просто тя имаше повече нужда от него, отколкото някоя кимврийка, а и от всички жени в племето беше най-малко обвързана с околните. Така, дори да се случеше да открие, че мъжът ѝ е римлянин, би имала по-малко мотиви да го предаде, отколкото една кимврийка.

Хермана не беше красавица като останалите германки: повечето ѝ съплеменнички бяха високи, но все пак добре сложени, с дълги крака, стегнати гърди, руси коси и сини очи. Ако не бяха големите им устни и малките им прави нослета, човек би могъл да ги определи, общо взето, като хубави жени. Докато Хермана беше доста по-ниска дори от римлянина Сула (който сред сънародниците си би минал за

среден на ръст — метър и седемдесет и два; пример за висок римлянин беше Гай Марий със своите метър и осемдесет и два), при това възпълничка. Косата ѝ беше гъста и дълга, но цветът ѝ беше сивкав, „миши“, както се изразяват много хора; очите ѝ бяха също сиви, в тон с косата. Иначе си личеше, че е германка: чертите на лицето ѝ бяха остри и насечени, носът ѝ беше къс, тънък и остър. Беше на тридесет години и още не беше родила дете. Ако мъжът ѝ не беше вожд, или пък ако беше по-самолюбив, Хермана отдавна щеше да е пропъдена от племето и обречена на гладна смърт.

Това, което я превръщаше в обект на желанията на двама вождове един след друг, не можеше да се види от всеки; то проличаваше, щом човек я опознаеше. Първият ѝ съпруг я бе наричал „различна“ и „интересна“, но с ограниченото си мислене не можеше да я определи по-точно. Сула гледаше на новата си съпруга като на родена аристократка, на дама, която едновременно знае как да се дистанцира от околните и как да събужда желание у мъжа.

Двамата се разбираха във всичко, защото Хермана беше достатъчно интелигентна, за да не бъде придирчива, достатъчно мъдра, за да не се пречка на съпруга си, достатъчно страстна, за да изпитва сладост от любовта; варварската ѝ природа не ѝ пречеше да бъде добра компания, а пък силата и работливостта ѝ я правеха ценен спътник на човек, който си има и други задължения, освен домашните. Хермана винаги знаеше как да се грижи за добитъка си, как да впряга воловете в колата, как да дои кравите, кога да ги чифтосва с биковете, как да ги лекува, ако нещо им се случи. Каруцата ѝ беше поддържана и човек винаги можеше да разчита, че няма да изпадне в беда по пътя. Стопанката ѝ не пропускаше да закърпи покривалото, ако се прокъсаше, да намаже с животинска мас дървените части, за да не изсъхват и да не се пропукват, да смаже осите на колелата — за целта използваше своеобразна смазка от масло и животински фъшкии, да провери дали спиците стоят здраво в леглата си. Грънците биваха редовно измивани, провизиите бяха подредени далеч от влагата и от погледите на крадците; дрехите се кърпеха редовно и се простираха на проветриво, за да не мухлясват; ножовете бяха винаги остро наточени, дреболийките никога не се прибираха на място, където да не могат да се намерят. Изобщо Хермана беше всичко онова, което Юлила никога нямаше да бъде. Това, което ѝ липсваше, беше римската кръв.

Когато германката откри, че е забременяла, а тя зачена от първия път, и двамата със Сула бяха много радостни. Всъщност Хермана си имаше и особена причина да тържествува: с децата, които щеше да роди, щеше посвоему да си отмъсти на всички в племето, които не бяха престанали да я смятат чужда и нежелана: вината за дотогавашната ѝ стерилност щеше да падне изцяло върху предния ѝ мъж — покойния вожд. Още една причина останалите жени да я мразят, тъй както я бяха мразили винаги. Не че им беше по силите да ѝ сторят нещо, защото напролет, когато кимврите потегляха на север към земите на атуатуците, Сула вече беше избран за племенен вожд. Не може да не се отрече, че Хермана бе извадила голям късмет с мъж като него.

А през секстилис, след едно трудно, но все пак благополучно раждане, Хермана дари съпруга си с две момчета — близначета; и двете едри, здрави и червенокоси. Сула кръсти едното Херман, а другото Корнел. Това беше най-доброто, което успя да измисли, след като дълго време се беше чудил как да остави на синовете си поне някакъв белег на какъв славен римски род са издънка те. Да ги кръсти Корнелии все пак щеше да се стори съмнително на германите. „Корнел“ беше най-добре.

Децата бяха еднояйчни близнаци: толкова си приличаха, че човек едва ги различаваше, дори родителите им ги бъркаха; плачеха малко, затова пък обичаха да пълзят и да си пъхат носовете навсякъде. Сред германите рядко се раждаха близнаци, затова на двете момчета се гледаше като на щастливо знамение; таткото Сула беше избран за тан на няколко малки племена. Като следствие от това той се озова и на големия съвет, който Бойорикс свика, щом кимврите се установиха заедно с останалите преселници в земите на — атуатуците и царят им спомогна за премахването на противоречията между домакини и гости.

Разбира се, Сула отдавна знаеше, че му е време да си ходи, но отлагаше заминаването си за след големия съвет. При това го бавеше мисъл, на която сам се чудеше как тъй се е оказал способен да отдава внимание. Сула не преставаше да се пита какво ще стане с Хермана и синовете му, след като изчезне. На мъжете в племето той имаше донякъде доверие, но вече се беше убедил, че всички жени мислят само злото на чужденката — късметлийка. А в едно общество, където матриархатът още не е напълно отживял, навярно жените щяха да

решават съдбата на изоставената Хермана. В мига, в който мъжът ѝ изчезнеше, тя щеше да бъде пребита до смърт, дори синовете ѝ да бъдеха пощадени.

Вече беше септември и трябваше да се бърза. Но Сула взе решение, което можеше да навреди както на него самия, така и на римските интереси. Макар че не можеше да си позволи нито ден загубен, той твърдо се зарече, преди да се върне в лагера на Марий, да отведе Хермана при родното ѝ племе в Германия. А това означаваше, че трябва да ѝ се разкрие кой е всъщност. Жена му се оказа не толкова учудена, колкото щастлива да научи, че Сула е римлянин. Очите ѝ все търсеха децата, сякаш майката изведнъж се изпълваше с благоговение пред тях — чедата на един полубог. Когато Сула ѝ заяви, че ще трябва да я напусне завинаги, в погледа ѝ не се прочете тъга, а само благодарност, щом се разбра, че съпругът ѝ ще я отведе обратно при германските марси с надеждата, че те като уседнали хора не само ще я пощадят, но и ще се грижат за нея и децата.

В началото на октомври, една вечер, скоро след падането на мрака семейството напусна огромния керван на германите. Нарочно бяха избрали да наредят каруцата си на място, откъдето биха могли да се измъкнат заедно с добитъка незабелязани от хората в племето. Когато слънцето изгря, те още си пробиваха път сред тежки волски коли, но вече наоколо бяха непознати, които не им обръщаха внимание, а два дни по-късно четиримата бяха извън пределите на огромния лагер.

Разстоянието от земите на атуатуците до тези на марсите беше не повече от сто и петдесет километра, а и теренът беше равен, но Галия и Германия са разделени от най-голямата река в Западна Европа — Рен. Все някак Сула трябваше да прехвърли каруцата на жена си на другия бряг, както и да закриля семейството си от разбойници. И за двете той имаше един-единствен лек — да разчита на помощта на Фортуна, която едва ли щеше да го забрави точно в този миг. И тя не го изостави...

Когато бегълците достигнаха бреговете на Рен, мястото се оказа пълно с народ и никой не обърна внимание на някакъв си самотен германец с жена и две червенкоси момчета — близнаци. Имаше дори една ладия, която редовно преминаваше от единия бряг на другия и беше достатъчно голяма, за да побере цяла каруца. Цената беше гърне

скъпоценна пшеница; лятото се беше оказало сравнително сухо, водите на реката бяха спокойни и за още три гърнета пшеница Сула успя да прекара на западния бряг и добитъка на Хермана.

Веднъж стъпили на германска земя, бегълците можеха да се движат по-бързо, защото покрай долното течение на Рен горите бяха малко и лесно проходими. Тук-там край пътя се виждаха парчета земя, на които смелчаци бяха засели житни култури — повече за фураж за добитъка, отколкото за храна за хората. На третата седмица от октомври Сула намери поселени ята на марсите, а сред тях и това на Херманиното родно племе. Оставяйки жена си на грижата на съплеменниците ѝ, той дори сключи с тях мирен договор от името на римския Сенат и народ.

Но когато дойде мигът на раздялата, и мъж, и жена се обляха в сълзи. Оказваше се, че са държали повече един на друг, отколкото някога са предполагали. Понесла на ръце близнаците, Хермана изпрати Сула далеч от селото, докъдето можеше да върви в крак с коня му. Той се изгуби зад хоризонта, а тя продължаваше да плаче от мъка и да търси с поглед фигурата му в далечината. Сула също не можеше да спре сълзите си; от тях чак нищо не виждаше и се оставяше на коня си да го води.

Съплеменниците на Хермана му бяха дали добър кон, тъй че още в края на същия ден Сула успя да го размени за друг, също добър — и така прехвърляйки се от кон на кон, той измина за дванадесет дни цялото разстояние, разделящо изворите на река Амизия, където живееха марсите, от лагера на Марий в близост до Гланум. През цялото време следваше плътно течението на Рен, после на Мозела, Арар и Родан, без нито веднъж да се отклони встрани или да потърси по-удобен път.

Беше го налегнала такава мъка, че почти не забелязваше през какви страни минава и що за хора среща. Само веднъж се удиви на самия себе си колко чисто и убедително говори езика на друидите и си помисли с гордост: „Ето ме, че говоря перфектно няколко германски диалекта и езика на галите карнути, аз Луций Корнелий Сула, римският сенатор!“

Чак на другата пролет стана ясно какво е истинското отношение на германите към приютилите ги по земите си атуатуци, отношение, за което дори не можеха да подозират Сула и Квинт Серторий, напуснали

варварите от няколко месеца. Когато волските каруци потеглиха на юг и стотици хиляди преселници поеха по своя път към Италия, кимврите, тевтоните и останалите дадоха на атуатуците да пазят всичко онова, което не искаха или не смееха да вземат на път. Шест хиляди отбрани воители останаха при атуатуците, за да ги бранят от съседните племена — тях и цялото богатство, което няколкостотинте хиляди души носеха със себе си по време на дългото скитане из Европа: златни статуетки, златни колесници, златни юзди, златни талисмани, златни монети, златни кюлчета, няколко тона прекрасен кехлибар и още различни други скъпоценности, които бяха взели тук и там по време на безкрайното си пътешествие или мъкнеха със себе си още от родните места, за да носят спомен за предците си. Единственото злато, което германите взеха със себе си на юг, беше златото по вратовете, ръцете и краката им. Останалото трябваше да остане скрито при атуатуците, по същия начин, по който волките тестосаги от Толоза бяха пазили в продължение на век и половина златото на галите.

Когато Сула се върна при Юлила, нямаше как да не я сравни с Хермана. Римската съпруга му се видя разпусната, небрежна, невъзпитана, необразована, незачитаща ред и дисциплина и *ненавистна*. От предишната им среща поне беше запомнила, че не трябва да му скача на врата и да го опипва пред погледите на робите. Но както Сула трябваше да си каже след вечеря, тази случайна проява на благоприличие от страна на жена му се дължеше не толкова на желанието и да му угоди, колкото на присъствието на майка и Марция в къщата. Защото с Марция нямаше как да не се съобразяваш — тя беше навсякъде и те наблюдаваше със своя строг, осъдителен, лишен от обич и снизходителност поглед. Годините не бяха я пощадили, а след толкова дълъг и щастлив брак с Гай Юлий Цезар тя трудно понасяше живота на вдовица, който и предлагаше повече грижи, отколкото радости. „Освен това — мислеше си Сула — жена като Марция би се презирала, че е родила толкова недостойно същество като Юлила.“

И в това не виждаше нищо нередно. Той самият се мразеше заради грешката, която допусна, оженвайки се за Юлила. И все пак

нямаше да е добро решение, ако я пропъдеше от дома си, защото все пак не можеше да я обвини в разврат нито с хора от простолюдието, които предпочиташе една Метела Калва например, нито със своите равни. Навярно изневярата беше единственият порок, който Юлила не познаваше. Пък и пиянството ѝ беше останало скрито за околните и никой в Рим не можеше да предполага каква бездънна бъчва е съпругата на Луций Корнелий Сула; и това естествено се дължеше единствено на стоическите усилия на Марция да крие неуредиците в семейството си. Сула обаче не можеше да каже, че ѝ е благодарен: дори да се заловеше с унижителните процедури за искане на *дифареацио*, той не би могъл да представи достатъчно уважителни доводи да го получи.

И все пак с Юлила не можеше да се живее. Плътските ѝ желания бяха незадоволими, а и Сула гледаше на съпружеските си задължения все повече и повече като на мъчение, с което трябва да изкупва Бог знае какви грехове. Само да погледнеше Юлила и мъжествеността му се свиваше като някой от онези гигантски охлюви, които Публий Вагиений беше извадил навремето от торбичката си. Той не желаше дори да се докосва до жена си, още по-малко тя да докосва него.

За една жена може и да е лесно да се престори, че изпитва желание към някого, още повече че изпитва удоволствие от сношение с него; един мъж обаче не може да си позволи нито едното, нито другото. „Ако по принцип мъжете могат да лъжат по-малко от жените — мислеше си с горчивина Сула, — то е, защото са се родили с един клатещ се между краката им издайник, който, опре ли ножът до кокала, не може да излъже никого.“ И това белязваше за цял живот поведението на мъжа. А ако съществуваше обяснима причина защо някои мъже се чувстват привързани към други мъже, то беше, понеже в любовта към хората от същия пол никой не можеше да иска от партньора си да му е верен.

Нищо в тези размишления не вещаеше добро за Юлила, но пък и тя нямаше откъде да разбере какви минават през главата на мъжа ѝ. Единственото, което беше повече от ясно, бе, че в отношението си към нея той се показваше все по-безразличен. В продължение на две нощи Сула я избягваше, като ставаше все по-нервен, а оправданията му звучаха все по-измислени. На третата сутрин тя стана от леглото по-

рано от мъжа си, отиде в дневната си да изпие кана вино и бе хваната натясно от майка си.

Между двете жени се разрази свада, толкова жестока, че чак децата се разреваха, а робите избягаха в другия край на къщата. Сула се затвори в таблиния и почна да ругае наред всички жени, за които се сетеше. По думите, които достигаха до него, лесно можеше да отгатне, че подобни спорове се водят от дълго време между майка и дъщеря и че става дума за все едно и също: за децата. Марция, която можеше да вика достатъчно силно, за да я чуят чак в храма на Великата богиня, повтаряше за хиляден път, че дечурлигата са напълно пренебрегвани от майка си. Юлила пицеше насреща ѝ явно с надеждата да научат за неволите ѝ чак в Големия цирк, че Марция умишлено откраднала любовта на децата ѝ, така че на нея какво ѝ оставало.

Сражението между двете продължи много по-дълго, отколкото човек би предположил, че ще трае един толкова уморителен спор — още едно свидетелство, че темата е била разработвана дълго време и от двете страни, щом се сещаха какви аргументи да предложат и щом ги повтаряха кажи-речи наизуст. В крайна сметка спорът завърши в атрия, точно пред кабинета на Сула, със заявлението на Марция, че ще вземе децата и гледачката им на дълга разходка, че не знаела кога ще се приберат, но най-добре би било дотогава Юлила да е изтрезняла.

Сула беше притиснал с ръце ушите си, за да не слуша как децата му си късат гърлата да реват и да пицят с надеждата, че майка им и баба им ще им обърнат внимание и ще сложат край на пререканията. Опитваше се да ги гледа само тях и постоянно си повтаряше, че и двете го изпълват с истинско щастие. След като толкова време бе стоял далеч от тях, таткото не можеше да се нарадва на дъщеря си и сина си. Корнелия Сула вече беше навършила пет години, а малкият Луций Сула — четири. И двамата бяха вече достатъчно големи, за да мислят и да страдат заради свадите между родителите им; Сула добре си спомняше своето детство и болките, които беше познавал като малък. Ако се опитваше да се оправдае пред близнаците си, че ги е изоставил сами с майка им в Германия, повтаряше си, че те са още само на няколко месеца и никога няма да си спомнят за баща си. Когато се беше сбогувал с тях, двете бебета още се лигавеха и личицата им трудно се различаваха. Но с римските му деца беше по-трудно; те вече се бяха превърнали в мислеци хора и животът им не беше никак лек.

Сула дълбоко ги съжаляваше. И ги обичаше, по начин, който нямаше нищо общо с чувствата му към всеки друг мъж или жена.

Вратата на кабинета му се отвори с трясък и вътре нахълта Юлила: дрехите ѝ висяха на парцали по тялото ѝ, тя безпомощно размахваше юмруци, а лицето ѝ беше поморавяло от ярост и от изпитото вино.

— Чу ли? — попита тя.

Сула остави перото на писалището и отвърна с уморен глас:

— Как да не ви чуя? Цял Палатин ви чу.

— Тази дърта вещица! Тази съсухрена старица, която само си пъха носа навсякъде! Да обвини мен, че съм пренебрегвала децата си?

„Да бъде или не? — питаше се той. — Защо изобщо да се занимавам повече с нея? Защо да не извадя кутийката с белия пращец, който бях взел навремето от Пиза, да ѝ го изсипя във виното, пък да я гледам как зъбите ѝ изпопадат един по един, а циците ѝ се надуват като парцалени топки и избухват? Защо да не потърся някой дъб и да набера шепа безобидни гъби — отровителки, та да я накарам кръв да ѝ капе отвсякъде? Защо не я целуна, щом толкова държи, и не ѝ извия вратлето, тъй както го извих навремето на Клитумна? Колко души вече съм убивал със собствените си ръце: с меч, с кама, със стрела, с отрова, с камъни, с брадва, със сопа, с камшик, с голи ръце? Защо и тя да не си го получи като всички останали?“ Разбира се, отговорът беше прост. Юлила беше тази, която го научи да мечтае, Юлила му беше донесла късмета. При това беше римска патрицианка, плът от плътта му и кръв от кръвта му. По-скоро би убил Хермана, отколкото нея.

Думите поне нямаше как да убият тази наперена римска госпожа, затова само на тях можеше да разчита той за в бъдеще.

— Ти наистина пренебрегваш децата си. Та нали затова поканих майка ти да живее при нас?

На Юлила дъхът ѝ изведнъж секна, тя чак се задави от възмущение и посегна с ръце към врата си, сякаш нечи и невидими ръце я душаха.

— Как, как смееш! Никога не съм пренебрегвала децата си, никога!

— Глупости! И пукната пара не даваш за тях — възрази ѝ той със същия спокоен, но отегчен тон, с който се обръщаше към всички,

откакто кракът му отново беше стъпил в омразната му къща. — Единственото, което значи нещо за теб, Юлила, е виното.

— И кой може да ме обвинява за това? — попита тя и отпусна ръце. — Кой наистина има право да ме обвинява? Когато съм се омъжила за човек, който не ще дори да ме погледне, който не може да го вдигне, нищо че спим в едно легло, и устата ми чак се схваща да му го лижа!

— Ако смяташ да навлизаш в такива подробности, би ли затворила преди това вратата?

— И защо? За да не чуят нашите скъпи прислужници, така ли? Какъв гнусен лицемер си, Сула! Кой трябва повече да се срамува — ти или аз? Защо вечно гледаш другите, но не и себе си? Твърде известни са любовните ти авантюри из цял Рим, за да играеш сега ролята на импотентен! Не, ти обичаш жените, само *мен* не ме обичаш! *Мен!* Собствената ти съпруга! През живота си не съм погледнала друг мъж и какво получавам в замяна? След почти две години раздяла, не можеш да го вдигнеш дори когато съм влязла в унизителната роля на *урматор!* — От големите ѝ отдавна изгубили блясъка си очи, рукнаха сълзи. — Какво съм направила? Защо не ме обичаш? Защо никога не ме желаш? О, Сула, защо не ме погледнеш пак с любов, защо не ме докоснеш с любов? Ако го направиш, никога повече през живота си няма да пийна и глътка вино! Как мога да те обичам толкова отчаяно, а ти да не ми отвърнеш с поне искрица нежност?

— Може и в това да се състои част от проблема — съгласи се той, сякаш гледаше на цялата работа като на медицински случай. — Никога не съм харесвал някой да ме обича толкова отчаяно. Това не е редно. Не е здравословно.

— Тогава кажи ми *как* да спра да те обичам! — продължаваше да хленчи Юлила. — Аз не знам как! Мислиш ли, че ако можех да престана да те обичам, нямаше да съм го сторила отдавна? Все едно съм си запалила огънче с кремък — щрак и всичко е готово. Щях да спра! От колко време се *моля* да спра да те обичам! Но как да го сторя? Обичам те повече от собствения си живот.

Сула въздъхна.

— Може би просто трябва да пораснеш. Ти все още се държиш и изглеждаш като някое шестнайсетгодишно момиченце. Само че,

Юлила, вече си на двадесет и четири. Имаш едно дете на пет годинки и друго, което скоро ще навърши четири.

— Може би на шестнайсет за последен път през живота си съм била щастлива — залови се да бърше с ръце сълзите от зачервените си бузи Юлила.

— Ако оттогава насам не си била щастлива, не виждам в какво мога да бъда обвиняван.

— Ти никога в *нищо* не можеш да бъдеш обвиняван, нали?

— Точно така — изгледа я високомерно Сула.

— Ами другите жени?

— Какви други жени?

— Може и това да е причината, откакто си се върнал, да не проявиш никакъв интерес към мен. Може да си намерил някоя женичка от Галия, знам ли?

— Не женичка — поправи я той, — а жена, съпруга. И не в Галия, а в Германия.

Юлила го зяпна с увиснала уста.

— *Съпруга?*

— Поне според германските обичаи, да. Роди ми двама сина — близнаци. Сега трябва да са на четири месеца. — Сула притвори очи, за да не види Юлила мъката, изписана в тях. — Ужасно ми липсва. Не е ли странно?

Жена му все пак успя да затвори устата си и тежко преглътна.

— Толкова ли е красива? — прошепна тя едва-едва.

Сула я изгледа сащисан.

— Красива? *Хермана?* Не, ни най-малко! Тя е пълничка и е прехвърлила тридесетте. Ти си сто пъти по-красива от нея. Тя дори не е толкова руса, не е дъщеря на никакъв вожд, да не говорим за цар. Просто една варварка.

— Тогава *защо?*

Сула поклати глава.

— Не знам. Харесвах я и това е.

— Какво имаше тя, което нямам аз?

— Хубави гърди — вдигна рамене той. — Но пък и аз не харесвам чак толкова големите гърди, значи не е това. Тя работеше здраво. Никога не се оплакваше. Никога не очакваше от мен да направя това или онова заради нея... Не, не го казах правилно. По-точно ще

прозвучи: никога не искаше да бъде нещо, което не съм. — Сула кимна с глава и се усмихна, сякаш на останалата си зад гори и планини съпруга — варварка. — Да, мисля, че е това. Тя живееше свой живот и не искаше да се превръща в тежест за мен. Ти си като олово, окачено на врата ми. Хермана беше като чифт крилца, поникнали на краката ми.

Без да каже нито дума повече, Юлила му обърна гръб и излезе от кабинета. Сула стана от стола си, стигна до вратата и я затвори.

Така и не му остана време да се съвземе сред всичките свади в къщата и да напише нещо — тази сутрин явно не му вървеше, — защото на вратата отново се появи някой.

Беше икономът, който с годините се беше научил да се преструва, че не забелязва нещата около себе си, все едно, че бе статуя от дърво.

— Какво има?

— Един човек те търси, Луций Корнелий? Ще го приемеш ли?

— Как се казва?

— И аз бих искал да знам, *доминус*, но той не ми съобщи името си — отговори сухо икономът. — Нареди ми да ти предам следното: „Сцилакс ти праща много здраве.“

Както петното, което дъхът оставя върху огледалото, се изпарява за миг, така и Сула забрави грижите си и светна; по лицето му се изписа радостна усмивка. Беше някой от старата банда! Някой мим, комедиен актьор, когото бе познавал навремето. Прекрасно! Разбира се, че този мухльо, икономът, когото Юлила беше купила кой знае откъде, нямаше да знае нищо за старите познайници на господаря си.

— Ами добре, покани го да влезе!

Щеше да го познае винаги, навсякъде... И все пак колко се беше променил! Беше го оставил момче, а сега пред него стоеше мъж.

— Метробий — възкликна Сула и стана на крака, като веднага хвърли поглед към вратата, за да се увери, че е затворена. Прозорците бяха отворени, но това нямаше значение: в къщата му се следваше едно желязно правило: никой от прислугата не трябва да стои в перистила — там, откъдето може да наблюдава господаря си през колонадата.

„Трябва да е на двадесет и две“ — рече си Сула. Метробий беше израснал висок и трудно щеше да го вземеш за грък. Някога дългите

му черни къдрици сега бяха подрязани, както приляга на един мъж, а пък белите му, гладки като на бебе бузи се синееха от редовното бръснене на избуялата брада. В профил Метробий все още приличаше на Праксителов Аполон, излъчващ същото странно спокойствие, както мраморните статуи на ваятеля, оцветени от приятеля му Никий, за да изглеждат като живи. И Метробий беше като статуя — вярно, слязла от пиедестала си, но все пак вгълбена в себе си, криеща дълбоко тайната на съвършенството си, извора на нескончаемата си енергия.

Но колкото и да криеше емоциите си, при вида на любимия му Сула Метробий не можа да се сдържи: двамата се изгледаха с преливаща от душите им любов и протегнаха един на друг ръце, за да се прегърнат.

Сълзи бяха бликнали в очите на Сула, устата му трепереше от вълнение. Докато заобикаляше писалището си, се удари в ръба, но дори не усети болка. Прегърна Метробий, облегна глава върху рамото му и чак в този миг си каза, че наистина се е завърнал у дома. Двамата се целунаха блажено както навремето, щастливи, че сърцата им не са престанали да бият в един и същи ритъм; дори след толкова години раздяла не им трябваша думи, за да се уверят, че все още представляват едно цяло, че могат да бъдат такива, каквито Бог ги е създал, без да се прикриват.

— Моето момче, моето хубаво момче! — промълви Сула и заплака от щастие, мислейки си, че някои неща дори животът е безсилен да промени.

Юлила беше застанала пред отворения прозорец на таблията и наблюдаваше как мъжът ѝ посреща с разтворени обятия непознатия, как го прегръща, как го целува, как му шепне думи на любов и нежност. После как двамата се насочиха към кушетката, за да се отдадат на милувки, които след толкова години познанство бяха нещо съвсем естествено — като да си кажат „добър ден“. Нямаше нужда някой да ѝ казва, че тъкмо на тази скрита допреди интимна връзка се дължи пренебрежението на мъжа ѝ към нея, че без да знае за нея, тя се беше пропила заради нея, че за да си отмъсти, беше се отнасяла коравосърдечно със собствените си деца. Защото те си оставаха децата на Сула.

Преди още двамата любовници да са свалили дрехите си, Юлила вече се беше обърнала на другата страна и с гордо вдигната глава и засъхнали сълзи се насочи право към спалното помещение, което споделяха двамата с Луций Корнелий. Стаичката беше с двоен покрив, като пространството над леглото се използваше вместо килер и в него и двамата съпрузи оставяха дрехите си. Откакто Сула се беше върнал от Галия, мястото се беше натъпкало с дрехи и човек трудно можеше да намери това, което търси. Най-много се пречкаше парадната униформа на Сула, поставена на специална закачалка във формата на буквата „Т“, до нея на отделна поставка стоеше шлемът, а на гвоздей, забит точно под самия таван, висеше прибран в ножицата си мечът с дръжка от слонова кост във формата на орлова глава.

Да се свали мечът беше лесно. По-трудно се оказа да се откачи от колана и да се извади от ножницата. След известни мъки Юлила измъкна острието и едва не извика от болка, когато то разряза отворената ѝ длан чак до костта. Тя се изненада, че в подобен момент може да изпитва болка, но след секунда забрави и болката, и изненадата и без никакво колебание грабна меч за дръжката му от слонова кост, насочи го към себе си и с все сила се блъсна в стената.

Сетне се строполи на земята, обляна в кръв, с дръжката на меч, стърчаща от корема ѝ. Сърцето ѝ биеше по-силно от всякога, дробовете ѝ отчаяно се опитваха да поемат въздух. Пулсът ѝ отекуваше в ушите. В този предсмъртен миг си представи как тези удари са стъпките на някое невидимо същество, дошло да ѝ отнеме живота, както някой похотливец би посегнал на целомъдрието ѝ. Но тя тъй и тъй умираше, какво я беше грижа? Чак след минута-две усети колко болезнена е предсмъртната агония и тялото ѝ се обгърна с хлад. Но все пак Юлила беше дъщеря на един Юлий Цезар и нито за миг не помисли да извика за помощ. Нито съжаляваше за отчаяната си постъпка. Дори в тази минута не мислеше за децата си, дори не се сецаше за тях; казваше си само каква глупачка си е останала цял живот, след като е обичала човек, който предпочита мъже.

Това беше достатъчна причина да сложи край на живота си. Юлила не можеше да продължи да живее, когато от всички страни я чакаха насмешки, подигравки, подли намеци от страна на щастливките, които са се задомили с мъже, които да обичат жените. С изтичането на кръвта ѝ мислите в главата ѝ започнаха да забавят своя

бесен ход, душата ѝ се успокояваше, още малко и щеше да изпадне в блажена летаргия. Колко беше прекрасно, че най-сетне ще престане да го обича! Никакви тревоги повече, никакви терзания, никакви унижения, никакво вино... Тя го беше помолила да ѝ покаже как да спре да го обича и той наистина ѝ беше показал. Все пак нейният скъп Сула още веднъж се беше показал великодушен. Чак миг, преди съзнанието ѝ да изключи съвсем, Юлила си спомни за децата, които оставяше без майка. Ако не в друго, споменът за нея щеше да живее в тях. Затова тя се потопи в сладките води на океана Смърт, желаейки от все сърце на децата си много щастие и дълъг живот.

Сула се настани зад писалището и се обърна към Метробий:

— Има вино, ще ми налееш ли?

Щом лицето му възвърнеше естественото си изражение, мъжът насреща му отново заприличваше на някогашното момче! И приятелят му нямаше как да не си спомни за готовността да се раздели с всякакъв лукс и лек живот, само и само да живее заедно със своя любим Сула.

Метробий поднесе усмихнат виното на Сула и седна на стола за клиентите.

— Знам какво ще ми кажеш, Луций Корнелий. Подобни сладости не бива да ни станат навик.

— Така е. Но има и други неща — отпи от чашата си Сула, сетне изгледа с известна строгост Метробий. — Не е възможно, скъпо момче. Може би само понякога, когато нуждата, мъката или каквото и да било друго станат твърде нетърпими. Винаги съм бил на косъм от всичко онова, което бих желал да бъда или да притежавам. Ти си лукс, който не мога да си позволя. Ако бяхме в Гърция, щеше да е друго. Но не сме. Тук е Рим. Ако поне можех да се нарека Пръв сред римляните, но ще има да чакам. Сега Пръв сред римляните е Гай Марий.

Метробий изкриви лице в нещастна физиономия.

— Разбирам.

— Още ли си в театъра?

— Разбира се. Да играя на сцената е единственото, което мога в живота. Освен това да отдадем дължимото на Сцилак, той беше добър учител. Навремето, когато бяха малък, не му мислех много и животът си течеше безгрижно. Сега обаче, когато пораснах и няма как да се правя на Купидон, открих, че истинското ми призвание е не в комедията, а в трагедията. Затова вместо Аристофан и Плавт играя Есхил и Акции. И не се оплаквам.

Сула вдигна рамене.

— Е, ако не друго, поне мога да те гледам, без да се страхувам, че с нещо ще се издам. Имаш ли гражданство?

— Уви, не.

— Ще видя какво мога да направя за теб — въздъхна той и остави чашата на писалището. Сетне скръсти ръце като някой banker. — Нека се виждаме, но по възможност рядко и никога повече тук. Жена ми е доста луда и не мога да ѝ имам доверие за нищо.

— Би било чудесно, ако се виждаме от време на време.

— Имаш ли жилище или още се свиращ при стария Сцилакс?
Метробий го изгледа недоумяващо.

— Мислех, че си чул! Но пък да, откъде ли, след като от години не живееш в Рим? Сцилакс умря преди шест месеца. Завеща ми всичко, което притежаваше, включително апартамента си.

— Значи ще се срещаме там — стана от мястото си Сула. — Хайде, ще те изпратя. И ще те пиша за свой клиент, така че ако решиш друг път да ме посетиш у дома, да имаш оправдание за пред хората. Всеки път, когато ми се удаде случай да те посетя, ще те известявам предварително.

Когато двамата се разделяха на вратата, в черните очи на Метробий ясно се четеше мислената целувка, която праща на Сула, но нито с жест, нито с дума двамата щяха да подскажат на вратаря или на обикалящия цялата къща иконом, че удивително красивият младеж, който сега си тръгваше, е нещо повече от някой стар познат, сега нов клиент.

— Много поздравя на всички, които видиш, Метробий.

— Да разбирам ли, че няма да си в Рим за театралния фестивал?

— Страхувам се, че няма — усмихна се Сула, за да прикрие неудобството си. — Нали разбираш, германите...

И така, двамата се сбогуваха тъкмо в мига, когато по улицата се зададе Марция с гледачката и двете деца. Сула ги изчака на вратата и лично ги посрещна.

— Марция, би ли дошла в кабинета ми?

Цялата нащрек пред зетя си, от когото винаги се плашеше, тя понечи да седне на кушетката. В последния момент той с ужас видя върху леглото издайническо голямо, влажно петно.

— На стола, ако обичаш — спря тъща си и ѝ показа мястото за клиентите.

Марция седна обърната с лице към него, с вдигната глава и присвити устни.

— Открай време не ме харесваш, майко, и никога не съм се опитвал да те ухажвам — започна Сула, придавайки си възможно най-спокоен и непринуден вид. — Нито те поканих у нас, защото те харесвам. Мислех единствено за децата. И продължавам да мисля за тях. Трябва с ръка на сърцето да ти благодаря за всичко, което си успяла да направиш за тях. Виждам, че докато ме е нямало, си се

грижила за тях, както и една истинска майка не би се грижила. Отгледала си ги като истински малки римляни.

Марция грейна при тези думи.

— Радвам се, че мислиш така.

— Вече мога да съм спокоен за децата си. И да се тревожа още повече за Юлила. Чух ви да се разправяте сутринта.

— Целият квартал ни чу! — възмути се тя.

— Да, така е... — въздъхна тежко Сула. — След като ти изведе децата, и аз имах разпрания с нея, за която също научи целият квартал. Или поне какво мислеше Юлила по въпроса. Чудех се дали не можеш да ме посъветваш как да постъпя.

— За нещастие не са много хората, които знаят, че дъщеря ми прекалява с алкохола, така че не можеш да използваш това като повод за развод — рече Марция, която добре знаеше, че само на нея се дължи, дето още не са плъзнали клюки за склонностите на Юлила. — Мисля, че трябва да проявиш търпение. Повече не мога да го крия от околните, страстта ѝ към виното става все по-видима. В мига, когато цял Рим научи, че жена ти е алкохоличка, ще имаш пълното морално право да поискаш развод.

И това го казваше майката на Юлила.

— Ами ако слуховете започнат да се носят, докато ме няма?

— Аз съм нейна майка; мога да я изгоня по всяко време от дома ти. Ако случайно отсъстваш, ще я пратя във вилата ти в Цирцеи. Така ще можеш още щом се върнеш, да се разведеш с нея и да я затвориш някъде другаде. Някой ден алкохолът ще я вкара в гроба. — Тя се изправи, явно не понасяше зет си. — Наистина не те харесвам, Луций Корнелий — рече на тръгване, — но не мога да те виня за състоянието на дъщеря си.

— Дали сред зетъвете и снахите ти има някой, когото да харесваш? — полюбопитства Сула.

— Да, Аврелия — сопна се тъща му и излезе.

Сула я последва в атрия и замислено промълви:

— Чудя се къде ли се е дянала Юлила.

Изведнъж си даде сметка, че откакто Метробий дойде да го посети, жена му не е дала никакви признаци на живот. Без да знае защо, усети как го побиват тръпки.

— Предполагам, чака някой от нас двамата да я посети, за да започнем отново с кавгите — подметна майка ѝ. — Обикновено е така: щом започне деня си с разпавии, Юлила цял ден не спира, при това всеки път се напива до смърт.

Сула направи физиономия на дълбоко отвращение.

— Откакто избяга от кабинета ми, не съм я виждал. Малко след това дойде да ме види един стар приятел и тъкмо го изпращах, когато се зададохте ти и децата.

— Да, не ѝ е присъщо да се крие толкова дълго — съгласи се Марция и потърси икономата. — Да си виждал някъде господарката си?

— Последния път, когато я видях, отиваше към спалнята си — обясни той. — Да попитам ли прислужницата ѝ?

— Не, не се тревожи — хвърли тя кос поглед на Сула. — Може би ако сега отидем при нея двамата с теб, Луций Корнелий, и ѝ обясним какво я чака, ако не излезе от кочината, в която сама се вкара, тя ще се вразуми поне малко?

И така, майка и съпруг се натъкнаха едновременно на мъртвата Юлила, сгърчила се на пода на спалнята. Хубавият вълнен плат на дрехите ѝ беше попил голяма част от кръвта и тя лежеше облечена сякаш във влажен екарлат — като някоя nereida, излязла от пастта на незагаснал вулкан.

Марция стисна силно ръката на Сула, за да не падне; Сула я прегърна през рамо, за да ѝ даде опора.

И все пак дъщерята на Квинт Марций Рекс не беше жена, която да изгуби самообладание дори при такава ужасяваща гледка.

— Ето едно решение, за което не бях помислила — рече тя едва ли не невъзмутимо.

— Нито пък аз — отвърна Сула, който беше свикнал с всякакви кървища и спокойно наблюдаваше трупа на жена си.

— Ти какво ѝ каза?

Той поклати глава.

— Нищо чак толкова страшно, че да посегне на живота си. Или поне не си спомням да съм прекалявал с думите. Ако искаш, можем да разпитаме робите: те няма как да не са чули, ако не моите, то поне нейните думи.

— Не, не мисля, че ще е благоприлично да ги питаме — възрази Марция. В следващия миг тя изненадващо се притисна към зетя си,

сякаш търсеше закрила от нечия невидима сила. — В известен смисъл, Луций Корнелий, това е най-доброто разрешение за всички ни. По-скоро бих приела внуците си сираци, отколкото невинни жертви на една пияна жена. Все още са малки и по-лесно ще забравят. Видеха ли обаче на какво прилича майка им по-късно, ще я запомнят завинаги такава. — Опря глава на гърдите на Сула. — Да, това е най-доброто разрешение.

И изпод притворените ѝ клепачи потекоха издайнически сълзи.

— Ела, ще те изпратя до стаята ти — изведе я от обляната в кръв стаичка Сула. — Изобщо бях забравил за мечата си, какъв съм глупак!

— Че откъде ще знаеш в какви ръце ще попадне?

— Човек трябва да мисли за всичко.

Сула много добре знаеше защо Юлила е посегнала към мечата му; очевидно е гледала през прозореца, докато двамата с Метробий са били заедно. Марция не знаеше колко права е наистина, когато говореше, че самоубийството на дъщеря ѝ е най-доброто разрешение на въпроса. При това не му се налагаше да си цапа ръцете...

Магията бе подействала. Скоро след като новите народни трибуни встъпиха в длъжност на десетия ден от декември, се проведеха изборите за консули и Гай Марий отново набра пръв нужните гласове. Никой не можеше да не повярва на свидетелствата на Луций Корнелий Сула, още по-малко на твърденията на Сатурнин, че само един човек е способен да победи германите. Рим отново беше обхванат от германската истерия, която като водите на Тибър при наводнение завладяваше улица след улица, насочвайки се към сърцето му. Сицилия отново отиде на втори план, а нова криза не се очертаваше.

— Защото напоследък, веднага щом преодолеем една, изниква друга, кажи-речи изневиделица — обясняваше Марк Емилий Скавър на Квинт Цецилий Метел Нумидик.

— Така е, и да не забравяме Сицилия — процеди през зъби шурейт на Лукул. — Как *мога* Гай Марий да даде подкрепата си на онази *пипина* Ахенобарб и да махне Луций Лициний от управителството на Сицилия? Да сложи на негово място не друг, ами

точно *Сервилий Авгура*! Та какво е той, ако не още един нов човек, опитващ се да прикрие жалкия си произход със стара фамилия!

— Просто още един начин да ти подвие опашката, Квинт Цецилий — обясни му Скавър. — Гай Марий пукната пара не дава кой е управител в Сицилия, поне не сега, когато германите се задават. Ако ти наистина държеше на това Луций Лициний да запази мястото си, да си беше мълчал; така Гай Марий може би нямаше да се сети, че с Лукул сте съдружници и щеше на свой ред да си замълчи.

— Сенаторските списъци се нуждаят от щателна проверка — продължаваше да се възмущава Нумидик. — Ще се кандидатирам за цензор.

— Добра идея! Кого си си избрал за партньор?

— Братовчед си Капрарий.

— Още по-добра идея. Венера ми е свидетелка, че човек като него ще върши точно каквото му кажеш.

— Крайно време е да поизплевим Сената, да не говорим за конническото съсловие. Ще бъда строг цензор, Марк Емилий, имаш думата ми! — закани се Нумидик. — Сатурнин ще си ходи, както и Главция. Те са опасни хора.

— О, само това не! — завайка се Скавър. — Ако само не го бях обвинявал тъй несправедливо в спекулантство, Сатурнин можеше да се превърне в съвсем друг политик. И досега се чувствам гузен по въпроса за Луций Апулей.

Нумидик вдигна вежди.

— Скъпи ми Марк Емилий, трябва ти нещо освежително! Какво като мотивите за поведението на онзи Сатурнин могат да се търсят и у други? Важното е какъв човек представлява той, а не защо е станал такъв и можел ли е да стане друг. И затова трябва да си отиде, докато не е станало твърде късно — изсумтя той предизвикателно. — Правят си криво сметката онези, които ни отписват като политическа сила. Пък и ако не друго, догодина Гай Марий ще има да се съобразява с човек, който ще знае кога да слага пръти в колелата му, а няма да му играе по свирката като Фимбрия и Орест. Ще направим всичко възможно Квинт Лутаций да застане начело на армия и всеки, макар и най-незначителен негов успех ще бъде обявяван за достоен за триумф.

Защото електоратът беше посочил за втори консул Квинт Лутаций Катул Цезар, вярно, човек с по-малко влияние и политическа

сила, но все пак...

— Трън в очите ми — рече Марий.

— Затова пък брат ти ще е претор — напомни му Сула.

— И го пращат в Далечна Испания, за да не им се пречка.

Двамата настигнаха на улицата Марк Емилий Скавър, който се беше разделил с Нумидик на стълбите към Курия Хостилия.

— Държа да ти предам личните си благодарности за енергията и находчивостта, с които се справи със зърнената криза — поздрави го Марий.

— Стига изобщо някъде по света да се намира жито, Гай Марий, за нас, римляните, това няма да е проблем — отвърна му любезно Скавър. — Това, което ме тревожи, е, че току-виж някой ден житото изчезне навсякъде.

— Е, поне засега не се очертава такова мрачно бъдеще! Предполагам, че още за следващата жътва, в Сицилия ще бъде въдворен ред.

Скавър се възползва от възможността да му нанесе удар под пояса.

— Зависи. Току-виж сме изгубили всичко спечелено, след като за управител беше назначен този безмозъчен дрънкач Сервилий Авгур!

— Но войната в Сицилия вече е свършила — оправда се Марий.

— Надявай се да е така, консуле, лично аз съвсем не съм сигурен.

— А ти откъде изнамираш вече втора година жито за римляните, Марк Емилий? — намеси се бързо Сула, за да предотврати някой нежелан спор.

— От Азия — отговори му Скавър, доволен, че е имало на кого да се похвали за разсъдливостта си. Той наистина се гордееше с поста си на *куратор аноне*, хранител на римските житници.

— Да не би само в една затънтена провинция да се намират такива добавъчни количества? — учуди се Сула.

— В действителност там и един *модий* няма къде да ожънат повече от необходимото за преживяването им — отвърна уклончиво Скавър. — Не, за всичко трябва да благодарим на понтийския цар Митридат. Той е още доста млад, но затова пък крайно предприемчив. Като завладя цялото северно крайбрежие на Евксинския понт, сложи ръка върху богатите на жито долини на Танаис, Бористен, Хипанис и

Данастрис. За царство Понт са добре дошли големите доходи, които изкарват от препродаването на кимерийското зърно в азиатската ни провинция. Нещо повече, смятам да се доверя на инстинкта си и да купя и за догодина жито от азиатската провинция. Младият Марк Ливий Друз отива квестор в Азия и съм му заръчал да ме представя пред понтийците.

Марий не пропусна да измърмори:

— Не ще и съмнение, че с тъста си добре ще си прекарат. Нали Квинт Сервилий е в Смирна?

— Така е — отвърна Скавър, явно недоволен от това споменаване.

— Защо Марк Ливий не даде на Квинт Сервилий да плати сметките за кимерийското жито? — предложи Марий. — Той разполага с повече пари за целта дори от хазната!

— Това твърдение е напълно лишено от доказателства!

— Интересно дали така мисли и цар Копил.

Настъпи неловко мълчание, което след миг-два наруши Сула.

— Колко от азиатското жито стига до нас, Марк Емилий? Чувам, че с всеки ден пиратите стават все по-дръзки и опасни.

— Ами да ти кажа, не повече от половината — отвърна мрачно Скавър. — Всяко закътано заливче по бреговете на Памфилия и Киликия крие по някой и друг пиратски кораб. Разбира се, всички те по занятие са търговци с роби, но ако могат да си вземат без пари зърното за изхранване на робите, луди ли са да не се възползват от подобен шанс? Така си осигуряват и големи печалби, защото разходите им стават нищожни. Ако ли пък част от откраднатата пшеница остане неизядена, тогава те имат наглостта да ни я препродадат на цена, два пъти по-голяма от онази, която тъй и тъй вече сме платили. Така поне можем да сме сигурни, че договорените количества ще стигнат до нас, без да се намесят други пирати...

— Не е ли удивително — обади се Марий, — че дори и сред пиратите има хора средна ръка? Та не са ли всъщност всички такива? Нито риба, нито рак. Хем крадат, хем търгуват официално с Рим. И постигат чиста печалба, за която можем само да им завиждаме. Крайно време е да направим нещо по въпроса, Принцепс Сенатус, не е ли тъй?

— Така е, няма спор — споделяше мнението му Скавър.

— Ти какво предлагаш?

— На някой от действащите претори да се възложи сформирването на специална комисия — нещо като пътуващо управление, ако съществува такова понятие. Ще му дадем кораби и войници и ще му наредим да прочисти всеки залив по памфилийския и киликийския бряг от пиратските гнезда.

— Можем да го наречем управител на Киликия — предложи на свой ред Марий.

— Много добра идея!

— Ами тогава, Принцепс Сенатус, какво ни пречи да съберем назначените отци на заседание и да ги запознаем с проекта си?

— Така и ще направим — улови се за подадената му ръка Скавър. — Знаеш ли, Гай Марий, никога няма да престана да те мразя заради личните ти амбиции, но за мен ти си от малкото римляни, способни да минават от думи към дела, без да се превръщат в палячовци.

— Но хазната ще пропищи като весталка, поканена да вечеря в крайпътен бордей — отбеляза развеселено Марий.

— Да пищи колкото си ще! Ако не се разправим навреме с пиратите, търговията между Изток и Запад някой ден може да се прекрати напълно. Кораби и войници... — замисли се Скавър. — Колко ли ще ни трябват според теб?

— О, осем или десет флотилии и... да речем, десет хиляди души, обучени да се сражават по море. Ако, разбира се, можем да ги намерим — пресметна Марий.

— Можем да ги намерим — увери го Скавър. — Ако трябва, ще наемем кораби и войници от Родос, Халикарнас, Кносос, Атина, Ефес. Не се тревожи, ще намерим кого да пратим.

— Начело трябва да сложим Марк Антоний — отсъди Марий.

— Какво? Надявам се, че нямаш предвид брат си.

Марий се усмихна; явно, че репликата не го беше засегнала.

— Също както и аз, Марк Емилий, брат ми Марк Марий е човек от село. Докато всички Антонии обичат да скитат по моретата.

Скавър се засмя.

— Обичат и да ги погребват по моретата!

— Така си е. Но нашият претор Марк Антоний е мъж на място. Смятам, че ще се справи с работата.

— И аз мисля, че ще успее.

— А междувременно — намеси се Сула — хазната вече до такава степен ще е свикнала с парите, които Марк Емилий сипва в кесииите на търговците на зърно и на пиратите, че разходите по поддържането на бедняшките армии няма да й направят почти никакво впечатление. Защото и Квинт Лутаций ще се види принуден да сформира армия от пролетарии.

— О, Луций Корнелий, личи си, че отдавна си на служба при Гай Марий! — разочарова се Скавър.

— И аз си мислех същото... — каза Марий, но не довърши изречението си.

Сула и Марий заминаха обратно за Трансалпийска Галия през втората половина на февруари, след като се бяха погрижили за подобаващо погребение на Юлила. Марция се беше съгласила да остане да живее у Сула, за да се грижи за децата му по време на отсъствието му.

— Но — не пропусна да му напомни тя, — не можеш да разчиташ да стоя тук вечно, Луций Корнелий. Вече прехвърлям петдесетте и ми се ще да се преместя на кампанския бряг. Старите ми кокали вече трудно понасят римската влага. Най-добре си намери нова жена, която да бъде за децата истинска майка, пък и да им роди още някое братче или сестриче, с което да си играят.

— Ще трябва да почакам първо да свършим с германите — на свой ред й напомни зет й, който се опитваше да се държи възможно най-любезно с тъща си.

— Добре тогава, след германите — примири се Марция.

— Да речем, две години, ако ги смятаме от днес — подхвърли Сула.

— Две? Ами, една, най-много!

— Може и една да е, но ти, майко, си прави сметките за две.

— Но нито ден повече, Луций Корнелий.

Сула я изглежда изпитателно и едната му вежда заигра лукаво.

— Най-добре тогава да ми търсиш жена от днес.

— Шегуваш ли се?

— Не, не се шегувам — тросна се малко нервно той, тъй като някои въпроси вече му дотягаха. — Как я мислиш, че докато се бия с

германите, ще мога да хвърлям някое и друго око на римските девойки, да си избирам? Ако наистина държиш да напуснеш Рим, най-добре ми намери овреме годеница.

— Каква жена би харесал?

— Каквата ще да е! Само да съм сигурен, че ще се грижи за малките — заръча Сула.

По тази, а и по други причини беше доста доволен, че ще напускат Рим. Колкото повече стоеше у дома си, толкова повече му се искаше да се види с Метробий, а колкото повече се срещаше с Метробий, толкова повече и апетитът му към младежа щеше да се изостря. Пък и самият Метробий вече не беше малко момче, а зрял мъж и нямаше да се остави тъй лесно да го водят за носа; нищо чудно и да имаше свое мнение по въпроса за връзката им. Да, за Сула беше най-добре да стои далеч от Рим! Единствено децата щяха да му липсват — онези малки, чаровни палавничета. Баща им можеше да се губи с месеци и години, но щом се върнеше у дома, те го посрещаха с разтворени обятия и милион целувки. Защо и възрастните не можеха да се обичат помежду си така? Отговорът беше прост. В любовта към възрастните винаги имаше егоизъм и задни мисли.

Сула и Марий бяха оставили втория консул Квинт Лутаций Катул в разгара на подготовката на нова армия. Когато те тръгнаха, той се жалваше до небето, че няма друг избор, освен да прибегне до услугите отново на пролетарии.

— Разбира се, че ще набираш пролетарии! — отсече кратко Марий. — И няма защо да ми хленчиш на мен. Не бях аз този, който загуби осемдесет хиляди войници при Араузио, да не говорим за останалите, изклани преди това!

Разбира се, това беше достатъчно да затвори устата на Катул Цезар, но пък и той като истински аристократ знаеше кога да говори и кога да мълчи, скърцайки със зъби.

— Бих се радвал, ако не прехвърляш всеки път прегрешенията на приятелчетата му върху него самия — не се сдържа Сула да направи забележка на Марий.

— Тогава той да престане да ме занимава със своите пролетарии! — измърмори недоволено Марий.

Сула нямаше какво да възрази.

За щастие всичко в Галия си беше по местата; Маний Аквилей се беше погрижил армията да не се разпусне и да поддържа бойния си дух, като за целта бяха издигнати още няколко моста и акведукта и изучени множество нови физически упражнения. Квинт Серторий се бил върнал в лагера, но после пак запитал към германите, твърдейки, че сред тях може да свърши повече полезна работа; имал намерение да тръгне заедно с кимврите при похода им и да предава по някакъв начин сведения за тяхното придвижване на Марий. Войниците в легионите започваха да тръпнат в нетърпение най-после да влязат в бой.

Тази година в календара трябваше да бъде вмъкнат още един цял месец февруари, но веднага си пролича разликата между новия върховен понтифекс Ахенобарб и покойния Далматик. Ахенобарб не виждаше никакъв смисъл месеците да вървят според сезоните и март премина изцяло при зимни условия, понеже календарът беше тръгнал да изпреварва годишните цикли. Понеже римската година имаше само триста петдесет и пет дни, беше прието на всеки две години да се добавя един месец от двадесет дни, обикновено в края на февруари. Но това зависеше единствено от волята на колегията на понтифексите и ако върховният понтифекс не беше човек на място, календарът се оказваше несправедливо пренебрегнат. Както и стана сега.

За щастие скоро, след като Сула и Марий се върнаха към ритъма на лагерния живот в Галия, до тях стигна писмо от Публий Рутилий Руф.

„Явно годината наистина ще е пълна със събития, затова се чудя най-вече откъде да започна. Разбира се, всички мишки чакаха само котката да се махне, за да основат своето мише царство на Форум. Предполагам, че котката още е била в Оцелум, когато на Форум се установи новата власт.

Ще започна да ти разправам за нашите скъпи и високо тачени цензори Прасчо и послушният му братовчед Козльо^[1]. От известно време Прасчо беше говорил наляво и надясно — естествено само не и в твое присъствие, — че след като вече е избран за цензор, смята

да «даде очистително на Сената», мисля, че така се изразяваше.

Във всеки случай вече едно е ясно: двамата няма да играят ролята на симпатични, застаряващи старчоци, както имаха навик да се държат повечето цензори в последно време. Държавните контракти, изглежда, ще се сключват по всички правила и от тях ще се ползват само онези, които хем дават пари, хем имат заслуги пред народа. Това не им попречи от самото начало да се скарат с хазната, настоявайки тя да заплати за ремонта и украсата на някои храмове, твърде бедни, за да се поддържат сами, да не говорим за мраморните клозети в жилищата на тримата главни фламбини, собственост на държавата, както и в дома на рекс сакрорум и върховния понтифекс. Лично аз предпочитам да си върша работата, седнал върху обикновени дъски — мраморът е твърд и студен! Страстите се разгоряха особено когато Прасчо спомена за клозетите в Домус публикус — хазната не пропусна да възрази, че настоящият ни върховен понтифекс е тъй и тъй пребогат, така че защо не си плати сам за мрамора в клозета.

Нататък цензорите ни се заеха с по-обикновените държавни контракти и според мен се справиха твърде задоволително. Желаете имаше много, наддаванията се проведоха бързо, а и се съмнявам, че е имало време за тъмни сделки.

Разбира се, двамата герои привършиха толкова светкавично с деловата страна от задълженията си не за друго, а за да използват останалото време от мандата си в преглеждане на сенаторските и конническите списъци. Само два дни, след като и последният договор беше сключен — кълна се, че те за един месец наистина успяха да свършат работа, която би отнела на други цели осемнадесет, — Прасчо свика трибутните комициите на концио, на което да бъдат изчетени поименно всички действителни членове на Сената, заедно с кратки бележки относно имущественото им състояние и моралните им

устои. По всяка вероятност Сатурнин и Главция са били предупредени овреме, че имената им ще липсват от списъка, защото когато народното събрание започна да заседава на Форума, сред тълпата се оказаха и много наемни гладиатори и други яки момчета, които допреди никой не бе подозирал, че имат вкус към политиката.

Веднага щом Прасчо обяви, че с Козльо премахват Луций Апулей Сатурнин и Гай Сервилий Главция от сенаторските списъци, Форумът се превърна в бойно поле. Гладиаторите взеха на щурм рострата и пред очите на цял Рим смъкнаха Прасчо от трибуната, зашивайки му всеки по реда си един-два шамара с тежките си лапи. Явно, че приложената в случая техника е някакво нововъведение, с което авторът е искал да се увери, че жертвата няма да бъде умъртвена по погрешка. Затова и никъде не се виждаха тояги или каквито и да е тежки предмети. Сред тълпата подобен прием беше наречен «ограничено насилие». Работата беше добре организирана, защото гладиаторите действаха мълниеносно: Прасчо беше прехвърлян от човек на човек и вече беше стигнал началото на Кливус Аргентариус, когато най-сетне Скавър, Ахенобарб и някои други добри люде успяха да го откопчат от смъртоносната прегръдка на биячите и да го изведат на безопасност в азилума пред храма на Юпитер Оптимус Максимус. Главата му беше станала точно два пъти по-голяма и очите му не се виждаха от подутини, устните му бяха спукани на няколко места, от носа му течеше кръв като от фонтан, ушите му бяха изгубили формата си, а веждите му бяха изчезнали под жестоки аркади. За няколко минути Прасчо беше придобил вид на древен гръцки боксьор, който се връща от олимпийските игри.

Между другото, как ти харесва названието, което сами си лепнаха привържениците на крайно консервативните възгледи? Бони, добрите люде. Скавър твърди, че го е измислил едва след като Сатурнин започна публично да нарича противниците си «майстори на политиката». Явно е забравил — а не би трябвало, — че

тъкмо с това име — бони — навремето и Гай Гракх, и Луций Опимий наричаха хората от своите фракции. Но да се върна на разказа си!

След като се увери, че братовчедът Нумидик е в безопасност, братовчедът Капрарий възстанови реда в комициите. Зазвучаха фанфари и наред настъпилото мълчание той обяви, че не е съгласен с искането на колегата си и затова Сатурнин и Главция щели да останат в списъка на сенаторите. Вярно, че Прасчо изгуби тази първа битка, но методите на политическа борба, които прилага Сатурнин, са ми крайно неприятни. Той самият твърди, че е против насилието, но бил благодарен за подкрепата, която толкова спонтанно му оказал народът.

Простено ти е да мислиш, че с това всичко се е свършило. Само че грешиш! Веднага след това премеждие цензорите се заеха да проверяват финансовото положение на конниците и за тази цел си построиха хубавичък трибунал близо до Курциевото езеро — естествено, дървена конструкция, но издигната за максимално удобство и на цензори, и на граждани. Бяха сложени специално две стълби, така че явяващите се пред конническите списъци да се качват от едната страна, да отговарят на въпросите на цензорите и щом бъдат освободени, да слизат от обратния край. Изобщо добре направено. Знаеш какъв е редът: всеки конник или желяец да се запише в конническото съсловие трябва да донесе документи, с които удостоверява към коя триба принадлежи, къде се е родил, има ли римско гражданство, служил ли е в армията, къде, кога и колко време, каква е движимата и недвижимата му собственост, какви са годишните му доходи.

Макар че са нужни няколко седмици да се разбере дали наистина всички кандидати да стават консули разполагат с нужния минимум от 400 000 сестерции годишен доход, на процедурите по записването им в цензорските списъци се гледа като на едно от зрелищата в Рим и през първите дни винаги се събира тълпа. Както се

събра и тази година. Бедният Прасчо сам си заслужаваше да бъде наречен зрелище! Вместо да потъмнеят, отоците му бяха приели синкавожълтеникав цвят, а белезите от армадите изглеждаха като дебели черни линии, изписани над очите му. Подутините бяха спаднали донякъде и цензорът ни можеше да гледа, заради което сигурно ще е съжалил, когато късния следобед на първия ден видя кой се задава с горда крачка към новоиздигнатия трибунал!

Не друг, а самият Луций Еквиций, самообявеният се незаконороден син на Тиберий Гракх! Нашият изчака реда си и застана именно пред Нумидик, не пред Капрарий. Като видя пред себе си Еквиций и наобиколилата го групичка писари, които всички държаха по няколко свитъка документи, Прасчо застина на мястото си в следващия миг се обърна към своя секретар, за да му съобщи, че са свършили със списъците за деня и би ли махнал това създание, което стърчи пред масата му?

— Хайде, все ще намериш някоя минутка да ми отделиш — настоя Еквиций.

— Добре тогава, какво искаш? — попита го надменно Прасчо.

— Искам да бъда записан като конник — заяви Еквиций.

— Не и докато цензорският луструм ми е даден на мен! — твърдо му отказа добрият човек Прасчо.

Трябва да признаем и на Еквиций, че се държеше възпитано и търпеливо. Обиколи с поглед цялата тълпа, насъбрала се пред подиума на цензорите, и изведнъж се оказа, че гладиаторите и яките момчета пак са се появили отнякъде.

— Не можеш да ми откажеш току-така, Квинт Цецилий. Отговарям на всички условия.

— Не си познал! — сряза го Нумидик. — Не отговаряш на най-важното — не си римски гражданин.

— Напротив, такъв съм, уважаеми цензоре — поправи го Еквиций на висок глас, така че да го чуят всички зяпачи наоколо. — Получих римско гражданство

след смъртта на господаря си, който ми го предаде заедно с името си и цялото си имущество. Това, че предпочетох да запазя майчиното си име, не е важно. Разполагам с доказателства, че съм освободен и че съм бил осиновен от господаря си. Не само това, ами съм служил в легионите в продължение на десет години, при това като римски легионер, а не като съюзник.

— А пък аз няма да те запиша конник, а когато започнем с преброяването на римските граждани, няма да те впиша и като такъв — инатеше се Нумидик.

— Но аз вече се ползвам с римско гражданство — продължаваше да държи на правото си Еквиций. — Аз съм римски гражданин, трибата ми е Субурана, служил съм десет години в легионите, никой не може да ме упрекне в непочтеност или неморалност, притежавам четири инсули, десет кръчми, сто югера земя в Ланувиум, хиляда югера земя във Фирмум Пиценум, пазар във Фирмум Пиценум, разполагам общо с годишен доход повече от четири милиона сестерции, така че ставам и за сенатор. — Еквиций щракна с пръст на свитата си и всички писари пристъпиха крачка напред, за да разгънат пред цензорите всички документи, които носеха. — Имам доказателства, Квинт Цецилий.

— Хич не ме е грижа колко хартийки ще ми донесеш, ти невъзпитана, проста гъба такава, още по-малко ще повярвам на свидетелите, които ми доведеш да говорят в твоя полза! — разкрещя се Прасчо. — Няма да те призная за римски гражданин, още по-малко ще те включа в Ордо Еквестер! Майната ти, сводник нещастен! Разкарай ми се от главата!

Еквиций се обърна с лице към тълпата и простря широко ръце в отчаян жест.

— Чувате ли? — попита той зяпачите. — Аз, Луций Еквиций, синът на Тиберий Семпроний Гракх, съм нямал правото да се считам за римски гражданин и за конник!

Прасчо скочи на крака толкова бързо, че Еквиций дори не усети как е застанал зад гърба му. В следващия миг

ЕКВИЦИЙ получи здраво дясно кроше в челюстта си, подарък от достойния ни цензор, и се повали най-безславно по задник на дъските. От болка и от изненада устата му беше увиснала безпомощно, а пред очите му навярно са се въртели звезди посред бял ден. В следващия миг Прасчо му тегли и един шут, пращайки Еквиций през ръба на подиума долу в тълпата.

— Майната ви на всички! — изрева той и размаха юмрук над зрители и гладиатори. — Махайте се от очите ми и изнесете това лайно, което се прави на римлянин!

След което се повтори старата история, само че този път гладиаторите не налагаха Прасчо по лицето. Сграбчиха го и го свалиха долу на площада, където го заудряха, където и както им падне по тялото — с юмруци, с ритници, с глави, с всичко. В крайна сметка Сатурнин или Главция — вече не си спомням кой точно — трябваше да се намеси, за да издърпа пребития Нумидик от хватката на нападателите му. Предполагам, че в плановете им не е влизало убийството на Нумидик. След това Сатурнин се качи на подиума, за да успокои тълпата и да остави Капрарий да си каже думата.

— Аз не съм съгласен с колегата си и лично поемам отговорността да впиша Луций Еквиций в редовете на Ордо Еквестер! — изблея той целият преbledнял като платно. Мисля, че през цялата си военна служба не е виждал такова насилие.

— Запиши името на Луций Еквиций в списъците! — излая му Сатурнин.

И Капрарий послушно записа името в един от свитъците.

— А сега всички по домовете! — обърна се Сатурнин към тълпата.

И тълпата послушно си тръгна към домовете, отнасяйки Луций Еквиций на рамене.

Прасчо беше в неописуемо състояние. Мисля, че е изкарал истински късмет, задето изобщо е оживял. И да не ти разправам каква ярост го беше обхванала! Първата му

работа беше да се нахвърли върху братовчед си Козльо, че още веднъж се е поддал на силата. Бедният Козльо как не се разрева, не знам. Във всеки случай нямаше какво да отвърне на обвиненията.

— Гъсеници! Жалки гъсеници, това са те! — повтаряше Прасчо, докато се опитвахме да превържем счупените му ребра — бяха поне няколко — и да видим какви други рани се крият под тогата му. Знам, че всичко изглежда крайно глупаво, Гай Марий, но не можем да не се възхитим на смелостта на Прасчо!“

Марий вдигна поглед от писмото и се начумери.

— Чудя се докъде смята да отиде Сатурнин?

Но Сула разсъждаваше за съвсем други и значително по-малко важни неща.

— Плавт! — най-сетне откри той, каквото търсеше.

— Какво каза?

— *Боните*, добрите люде! Гай Гракх и Луций Опимий, сега нашият Скавър, всички твърдят, че те са измислили термина *бони*, за да кръстят с него поддръжниците си, но всъщност именно Плавт го е използвал пръв преди сто години, наричайки така плутократите и големите патрони в Рим! Спомням си, че го чух за пръв път при едно представление на Плавтовата „Пленници“, поставена още по времето, когато Скавър беше куриатен едил. Това беше една от първите пиеси, които съм гледал.

Марий го гледаше недоумяващо.

— Луций Корнелий, не виждам какво толкова има да си блъскаш главата върху това, кой и кога е измислил някаква си думичка. Трябва да наблюдаваш нещата откъм съществената им страна! Само някой да спомене театър и целият свят престава да съществува за теб.

— Опа, извинявай! — рече Сула, който обаче бе убеден, че няма за какво да се извинява.

Марий продължи с четенето.

„А сега да се прехвърлим от Форум в Сицилия. Там са се случили междуременно куп неща, все от лоши по-

лоши. Някои биха се сторили забавни за човек с черно чувство за хумор, други направо не може да ги побере умът на човек.

Както знаеш — но все пак да ти поосвежа паметта, защото ми е неприятно да разказвам края на истории, на които слушателят вече е забравил началото, — края на миналата година завари Луций Лициний Лукул стегнал в здрав обръч крепостта на робите Триокала с намерението да ги умори от глад. Разправят, че бил вдъхнал смъртен ужас в душите им, като натоварил глашатай да им повтаря всеки ден приказката как някакъв обсаден от римляните град бил пратил на обсадителите си послание, че жителите му разполагали с провизии за десет години напред, и как римляните отвърнали, че в такъв случай ще вземат града на единадесетата.

В действителност Лукул си бил свършил работата чудесно. Триокала била затворена от всички страни с дървени палисади, обсадни кули, заслони, зад които да се крият нападателите. Стените ѝ били постоянно заплашвани от катапулти и други обсадни машини, а естествената пукнатина в терена, която служела като защитен ров на обсадените, била запълнена с камъни и чакъл. След като привършил с всичко това, Лукул нареди да се изгради мощен римски лагер, така че дори робите и да успеят да разкъсат римския обръч, да не могат да изненадат неприятелите си с внезапна атака. След това скръстил ръце и зачакал зимата да мине. Неговите хора били настанени все едно у домовете си, а главнокомандващият спокойно чакал пълномощията му да бъдат удължени и за следващата година.

Само че през януари се разбрало, че новият управител ще се казва Гай Сервилий Авгур, а пък с официалното писмо от Сената дошло и друго — от Прасчо Метел Нумидик, в което се изброявали всички подробности около скандалното деяние, което подготвили Ахенобарб и неговият гъзоблизец Авгура.

Ти не познаваш много добре Лукул, Гай Марий, но съм имал достатъчно случаи да го разбера що за човек е. Като много други от неговия сой и той представлява хладния, спокоен и стоящ високо над нещата от живота благородник. Сещаш се, тъкмо човек, който да те погледне с пренебрежение и от погледа му да разбереш какво ти казва: «Аз съм Луций Лициний Лукул, римски патриций от стара и славна фамилия, и ти си имал голям късмет, задето съм благоволил да те удостоя с височайшето си внимание.» Но под тази каменна фасада той крие съвсем различен тип характер: гневен, страстен, изключително честолюбив, зарекъл се да не остави ни една обида ненаказана. Така че когато получил новините, той ги възприел на пръв поглед спокойно и невъзмутимо с примирението на човек, който си знае мястото. В следващия миг обаче се захванал най-систематично да събаря палисади, да троши обсадни кули, катапулти, костенурки, тарани, да изравя чакъла от засипания с толкова усилия ров. Всичко, което било от дърво, минало през огъня, а камъните, чакълът, глината, всичко, което войските му били използвали за строителен материал, било отнесено и разпратено по четирите посоки на света. Най-накрая Лукул унищожил и собствения си лагер, изгаряйки и последната греда.

Мислиш, че с това се е успокоил? Ни най-малко, едва сега започвал. След като се върнал от Триокала, накарал да се унищожат всички документи в Сиракуза и Лилибеум, които свидетелствали, че в провинцията е управлявал претор с неговото име, после с цялата си седемнайсетхилядна войска се насочил към пристанището Агригентум.

Квесторът му се оказал безотказно предан и помагал на Лукул във всичките му намерения. Армията му си получила заплатите, а в Сиракуза се пазели парите от разпродажбата на плячка от битката при Хераклея Миноа. Лукул се захванал на място да глобява всички сицилианци, неримски граждани, задето били упражнявали натиск върху Публий Лициний Нерва, предишния управител, и

събраните пари отишли при останалите. Най-накрая конфискувал и част от бюджета, току-що пристигнал от името на Сервилий Авгура, и с нея наел кораби, с които да върне войниците си по домовете.

На брега при Агригентум той официално уволнил всички легионери, като им раздал до последната сестерция парите от пляката и от наложените глоби. Да знаеш, че войниците на Лукул били пъстра картинка, което е свидетелство, че италиейската бедняшка класа е не помалко изтощена от постоянното набиране на войски на полуострова. Освен римските и италиейските ветерани, които Лукул успя да събере в Кампания, той разполагал още с цял легион и няколко допълнителни кохорти войници от Витиния, Гърция и Македонска Тесалия. Ако си спомняш случая, именно по повод на тези войски Никомед, царят на Витиния, казал, че в царството му нямало войници, защото римските лихвари били заробили всички свободни люде. Доста нагло твърдение, свързано естествено с освобождаването на робите-италиейци — Никомед си мислел, че след като царството му е приятел и съюзник на римския Сенат и народ, би следвало и робите-витинци да видят свободата си! Разбира се, Лукул го сложи на мястото му и получи исканите витински войници.

Та така. Витинските войници си отишли във Витиния, римските и италиейските — в Рим и Италия. Всеки от тях с документ, че е бил уволнен лично от главнокомандващия. След като по този начин ликвидирал напълно с управителството си в Сицилия, Лукул на свой ред отплавал към дома.

Веднага щом римляните вдигнали обсадата на Триокала, цар Трифон и съветникът му Атенион излезли от крепостта и начело на отново развилнелите се роби тръгнали да плякосват и опустошават Сицилия. В момента робите са напълно убедени, че победата клони на тяхна страна и дори са възприели следния девиз: «Вместо ние да сме роби, да командваме на роби!» В цялата провинция нищо не е засято и градовете едва побират

бегълците от селата. Още веднъж Сицилия се е превърнала в подобие на злощастната Троя.

Тъкмо в тази прекрасна и животворна обстановка на острова се появил Сервилий Авгура. Разбира се, трябвало му дълго време да осмисли положението. След което тръгнали едно след друго съзлививи писма до покровителя му Ахенобарб.

Междувременно Лукул се върна в Рим и започна отрано да се подготвя душевно за неизбежното. Когато Ахенобарб го обвини пред Сената, че умишлено е унищожил римска собственост — имаха се предвид най-вече обсадните съоръжения и римският лагер при Триокала, — Лукул го изгледа, навирил надменно нос, и му заяви, че през цялото време живял с чувството, че новият управител ще иска да започне нещата наново, тъй както ги разбирал той. Самият Лукул обичал да оставя всичко така, както го е заварил, и тъкмо тъй постъпил и в Сицилия — оставил я, както я бил заварил. Най-голямата мъка на Сервилий Авгура била липсата, на каквато и да е римска армия на острова. Е, може и да е разчитал на кохортите на Лукул, но защо не си бил направил труда официално да помоли те да му бъдат преотстъпени? Никой не бил говорил пред Лукул за никакви войници, така че той се сметнал в правото си да освободи своите.

— Оставих за Гай Сервилий Авгур една Сицилия, чиста като току-що избърсана восъчна таблица — хвалеше се Лукул пред Сената. — Изтрил съм всичко написано от мен. Гай Сервилий Авгур е нов човек, а напоследък новите хора доказаха, че обичат да вършат всичко по някакъв свой си начин. Затова реших, че му върша услуга.

Разбира се, без армия Сервилий Авгура трудно би могъл да постигне някакъв успех в Сицилия. Особено след като Катул Цезар пресушава цяла Италия в търсене на войници за легионите си, а току-що уволните се Лукулови ветерани с техните понапълнени кесийки са се изпокрили вдън земя, едва ли е възможно да се сформира нова армия за Сицилия.

Лукул добре съзнава, че го чака най-вероятно съд! Но мисля, че това не го тревожи особено. Изживял е безграничното удовлетворение да лиши Сервилий Авгура от всякакви шансове да му отнеме лаврите, а за човек като Лукул това е изключително важно, дори цената да е съдебен процес. Затова сега се е хванал да осигури синовете си, преди Ахенобарб и Авгура да са се възползвали от новоустановения според Сатурниновия закон съд за държавна измяна. Попълван само от конници, съдът нищо чудно да му лепне някое изгнание и на него. Лукул е прехвърлил каквото може от собствеността си на големия си син Луций Лукул, а малкия, който вече е на тринадесет години, е дал за осиновяване при Теренции Вароните. Това поколение никой във фамилията на Вароните, която е баснословно богата, не се е сдобил със син, така че малкият Марк е добре дошъл.

Чух от Скавър, че Прасчо, който по разбираеми причини е разтревожен нещо да не се случи със зет му, тъй като ще трябва да прибере отново у дома си скандално известната си сестра Метела Калва, говорил как и двамата му племенници твърдо се заричали, дойде ли им времето, да си отмъстят на Сервилий Авгура. По-големият син, Луций Лициний Лукул, нямало да види бял ден, докато не отмъсти за баща си, изпаднал в немилост единствено заради незнаещата граници амбиция на някакъв си нов човек. След като момчето прилича толкова на баща си по външност, защо да не му прилича и по характер?

Това е всичко засега. Ще те държа информиран, ако нещо интересно се случи. Бих искал да съм при теб, за да ти помогна срещу германите... Не толкова, че имаш нужда да ти се помага, колкото защото на мен не ми се стои въвн от играта.“

---

[1] Игра на думи: от Капрарий, името на втория цензор, и «капра» — на латински коза. — Б.пр. ↑

Ако се вярваше на календара, вече беше средата на април, когато Марий и Сула най-сетне получиха сигурни сведения, че германите се готвят да напуснат земите на атуатуците. Месец по-късно Серторий се появи лично в лагера на римляните, за да докладва, че Бойорикс до такава степен е съумял да спои в едно цяло различните германски народи, че планът му навярно щял да бъде изпълнен, както го е замислил. Кимврите и по-малките гало-германски народи вече били тръгнали по поречието на Рен, докато тевтоните били прехвърлили Моза и напредвали на юг.

— По всичко изглежда, че наесен германите наистина ще достигнат границите на Италийска Галия от три страни едновременно — въздъхна тежко Марий. — Би ми се искало лично да посрещна Бойорикс, когато се покаже по горното течение на Атезис, за да го поздравя, но не би било разумно. Първо, трябва да се разправя с тевтоните, за да ги лиша от възможността да помогнат на другите. Да се надяваме, че тевтоните ще вървят най-бързо от трите крила, поне докъм Друенция, защото дотам няма да изкачват никакви планини. Ако успеем да разгромим тевтоните някъде тук, ако успеем да унищожим напълно силите им, тогава може би ще имаме достатъчно време да прехвърлим прохода Монс Генава и да пресрещнем Бойорикс и кимврите му, преди да са нахлули навътре в Италийска Галия.

— Значи не мислиш, че Катул Цезар може да се справи сам с този Бойор? — обади се Маний Аквилей.

— Убеден съм, че не би могъл — отсече Марий.

По-късно, когато беше останал насаме със Сула, Марий се разпростря по-нашироко върху съмнителните качества на колегата му консул; защото вече се знаеше, че щом въоръжи армията си и я обучи достатъчно добре, Квинт Лутаций Катул ще се насочи сам нагоре по течението на Атезис, за да спре Бойорикс.

— Ще разполага с шест легиона и има цяла пролет и лято да ги стегне, както трябва. Но уви, той не е пълководец, който може да се справи с такава ситуация — каза с тъга Марий. — Остава ни само да се надяваме, че Тевтобод ще дойде по-рано, ще му свием опашката, после ще прехвърлим Алпите с бърз марш и ще се присъединим към Катул Цезар, преди Бойорикс да е достигнал езерото Бенак.

Сула го погледна изпод вежди и убедено изрече:

— Няма да стане.

Марий въздъхна.

— Знаех, че така ще кажеш.

— И аз знаех, че знаеш, че така ще кажа — усмихна се Сула. — Не мисля, че след като го няма Бойорикс да ги подстрекава, двете други крила ще се разбързат чак толкова, че да изпреварят кимврите. Работата е там, че ти самият не би могъл да се окажеш на две места едновременно.

— Тогава оставам тук и ще чакам Тевтобод — взе крайно решение Марий. — Армията ми вече познава и последното стръкче трева между Масилия и Араузио, а и войниците ми искат тази победа, след като две години са стояли в бездействие. Тук шансовете им за победа са най-големи. Затова и аз ще остана тук.

— По това „аз“ заключавам, че имаш други планове за мен, Гай Марий? — предположи Сула.

— Точно така. Съжалявам, Луций Корнелий, че ще те лиша от заслуженото удоволствие да поизвиеш някое и друго тевтонско вратле, но мисля да те пратя при Катул Цезар като висш легат. Ти поне си патриций и аристократическият му стомах все някак ще те приеме.

Сула наистина беше безкрайно разочарован, затова сведе поглед.

— Какво мога да помогна аз, ако трябва да командвам чужда армия?

— Нямаше да се тревожа толкова, ако не виждах у колегата си същите симптоми, които навремето даваха и Силан, и Касий, и Цепион и Малий Максим. Но уви, Луций Корнелий, Катул Цезар не разбира нищо нито от тактика, нито от стратегия — мисли си, че още боговете, като са му отреждали да се роди знатен и богат, са му заложили в мозъка и способностите на пълководец; че му трябва само случай да ги прояви. Но както вече си научил сам, нещата далеч не са толкова прости!

— Така е, няма спор — съгласи се Сула.

— Ако Бойорикс и Катул Цезар се срещнат, преди да съм успял сам да мина в Италийска Галия, колегата ми ще допусне някоя съдбоносна грешка и германите ще изколят цялата му армия. А ако това се случи, не виждам какви шансове имаме ние, оцелелите, да спечелим войната. Кимврите са най-многобройни и имат най-добрия предводител от всички варвари. Освен това аз самият не знам почти нищо за ландшафта на Транспаданска Галия. Ако тук разчитам да

разгромя тевтоните с по-малко от четиридесет хиляди войници, то е защото познавам цялата област като дланта си.

Сула се опита с поглед да внуши на началника си, че заповедта му не е най-удачната, но Марий нямаше да се разколебае току-тъй.

— И какво очакваш от мен? — попита Сула. — Пълководец ще бъде Катул Цезар, не Корнелий Сула! Какво очакваш от мен?

Марий го сграбчи за ръката и силно го стисна.

— Ако знаех, щях да направлявам Катул Цезар оттук. Но ти, Луций Корнелий, успя да прекараш повече от година сред враговете варвари и да оцелееш под маската на един от тях. Умът ти сече по-дълбоко от меча ти, а и с меча не отстъпваш на никого. Не се и съмнявам, че каквото може да бъде направено армията на Катул Цезар да се спаси, ти ще си този, който ще го направиш най-добре.

Сула тежко преглътна.

— Значи заповедите ти са да спася армията му на всяка цена?

— На всяка цена.

— Дори ако цената е самият Катул Цезар?

— Точно така.

Пролетта разцъфна по градини и поляни, а след нея като някой триумфиращ пълководец победоносно пристигна и лятото и шествието му се заниза дълго-дълго по улиците на Рим. Тевтобод и неговите тевтони пресичаха земите на хедуите, за да навлязат в тези на алобругите, които заемаха цялата територия между горното течение Родан и река Изара, далеч на юг. Алобругите бяха войнствено племе, а и отколе таяха дива омраза към всичко римско; но германите вече бяха минавала веднъж през земите им, три години по-рано, и алобругите се бяха уверили, че не щат тевтони за господари. Затова между едните и другите варвари се захвана люта борба, която значително забави похода на германите. Марий започваше все по-често да крачи из главната си квартира, чудейки се какво ли става със Сула сега, когато част от армията на Катул Цезар се беше настанила на лагер по бреговете на Пад.

Катул Цезар бе поел на север по Фламиниевия път начело на шест легиона новобранци към края на юни. Толкова трудно се намираха годни да носят оръжие мъже в страната, че той се отказа от

намеренията си да сформира по-голяма армия. По Емилиевия път стигна до Бонония, където свърна във Вия Ания и излезе при известния със своите манифактури град Патавиум. Намираше се доста на изток от езерото Бенак, но като се имаха предвид несигурните и неудобни пътеки, които вървяха направо, да се заобиколи през Патавиум беше много по-удобно за такава голяма армия. Така легионите стигнаха до Верона, където се установиха на базов лагер.

До този миг Катул Цезар не беше направил нищо, което да се стори грешно или нередно на Сула, но легатът все повече се убеждаваше защо Гай Марий го е пратил в Италийска Галия, където уж нямаше нужда от такива като него. Сула откриваше колко прав е бил Марий, когато обрисуваше с няколко думи портрета на Катул Цезар. Аристократ до мозъка на костите си, надменен, арогантен, твърде самоуверен, това беше вторият консул и Сула неволно го сравняваше с Метел Нумидик. Работата беше там, че театърът на бойните действия нямаше да е отвъдморска Африка, нито неприятелят — беззъб колкото Метеловите нумидийци. При това Метел Нумидик е имал в щаба си хора като Гай Марий и Публий Рутилий Руф, пък ако ще и те да му навяваха разни спомени за кочините в Нуманция. Докато по пътя си нагоре към върховното командване Катул Цезар никога не се беше сблъсквал с военен от типа на Гай Марий, който да го запознае с някои истини на военното дело. И като кадет, и като военен трибун той беше служил при по-посредствени началници в по-маломасщабни войни — в Македония, в Испания. Допреди никога не бе имал случай да участва, камо ли сам да води истинска война.

Посрещането на Сула не вдъхваше особени надежди, че двамата с Катул Цезар ще се разбират, най-малкото, защото консултът си беше подбрал легати още в Рим, а в Бонония го чакаше някой си Сула с писмо от главнокомандващия Гай Марий, който му нареждаше от Трансалпийска Галия да включи помощника му в щаба си, при това като свой заместник. Подобна стъпка беше рискована, защото от правна точка беше неоправдана, но Гай Марий не бе имал друг избор. Катул Цезар прие Сула в щаба си, но отношенията им останаха ледени, а новопоявилият се легат срещаше навсякъде препятствия. Единственото, което издигаше малко патриция Корнелий в очите на началника му, беше благородният му произход, но пък и тук Сула губеше заради тъмното си минало. Освен това, след като бе имал

случай да участва в една сериозна война срещу Югурта и най-вече да извърши своя шпионски подвиг при германите, Сула нямаше как да не си спечели завистта на Катул Цезар. Ако консулт само подозираше каква е била истинската роля на Сула сред варварите, легатът му навярно би бил заклеймен напълно.

Както винаги, сега Гай Марий беше проявил отново като стратегически гений, пращайки при колегата си консул не Маний Аквилей, а тъкмо Луций Корнелий, нищо че и Аквилей би могъл да играе ролята на куче — пазач. Просто никой като Сула не беше способен толкова успешно да ходи по нервите на Катул Цезар — човекът започваше да живее с чувството, че зад гърба му все го дебне някой леопард, готов да се хвърли на врата му. И все пак, случеше ли се да поиска сметка на Сула за това или онова, онзи всеки път се измъкваше, сякаш нищо не е било. Нямаше друг легат толкова полезен, колкото Луций Корнелий; нямаше легат, толкова самопожертвувателен и готов да поеме на плещите си толкова голям дял от досадните всекидневни задължения на един римски пълководец. Но през цялото време Катул Цезар неясно *съзнаваше*, че нещо у Сула не е наред. Защо изобщо ще му праща свой човек Марий, ако не с някакъв таен замисъл?

Самият Сула с нищо не се опитваше да го успокои, да приспи страховете и подозренията му; напротив, целта му беше именно Катул Цезар да гледа на него постоянно със страх и подозрение; така той щеше рано или късно да се сдобие с власт, която началникът му никога нямаше да признае пред другите, но на която един ден щеше да се подчинява. За момента обаче Сула се задоволяваше с това да обикаля армията и да търси лично запознанство с всеки военен трибун или центурион, както и с немалко прости войници. Катул Цезар го беше оставил сам да бди за реда в лагера, както и да се занимава с физическите упражнения на легионерите. Вследствие на това Сула стана единственият висш легат от щаба, когото познаваха абсолютно всички в лагера и който се ползваше с уважението и доверието на войниците. Това беше жизненоважно за него и за плановете на Марий, в случай че се наложеше Катул Цезар да бъде елиминиран.

Не че Сула изобщо възнамеряваше да убие или да нарани, по какъвто и да е начин Катул Цезар; той продължаваше да бъде преди всичко римски патриций и дори да не изпитваше ни най-малко

съчувствие към началника си, нямаше как да забрави, че двамата принадлежат към една и съща обществена прослойка. Един Корнелий трябваше да пази своите събрата патриции дори от тях самите.

Под предводителството на Бойорикс кимврите преминаха своя маршрут завидно бързо. Заедно с Геторикс и следващите го тигурини, маркомани и херуски те бяха стигнали благополучно точката, където Ен се вливаше в Данубий, и чак там завиха право на юг към алпийските проходи, оставяйки Геторикс сам да води своите събрата към Италийска Галия. Скоро след това Бойорикс нахлуваше в земите на келтското племе брени, получило името си от легендарния галски цар Брен, едва не завзел навремето Рим. Именно те държаха в ръцете си прохода на Брен, най-ниския от всички проходи към Италийска Галия, но не им беше по силите да попречат на няколкостотинте хиляди кимври да го преминат.

През втората половина на квинктилис според календара, кимврите излязоха на брега на река Атезис, близо до устието на Изарк — планинския поток, който варварите бяха следвали на юг от прохода на Брен. Там, сред тучните алпийски поляни те се спряха да починат и да се насладят на гледката, която представляваха гордите алпийски върхове на фона на искрящо синьото небе. Там ги и откриха съгледвачите, пратени от Сула.

Колкото и да си мислеше, че се е подготвил за всякаква ситуация, Сула не беше и сънувал в какво положение може да го постави началникът му; за краткия престой в лагера на Катул Цезар той още не беше опознал консула достатъчно добре, за да предвиди отдалеч реакциите му и да знае как да ги парира.

— Докато съм жив, германски крак няма да стъпи на италийска земя! — заяви най-тържествено Квинт Лутаций пред щаба си в момента, в който се разбра, че кимврите са заели горното течение на Атезис. — Докато аз съм жив, германски крак няма да стъпи на италийска земя! — повтори той, за да прозвучи още по-убедително и стана от стола си, спирайки величествения си поглед върху всеки от легатите поотделно. — Да вървим.

Сула го зяпна.

— Да вървим ли? Къде да вървим?

— Нагоре по Атезис, естествено — отговори кратко Катул Цезар и по тона му пролича, че Сула трябва да е казал нещо твърде глупаво.

— Ще изтикам германите обратно в Алпите, преди някой ранен сняг да им е запречил пътя.

— И докъде ще вървим по Атезис? — настояваше да знае Сула.

— Докато ги срещнем.

— Да ги срещнем на такова тясно място?

— Точно така — кимна Катул Цезар. — Всички преимущества ще са на наша страна. За разлика от германите ние сме дисциплинирана армия и ще можем да се справим с тяхната разпасана сган. Това е шанс, който не трябва да изпускаме.

— Нашите шансове са най-големи там, където легионите ни могат да се разгърнат.

— Ще имат достатъчно място за разгръщане и по бреговете на Атезис — успокои го Катул Цезар и сложи край на спора.

Сула си тръгна от съвещанието умислен; умът му трескаво работеше какво решение следва да се вземе. Вече беше правил най-различни планове как да действа срещу кимврите и се беше надявал, че с малко ловкост и такт ще успее да наложи на началника си най-доброто решение — така че все едно не го е измислил той, ами самият консул. Сега се оказваше без никакъв план, който да предложи, и не виждаше как тепърва да го съставя. Нямахше как, Катул Цезар трябваше да се откаже от намеренията си.

Но Катул Цезар не се отказваше лесно от вече взето решение. Без да губи време, вдигна армията си на крак и заповяда легионите да тръгнат нагоре по течението на Атезис. Точката, в която излязоха на брега на реката, се намираще на седем-осем километра източно от езерото Бенак — най-голямото от няколкото прекрасни алпийски езера, които блещукаха на слънцето в полите на Италийските Алпи. Колкото по на север вървеше малката армия — всичко на всичко двадесет и две хиляди души пехота, две хиляди души конница и около осем хиляди души спомагателни части — толкова по-тясна и труднопроходима се оказваше долината на Атезис.

Най-накрая армията на Катул Цезар излезе при един затънтен търговски пункт, наречен Тридентум. Точно над него се издигаха един до друг три величествени върха, откъдето и местността беше получила името си: „Трите зъба“. Заради силния наклон Атезис се спускаше все по-устремно надолу, и така цяла година, защо черпеше водите си от планинските снегове, а те не се стопяваха изцяло дори в разгара на

лятото. Нагоре по реката долината се стесняваше още повече и човек можеше да следва само лъкатушещата пътека, започваща от малкия дървен мост над реката в горния край на селището.

Катул Цезар беше излязъл напред да огледа местността заедно с висшите офицери. Явно, че видяното му се нравеше, защото той не спираше да върти глава на една или друга страна и да кима доволно, след което възкликна:

— Напомня ми на Термопилите. Идеално място да спрем германите и да ги накараме да се върнат обратно на север.

— Спартанците, защитаваха Термопилите, са били избити до крак — напомни му Сула.

Катул Цезар го изгледа презрително.

— И какво значение дали и ние ще умрем, ако така отблъснем враговете?

— Само че ние няма да ги отблъснем, Квинт Лутаций! Да се върнат в планините по това време на годината, когато провизиите им са на привършване, а нататък ги дебнат само снегове? Това няма да стане. Още повече че на някакви си километри на юг ги чакат житото и свежата трева на Италийска Галия — поклати глава Сула. — Няма да успеем да ги спрем точно тук.

Останалите офицери се размърдаха неспокойно. Откакто бяха тръгнали нагоре по течението на Атезис, хладнокръвният Сула не спираше да се нервира и безпокойството му нямаше как да не се предаде и на останалите. У всекиго се загнездваше в една или друга степен чувството, че Квинт Лутаций наистина не знае какво върши. Пък и Сула с нищо не прикриваше несъгласието си с началника; ако наистина държеше армията на Катул Цезар да оцелее, той трябваше да спечели на своя страна поне някои хора от консулския щаб.

— Ще се бием тук — реши Катул Цезар и повече нямаше как да го разубедят. В съзнанието му плуваха образите на безсмъртния Леонид и на шепата смели спартанци, загинали заедно с него. Какво толкова, ако унищожат тялото му, когато ще си спечели безсмъртна слава?

Кимврите бяха съвсем наблизо. Дори на Катул Цезар да му хрумнеше да продължат нагоре, легионите му нямаше къде повече да отидат. Това не беше причина обаче консулт да не направи още една грешка, единствената възможна за момента: той твърдо настоя армията

му да се прехвърли от другата страна на дървения мост, където да построи лагера си. Мястото беше толкова тясно, че всеки легион издигна свой лагер, заклещен между два други. Най-последният от всички стануваше при самия мост.

— Явно съм бил ужасно разглезен — уж се жалваше пред *примус пилуса* на легиона при моста Сула. Центурионът беше здрав и набит самнит от Атина и се казваше Гней Петрей; целият легион се състоеше от самнити, все пролетарии, които си оставаха с ранг на съюзници.

— Как са те разглезили? — попита Гней Петрей, докато наблюдаваше през моста шуртящата вода в реката. Мостът дори нямаше парапет, от двете му страни бяха оставили само някакви трупи, колкото да знае човек къде върви.

— Като съм бил на служба все при Гай Марий — обясни Сула.

— Късметлия си бил — изцъка с език Гней Петрей. — И аз се надявах навремето да имам този шанс — жална се той и изсумтя презрително. — Но вече няма за кога, Луций Корнелий.

При тях беше и началникът на легиона, един от избраните от народа военни трибуни — не друг, а Марк Емилий Скавър Младши, синът на Принцепс Сенатус, неговото най-голямо разочарование в живота. Скавър Младши откъсна поглед от реката и се обърна неразбиращо към центуриона.

— Какво искаш да кажеш с това „няма за кога“, Гней Петрей?

Центурионът отново изсумтя.

— Искам да кажа, че на всички ни е съдено да измрем тук, трибуне.

— Да измрем? Всички? Защо?

— Гней Петрей иска да каже, млади ми Марк Емилий — обясни Сула с мрачен глас, — че още веднъж римската армия е била поставена пред пълна безизходица благодарение на още един инвалид — стратег от висше потекло.

— Не, тук бъркаш много! — възкликна Скавър. — Аз и преди забелязах, докато Квинт Лутаций обясняваше стратегията си, че не я разбираш, Луций Корнелий.

Сула намигна на центуриона.

— Ами че обясни ми я тогава ти, трибуне! Ето, целият съм слух.

— Виж сега: срещу нас има четиристотин хиляди германи, а ние сме всичко на всичко двадесет и четири хиляди души войници.

Следователно абсурдно би било да им даваме сражение на открито място — седна да философства младият Скавър, окуражен от вниманието в очите на тези две стари кучета. — Единственият начин да ги победим, е да ги притиснем на фронт, който да можем да покрием ние, но и който ще им попречи на тях да се разгърнат. Ще натиснем с всички сили и рано или късно, благодарение на по-големите си способности, ще ги принудим да отстъпят — те нали и без това все това правят, отстъпват.

— Значи така виждаш ти нещата — заклати глава Гней Петрей.

— Не ги виждам аз, просто така стоят! — натърти Скавър.

— Така ли стоят? — прихна да се смее Сула.

— Няма как, така трябва да стоят — отвърна му Гней Петрей и също започна да се залива от смях.

Младият Скавър ги изгледа недоумяващо. Подобна ирония го изпълваше със страх.

— Но моля ви, какво толкова смешно казах?

Сула избърса сълзите си.

— Смешно е, млади Скавре, защото е безкрайно наивно. — Той разпери ръка и показа с неясен жест планините наоколо. — Погледни! Какво виждаш?

— Планини — отговори Скавър, който продължаваше да недоумява.

— А да ти кажа ли какво виждаме ние? Виждаме пътеки, много пътеки, прокарани я от човек, я от добитък, я от диви животни. Не си ли забелязал тези мънички, синкави тераси, от които планините са заприличали на полите на древните минойки? На кимврите им трябва само да се изкатерят до височината им, да минат от тераска на тераска и след три дни ще са вече откъм гърба ни. А тогава, Марк Емилий, ще сме застанали като между чук и наковалня. С едно мръдване и ще ни размажат като хлебарки.

Младият Скавър пребледня като мъртвец и Сула и Петрей инстинктивно се надигнаха, за да го хванат, ако тръгне да пада в реката — цопнеше ли човек във водите ѝ, спасение нямаше.

— Нашият пълководец измисли крайно лош план — искаше сякаш да стресне младежа Сула. — По-добре щеше да е, ако изчакахме кимврите някъде между Верона и езерото Бенак, където бихме имали

хиляди възможности да им подготвим клопка и достатъчно терен да бягаме, ако трябва.

— Защо тогава някой не го *каже* на Квинт Лутаций? — беше си глътнал езика от страх Скавър.

— Защото и той е една дебела глава, та се не знае — махна с ръка Сула. — Не ще да чуе и дума, ако не се връзва с глупостите, които изпълват главата му. Ако на негово място беше Гай Марий, той винаги щеше да изслуша помощниците си. Но пък и на Гай Марий никой не би тръгнал да дава съвети! Не, Марк Емилий, нашият началник Квинт Лутаций Катул мисли, че е по-добре да се бием като при Термопилите. А ако си спомняш уроците по история, трябва да знаеш, че *една-едничка* заобиколна пътека беше достатъчна Леонид и другарите му да погинат.

На младия Скавър сякаш топка му заседна в гърлото.

— Извинете ме! — едва успя да изрече той и хукна към палатката си.

Сула и Петрей го проследиха с поглед как се държи за гърлото и се мъчи да не повърне.

— Това не е армия, ами жалка картинка! — не се стърпя да сподели Петрей.

— На армията нищо й няма — поправи го Сула. — Пълководците са жалка картинка.

— С изключение на теб, Луций Корнелий.

— Точно така.

— Замисляш нещо, нали? — подпита го Петрей.

— Вярно е — призна си Сула и се усмихна, оголвайки белите си зъби.

— А позволено ли ми е да попитам какво?

— Мисля, че ти е позволено, Гней Петрей. Само че ще ти отговоря привечер, при падането на здрача, става ли? На плаца на вашия самнитски легион — предложи Сула. — И аз, и ти сега ще тръгнем из легионите да каним всички *примус пилуси* и центуриони — началници на кохорти в армията да се явят по същото време на същото място. — Сула веднага направи някаква сметка наум. — Това прави около седемдесет души. Седемдесетте, от които всичко зависи. А сега на работа, Гней Петрей! Заемаш се с трите легиона от тази страна на лагера, а аз яхвам вярното си муле и отивам да агитирам в другите три.

В същия ден кимврите вече бяха стигнали на един хвърлей разстояние от Катуловия лагер. Мъжете бяха изпреварили с километри бавния обоз и като вълна заливаха цялата долина, за да се спрат чак при вида на римските палисади. Огромното море от коне и хора се задвижи на едно място като във водовъртеж, докато римските съгледвачи, а и любопитните се престашаваха да излязат нагоре покрай реката и иззад някое естествено прикритие да се уверят с очите си, че приказките за безбройните великани от север не са измислица.

Събранието, което Сула свикваше на плаца на самнитския легион, си свърши работата за няколко минути. Щом решението беше взето, всичките седемдесет души последваха Сула през моста към селцето от другата страна, където Катул Цезар беше разположил главната си квартира в дома на местния управител. Главнокомандващият също беше свикал щаба си на заседание, за да се обсъди пристигането на кимврите. Консултът тъкмо недоволстваше от отсъствието на заместника си Сула, когато той се вмъкна в изпълнената с офицери стая.

— Бих се радвал, ако проявяваше по-голям вкус към точността, Луций Корнелий — посрещна го хладно Катул Цезар. — Ако обичаш, седни някъде, защото трябва да обсъдим утрешната си атака.

— Съжалявам, но няма време за сядане — възрази му Сула, който не носеше броня, но си беше сложил кожената пола с *птеригите* и си беше увесил на колана меча и камата.

— Ако наистина смяташ, че имаш по-важна работа от утрешната битка, тогава никой не ти пречи да си я свършиш другаде! — целият се изчерви от възмущение консултът.

— О, не, никъде няма да ходя — усмихна се Сула. — Важната работа, която трябва да свърша, ме чака точно тук в тази стая, а най-важното нещо, което ти трябва да знаеш, Квинт Лутацій, е, че утре няма да има никаква битка.

Катул Цезар скочи на крака.

— Никаква, битка? Защо?

— Защото в армията си имаш бунт, а аз съм неговият подстрекател — извади меча от ножницата си Сула. — Центуриони, влизайте! — извика той през вратата. — Ще ни стане тесничко, но какво да се прави.

Никой от офицерите в стаята не каза нищо при този неочакван развой на събитията: Катул Цезар, защото беше изгубил ума и дума от гняв и недоумение, останалите — или защото почувстваха неочаквано облекчение от това разрешение на въпроса — в щаба нямаше нито един човек, с изключение на главнокомандващия, на когото да не му се искаше битката да се отложи за друг ден, — или защото не можеха още да разберат какво става. Един след друг през вратата се изнизиха седемдесет центуриони, които застанаха плътно до стената, оставяйки три крачки да ги делят от главния щаб, който също беше станал от столовете и се беше прилепил о отсрещната стена.

— Ще те хвърлят от Тарпейската скала за това, да знаеш! — закани се Катул Цезар.

— Ако трябва, и това ще стане — прибра невъзмутимо меча си Сула. — Но тези неща стават само когато войниците или офицерите въстанат без никакво оправдание, Квинт Лутаций. А да те питам теб: трябва ли войникът да се подчинява на своя началник дори когато е сигурен, че го пращат на сигурна смърт? Истинският патриотизъм означава ли да си пъхаш главата в торбата само защото пълководецът ти не се е научил на елементарни тактически постановки?

Беше ясно, че Катул Цезар просто не знае какво да отговори, пък и подобна обида, хвърлена в лицето му, си имаше своите основания. От друга страна, той държеше твърде много на собственото си достойнство, за да тръгне да се оправдава пред свой подчинен или да дава заповеди, които е ясно, че никой няма да изпълни. Затова най-накрая заяви:

— Това е недопустимо, Луций Корнелий!

Сула кимна в знак на съгласие.

— Наистина е недопустимо. Самият факт, че сме сега тук, в Тридентум, е недопустим. Утре кимврите ще намерят стотици пътеки и пътечки през склоновете на планината — пътеки, прокарани от хора и добитък, от вълци и овце. Няма да е само една Анопей, а стотици като нея! Ти не си спартанец, Квинт Лутаций, ти си римлянин! Затова се изненадвам, че мечтаеш за едни нови Термопили, сякаш си гръцки цар, а не римски консул. Нима не си чул как три века по-късно Катон Цензор подучил римляните да минат по същата пътека Анопей, за да излязат в гръб на сирийския цар Антиох? Или учителят ти мисли, че Катон Цензор е просто един плебей, за когото няма какво толкова да се

говори? Именно Катон Цензор е пълководецът, който е знаел как да се сражава при Термопилите, а не Леонид и неговата царска гвардия, които са предпочели да измрат до последния човек! Спартанците са се жертвали само за да забавят персите и гръцката флота да се събере при Артемизиум. Само че планът им не успял, Квинт Лутаций, *не успял!* Гръцката флота била разгромена, а Леонид и войниците му загинали напразно. Повлия ли с нещо битката при Термопилите на хода на персийската война? Разбира се, че не! Когато гърците побеждават при Саламин, никой не е трябвало да завзема или защитава Термопилите. Признай си честно, мислиш ли, че ние трябва сега да имитираме Леонид с неговото героично самоубийство, вместо да се опитаме да бъдем като Темистокъл, блестящия стратег?

— Бъркаш ситуацията — отвърна му сухо Катул Цезар.

Заради мошеничествата на този червенокос Одисей насреща му той щеше да изгуби и достойнството, и гордостта си. Защото истината бе, че Квинт Лутаций мислеше повече как да запази своите *дигнитас* и *аукторитас* непокътнати, отколкото как да спре кимврите или да запази живота на войниците си.

— Не, Квинт Лутаций, *ти* бъркаш ситуацията — поправи го Сула. — А сега твоята армия става моя по правото на бунта. Когато Гай Марий ме прати тук — той нарочно натърти на името, за да знаят всички с кого всъщност си имат работа, — имах една-единствена заповед — да направя всичко по силите си армията на Квинт Лутаций да оцелее до момента, когато Гай Марий ще може лично да заеме командването ѝ — а той не би могъл да го стори, преди да е разгромил тевтоните. Гай Марий е върховният римски главнокомандващ, Квинт Лутаций, и в ето този миг аз изпълнявам неговите заповеди. Когато неговите заповеди влязат в противоречие с твоите, Квинт Лутаций, и занапред ще изпълнявам неговите. Ако позволя твоите налудничави планове да влязат в действие, ще трябва в най-добрия случай да броя римските трупове край Тридентум. Но просто край Тридентум няма да се сражаваме никога. Още тази нощ армията ни ще се оттегли. Всички легиони — заедно. За да имаме възможност да дадем на германите сражение друг път, на друго място — тогава, когато имаме повече шансове за победа.

— Вече се зарекох, че няма да оставя германски крак да стъпи на италийска земя — упорстваше Катул Цезар. — Никой не трябва да ме

обвини в клетвопрестъпничество.

— Вече решенията не ги взимаш ти, Квинт Лутаций, така че не може и дума да става за клетвопрестъпничество — успокой го Сула.

Квинт Лутаций Катул си оставаше сенатор от старата гвардия и отказваше да сложи на ръката си златен пръстен, както правеха това новопостъпилите в Сената; вместо това той носеше античния железен пръстен, останал от някой сенатор векове по-рано. Затова сега, когато вдигна ръка в заповеднически жест, на пръста му не заблестя злато. В този момент мъжете, дотогава замръзнали по местата си, се размърдаха и не един и двама неволно въздъхнаха.

— Напуснете всички — нареди Катул Цезар. — Чакайте отвън. Искам да поговоря насаме с Луций Корнелий.

Центурионите се обърнаха към вратата и пак един по един се изнизаха, този път навън. Последваха ги военните трибуни, личният щаб на командващия и висшите легати. Катул Цезар се върна на мястото си и тежко се отпусна върху стола си.

Той добре съзнаваше, че са го хванали натясно. Само гордостта му го беше довела толкова нагоре по течението на Атезис. При това гордост, която имаше малко общо с Рим и с римския войник; всичко се дължеше само на онази необмислена клетва, която консултът беше дал навремето, че германски крак няма да стъпи на италийска земя. Квинт Лутаций беше твърде голям себелюбец, за да се отрече от дадената дума, дори ако за нея трябваше да заплатят няколко легиона и дори цял Рим. Колкото по-нагоре по реката бяха се изкачвали войниците му, толкова по-ясно усещаше той каква непростима грешка е допуснал. И все пак личната му гордост не му позволяваше да си го признае. Колкото по-високо се изкачваше Катул Цезар в Алпите, толкова повече сърцето му се смъкваше към петите. Затова когато пристигнаха в Тридентум, на него му хрумна красивото сравнение с Термопилите — макар че ако трябваше да разсъждава като географ, подобна прилика почти не се виждаше. Злополучният пълководец реши, че ако не друго, гибелта на това място щеше да си струва за всички в легионите му. Оттам щеше да бъде защитена и личната му чест. Пък и както името на Термопилите ехтеше през годините, така и това на Тридентум щеше да се споменава с упование и надежда. Отново малцината смелчаци щяха да се сблъскат с безбройните пълчища на враговете. „Странниче, обади на римляните, че тук

лежим, послушни на техните заповеди!“ Щяха да издигнат величествен монумент, щяха да идват поклонници от цяла Италия, за подвига на легионите щяха да се пишат епически песни.

Когато кимврите се появиха от горния край на долината, Катул Цезар най-после започна да отрезнява. Сега Сула съвсем го върна на земята. Защото, разбира се, и Катул имаше очи, а в главата имаше достатъчно мозък, нищо че облакът на суетата и чувството за достойнство често пречеха на способността му да разсъждава; очите нямаше как да не видят терасите, които като стъпала на гигантска стълба прорязваха склоновете около долината. За кратко време кимврите също щяха да ги открият и да обградят римляните. Тридентум не се намираще в дефиле, затиснато от двете страни от отвесни скали. Не, ставаше дума за най-обикновена планинска долина, където ливадите се издигаха прекалено стръмно, за да могат легионите да се разгънат, още по-малко да изпълняват каквито и да е маньоври.

Това, което глождеше Катул Цезар, беше как да разреши дилемата, пред която сам се беше поставил, без да накърни достойнството си. Когато Сула нахълта в главната квартира начело на центурионите, консултът едва не плесна с ръце от радост: бунтът едновременно щеше да спаси армията му и честта му; при това, дори ако по-нататък го застигнаше поражение, Катул Цезар щеше да си измие ръцете и пред Сената, и пред народа, прехвърляйки цялата вина върху Сула и разбунтувалите се центуриони. Но само след миг-два консултът разбра, че и това не е изход за него. Бунтът във войската е най-сериозна форма на държавна измяна, но когато в една армия всички офицери до последния (един бърз поглед из стаята, където допреди малко щабът му спокойно беше заседавал, го беше убедил, че никой от приближените му дори вътрешно не се възпротивява на идеята за бунт) се обявят срещу началника си, и за детето ще стане ясно, че не става дума просто за предателство... Квинт Лутаций Катул щеше да излезе най-некадърният пълководец в римската история, който дори не е успял да излъже войниците си, че го бива за нещо. Ако не беше катастрофата при Араузио, ако Цепион и Малий Максим не бяха компрометирали веднъж завинаги фигурата на римския консул пред народа, дори пред определени фракции в Сената, тогава нещата биха стояли различно. Но за Катул Цезар беше ясно, че ако за в бъдеще тръгне да разправя как Сула бил взел властта в армията му с открит

бунт, то именно той, консултът, щеше да се компрометира в очите на народа, и нищо чудно него да го изправят пред Сатурниновия съд да отговаря на обвинения в държавна измяна.

Затова Квинт Лутаций трябваше да преглътне унижението си и докато е време, да поиска мир.

— Нека не чувам повече думата „бунт“, Луций Корнелий — рече той. — Нямаше нужда от това представление. Достатъчно би било да ме потърсиш да поговорим насаме. Ако беше благоволил да го направиш, нещата щяха да се решат и без да се излагаме пред армията.

— Не мисля така, Квинт Лутаций — отвърна Сула. — Ако бях дошъл да поговорим насаме, просто щеше да ме пратиш да си гледам работата. Демонстрацията на сила беше неизбежна.

Катул сви устни. Не можеше да се отрече, че е красив мъж, потомък на други красиви мъже, рус и синеок. Сега той навири дългия си римски нос и изгледа с нужната надменност легата си.

— Знаеш ли, мисля, че твърде дълго си служил при Гай Марий. Подобно поведение не подхожда никак на един патриций.

Сула нервно плесна с ръка по кожената си пола и металните топчета на ресните ѝ се полюшнаха.

— В името на боговете, Квинт Лутаций, нека поне за миг забравим това кой от коя фамилия произхожда и останалите глупости! Омръзнало ми е да ме гледат като нещо изключително! И преди да си започнал да говориш лоши неща за общия ни началник, нека ти заявя, че щом става дума за водене и *печелене* на войни, в сравнение с нас, патрициите, Гай Марий е като Александрийския фар в сравнение с ей тази свещичка на масата. Нито ти, нито аз сме се родили, за да водим войски в сражение! Това, с което все пак те превъзхождам, е, че достатъчно дълго съм се учил в светлината на Александрийския фар, така че виждам по-ясно от теб!

— Този човек е твърде надценяван! — процеди през зъби Катул Цезар.

— Да имаш да взимаш! Колкото и да ти е неприятно да го признаеш, Квинт Лутаций, Гай Марий в момента е Първият сред римляните! Човекът от Арпинум ви победи всички заедно, при това с една ръка.

— Учудвам се, че точно човек като теб може да стане фанатичен поддръжник на Гай Марий... Но ти обещавам, Луций Корнелий, когато

му дойде времето, няма да забравя тези ти думи.

— Не се и съмнявам — отвърна му мрачно Сула.

— Искрено те съветвам да промениш политическите си пристрастия, преди да е станало твърде късно. Ако не го направиш, никога няма да станеш сам консул, дори претор.

— О, не ми се слушат голи заплахи! — махна с ръка Сула. — Кого се опитваш да баламосваш? Аз мога и с потекло да се похваля, така че рано или късно ще ми дойде и на мен времето, пък да ви видя тогава как всички ще ми се подмазват! — изгледа той надменно Катул Цезар. — Един ден, така да знаеш, и аз ще се нарека Пръв сред римляните! Ще бъда най-високото дърво в гората, както е в момента Гай Марий. А високите дървета никой не ги сече, те умират чак когато сами прогният отвътре.

Катул не отговори нищо и Сула използва настъпилото мълчание, за да се отпусне на един от съседните столове и да си налее вино.

— А сега да се върнем на нашия бунт, Квинт Лутаций. Да не си въобразяваш, че нещо може да ме спре да го докарам, ако трябва, до най-печален завършек за някой тук присъстващ?

— Признавам, че изобщо не те знам що за човек си, Луций Корнелий. Но за последните няколко месеца се убедих, че набележиш ли си цел, нищо не може да те спре да я постигнеш. — Катул се загледа в железния си сенаторски пръстен, сякаш искаше да почерпи вдъхновение от него. — Както вече ти казах, не искам да чувам повече да се говори за какъвто и да било бунт — рече той и тежко преглътна. — Няма да се противопоставям на решението на армията да отстъпим. Но при едно условие: никъде и по никакъв повод да не се споменава думата „бунт“.

— От името на цялата армия имаш съгласието ми — увери го Сула.

— Бих искал ти лично да дадеш заповедта за отстъпление. След това... Предполагам, че вече си подготвил бъдещата стратегия?

— Абсолютно е наложително ти лично да дадеш заповед за отстъпление, Квинт Лутаций. Включително и на офицерите, които сега ни чакат да се покажем — държеше Сула. — Стратегията е съвсем проста. На сутринта цялата армия си обира крушите и тръгва надолу по реката, колкото им държат краката на войниците. Преди да се здрачило, вече трябва да сме прехвърлили моста и да сме оставили

Тридендум далеч назад. Най-близо до моста е самнитският легион, така че той ще прикрива останалите и ще се изтегли последен. Още сега искам да ми бъдат предадени на разположение всички инженери, за да се заемем с моста. Щом и последният самнитски войник се прехвърли отсам реката, мостът трябва да бъде разрушен. Жалко само, че основите му са каменни и че нямаме време да ги сринем и тях. Германите ще могат сравнително лесно да сменят дървената част с нова и да се прехвърлят на свой ред отсам реката. Все пак те не са свикнали да строят мостове, така че дори да успеят, можем да се надяваме, че докато пълчищата им пресекат реката, мостът ще се е срутил още на няколко пъти. Иначе Бойорикс няма друг изход, ако иска да ни гони на юг. Затова смятам, че реката ще го забави достатъчно, за да се измъкнем невредими.

Катул Цезар стана от стола си.

— Тогава най-добре веднага да прекратим този фарс и да се залавяме за работа.

Той излезе от стаята и застана спокоен срещу разбунтувалите се офицери. Нищо в поведението му не издаваше какви страсти бушуват в душата му. Вече му се предоставяше възможност сам да защити накарнените си *дигнитас* и *аукторитас*.

— Понеже смятам, че е невъзможно да удържим сегашните си позиции, заповядвам веднага да преминаем към отстъпление — изрече той заповедта с ясен и отчетлив глас. — Дал съм инструкции на Луций Корнелий как точно трябва да протече нашето оттегляне, така че отсега нататък ще слушате неговите нареждания. И все пак бих искал на всеки да бъде ясно, че тази вечер думата „бунт“ изобщо не е била споменавана. Разбрано?

Офицерите промърмориха нещо в знак на съгласие, доволни, че в бъдеще никой няма да ги обвинява в „бунт“.

Катул Цезар се върна и освободи офицерите.

Докато групата се разпръсваше, Гней Петрей се примъкна до Сула и двамата заедно се насочиха към моста.

— Да ти кажа честно, Луций Корнелий, всичко мина много добре. Не предполагам, че Квинт Лутаций ще излезе с такава чест от положението. Кълна се, че малцина са като него.

— О, като се изключат аристократичните му маниери, той е умен човек — съгласи се Сула. — И е прав, когато казва, че никой не трябва

да споменава, за какъвто и да е бунт.

— Е, аз поне ще мълча до гроб! — увери го Петрей.

Цареше пълен мрак, затова по моста стояха запалени факли, така че човек да не се прекатури по невнимание в реката. Като стъпи на другия бряг, Сула изтича пред изпреварилите го центуриони и трибуни и се обърна на висок глас към всички.

— Още при зазоряване всички войници да са готови за изтегляне! — заповяда той. — Един час преди изгрев-слънце да се явят лично при мен всички инженери и центуриони да ми докладват. А сега военните трибуни да ме придружат.

— Радвам се, че поне него имаме! — сподели Гней Петрей с един от центурионите в легиона си.

— И аз се радвам, но виж, за онзи там ще има дълбоко да съжالياваме — посочи центурионът забързания силует на Марк Емилий Скваър Младши, който заедно с другите трибуни се опитваше да догони Сула.

Петрей измърмори:

— Съгласен съм, че с човек като него имаме от какво да се тревожим. Но утре аз лично няма да го изпускам от очи. Ние може и да не се „бунтуваме“, но никой самнит не е длъжен да умира заради някакъв си слабохарактерен римски идиот, независимо чие синче е.

Призори легионите започнаха да се изтеглят. Понеже отстъпваха добре обучени римски войски, маньоврите се изпълняваха при абсолютно мълчание и без никаква суматоха. Най-напред по моста мина легионът, установил се най-нагоре по реката, след него идваше ред на съседния и така като килим, който вият на руло, римската армия се изнизваше легион по легион от южната страна на реката. За щастие обозът заедно с добитъка — без конете, дадени на разположение на висшите офицери, — през цялото време бе държан на юг от селото, следователно не трябваше да минава и той тепърва по моста. Щом стана достатъчно светло легионите да потеглят, Сула нареди обозът да тръгва надолу по пътя. По план първите три легиона трябваше да минат пред него, а останалите три да вървят плътно отзад по целия път до Верона. Ако тръгнеше навреме от Тридентум, обозът щеше да се е

отдалечил достатъчно от реката, за да не могат кимврите от другия бряг да видят вдигания от колите прах.

Както се оказа, кимврите въобще се бяха отказали да щурмуват римските позиции, ами се бяха хвърлили да търсят обиколни пътеки. Едва час след изгрев-слънце варварите си дадоха сметка, че римляните отстъпват. Настъпи такава голямо объркване, че Бойорикс лично трябваше да слезе при най-предните отряди, за да внесе някакво подобие на ред сред войските си. Междувременно римската колона не си губеше времето и се измъкваше под носа им. Когато кимврите най-сетне се приготвиха за атака, първият легион вече се беше прехвърли наполовина през реката.

Още по тъмно инженерите се бяха скупчили около моста да мислят как да го съборят най-лесно.

— Повтаря се старата история! — оплакваше се главният инженер на Сула, който беше дошъл да види каква е работата. — Всеки път, когато ни трябва да съборим с възможно най-малко усилия един мост, той се оказва строен от римляни и отказва да помръдне.

— Няма ли да се справите? — уплаши се Сула.

— Надявам се да успеем, *legate*! Макар че в цялата конструкция няма да откриеш и едно гвоздейче, което да посегнеш и да извадиш — всичко е пъхнато в гнезда и е стегнато здраво. Все пак строили сме го да стои на едно място, не да пада в реката... Трябва ни огромна теглителна сила, за да повдигнем отсрещния край по-бързо. Не виждам откъде ще я вземем. Не, това просто няма да стане. Страхувам се, че ще трябва да прибегнем до по-трудния начин, а това означава последните преминаващи здравата да се клатушкат по гредите.

Сула се навъси разтревожен.

— Какъв е този труден начин?

— Да срежем носещите греди.

— Не, забрави това, човече! Ще ти осигуря сто вола да ти помагат, но няма да режеш нищо. Ще стигнат ли?

— Трябва да стигнат — отвърна главният инженер и се премести, за да погледне моста от друг ъгъл.

Кимврийската конница запрепуска надолу по брега на реката, надаваща смразяващи крясъци. Изоставените от защитниците ровове и палисади на петте римски лагера по пътя им бяха нищожна преграда пред всичко помитация им устрем. Римляните така и не бяха

намерили време да укрепят по-здраво лагерите си. Докато кимврите стигнат долния край на първоначалните римски позиции, от тяхната страна на реката беше останал само самнитският легион. Войниците тъкмо излизаха с маршова стъпка през главния вход на лагера, когато кимврите ги връхлетяха отгоре, откъсвайки ги от спасителния мост. Самнитите веднага се прегрупираха в боен ред и с насочени напред копия зачакаха неприятелската атака.

Сула стоеше безпомощен наблюдател на другия бряг на реката и чакаше заради инерцията първите редици на вражата конница да отминат легиона. През цялото време тъпчеше нервно на едно място и се чудеше какво ли ще измисли началникът. Сега се сецаше, че военен трибун в самнитския легион е младият Скавър, и започваше да си скубе косите, задето не го беше отстранил навреме от командването и лично не беше поел тази най-застрашена от нападение част. Тъй или иначе вече беше твърде късно да се връща от другата страна на реката, пък и нямаше достатъчно хора със себе си. Освен това за него беше по-важно останалите пет легиона заедно с обоза да се измъкнат, ако може, невредими, а той нямаше особено доверие в способностите на Катул Цезар. И последната причина, заради която стоеше бездеен, беше, че вниманието на кимврите не трябваше да се насочва към моста. Обърнеха ли поглед по посока на Сула, варварите щяха да видят как пет римски легиона и голям обоз се тътрят на юг по пътя и плачат някой да ги преследва. Ако положението със самнитите станеше отчайващо, той беше готов да събори моста, без да ги изчака. Разбира се, това би означавало сигурна гибел за целия легион.

— Атакувай, Марк Емилий, удряй на север! — мърмореше си под носа Сула. — Отблъсни ги, докато не са се окопитили, и бягай към моста!

Заради големия си устрем предните редици на кимврийците бяха подминали отдалеч самнитския лагер, вече се извърщаха на другата страна. Онези, които яздеха зад тях, се бяха спрели, за да оставят достатъчно място на другарите си да се обърнат и така от две страни едновременно да ударят по неприятеля. За такава огромна маса дори и дървените стени на самнитския лагер не биха могли да ги спрат: конете щяха да прегазят всичко живо, а дори да останеха живи римляни, пешаците щяха да им видят сметката и на тях. Като огромно

гребло конниците щяха да изтласкат остатъците от обградения легион право към напирещата от север варварска пехота.

Единственият шанс за самнитите беше да се възползват от получената се пролука в редиците на враговете им, да се втурнат да я запълнят, откъсвайки по този начин предните отряди от задните, да се нахвърлят върху конете на нападателите с копията си и докато едните от тях бранят тила на останалите, те да хукнат, колкото им крака държат, към моста. Но къде беше младият Скавър? Какво чакаше? Още няколко мига и всичко беше изгубено!

В следващия момент обаче тристате войници, които чакаха редом със Сула, нададоха радостни възгласи, защото самнитите наистина се втурваха в отчаяна атака. Сула напразно се вираше в редиците им да види някъде човек на кон — атаката се водеше от пешак, от Гней Петрей, самнитът-центурион, *примус пилус* на легиона.

В един глас с войниците си зарева от радост и Сула, който чак заподскача от възмущение. Онези от самнитите, които стояха в средата на строя и бяха прикривани от другарите си, се докопчаха до моста и с подскок се озоваваха на южния бряг на реката. Но вместо да се спасяват един по един, те се бяха скупчили в гъсто ядро, което да попречи на кимврите да се врежат в редиците им. В това време останалите да прикриват самнити замерваха с гора от копия настъпващата варварска конница, стотици коне биваха повалени на земята, много от ездачите им отчаяно се опитваха да се измъкнат изпод повалените си животни, докато върху главите им минаваха другарите им. Със завидна точност самнитите удряха конете в хълбоците, в гърдите, във вратовете, в задниците; и от едната, от другата страна се валяха стотици конски и човешки трупове, докато най-накрая камарата дотолкова нарасна, че настъпващите отзад нямаше как да я прескочат. Оставайки последен, Гней Петрей на свой ред се добра до моста, без да бъде преследван кажи-речи от никого.

Много преди самнитите да се изплъзнат под носа на германите, Сула беше дал заповед впрегнатите в гредите на моста петдесет чифта волове да започнат да теглят. Ако оставеха това за последния момент, нямаше да им стигне напънят да вдигнат здраво вклинените в гнездата си греди и варварите току-виж последвали бегълците от другата страна на реката. Двойка по двойка, воловете издуха жили и задърпаха напред, докато въжетата не се опънаха като струни. Понеже мостът

беше строен наистина от римляни, той продължи да упорства дори по-дълго, отколкото беше предполагал главният инженер, по природа краен песимист. И все пак една от гредите най-сетне поддаде и само за миг се озова на метър-два над останалите. Разнесоха се скърцания и трясъци, докато най-накрая Тридентинският мост се огъна окончателно под напора на воловете и се срути с грохот във водите на Атезис, които понесоха гредите надолу като сламки, попаднали в градинския фонтан.

Гней Петрей беше ранен в гърба, но за щастие леко. Сула завари хирурзите на легиона да се мъчат да му свалят металната ризница, докато той с ръце бършеше потта, калта и конските фъшкии от лицето си. Това не му пречеше да е наясно със ситуацията наоколо.

— Да не сте му пипнали раната, преди да сте го измили, *ментули* такива! — изсъска Сула на лекарите. — Първо измийте всичкия тор от тялото му! Нали няма да умреш от загуба на кръв, Гней Петрей?

— О, не и аз! — гордо се усмихна центурионът. — Побъркахме ги, а, Луций Корнелий? Преминахме като на парад през цялата им армия и почти не изгубихме хора!

Сула клекна до него и наведе глава, така че никой друг да не чува какво си говорят.

— Какво стана с младия Скавър?

На Петрей като че ли му мина веселото настроение.

— Ами точно когато имахме най-много нужда от него, той пълнеше гащите, а пък когато най-накрая взех да му обяснявам какво да правим, направо припадна върху мен. Ей така, от нищо. Иначе го спасихме, бедното момче; намериха се войници да го пренесат отсам реката. Жалка история, но какво да правиш? Какъв смелчага беше баща му, а този... Да беше станал библиотекар.

— Не мога да ти изразя радостта си, че разчитам на човек като теб — похвали го Сула. — Ти си наистина достоен да бъдеш *примус пилус*. А аз просто не помислих за Скавър! В момента, в който се сетих кой ви е началник, ми идеше да се ударя, че не съм застанал лично на мястото му.

— Голяма работа, Луций Корнелий, нали все пак се измъкнахме? Така поне момчето ще си знае за какво не го бива.

Хирурзите се върнаха с кофи с вода и с гъби, за да промият раните на ранените. Сула стана, за да ги остави да си вършат работа,

но протегна ръка за сбогуване на Гней Петрей. Самнитът я пое в своята и с едно ръкостискане двамата мъже се разбраха по-добре, отколкото с хиляда думи.

— Заслужаваш венец от трева — рече Сула.

— Недей така! — Петрей изглеждаше смутен.

— Напротив. Ти спаси цял легион от сигурна смърт, Гней Петрей, а когато един-единствен човек спаси цял легион от сигурна смърт, той получава венец от трева. Лично ще се погрижа за това.

Дали тъкмо този венец от трева не беше видяла в бъдещето Юлила преди години? Подобни мисли вълнуваха Сула, докато слизаше надолу по склона, за да намери каруца за Гней Петрей, героя от Тридентум. Бедната Юлила... През целия си живот не бе успяла да направи нещо, както трябва, сигурно затова Фортуна я е избрала за своя посредница. Това беше тя Юлила — единствената Юлия, на която ѝ беше отказан дарът да направи мъжа си щастлив. Но след миг Сула вече се занимаваше с по-злободневни теми. Нима той, Луций Корнелий Сула, ще страда от угризения за участието на Юлила? Нейната съдба нямаше нищо общо с неговата; всичко, което ѝ се беше случило, си го беше докарала сама.

Преди още Бойорикс да е превел последната си волска кола през няколко пъти построявания от войниците му мост над Атезис и да е поел надолу по брега на реката към тучната долина на Пад, Катул Цезар вече се беше прибрал с армията си в лагера край Верона. Първоначално консултът бе настоявал легионите да спрат при езерото Бенак, където да дадат сражение на кимврите, но Сула, който вече се чувстваше непоклатим като същинския главнокомандващ на армията, не желаше и да чуе. Вместо това по негово желание Катул Цезар прати послание до всички градове и села от Аквилея на изток до Комум и Медиоланум на запад, че всички римски граждани, латини или гали, които не желаят да сътрудничат на германите, трябва възможно най-скоро да напуснат пределите на Транспаданска Галия. Бегълците трябвало да минат от южната страна на Пад и да оставят цялата област на север от реката в ръцете на кимврите.

— Ще бъдат като прасета, пуснати да пасат жълъди — предполагаше Сула, който за времето, прекарано сред германите, мислеше, че добре ги е опознал. — Когато усетят притегателната сила на пасищата на юг от езерото Бенак и открият, че никой и никъде не ги посреща на нож, дори Бойорикс повече не би могъл да ги държи на едно място. Ще се пръснат в сто посоки, така да знаеш.

— И в това време ще грабят, плячкосват и опожаряват — допълни го Катул Цезар.

— Може и така да е, но затова пък за известно време съвсем ще забравят крайната цел на похода си, а именно Италия. Хайде, Квинт Лутаций, не бъди толкова черноглед! В крайна сметка на север от Пад живеят предимно гали, а германите няма и да помислят да продължат на юг, преди да са омели и последната кокошка. Пък и нашите хора отдавна ще са си заминали, взимайки със себе си всичко по-ценно. Земята им ще остане непокътната. Когато дойде Гай Марий, ще си я отвоюваме обратно.

На Катул Цезар му се искаше да отвърне нещо на тази забележка, но си замълча; вече бе имал случай да разбере колко хаплив е езикът на Сула. Нещо повече, беше се уверил колко безкомпромисен може да бъде той и в действията си. Нищо че бяха баджанаци с Гай Марий, той още не можеше да разбере как така са се хванали заедно. Всъщност те вече и не бяха роднини. Дали Сула не се беше отървал умишлено от своята Юлия? Катул Цезар дълго време размишляваше върху въпроса,

защото добре си спомняше слуховете, които се носеха между двамата му братовчеди Юлий Цезарите за Сула по времето, когато той тепърва се показваше на сцената и се женеше за сестра им Юлия-Юлила. Тогава усилено се разправяше, че Сула е събрал пари, като е убил майка си, мащеха си, любовницата си и племенника си. Или не беше съвсем така? Както и да е, в деня, в който се върнеше в Рим, Катул Цезар щеше да направи своите собствени разследвания доколкото са оправдани подобни слухове. Не че си правеше сметки да компрометира съперника си; просто така щеше да разполага със скрит коз за бъдещето, когато Луций Корнелий щеше да се кандидатира на свой ред за претор. Виж, ако го изберяха за едил, Катул по-скоро би се радвал — така набързо щеше да му изтънее кесийката... Но претор? Това трябваше да си го заслужи.

Когато легионите се прибраха в лагера при Верона, Катул Цезар си каза, че първата му работа трябва да е да изпрати в Рим вестта за катастрофата при Атезис; ако не побързаше, Сула най-вероятно щеше да пише от своя страна на Гай Марий, който щеше да разпространи своята версия за случилото се. Когато и двамата консули са на война, традицията изискваше официалните бюлетини да се пращат на Принцепс Сенатус, затова и сега вторият консул адресира писмото си до Марк Емилий Скавър, като не пропусна да му прати и друго, вече лично, в което описваше с подробности какво всъщност се е случило и защо. След като грижливо запечата и официалното, и личното писмо до Принцепс Сенатус, той ги връчи на неговия син с нареждането да ги занесе възможно най-бързо в Рим.

— Това е най-добрият ездач, с когото разполагаме — нагло заяви Катул Цезар в очите на Сула.

Легатът му го изгледа със същия ироничен и презрителен поглед, с който беше разговарял с него по време на бунта.

— Знаеш ли, Квинт Лутаций, притежаваш коравосърдечие, на което се съмнявам, че е способен друг човек.

— Да не би да смяташ да отхвърлиш заповедта ми? — изсумтя Катул. — Знаеш, че си спечелил това право.

Но Сула вдигна рамене и се обърна на другата страна.

— Прави каквото щещ, Квинт Лутаций, все пак продължаваш да бъдеш пълководецът на тази армия.

И Катул Цезар направи тъкмо каквото искаше, пращайки младия Марк Емилий до Рим, за да занесе вестта за собствения му позор.

— Давам тази заповед точно на теб, Марк Емилий, защото не ми идва наум по-жестоко наказание за страхливец като теб, страхливец, наследил името на една от най-знатните и известни със своята смелост фамилии в Рим, от това лично да съобщиш на баща си за едно римско поражение и за един семеен позор.

Гласът на консула звучеше премерен и наставнически.

Младият Скавър — блед като мъртвец, потънал от срам, отслабнал за тези две седмици до неузнаваемост, — слушаше всяка дума внимателно, но постоянно избягваше погледа на началника си. Когато обаче стана ясно каква е точно заповедта на Катул Цезар, младежът не можа да се сдържи и светлите му очи — по-светли и затова не чак толкова красиви, колкото зелените очи на баща му, — се обърнаха към консула, който го наблюдаваше със своето аристократическо високомерие.

— Моля те, Квинт Лутаций! — преплиташе език Скавър. — Умолявам те, прати някого друг! Нека се срещна с баща ми, когато му дойде времето!

— Времето вече е дошло, Марк Емилий, защото твоето време не може да бъде различно от това за всеки друг римлянин — отвърна му с леден глас Катул, без да прикрива с нищо заливащото го презрение. — Ще отидеш възможно най-бързо в Рим и ще предадеш на Принцепс Сенатус моя официален консулски рапорт. Може и да си страхливец, но все пак си един от най-добрите ездаци в армията ми, а с твоето име всеки би ти услужил с коне за смяна. Пък и няма от какво да се страхуваш! Германите са още далеч на север и няма кой да те нападне по пътя за Рим!

Младият Скавър беше като торба камъни, която само подхвърлят от един кон на друг първо по Аниевия път, после по Касиевия — най-късият маршрут, но затова пък доста неудобен. Главата на младежа подскачаше в ритъм с крачката на коня, зъбите му тракаха заедно с туптенията на сърцето му и това му помагаше да се успокои. Понякога дори започваше да си говори сам на глас:

— Ако имах поне мъничко смелост да извадя сърцето си, мислите ли, че нямаше да го сторя? — обръщаше се той към невидимите си слушатели. — Но какво да правя, татко, като съм се

родил без капчица смелост? Откъде идва смелостта? Защо аз не съм си получил своя дял? Да можех да ти опиша болката, страха, ужаса, които изпитах, когато тези диваци — чудовища ни връхлетяха като фурии, надавайки смразяващите си крясъци? Не можех да помръдна! Не можех да контролирам дори червата си, какво остава за сърцето! То удряше все по-силно и по-силно, имах чувството, че се надува на топка в гърдите ми и всеки момент ще се пръсне. В един момент то като че ли наистина се пръсна и се строполих безжизнен на земята. Де да бяха умрял! Но вместо това се събудих жив и здрав, пак изпълнен със сковаващ ужас; червата ми отново не издържаха... Войниците, които ме бяха извели на безопасно място, клечаха над реката и се миеха от моите смрадливи лайна. И с какви очи ме гледаха! С какво презрение, с каква ненавист! О, татко, какво е това, смелостта? Къде е отишъл моят дял? Татко, *изслушай* ме, нека ти обясня! Как можеш да ме виниш за нещо, което винаги ми е липсвало? Татко, *изслушай* ме!

Но Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус не го изслуша. Когато синът му пристигна с пратката от Катул Цезар, баща му беше в Сената, а когато той се върна, синът се беше заключил сам в стаята си, оставяйки на иконома бележка за господаря му, че е донесъл писма от консула и че ще изчака в стаята си баща му да ги прочете и да го повика.

Скавър прочете първо официалния рапорт. Съдържанието му нямаше как да не го натъжи, но все пак благодареше на боговете, че легионите са се отървали без загуби. След това обаче взе писмото на Катул лично до него, прочитайки го високо на глас дума по дума, независимо колко болезнено отекваха те в душата му. Скавър се свиваше все повече и повече на стола си, накрая изглеждаше, сякаш се е смалил наполовина от нормалния си ръст, в очите му се събираха сълзи, които се разплискваха на големи влажни петна върху хартията. Скавър познаваше добре Катул Цезар; не се учудваше на удоволствието, с което му беше писал за всички унижителни събития, случили се в армията му, и все пак не можеше да не се радва, че се е появил такъв силен и безстрашен легат като Сула, който е успял навреме да спаси от унищожение скъпоценната армия.

Уви, Скавър се беше надявал, че когато синът му бъде поставен в истински опасно положение, когато животът му виси на косъм, той ще извади дълбоко скрита в душата си смелостта и дързостта, които баща му смяташе, че съществуват у всеки. Или поне у всеки, който носи името Емилий. Младежът беше единственият син на Скавър, единственото му дете изобщо. И ето, че родът му щеше да свърши с такъв срам, с такова позорно петно. Най-добре наистина да свърши, щом като и бъдещите поколения могат да бъдат замесени от същото тесто като сина му.

Скавър взе решение, на което малцина биха били способни. Нищо нямаше да се прикрива, да се замазва, да се оправдава. Катул Цезар можеше и да крие мисълта си зад красиви фрази и евфемизми, Скавър щеше да нарече нещата такива, каквито са. Синът му беше доказан страхливец, беше изоставил войниците си в миг на най-голяма опасност, при това по начин, който нямаше равен в позора — беше се насрал пред всички и беше припаднал. Не той беше повел войниците си към спасение, а те го бяха изнесли *него* от полесражението. Но за разлика от сина си Скавър беше достатъчно смел, за да приеме дори позора, който бяха лепнали на името му. Нека синът му разбере какво означава цял Рим да те презира!

Сълзите му изсъхнаха, лицето му възвърна спокойното си изражение и Скавър плесна с ръце, за да повика икономата си. Когато робът дойде, господарят се беше изправил на стола си и отдалеч излъчваше решимостта си да действа.

— Марк Емилий, синът ти държи изключително много да те види — съобщи му икономът, който започваше да се тревожи нещо лошо да не стане, защото момчето се държеше все по-странно.

— Повиках те именно за да занесеш посланието ми до Марк Емилий Скавър Младши — рече му сухо Скавър. — Нека знае, че го лишавам от всякакво наследство, но не и от името си. Синът ми е страхливец, жалък помияр, от когото се срамувам, но нека цял Рим знае, че все пак е син на баща си. Докато съм жив, повече няма да го погледна. Кажу му също, че вече не е желан в тази къща дори като просяк на вратата! Кажу му! Кажу му, че докато съм жив, няма да му позволя да се доближи повече до мен! Хайде, върви! Кажу му всичко!

Икономът чак се разтрепери от ужас при тези думи на господаря си и дори заплака за съдбата на бедния младеж, към когото беше много

привързан и за когото той самият в продължение на двадесет години не бе намерил воля да заяви пред баща му, че е лишен от всякаква смелост, от всякаква вътрешна сила, на която да се опре.

— Благодаря ти — рече му младият Скавър, след като чу посланието на баща си. Затвори вратата на стаята си, но този път не я залости.

Няколко часа по-късно старият Скавър прати иконома да види дали синът му е благоволил да напусне къщата и робът намери младежа мъртъв на пода. Същият този меч, който толкова упорито отказваше да поразява враговете, сега се беше забил до дръжката си в корема на своя собственик.

Но Марк Емилий Скавър удържа на думата си и отказа да изпрати сина си дори до гроба му. А в Сената без никакви заобикалки с присъщото си красноречие и присъствие на духа той представи бедственото положение на Италийска Галия, включително и цялата грозна, лишена от всякакви премълчавания история за позора на сина си и неговото самоубийство. Нито веднъж Скавър не се пожали като баща, нито даде воля на мъката си.

Докато след заседанието на Сената чакаше на стълбите да излезе Метел Нумидик, той започна да се чуди дали боговете, които му бяха дали толкова смелост на него самия, не бяха опразнили до шушка фамилния долап — и това всичко не за друго, а защото за да седнеш да чакаш туткация се Метел Нумидик, докато всички сенатори гледат бързо-бързо да те подминат, заболи поглед в земята или пък, напротив, гледайки те с неприкрито съжаление, се изискваше наистина завиден кураж.

— О, скъпи ми Марк! — разтапяше се от съчувствие Метел Нумидик, след като двамата бяха останали сами и нямаше кой да ги подслушва. — Скъпи ми Марк, какво мога да кажа аз?

— Ами ако е за сина ми, нищо — спря го Скавър и усети как леденият блок, заседнал на сърцето му, започва леко да се пропуква. Колко хубаво беше все пак да имаш приятели!

— Но ако говорим за германите, трябва отсега да мислим как да предотвратим масовата паника.

— О, няма защо да се тревожиш за Рим — успокои го Метел. — Както винаги и сега Рим ще оцелее. Ден-два може и да се паникьосаме, но на третия ще си гледаме делата, тъй както сме ги

гледали и преди! Да си чувал някой да напусне дома си само защото районът е земетръсен или пък наблизно има действащ вулкан?

— Прав си, никой не би тръгнал да бяга заради това. Поне не докато някоя лавица от стената падне върху главата на любимата ти баба или сестричката ти се удави в нажежена лава — опита се да бъде духовит Скавър, доволен, че с човек като Метел поне може да разговаря нормално, дори да се шегува.

— Ще оцелеем, Марк, не се страхувай — повтори Метел и за да покаже, че той самият е не по-малко смел от приятеля си, добави като истински мъж: — Гай Марий все още чака неговите германите да се появят на хоризонта. Виж, ако и *той* изгуби битката, *тогава* наистина не ни остава друго, освен да бягаме. Защото ако и Гай Марий не спре тия зверове, никой друг не би могъл.

Скавър примигна от учудване, но реши, че подобен героичен жест от страна на Метел Нумидик не се нуждае от коментари; в следващия миг си каза, че колкото по-бързо забрави току-що изречената от приятеля си реплика, толкова по-добре. Метел Нумидик не *можеше* да е казал, че Гай Марий е най-добрият римски пълководец и че спасението на Рим е единствено в негови ръце.

— Квинт, има само едно нещо, свързано със сина ми, което трябва да ти кажа, за да приключим завинаги — рече Скавър.

— Кое е то?

— Ами племенницата ти Метел Далматика, нали си ѝ настойник. Тази тъжна история е била и за двама ви крайно неприятна, защото ви е засягала лично. Все пак кажи на момичето, че е извадило късмет. Някоя Цецилия Метела не би била щастлива да се омъжи за страхливец.

В следващия миг осъзна, че върви сам, защото Метел Нумидик се е заковал на място като ударен от гръм.

— Квинт? Квинт? Нещо да не ти е лошо? — забърза обратно към приятеля си Скавър.

— Да ми е лошо ли? — върна се на земята Метел. — Богове, не, не само че нищо ми няма, ами току-що бях осенен от велика идея! О, да, мили ми Марк, велика идея!

— Каква?

— Защо *ти* не се ожениш за племенницата ми Далматика?

Скавър го зяпна.

— Аз?

— Точно така, ти! Помисли, отдавна си вдовец, а дори нямаш наследник, на когото да предадеш и името, и богатствата си. Това, Марк, би било истинска трагедия — опитваше се да го склони Метел Нумидик. — А момичето е хубавица! Хайде, Марк, време ти е да забравиш напълно миналото и да започнеш отначало! При това племенницата ми е *много* богата.

— Какво искаш, да стана като онзи проклет стар козел Катон Цензор? — рече Скавър, но по нотките на съмнение в гласа му Метел разбра, че ако настоява с предложението си и особено ако го накара да изглежда по-привлекателно, нищо чудно да успее. — Но Квинт, аз съм вече на петдесет и пет!

— И така да е, като те гледам, остават ти поне още толкова.

— Я ме погледни! Погледни ме по-добре! Виж, плешив ли съм? Плешив, не, ами същинско яйце, косъм нямам на главата си. Сбръчкан ли съм? И слоновете на Ханибал не могат да се сравняват с мен. Започвам да се схващам, мъчи ме ревматизъм, мъчат ме хемороиди... Как я мислиш тая? Не, Квинт, не!

— Далматика е още млада и неопитна — за нея да се омъжи и за дядо си би било съвсем в реда на нещата — убеждаваше го Метел. — О, Марк, не можеш да си представиш каква радост ще бъде за мен! Хайде, какво ще кажеш?

Скавър се зачеса по плешивото теме. Хем не можеше още да се съвземе от изненадата, хем започваше да се пита няма ли да заговори отново младостта у него.

— Наистина ли мислиш, че *може* да излезе нещо? Мислиш, че ще ми е по силите да си създам ново семейство? Та дори да ми се родят деца, няма да доживея да ги отгледам!

— А защо мислиш, че ще умреш млад? На мен ми приличаш на един от онези стари, египетски предмети — толкова са запазени, че могат да издържат още хиляда години. Когато ти умреш, Марк Емилий, Рим ще се разтърси до самите си основи.

Двамата излязоха на Форума и се насочиха към Весталските стълби. Бяха потънали в оживен разговор и махаха със свободните си десни ръце, за да подкрепят думите си.

— Я ги погледни тия двамата — подшушна Сатурнин на Главция. — Обзалагам се, че и сега обсъждат как да се разправят с

демагозите.

— Скавър си е едно старо и коравосърдечно лайно — заключи Главция. — Как можа да стане пред хората и да наговори всички тези неща за сина си!

Сатурнин стисна нервно устни.

— За него фамилията е нещо по-важно от отделните хората, които са членове на тази фамилия. И все пак той отново показва брилянтна тактика. Даде пред всички да се разбере, че неговата *фамилия* винаги се е славилa със смелостта си! Неговият син едва не погуби цял римски легион, но никой в нищо не може упрекне самия Марк Емилий, още по-малко предците му.

Към средата на септември тевтоните бяха отминали Араузио и приближаваха река Друенция, точно при вливането ѝ в Родан. В римската крепост край Гланум всеки ден духът се покачваше все повече и повече.

— Това е на добро — споделяше Гай Марий пред Квинт Серторий, докато двамата обикаляха легионите за проверка.

— От години чакат за това — рече Серторий.

— И капчица страх не знаят.

— Сигурни са, че ти ще ги изведеш към победата, Гай Марий.

Именно Квинт Серторий беше донесъл новината за фиаското при Тридентум. За известно време беше изоставил кимврийското си племе, беше се срещнал тайно със Сула и носеше писмо до Марий, в което легатът описваше в детайли случилите се събития. Писмото завършваше с това, че Катул Цезар и армията му се били разположили на зимен лагер при Плаценция. Скоро след това дойде писмо и от Публий Рутилий Руф, в което се съдържаше римският поглед върху нещата.

„Предполагам, че твое е било решението Луций Корнелий да се прикрепи към щаба на Квинт Лутаций, за да държи под око нашия твърде самоуверен приятел. Имаш личната ми похвала за този ход. Наоколо се носят всевъзможни слухове, доста странни между другото, но

каква ще да е била истината, никой няма да се наеме да предполага, дори боните. Не се и съмнявам, че ти знаеш по-добре от всички нас тук, в Рим, защото навярно с Луций Корнелий поддържате връзка. По-нататък, когато се справим с германите, ще се възползвам от приятелството ни, за да поискам лично от теб повече обяснения. Досега съм чул какво ли не: бунт, страх пред врага, грешки в командването — изобщо все престъпления едно от друго по-големи. Най-странното е, че в рапорта на самия Квинт Лутаций до Сената личат сбитост и искреност. Или се лъжа? Не е ли твърде просто обяснението, че чак при срещата си с кимврите разбрал колко трудни за защита са били римските позиции при Тридентум, затова бил обърнал легионите си назад, за да не ги загуби на място, и съборил моста над Атезис, за да забави германското напредване? Но всяка крушка си има опашка! Представям си как сега, докато четеш писмото, ми се подхилкваш, задето не знам нищо повече.

Тук животът почти е замрял без двамата ни консули. Разбира се, ужасно съжалявам за Марк Емилий, предполагам, че и ти също. Как ли се чувства човек, когато открие, че е отгледал син, недостоен да носи името му? Но скандалът с младия Скавър скоро се потули, и то по две причини. Първата е, че всеки римлянин, независимо дали обича Скавър или не, дали споделя политическите му възгледи или не, го уважава твърде много, за да злослови по негов адрес. Втората причина, гледай да не паднеш, като я чуеш. Хитрата кулибония (хубав каламбур, нали?) накара отново всички да говорят за него, но по съвсем различен повод — ожени се не за друга, а за годеницата на сина си, Цецилия Метела Далматика, храненица на Прасчо Метел Нумидик. Седемнадесетгодишна, представяш ли си! Ако не беше толкова смешно, направо бих се разплакал заради нея. Никога не съм я виждал, но разправят, че била много хубаво, мило и любезно момиченце — да се чуди човек как се е пръкнало такова сред тия коне, Цецилиите! И все пак така ще да е! Само да видиш Скавър, ще се спукаш от

смях! Не може да си намери място от щастие. Започвам сериозно да се чудя не ми ли е време и на мен да пообиколя римските училища в търсене на някоя невръстна девойка, желаеща да се омъжи за Публий Рутилий Руф!

Тази зима се очертава голям недостиг на зърнени храни. Това го споменавам само между другото, колкото нашият високоуважаван консул да знае колко много му пречат германите да си изпълнява останалите задължения. Подочувам, че Катул Цезар смятал да остави командването на армията в Плаценция на Сула, а сам да се върне в Рим за зимата. Ако е истина, сигурно си го научил доста преди мен. Аферата при Тридентум подсили шансовете ти отново да станеш консул ин абсенция, и все пак Катул Цезар ще проведе изборите чак след като ти вече си се срещнал с твоите германи! Представям си го в какво положение се чувства: хем трябва да ти стиска палци, защото само една голяма победа над тевтоните може да спаси Рим, хем се надява ти лично да се плъснеш по дебелия си селски задник и повече да не станеш. Ако спечелиш войната, Гай Марий, повече от сигурно е, че ще станеш още веднъж консул. Между другото, много хитро от твоя страна, че си позволил на Маний Аквилый да се кандидатира и той за консул. Идването му в Рим и представянето на кандидатурата му произведе голямо впечатление сред електората, особено след като той още на другия ден заяви, че се връща при теб, за да биете заедно германите, независимо че това можело да му попречи да участва в изборите. Ако победиш германите, Гай Марий и след това веднага освободиш отново Маний Аквилый, почти сигурно е, че той ще ти бъде колега догодина, а с него ще можеш да постигнеш много неща.

Гай Сервилий Главция, приятелчето на твоя кажи-речи клиент Сатурнин — знам, знам, че такива неща не бива да се говорят — вече обяви, че ще се кандидатира за народен трибун. Ще бъде като добре охранена котка сред ято гълъби! Но като споменах Сервилий, отново де сещам за зърнената криза и за безобразията на Сервилий Авгура в

Сицилия. Както вече ти писах в друго писмо, той се надяваше, че само ще стъпи на острова и ще обере плодовете на Лукуловия труд. Сега обаче Сенатът получава всеки пазарен ден писмо от злополучния претор, който постоянно къдне лошия си късмет и се заканва, че още щом се върне в Рим, ще даде Лукул под съд. Робският цар Салвий, или Трифон, както ти харесва, е умрял и на негово място е бил избран друг — оня, азиатският грък Атенион. Изглежда, той е доста по-умен от Салвий Трифон. Ако Маний Аквилей бѐде избран за консул догодина, няма да е никак зле да го пратим в Сицилия, за да се свърши веднџ завинаги с цялата работа. В момента не Сервилий Авгура, а цар Атенион управлява Сицилия. Както и да е, моето лично недоволство от сицилийския проблем е от чисто семантичен характер. Знаеш ли каква наглост прояви онази стара кулибония Скавър, нека детеродният му орган да му падне веднџ завинаги от изнемога! «Сицилия — вика нашият, — се е превърнала в една злощастна Троя!» И след заседанието всички се исипаха да го тупат по гърба каква епиграма е измислил! Да, ама ти вече знаеш от моето предишно писмо, че изрази съм го измислил аз! Сигурно ме е чул някъде да го споменавам и го е запомнил, да му изсъхне оная работа!

Сега да се върна обратно на въпроса с народните трибуни. Тази година сред тях не се намери нито един, който да привлече погледите, с каквото и да е. Една от причините, заради които съм по-скоро доволен, че Главция ще се явява за догодина. Без свадливи трибуни и без циркове в Кладенеца на Комициите Рим е доста скучно място. Това не попречи обаче наскоро да се случи един от най-забавните и необясними инциденти, в които е замесен пряко народен трибун, и да плъзнат какви ли не слухове.

Преди около месец в града пристигнаха дванадесет или тринадесет, не знам точно колко странници, облечени в пѐстри, плетени дрехи, с ресни от чисто злато, със скџпоценни камѐни в гѐстите си бради и пищно избродирани кѐрпи, омотани около главите. Като ги видях,

имах чувството, че съм на карнавал! Представиха се като чуждо пратеничество и поискаха Сенатът да ги приеме на специално заседание. Но след като нашият уважаем, подмладен и научил се да краде чужди фрази Принцепс Сенатус прегледа пълномощията им, той отказа подобна среща с аргумента, че новодошлите не се ползвали от никакво официално положение. Твърдели, че идват от храма на Великата богиня в Песин, във Фригия, и че били пратени в Рим не от друг, а от самата Велика богиня, която искала да пожелае на римляните успех в борбата срещу германите! Чувам те, че питаш: «Какво ще накара една анатолийска Велика богиня толкова да се загрижи за различни германи?» И ние вече цял месец си чешем главите да отгатнем, а съм сигурен, че тъкмо защото не е можел да си отговори на въпроса, Скавър е отказал искането на тези странници.

И все пак, продължаваме да сме в пълно неведение каква ще да е истинската им цел. Ориенталците са такива мошеници, че при среща с тях всеки римлянин с малко ум в главата трябва да скрие кесията си кой знае къде, за да не се лиши от нея. Това обаче не важало за нашите гости! През цялото време не спират да обикалят Рим и да пръскат пари, сякаш кесиие им са бездънни. Водачът им е човек, когото няма как да забравиш, щом веднъж си видял. Казва се Батацес, облечен е от главата до петите в чисто злато, а на главата си носи златна корона. Чувам съм, че на изток са способни да изтъкат цяла дреха от злато, но не съм и предполагал, че ще имам честта да видя подобно чудо, при това не при цар Птолемей или при партите, ами насред Рим.

Всички жени в този глупав наш град са пощурели по Батацес и приятелите му. От толкова много злато чак са си изгубили ума и мъничките им ръчички без почивка посягат към перлите и гранатите, които току-виж се изсипели от някоя брада или... хайде да не прекалявам с подробностите. Достатъчно неделикатно е да ти кажа, че чужденците ни не са евнуси.

Както и да е. Дали защото собствената му съпруга се е оказала някоя от заслепените от златото римлянки, или защото се е водил от по-алтруистични мотиви, не знам, но народният трибун Авъл Помпей излезе на рострата и публично обвини Батацес и останалите жреци, че са мошеници и шарлатани и призова всички заедно да бъдат изхвърлени насила от нашия почтен град. Най-добре би било, ако ги качим гърбом на магарета и ги покроем с катран и перушина. Батацес не остави незабелязано това изказване на Авъл Помпей и отиде право в Сената да се жалва. Явно, че светата ни институция се е повлияла в немалка степен от ентузиазма на сенаторските съпруги, защото Авъл Помпей беше строго скастрен и му беше казано повече да не се заяжда със знатните особи. Сред назначените отци обаче се намериха и пуристи, които твърдо заеха страната на Авъл Помпей, най-малкото, защото не му е работа на Сената да държи сметка на един народен трибун какви ги е говорил на Форум. След което започна голяма разправия дали Батацес и хората му можело да се смятат за посланици или не, нищо че Скавър вече веднъж се беше изказал против. Обаче той се оказа неоткриваем — навярно тъкмо е ровил из записките на старите ми речи, за да търси повече епиграми, или пък е надигал полата на жена си в търсене на повече епидермис, — и въпросът остана отново без решение.

Затова Авъл Помпей отново се качи на рострата и отново зарева като ранен лъв, че римските жени са станали алчни и неверни. След като свърши с пледоарията си, той беше сменен на рострата лично от Батацес, който не пропусна да качи до себе си пищно облечените си колеги — жреци и групичка още по-пищни дами — римлянки, които се въртяха около него като котки около рибарска сергии. За щастие и аз бях там, е, знаеш що за място е Рим. Изкушението беше прекалено голямо — задаваше се поредният публичен фарс, много по-забавен от онези, които Сула би удостоил с присъствието си в театъра, и нямаше как да устоя. Авъл Помпей и Батацес «се

завтекоха» към кулминацията и развързката доста побързо, отколкото биха го направили героите на Плавт, за жалост, без да минават от реплики към действия. Нашият благороден трибун продължаваше да настоява, че опонентът му е мошеник, а пък Батацес от своя страна го предупреждаваше, че си играе с живота, защото Великата богиня не понасяла жреците ѝ да бъдат обиждани. Представлението завърши с умопомрачителната клетва, която Батацес изрече по адрес на Авъл Помпей на гръцки, за да могат всички да я разберат. Аз пък си мислех, че Великата богиня обича към нея да се обръщат на фригийски.

И сега, Гай Марий, идва най-ужасното! В мига, в който клетвата беше произнесена, Авъл Помпей се задави и се закашля толкова силно, че с мъка слезе от рострата. Едва успяха да го откарат до дома му, където той се мъчи три дни на легло и накрая взе, че умря наистина! Изпружил краката и туй то! Е, представяш си какъв ефект имаше това върху цял Рим — като почнем от сенаторите и стигнем до жените им. Батацес може да ходи, където си иска, да върши каквото си иска. Хората му правят път, сякаш се страхуват да не хванат проказа. Дават му безплатни вечери, Сенатът набързо промени мнението си и официално го покани (от Скавър пак нито следа!) на едно от заседанията си, жените продължават да се хвърлят на врата му, а той раздава във всички посоки усмивки и благословии, сякаш е самият Зевс.

Възмутен съм, огорчен, отвратен, погнусен и още хиляда други неща, които не ми се изброяват. Големият въпрос е: как го направи тоя Батацес? Дали наистина се намеси Великата богиня, или просто той прибягна до непознатата отрова? Обзалагам се, че е по-скоро второто, но пък и нали ме знаеш — аз съм стар скептик, ако не и циник.“

Гай Марий чак се просълзи от смях, но сетне остави писмото и отиде да се разправя с германите.

Четвърт милион тевтони пресякоха река Друенция няколко километра на изток от устието ѝ на Родан и като лавина се понесоха към римската крепост. Колоната на преселниците се точеше с километри, разпокъсана и без никаква организация. Отпред и по крилата вървяха мъжете — общо сто и тридесет хиляди бойци, зад тях лъкатушеше безкрайният обоз заедно с добитъка, поверени на жените и децата. Имаше съвсем малко стари мъже, почти не се виждаха стари жени. Начело на колоната вървеше племето на амброните — хора горди, смели и свирепи. От тях до последната волска кола в кервана имаше поне тридесет и пет километра.

Този път германите бяха пратили съгледвачи, които отдалеч бяха забелязали римската цитадела, но това нямаше да уплаши самоуверения Тевтобод. Каквото и да правеше Рим да ги спре, тевтоните щяха да стигнат Масилия, а в Масилия — най-големият град след Рим, за който германите бяха слушали — щяха да си намерят и жени, и роби, и провизии, и всякакви удобства. След като си направеха удоволствието да я оплячкосат и подпалят, щяха да завият на изток покрай брега на морето, за да нахлуят в Италия. Тевтобод беше чувал, че Вия Домиция и проходът Монс Генава са изрядно поддържани, но предполагаше, че крайбрежният маршрут е по-къс и по него хората му по-малко ще се бавят.

Реколтата още не беше ожъната и само чакаше варварските пълчища да я стъпчат. Никой, дори Тевтобод, не се замисли, че житото може да бъде използвано от самите германи и че при малко повече внимание те спокойно биха си осигурили прехраната за задаващата се зима. Нашествениците се чувстваха спокойни, защото в колите си носеха всякакви провизии, отнети от племената, застанали на пътя им, а пък и в краен случай разпиляното по земята зърно можеше спокойно да се използва за храна на добитъка. Всяка неожъната от човека реколта означаваше рай за животните.

Когато амброните стигнаха подножието на хълма с римската крепост, за тяхна изненада нищо не се случи. Марий не даваше никакви признаци на живот, а пък германите нямаше да си правят

труда да се катерят чак догоре. И все пак една чужда крепост не можеше да се подмине току-така, затова амброните се спряха за по-дълго и изчакаха точещите се на километри зад тях варвари да се съберат на едно място, превръщайки го в очите на римляните в огромен мравуняк. И така, докато не се появи лично цар Тевтобод. Първоначално германите се опитаха да прикоткат римляните да се покажат с подвиквания, присмехи и подигравки, след това като извадят на показ пленени нагоре по реката римляни, които всички до един биваха подлагани на мъчения. Никой римлянин обаче не им отвърна, още по-малко си показва носа извън стените на крепостта. Тогава огромната маса на нашествениците се втурна отведнъж във фронтална атака, но тя скоро се разби в строените толкова време фортификации. Римляните хвърлиха по някое и друго копие върху най-дръзките от варварите, но не направиха нищо повече.

Най-накрая Тевтобод вдигна ръце и същото сториха и тановете. Нека римляните си стоят в крепостта, щом така искат! Това не беше кой знае от какво значение. Германското море около хълма се успокои, а после на равномерни тласъци започна да се изнася на юг. Цели седем дни бяха нужни, за да се изгуби и последната кола и римляните да си отдъхнат, че любопитните погледи на скучаещите жени и деца са насочени вече към Масилия.

Щом обаче и последната волска каруца изчезна зад хоризонта, Марий изведе шестте си легиона, всеки от тях допълнително подсилен с войници и бързо се втурна да преследва варварите. Без да вдигат шум, без да създават суматохи, изпълнени с радост, че най-сетне се задава битката с германите, римските бойци се закачиха като опашка за германската армия, без да се оставят нито веднъж да бъдат забелязана от неприятеля. Варварите минаха покрай Арелат, стигнаха до Аква Секстия, откъдето Тевтобод явно възнамеряваше да поведе войниците си към морето. Марий обаче прехвърли река Арс и зае превъзходни позиции на южния ѝ бряг, на върха на един стръмен баир, заобиколен от двете си страни от други хълмове. Там войниците му набързо построиха лагер и като се почувстваха здраво окопани, зачакаха кой ще се покаже през реката.

Начело на тевтонската колона продължаваха да вървят амброните, тридесет хиляди на брой, които скоро се натъкнаха на брода през реката, а зад брода що да видят — римски лагер, зад чиито

палисади стърчат копия и шлемове. И все пак това беше най-обикновен лагер, лесна плячка за зверове като тях. Без да му мислят, без дори да изчакат подкрепления, амброните се втурнаха да преминават реката и да се катерят нагоре по хълма.

Римските легионери прескочиха дървената ограда на лагера си и покривайки цялата ѝ дължина с един-единствен фланг, поеа надолу по склона, за да посрещнат крещящата тълпа от недисциплинирани варвари. Най-напред римляните прибягнаха до смъртоносните си *пила*, които свършиха добра работа, сетне извадиха късите си мечове, скриха се зад щитовете си и се гмурнаха в морето на варварите като огромна вилица с безброй зъбци, впиваща се в тялото на неприятеля. Легионерите действаха бързо и методично: почти не останаха живи амброни да се изтеглят обратно до брода и да се спасят живи от клането; по склоновете на хълма бяха останали близо тридесет хиляди тевтонски трупа. Марий не се церемонеше.

Всичко това започна и свърши в рамките на половин час; още един час беше нужен на римляните да свалят всичко по-ценно от мъртвите тела на амброните — мечове, торкове, щитове, гривни, нагръдни плочки, ками, шлемове — и да го хвърлят зад стените на римския лагер, след което да ги накамарят един върху друг, издигайки втори защитен вал точно пред импровизираната си крепост. Следващата вълна от германи трябваше да прескача най-напред труповете на другарите си.

Скоро отсрещният бряг на Арс се изгуби съвсем под копитата на тевтонските коне, докато ездачите им гледаха с недоумение и гняв стената от труповете на амброните и римския лагер горе на хълма. Самите римляни се бяха покатерили върху палисадата и не криеха радостта си: викове, подсвирквания, предизвикателни жестове, мръсни песни. В лагера беше настанала еуфория: за пръв път на една римска армия се удаваше да изтреби толкова много германи.

Разбира се, това си оставаше предварителна схватка и генералното сражение тепърва предстоеше. И вече никой от двете страни на реката не се съмняваше, че моментът на големия сблъсък приближава. За да изпълни замисления план, Марий отдели три хиляди от най-добрите си войници и под командването на Маний Аквилей ги прати надолу по течението, за да пресекат реката далеч от погледите на

германите. Там те трябваше да чакат битката да навлезе в разгара си, за да ударят варварите в гръб.

Тази нощ едва ли е имало римски легионер, който да спи спокойно. Всички бяха прекалено радостни от победата и възбудени при мисълта за задаващото се ново стълкновение; на другия ден обаче никой не даваше признаци на умора. Германите обаче не даваха признаци, че искат да нападат. Тъкмо тяхното бездействие най-силно тревожеше Марий, комуто не влизаше в плановете подобно бавене. На него му трябваше категорична победа и той нямаше да пожали средства да я спечели. Обаче тевтоните този път си имаха едно наум и се бяха разположили на огромен лагер по другия бряг на реката; не си бяха правили труда да издигат укрепления — численото им превъзходство ги успокояваше. През целия ден Тевтобод — толкова висок, че краката му почти докосваха земята под галския му кон — и дузина танове с него обикаляха около брода. Изгърбилото се под тежестта на стопанина си животно трябваше поне десетина пъти да мине от центъра на лагера до реката и обратно. На гърдите на тевтонския цар, над златната му нагръдна плочка висяха двете му руси плитки в цвят на лен; на главата му зловещо стърчеше шлемът със златни крила, лъщящи на слънцето. Но дори от разстояние можеше да се прочете угрижеността и нерешителността по гладко избръснатото му лице.

На следващата сутрин по небето не се виждаше никакво облаче; както предните дни, така и сега слънцето напичаше отрано и обещавахе към пладне непоносима жегга. От горещината хиляди трупове, нахвърляни пред крепостта, започваха да се разлагат и из въздуха се разнесе убийствено зловоние. Марий се боеше сред армията да не плъзне епидемия, която можеше да нанесе повече поражение, отколкото атаките на неприятеля.

— Няма как — рече той на Квинт Серторий, — ще трябва да рискуваме. Ако те не искат да нападат, ние ще ги предизвикаме на бой, като излезем от лагера уж с цел да ги ударим. Вярно, че така ще изгубим предимството от това да се катерят по нагорницето, но пак ще имаме по-големи шансове за победа. Да не забравяме, че и Маний Аквиллий чака на своите позиции. Хайде, нека тръбата засвири, всички да се строят и да чуят какво имам да им казвам.

Това беше общоприета практика — никоя римска армия не влизаше в сериозен бой, преди пълководецът да се е обърнал със слово към войниците си. Първо, така всички запомняха по-добре пълководеца си в бойно снаряжение; второ, това беше идеално средство бойният дух да се повдигне; трето, това беше единствената възможност за самия пълководец да съобщи и на последния легионер по какъв точно начин възнамерява да вземе победата. Всеки добре разбираше, че една битка никога не протича според предварителните планове на едната или другата страна, но все пак обръщението на пълководеца преди войските му да влязат в бой, беше начин те да придобият представа какво точно се очаква от тях и какви цели да гонят, а ако различните легиони и кохорти се откъснаха едни от други, само така отделните офицери и войници щяха да знаят какви решения да взимат на своя глава. Много пъти римската армия е побеждавала именно защото легионерите не са чакали във всеки отделен момент заповед от главнокомандващия или от някой от трибуните, а са знаели сами как да действат.

Клането на амbronите беше подействало въодушевяващо на всички в лагера. Легионите мислеха само за победа. От първия до последния във всяка редица бяха все хора, физически здрави, с блестящи от дългото поддържане оръжия и доспехи. Строени на плаца в лагера те наричаха своя сбор „форум“, защото като на Форума щяха да слушат какво им говори ораторът в лицето на Гай Марий. Ако той сега го поискаше, всички до един щяха да го последват в самия Тартар, защото го обожаваша.

— Е, кун такава, като че ли днес му е времето, а! — извика към войниците Марий от специално издигнатата трибуна. — Работата е там, че оня ден се престарахме! Сега онези ги е страх да влязат отново в бой с нас! Но ние така ще ги ужим, че ще ги накараме не да подскочат, ами да пощръклят от болка, готови да се бият дори срещу драконовите зъби, ако трябва! Ще излезем от лагера, ще слезем долу при камарата от трупове и ще започнем да ги блъскаме, ритаме, събаряме! Ще ги ритаме в главите, ще плюем върху тях, ако и това не стига, ще им се изпикаем дружно отгоре! И можете да сте сигурни, че през този брод насреща в реката ще минат повече побеснели варвари, отколкото можете да броите, дори да делите на хиляда! Но сега няма да е толкова лесно, като да си седим като петли на оградата и да си

клатим краката; ще трябва да се бием с тях лице в лице, което означава, че ще трябва да си кълчим вратовете! Защото те са по-високи от нас! Те са *гиганти*! Това обаче плаши ли ни нас? Плаши ли ни?

— Не! — изреваха всички войници в един глас. — Не, не и не!

— Не ни плаши! — потвърди Марий. — И защо не ни плаши? Защото ние сме римските легиони! Ние следваме сребърните орли към смърт или победа! Римляните са най-добрите войници, които светът някога е виждал! А вие сте войниците — бедняци на Гай Марий, най-добрите войници, които *Рим* някога е виждал!

Легионите изпаднаха в почти пълна истерия при тези думи. От редица на редица се предаваха викове на радост, които сякаш никога нямаше да свършат, а по лицата на войниците се стичаха сълзи — сълзи на щастие и на мъка по може би отиващия си завинаги живот.

— Добре тогава! Прескачаме стената и отиваме да се бием! Няма друг начин да спечелим тази война, освен да накараме тези освирепели диваци да целуват праха! Ще се бием и това е! Ще се бием, докато и последният освирепял дивак не се просне в краката ни! — Марий се обърна по посока на шестимата мъже, загърнати в лъвски кожи — над главите им се зъбеха разтворените усти на убитите зверове, пред гърдите им стояха вързани безжизнените им лапи, — които държаха сребърните дръжки на щандартите — шестте орела, разперили царствено криле. — Ето ги вашите сребърни орли! Символи на смелостта! Символи на Рим! Символи на моите легиони! Следвайте орлите за славата на Рим!

Дори и екзалтирани, легионерите не забравяха чувството си за дисциплина; без да бързат, редица по редица, Мариевите шест легиона излязоха пред лагера и заслизаха надолу по склона, строени така, че сами да защищават фланговете си — конницата нямаше как да се разгърне на този неравен терен. Като величествен, блестящ на слънцето сърп те се наредиха покрай брега на реката и зачакаха какъв ще бъде отговорът на Тевтобод. Но германите дори не оставиха на предводителя си да решава: на римляните беше нужно да раздадат само по някой и друг ритник на умрелите амброни и варварите насреща скочиха на конете, решени да се бият до смърт. Скоро най-бързите от тях прекосиха реката през брода и се хвърлиха върху построените в няколко редици легиони, които дори не трепнаха при вида им. В един момент към настъпващите германи полетя дъжд от

копия, които също като величествен сърп косяха наляво и надясно; пък и как иначе — вече две години Мариевите войници се бяха готвили за този решителен ден.

Битката се очертаваше дълга и изтощителна, но римските редици не позволиха неприятелят да пробие през тях, още по-малко някой от сребърните орли да бъде отнет из ръцете на *аквилифера*. Скоро към купчините от избитите амброни започнаха се присъединяват и мнозина от събратята им тевтони, но както в легендите на мястото на всеки убит германец откъм реката се задаваха други двама. Докато най-накрая Маний Аквилый реши, че му е време да се намеси, и начело на трите хиляди души скрит резерв започна поголовно клане в тила на варварите.

Няколко часа след пладне не бяха останали живи тевтони по бойното поле. В духа на воинската традиция, опиянени от славното бойно минало на Рим и най-вече водени от най-добрия пълководец в света, тридесет и седем хиляди добре обучени и добре въоръжени римски легионери написаха още една знаменателна страница от военната история, разгромявайки в две последователни сражения при Аква Секстия над сто хиляди души германи. Бреговете на Арс се осеяха с осемдесет хиляди тевтонски трупа, без да включваме изкланите два дни по-рано амброни. Малцина сред победените бяха предпочели да се предадат — повечето водени от чувството си за воинска чест, се бяха били докрай; сред падналите беше и самият Тевтобод. За победителите остана голямата плячка — десетки хиляди тевтонки и децата им, седемнадесет хиляди предали се в плен войници. Когато скоро след битката на място дойдоха всички търговци на роби от Масилия, за да изкупят стоката, цялата печалба беше поделена поравно между войниците и офицерите, нищо че традицията повеляваше цялата печалба от пленниците да остава за пълководеца.

— На мен тези пари не ми трябват, а и войниците си ги заслужиха — обясняваше Марий и се усмихваше при мисълта за астрономическата сума, която масилиотите бяха поискали от Марк Аврелий Кота за един-единствен кораб, когато той бързаше да отнесе в Рим новината за поражението при Араузио. — Виждам, че масилиотите са ни пратили благодарствено писмо, задето сме спасили хубавия им град от германите. Чудя се какви ли гримаси ще направят, когато ние им пратим квитанция какво ни дължат за това спасение.

Колкото до Сената, Маний Аквилей ще се да занесе в Рим доклада на Марий за победата.

— Хем ще занесеш лично новината, хем ще можеш да се явиш за консулските избори — каза му Марий. — Гледай само да не се забавиш!

Маний Аквилей не се забави и само след седмица беше в Рим. Докладът беше предаден лично на втория консул Квинт Лутацій Катул Цезар, който трябваше да го прочете пред Сената, понеже самият Маний Аквилей отказваше да каже и дума за случилото се.

„Аз, Гай Марий, първи консул на Рим, смятам за свой дълг да съобщя на римския Сенат и народ, че днес на полето край Аква Секстия в римската провинция Трансалпийска Галия, легионите, дадени под мое командване, нанесоха пълно поражение на целия тевтонски народ! Убитите германи наброяват сто и тринадесет хиляди души, пленените са седемнадесет хиляди мъже, сто и тридесет хиляди жени и деца. Заедно с тях бяха взети като плячка тридесет и две хиляди волски коли, четиридесет и една хиляди коне, двеста хиляди глави рогат добитък. Издаде съм указ, според който цялата печалба от пленената плячка, включително от продажбата на пленниците в робство, ще бъде разделена в подобаващо съотношение между подчинените ми. Да живее. Рим!“

Цял Рим полудя от радост и възторг, улиците се изпълниха с плачещи, танцуващи, пеещи, прегръщащи се тълпи от хора — от роби до най-видни граждани. Гай Марий беше избран *ин абсенция* за консул за следващата година, негов колега щеше да е Маний Аквилей. Сенатът гласува три дни благодарности за победителя при Аква Секстия, а народът — още два.

— Сула намекна нещо по въпроса — отбеляза Катул Цезар пред Метел Нумидик, след като страстите се поуспокоиха.

— Охо! Да не би вече да не го харесваш нашия Луций Корнелий! Какво е намекнал?

— Каза нещо от рода, че най-високото дърво в света не можело да бъде отсечено от никого. Явно, че късметът е решил никога да не изоставя Гай Марий. Не можах дори да накарам войската си да влезе в бой, а той изтребва цял народ, без да изгуби кажи-речи нито един войник — отбеляза мрачно Катул.

— Той винаги е имал късмет — съгласи се Метел Нумидик.

— Късмет ли, нищо подобно! — намеси се Публий Рутилий Руф, който както винаги надаваше ухо да слуша чужди разговори. — Не можете да не му отдадете заслуженото!

„Повече нямах какво да им кажа (пишеше Рутилий Руф на Гай Марий). Както добре знаеш, аз самият съм крайно против това непрекъснато твое преизбиране за консул, както и против някои от приятелите ти тук, в Рим. Но винаги съм се дразнел до немай-къде, когато чувам подобни злостни забележки от устата на хора, които ако не друго, то трябва да бъдат поне великодушни към съперниците си. Езоп им е намерил доста точно определение — кисели гроздови зърна. Чувал ли си друг път подобна глупост — да се обяснят твоите успехи и техните провали единствено с късмета? Човек сам си изковава късмета, и по това не може да има никакъв спор. Като ги чух как с две думи искат да омаловажат блестящата ти победа, ми идваше чак да им се изплюя в лицето.

Но да не прекалявам, че току-виж някой ден съм получил апоплектичен удар. Сега да поговорим за твоите вълчи приятели. Гай Сервилий Главция, който встъпи в длъжността си на народен трибун само преди осем дни, вече подготвя нова буря на Форум. Свикал е първото концио, за да се обсъди въпросът за един нов проектозакон, целящ да унищожи всичко сторено от нашия герой от Толоза, Квинт Сервилий Цепион, кракът му да не стъпи повече в Рим! Не го харесвам този човек; боговете са ми свидетели, никога не съм го харесвал! Главция има намерение да върне обратно на конниците и съда за злоупотреби с властта, както и да включи в компетенцията

му всички казуси, имащи пък макар и най-далечна връзка с въпроса. Ако законът бъде приет, а не виждам как няма да бъде, държавата ще може да си прибира обратно заграбеното не само с конфискация на цялото движимо и недвижимо имущество на виновния, но и с това на хората, на които той е прехвърлил богатствата си. Така, ако допреди уличения в злоупотреби управител можеше да пише откраднатото на скъпата си леля или пък на тъста си Гай Баний, или дори на сина си, което вече е повече от нагло, по новия закон на Главция и лелята, и Гай Баний, и синът ще трябва да плащат заради благодетеля си.

Предполагам, че в това има доста резон, но ако продължаваме така да я караме със законодателството, докъде ще стигнем, Гай Марий? Подобни закони дават прекалено много власт на държавата, да не говорим за парите! А това само ще увълчи още повече разните там демагози и бюрократи! Все пак хората открай време са разчитали на политическото си издигане, за да напълнят с нещо семейния бюджет. Това е нормално, човешко, разбираемо и дори простимо. Онези, които трябва да бъдат озаптявани навреме, са тъкмо политиците, използващи властта си, за да променят хода на историята. Именно те, големите алтруисти, могат да направят най-големите пакости. Просто не е естествено да поставяш другите пред себе си. Другите никога не заслужават толкова, колкото заслужаваш ти. Казвал ли съм ти, че съм скептик? Казвал съм ти. Макар че понякога — само понякога — започвам да се чудя дали не ставам и циник.

Тук научаваме, че в най-скоро време ще се връщаш в Рим. Не мога да ти изразя с какво нетърпение те чакам! Бих искал да му видя физиономията на Прасчо, когато се срещнете. Както навярно си очаквал, Катул Цезар беше назначен за проконсул в Италийска Галия, и вече се връща в армията си в Плаценция. Трябва да внимаваш, защото той е способен като нищо да обере лаврите за следващата ти победа. Надявам се, след като вече с Луций Корнелий не сте баджанази, той да не вземе да ти изневери.

Малко думи какво става на дипломатическия фронт. Батацес и жреците му най-сетне благоволиха да си заминат от Рим. Чак до Брундизиум, предполагам, се чува жалкият плач на много от нашите най-знатни дамички. В момента обаче предлагаме гостоприемството си на друга делегация, не толкова интересна за широката публика, затова пък още по-противна. Праща я не друг, а младият, но изключително опасен цар Митридат — владетелят на Понт, който вече успя да си присъедини почти всички земи около Евксинския понт. Искан да сключим договор за приятелство и съюз. Скавър е против. Чудя се защо. Дали за това не са причина действащите от известно време насам агенти на нашия приятел и съюзник, витинския цар Никомед? Едепол, едепол, отново го удрям на скептицизъм! Не, Гай Марий, това не е цинизъм, а скептицизъм! Поне засега.

За да свършвам с писмото, време е да ти пиша за някои клюкички и семейни вести. Назначеният отец Марк Калпурний Бибул се е сдобил със синче, което му се пада и единствен наследник. По този повод най-различни представители на Домиций Ахенобарбите и Сервилий Цепионите нададоха вой на радост, докато забелязвам, че Калпурний Пизоните запазиха пълно безразличие. Напоследък се забелязва тенденцията възрастни мъже да се женят за малки момиченца, но това не пречи на други възрастни мъже да отидат в прегръдките на смъртта. Почина нашият литературен гигант Гай Луцилий. Наистина съжалявам за него. Видиш ли го на живо, можеш да си починеш от скука, но седнеш ли да го четеш, се чудиш откъде му идва толкова остроумие! Съжалявам също така — при това напълно искрено, — че и твоята сирийска пророчица Марта не е вече между нас. Това сигурно вече си го научил от писмото на Юлия, за което знам, че ти го е пратила преди моето. Все пак струва си да ти кажа, че старата вещица ще ми липсва. Всеки път, когато я видеше да се носи из Рим в пурпурнозлатната си носилка, Прасчо чак пускаше пяна от ярост. Твоята скъпа и прекрасна Юлия също казва, че Марта ще ѝ липсва. Между

другото, надявам се да оценяваш по достойнство за какво съкровище си имал късмет да се ожениш. Не са много домакините в Рим, които ще оплакват умрелите си гости — особено когато гостите са останали в къщата ти завинаги и имат навика да плюят на пода и да пикаят в езерцето с рибките.

Завършвам писмото си, както и ти завърши твоето до Сената. Как може такива работи, Гай Марий? «Да живее Рим!» Каква липса на елементарна скромност!“

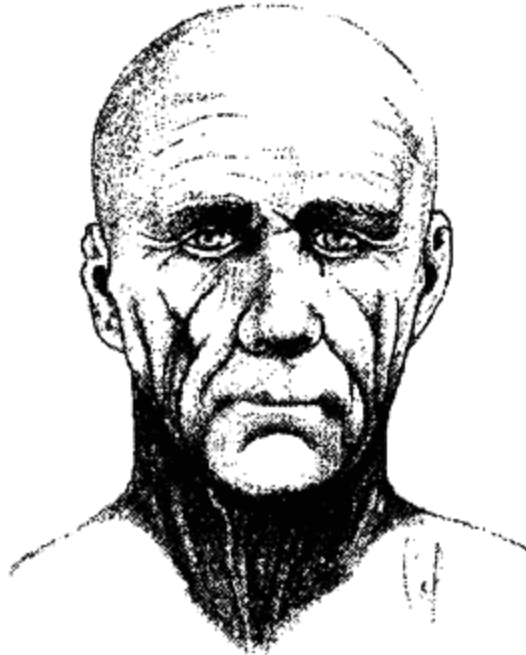
8

Година десета (101 г. пр.Хр.)

В консулството на Гай Марий (V) и Маний Аквилей

Година единадесета (100 г. пр.Хр.)

В консулството на Гай Марий (VI) и Луций Валерий Флак

Марк Емилиј Скавр

Сула се оказа прав: кимврите дори не помислиха да преминават Пад. Като стадо крави, пуснато да пасе на воля из някоя крайречна ливада, те се нахвърлиха на източната половина от Транспаданска Галия, доволни от натежалите от жито ниви и от тучните пасища за

добитъка си. Никой не се вслуша в увещанията и заплахите на царя си. Сред всички кимври един-единствен се тревожеше за бъдещето и това беше Бойорикс; единствен и той изпадна в покруса, когато научи за разгрома на тевтоните при Аква Секстия. Когато обаче до него дойде вестта и за уплахата, която обзела тигурините, маркоманите и херуските, научили за тъжната участ на тевтоните, и ги накарала да се обърнат назад и да се върнат по родните си места, Бойорикс изпадна в дълбоко отчаяние. Великата му стратегия се беше провалила, едно, заради доказаното превъзходство на римляните да боравят с оръжието, второ, заради доказаното лекомислие на германите, когато се отнася дори до собственото им оцеляване. Освен това Бойорикс започваше все повече и повече да се съмнява в своята власт над кимврите.

Все пак продължаваше да живее с чувството, че дори без чужда помощ те, кимврите — най-многобройният народ сред преселниците — биха могли да завземат Италия. Но само ако успееше да убеди сънародниците си, че най-важното в момента е пълното единство и налагането на строга самодисциплина.

През цялата зима след битката при Аква Секстия той си мълчеше, защото знаеше, че ще може да вразуми хората си едва когато им омръзне да тъпчат на едно и също място или когато изядат и последното зърно пшеница в областта. Понеже германите никога не се бяха научили да обработват земята, втората възможност беше твърде вероятна, но пък и никъде по време на скитанията си Бойорикс не беше виждал друга толкова плодородна и богата земя — земя, която може спокойно да изхрани четиристотин изгладнели гърла и да остане нещо и след тях. Ако Транспаданска Галия наистина беше римска, тогава нищо чудно, че римляните са толкова богати. За разлика от Дългокоса Галия тук нямаше гъсти и непроходими гори; срещаша се само добре поддържани дъбови насаждения, колкото да има жълъди за хилядите прасета, които зимно време биваха пускани на свобода да си търсят сами храната. Останалата част от земята се обработваше: близо до реката, където земята беше доста размякната и неудобна за оране, се отглеждаше просо; на север, където пръстта беше по-рохка — пшеница; навсякъде се виждаха засадени фасул и леща, вълчи боб и грах. Дори тази година, когато много от стопаните, подплашени от идващите варвари, бяха напуснали земите си още напролет, реколтата беше добра и изпопадалите в угарта зърна пак щяха да покълнат.

Това, което Бойорикс не можеше да разбере, беше географският строеж на Италия. Ако знаеше какво го чака по на юг, нищо чудно да беше избрал именно Транспаданска Галия за нова родина на народа си; а ако беше го сторил, не беше изключено Рим на драго сърце да му позволи да се засели в областта, която тъй и тъй не се считаше за жизненоважна за римските интереси, пък и населението ѝ беше предимно келтско. Защото именно географският строеж на Италия превръщаше долината на Пад в труднодостъпна земя и заради това практически неизползваема за Рим и областите на юг из полуострова. Всички реки в Италия течаха от изток на запад или от запад на изток, а и дългата планинска верига на Апенините допълнително разделяше полуострова, отворен към Лигурийския залив, от Италийска Галия, отворена към Адриатическо море. В действителност Италийска Галия беше напълно отделена от същинска Италия, при това сама се разделяше на две части — Транспаданска и Циспаданска — на север и на юг от Пад.

Както и да е. С началото на лятото Бойорикс се захвана да напомня на сънародниците си, че първоначалната им цел е била същинска Италия, и за това му помагаше най-вече все по-трудното намиране на храна в Галия. Вярно, че много от културите се бяха раззеленили наново, но класовете бяха по-нарядко, стъблата им — покъси, а и семенниците им никакви ги нямаше. Прасетата, които си бяха умни животни, при това самостоятелни, скоро се научиха, че за да запазят числеността си, най-добре ще е да се изгубят от очите на хората, и го сториха със завиден успех; половин милион глави добитък, които кимврите бяха водили със себе си, сами се бяха обрекли на глад, след като за няколко месеца бяха изпотъпкали цялата зеленина, която можеше да ги изхрани.

Беше време кимврите да продължават по пътя си. Когато Бойорикс тръгна да търси тановете си и да ги подканва да тръгват, те на свой ред започнаха да обикалят хората си и да ги викат отново на поход. В началото на юни добитъкът отново беше впрегнат в колите, конете бяха прикоткани при стопаните и керванът беше готов за път. Кимврите, обединили се отново в обща маса, се насочиха на запад, вървейки обратно на течението на голямата река с мисълта да посетят по-силно романизираните райони на Италийска Галия, а именно земите около големия град Плаценция.

А в Плаценция чакаше римската армия, наброяваща петдесет и четири хиляди души. Марий великодушно беше дал два от легионите си на Маний Аквилей, за да отиде с тях в Сицилия още в началото на годината и да свърши веднъж завинаги с робския цар Атенион; а пък поражението на тевтоните беше толкова пълно, че никой не виждаше смисъл да се държат гарнизони в Трансалпийска Галия.

Ситуацията имаше с какво да прилича на онова абсурдно положение, създадо се при Араузио; пак главнокомандващият беше нов човек, а вторият след него — аристократ до мозъка на костите си. С тази разлика, че между Гай Марий и Гней Малий Максим нямаше нищо общо; не беше Гай Марий новият човек, който щеше да се остави на Катул Цезар да му се опъва. Проконсулт чакаше от него заповеди какво да прави, къде и кога да го прави, а само Марий можеше да знае защо изобщо го прави. Единственото, което се искаше от Катул, беше да се подчинява, а той добре си даваше сметка какво го чака, ако откаже — Гай Марий се беше показал достатъчно нетактичен да му го заяви в лицето:

— Може да се каже, Квинт Лутаций, че съм те накарал да ходиш по въже: да стъпиш малко вляво или малко вдясно и вече се пиши със счупена глава. Толкова бързо ще те върна в Рим, че сам няма да разбереш как е станало. Няма да позволя да ми се играят номерца в стил Цепион! Тъй и тъй бих искал на мястото ти да е Луций Корнелий — само да ми направиш нещо мръсно и веднага ще те сменя с него. Разбрано ли е?

— Аз не съм твой подчинен, Гай Марий, и не мога да допускам да се държиш с мен като с такъв — опита се да възрази Катул Цезар и две аленочервени петънца се появиха по бузите му.

— Виж какво, Квинт Лутаций, не ме интересува как се чувстваш ти! — рече му Марий, уж подобен въпрос дори не го притеснява, камо ли би го извадил от равновесие. — Това, което има значение за мен, е как си вършиш работата. А твоята работа е да правиш каквото аз ти казвам, нищо друго.

— Аз и не виждам какви затруднения биха могли да създадат твоите заповеди, Гай Марий. Те винаги са колкото специфични, толкова и подробни — опитваше се да защити честта си Катул Цезар.

— Само ти повтарям, че не съм ти подчинен, следователно не е нужно да се държиш с мен като с такъв. Все пак съм твой заместник.

Марий му се усмихна крайно недружелюбно.

— Аз никак не те харесвам, Квинт Лутаций. За мен ти си просто още един представител на аристократическата посредственост, човек, който си въобразява, че има божественото право да управлява Рим. Мисля, че не ставаш дори за съдържател на кръчма. Затова трябва отсега да знаеш в какво ще се състои нашето сътрудничество: аз ще давам нарежданията, а ти ще ги изпълняваш.

— Дори и да не съм съгласен?

— И да си съгласен, и да си несъгласен, просто изпълнявай.

— Толкова ли не можа да се държиш по-любезно? — попита Сула по-късно същия ден, след като в продължение на цял час Катул Цезар беше крачил насам-натам из палатката му да се жалва какъв грубиян е Гай Марий.

— Че защо да се държа по-любезно? — зачуди се като че ли съвсем искрено Марий.

— Защото в Рим думата му се слуша, ето за какво! Да не говорим, че и тук, в Италийска Галия трябва да се съобразяваме с него! — сопна му се Сула. Но на него скоро ядът му мина, а пък и Гай Марий продължаваше да го гледа невинно — Ти наистина си невъзможен! При това от ден на ден ставаш все по-невъзможен.

— Аз съм стар човек, Луций Корнелий. На петдесет и шест. На една и съща възраст сме с нашия Принцепс Сенатус, него всички го смятат за стар човек.

— Това е, защото нашият Принцепс Сенатус е плешив и сбръчкан, при това се показва само на Форума. А ти все още си герой от бойните полета, тъй че никой не би те нарекъл стар.

— Както и да е, вече съм достатъчно стар, за да си позволя да кажа на Квинт Лутаций какво мисля за него — натърти Марин. — Нямам време да галя перушината на някакви си надути петлета, само и само за да не ме гледат накриво!

— И все пак да не кажеш, че не съм те предупредил! — рече за последно Сула.

Към втората половина на квинктилис кимврите се бяха събрали в подножието на Западните Алпи, в долината, наречена Кампи Равди, недалеч от градчето Верцела.

— Защо точно тук? — попита Марий Квинт Серторий, който отново се беше върнал при кимврите, преди да поемат на запад.

— И аз бих искал да знам, Гай Марий, но никога не ми се е удавало да доближа самия Бойорикс — отвърна Серторий. — Изглежда, кимврите мислят, че ще се връщат у дома в Германия, но от няколкото танове, с които съм имал случай да говоря, знам, че Бойорикс продължава да държи да вървят на юг.

— Но той вече е стигнал твърде на запад — отбеляза Сула.

— Тановете мислят, че се опитва да излъже народа си, че наистина ще пресекат Алпите, за да отидат в Дългокоса Галия, а на следващата година ще си бъдат у дома в Херсонес Кимврийски. Но всъщност намеренията му са да задържи кимврите достатъчно дълго, за да затворят снеговете проходите, и след това пред народа му ще има само един избор: да презимува в Италийска Галия с очертаващия се глад или да нахлуе в Италия на юг.

— Доста сложна маневра за един варварин — с недоверие отбеляза Марий.

— И това, че трябваше да нахлуят в Италийска Галия от три страни като харпун, също не беше типична варварска стратегия — напомни му Сула.

— Те са като лешоядите — подметна изведнъж Серторий.

— Какво казваш? — сбърчи вежди Марий.

— Те изяждат всичко до кокал, Гай Марий. Според мен тъкмо това ги кара да се движат постоянно. Или може би е по-удачно да ги сравня със скакалци. Изяждат всичко, което успеят да открият на дадено място, после си взимат партакешите и се местят другаде. Хедуите и амбарите има да чакат поне двацет години, преди да възстановят всички опустошения, донесли им четирите години съжителство с германите. А и атуатуците не бяха по-добре, когато ги оставях, можете да ми вярвате.

— Тогава как са могли да останат толкова дълго време в родината си, без да се местят? — попита Марий.

— Първо, тогава са били по-малко. Кимврите са имали целия обширен полуостров за себе си, тевтоните са живели на юг от тях,

тигурините са си стояли в Хелвеция, херуските — по бреговете на Визургис в Германия, маркоманите — в Бойохемум — обясни Серторий.

— Климатът там е различен — на свой ред взе думата Сула. — На север от Рен вали цяла година непрестанно, затова и тревата расте бързо, пък и е сладка, сочна и крехка. А, изглежда, и зимата не е толкова сурова, колкото при нас — поне за кимврите, тевтоните и херуските, които са живели в близост до Атлантическия океан. Дори в най-дълбока зима при тях е валяло повече дъжд, отколкото сняг, така че земята е раждала повече трева, но затова пък е била много потрудна за обработване. Не мисля, че германите живеят по този начин, защото така им е заложено в кръвта. Според мен те още не могат да се отърсят от навиците, които са придобили при условията в родината си.

Марий го изгледа изпод гъстите си вежди.

— Значи искаш да кажеш, че ако случайно се настанят за по-дълго в Италия, те ще се научат да обработват земята?

— Без съмнение — кимна Сула.

— Тогава най-добре още това лято да им дадем едно решително сражение и всичко да се свърши веднъж завинаги. В продължение на почти петнадесет години Рим тръпне под тяхната заплаха. А и аз няма да умра спокоен, ако знам, че след като склопя очи, половин милион германи ще продължават да кръстосват Европа, за да търсят Елисейските полета, които са изоставили далеч на север от Рен. Германската миграция трябва да спре. И единственият начин, за който мога да съм сигурен, че ще ги спре, е да опитат острието на римския меч.

— Напълно съм съгласен — рече Сула.

— И аз — обади се Серторий.

— Ти нямаше ли дете някъде сред кимврите? — спомни си Марий за подвизите му.

— Имам.

— Знаеш ли къде е?

— Знам.

— Добре. Щом всичко свърши, ще пратиш детето и майка му, където искаш, дори в Рим, ако ти харесва.

— Благодаря ти, Гай Марий. Ще ги пратя в Близка Испания — усмихна се Серторий.

Марий го изгледа изненадано.

— Испания ли? Че защо Испания?

— Просто там ми хареса, нали по едно време се правех на келтибериец. Племето, у което живях, ще се погрижи за германското ми семейство.

— Прекрасно! А сега, приятели мои, да видим как можем да си изпросим едно сражение от кимврите.

Марий лесно си изпроси сражението; според календара датата трябваше да е последният ден от квинктилис, при това беше уговорена на специални преговори между Марий и Бойорикс. Защото не само на Марий му бяха омръзнали годините на колебание и нерешителност. Бойорикс не по-малко от него изгаряше от нетърпение всичко да се реши веднъж завинаги.

— За победителя да бъде Италия — беше казал Бойорикс.

— За победителя да бъде *светът* — на свой ред рече Марий.

Както при Аква Секстия, така и сега той разчиташе на пехотата си — скромната му конница служеше само колкото да защитава двете внушителни крила, съставени изключително от пешаци. Вляво и вдясно Марий беше подредил своите легиони от Трансалпийска Галия, разделени поравно на по петнадесет хиляди души. В центъра щеше да настъпва Катул Цезар заедно със своите двадесет и четири хиляди легионери, които имаха далеч по-малък опит от другарите си; ветераните по двете крила трябваше едновременно да посрещнат най-силния удар и да поддържат центъра, ако тръгне да се огъва пред германската лавина. Марий избра за себе си лявото крило, Сула щеше да командва дясното.

От отсрещната страна битката се започна от петнадесет хиляди души кимврийска конница. Германите носеха пищни облекла и бяха въоръжени до зъби. Яздеха едрите си северни коне, за разлика от тевтоните, които бяха разчитали на значително по-нисичките галски понита. Всеки от тях носеше на главата си великолепен шлем във формата на някакъв мистичен звяр с разтворена паст, от двете страни, на който стърчат забодени дъги и пера — за да изглежда ездачът още по-висок; на гърдите си имаше желязна плочка, в едната си ръка държеше дълъг меч, в другата — кръгъл бял щит и две тежки копия.

Конниците се бяха подредили в четири почти прави редици, дълги повече от шест километра; плътно зад тях вървеше кимврийската пехота. Вместо да удари фронтално обаче, конницата изведнъж свърна вдясно и повлече със себе си и римляните; тази тактика очевидно имаше за цел да издърпа крилото на Сула възможно най-вляво, за да открие незащитения си фланг и германската пехота да го удари в гръб.

Римските легиони бяха толкова нетърпеливи да влязат в схватка с германите, че тази тактика на Бойорикс за малко да успее. В последния момент Марий успя да закове легионите си на място, като лявото крило трябваше да поеме целия удар на вражата конница върху себе си, докато Сула се обръща лице в лице срещу пехотата. На Катул Цезар му оставаше да защитава центъра и от конници, и от пешаци.

Само римският опит и римската хитрост помогнаха на легионите да победят и на полето при Верцела. Марий беше заложил на това, че битката ще се води предимно преди обяд, а армията му ще напада на запад — следователно слънцето ще грее в очите на кимврите, а и те потрудно биха издържали на задаващите се обедни горещини. Свикнали на по-хладен, по-мек климат, при това натъпкали се с месо преди началото на сражението, германите трябваше да се бият с римляните точно два дни след лятното слънцестоене под безмилостните лъчи на южното слънце, в прах, който им пречеше да виждат. Ако за легионите това си беше просто една неприятна подробност, за кимврите бойното поле скоро се превърна в огнена пещ. Хиляди бяха тези от тях, които на втория — третия час от началото на стълкновението бяха увесили език от жегата и се гърчеха в нажежените си ризници също както Херкулес се е гърчил в отровното си наметало; шлемовете изгаряха челата им, а мечовете се оказваха твърде тежки, за да играят по главите на римляните.

Към пладне вече не бяха останали кимври на бойното поле, които да продължават да се съпротивляват. Осемдесет хиляди души бяха паднали под римските мечове, включително самият Бойорикс. Оцелелите бягаха назад, за да съобщят на жените и децата и да подкарат дългия керван към алпийските проходи. Но петдесет хиляди каруци не потеглят бързо, а и половин милион глави добитък не могат да бъдат подкарани за час-два. Само тези, които бяха заседнали по-близо до алпийския проход към Долината на саласите, успяха да се

измъкнат. Много от жените предпочетоха да сложат край на живота на децата си и на своя собствен, нежели да ги отведат в пленничество; някои стигаха дори дотам, че убиваха бягащите си мъже. Но, разбира се, и мнозина останаха живи — шестдесет хиляди жени и деца щяха да бъдат продадени в робство по средиземноморските пазари, както и двадесет хиляди мъже — бойци.

От онези, които се втурнаха нагоре през Долината на саласите, малцина успяха да се спасят от засадите на местните келтски племена и да се доберат до Трансалпийска Галия през Лугдунумския проход. Но нататък и те нямаше да видят спокойствие: и алоброги, и секвани с еднакво ожесточение нападаха оределите им кервани. Може би само две хиляди кимври успяха да се върнат живи в земите на атуатуците, където ги чакаха шестте хиляди съплеменници, оставени да пазят съкровищата на германите. Там, където река Сабис се вливаше в Моза, шепата оцелели от многобройния народ на кимврите щяха да се установят веднъж завинаги и с времето сами щяха да се нарекат атуатуци. Само несметните съкровища, останали на тяхна грижа, щяха да им напомнят за близо осемстотинте хиляди германски преселници, към които бяха принадлежали и техните предци. Но пък и те нямаша право да разполагат с тези съкровища — последните кимври бяха само техни пазачи и техен дълг беше да ги бранят от алчните погледи на римляните.

Когато Катул Цезар се яви на военния съвет, свикан от Марий след победата при Верцела, той си мислеше, че го очаква ново сражение, този път от различно естество. Но вместо това имаше пред себе си един Марий, който беше до такава степен опиянен от победата, че само се чудеше как да угоди едновременно на всички.

— О, скъпи ми приятелю — потупа той Катул по гърба, — *разбира се*, че и ти ще честваш триумф! Скъпи приятелю, вземи *две трети* от плячката за себе си! В крайна сметка моите войници вече взеха достатъчно от тевтоните при Аква Секстия, освен това им предадох и печалбата от продажбата на робите, така че току-виж се върнали от война доста по-богати от твоите. Освен естествено, ако и ти не дадеш на своите парите от робите... Няма ли? *Напълно* те разбирам, скъпи ми Квинт Лутаций! — съгласяваше се този път с всичко Марий и за да подкрепи думите си, подаде пълна чиния с ядене на проконсула. — Скъпи ми приятелю, дори не бих *помислил* да си

приписвам всички заслуги само на себе си! Откъде накъде, след като твоите войници се биеха не по-зле и с не по-малко желание от моите? — не спираше той, докато взимаше чинията от ръцете на събеседника си и вместо нея му подаваше пълна чаша вино. — Седни, седни спокойно! Велик ден! Ще мога да спя спокойно.

— Бойорикс е мъртъв — усмихваше се доволно и Сула. — Всичко свърши, Гай Марий. Наистина свърши.

— Ами жена ти и детето, Квинт Серторий? — сепна се изведнъж Марий.

— В безопасност са.

— Много добре! — Марий огледа всички присъстващи в палатката на главнокомандващия. Още малко и щеше да ги разцелува от щастие. — Кой иска пръв да занесе вестта за нашата победа в Рим?

Мнозина с готовност изявиха желание. Останалите офицери и центуриони си замълчаха, но само по израженията им човек добре разбираше, че и на тях им се иска да получат тази задача. Марий започна да ги оглежда един по един, докато най-накрая очите му се спряха на онзи, когото вече си бе избрал.

— Гай Юлий — рече той, — теб ще те натоварим с тази работа. Едно, че си мой квестор, но и по други причини, от дипломатическо естество. Ти въплъщаваш в себе си цялото ни висше командване. Ние трябва да останем в Италийска Галия, докато не се уверим, че е напълно прочистена от враговете ни. Но ти си шурей и на Луций Корнелий, и на мен; в жилите на нашите деца тече кръвта на твоя баща. А пък Квинт Лутаций по рождение ти се пада първи братовчед. Така че какво по-уместно от това един Юлий Цезар да отнесе в Рим новината за нашата победа? — Марий отново изглежда всички присъстващи. — Право ли е?

— Право е — съгласиха се всички в един глас.

— Друго си е да влезеш така триумфално в Сената — радваше се Аврелия, без да сваля очи от лицето на Цезар; потъмнял от слънцето и ветровете, той вече беше истински зрял мъж! — Сега дори си мисля, че цензорите постъпиха добре, като решиха да те приемат в Сената едва след като изкараш службата си при Гай Марий.

Цезар още не можеше да си намери място от радост и възторг и преживяше сладките мигове на славата, когато беше подал Мариевото писмо на Принцепс Сенатус и бе видял с очите си как римският Сенат приема новината за окончателното премахване на германската опасност. То не бяха ръкопляскания, не бяха викове... Тук сенаторите затанцуваха, там заплакаха от вълнение; Гай Сервилий Главция, най-висш в колегията на трибуните, хукна като полудял, както си е в сенаторската тога, за да закрепчи от рострата пред всички чакащи на Форума, че Гай Марий е победил; височайши особи като Метел Нумидик и Ахенобарб Понтифекс Максимус си стискаха по мъжки ръцете, опитвайки се да прикрият с тържествените си физиономии вълнението, което ги душеше отвътре.

— Това е добър знак — каза Цезар на жена си; и той също не можеше да откъсне поглед от нея, изпаднал в ням захлас. Колко красива беше Аврелия, колко слабо ѝ се бяха отразили четирите години живот в Субура и задълженията на хазяйка.

— Някой ден ще станеш консул — мечтаеше на глас Аврелия. — Всеки, който си спомня за битката при Верцела, ще се сети, че тъкмо ти донесе в Рим вестта за победата.

— Едва ли — съмняваше се той. — Всички ще си мислят единствено за Гай Марий.

— За Гай Марий и за теб — настояваше жена му. — Нали твоето лице видяха всички пред Сената? Нали ти беше неговият квестор?

Цезар въздъхна, сви се малко на кушетката и потупа празното място до себе си.

— Ела тук — рече той на Аврелия.

Аврелия, която дотогава беше седяла на малкото си столче срещу него, инстинктивно се обърна към вратата на триклия.

— Гай Юлий! — още малко и щеше да се възмути тя от подобно предложение.

— Сами сме, мила, а пък аз не съм дотам превзет, че още първата вечер у дома да оставя жена си чак от другата страна на масата. — И той отново потупа свободния край на кушетката. — Тук, жено! Веднага!

Когато младата двойка се установи да живее в Субура, пристигането ѝ се превърна в истинско събитие, което нямаше как да не прикове вниманието на целия квартал. В радиус от поне няколко пресечки нямаше човек, който да не проявява в една или друга степен любопитство, кои ли ще са тези благородници, които ще живеят в Субура. Аристократи наемодатели всеки беше виждал, но за пръв път един истински патриций, богаташ в очите на местните бедняци, щеше да се нанася сред градската измет. Гай Юлий Цезар и жена му се оказваха наистина редки птици, затова и какви ли не клюки плъзваха за тях. Субура можеше да е по размери огромен град, но жителите му бяха със селска жилка и за тях си оставаше най-любимо забавление да обсъждат съседите, особено ако представляват такава сензация.

Всички единодушно предричаха, че младите няма да издържат дълго в квартала. Субура беше място, където човек скоро забравяше и претенции, и самочувствие, за да разбере какво представлява наистина в очите на другите. А един аристократ си оставаше човек от Палатина и мястото му не беше тук. Какви истерии щяха да обземат младата госпожа! Как щеше да се ядосва за щяло и нещяло младият господин! Ха-ха! И най-накрая щяха да си отидат. Така говореха хората в Субура и чакаха предвижданията им да се сбъднат.

Но те не се сбъднаха. Скоро се разбра, че госпожата няма нищо против сама да си пазарува, сама да поставя на мястото му всеки квартален простак, имал наглостта да ѝ прави мръсни предложения, сама да се изправя срещу местните женища, когато я наобиколят някъде по Викус Патриции, за да ѝ заявят за сетен път в лицето, че ѝ е време да си върви в Палатина, където ѝ е мястото. Колкото до господина — в това вече никой не се съмняваше, — оказваше се, че е мъж на място: за нищо не се ядосва, на никого не се кара, интересува се от всичко, което съседите искат да споделят с него, независимо към коя обществена прослойка принадлежат, услужва, с каквото може, на всеки, който иска да си напише завещанието, да сключи заем или да си потърси работа.

Много скоро Цезар и Аврелия си спечелиха всеобщо уважение. С времето хората в квартала дори щяха да ги заобикнат. Вярно, че много от качествата им бяха нови за средата, в която попадаха — така например те продължаваха да държат на това никой да не си бърка носа в работата им, както те не се бъркаха в работата на другите;

никога не се оплакваха, за никого не казваха лоша дума, но най-вече с нищо не даваха вид, че се смятат за по-висшестоящи от съседите си. Всеки, който ги заговореше, можеше да е сигурен, че ще му отговорят с усмивка, искрен интерес и съчувствие.

Първоначално гледаха на тази куртоазия у двамата младежи като на чиста проба лицемерие, но с месеците и годините, прекарани в съседство, жителите на околните улици започваха да разбират, че Цезар и Аврелия са точно такива, каквито искат и другите да ги познават.

За Аврелия беше много по-важно как ще я приемат в квартала, отколкото за Цезар, защото именно тя прекарваше живота си в Субура, тя беше собственичка на голяма инсула, в която живееха много и всякакви наематели. В началото не ѝ беше никак лесно, но едва когато Цезар напусна Рим и тръгна на война, Аврелия разбра причината за трудностите. В началото тя си обясняваше всичко с чуждата среда и липсата на опит. Търговските агенти, от които беше купила инсулата, ѝ предложиха услугите си да събират от нейно име наемите и ако се наложи, да се разправят вместо нея с опърничавите наематели. Цезар беше сметнал, че предложението си струва, и послушната му съпруга се беше съгласила. Без да разбере почти несъзнателното послание, което му беше пратила Аврелия в една своя реплика само месец след нанасянето им:

— Наемателите ни са такава сбирщина, че не мога да го повярвам — беше рекла тя един ден развълнувано, забравяйки, че във всичко трябва да бъде невъзмутима.

Цезар подметна леко подигравателно:

— Пъстра картинка?

— Ами на последните два етажа живеят предимно освободенци — най-вече гърци, — които едва свързват двата края и все тичат подир някогашните си господари. Всички до един са с ей такива дебели бръчки по челото от постоянните притеснения и повечето си имат приятели мъже вместо жени или момичета. По-надолу можеш да откриеш всякакви: тепавичар със семейството си, римлянин; грънчар със семейството си, римлянин; овчар със семейството си... Минавало ли ти е някога през ума, че в Рим има овчари? Пазел овцете в Кампус Ланатариус, докато животните чакали да бъдат продадени на колачите — любопитно нали? Попитах го защо тогава не се премести по-близо

до местоработата си, но той каза, че двамата с жена си били родом от Субура и не могли дори да си помислят да живеят другаде; при това нямал нищо против дългото ходене — разправяше Аврелия и се вживяваше все повече и повече.

Но Цезар се намуси.

— Не бих искал да изглеждам сноб, Аврелия, но все пак не съм сигурен дали е подходящо да влизаш в разговори с наемателите си. Все пак ти си съпруга на един Юлий и трябва да следваш известни принципи на поведение. Знам, че не трябва да се държим надменно или нелюбезно със съседите си, нито да се държим с тях, сякаш са ни напълно безразлични, но все пак аз скоро заминавам задълго и не искам жена ми да се сприятелява с непознати. Трябва да поддържаш известна дистанция от хората, които са ти клиенти. Затова приех на драго сърце предложението на агентите да се погрижат за събирането на наемите.

Погледът на Аврелия помръкна, като разбра каква глупост е извършила.

— Съжалявам, Гай Юлий. Дори и не помислих. Е, наистина, не съм си позволила кой знае каква фамилиарност; просто си рекох, че ще е интересно да знаем с какво се занимават наемателите в къщата ни.

— Разбира се, че ще е интересно — на свой ред се почувства виновен Цезар, задето така беше срязал жена си. — Разкажи ми и за останалите.

— Имаме един гръцки ритор със семейството си, както и един римски учител, пак със семейството си — казва, че би искал, ако някой ден се освободят двете стаи в съседство с апартамента му, да ги наеме и тях, за да ги използва като класни стаи. — Аврелия го стрелна с поглед, после добави. — Това го знам от агентите — това беше и първата лъжа пред съпруга ѝ.

— Тази идея не е лоша — кимна Цезар. — Други кои живеят над нас, любима?

— На етаж над нас има доста интересни хора. Първо, имаме един търговец на подправки, чиято жена е толкова надута, че още малко ще се пръсне, а до него живее *изобретател*! Ерген е и целият му апартамент е задръстен от разни умалени макети на подежни кранове, помпи и мелници — започна да разказва Аврелия за чудака и пак се изпусна повече, отколкото трябва.

— Да не би да искаш да кажеш, Аврелия, че си била в апартамента на един ерген? — попита съпругът ѝ.

Сърцето на жена му се разтуптя от неудобство и тя набързо изрече и втората си лъжа:

— Не, Гай Юлий, честно! Агентът мислеше, че ще е добре, ако и аз го придружавам, докато обикаля наемателите — така хем съм щяла да се запозная с тях, хем да видя как живеят.

Цезар се успокои.

— О, да, разбирам! Естествено. И какво прави нашият изобретател?

— Доколкото разбрах, най-вече скрипци и спирачки. Дори ми показва как работят, като задвижи един от макетите, но каза, че нямам техническа мисъл, затова и се страхувал, че нищо няма да разбере.

— Изглежда, че изобретенията добре му пълнят гушата, щом може да си позволи да живее на първия етаж — отбеляза Цезар, който с неприятно чувство забелязваше как жена му е загубила първоначалната си словоохотливост, без да може да си отговори в кого се крие грешката.

— Бил направил работилница, където да произвежда специалните си макари, и ги продавал на много строителни предприемачи; колкото до спирачките, тях ги сглобявал ръчно някъде надолу по улицата. — Аврелия си пое въздух някак нерешително и мина на най-необичайните си наематели. — А три етажа над изобретателя, Гай Юлий, целият етаж е пълен с евреи! Казват, че обичали да живеят винаги много евреи на едно място, защото си имали свои закони и правила и така им било по-лесно да ги спазват. Мисля, че тези хора не знаят какво са си докарали на главата. Те са в пълния смисъл *религиозни*! Като ги видях, разбрах защо някои от нас са толкова зле настроени към чужденците — евреите постоянно ни карат да се чувстваме несериозни и крайно неморални в поведението си. Освен това всеки евреин работи при друг евреин или зависи сам от себе си, и то не за друго, ами защото имат традиция да почиват на всеки седми ден. Не е ли странно? В Рим пазарните дни се редуват на всеки осми, да не говорим, че празниците се падат по всяко време, а евреите почиват задължително на всеки седми ден. Естествено, че тогава никой, който не е евреин няма да ги вземе на работа. Затова те

предпочитат да не се хващат някъде задълго на работа, ами да работят по договор.

— Невероятно! — възкликна Цезар.

— Всички те са или занаятчии, или вършат някаква канцеларска работа — продължаваше тя, опитвайки се да се държи възможно най-естествено. — Един от евреите — мисля, че се казваше Шимон, е феноменален краснописец. Пише наистина изящно, Гай Юлий! Само че работи само на гръцки. Никой от наемателите ни евреи не знае добре латински. Когато някой автор или издател иска да продаде някоя книга на по-висока от приетата цена, той отива при хора като Шимон. Той има четирима сина, които също учат за краснописци. Ходят на училище при учителя от горния етаж, но също така и на някакво тяхно си религиозно училище, защото Шимон искал да се научат да говорят и пишат еднакво добре на латински, гръцки, арамейски^[1] и... мисля, че го нарече последното иврит, може и да бъркам. Тогава можели да бъдат сигурни, че винаги ще има работа за тях в Рим.

— Всичките ли евреи са краснописци?

— О, не, само Шимон. Има един друг, златар — работи за един от дюкяните на Портикус Маргаритария. Останалите са: скулптор, майстор на бюстове, шивач, оръжейник, предач, каменоделец, а последният продава мазила и лекове.

— Надявам се да не използват всички инсулата ни за работно място? — изведнъж се разтревожи Цезар.

— Бъди спокоен, Гай Юлий, само краснописецът и златарят. Оръжейникът си има работилница на горния край на Алта Семита, скулпторът наема отделно ателие някъде във Велабрум, а зидарят държи цял склад при пристанището, точно до мраморния пристан. — Колкото и да не ѝ се искаше, Аврелия отново се оживи. — Постоянно пеят. Предполагам, някакви религиозни химни. Във всеки случай песните им звучат доста *странно*! Някак ориенталски, без изразена мелодия. Пак е за предпочитане пред това по цял ден да слушам бебешки рев.

Цезар протегна ръка, за да отмести кичура коса, паднал пред лицето ѝ. Мислеше си, че все пак жена му е само едно осемнадесетгодишно момиче.

— Предполагам, че на евреите им харесва да живеят тук?

— Всъщност сред наемателите няма човек, на когото да не му харесва — заключи Аврелия.

Същата нощ, след като Цезар заспа, тя си позволи малко да поплаче. Не беше предполагала, че мъжът ѝ ще иска от нея да се държи със съседите си от Субура по същия начин, както би се държала с дамите от Палатина; толкова ли не можеше той да разбере, че в тези пренаселени квартали една домакиня не може да се радва на същите развлечения, които я чакат на Палатина? Не, разбира се, че не би могъл. Неговото време минаваше в гонене на обществена кариера, дните му минаваха в съдилищата, в срещи с важни сенатори като Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус, в работа в монетния двор, в хазната, под всевъзможни аркади и колониади, където един бъдещ сенатор трябваше навреме да се научи на изкуството да дърпа конците. В цял Рим нямаше да се намери толкова мил и добронамерен съпруг като Гай Юлий Цезар, и все пак той продължаваше да гледа на жена си като на нещо по-особено.

Истината бе, че Аврелия още в самото начало се беше зарекла да се грижи за инсулата си напълно самостоятелно, заради което искаше да си спести дори услугите на търговските агенти. Беше се захванала сама да обикаля етаж по етаж, за да се запознае с всеки отделен наемател, да поговори с него, да научи що за човек е. Всички ѝ се бяха харесали и тя не виждаше особена причина да не изпълнява сама служебните си задължения като хазяйка. Но ето, че беше говорила с мъжа си и още веднъж трябваше да се сблъска с неговото нежелание да проумее, че и жена му е човек като другите и няма защо той да гледа на нея като на нещо изключително само защото се е омъжила за един Юлий; явно, че Цезар възнамеряваше да ѝ попречи във всичко, което не би отивало на семейната чест. Вярно, и самата Аврелия произхождаше от среди, близки до тези на съпруга ѝ, и твърде добре разбираше защо гледа той така на нещата; но как тогава смяташе мъжът ѝ, че тя ще си прекарва времето? Освен това на Аврелия ѝ ставаше тежко само да си помисли, че вече на два пъти е излъгала любимия си съпруг. Най-добре беше да се опита да заспи.

За нейна радост скоро ѝ се откри занимание, поне за известно време — Аврелия забременя. Това я направи по-трудноподвижна, но затова пък бъдещата майка не стана жертва на никое от често срещаните майчински заболявания. Здрава и силна, тя беше

достатъчно плебейка и по майчина, и по бащина линия, за да ѝ бъде чужда умората и родилните мъки, които често изтощаваха до смърт патрицианските момичета. Освен това скуката често беше подгонвала Аврелия далеч от къщи и тя заедно с робинята си Кардикса, която със своя исполински ръст ѝ вършеше работа колкото двама мъже — пазачи, беше придобила навика да извървява по няколко километра на ден, без ни най-малко да се уморява.

Преди още детето да се е родило, Цезар беше привикан на служба при Гай Марий в Трансалпийска Галия и за свой ужас трябваше да остави сама жена си, вече в напреднала бременност и затова още по-уязвима.

— Не се притеснявай за мен. Всичко ще мине добре — успокояваше го Аврелия.

— Гледай да се преместиш при майка си навреме — съветваше я той.

— Ти остави това на мен, ще се оправя все някак — обещаваше тя и гледаше да не прекалява с лъжите.

Разбира се, и през ум не ѝ мина да ражда при майка си. Детето се появи на бял свят в собствения ѝ апартамент, а при раждането му не присъстваха никакви палатински величия, ами само местната акушерка и Кардикса. Без особени мъки и затруднения Аврелия роди момиченце, поредната Юлия, която беше също толкова русокоса, синеока и хубава, колкото всяка друга с нейното име.

— Ще ѝ казваме Лия за по-кратко — каза Аврелия на майка си.

— О, не! — възкликна Рутилия, на която Лия ѝ звучеше много по народному. — Не е ли по-добре Юлила?

Аврелия поклати глава в несъгласие.

— В никакъв случай, това носи нещастие. На дъщеря ми ще се вика Лия.

Но Лия не щеше да расте. В продължение на шест седмици не спря да реве, докато най-накрая от горния етаж не се домъкна Рут, жената на Шимон. Тя изслуша едва ли не с презрение разказите на Аврелия за различните доктори и разтревожени дядовци и баби, изредили се при бебето, за коликите и настинките, които му приписваха, и със силно акцентирания си гръцки веднага обяви диагнозата:

— Детето просто е гладно. Ти нямаш кърма, глупаво момиче!

— О, ами сега, къде да я настаня тази пуста дойка? — затюхка се Аврелия, като в същото време с облекчение си казваше, че еврейката няма как да не е права. Оставаше само проблемът с новата робиня, която трябваше да се купи и настани някъде в и без това оказалия се тесен за робите апартамент.

— Кой ти е казал, че трябва да купуваш дойка, глупаво момиче? — успокои я Рут. — В тази къща е пълно с майки — родилки. Не се тревожи, всички ще даваме от млякото си на детето.

— Ще ви плащам, както подобава — предложи веднага Аврелия, като внимаваше с тона си, да не би да я сметнат за някоя надменна господарка.

— И за какво ще ни плащаш, хубавице? Ти само остави на мен, глупаво момиче. А пък аз ще ги науча онези да си мият циците, преди да ги подават на момиченцето ти! Малкото има да навакхва. Няма да го оставим да се разболе, я?

И така Лия получи вместо една дойка повече от десет, без да се притеснява ни най-малко, че всеки път бозае от различно място, при това един ден я кърмят с гръцко мляко, следващия — с римско, с еврейско, с испанско, със сирийско... Нали не й пречеше на храносмилането, какво тогава? За всички беше най-важно, че от ден на ден Лия укрепваше.

Както укрепваше и майка ѝ, възстановила се от раждането и отърсила се от всички тревоги, които я мъчеха, докато дъщеря ѝ толкова упорито ревеше. Цезар беше заминал и Аврелия можеше спокойно да покаже истинския си характер. Първо се справи с всички мъже в семейството, които бяха получили специална заръка от съпруга ѝ да я наглеждат.

— Ако имам нужда от теб, татко, сама ще те повикам — настоя Аврелия пред Кота.

— Чичо Публий, защо не ме оставиш на мира? — И Рутилий Руф трябваше да си върви.

— Секст Юлий, я заминавай и ти за Галия! — заяви младата снаха на девера си, за да се отърве и от него.

След като беше отпъдила всички натрапници, тя доволно потри ръце и се обърна към Кардикса:

— Най-сетне животът ми си е само мой! А сега да внесем известни промени в къщата!

Промените започнаха в рамките на собствения ѝ апартамент, където вече няколко месеца след настаняването на младото семейство новозакупените роби по-скоро командваха господарите си, отколкото им се подчиняваха. Под ръководството на гръцкия иконом Евтих те работеха, колкото да няма от какво да се оплаква Аврелия пред съпруга си. Тя скоро откри, че Цезар в някои отношения е крайно немарлив и разсеян и погледът му често отминава досадните подробности, особено ако се отнасят до реда в дома му. Само за един ден Аврелия успя да строи отвикналите от тежък труд роби и да ги накара да ѝ се подчиняват. Отсега нататък всяка сутрин те щяха да чакат в точно определен час заповедите ѝ, а после да ги изпълняват по график. Гай Марий би се гордял със сватовницата си, ако я чуеше как с няколко изречения може да накара и глухия да я разбере — като същински пълководец.

— У-ха! — не се сдържа да възкликне готвачът Мург, когато останаха сами с икономом Евтих. — А пък аз си мислех, че сме си намерили господарка тъкмо по вкуса!

Икономът примигна с дългите си изящни клепки.

— Питаш ли ме мен? Тъкмо си говорех как някоя нощ мога да се мушна в леглото ѝ да утеша мъката ѝ по отсъстващия Гай Юлий, и то какво се оказва! По-скоро да легна с някой лъв.

— Мислиш ли, че наистина би посмяла да ни продаде с лоши препоръки? Та това би означавало големи парични загуби за самата нея... — чудеше се Мург и трепереше при самата мисъл какво би могло да го очаква за в бъдеще.

— Ще посмее и окото ѝ няма да мигне. Жена като нея и на кръст ще ни разпне.

— У-ха! — отново се хвана за главата готвачът.

След като се справи с робите си, Аврелия веднага се зае и с наемателя на другия апартамент на приземния етаж. Когато преди време беше разговаряла с Цезар за наемателите в инсулата, реакцията на съпруга ѝ я беше лишила напълно от желание да отвори въпрос за неговото незабавно изгонване. Дори не беше споменала за него пред Цезар, давайки си ясно сметка, че той като мъж няма да види положението от същата гледна точка. Но сега Цезар го нямаше и Аврелия беше с развързани ръце.

До другия приземен апартамент спокойно можеше да се отиде и без да се излиза от инсулата — на Аврелия ѝ трябваше само да мине през вътрешния двор и беше у съседа си. Това обаче щеше да придаде на цялото посещение едва ли не интимен характер, а тъкмо обратната беше целта ѝ. Затова хазяйката щеше да почука на предния вход на наемателя си. Това означаваше, че трябва първо, да излезе от собствената си външна врата на Викус Патриции, да завие надясно, да обиколи няколко дюкянчета, които също ѝ плащаха наем, да стигне до кръстовището, където инсулата правеше остър ъгъл и където точно до нея беше долепена местната кръчма на кръстопътя, оттам да завие отново вдясно по Субура Минор, да мине пред още две дюкянчета, за да стигне пред входа на по-малкия приземен апартамент.

Наемателят беше известен актьор, грък на име Епафродит, който според счетоводните книги бил живял в инсулата повече от три години.

— Кажи на Епафродит, че хазяйката му иска да говори с него — заповяда Аврелия на вратаря.

Докато чакаше в приемната — голяма, колкото тази в нейното жилище, Аврелия огледа стените, за да прецени доколко са поддържани. За няколко месеца окото ѝ се беше научило да открива и най-незабележимата пукнатина в мазилката, и най-малкото петънце мазнина по стените. Нямаше как, трябваше да въздъхне завистливо. Стопанинът се беше погрижил домът му да е по-добре уреден дори от този на наемодателите му, при това целите стени на приемната бяха изрисувани наскоро с чудесни фрески, изобразяващи цветя и плодове, а между тях, скрити зад благоприличието на изрисуваните пурпурни завеси — усмихнати Купидончета.

— Да не повярва човек! — чу се отнякъде да възкликва на гръцки приятен мъжки глас.

Аврелия се извърна на другата страна, откъдето се беше появил наемателят ѝ. Нито гласът му, нито репутацията му на театрален любимец, нито запазената му фигура — поне доколкото Аврелия я беше забелязвала през пердетата към двора, — не издаваха действителната му възраст. Епафродит вече беше прехвърлил петдесетте и сега стоеше със златистоожълта перука на главата си, с грижливо положен грим и облечен в прекрасна роба от тирски пурпур. Обикновено всяка пурпурна дреха минаваше за изтъкана в Тир, но тази тук определено беше финикийска изработка: с толкова наситен цвят, че

отдалеч изглеждаше почти черна, в същото време с блясък, който се променяше според това откъде падаше светлината и сякаш придаваше на цялата дреха друг оттенък — от мораво до тъмновиолетово. През целия си живот Аврелия само веднъж беше виждала истински тирски пурпур — при посещението си във вилата на Корнелия, майката на Гракхите, която с гордост беше показала на гостите си робата, която навремето Емилий Павел бил отнел от македонския цар Персей.

— Какво да не повярва? — отвърна Аврелия, също на гръцки.

— Че човек може да срещне такива като *теб*, скъпа! Бях чувал, че хазяйката ни била красива и имала очи от пурпур, но дори онова, което си представях, като те гледах през двора, бледнее пред действителността! — напяваше гъркът. Въпреки женствената си интонация гласът му се харесваше със своята мелодичност. — Сядай, сядай! — покани той Аврелия.

— Предпочитам да стоя права.

Той се спря насред помещението и се обърна към нея, вдигайки вежди в недоумение.

— Искаш да кажеш, че си дошла по работа?

— Точно така.

— С какво мога да ти бъда полезен?

— Като се изнесеш — изрече кратко тя.

Епафродит я зяпна и едва не се свлече на колене; в театрален жест вдигна ръце пред гърдите си и патетично запита:

— *Какво?*

— Давам ти осем дни срок — продължи хазяйката му.

— Ама не може така! Платил съм си наема отдавна, както съм си го плащал винаги! Грижа се за жилището си така, сякаш съм му собственик, а не наемател! Може ли да чуя причините за това ти решение, *домина?* — заговори актьорът с напълно различен глас, сякаш искаше да изплаши женичката пред себе си с мъжествеността, която изведнъж го изпълни целия.

— Не ми харесва начина ти на живот.

— Начинът ми на живот си е моя работа — възрази Епафродит.

— Не и когато хазяйката ти иска да си отгледа децата далеч от сцените, които се разиграват от другата страна на двора ни — то мен ме е срам да ги гледам, ами на децата си ли да ги показвам? Още по-

малко, когато разни проститутки от двата пола излизат за по-удобно да си вършат работата на двора.

— Можеш да си дръпнеш завесите — отбеляза простичко Епафродит.

— Няма да стане. Пък и ти да си сложиш пердета, пак няма да е достатъчно. Ние вкъщи си имаме и уши и чуваме.

— Е, много съжалявам, че те карам да се чувстваш неудобно, но в крайна сметка това няма значение — поклати глава гъркът. — Отказвам да се изнеса.

— Тогава ще наема хора да те изхвърлят.

Използвайки сценичния си талант, за да изглежда по-висок от действителния си ръст, Епафродит направи крачка към жената и се надвеси заплашително над нея. Тя не се смути ни най-малко, само си помисли колко много прилича наемателят ѝ на Ахил, скрит в харема на скироския цар Ликомед.

— Я слушай, малка госпожо — рече гъркът. — Похарчил съм цяло състояние да превърна това апартаментче в свой дом и нямам никакво намерение да го напускам. Ако тръгнеш наистина да ми правиш номера и да ми пращаш хора, ще те съдя, не, ами ще те оставя без пукната пара. Всъщност още сега, като те изпратя до вратата на своя дом, отивам при градския претор да подам жалба срещу теб.

Във виолетовите очи на Аврелия заблестяха лукави пламъчета, които накараха пурпурната роба да изглежда като най-жалка имитация.

— Опитай де! — усмихна се тя сладко. — Доколкото знам, градският претор се казва Гай Мемий и ми се пада братовчед. Предполагам обаче, че точно в момента си има друга работа, затова ще трябва да се срещнеш с помощника му. Ако не му знаеш името, аз да ти го кажа: Секст Юлий Цезар, деверът ми!

Аврелия мина крачка-две встрани и удостои с поглед наскоро изрисуваните стени и скъпата мозайка на пода, каквато никой наемател не би посмял да постави у дома си.

— Признавам, че всичко това е много красиво! Радвам се, че поне вкусът ти да украсяваш дома си не е като този да подбиращ приятелите си. Разбира се, даваш си сметка, че всяко подобрение, внесено в наеманото жилище, се смята за собственост на наемодателя, без той да е длъжен да изплаща каквито и да е обезщетения.

Осем дни по-късно Епафродит беше изхвърлен на улицата, където нямаше какво друго да прави, освен да псува всички жени по света. Дори не му бяха позволили и последната радост, която му оставаше, а именно да унищожи фреските и мозайката; Аврелия предвидливо беше настанила двамина наети гладиатори, за да пазят вътре в самия апартамент.

— Чудесно! — Плесна тя с ръце, след като досадникът си беше отишъл. — Сега, Кардикса, ми остава само да си намеря подходящ наемател.

Имаше няколко начина, по които един римлянин обявяваше, че дава под наем жилище: най-простият беше наемодателят да сложи бележка на входа си, на стените на дюкяните си, а ако сметне за нужно — и по стените на обществените бани и клозети, а ако това му се стореше недостатъчно, окачаше подобни бележки и по вратите на приятели, а най-добре беше, ако приятелите му разнесат новината за свободното жилище, та да стигне до още повече уши. За Аврелиината инсула се знаеше, че е стабилно строена, така че не бяха малко кандидатите за наематели. Тя самата се срещаше с всеки от тях, за да го прецени лично. Някои от желаещите ѝ харесваха, други ѝ се струваха честни и почтени, на трети би за тръшнала вратата под носа дори ако останеха единствените ѝ клиенти. И все пак никой не бе човекът, когото Аврелия търсеше, затова и тя не преставаше да обикаля града и да разговаря с нови желаещи.

Минаха цели седем седмици, преди да се намери идеалният съсед. Конник, син на конник, казваше се Гай Маций. Беше на възрастта на Цезар, а пък жена му беше точно на годините на Аврелия. И двамата бяха културни и образовани, бяха се оженили по едно и също време с Цезар и Аврелия, имаха дъщеричка, връстничка на Лия, и тъкмо започваха да си търсят жилище. Младата съпруга се казваше Присцила, което идваше по-скоро от *когномена* на баща ѝ, отколкото от фамилията му — за дългите години обаче, които Гай Маций щеше да прекара в съседство с Аврелия, тя никога нямаше да разбере какво е истинското име на жена му. В семейството на Маций се занимаваха с посредничество при сделки, а бащата на младежа, също Гай Маций, живееше с втората си жена и децата си от нея в удобна къща на Квиринала. Аврелия си направи труда да провери всичко това и чак след като разследванията потвърдиха историята на Гай Маций, тя се

съгласи да му даде приземния апартамент, при това за примамливата сума от десет хиляди денарии годишно. Разбира се, причина за високата цена бяха скъпите фрески и мозайки на Епафродит, както и обещанието на Аврелия за в бъдеще да сключва всичките си сделки чрез посредничеството на Гай Маций и син.

Едно обаче беше сигурно: повече никакви агенти нямаше да се занимават с Аврелиините квартиранти; отсега нататък тя сама щеше да урежда отношенията си с живеещите в инсулата ѝ. Всички апартаменти щяха да се дават под наем срещу писмен документ за срок от две години, с право договорът да бъде подновен за нови две. В текста на договора бяха включени клаузи за заплащането в случай на нанесени щети на сградата, както и клаузи, защитаващи интересите на наемателя от евентуални злоупотреби или неустойки от страна на собственика.

Аврелия скоро превърна дневната си в канцелария, където се трупаха една върху друга счетоводните книги — от старите ѝ развлечения не се беше разделила само с тъкането и станът ѝ още стоеше прибран в ъгъла. Но нямаше много време за такива женски занимания — трябваше да учи как се става идеална хазяйка. След като събра от агентите всички документи, свързани с поддържането на инсулата, Аврелия откри, че има отделни папки за кажи-речи всичко: квитанции за платените услуги на зидари, бояджии, мазачи, всевъзможни снабдители, за платената вода, за платените данъци, поземлени актове, пълен отчет на приходите и разходите. За свое неудовлетворение трябваше да научи, че голяма част от приходите почти веднага отиваха за поддръжката на сградата и за таксите, свързани с нея. Освен че таксуваше водата, използвана между другото единствено от хазяите, държавата налагаше скромни по размерите си данък върху броя на прозорците в инсулата, върху външните врати, върху всяко стълбище и всеки етаж отделно. А колкото и здраво да беше построена инсулата, нуждаеше се от постоянни ремонти. Сред споменатите в папките имаше няколко дърводелци; като сравняваше датите, Аврелия откри онзи от тях, който е бил най-дълго наеман и е свършил най-много работа. Веднага прати да го повикат и щом той се появи, му нареди да махне дървените прегради на всички балкони по горните етажи, обърнати към вътрешния двор.

Такива намерения Аврелия имаше още от времето, когато с Цезар се нанасяха в новото си жилище; на младата домакиня много ѝ се искаше да си направи градинка и тя си мечтаеше как един ден превръща целия вътрешен двор в зелен оазис, който да носи радост за окото и за душата на всеки живеещ в инсулата. Но тогава сякаш всичко се беше наговорило да ѝ попречи на плановете — като се започне с Епафродит, който също имаше право да ползва двора. Цезар, който рядко се задържаше за по-дълго у дома си, така и не знаеше какви ги върши съседът му; Епафродит беше достатъчно умен, за да организира скандалните си увеселения, когато хазяинът му го няма. А пък Аврелия скоро откри, че съпругът ѝ е от онези мъже, които смятат, че жените всичко преувеличават.

Дебели дървени прегради заемаха цялото пространство между носещите колони и покрай четирите стени на вътрешния двор, закривайки напълно балконите по горните етажи. Никой от наемателите не можеше дори да хвърли поглед към двора. От една страна, Аврелия признаваше, че дървените паравани внасят известно чувство за интимност у самата нея, пък и донякъде заглушаваха шума от съседите; от друга обаче, целият вътрешен двор се превръщаше в един огромен, боядисан в кафяво комин, а стоящият на двора имаше чувството като че ли са го заключили в огнището. Да не говорим, че хората по горните етажи не се радваха нито на достатъчно въздух, нито на достатъчно осветление в домовете си.

Така че скоро след заминаването на Цезар Аврелия прати да повикат дърводелеца и му нареди да махне всички дървени паравани от балконите.

Дърводелецът я изгледа, сякаш е луда.

— Какво има? — не разбираше Аврелия.

— *Домина*, ако наистина направя това, още на третия ден ще затънеш до коленете в лайна, да не говорим какво друго ще започнат да хвърлят наемателите си от балконите — от мъртви кученца, до мъртви баби и новородени момиченца.

Аврелия усети как цялата се изчервява: от врата и лицето чак до крайчетата на ушите. Не я беше засегнал просташкият начин, по който дърводелецът си беше изказал мнението, а нейната недосетливост. Глупачка такава! Как не беше помислила за това? В следващия миг обаче вече се оправдаваше пред себе си: в крайна сметка тя можеше да

прекара целия си живот да изкачва стълбища, да тропа по врати и да събира наеми, но след като винаги сама е живяла в разкош и охолство, никога не бе имала и най-бегла представа как я карат наемателите у тях си. Чичо ѝ Кота, например, също не би се сетил какво е истинското предназначение на тези дървени паравани по балконите.

Аврелия скри зачервеното си лице в шепи и дари дърводелеца с такъв смутен и в същото време засмян поглед, че човекът не можа да избие от главата си спомена за тази сцена в продължение на цяла година. Затова и редовно се отбиваше да пита как вървят нещата в инсулата и като цяло подобри два пъти качеството на работата си.

— Благодаря! — беше единственото, което тя беше намерила тогава да му каже.

Изгонването на противния Епафродит все пак позволяваше на Аврелия да си създаде дълго мечтаната градинка, с което тя и не закъсна да се наеме. Оказа се, че новият ѝ наемател Гай Маций също имал отколешна страст към градинарството.

— Нека ти помогна! — предложи услугите си той.

На Аврелия би ѝ било трудно да откаже на същия онзи наемател, когото бе търсила толкова време.

— Разбира се, че можеш да ми помогнеш.

Кое се оказа още един урок за нея. Покрай Гай Маций Аврелия трябваше да научи, че едно е да си мечтаеш за китната градинка в двора си, друго е да я насадиш сама. Защото самата стопанка се оказва както без нужната фантазия, така и без нужните умения, за да превърне мрачния си вътрешен двор в това, което ѝ се искаше. Докато Гай Маций и знаеше какво трябваше да се направи, и можеше да го направи. Всъщност, ако сред градинарите има гении, той беше един от тях. Ако допреди водата от банята на Цезарови се оттичаше право в градската канализация, сега тя биваше отвеждана в специален резервоар в двора, за да полива цветята, храстите и дръвчетата, които Гай Маций беше изнамерил и засадил. Той самият си призна пред Аврелия, че повечето е откраднал от бащиния си дом на Квиринала, а останалите му били подарък от приятели — оттук асмичка, оттам — дръвченце, отнякъде другаде храстче или пръст за садене. Маций знаеше как да присади крехката фиданка към здравето коренище на израснало дърво, знаеше кои растения предпочитат в пръстта си вар, кои растат най-добре в естествената римска почва, знаеше по кое

време да засява семената, по кое да разсажда лехите, по кое да подрязва храстите и дърветата. За дванадесет месеца вътрешният двор, широк всичко на всичко трийсет на трийсет стъпки, се беше превърнал в просторна, но уютна беседка, а бръшлянът вече се бе захванал по стените и упорито пълзеше нагоре по подпорните колони, за да се добере до слънчевата светлина.

Един ден при Аврелия дойде евреинът — краснописец Шимон. В очите на всеки римлянин той не можеше да не изглежда странен със своята дълга брада и дълги засукани къдрици, които се подаваха изпод мъничката му шапчица на темето.

— *Домина* Аврелия, от името на целия четвърти етаж бих искал да те помоля нещо много специално — рече той.

— Кажу ми, Шимон. Ако мога да изпълня молбата ви, ще го направя с най-голямо удоволствие.

— Напълно ще те разберем, ако ни откажеш, защото молбата ни е свързана до голяма степен със собствения ти интимен домашен живот — започна да нарежда Шимон, подбирайки думите си със същото усърдие, с което беше свикнал да ги изписва на хартията. — Но... ако ти обещаем най-тържествено, че никога няма да злоупотребим с доверието ти, като почнем да хвърляме боклуци и нечистотии от балконите си, дали ти не би ни позволила да свалим дървените прегради към двора? Така в домовете ни ще влиза повече въздух, а и ще можем да се наслаждаваме на хубавата ти градинка.

Аврелия чак засия от удоволствие.

— Много съм щастлива да удовлетвори подобна молба — даде съгласието си тя. — Това обаче не значи, че ще ви позволя да използвате и прозорците си към улицата, за да изхвърляте каквито и да е предмети и други неща от домовете си. Ще ми обещаете, че ще носите редовно нечистотиите си до обществения клозет или пък ще ги изхвърляте право в уличната канавка.

Шимон, разбира се, обеща.

И така, балконите на четвъртия етаж бяха отворени към светлината, а само Гай Маций помоли да не се свалят дървените прегради там, където се застъпват с подпорните колони, за да може бръшлянът спокойно да се вие нагоре. Примерът на еврейския етаж скоро беше последван и от останалите наематели в инсулата. Първо изобретателят и търговецът на подправки от втория етаж попитаха

дали и те не могат да махнат дървените паравани, а след тях същата молба дойде и от третия, и от шестия, и от втория, и от петия, докато накрая само двата най-горни етажа, където живееха все освободенци, останаха скрити зад грозните паравани.

Пролетта преди битката при Аква Секстия Цезар се беше връщал веднъж от Галия, за да носи рапортите на Гай Марий пред Сената, и като следствие на това Аврелия забременя наново. Следващия февруари се роди второто дете, пак момиченце, пак в апартамента на майка си, пак поето от ръцете на местната акушерка и Кардикса. Този път родилката знаеше, че не може сама да кърми детето си, затова втората Юлия, която цял живот щеше да носи леко подигравателното умалително „Ю-ю“, беше прехвърлена веднага на грижите на цяла дузина кърмачки, които населяваха различните етажи на инсулата.

— Така е добре — каза си Цезар, когато получи писмото от жена си, в което тя му съобщаваше за раждането на Ю-ю. — Родиха ни се двете Юлии, сега, като занеса поредните рапорти до Сената, ще започнем и с правенето на момчета.

По кажи-речи същия начин се беше изказала и Рутилия в желанието си да утеша Аврелия, за която се очакваше, че няма да приеме особено радостно второто момиче.

— Предполагам, не си си въобразявала, че дъщеря ти ще те слуша какво ѝ говориш — забавляваше се на усърдието на жена си Кота.

— О, я да не...! — тросна му се Рутилия, но в същия миг промени тона си. — Честно да си кажа, Марк Аврелий, това момиче винаги ще ме изненадва! Когато се опитах малко да я разведря, единственото, което тя ми отвърна, беше, че след като децата ѝ се раждат здрави, за нея нямало никакво значение дали са момчета или момичета.

— Че коя друга майка би се държала по-добре от дъщеря ти! — зарадва се Кота. — Откакто преди четири-петстотин години по-заможните римляни престанаха да захвърлят на произвола на съдбата нежеланите си дъщерички, за всяко момиче е било по-добре, ако майка му се държи с него като истинска майка, а не като зла мащеха.

— Разбира се, че е така! Как другояче би могла да се държи една майка! — срязва го сърдито Рутилия. — Аз не ти говоря за отношението

на Аврелия към дъщеря ѝ, а за отвратителната ѝ склонност да изкара всекиго глупак, задето е казал нещо толкова очевидно според нея!

— Е, на мен това не ми пречи да я обичам — подсмихна се Публий Рутилий Руф, който присъстваше на сцената.

— Че как иначе! — махна с ръка Рутилия.

— Момиченцето хубаво ли е? — запита Рутилий.

— Истинска красавица. Ти какво друго очакваш? Тези двамата не биха могли да си родят грозно бебе дори ако го правят с главата надолу — заяви надменно Рутилия.

— Хайде по-полека — понечи да я успокои Кота, намигвайки на Рутилий Руф. — Кой не се държи сега като римска благородничка?

— Да ви изпадат зъбите дано! — закани се съпругата му и започна да замерва двамата мъже с възглавниците от кушетката.

---

[1] По времето на Гай Марин евреите са говорили предимно на арамейски; ивритът се е наложил по-късно. — Б.пр. ↑

Скоро след раждането на малката Ю-ю Аврелия реши, че най-сетне трябва да се разправи и с кръчмата на кръстопътя. Това беше задача, която тя постоянно беше отлагала, най-вече защото самата кръчма, макар и построена в съседство с нейната инсула, не беше нейна собственост, а пък и се водеше място за среща на членове на едно религиозно братство. Макар и заведението да нямаше статут на храм или на *едес*, то си беше официално учреждение и стоеше записано в книгите на градския претор.

Това обаче не означаваше, че не представлява постоянен тормоз за околните. През цялото денонощие в кръчмата не преставаха да влизат и излизат хора, постоянните посетители зорко пазеха своята страна от улицата и пъдеха всекиго нежелан от нея, без да имат нищо против клиентите да си вършат срамните работи пред самата кръчма и нечистотиите им да се въргалят в краката на минувачите.

Кардикса първа подразбра нещо за по-тъмните страни от живота на религиозното братство на кръстопътя. Веднъж Аврелия я беше пратила да купи от дюкянчето встрани от входа на Цезарови някакво мазило за дупето на малката Ю-ю и робинята завари собственичката — една старица, дошла чак от Галатия, която продаваше билки, лекове и всякакви балсами, притисната до стената от двамина разбойници, които тъкмо спореха кое от многото гърнета и флакончета първо да строшат. Благодарение на Кардикса обаче всичко си остана здраво и непокътнато; така де, всичко в дюкянчето, иначе двамината натрапници бяха изритани със здрави ритници навън от мощната галка, която не си поплюваше. След като непознатите се скриха сред тълпата и заканите им се изгубиха в уличната врява, Кардикса поразпита напласената старица какво точно се е случило. Случило се бе това, че търговката не бе смогнала да плати месечната сума на своите „закрилници“.

— Всеки дюкян в инсулата трябвало да плаща редовно такса на братството на кръстопътя, за да не го затворят — на свой ред съобщи Кардикса на Аврелия. — В самото братство твърдели, че по такъв начин осигурявали на дюкянчетата и на търговците закрила от крадци и насилници, но единствените крадци и насилници в Субура са тъкмо те и всеки, който не си плати парите, става тяхна жертва. Както знаеш, доминила, бедната Галатия наскоро погребва мъжа си, при това не се поскъпи за нищо. Затова в момента е останала без средства.

— Е, това вече е прекалено! — отсъди Аврелия и си придаде войнствен вид. — Идвай, Кардикса, ще ги оправим ние тях.

Двете излязоха от главния вход и посетиха един подир друг няколкото дюкяна в инсулата, обърнати към Викус Патриции. От всички продавачи искаха да узнаят с подробности какви са вземанията — даванията им с братството. От търговците Аврелия трябваше да научи, че дейността на братството на кръстопътя се разпростирало далеч извън пределите на инсулата ѝ, затова реши да предприеме по-голяма обиколка и да се отбие във всеки магазин в квартала. Колкото повече разговаряше с жертвите на братството, толкова по-малко умът ѝ можеше да побере чутото. Дори двете жени, които държаха обществения клозет от другата страна на Субура Минор — те плащаха аренда на някакво съдружие, което пък от своя страна плащаше на държавата, били задължавани да плащат на братството процент от онова, което им плащат по-богатите клиенти — онези, които могат да си позволят пръчката с мокра гъба, с която да се измият, след като си свършат работата. Когато от братството научили, че двете жени изпълнявали и друг вид услуга — ходят по домовете, за да събират нощните гърнета и да ги изхвърлят в клозетите, те, без да им мигне окото, натрошили всички гърнета, които им попаднали, и задължили жените да купят нови. Както всички бани в Рим обществената баня в съседство с клозетите беше частна собственост, което не ѝ пречеше да развива печеливша дейност. Затова и тук братството държеше да му се плаща редовно, да не би някой от клиентите случайно да се удави, докато се къпе.

Когато Аврелия приключи с разследването, беше обхваната от такъв бяс, че трябваше първо да се прибере у дома си малко да се поуспокои и чак тогава да излезе отново, за да посети разбойническото свърталище.

— Тези хора ще напуснат къщата ми! — заканваше се тя пред Кардикса. — Ще напуснат *моята* къща!

— Не се тревожи, Аврелия, ще ги наредим, както подобава — вдъхваше ѝ кураж слугинята.

— Къде е Ю-ю? — попита господарката, която едва си поемаше дъх от възмущение.

— На четвъртия етаж. Тази сутрин е ред на Ребека да я накърми. Аврелия започна да кърши отчаяно ръце.

— А защо аз нямам мляко? Чувствам се като престаряла овца, която за нищо не става.

Кардикса вдигна рамене.

— Някои жени имат мляко, други нямат. Никой не може да каже защо. Няма нужда сега да си търсиш други поводи за раздражение — братството ти стига. Жените нямат нищо против да кърмят Ю-ю. Ще пратя някой от слугите горе при Ребека да я помоли да задържи бебето при себе си, а двете с теб ще излезем и ще им покажем на онези бандити.

Аврелия стана на крака.

— Да тръгваме тогава. Колкото по-бързо свършим, толкова по-добре.

Кръчмата се оказа доста мрачно местенце. Аврелия застана в рамката на входната врата и на фона на слънчевата светлина, която идваше откъм гърба ѝ, заслепи посетителите на заведението. Всички пиещи се умълчаха, захласнати от гледката, докато зад Аврелия не се появи Кардикса и покрай масите се забеляза раздвижване.

— Ей това е слоницата, която ни хвърли оня пердах сутринта! — обади се нечий глас от тъмното.

Тук-там изскърцаха дървените пейки. Аврелия влезе в кръчмата и огледа помещението. Кардикса я следваше плътно, готова да се намеси, ако трябва.

— Кой отговаря за вас, простаци? — попита Аврелия.

Изад една от масите в дъното се показа нисичък, мършав човечец, който даваше вид да е на около четиридесет, а още повече даваше вид да е типичен римлянин.

— Аз съм този, когото търсиш — представи се той, като излезе на светло. — Луций Декумий, на твоите услуги.

— А знаеш ли коя съм аз? — стрелна го с поглед младата жена.

Той кимна.

— Вие наемате без пари това помещение, което принадлежи на мен — обясни му за всеки случай тя.

— Грещиш, госпожа, това място не принадлежи на теб — поправи я Луций Декумий. — То е държавна собственост.

— Държавата няма нищо с кръчмата ви — държеше на своето Аврелия и отново огледа затъмнената кръчма, за да види по-добре

какво има вътре. — Заведението е в плачевно постоянно. Ти изобщо не се грижиш за него. Считай се за изгонен.

Всички я зяпнаха изненадани. Луций Декумий сбърчи вежди и я изгледа разтревожено.

— Ти не можеш да ни изгониш оттук.

— Само почакай да видиш!

— Ще се оплача на градския претор.

— Както желаш. Той ми е братовчед.

— Тогава ще се оплача на върховния понтифекс.

— Още по-добре. И той ми е братовчед.

Мъжът изсумтя, но не можа да се разбере дали се присмива на самонадеяността на Аврелия, или пък просто ситуацията му се струва забавна.

— Не може всички да са ти братовчеди!

— Може, може. Хич не си прави сметки, Луций Декумий, отиваш си заедно с всички разбойници от кръчмата.

Луций Декумий я изгледа замислено и се зачеса по брадичката; човек не можеше да е сигурен, че в яркосините му очи не проблясват иронични пламъчета. Той отстъпи крачка назад и показа с жест масата, на която бе седял допреди малко.

— Какво ще кажеш да пообсъдим нашия малък проблем?

— Няма какво да му обсъждаме — възрази Аврелия. — Просто ти си отиваш.

— Ами! Винаги има място за обсъждане. Хайде, госпожо, нека двамата с теб седнем да се поразговорим — повтори поканата си Луций Декумий.

Изведнъж Аврелия си даде сметка какво ужасно чувство я завладява: Луций Декумий започваше да ѝ се харесва. Това беше просто смешно. И все пак беше самата истина.

— Добре — съгласи се тя. — Кардикса застани до мен.

Луций Декумий ѝ предложи стол да седне, после се друсна на мястото си на пейката отсреща.

— Малко винце, госпожо?

— В никакъв случай.

— О!

— И така?

— Какво и така? — попита Луций Декумий.

— Ти беше този, който искаше да разговаряме — напомни му Аврелия.

— Точно така, аз поисках — съгласи се той. — Какво имаш против нас, госпожо?

— Това, че стоите под моя покрив.

— Е, сега, това е малко твърде общо казано, не мислиш ли? Искам да кажа, нищо не ни пречи да стигнем до някакво споразумение: ти ще ми кажеш точно кое у нас не ти се нрави, а пък аз ще видя дали не мога да го оправя.

— Много неща не ми харесват: външният вид на кръчмата, мръсотията, шумът, това, че хората ти са решили, че цялата улица е тяхна собственост. — Аврелия изброяваше и сгъваше един по един пръстите на ръцете си. — Но най-вече вашата подмолна дейност из квартала! Да тероризирате безпомощните търговци и да искате от тях пари, които не могат да си позволят! И ако това не заслужава презрение!

— Светът, госпожо — обясни Декумий и се наведе напред, за да може събеседничката му да го чува по-добре, — е разделен между овцете и вълците. Какво по-естествено от това? Ако не беше естествено, овцете нямаше да бъдат толкова повече от вълците, а ние всички знаем, че на един вълк му се падат по, да речем, хиляда овце. Защо просто не приемеш, че ние сме местните вълци? Като вълци ние не сме никак лоши. Само си показваме зъбките... Е, тук-там ще поухапем някого, но никой не е пострадал съществено.

— Метафората, която използваш, е още един знак за твоята арогантност — на съвсем друго мнение беше Аврелия, — и тя с нищо няма да промени решението ми. Ще си вървите и това е.

— Ох, бедният аз! — затюхка се Луций Декумий и се облегна назад. — Бедният, бедният аз. — Той я стрелна с поглед. — *Наистина* ли всички са ти братовчеди?

— Баща ми беше консулт Луций Аврелий Кота. Чичо ми е консулт Публий Рутилий Руф. Другият ми чичо е преторът Марк Аврелий Кота. Мъжът ми е квесторът Гай Юлий Цезар. — Аврелия се отпусна на облегалката на стола си, надигна глава, притвори очи и нанесе последния си удар: — И което е най-важно, Гай Марий ми е сват.

— Ха-ха, на мен пък ми е сват египетският цар! — отбеляза лаконично Луций Декумий, на когото кажи-речи всички изброени имена не говореха нищо.

— Тогава те съветвам да си вървиш у дома в Египет — рече Аврелия, без да обръща внимание на невинната шегичка. — Консултът Гай Марий е мой сват.

— О, да, разбира се, че как иначе? И сватята на Гай Марий ще живее в някаква си инсула на гъза на Субура! — не се съгласи той.

— Инсулата е моя собственост. Това е зестрата ми, Луций Декумий. Мъжът ми е по-малкият син на баща си, затова временно сме се нанесли в инсулата ми. По-късно ще се преместим другаде.

— Гай Марий наистина ли ти е сват?

— До последния косъм на веждите си.

Луций Декумий въздъхна тежко.

— А пък на мен тук ми харесва... Така че най-добре да проведем едни хубавички преговори.

— Аз просто искам да се разкараш — настоя тя.

— Виж сега, госпожо, и аз имам *известни* права върху ей това място — стана по-твърд Луций Декумий. — Съдържателите на това заведение сме пазители на храма на кръстопътя. Получили сме този пост по съвсем законен път. Това, че всички са ти братовчеди, не значи, че и държавата ти е станала частна собственост — нас ще ни изгониш, но на наше място ще дойдат други, нали така? Това тук е колегията на кръстопътя, госпожо, записана съвсем официално в книгите на градския претор. И нека ти издам една мъничка тайна — отново се наведе той напред. — Не само ние, *всички* наши братя от кръчмите по кръстопътищата са вълци! — Луций Декумий изви врат като някоя костенурка. — Сега, госпожа, двамата с теб ще влезем в споразумение. Ние ще поддържаме мястото чисто, ще мацнем по някоя боя по стените, няма да вдигаме повече шум през нощта, ще помагаме на старите жени да прескачат канавките и ще се откажем от дейността из квартала — с други думи, ще се превърнем в стълбове на обществото! Това как ти се харесва?

Колкото и да се опитваше да запази леденото си изражение, Аврелия не издържа и леко се усмихна.

— Все е по-добре от това, което вършите сега, а, Луций Декумий?

— Много по-добре! — съгласи се той обнадежден.

— Да си призная честно, не ми се ще наново да се разправям с хора като теб. Много добре, Луций Декумий, давам ти пробен срок от шест месеца. — При тези си думи тя стана от стола си и се запъти към вратата, последвана от вежливия кръчмар. — Но само не си мисли, че като му дойде времето, няма да посмея да ви изхвърля и да посрещна други на ваше място — зарече се тя и излезе на улицата.

Луций Декумий я придружи надолу по Викус Патриции и със завидна ловкост ѝ разчистваше пътя сред тълпата.

— Имаш думата ми, госпожо, отсега нататък ние се превръщаме в стълбове на обществото.

— Предполагам, ще ви е доста трудно да я карате занапред без доходите, на които сте разчитали досега — подметна Аврелия.

— О, това да не те тревожи, госпожо! — Спокойно отвърна той. — Рим е голям град. Ние няма да престанем с нашата дейност напълно... Просто ще се преместим по-надалеч, за да не те притесняваме. Да речем във Виминала... или около Агера, или около блатата... Необработени терени, колкото искаш. Няма защо да се тревожиш за хубостници като Луций Декумий и събратята му от кръчмата на кръстопътя. Ние все ще се оправим.

— И това ако е решение! — поклати глава Аврелия. — Каква е разликата между това да тероризираш съседите си или други хора?

— Сърцето го боли само за онова, което виждат очите и чуват ушите — отговори ѝ мъдро Луций Декумий, изненадан от алтруизма на събеседничката си. — Това е доказан факт, госпожо.

Двамата бяха стигнали главния вход на Цезарови. Аврелия се спря и изгледа Декумий, сякаш го съжаляваше.

— Предполагам, че отсега си си наумил какво ще правиш в бъдеще, Луций Декумий. Просто нека аз никога не разбера къде си прехвърлил... дейността си, както сам се изразяваш.

— Но разбира се, госпожо, имаш честната ми дума! Ще си мълча като гроб! — При тези си думи той се протегна през Аврелия и почука на вратата ѝ, която твърде подозрително беше отворена веднага от иконома Евтих. — А, Евтих — зарадва се Луций Декумий, — в последните дни не си се появявал в кръчмата, защо така? Следващия път, когато господарката ти даде почивка, надявам се да минеш през нашето заведение. Току-що обещах на госпожата, че ще изчистим

местенцето и ще му мазнем една боичка. Святята на Гай Марий трябва да бъде винаги доволна, нали така?

Евтих си придаде крайно нещастен вид.

— Да, така е.

— А ти да криеш от нас през цялото време? Как така не си споменал нито веднъж коя е госпожата? — продължи да го хока Луций Декумий.

— Както трябва да си забелязал с годините, Луций Декумий — гордо му отвърна икономът, — аз *никога* не коментирам господарите си.

— Проклети гърци, всички са еднакви — заключи Декумий и като кимна с глава на Аврелия, той се сбогува с нея. — Приятен ден, госпожо. Много ми беше приятно да се запознаем. Само да имаш нужда от нещо, ние в братството винаги ще ти помогнем.

Щом затвори вратата зад себе си, господарката се загледа с безизразните си очи в иконома си.

— А ти какво ще ми кажеш за свое оправдание?

— *Домина*, аз съм *длъжен* да стана един от тях! — проплака той. — В крайна сметка работя като иконом на местните наемодатели, не мога да стоя настрана от братството!

— Надявам се, даваш си сметка, Евтих, че мога да накарам да те бият с камшик за това — напомни му Аврелия.

— Така е — промълви той в съгласие.

— Биенето с камшик е общоприетото наказание, нали?

— Да — промълви нещастният човек още по-тихо.

— Тогава можеш само да се радваш, че господарката ти е жена на мъжа си и дъщеря на баща си. Свекърът ми Гай Юлий навремето го определи най-добре. Малко преди да умре, той каза, че не можел да проумее как някои могат да спят под един покрив със същите хора, които през деня бият с камшик, независимо дали става въпрос за синовете или робите им. И все пак да не забравяме, че има и други начини един господар да накаже неверния или невъзпитания си роб. Не си мисли, че не мога да те продам на друг, пък ако ще и с лоша препоръка — колкото и да ми коства това. Знаеш какво би означавало това за теб. Вместо да получа десет хиляди денария за теб, ще се задоволя само с хиляда сестерции. А новият ти собственик ще бъде

някой човек от простолудието, който ще те налага за щяло и нещяло, щом като от самото начало те е взел като един лош роб.

— Разбирам, *домина*.

— Добре! Никой не ти пречи да влизаш в братството на кръстопътя — няма как, влизам ти в положението. Пък и това, че толкова време не си казал кои са ти господарите, е наистина похвално. — Аврелия понечи да тръгне към стаята си, но се спря. — Луций Декумий работи ли нещо?

— Грижи се за кръчмата — отговори Евтих, но си личеше, че въпросът му се е сторил крайно неудобен.

— Нещо криеш.

— Не, нищо!

— Хайде, изплюй камъчето!

— Ами, как да ти кажа, *домина*, това са само слухове. Никой не знае със сигурност, нали разбираш? Но са го чували да ги говори разни... може и да е просто от самохвалство. Или пък да има за цел да ни наплаши нас, останалите.

— И какво говори?

Икономът пребледня.

— Казва, че е наемен убиец.

— *Екастор!* И кого е убил? — полюбопитства Аврелия.

— Доколкото знам, твърди, че именно той бил заклял преди години онзи нумидиец на Форума.

— Чудеса! — възкликна господарката и отиде да види как са децата й.

— Като са я правили, нещо са сбъркали с калъпа — отбеляза Евтих пред Кардикса.

Едрата галка надигна тежката си лапа и потупа икономата по крехкото му рамо също както някоя котка би затиснала опашката на мишката, за да си поиграе с нея.

— Сбъркали са, така е — натисна го тя в приятелски жест. — Ето защо ние *всички* трябва да се грижим за нея.

Сравнително скоро след това у дома се завърна Гай Юлий Цезар, който идваше от Италийска Галия, за да донесе в Рим писмата от Гай Марий във Верцела. Един ден той просто потропа на вратата на дома

си и икономът му отвори, сякаш посреща непознат пътник. После, докато Евтих поемаше грижата за багажа, Цезар отиде да потърси жена си.

Аврелия беше в двора и тъкмо връзваше телени мрежички около назряващите гроздове по асмата. Толкова беше заета с лозарската си дейност, че дори не се обърна да види кой идва.

— Направо не е за вярване колко птици има в Субура, а? — рече тя на човека зад себе си, мислейки, че е някой от робите. — Но тази година съм твърдо решена да ядем грозде, затова и ще опитам тия нещица няма ли да помогнат.

— Ще чакам с нетърпение времето на гроздобера — обади се Цезар.

Аврелия се обърна изведнъж, останалите незакачени мрежички се изхлузиха от ръката ѝ и се разпиляха на земята.

— Гай Юлий! — радостно възкликна младата съпруга. Той протегна ръце и Аврелия се втурна да го прегърне.

Никога преди двамата не се бяха целували толкова сладостно, затова и преди да се отлепят един от друг, мина доста време. Изведнъж над главите им се разнесоха викове и ръкопляскания и двамата се върнаха на земята. Цезар вдигна очи нагоре и с изненада видя как всички балкони към вътрешния двор са се покрили с радостни люде, които му махат.

— Голяма победа! — извика той, така че всички да го чуят. — Гай Марий унищожи германите напълно! Рим никога повече няма да се страхува от тях!

И като остави наемателите си да се радват на великата вест и да я разнасят из Субура, преди още да са я научили в Сената и на Форума, Цезар прегърна през раменете Аврелия и двамата се скриха в коридора, свързващ приемната с кухнята. Цезар се обърна към кабинета си и нямаше как да не се зарадва от чистия му и подреден вид, както и от новопоявилите се украшения — евтини, но подбирани с вкус. Навсякъде имаше поставени вази с цветя и той си каза, че любовта на съпругата му към тях е нещо повече от прищявка, но дали тя сама притежава нужните средства за толкова много свежи цветя всеки ден?

— Трябваше веднага да се явя пред Марк Емилий Скавър — рече Цезар на жена си. — И все пак си казах, че е най-добре първо да мина

през нас. Колко е хубаво човек да си е дома!

— Чудесно е — подкрепи го Аврелия.

— А довечера ще бъде още по-чудесно, жено, когато двамата с теб се захванем да правим и първото си момче — заяви той и още веднъж целуна жена си. — Колко ми липсваш само! Кое то си е истина, щом човек си е имал работа с теб, вече никоя друга жена не може да спре погледа му. А дали случайно мога да се изкъпя сега?

— Преди минутка видях Кардикса да се насочва към банята, така че сигурно топлата вода вече те чака — успокои го Аврелия и се притисна към него.

— А ти си сигурна, че не ти идва много да се грижиш за къщата ни, за децата и за всички тези наематели над главата ни? — запита Цезар. — Знам, винаги ми повтаряш, че агентите взимали повече комисиона, отколкото било редно, но все пак...

— Това не е проблем за мен, Гай Юлий. Всичко в сградата е наред, пък и наемателите ни са прекрасни люде — увери го тя. — Дори успях да се оправя с неприятностите, които ни създаваше кръчмата на кръстопътя, така че напоследък дори по улицата е чисто и спокойно. — Младата жена се засмя, сякаш въпросът не беше от кой знае какво значение. — Не можеш да си представиш колко услужлив става всеки, щом разбере, че Гай Марий ми е сват!

— Всички тези цветя! — удиви се Цезар.

— Не са ли красиви! Това е нещо като данък, който получавам на всеки четири-пет дни.

Съпругът ѝ я притисна по-близо до себе си.

— Да не би да си имам съперник?

— Не мисля, че подобен съперник ще те разтревожи, трябва само да го видиш. Казва се Луций Декумий и е наемен убиец.

— *Какъв е?*

— Шегувам се, любов моя — успокои го тя. — Той самият твърди, че е наемен убиец, най-вероятно за да си създава авторитет сред събратята си от кръчмата. Иначе се грижи за кръчмата на ъгъла.

— И откъде ти намира той тези цветя?

Аврелия леко се засмя.

— На харизан кон зъбите не се броят. В Субура всичко върви по различно му.

Отново Публий Рутилий Руф щеше да съобщи на Гай Марий новините за това, как Рим е реагирал на писмото за победата, след като то беше донесено от Гай Юлий Цезар.

„Във въздуха се усещат неприятни настроения, най-вече защото след като ти успя да сториш онова, за което се заканваше, сиреч да премахнеш германската опасност, и след като народът ти е благодарен до гроб, никой не може да ти попречи да станеш за шести път консул, само да го поискаш. На устата на всички патриции стои все една и съща дума: «диктатор», а ако не другите, то поне конниците от първата класа започват предупрежденията на Сената. Да, знам, че имаш много влиятелни клиенти и приятели сред хората от първата класа, но трябва да знаеш, че цялата римска политическа и обществена структура е построена по начин, по който да се притискат в зародиша им всички амбиции за еднолична власт и изобщо за превъзходство над останалите. На човек му е позволено да бъде само пръв между равни. Но след пет поредни консулски мандата, при това три от тях, получени ин абсенция, все по-трудно би било да се прикрие фактът, че ти стърчиш твърде много над тъй наречените си «равни». Скавър е буквално отвратен от ситуацията, но той поне има ум в главата и с него ти би могъл да се разбереш. Но, както винаги, на дъното на цялата акция срещу теб стои нашият общ приятел Прасчо, активно подпомаган от заекващия си син Прасчо Младши.

От мига, в който ти се прехвърли на изток от Алпите, в Италийска Галия, за да се присъединиш към Катул Цезар, двамата Прасчовци се опитват да омаловажат твоите и да възнесат до небесата Катуловите заслуги за войната срещу кимврите! Дори когато в Рим дойде вестта за победата при Верцела и Сенатът се събра в храма на Белона, за да обсъди въпросите за триумфите и всенародните

благодарности, не бяха малко онези, които с внимание изслушаха речта на Големия Прасчо.

Накратко, той настояваше да се проведат общо два триумфа — един твой за победата при Аква Секстия и един на Катул Цезар за победата при Верцела! Напълно пренебрегвайки факта, че при Верцела върховен главнокомандващ си бил отново ти, а не Катул Цезар! Доводите му бяха от напълно законосъобразно естество: ставало дума за две отделни армии, едната, командвана от консул — ти, другата, от проконсул — Катул Цезар. В очите на Прасчо размерът на придобитата плячка бил крайно малък, затова би било смешно да се честват три триумфа поотделно. Затова най-добре щяло да бъде, ако ти сега се възползваш от случая да отпразнуваш победата си при Аква Секстия, това ти стигало, а пък Катул Цезар щял да чества своя триумф във връзка с битката при Верцела. Ако станело тъй, че и ти честваш триумф заради Верцела, това вече било и излишно, и прекалено.

Разбира се, Луций Апулей Сатурнин стана веднага за възражение, но сенаторите го върнаха на мястото му с викове и скандирания. Понеже тази година той е просто едно частно лице, никой от назначените отци не вижда причина защо изобщо трябва да му се обръща внимание. Сенатът гласува да бъдат проведени два триумфа: твоят ще бъде само за победата при Аква Секстия, при това сражението беше чак миналата година и в сравнение с тазгодишната победа изглежда незначително. Триумфът за Верцела, битка, която всички смятат за много по-важна, ще бъде единствено на Катул Цезар, който ще обере всички лаври. Въсщност в мига, в който триумфалното шествие потегли по улиците на Рим, всички ще забравят напълно, че и ти си допринесъл за успеха ни срещу кимврите — за паметта на народа победителят при Верцела ще бъде Катул Цезар и никой друг. Твоето неблагоприятие да му оставиш по-голяма част от плячката, както и всички германски знамена, пленени при Верцела, допълнително ще наклони везните в полза на Катул. Истината е, че ти правиш най-

големите си грешки тъкмо когато си най-силен, защото те обхваща необяснимо желание да бъдеш щедър с противниците си.

Не знам ти какво можеш да направиш — онези си свършиха работата съвсем по правилата, решението е официално гласувано и вече е записано в архивите. Аз самият съм крайно несъгласен с подобен ход, но никой не ме пита. Майсторите на политиката (както ги нарича Сатурнин) или боните (както ги нарича Скавър) спечелиха категорична победа и ти никога няма да получиш заслужено признание за победата си над германите. Навремето в Нуманция добре се забавлявахме, като въргаляхме Метел в кочината, пък и сме си оставили за спомен да го наричаме Прасчо. Сега обаче се убеждавам, че Метел никакво прасе не е, ами си е чисто и просто един пълноценен кунус. Колкото до Малкия Прасчо, и той няма да остане по-назад от баща си. Всъщност мисля, че и него можем спокойно да определим като кунус.

Но да не прекалявам със злословията, че току-виж съм получил сърдечен удар! Ще завърша писмото си с новините от Сицилия, които изглеждат добри. Маний Аквилей си върши работата прекрасно, което още повече доказва какво нищожество представлява Сервилий Авгура. Той все пак си получи онова, за което мечтаеше от доста време насам — изправи Лукул пред съда по обвинение в държавна измяна. Лукул настояваше да се защитава сам, но за всички онези пръдливи и подсмърчащи конници това беше един минус в повече — Лукул така и няма да се отучи от маниерите си на полубог, който гледа отвисоко дори съдебните заседатели, от които зависи. Изобщо голям идиот е тоя Лукул, ама нейсе! Естествено, че ще го осъдят — мисля, че не се намери и една таблица, на която да не пише ДАМНО. А жестокостта на присъдата направо не е за вярване! Той трябва да се изсели на не по-малко от хиляда и петстотин километра от Рим, което му дава само две възможности — Антиохия или Александрия. Той самият предпочете да удостои с присъствието си цар Птолемей

Александър, вместо цар Антиох Грив. Съдът не пропусна да му отнеме всичко, което притежава — къщи, земя, влогове, дялове в съдружия, градска собственост.

Самият Лукул не изчака да го подгонят като мръсно псе, дори не прояви интерес доколко ще лишат семейството му от собственост. Просто връчи разгонената си женичка на брат й Прасчо — нека му стои като обеща на ухото, и остави големия си син, шестнадесетгодишно момче, сиреч истински мъж в очите на повечето сенатори, да се оправя, както може. Интересно, че дори не му е минало през ума да предаде и момчето на грижите на Прасчо, не мислиш ли? Сигурно го смята за прекалено надарено, за да го остави на такъв празноглавец. Малкият син — вече на четиринадесет години — е даден още преди време за осиновяване. Вече се казва Марк Теренций Варон Лукул.

Скавър ми разправяше, че и двете момчета се били зарекли на свой ред да изправят Сервилий Авгура пред съда, трябвало само Варон Лукул да порасне достатъчно, за да си сложи тога. Раздялата с баща им беше сърцераздирателна, както можеш и сам да си представиш. Скавър мисли, че Лукул ще стигне до Александрия, но там ще предпочете да сложи край на живота си. Според него и момчетата не се съмнявали, че татко им ще постъпи точно по този начин. Това, което е най-унизително и най-непоносимо за цялата фамилия на Лициний Лукулите, е, че всички тези нещастия са били причинени не от друго, а от болните амбиции на едно новопръкнало се парвеню от типа на Сервилий Авгура. Изобщо, вие, новите хора, да не си помислите някога, че в лицето на Лукуловите синове ще срещнете приятели или съюзници.

Както и да е, когато синовете на Лукул пораснат достатъчно, за да могат да изправят Сервилий пред съда, ще го сторят двамата заедно. А съдът ще бъде новосъздаденият от един друг Сервилий — Гай Сервилий Главция — съд за злоупотреби с властта. Кълна се в самия Полукс, Гай Марий, този човек може да си снася закони,

колкото ще! Новото му творение тепърва влиза в сила, но това не му пречи вече да функционира. Съдебната власт отново е предадена на конниците, следователно от услугите ѝ ще се ползва повече бедният трудов народ, отколкото управляващата класа. Отсега нататък в случай на конфискация на имуществото то ще се отнема не само от уличените в кражби и злоупотреби, но и от техните преки и косвени наследници, изобщо от всички, които са спечелили нещо от злоупотребите им; нещо повече, всеки, който бъде признат за виновен от съда, ще бъде лишен от правото занапред да говори на публично място; всеки човек, ползващ се с латински права, който успее да даде под съд нарушител, ще получава за тази си услуга пълно римско гражданство. Не може да се отрече, че и в самата процедура на съдебното заседание бяха внесени промени, при това връщащи ни далеч назад в миналото. Традициите остават безвъзвратно в миналото и както доказаха няколкото състояли се напоследък процеса, показанията на свидетелите почти нямат доказателствена стойност — всичко зависи единствено от адвокатите. Така че, създаде се приказна обстановка за големите римски адвокати.

И на последно място — по ред, не по значение — да ти разправа за новите неприятности, в които бе въвличен твоят приятел Сатурнин. Да ти кажа честно, Гай Марий, започвам сериозно да се съмнявам дали този човек е наред. Просто в поведението му липсва всякаква логика. Колкото до приятеля му Главция, за него вече съм убеден, че е луд. Двамата са толкова интелигентни, толкова способни, и в същото време толкова... неуравновесени, да не река направо побъркани. А може би просто и двамата не знаят какво точно искат да постигнат с обществената си кариера. Дори и най-опасният демагог следва някакъв модел, някакъв логически път, който да го изведе до преторския или дори до консулския пост. Но нито у Главция, нито у Сатурнин виждам подобен модел. Явно се, че и двамата мразят настоящия политически строй, мразят Сената... и все пак нямат никаква идея какво да сложат на тяхно място.

Може би двамата са олицетворение на онова, което гърците наричаха «стремеж към анархия»? Не съм сигурен.

Както и да е. В последно време на дипломатическото поле везните се наклониха рязко във вреда на витинския цар Никомед и в полза на понтийския цар Митридат. Нашият млад приятел успя от другия край на света да напипа слабите места на нас, римляните, и да подучи пратениците си как да ни подкупят. Много лесно — с пари! След като молбата им Понт да получи статут на приятел и съюзник на Рим не беше чута никъде, те започнаха да си купуват един след друг сенатори. При това плащат добре, затова Никомед има причини да се плаши за бъдещето си.

Но изведнъж Сатурнин се появи на рострата и публично заклея всички онези сенатори, които се покажат склонни да изоставят каузата на Никомед и Витиния е полза на Митридат и Понт. Били сме сключили договор с Витиния още преди години, а Понт бил по принцип държава, враждебна на Витиния. Сатурнин на висок глас заяви, че много големи суми са си сменили притежателя в последно време и не било редно само заради кесиите на някои сенатори Рим да развали приятелските си отношения с един съюзник, отношения, които продължавали вече петдесет години.

Казаха ми аз самият не съм очевидец, че Сатурнин заявил горе-долу следното: «Всички знаем колко скъпо излиза на нашите застаряващи сенатори да се женят за малки момиченца, едва излезли от училище! Имам предвид, трябва да се купуват гердани от перли, златни гривни и какво ли още не, да не говорим за онези магически билета, които продава Тицин на сергията си в Купеденис — а пък и кой би се осмелил да обвини нашите момиченца, че не са способни на чудеса, по-големи от тези на Тициновите билета?» Няма що, голямо изказване! Не пропуснал да намекне нещо и за Прасчо, а накрая попитал тълпата: «Ами какво да кажем за нашите момчета в Италийска Галия?»

Като резултат от тази запомняща се реч неколцина от понтийските пратеници бяха набити на улицата и трябваше да ходят да се оплакват в Сенакулум. При което Скавър и Прасчо изправиха Сатурнин пред собствения му съд за държавна измяна по обвинение в умишлено всяване на раздор между римското правителство и официално акредитирано чуждо посланичество. В деня на процеса Главция свика плебейското събрание и обвини Прасчо, че се опитвал отново да разкара Сатурнин от Сената, след като вече веднъж не бил успял като цензор. Същите онези наемни гладиатори, които, изглежда, само чакат Сатурнин да им свирне, за да се покажат на сцената, се появиха и този път — наобиколиха от всички страни съдебните заседатели и с навъсените си физиономии дадоха да се разбере, че делото трябва да бъде отменено. Както и стана. Понтийските посланици бяха принудени да си вървят в родината без никакъв подписан договор. Все пак аз самият съм съгласен със Сатурнин — би било крайно недостойно да обърнем гръб на един наш стар приятел и съюзник само защото традиционният му неприятел се е оказал по-могъщ и по-платежоспособен.

И нека това бъде всичко засега, Гай Марий! Всъщност, целта ми беше просто да те предупредя за бъдещите триумфи, преди да си прочел официалните документи, които Сенатът няма и да ти прати много скоро. Би ми се искало ти да намериш някакъв изход от положението, но се съмнявам, че ще успееш.“

— Грещиш, приятелю, изход има! — каза си мрачно Марий, след като разчете докрай писмото на Рутилий Руф. Веднага извади празен лист и за известно време сам беше погълнат от писането на писмо, кратичко, но пак истинско мъчение за него. Като свърши, прати да повикат Квинт Лутаций Катул.

Катул Цезар беше обхванат от голям ентузиазъм. Същият онзи куриер, който беше донесъл Рутилиевото писмо до Марий, беше носил

в торбата си и писмо от Метел Нумидик до Катул Цезар, както и още едно — пак до Катул, този път от Скавър.

За проконсула все пак беше известно разочарование да разбере, че Марий вече е научил за двата триумфа; беше му се искало сам да съобщи радостната вест, та да види реакцията на Марий. Както и да е, това не беше голямо нещастие. Триумфът си оставаше триумф.

— Така че бих искал да се прибера в Рим още през октомври, ако това не ти пречи — тържествуваше Катул. — Няма как, ще проведе пръв своя триумф, теб те задържат задълженията ти на консул.

— Много добре, само че няма да те пусна да си вървиш — сръза го Марий с доволен вид. — Двамата с теб ще се върнем заедно в Рим в края на ноември, както беше запланувано. Всъщност току-що пратих писмо до Сената от името на двама ни. Сигурно искаш да го видиш? Няма да те карам да се мъчиш с грозния ми почерк — ще ти го прочета сам.

Той вдигна от писалището си някаква мъничка хартийка, разгъна я и зачете съдържанието ѝ пред Катул Цезар.

„Гай Марий, за пети път римски консул, благодари на римския Сенат и народ за тяхната загриженост и разбиране по въпроса за триумфите, които трябва да проведат той самият и неговият пръв помощник, проконсулт Квинт Лутаций Катул. Искрено се възхищавам на назначените отци за тяхната прозорливост и находчивост, които им помогнаха да отредят само по един триумф на всеки от двамата римски пълководци. Тъй или иначе, аз самият съм дори по-загрижен от назначените отци за огромните разходи, които ни струва тази продължителна война. Също както е загрижен и Квинт Лутаций. Заради което Гай Марий и Квинт Лутаций Катул ще честват двамата заедно един-единствен триумф. Нека цял Рим стане свидетел на съгласието и дружбата, породили се между двама римски пълководци, които могат да си позволят да триумфират рамо до рамо по улиците на града. Ето защо моя е честта да отбележа, че Гай Марий и Квинт Лутаций Катул ще

триумфират на декемврийските календи заедно. Да живее Рим!“

Катул Цезар беше пребледнял като платно.

— Шегуваш се?! — беше единственото, което можа да попита.

— Аз? Да се шегувам? — Марий запримига под гъстите си вежди. — Аз никога не се шегувам, Квинт Лутаций!

— Аз... аз... аз категорично отказвам!

— Нямах избор — отвърна му Марий със сладък глас. — Мислеха си, че са ме надиграли, нали така? Скъпият Прасчо Метел Нумидик и приятелчетата му — твоите приятелчета! Е, трябва да знаете, че никога няма да ме надиграете.

— Сенатът е оповестил с указа, че ще бъдат проведени два триумфа и така трябва да бъде! — настояваше Катул.

— О, ти можеш да упорстваш, колкото си искаш, Квинт Лутаций, но не би изглеждало редно пред очите на хората, не съм ли прав? От теб зависи дали ще триумфираш заедно с мен в един и същи ден, или ще се покажеш пред всички като най-големия глупак на земята. Това е, което мога да ти кажа.

С това разговорът приключи. Мариевото писмо беше пратено до Сената и триумфът на двамата пълководци беше насрочен за първия ден от декември.

Но и Катул Цезар не закъсня да си отмъсти за унижението. Той незабавно писа до Сената жалба срещу консула Гай Марий, който си бил присвоил прерогативите на римския Сенат и народ и самоволно бил дарил с пълно римско гражданство хиляда войници от спомагателните легиони, все от Камеринум и Пиценум, още на самото бойно поле при Верцела. Освен това бил превишил и консулските си пълномощия, като обявил, че основава колония от римски legioneri — ветерани в малкото градче Епоредия в Италийска Галия. Нататък писмото продължаваше така:

„Гай Марий основа тази колония в противоречие с римските закони не за друго, а за да сложи сам ръка върху самородното злато, което се събира в коритото на река Дурия Майор близо до Епоредия. Проконсулт Квинт

Лутаций Катул би искал да напомни на съгражданите си факта, че именно той спечели победата при Верцела, а не Гай Марий. Като доказателство могат да се приемат тридесет и петте германски знамена, пленени от легионите му, в сравнение с двете, попаднали в ръцете на Мариевите войници. Като победител при Верцела аз държа на това всички пленници да бъдат продадени в робство за моя сметка. Гай Марий настоява да задържи една трета от тях.“

В отговор на това Марий разпространи текста на Катуловото писмо сред войниците както на своята, така и на Катуловата армия. Към писмото беше добавен лаконичен послепис от самия Марий, който напомняше, че печалбата от продажбата на онази една трета от пленените след сражението при Верцела кимври щяла да бъде разпределена по заслуги между всички войници в армията на Квинт Лутаций Катул. Марий посочваше, че неговата армия вече била взела своето от разпродажбата на тевтоните, пленени при Аква Секстия, и понеже консулт не искал войниците на Квинт Лутаций да се чувстват пренебрегнати, той им предоставял и своя личен дял от плячката. Това било, разбира се, защото самият Квинт Лутаций вече бил дал да се разбере пределно ясно, че смята да задържи единствено и само за себе си цялата печалба от своите две трети от пленниците.

Главния пък не пропусна да прочете и двете писма на Форумата в Рим, а народът се заливаше от смях. За никого не представляваше загадка кой е действителният победител при Верцела и кой мисли повече за войниците си, отколкото за самия себе си.

— Крайно време е да спреш тази кампания по оплюването на Гай Марий — скара се Скавър Принцепс Сенатус на Метел Нумидик. — Иначе някой ден току-виж пак си ял бой наред Форумата. Най-добре пиши на Квинт Лутаций да престане и той с глупостите си. Дали ни харесва или не, не знам, но в момента Гай Марий е Пръв сред римляните. Той спечели войната срещу германите и това го знае цял Рим. Той е всенародният любимец и него боготвори тълпата. Ако се опиташ да го злепоставиш, Квинт Цецилий, ще настроиш всички срещу себе си.

— Да му пикая на тъпия народ! — ядоса се отново Метел Нумидик, който напоследък, откакто беше приютил у дома си сестра си Метела Калва и съответно любовниците ѝ от простолюдието, се чувстваше и лично засегнат от своеволието на масите.

— Слушай сега, има и други начини да се борим с Марий — продължи Скавър. — Първо, ти самият можеш да се кандидатираш повторно за консул. Може и да не ти се вярва, но вече минават десет години, откакто беше веднъж консул! Повече от сигурно е, че Гай Марий ще се кандидатира отново. Няма ли да е пък прекрасно, ако шестият му пореден консулски мандат бъде изкаран с такъв враждебно настроен колега като теб?

— О, кога най-сетне ще се отървем от тази неизлечима болест, наречена Гай Марий? — закърши отчаяно ръце Нумидик.

— Да се надяваме, че ще е скоро — отвърна Скавър, който явно не се чувстваше чак толкова отчаян. — След година, съмнявам се, че ще издържи повече.

— Най-добре го кажи: никога!

— Не, не, Квинт Цецилий, много лесно се предаваш! Също както Квинт Лутаций, и ти се оставиш да се водиш единствено от омразата си към Гай Марий. *Помисли!* През тези безкрайни пет години, в които е консул Гай Марий, колко време е прекарал в Рим?

— Не повече от няколко дни, но какво от това?

— Ами точно това, Квинт Цецилий! Гай Марий не е голям политик, нищо че има страшен мозък в главата си. Гай Марий изпъква над останалите, защото е голям войник и голям организатор. Но когато се окаже, че няма повече войни за водене, и той остане при нас в Рим, имаш думата ми, той скоро ще изчезне от погледа ни — и в Сената, и пред народа Марий няма да бъде повече никой. Ние няма да му позволим да бъде някой! Ще го наобиколим като глутница кучета, няма да му позволим да мръдне, ще го хапем от всички страни, докато не започне да пуска кръв. И някой ден ще го повалим на земята като един голям жертвен бик. Само почакай и ще видиш.

Няма що, Скавър бе твърде самоуверен. Метел Нумидик се замисли върху перспективите, които му показваше приятелят му, и започна да се подсмивва.

— Да, разбирам те, Марк Емилий. Добре тогава, ще се кандидатирам за консул.

— Чудесно! Няма как да не те избераат — само да използваме цялото влияние, което винаги сме упражнявали върху първата и втората класа, и колкото и да обичат Гай Марий, всички ще гласуват и за теб.

— Изгарям от нетърпение да му стана колега! — Метел присви мускули, сякаш се готвеше за борба с невидимия си противник. — Ще му слагам пръти в колелата, накъдето и да потегли! Ще направя живота му тъжен.

— Подозирам, че в скоро време ще получим помощ тъкмо оттам, откъдето най-малко бихме очаквали — продължи с плановете си за бъдещето котаракът Скавър.

— И откъде по-точно?

— Чувам, че Луций Апулей Сатурнин щял да се кандидатира повторно за народен трибун.

— Но това е трагична вест! С какво може избирането му да ни помогне? — хвана се за главата Нумидик.

— Напротив, Квинт Цецилий, можеш да ми вярваш, че това е прекрасна новина. Когато ти впиеш консулските си зъбки в тялото на Гай Марий, когато го притиснем и всички ние — Квинт Лутаций, аз и останалите, той ще се види принуден да потърси отново помощта на Сатурнин. Мисля, че познавам добре Марий — нервите му няма да издържат дълго. Ако наистина се усети наобиколен отвсякъде от врагове, ще започне да рита и мушка на всички посоки — точно като подивял бик. Няма да устои на изкушението отново ще се опре на Сатурнин. А мисля, че той е най-опасният инструмент, към който Гай Марий би могъл да посегне. Само почакай да видиш! — закани се Скавър. — Вместо да изпише вежди, Марий ще си извади очите с този хубостник Сатурнин.

Опасният инструмент вече беше потеглил към Италийска Галия в желанието си да се срещне възможно най-скоро с Гай Марий; за него съюзът с консула означаваше много повече, отколкото за самия Марий. Защото Марий все още се чувстваше като в Елисейските полета начело на своята смела и послушна армия, докато Сатурнин беше излязъл на римската политическа арена и нямаше къде да се скрие.

Двамата се срещнаха в малкото курортно градче Комум на бреговете на езерото Ларий, където Гай Марий си беше наел вила, собственост на покойния Луций Калпурний Пизон, същият, който беше загинал редом с Луций Касий при Бурдигала. Макар и да не го признаваше пред Катул Цезар, който беше с десет години по-млад от него, Марий се чувстваше крайно изтощен от продължителната война. Затова му хрумна да прати Катул в другия край на провинцията, където да раздава проконсулското си правосъдие, а сам се подслони в тихата вила на Пизон, оставяйки командването на Сула.

Естествено, когато на вратата му потропа Сатурнин, Марий го покани да му гостува. Двамата се установиха за известно време край красивото езеро, нямащо равно на себе си сред езерата в Същинска Италия, и се заловиха надълго и нашироко да обсъждат бъдещето.

Не че Марий се беше научил да върти изречения и да говори празнословия — щом реши, че е време да се свършва с условностите, той мина веднага по същество.

— За нищо на света не искам Метел Нумидик да ми е втори консул. Вече съм си избрал за колега Луций Валерий Флак. Той е човек, когото лесно можеш да пречупиш.

— Ще си подходите — съгласи се Сатурнин, — но се страхувам, че този път няма да те оставят да си играеш игричката. Майсторите на политиката вече са започнали да търсят поддръжници на Метеловата кауза. — Той изгледа събеседника си с нескрито любопитство. — Между другото ти самият защо изобщо ще се кандидатираш отново? Германите вече са победени и ти е дошло времето да се радваш на лаврите си.

— И на мен би ми се искало нещата да изглеждат толкова прости, Луций Апулей, но това, че германите са били победени, не означава, че аз съм си свършил работата докрай. Предстои ми да разпусна две армии от пролетарии — моите шест легиона и Квинт Лутациевите шест легиона, нищо че техният личен състав е по-малък. Отдавна съм свикнал да гледам и на неговата армия като на своя собственост, за която отговарям само аз. Квинт Лутаций си мисли, че му стига да им подпише заповедите за уволнение и въпросът е приключен.

— А ти си все още решен да им дадеш земя?

— Решен съм да го сторя на всяка цена. Ако не даде земя на ветераните си, Рим сам ще обеднее. Най-напред, защото повече от петдесет хиляди бивши легионери ще наводнят Рим и Италия и единственото, което ще притежават, ще бъдат монетите, дрънкащи в кесииите им. Но те скоро ще бъдат изхарчени и тези петдесет хиляди души ще се превърнат в постоянен източник на напрежение. Ако се започне нова война, те ще се запишат отново войници, но ако война няма, те ще създават неприятности на цялата държава.

Сатурнин кимна.

— И аз мисля така.

— Идеята ми дойде още докато бях в Африка, затова и запазих за бъдещите ветерани африканските острови. Навремето Тиберий Гракх бе поискал да настани римската беднотия по държавните земи в Кампания, за да отърве Рим от заплашителното ѝ присъствие, както и за да вдъхне нов живот на обезлюдените земи. Но Италия не е правилното решение, Луций Апулей — говореше замечтано Марий. — Бедните римляни са ни нужни другаде, в провинциите. А най-добра работа ще свършат ветераните.

Сатурнин се беше обърнал към красивата гледка, което представляваше езерото, но очите му, като че ли не виждаха нищо.

— Е, ние всички чухме речта ти как Рим трябвало да пренесе своя начин на живот в провинциите. И всички чухме как Далматик отговори на това. Но не това е истинската ти цел, нали, Гай Марий?

Марий го стрелна с поглед изпод веждите си.

— Сече ти пипето на теб! Разбира се, че не това е истинската ми цел! — И той се приведе напред на стола си. — На Рим струва огромни средства да праща всяка година нови армии в провинциите, за да потушават въстания или да водят гранични войни. Погледни само Македония — там стоят постоянно на гарнизон цели два легиона — вярно, не са римски, но пак заради тях държавата харчи пари, които могат да се използват другаде. А какво би станало, ако основем три-четири римски колонии в Македония и настаним там два-сет-три-сет хиляди ветерани? В последно време и Гърция, и Македония силно се обезлюдиха. Като казвам в последно време, имам предвид последните сто години. Навсякъде има оставени призрачни градове без жители! Земята е собственост на богати римляни, които никога не са стъпвали в Гърция, от стопанствата им се извлича възможният минимум,

местните жители дори не се допускат в именията им, навсякъде работят само роби. Всеки път, когато скордиските минат границата, избухва война, земевладелците надават вой чак от Рим, оплакват се пред Сената и управителят е атакуван от две страни — от мародерстващите келти, както и от гневните писма на сенатори и земевладелци. Е, ако ми се даде тази възможност, бих постъпил съвсем другояче със земята, която тъй и тъй римските владетели само изтощават и от която не печелят нищо. Във всяка провинция бих създавал колонии от ветерани. Така хем ще има кой да работи земята, защото ветераните са много, хем ще има и кой да я пази — всички ще са бивши легионери, готови всеки момент да се хванат за оръжието.

— И всичко това си го измислил в Африка — зачуди се Сатурнин.

— Докато сключвах широкомащабни договори с богати римляни, които имаха намерението да се настанят в Африка, без кракът им да стъпи там. Вместо това щяха да пратят тълпи от роби длъжници и надзиратели, които да им вземат душицата, без дори да се заинтересуват от местните хора, от местните обичаи. Без да се замислят, нашите земевладелци ще превърнат Африка в една изостанала страна, която само ще чака някой нов Югурта да я спасява от римляните. Не съм казал, че богатите римляни не трябва да владеят земя в отвъдморските провинции — просто искам в новозавоюваните земи да се освободят голям брой малки парчета земя, на които да се настанят професионални римски войници, които да са ни под ръка винаги щом това стане необходимо. — С известно усилие на волята Марий се отпусна отново назад, за да не издаде нетърпението, което го обхващаше при мисълта за неизпълнените му планове. — Вече сме имали един случай да видим как можем да се възползваме от колониите от ветерани, когато ги основем на чужда територия. Онези първи заселници, на които дадох земя на остров Менинкс, чуха първи за въстанието в Сицилия, веднага се организираха в бойни единици, наеха няколко кораба и достигнаха Лилибеум тъкмо навреме, преди градът да е паднал в ръцете на роба Атенион.

— Започвам да разбирам накъде биеш, Гай Марий — каза Сатурнин. — Планът ти е превъзходен.

— Но противниците ми ще се бият до последно, ако не за друго, то само защото планът е мой — въздъхна Марий.

Сатурнин усети как по тялото му полазват тръпки; в следващия миг той беше извърнал поглед настрани, уж се възхищаваше от отражението на дърветата, облаците и планинските върхове по повърхността на езерото. Марий беше уморен човек! Марий вече не можеше да поддържа онова бясно темпо отпреди! *Марий не се опитваше на всяка цена да стане за шести път консул!*

— Предполагам, че си бил свидетел на цялата олелия, настъпила в Рим, задето си позволих да подаря римско гражданство на онези превъзходни бойци от Камеринум? — попита Марий.

— Бях. Едва ли има някой в Италия, който да не е разбрал. И в цяла Италия са одобрили постъпката ти. Докато Рим и най-вече майсторите на политиката бяха на противното мнение.

— Е, кажи ми ти сега, защо да не станат тези хора римски граждани? — ядосваше се Марий. — Та от всички на бойното поле, Луций Апулей, те се сражаваха най-добре и това никой не може да го отрече. Ако можех, бих дал римско гражданство и на последния жител на Италия. — Марий се спря и преглътна тежко. — Когато казвам, че искам земя за ветераните — пролетарии, имам предвид точно това — земя за всички тях — римляни, латини и италийци.

Сатурнин чак подсвирна от учудване.

— Ето това се казва да си търсиш сам белята! Майсторите на политиката никога не биха останали със скръстени ръце.

— Знам. Това, което не знам, е дали ти ще намериш нужната смелост да поискаш тези промени вместо мен.

— Досега не съм попадал в ситуация, където да доказвам смелостта си — замисли се Сатурнин. — Затова и не знам дали изобщо мога да се нарека смел. И все пак, Гай Марий, мисля, че да... Мисля, че ще имам смелостта да въведа промените, които искаш.

— Аз самият нямам нужда да купувам никого за следващото си избиране — просто няма кой да ме победи на изборите — похвали се Марий. — Това не е причина обаче да не платя на нужните хора за бъдещия втория консул. Както и за теб, Луций Апулей, ако имаш нужда от това. И за Гай Сервилий Главция. Разбирам, че щял да се кандидатира за претор?

— Точно така. И от свое име, и от негово име трябва да ти кажа още сега, Гай Марий, ще ни е нужна помощта ти да бъдем избрани. В

замяна на това ще ти помогнем с всичко по силите си ти да получиш исканата земя.

Марий измъкна от ръкава си навит къс хартия.

— Вече съм се погрижил за това-онова. Просто надрасках в най-общи линии бъдещия проектозакон. За нещастие не съм от големите римски законодатели. За разлика от теб. А пък Главция — надявам се няма да го приемеш като лична обида — е най-големият гений в цялата история на законодателството. Дали вие двамата не бихте могли да превърнете моите нахвърляни бележчици в завършен закон?

— Ти ни помогни да се доберем до желаните служби, Гай Марий, пък аз мога да те уверя, че ще си получиш исканите закони.

Ясно пролича какво безгранично облекчение обзе цялото едро и пращящо от здраве тяло на Марий.

— Само да свършим с реформата ми, Луций Апулей, и повече дори няма да мисля да ставам за седми път консул.

— Седми път ли?

— Преди години ми беше предречено, че ще бъда седем пъти римски консул.

Сатурнин се засмя.

— Че защо не? Никой никога не е помислял, че един-единствен човек ще може да бъде шест пъти консул. А ето, че ти ще успееш.

Изборите за новата колегия на народните трибуни се проведоха по времето, когато Гай Марий и Катул Цезар водеха армиите си на юг към Рим, за да проведат общия си триумф. На Форума събитията се развиваха твърде интересно. За десетте места на трибуни се бяха кандидатирали тридесет души, а от тях повече от половината бяха креатури на майсторите на политиката, така че предизборната кампания се оказа повече от ожесточена.

Главция, който стоеше начело на все още действащата колегия на трибуните, трябваше лично да организира изборите за своите наследници. Ако центуриите вече бяха избрали консулите и прегорите, тази му роля щеше да се поеме от друг, защото при евентуалното му избиране за претор, той щеше да изгуби пълномощията си на трибун.

Самите избори се проведоха както винаги в Кладенеца на комициите. Главция председателстваше от рострата, а деветимата му колеги теглеха жребия в какъв точно ред ще гласуват тридесет и петте триби. После, когато дойдеше редът на тази или онази, те приемаха резултатите от изборите вътре в нея.

Доста пари се бяха прехвърлили от едни ръце в други — част от тях в подкрепа на Сатурниновата кауза, но в огромния си дял — от името на никому неизвестните кандидатчета, които си бяха подбрали майсторите на политиката. Всеки по-богат човек от предните редици на консерваторите се беше бръкнал дълбоко в кесията, за да може да получи своите гласове някой напълно неизвестен кандидат, като например Квинт Ноний от Пиценум, който освен с консервативните си възгледи не можеше да се похвали с нищо друго. Макар че Сула нямаше абсолютно никакъв пръст в избирането му от цензорите за сенатор, още по-малко в представянето на кандидатурата му за народен трибун, Квинт Ноний му се падаше далечен роднина, по-точно беше брат на Сулановия зет. Именно когато Корнелия Сула се беше омъжила преди години за един от представителите на богатата фамилия на Нониите, истински големци за мащабите на Пиценум, на девера ѝ беше хрумнала идеята и той да опита късмета си по пътеката на честта. Всъщност погледите бяха устремени предимно към племенника на Сула, но чичото Квинт Ноний реши да се пробва преди него.

Изборите бяха пълни с изненади. Една такава изненада беше, че Квинт Ноний беше избран от първите. Докато Луций Апулей Сатурнин

не беше избран изобщо, народните трибуни открай време са били десет на брой, а Сатурнин се оказа единадесети в класирането.

— Не мога да го повярвам! — Хвана се за главата Сатурнин, щом двамата се събраха с Главция. — Просто не мога да го *повярвам*! Какво се е случило?

И Главция се въсеше не по-малко от него, защото с провала на приятеля му силно намаляваха и собствените му шансове да стане претор. Но в следващия миг той вдигна рамене, потупа окуражително Сатурнин по гърба и тръгна да слиза от рострата.

— Ти не се тревожи, току-виж сме я наредили някак в последния момент.

— Какво можеш да наредиш с едни изборни резултати, които вече са известни? — чудеше се Сатурнин. — Не, Гай Сервилий, не успях!

— Ще се видим след малко — точно тук на това място. Не бързай да се връщаш вкъщи — предупреди го Главция и със забързана крачка се изгуби в тълпата.

Още в мига, в който чу името си сред избраните, новият народен трибун Квинт Ноний се завтече към скъпия си нов дом в Карина. Там го чакаха жена му, снаха му Корнелия Сула и племенникът му, умиращи от нетърпение да чуят изборните резултати, за които и не таяха особен оптимизъм.

Оказа се обаче, че да се напусне Форумът, не е толкова лесно, колкото беше предполагал Квинт Ноний. На всеки две-три крачки той беше спиран от някого, за да получи поредните искрени поздравления от доброжелателите си, така че народният трибун се оказа като пленник на сред площада, задължен да отговаря на въпроси и да се усмихва, да подава ръка на стотици непознати.

Един по един хората, които го придружаваха, се изгубиха в множеството и най-накрая, когато Квинт Ноний успя да се добере до една от страничните улички и да тръгне с бодра крачка към дома си, с него бяха останали само трима от най-близките му приятели, живеещи също в Карина. В един миг отнякъде изникнаха дузина едри мъжаги, въоръжени с тояги, които заплашително се насочиха към групичката. Един от приятелите на Ноний успя да се измъкне навреме и хукна обратно към Форума, за да вика за помощ. За негово учудване обаче площадът се оказа едва ли не пуст. За щастие Сатурнин и Главция се

навъртаха още около рострата, където разговаряха с разни непознати. Главция беше зачервен и косата му се беше разошила. Когато чуха виковете за помощ, всички насъбрали се при рострата хукнаха към мястото на произшествието. Но беше твърде късно. Квинт Ноний и двамата му приятели бяха пребити до смърт.

— *Едепол!* — възкликна Главция, като стана на крака, уверил се, че Квинт Ноний е наистина мъртъв. — Квинт Ноний току-що беше избран за народен трибун, а аз бях служителят, натоварен с провеждането на изборите. — Той се намръщи. — Луций Апулей, ще се погрижиш ли тялото на Квинт Ноний да бъде откарано у дома му? Аз самият ще се върна на Форум, за да разреша тази избирателна дилема.

Ужасът и изненадата да се натъкнат на Квинт Ноний и двамата му приятели, удавили се в собствената си кръв, беше лишило всички присъстващи, дори Сатурнин, от способността да разсъждават; дори Сатурнин не усети неподправения фалш в тона на приятеля си. Застанал на опразнената ростра и викайки наред опразнения Форум, Гай Сервилий Главция оповести убийството на новоизбрания народен трибун Квинт Ноний. След това заяви, че на мястото на Квинт Ноний в колегията на трибуните трябва да влезе останалият единадесети по ред при изборите, сиреч Луций Апулей Сатурнин.

— Всичко си дойде по местата — потри доволно ръце Главция по-късно през деня, докато вечеряше у Сатурнин. — Вече си законно избран народен трибун, заел мястото на покойния Квинт Ноний.

Откакто преди време му бяха скалпили онова грозно обвинение, че е спекулирал със зърно в Остия, Сатурнин уж беше позабравил всякакви скрупули, но ето, че Главция го изненадваше, нещо повече — ужасяваше го.

— Не си го направил! — възкликна той.

Главция допря пръст до устните си и му се усмихна изпод вежди. В усмивката му можеше да се открие нещо зверско и заплашително.

— Ако искаш да не ти говоря лъжи, Луций Апулей, най-добре не ме питай нищо.

— Най-срамното е, че човекът си беше много свестен.

— Така си е, свестен беше. Но лош му бил късметът — да бъде убита наред улицата. Какво да се прави, той беше единственият от трибуните, живеещ в Карина. На Палатина е по-трудно да се

организира подобно нещо — хората са много малко и жертвата може по-лесно да избяга.

Сатурнин въздъхна и вдигна рамене в жест на безсилие.

— Сигурно си прав. Най-важно е, че аз влязох в колегията. Благодаря за помощта ти, Гай Сервилий.

— Не мисли повече за това — посъветва го Главция.

Скандалът беше прекалено голям, за да утихне за ден-два, но бе напълно невъзможно да се докаже участието на Сатурнин в злоещото покушение. Още повече, че оцелелият приятел на убития лично беше свидетелствал, че по време на убийството и Сатурнин, и Главция са се намидали в долния край на Форум. Хората си говореха какво ли не, но никой не си мръдваше пръста за нищо. А когато Ахенобарб Понтифекс Максимус поиска изборите да бъдат проведени наново, никой не го подкрепи. Главция беше създал прецедент, при това никога преди в римската история не се беше случвал подобен инцидент, затова и никой не знаеше как точно трябва да реагира.

— Да се говори е лесно! — заяви той на поредното заседание на Сената. — Твърденията, че аз или Луций Апулей сме били замесени в убийството на Квинт Ноний, не почиват на абсолютно никакви факти. А що се отнася до това, защо съм сложил на мястото на покойния народен трибун жив кандидат, тук мога да кажа с чиста съвест, че съм изпълнявал единствено дълга си на председател на изборната комисия. И то не с приказки, а с дела! Никой не може да оспори факта, че изборите протекоха напълно нормално и че Луций Апулей беше поставен на единадесето място в класирането. Това, че използвах първата удача ми се възможност да сложа Луций Апулей на мястото на Квинт Ноний в колегията на народните трибуни, беше колкото логично, толкова и необходимо да не се създават несигурност и безредици в бъдеще. Вчера специално свиках *концио* на плебейското събрание и там действията ми бяха подкрепени единодушно — всеки, който се съмнява, може да провери в протоколите. Според мен, назначени отци, подобен спор е безполезен, още повече — безпричинен. За мен случаят е приключен.

И с това Гай Сервилий Главция затвори устите на противниците си.

Гай Марий и Квинт Лутаций Катул Цезар честваха заедно своя триумф на първия ден от декември. Само на един гений би му хрумнала идеята двата триумфа да бъдат обединени в един. За никого нямаше да има и съмнение, че Катул Цезар, чиято колесница трябваше през цялото време да се търти зад тази на консула, е бил последната дупка на кавала, и малцина си правеха труда да споменават името му редом с това на Гай Марий. Луций Корнелий Сула, който както предния път беше главният отговорник за провеждането на парадното шествие, дори си беше позволил нетактичността на една от подвижните платформи да нареди актьори, пресъздаващи сцената как Гай Марий великодушно позволява на Катул Цезар да прибере тридесет и пет кимврийски знамена, защото той самият вече си бил набрал толкова в Трансалпийска Галия.

Пред Сената, който се събра по-късно същия ден в храма на Юпитер Оптимус Максимус, Марий държа пламенна реч, в която се хвалеше за римското гражданство, което беше подарил на войниците от Камеринум, както и за решението си да разреши веднъж завинаги въпроса с войнствените саласи, като създаде колония от ветерани в градчето Епоредия. Когато обяви публично намерението си да се кандидатира за шести последователен път за римски консул, в залата се разнесе къде тропане, къде мърморене, къде викове на протест или подкрепа. Оказа се, че радостните викове са много повече. Когато присъстващите най-после се успокоиха, Марий се зарече да използва своя личен дял от плячката за построяването на нов храм, посветен на Честта и Доблестта; храмът щял да се издигне на Капитолия и в него щели да бъдат оставени на съхранение всички трофеи, които той и армията му били пленили от варварите. Марий щял да построи подобен храм, пак на Честта и Доблестта, в Олимпия в Гърция.

На Катул Цезар му се свиваше сърцето от мъка, като слушаше тези гръмки обещания на Марий. Ако той самият държеше на репутацията си, трябваше да се раздели със спечеленото при Верцела, за да го вложи в някакво подобно дело, угодно на боговете, и да забрави за кесията си — от която нямаше защо да се срамува, но пък и с която не можеше да се мери с хора като Марий.

Никого не изненада фактът, че центуриатните комиции наистина избраха Гай Марий за шести път за консул, при това отново първи консул. Не само че вече никой не се съмняваше в неговото призвание

на Пръв сред римляните, но дори се дочуваха гласове, че Гай Марий е третият основател на Рим. Първият основател на Рим естествено беше самият Ромул. За втори основател се смяташе Марк Фурий Камил, на когото цяла Италия дължеше изгонването на галите триста години по-рано. Ето защо на народа му изглеждаше напълно естествено Гай Марий да бъде обявен за третия основател на Рим, след като беше спрял новата, още по-могъща варварска вълна.

И все пак изборите за консули си криеха своите малки и големи изненади — Квинт Цецилий Прасчо Метел Нумидик не успя да се добере до второто консулско място. Всъщност в това се изразяваше новата победа на Марий, който знаеше как да я спечели. Преди изборите той беше обявил своята твърда подкрепа на Луций Валерий Флак и тъкмо той беше избран за втори консул. Флак заемаше един от най-важните свещенически постове в Рим — при това доживотен; той беше *фламин Марциалис*, личният свещенослужител на Марс, и дългите години на вярна служба към бога го беше превърнала в човек тих и скромн, свикнал да се подчинява. Идеалният партньор за свикналия да заповядва Гай Марий.

Това, че Гай Сервилий Главция беше избран за претор, вече не беше изненада за никого, защото цял Рим знаеше, че е човек на Марий, а и Марий беше хвърлял с щедра ръка пари на избирателите. Изненадващо беше все пак, че пръв получи нужните гласове и като най-висш от шестимата новоизбрани претори щеше да бъде определен за *претор урбанус*.

Скоро след провеждането на изборите Катул Цезар обяви публично, че ще дари своя личен дял от придобитата плячка за две религиозни каузи едновременно: първата щяла да бъде да закупи терена на някогашния дом на Марк Фулвий Флак на Палатина, който се намираше в съседство с неговия, за да построи великолепен *портикус*, в който да се съхраняват взетите от кимврите при Верцела тридесет и пет знамена; втората щяла да бъде да построи на Марсово поле храм, посветен на богинята Фортуна и по-точно на Фортуна на Днешния ден.

Още в мига, в който десетте народни трибуни встъпиха в длъжност на десетия ден от декември, започна голямата забава.

Понеже това беше вторият му мандат на народен трибун, Луций Апулей Сатурнин разиграваше, както си иска колегите си, а пък и паниката, обзела останалите деветима след убийството на Квинт Ноний, само му помагаше да прокарва законодателната си политика. Колкото и да се мъчеше да докаже невинността си в случая с убития трибун, той не пропускаше от време на време да пуска по някой намек пред колегите си народни трибуни, за да си знаят и те какво може да им се случи, ако се опитат да му правят мръсно. Вследствие на това Сатурнин можеше да си позволи всичко, което пожелаеше; нито Метел Нумидик, нито Катул Цезар можеха да въздействат по някакъв начин на останалите трибуни и да ги накарат да наложат пък макар и едно-единствено вето.

Само осем дни след встъпването си в длъжност Сатурнин представи пред народа първия от двата законопроекта, според които част от обществената земя трябва да бъде раздадена на ветераните от двете армии, воювали срещу германите; всички земи, за които се говореше в законопроекта, се намираха извън пределите на Италия — в Сицилия, Гърция, Македония и Континентална Африка. В текста на законопроекта имаше и една любопитна клауза, според която Гай Марий си запазвал лично правото да дарява с римско гражданство по трима италийци на колония.

Сенатът отвърна на всичко това с бурни протести.

— Този човек — говореше Метел Нумидик — стига дотам, че дори не уважава своите войници — римляни! Искат всички да получават земя на общо основание — римляни, латини, италийци без никаква разлика между тях. *Никаква* разлика! Все едно дали си римлянин или не! Питам ви, колеги — сенатори, какво може да си помисли един римлянин за човек като Гай Марий? Дали изобщо Рим означава нещо за него? Нищо, абсолютно нищо! Че и *защо* да означава? Той самият не е римлянин! Той е италиец! И естествено, че ще действа в интерес на своите събратя. Да даде гражданство на хиляда от тях на бойното поле, а в това време римските легионери да стоя и да зяпат, без да получат нищичко като награда. И все пак ви питам, какво друго можем да очакваме от човек като Гай Марий?

Когато Марий стана да отговори на предизвикателство, в залата се надигна такъв ропот, че не се чу нищо от отговора му. Затова той предпочете да излезе от Курията и да говори от рострата, за да се

обърне към зяпачите на Форума. Много от тях бяха възмутени от постъпката му, но все пак Марий беше техният любимец и затова го изслушаха.

— Има достатъчно земя за всички! — крещеше той на площада. — Никой не може да ме обвини, че изявявам предпочитания към италиейците! Сто югера земя на човек! Някои от вас сигурно ще попитат *защо* толкова много? Защото, народе на Рим, тези колонисти ще отидат да живеят при условия, много по-неблагоприятни за земеделие от тези в родната Италия. Те ще трябва да орат и да сеят в неплодородна земя при тежки климатични условия. За да могат да живеят като нормални хора, на тях ще им е нужна много повече земя, отколкото би им стигала в пределите на нашата любима Италия.

— Ей го пак! — обади се Катул Цезар от стълбата пред Сената с пискливия си гласец. — Ей го пак! Чуйте го какви ги говори! Не „нашия любим Рим“, ами „нашата любима *Италия*“! Италия, Италия, все Италия! Този човек никога не е бил римлянин и никога няма да даде пукната пара за Рим!

— Италия и Рим е едно! — отвърна му с гръмовитото си гласище Марий. — Те винаги са били едно цяло! Без едното и другото не би могло да съществува! Нима италиейците не гинат рамо до рамо с римляните в римските легиони, сражавайки се за честта на Рим? А ако това не е така — нима някой ще възрази, че не е така, — тогава защо единият войник да получава по-малко от другия?

— Италия! — пак повтори Катул Цезар. — Всеки път е едно и също — Италия!

— Глупости! — изрева Марий. — Първите поселения ще бъдат на колонисти — римляни, не италиейци! Това не е ли доказателство, че не отдавам предпочитания към италиейците? И какво толкова лошо сред всички тези десетки хиляди колонисти — ветерани във всяка колония трима италиейци да получават римско гражданство? Трима, народе римски! Не три хиляди, не триста, не дори тридесет! *Трима!* Капка в морето от хора! Капка в капката в морето от хора!

— Капка в морето, само че отровна — крещеше от стълбите пред Сената Катул Цезар.

— Според законопроекта римляните — ветерани ще бъдат настанявани първи по новите си земи, но това значи ли, че като са

първи, ще получават най-добрата земя? — на свой ред се обаждаше Метел Нумидик.

И все пак въпреки опозицията първият законопроект, в който ставаше дума за земи, давани преди от държавата за продължителни срокове на кажи-речи неизвестни земевладелци, беше прокаран през плебейското събрание.

Квинт Попедий Силон, който въпреки младежката си възраст се беше превърнал в духовен водач на целия народ на марсите, беше дошъл в Рим специално, за да изслуша дебатите върху аграрния закон. Беше поканен лично от Марк Ливий Друз, затова и през целия си престой му гостуваше у дома му.

— Всички гледат да настроят докрай Рим срещу останала Италия — отбеляза Силон пред Друз, изненадан изобщо, че в Рим са се сетили да обсъждат италиийския въпрос.

— Така е — съгласи се мрачно той. — Това е един предразсъдък, който само времето би могло да изкорени. И все пак аз лично не преставам да се надявам, че това някога ще стане, Квинт Попедий.

— И все пак Гай Марий не ти се нрави никак.

— Ненавиждам го с цялата си душа. И все пак гласувах за него.

— А от битката при Араузио не са минали дори четири години — рече замислено Силон. — Да, мисля, че си прав, нещата все някой ден ще се променят. Ако не беше Араузио, много се съмнявам Гай Марий да успееше да вреди и италиийци сред ветераните — заселници.

— Ако не беше Араузио и италиийските роби — длъжници нямаше да бъдат освободени — напомни му Друз. — Радвам се все пак, че хората ми не загинаха напразно. И все пак — погледни какво става в Сицилия. Вместо да видят свободата си, робите-италиийци сега мрат като мухи.

— Само като чуя името на Сицилия, се разтрепервам от срам — изчерви се Друз. — Всичко това е дело на двама корумпирани, мислещи единствено и само за себе си римски магистрати. На две нещастни *ментули*! Ти, Квинт Попедий, може и да не харесваш Метел Нумидик или Емилий Скавър, но трябва да признаеш, че двамата никога не биха забъркали брашното с кръв, още по-малко биха изцапали тогите си с подобни мръсотии.

— Да, така е — кимна Силон. — И все пак, Марк Ливий, и двамата все още гледат на Рим както на място, където чужд крак не

бива да пристъпва за нищо на света — и че италиейците не могат да станат римляни, дори ако самите римляни пожелаат да ги осиновят.

— Да ги осиновят?

— Ами не, представлява ли точно това даването на римско гражданство? Осиновяване и приемане в голямото семейство на римляните?

Друз въздъхна.

— Имаш право. Всички тези промени си остават промени на думи. Никой не може да стане римлянин, ако преди това е бил италиец... или грък, да речем. А с всеки ден в Сената се настройват все повече и повече срещу създаването на подобни изкуствени римляни.

— Най-накрая — предположи Силон, може би самите ние, италиейците, ще започнем да се превръщаме в изкуствени римляни — с или без одобрението на Сената.

Първият аграрен закон беше последван скоро от втори законопроект, който трябваше да реши въпроса за новите обществени земи, които Рим беше придобил по време на войните с германите. Естествено, че този законопроект беше много по-важен от предишния, защото ставаше дума за практически девствени земи, които досега никога не са били експлоатирани от едри земевладелци или скотовъдци, затова и почвата се очакваше да е богата и щедра — не само на плодове и добитък, но и на минерали, скъпоценни камъни, камък за градеж. Ставаше дума все за области в западната част на Трансалпийска Галия — около Нарбон, Толоза, Каркасон — или в централната част, както и някои земи в Близка Испания, където местното население се беше разбунтувало, докато кимврите създаваха главоболия на римляните с движението си на север от Пиренеите.

Не бяха малко римските конници и римските сдружения, които очакваха да разширят сферите си на влияние в Трансалпийска Галия, а победата над германите беше тъкмо повод за това. Така че всеки по-богат и предприемчив конник се надяваше патронът му в Сената да му осигури и на него дял от новия *агер публикус Галие*. Когато изведнъж се разбра, че огромната част от новозавоюваните земи ще отиде за настаняването на някакви си пролетарии, в Рим настъпиха брожения,

които можеха да се сравняват единствено с безредиците от времето на братята Гракхи.

Сенатът застана на още по-твърди позиции, подкрепен този път изцяло от първата имуществена класа, която доскоро беше най-добрият защитник на Мариевата кауза. Сега обаче, след като беше наплашил всички богати конници в Рим, че никога няма да се видят поземлени собственици в далечна Галия, той беше превърнал доскорошните си съюзници в закleti врагове. Агентите на Метел Нумидик и Катул Цезар се движеха навсякъде и шепнеха на много уши...

— Той раздава земи, които принадлежат по право на държавата, сякаш са негова собственост — това беше едно от нещата, които римлянинът трябваше да научи възможно най-скоро.

— Той си прави планове да си присвои самата държава — защо иначе ще става отново консул сега, когато войната с германите е минало?

— Рим никога не е давал даром земя на войниците си!

— Италийците получават повече, отколкото заслужават.

— Земята, отнета от враговете на Рим, принадлежи изцяло на Рим и никакви латини или италийци нямат право над нея!

— Той започва с *агер публикус* в провинциите, но преди да сме се усетили, ще посегне на *агер публикус* в същинска Италия — при това ще я дава на италийци!

— Кръстил се е Третият основател, но всъщност му се иска да го обявят за цар на Рим!

И така нататък, и така нататък. Колкото повече Марий настояваше пред народа и пред Сената Рим да даде своите колонии в провинциите на обикновените римски граждани, колкото повече се мъчеше да убеди всички, че ветераните ще представляват едни постоянни, сигурни и нищо неструващи военни гарнизони, че римските земи в провинциите ще носят много повече печалба, ако бъдат разпределени на множество малки стопанства, вместо между шепа едри поземлени собственици, толкова по-неумолима ставаше опозицията. Пък и сенатските агенти, колкото повече говореха, толкова повече уши се намираха да ги слушат; приказките им не омръзваха, напротив, придобиваха все повече смисъл. Докато най-накрая бавно, постепенно вятърът не започна да се обръща на другата страна, а

общественото мнение да се настройва все повече *срещу* втория законопроект на Сатурнин. Много от интересуващите се от политика сред народа — а такива се събираха на Форум, започваха да се съмняват дали и Марий е прав. Защото досега никога не му се беше случвало да срещне толкова противници едновременно.

— Не може да има толкова пушек, без да гори някъде огън — започнаха да си говорят чакащите на Форум, а пък и близките им ги слушаха какво говорят, защото те повече разбираха нещата.

— Това не е поредната сенатска разправия — въпросът е твърде сериозен, за да го подминем с лека ръка.

— Когато човек като Цецилий Метел Нумидик, който е бил не само консул, но и цензор, а ние всички си спомняме каква смелост прояви той като цензор, започне да си печели един след друг поддръжници, това няма да е случайно. Сигурно правото е на негова страна.

— Вчера чух как един конник, на когото Гай Марий отчаяно разчита, го обвини публично пред народа, че лично му е обещал голям парцел земя край Толоза, а сега цялата област ще мине в ръцете на пролетариите.

— Един познат ми разправяше как Гай Марий бил казал в негово присъствие, че възнамерявал да даде римско гражданство на всички жители на Италия.

— Това е шестото консулство на Гай Марий, при това пето поред. Онзи ден са го чули да казва на някаква вечеря, че занапред нямало как да го свалят от консулския пост! Щял да се кандидатира всеки път до самата си смърт.

— Той наистина иска да го обявят за римски цар!

И така, с времето кампанията, която Метел Нумидик и Катул Цезар подеха срещу Гай Марий, започна да дава резултати. Изведнъж дори Главция и Сатурнин започнаха да се страхуват да не би законопроектът им да бъде спрян.

— *Аз трябва да получа тази земя!* — повтаряше отчаяно Марий пред жена си, която вече от седмици търпеливо чакаше мъжът ѝ да сподели с нея тревогите си. Не че Юлия имаше някакви по-различни идеи по въпроса или пък можеше да се похвали с опит, по-богат от

този на Марий, но все пак тя си оставаше единственият му верен приятел, на когото той можеше да разчита във всичко. След триумфа Сула беше пратен обратно в Италийска Галия, а Серторий беше поел към Близка Испания с надеждата да се види с жена си и детето.

— Гай Марий, мислиш ли, че наистина от това зависи всичко? — попита Юлия. — Какво толкова, ако войниците ти не получат своята земя? Римските войници никога не са получавали земя като награда — досега просто няма прецедент това да се е случвало. А, от друга страна, никой от тях не може да не признае, че ти направи всичко по силите си да им помогнеш.

— Ти не разбираш — възрази й той нетърпеливо. — Вече не става изобщо въпрос за войниците, а за моята *дигнитас*, за положението, което заемам в обществения живот. Ако законът не мине, всички ще разберат, че повече не съм Пръв сред римляните.

— И Луций Апулей не може да ти помогне?

— Опитва се, боговете са му свидетели, че се опитва! Но вместо да печелим терен, с всеки ден губим все повече и повече. Чувствам се като Ахил в реката — колкото повече се мъча да изляза от течението, толкова по-навътре затъвам, защото брегът се рони под краката ми. Ще направя крачка напред, после реката ще ме отнесе две назад. Не можеш да си представиш какви слухове се носят, Юлия! А и аз не мога да се боря с тях, защото досега нищо не е казано официално, само се шушне. Ако бях извършил дори една десета от нещата, за които ме обвиняват, отдавна да съм се продънил в Тартара да бутам камъни като Сизиф.

— Да, така е, човек никога не може да се бори с кампаниите за опетняване на името му — опита се да го утеши Юлия. — Но рано или късно слуховете ще започнат да звучат толкова странно, че всеки ще се стресне и ще разбере, че някой прекалява. Не се безпокой, така ще се случи и в твоя случай. От една страна, ти вече си труп, но враговете ти ще продължат да удрят мъртвото ти тяло, докато на цял Рим не му призлее от жестокостта им и не ги пропъди. Хората са ужасно наивни и лековерни, но дори и най-наивният и лековерен човек си има една граница в съзнанието, която другите не бива да преминават с лъжите си. Законът ще мине, Гай Марий, сигурна съм в това. Просто не бързай толкова много, изчакай общественото мнение отново да се обърне в твоя полза.

— Е, да, Юлия, може и да си права и законът рано или късно да мине. Но какво ще накара Сената да го спре веднъж завинаги, щом изтече мандатът на Луций Апулей и аз остана без силен съюзник сред народните трибуни, който да се опре на противниците ми? — изпъшка Марий.

— Разбирам.

— Наистина ли?

— Естествено, че разбирам. Все пак, мъжо, не забравяй, че баща ми е Юлий Цезар, а това означава, че съм отраснала в обстановка на политически спорове, дори и полът ми предварително да ме е лишил от възможност сама да направя кариера. — Юлия задъвка нервно устната си. — Проблемът е сериозен, нали? Един аграрен закон не може да бъде приведен в действие за една нощ — понякога е нужна цяла вечност той да влезе действително в сила. Най-малкото години. Първо трябва да се намери въпросната земя, да се измери, да се раздели, да се открият хората, определени по жребий да се занимаят с нейното разпределение, да се създават комисии и комисийки, да се намерят глави, които да разбират нещо от цялата работа — изобщо безкрайна история.

Марий се усмихна.

— Личи си, че си разговаряла с Гай Юлий!

— Така е. Дори може да се каже, че съм голям познавач на тази материя. — Юлия потупа празното място до себе си на кушетката. — Хайде, скъпи, седни при мен!

— Не мога да седя.

— Никакъв ли начин няма законът ти бъде подкрепен?

Марий спря да крачи из стаята, обърна се към жена си и я изгледа изпод вежди.

— Всъщност има един...

— Каж ми — подкани го тя.

— Измисли го Гай Сервилий Главция, но Луций Апулей за нищо на света не иска да го приеме. Сега двамата са се увесили на врата ми и всеки дърпа на своята страна с надеждата, че ще се вслушам в думите му. А пък аз още се колебая.

— Пак някаква новост? — попита Юлия, която добре беше научила методите за действие на Главция.

— Да, може да се каже, че е новост.

— Моля те, Гай Марий, кажи ми!

Би било добре, ако Марий споделеше какво му е на главата с човек, който не гони лични цели, затова не би издал намеренията му пред никого.

— Аз съм мъж на войната, Юлия, затова и решенията ми обикновено прилягат на един мъж на войната. В армията отдавна са разбрали, че щом дам заповед, то тя е най-добрата при съществуващите обстоятелства. Затова всички скачат да я изпълняват, без да задават въпроси — всички ме знаят и ми имат доверие. Е, тези тук в Рим също ме познават и също би трябвало да ми имат доверие! Работата е там, че те дотолкова са обсебени от своите идеи, че много трудно биха се вслушали в думите на противника, дори ако е открил по-добро решение за проблемите. Всеки път, когато тръгвам за Сената, предварително знам, че най-напред трябва да се сражавам с омразата и предразсъдъците на враговете си, а чак след това, ако ми останат сили, да изложя вижданията си по някой въпрос! Аз вече съм стар човек, Юлия, и не ме е грижа как се държа с тях! Те всички до един са идиоти, готови по-скоро да умъртвят републиката, отколкото да признаят, че от времето, когато Сципион Африкански е бил малко момче, до днес някои неща са се променили! Моите войнишки поселения са нещо толкова смислено и логично!

— Така е — съгласи се Юлия, прикривайки своята загриженост. През последните дни Марий все повече започваше да изглежда като уморен човек, дори стар за годините си, нищо, че допреди месеци биха го сметнали за младеж. Да не говорим, че за пръв път в живота си беше пуснал корем — след всички тези делови срещи, които го караха да стои на едно място, вместо да се движи непрекъснато, както беше свикнал по време на война. Дори косата му започваше да опада или да посивява. За един мъж военното дело се оказваше много по-здравословно, отколкото законодателното. — Гай Марий, успокой се най-сетне и ми кажи какво имаш наум! — настоя жена му.

— Вторият закон съдържа една допълнителна клауза, която Главция измисли специално за случая — отговори той и отново закричи из стаята, натъртвайки на всяка дума поотделно. — От всеки сенатор се изисква в срок от пет дни след приемането на закона да даде клетва, че ще изпълнява честно и съвестно всички постановления в него.

Юлия не можа да сдържи учудването си — дъхът ѝ секна, тя скри пламналото си лице в шепа, изгледа смаяно Марий и изтърси най-неприличната дума, която съдържаше патрицианският ѝ речник:

— *Екастор!*

— Шокиращо, нали?

— Гай Марий, Гай Марий, ако ти наистина включиш това в закона, останалите никога няма да ти го простят.

— Мислиш ли, че не си давам сметка за това? — отвърна той и протегна ръце в отчаян жест към тавана. — Но какво друго ми остава да направя? Аз *трябва* да получа тази земя!

Съпругата му облиза изсъхналите си устни.

— На теб тепърва ти остават дълги години в Сената. Не можеш ли да се бориш за закона си без тази унижителна клауза?

— Да се боря, да се боря... Цял живот ли трябва да се боря? — попита я Марий. — Вече се уморих от тези непрестанни борби, Юлия!

Но Юлия го изгледа едновременно с присмех и съжаление, сякаш беше чула голяма глупост.

— Пфу! На мен ли ще ги разправяш? *Гай Марий* да се умори? Та ти правил ли си нещо друго през живота си?

— И все пак сега борбата е от съвсем друго естество — опита се да обясни той. — Играта загрубя. Не се спазват никакви правила. А човек дори не знае кои са враговете му, да не говорим, че не знае и кога ще го нападнат изневиделица. Дай ми някоя битка, изкарай ме на арената, ако щеш! Това, което ще ми се случи, поне ще дойде мигновено и неусетно — пък и обикновено печели най-добрият. Но римският Сенат се е превърнал в някакъв бордей, където виреят само най-жалките форми на живот и правят впечатление единствено най-недостойните форми на поведение. Прекарвам дните си да *газя* в кал и тиня! Е, Юлия, нека ти кажа нещо — предпочитам да се *къля* в кръвта на враговете си на бойното поле, отколкото да се цапам наред центъра на Рим! Ако все още се намират наивници, които си мислят, че политическите интриги изхабяват по-малко от живота на война, то те заслужават наистина да изядат всички мръсотии, които им поднасят политиците!

Жена му стана от кушетката и се доближи до него, хвана го за ръката, за да спре да крачи.

— Не ми е приятно да ти го кажа, скъпи, но политическият форум не е арената, на която толкова пряк човек като теб би имал успех.

— Дори навремето да съм се съмнявал, че е така, вече съм се убедил със сигурност — съгласи се мрачно Марий. — Предполагам, че трябва да се съглася с проклетата клауза на Главция. Но пък и Публий Рутилий всеки път ме пита докъде ще ни отведат всички тези законови нововъведения. Дали наистина сменяме лошото с добро? Или сменяме лошото с още по-лошо?

— Само времето ще покаже — отговори му спокойно Юлия. — Каквото и да става занапред, Гай Марий, никога не забравяй, че и преди е имало тежки управленски кризи, че хората винаги са разправяли как този или онзи закон щял доведе края на републиката, че Рим повече не бил същият, и така нататък — всичко това го знам от писанията на Сципион Африкански, който приказва абсолютно същите неща по адрес на Катон Цензор! Предполагам, че и някой Юлий Цезар от зората на републиката си е мислил същото за Брут, задето убил синовете си. Но републиката не може да бъде унищожена и всички ние добре го знаем, дори когато умните глави вият на пожар, че сме обречени. Ето това не го забравяй никога и ще си спокоен.

Най-сетне разумът в словата на Юлия успя да въздейства над разтревожения ѝ съпруг. Със задоволство забеляза как изчезват червените нишки около зениците на Марий, че напрегнатостта изчезва от лицето му и чертите му се успокояват. Беше време да се смени темата.

— Между другото брат ми Гай Юлий каза, че би искал да те види утре. Използвах случая да ги поканя двамата с Аврелия на вечеря, естествено, ако и ти си съгласен.

Марий изръмжа в отговор:

— Естествено! Как забравих! Той заминава за Керкина, нали? Да се заеме с първата ми колония от ветерани. — Издърпа ръцете си от тези на Юлия и скри глава в тях. — *Нали така?* Богове, какво става с паметта ми. Какво ми става, Юлия?

— Нищо — успокой го тя. — Просто ти е нужна почивка. Най-добре ще е за няколко седмици да се изнесеш далеч от Рим. Но понеже това не е възможно, защо просто не отидем да потърсим малкия Марий?

Момчето, което още нямаше девет години, но вече се беше превърнало в изключително хубаво малко човече, имаше с какво да радва родителите си: високо за възрастта си, добре сложено, с руса коса и с римски нос, на който нямаше как да не му завиди баща му. Това, че синът му отдаваше повече внимание на физическите забавления, отколкото на умствените занимания, това също го издигаше в очите на Марий. А това, че засега малкият Марий беше единствена рожба на родителите си, тревожеше по-скоро майката, отколкото бащата. След ранната смърт на по-малкото братче на малкия Гай Юлия на два пъти беше пометнала и вече си казваше с горчивина, че никога няма да може да роди второ дете. За разлика от нея обаче Марий се радваше на единствения си син и далеч не беше на мнение, че трябва да си прави друг.

Вечерята мина крайно приятно. В списъка на гостите бяха включени само Гай Юлий Цезар, жена му Аврелия и чичото на Аврелия Публий Рутилий Руф.

Точно след осем дни, когато беше следващият пазарен ден, Цезар заминаваше за Керкина Африканска, за да се заеме със задача, която му се струваше интересна и обещаваща. Едно-единствено нещо помрачаваше малко удоволствието му.

— Няма да бъда в Рим за раждането на първородния си син — усмихваше се той.

— Аврелия, не! *Пак ли?* — изстена Рутилий Руф. — Пак ще бъде момиче, ще видите — да ви питам тогава откъде ще й намерите зестра?

— Ами, Публий Рутилий! — махна с ръка Аврелия, която най-малко би изпитала угризения за такова нещо, и в следващия миг натъпка една пилешка мръвка в устата си. — Всъщност на нас няма да ни и трябва зестри за дъщерите ни. Бащата на Гай Юлий специално ни накара да му обещаем, че няма да играем ролята на твърдоглави Цезари и няма да пазим дъщерите си от мръсните ръце на плутократите. Затова още отсега имаме намерение да ги омъжим за свръхбогати селяни — парвенюта. — Още няколко пилешки мръвки видяха същата съдба, както първата. — И така, вече си родихме двете момиченца, идва ред на момчетата.

— Ей така наведнъж? — сякаш я взимаше на подбив Рутилий Руф.

— О, да, бих казала, че ще бъде прекрасно, ако ми се родят близнаци! Сред Юлиите раждат ли се близнаци — обърна се самоуверената майка към зълва си.

— Мисля, че се раждат — отговори ѝ Юлия и леко се намръщи. — Със сигурност чичо ми Секст Юлий имаше двама близнаци, само че единият умря още като малък — Цезар Страбон е близнак, нали така?

— Точно така — кимна Рутилий Руф и се подсмихна, защото му дойде нещо смешно на ума. — На нашия млад късоглед приятел не престават да му лепят прякори. Един от тях е Вописк, което означава, че е оцелелият от двама близнаци. Но напоследък чувам да говорят за него с ново име.

По едва сдържания смях в гласа му всички около масите решиха, че има какво да чуят. Затова и Марий попита:

— И какво е това ново име?

— Ами бедният бил развил фистула на долните си части, затова злите езици разправят, че задникът му се бил отворил надве, и започнаха да го наричат Сесквикул.

Всички присъстващи прихнаха да се смеят на тази мръсна шегичка, дори жените, които този път пренебрегнаха условностите.

— В рода на Луций Корнелий също можело да се раждат близнаци — подметна Марий, докато бършеше сълзите от очите си.

— Какво те кара да мислиш така? — полюбопитства на свой ред Рутилий Руф, усещайки, че се задава нова клюка.

— Ами както всички вие знаете, но Рим още не е научил, той живя повече от година сред кимврите. Там си намерил жена — някаква херуска на име Хермана. И тя му родила момчета близнаци.

Юлия изведнъж помръкна.

— И сега сигурно са продадени в робство или избити на място? — попита тя.

— *Едепол*, нищо подобно! Преди да се върне при нас в лагера, ги отвел тримата при родното племе на жена му в Германия.

— Доста странен тип е този Луций Корнелий — замисли се Рутилий Руф. — Бих казал, че му хлопа дъската.

— Тук много бъркаш, Публий Рутилий — възрази Марий. — Досега не съм срещал друг човек като Луций Корнелий, на когото

главата да му стои толкова здраво на раменете. Бих казал дори, че тъкмо той е мъжът на бъдещето поне според римските виждания.

Юлия се закикоти:

— Ама той на другия ден след триумфа направо хукна да се връща в Италийска Галия. С времето двамата с майка ми се хапят все повече и повече.

— Е, какво да ти кажа — осмели се да сподели личното си мнение по въпроса Марий, — всеки на негово място би постъпил така! Майка ти е единственият човек на земята, който може да ми изкара акъла от страх.

— Красива жена е Марция — мислеше другояче Рутилий Руф, но като усети, че всички погледи са се насочили към него, бързо добави: — Искам да кажа, че навремето беше много красива.

— Във всеки случай се е заела сериозно със задачата да намери нова жена за Луций Корнелий — каза Цезар.

Рутилий Руф едва не се задави с костилката на една слива.

— Чакайте да ви кажа. Преди няколко дни двамата с него бяхме поканени на вечеря у Марк Емилий Скавър — нарочно подчерта факта, който явно беше повод за гордост. — Мисля, че ако една от присъстващите вече не си беше намерила съпруг, Луций Корнелий щеше да я поиска.

— Ами! — не искаше да повярва Аврелия. — Казвай, чичо Публий, казвай коя е!

— Малката Цецилия Метела Далматика, ако щете вярвайте — каза Рутилий Руф.

— Какво? Жената на *самия* Принцепс Сенатус? — изквича от възбуда Аврелия.

— Същата. На Луций Корнелий му беше достатъчен един поглед, докато ги представяха един на друг, и целият се изчерви. През цялата вечеря стоеше като глупак с отворена уста и не откъсваше поглед от девойката.

— Хайде, хайде, това ти си си го въобразил — заклати глава Марий.

— Напротив! — настояваше Рутилий Руф. — Дори Марк Емилий забеляза, а пък него всички го знаем в каква кокошка се е превърнал напоследък — само гледа на пиленцето му нещо да не се случи. Затова и малката Далматика беше пратена да си ляга веднага след основното

ястие, което явно не я зарадва особено. Докато си тръгваше, я хванах да хвърля срамежливи погледи на Луций Корнелий, а пък той дори взе, че си разля виното.

— Е, нали не го е разлял в скута й... — обади се мрачно Марий.

— О, не, само не някой нов скандал! — възкликна тревожно Юлия. — Луций Корнелий не може да си позволява никакви скандали. Гай Марий, дали ти не би могъл да му понаемеш нещо?

По лицето на Марий се изписа същото изражение на неудобство, което е присъщо за мъжете, чиито съпруги ги карат да вършат крайно неподходящи за положението им неща.

— В никакъв случай!

— Защо? — искаше да знае съпругата му, на която подобен ход би изглеждал съвсем уместен.

— Защото частният живот на един мъж си е негова работа — никой няма да тръгне да ми благодари, че съм си наврял носа в делата му!

И Юлия, и Аврелия изглеждаха еднакво разочаровани.

Цезар както винаги се опита да умиротвори двете страни.

— Е, тъй и тъй и Марк Емилий Скавър е от онези, дето живеят по хиляда година и накрая пак трябва да ги удариш с брадва, за да умрат, няма защо да се тревожим за Луций Корнелий и Далматика. Мисля, че майка ми вече е направила избора си и доколкото чувам, Луций Корнелий го одобрява. Очаквам още щом той се върне от Италийска Галия, да получим покани за сватбата му.

— И коя е избраницата? — попита Рутилий Руф. — Досега не съм чул и думичка!

— Елия, единствената дъщеря на Квинт Елий Туберон.

— Не е ли малко дъртичка? — попита Марий.

— Гони четиридесетте, но все пак и Луций Корнелий е на същата възраст — обясняваше Цезар. — Доколкото разбирам, той не искал да има повече деца, затова майка ми си каза, че най-добрата партия ще е някоя бездетна вдовица. Пък и дамата е достатъчно привлекателна за годините си.

— Да не говорим, че произлиза от добра и стара фамилия — допълни Рутилий Руф. — И е много богата!

— Е, тогава ни остава само да се радваме за Луций Корнелий! — заключи Аврелия. — Няма как да го скрия, винаги съм го харесвала.

— Всички го харесваме — намигна ѝ Марий. — Гай Юлий, доста хладнокръвно подминаваш подобна бележка от устата на жена си.

— О, то е, защото си имам далеч по-сериозни съперници за сърцето на Аврелия от някакви си легати — патриции — усмихна се той.

Юлия вдигна глава.

— Така ли? Кой?

— Казва се Луций Декумий и представлява едно мърляво човече на четиридесет години с мършави крака, мазна коса и неизцерим дъх на чесън в устата — описа го накратко Цезар и посегна към чинията със сушени плодове, за да си избере най-едрите стафиди. — Вкъщи през цялата година се препъваме в пълни вази с цветя — независимо дали им е сезонът или не. Луций Декумий праща редовно свежи цветя на всеки четири-пет дни. При това не пропуска да навестява жена ми и да раболепничи пред нея по начин, по който на мен лично би ми приляло да го слушам. Дори сега като се замислям, той толкова се е загрижил за още нероденото ни дете, че чак започвам да се съмнявам...

— О, я престани, Гай Юлий! — прихна да се смее Аврелия.

— Кой е той? — чудеше се Рутилий Руф.

— Пазачът на едно съмнително заведение, което се е кръстило „колегия на кръстопътя“ и Аврелия е длъжна да го подслонява без пари.

— Двамата с Луций Декумий стигнахме до споразумение — обясни по-подробно Аврелия и използва, невниманието на съпруга си да му открадне зърното сушено грозде, докато го поднасяше към устата си.

— Какво споразумение? — продължаваше да пита Рутилий Руф.

— Да си върши работата, където ще, само не и в близост до дома ми.

— И каква му е работата?

— Наемен убиец.

Когато Сатурнин предложи своя втори аграрен законопроект, клаузата, в която се говореше за задължителната сенаторска клетва, вдигна такъв невъобразим шум на Форума, сякаш самият Юпитер беше пратил някоя от своите гръмотевици. Дори повече — сякаш из недрата на земята започна да се чува ропотът на старите богове, на истинските римски богове без лица на *нумина*. Не само че от всеки сенатор се искаше да полага клетва, но и самата клетва нямаше да се дава в храма на Сатурн, както беше прието по принцип, ами под открито небе в построения без покрив храм на Сема Санк Дий Фидий в полите на Квиринала, където сабинското божество без лице и без каквато и да е митология по образец на боговете — олимпийци, трябваше да се въплъщава в статуята на Гая Цецилия — жената на римския цар Тарквиний Приск, която вдъхваше живот на цялото здание. А самите божества, в чието име трябваше да се кълнат сенаторите, не бяха великите богове, почитани на Капитолия, ами малки, безлични *нумина*, тъй типични за римския пантеон — пенатите, на римска кесия и на римския килер, ларите престити, покровители на държавата, и Веста, закрилницата на домашното огнище. Никой нямаше представа как изглеждат всички тези божества, откъде идват и дори дали изобщо са мъжки или женски. В съзнанието на римлянина тях просто ги *имаше*. И значеха много, защото бяха само римски. Всъщност споменатите божества бяха един вид публично приетата форма на създания, далеч по-скрити и потайни — онези безбройни божества, които пазеха дома и семейството, опори на всеки традиционен римлянин. Никой римлянин не можеше да си позволи лукса да се закълне пред своите закрилници и след това да не удържи на думата си — това би означавало сам да донесе нещастия в дома си, изпразване на кесията си, разпадане на семейството си.

Но Главция беше свикнал да разсъждава върху нещата само откъм правна гледна точка и затова далеч не разчиташе на суеверния страх у съгражданите си как ли ще приемат клетвите им безименните *нумина*. За да се усети истинската значимост на клетвата, Сатурнин беше писал в законопроекта си, че всеки сенатор, който се осмели да не се закълне пред закона, ще бъде лишен веднъж завинаги от хляб и огън в границите на Италия, ще трябва да заплати глоба от двадесет сребърни таланта и да се раздели с гражданството си.

— Работата е, че закъсняваме и още не сме успели да спечелим достатъчно хора на своя страна — жалваше се Метел Нумидик пред Катул Цезар, Ахенобарб Понтифекс Максимус, Малкия Прасчо Метел, Скавър, Луций Кота и чичо му Марк Кота. — Народът още не е готов да отхвърли Гай Марий — само заради него той ще се съгласи това нещо да се превърне в закон. И ние ще трябва да се закълнем. — Той чак потръпна при мисълта какво би го чакало. — А ако аз се закълна, ще трябва да удържа на думата си.

— Тогава подобен закон *не трябва* да минава — заключи простичко Ахенобарб.

— Няма нито един народен трибун, който да намери достатъчно смелост да наложи вето си — поклати глава Марк Кота.

— Тогава ще трябва да се опрем на религията — предложи Скавър и изгледа многозначително Ахенобарб. — Щом като другата страна стигна дотам, че тръгна да използва религиозните вярвания на хората, не виждам защо и ние да не потърсим решение в римските култове.

— Мисля, че се сецам какво искаш да кажеш — кимна Ахенобарб.

— Аз пък не се сецам — призна си Луций Кота.

— Когато дойде време законопроектът да бъде гласуван, авгурите трябва да се уверят, че според божествените предзнаменования събранието има съгласието на боговете. Е, ние пък ще направим така, че всички ауспиции да се окажат неблагоприятни, за каквото и да е събрание — обясни Ахенобарб. — И така ще продължаваме да си откриваме неблагоприятни предзнаменования, докато някой от трибуните не намери достатъчно кураж да наложи вето на религиозни основания. Това ще унищожи закона, защото народът не е свикнал да чака и цялата история ще му омръзне.

Планът беше приведен в действие: предзнаменованията бяха обявени за неблагоприятни от авгурите. За нещастие на *боните* обаче Луций Апулей Сатурнин също беше авгур — малко обезщетение за несправедливо отнесеното унижение с изгонването му от Сената преди години, за което обезщетение Скавър беше настоявал лично. Естествено Сатурнин не споделяше мнението на колегите си.

— Това е някакъв заговор! — обърна се той към плебса, който се беше събрал в Кладенеца на комициите. — Погледнете ги само —

всички до един правят мили очички на майсторите на политиката! Нищо им няма на ауспициите — това е просто опит да се сломи силата на народа! Всички знаем, че и Скавър Принцепс Сенатус, и Метел Нумидик, и Катул са готови на всякакви подли ходове, за да лишат войниците от заслуженото — а това днес само доказва, че за хора като тях мярка не съществува! Те си позволяват дори произволно да тълкуват волята на боговете!

Народът повярва на Сатурнин, който предвидливо беше пуснал своите гладиатори сред множеството. Когато един от народните трибуни се опита да наложи вето върху провеждането на събранието, обосновавайки се на неблагоприятните ауспиции, добавяйки от свое име, че лично бил чул гръм отдясно и че всеки закон, приет този ден ще бъде *нефас*, сиреч богохулствен, хората на Сатурнин влязоха в действие. Докато Сатурнин обявяваше с гръмливия си глас от рострата, че няма да позволи никакво вето, едрите му момчета грабнаха безпомощния трибун под мишниците и набързо го отнесоха по Кливус Аргентариус до Лаутумийската тъмница, където той трябваше да изчака събранието да свърши. Вторият аграрен законопроект беше поставен за гласуване и трибите го превърнаха със своя вот в закон. Причината за това беше тъкмо тази непозната допреди клауза за задължителната клетва, която имаше с какво да заинтригува редовните участници в плебейските събрания; не беше ли интересно да се види кой ще се осмели да не приеме закона, как ще му се отрази, как ще реагира Сенатът като цяло? Очертаваше се зрелище, което не беше за изпускане! Настроенията на плебса отново се ръководеха от любопитството и страха от скуката.

В деня, след като новият аграрен закон беше приет, Метел Нумидик се изправи пред Сената и с присъщото си достойнство заяви, че няма да даде клетва.

— Съвестта ми, принципите ми, животът ми — всички те не ми позволяват да взема противното решение! — викаше той на колегите си сенатори. — Ще си платя глобата и ще замина в изгнание на остров Родос. Но никога няма да положа такава клетва. Надявам се всички да ме чувате добре, назначени отци. Аз... няма... да положа тази клетва. Не мога да дам дума, че ще *спазвам* един закон, който влиза в пълно противоречие с цялата ми житейска философия. Кога човек е по-голям клетвопрестъпник? Кое е по-сериозното престъпление — да се закълна

да спазвам един закон, който е настроен против мен самия, или да откажа да се закълна? Разбира се, вие можете да си отговорите на същия въпрос, както сметнете за добре. Според мен отговорът е, че по-голямо престъпление би било да се закълна. Затова искам да знаеш, Луций Апулей Сатурнин, както и ти, Гай Марий, че *аз няма да положя клетва!* Предпочитам да си платя глобата и да отида в изгнание.

Подобно изказване нямаше как да не направи впечатление, защото всички разбираха, че Квинт Цецилий ще удържи на думата си. Марий присвиваше гъстите си вежди, които напълно скриваха очите му и аха-аха да се докоснат до носа му, а Сатурнин нервно дъвчеше устни. В залата се разнесе шепот и мърморене, сред сенаторите се прокрадваха и съмнения, и колебания.

— Оказаха се по-трудни, отколкото предполагаме — подшушна Главция от куриятния си стол, който се намираше съвсем близо до този на Марий.

— Ако не разпусна заседанието още сега, току-виж всички отказали да се закълнат — измърмори недоволно Марий и стана от мястото си, за да сложи край на заседанието. — Настоявам всички сега да се върнете по доковете си и да размислите. Давам ви три дни да прецените всички сериозни последствия, които могат да ви подтикнат да положите или да откажете да положите клетва. На Квинт Цецилий му е много лесно — той има достатъчно пари да си плати глобата и после да си живее царски на Родос. Но дали вие, останалите сте в неговото положение? Вървете си у дома, назначени отци, и използвайте идните три дни за размисъл. Сенатът ще се събере отново на заседание точно след четири дни и тогава всички ще трябва да сте направили избора си. Нека не забравяме, че в текста на *лекс Апулея агрария секунда* се споменава и срок от пет дни за полагането на клетвата.

„И все пак не биваше да им говориш с подобен тон“ — мърмеше се сам Марий, докато крачеше по изящните мозайки в къщата си в подножието на храма на Юнона Монета. Жизнерадостният му син се беше скрил да си играе в стаята, а Юлия безпомощно наблюдаваше мъжа си как се тормози.

„Не можеш да им говориш така, Гай Марий! Това не са войници. Дори не са ти подчинени офицери, нищо че ти си консул, а в голямата си част те ще прекарат целия си живот на пейките в дъното, без никога

да опитат какво е да се седи на стол от слонова кост. До последния сенатор те всички се чувстват в правото си да те имат за свой равен — теб, Гай Марий, за шести път консул на този град, на тази държава, на тази империя! И все пак трябва да ги победиш, не можеш да си позволиш позора от едно поражение. Твоята *дигнитас* струва много повече от тяхната, колкото и те да се мъчат да докажат противното. И затова трябва да остане ненакърнена до последния миг от живота ти. Ти си първият сред римляните. Ти си Третият основател на Рим. И след като умреш, Гай Марий, дори и най-закоравелите ти противници ще трябва да признаят, че ти, италият селянин без думичка гръцки, си бил най-велият човек в историята на републиката, на римския Сенат и народ.“

За трите дни, които беше благоволил да даде на сенаторите за размисъл, той самият не стигна по-дълбоко в разсъжденията си. През цялото време умът му се въртеше около надвисналата опасност да претърпи поражение и да изгуби цялата си *дигнитас*. Призори на четвъртия ден се запъти към Курия Хостилия твърдо решен да спечели очертаващата се битка — макар че нито за миг да не се замисли каква ли тактика ще предприемат майсторите на политиката, за да го изиграят. Този ден беше обърнал внимание на походката си, понеже не искаше другите дори да предположат, че той може да се страхува от тях. Затова и заслиза надолу по Кливус Аргентариус, предшестван от дванадесетте си ликтори, сякаш цял Рим му принадлежи.

Сенатът се събра, без да вдига шум, което се случваше рядко: столовете почти не скърцаха, хората почти не се закашляха, робите — помощници почти не си позволяваха да разговарят помежду си. Жертвоприношението беше извършено по всички правила и авгурите обявиха ауспициите благоприятни за свикване на заседание.

Спокоен наглед, изпълнен със сила и енергия, Марий стана от стола си, за да смае всички с величествената си фигура. Не знаеше какво му готвят майсторите на политиката, но затова пък беше предвидил своето излизане на сцената до най-малкия детайл и самоувереността ясно се четеше по лицето му.

— И аз също прекарах тези три дни в дълбок размисъл, назначени отци — започна речта си Марий. Погледът му не се спираше на ничие лице, ами по-скоро шареше между краката и столовете на сенаторите. Не че изобщо някой можеше да познае накъде гледа той,

след като огромните му вежди скриваха напълно очите му. Пъхна лявата си ръка под тогата и слезе от малкия си подиум на каменния под. Красивата му тога се спускаше по всички правила около снагата му и множеството гънки падаха вертикално от лявото му рамо, през лакътя му — до самите глезени. — Един факт е очевиден. — Марий направи няколко крачки и спря. — Ако този закон е валиден, ние всички сме задължени да се закълнем, че ще го спазваме. — Направи още няколко крачки и отново спря. — Ако законът е валиден, ние всички трябва да положим клетва. — Стигна до входните врати на Курията и се обърна с лице към всички сенатори. — Но дали той е наистина валиден? — запита на висок глас Марий.

Въпросът му бе посрещнат от гробно мълчание.

— А така! — не се сдържа да прошепне на ухото на Метел Нумидик Скавър. — Свършен е! Току-що той сам си нанесе смъртоносния удар!

Но Марий, който стоеше чак при входа, не можеше да чуе тази забележка. Затова дори не си направи труда да помисли какво ще каже по-нататък.

— Сред нас не са малко онези, които смятат, че *лекс Апулея агрария секунда* е била приета при обстоятелства, които биха направили всеки друг закон невалиден. Вече чух атаки срещу валидността на закона, основани на два различни довода: единият, че е бил гласуван, въпреки че ауспициите са били неблагоприятни за вземането на решение от подобна важност; другият, че гласуването е преминало след упражнено насилие върху свещената личност на законно избран народен трибун.

Марий отново закри из залата и отново спря.

— Ясно е, че бъдещето на подобен закон е твърде несигурно. Плебейското събрание ще трябва да преразгледа вече гласуваното си решение, имайки предвид двата гореспоменати от мен довода против валидността на закона. — Отново крачка-две. — Но това, назначени отци, не е въпросът, който би следвало да разрешим на днешното си заседание. Дали законът е валиден или не, не това е, което трябва да ни вълнува в момента. Ние си имаме други тревоги. — Още една мъничка крачка. — Според текста на въпросния закон ние всички в тази зала трябва да положим клетва, че ще го спазваме. Именно, за да обсъдим този въпрос, сме се събрали днес. Днес е последният ден, в който

според текста на закона можем да положим исканата от него клетва, затова и трябва възможно най-бързо да приемем някакво решение. А днес ние трябва да действваме така, сякаш законът е валиден. Затова трябва да се закълнем, че ще го спазваме.

Марий отново се разбърза нанякъде, почти стигна до мястото си на подиума, но в следващия миг се обърна на другата страна и с бавна крачка тръгна отново в посока на входа, за да гледа едновременно сенаторите от двете страни на Курията.

— Днес, назначени отци, ние всички ще положим тази клетва. Ние сме задължени да го направим по изричното желание на римския народ. Защото народът е върховният законодател в тази държава! Ние от Сената можем само да му служим. Затова и ще се закълнем. За нас, назначени отци, това е факт без абсолютно никакво значение! Ако някой ден в близкото бъдеще плебейското събрание преразгледа гласувания закон и реши, че той е невалиден, тогава и ние ще бъдем освободени от клетвата си. — Гласът му звучеше тържествен и победоносен. — Ето *това* трябва да се разбере от всички вас! Когато човек даде клетва да спазва даден закон, то клетвата му важи дотолкова, доколкото важи самият закон. Ако плебейското събрание реши да обяви закона за нищожен, то и нашата клетва ще се окаже нищожна.

През цялото време Скавър Принцепс Сенатус мъдро кимаше с глава, сякаш напълно одобряваше всяка чута дума, или поне така си мислеше Марий. Но Скавър кимаше мъдро, воден от съвсем различни съображения. Движенията на главата му вървяха в ритъм с думите, които той приказваше на тих глас в ухото на Метел Нумидик.

— Хванахме го натясно, Квинт Цецилий! Най-сетне ни се удава възможност да го сторим. Той сам отстъпи. Усети, че е стигнал твърде далеч. Накарахме го да признае пред целия Сенат, че валидността на Сатурниновия закон е под съмнение. Успяхме да изиграем лисицата от Арпинум!

Едва ли не опиянен от радост при мисълта, че е спечелил целия Сенат на своя страна, Марий се качи тържествено на подиума, и застана пред куриатния си стол от слонова кост, за да завърши, както подобава, речта си.

— Аз самият ще положа клетва пръв — заяви той и гласът му прозвуча като глас на мъдрец. — И ако аз, Гай Марий, първи консул в

продължение на четири последователни мандата, съм готов да се закълна, то какво би могло да ви спре вас, останалите? Вече съм разговарял с жреците от колегията на двата зъба и те обещаха храмът на Семо Санк Дий Фидий да бъде готов за нужната церемония. А и храмът не е чак толкова далеч оттук. Е, кой ще ме последва?

Сред сенаторите се дочуха въздишки, тук-там започнаха да мърморят, столовете по задните редици заскърцаха и един след друг сенаторите от дъното на залата започнаха да стават от местата си.

— Един въпрос, Гай Марий — обади се изведнъж Скавър.

Сенатът утихна. Марий кимна.

— Бих искал да чуя твоето *лично* мнение, Гай Марий. Не мнението ти на римски консул, а на обикновен римски гражданин.

— Ако личното ми мнение наистина може да значи нещо за теб, Марк Емилий, естествено, че ще го чуеш. И какво искаш по-точно да узнаеш?

— Ти лично как мислиш? — запита го Скавър така, че всички в Сената добре да чуят въпроса му. — Дали, като се имат предвид събитията преди и по време на гласуването й, *лекс Апулея агрария секунда* е наистина валидна?

Мълчание. Пълно мълчание. Никой не смееше да диша. Дори Гай Марий, който за сетен път се убеди, че с присъщата си самонадеяност е навлязъл в дебри, откъдето ще му бъде трудно да се измъкне без чужда помощ.

— Може би искаш да повтора въпроса си, Гай Марий? — попита го с най-любезен тон Скавър.

Марий показва връхчето на езика си, за да оближе болезнено пресъхналите си устни. „А сега накъде? Най-после се подхлъзна, Гай Марий. Падна в капана и няма кой да те извади. Как можах толкова време да не помисля какво да отговоря на един въпрос, който беше съвсем логично да бъде зададен? При това от единствения човек в целия Сенат с мозък в главата? Да не би изведнъж да съм се сметнал за толкова умен, че дори да не се огледам къде стъпвам? Този въпрос нямаше как да не бъде зададен! А аз дори не съм и помислил как да отговоря. Цели три дни мислих и не се сетих за подобна ситуация. Е, няма голям избор. Скавър ме е стиснал за оная работа и докато я държи в ръката си, ще трябва да играя, както на него му е угодно. Нямам избор. Ще трябва сега да заявя пред целия Сенат, че лично

смятам закона за невалиден. Ако не го сторя, никой няма да положи клетва. Аз самият ги накарах да помислят, че законът е съмнителен, за да си кажат, че и да се закълнат, това може да остане без последствия. Ако сега се отметна, ще ги загубя веднъж завинаги. Но ако кажа, че смятам закона за недействителен, ще изгубя самия себе си.“

Марий погледна към пейката на народните трибуни. Луций Апулей Сатурнин се беше привел напред, преплел пръсти, изопнал лице и оголил зъбите си в нервна усмивка.

„Ако кажа, че смятам закона за недействителен, ще изгубя завинаги човека, от когото имам най-голяма нужда сега. Ще изгубя и най-големия законодател в историята на Рим — Главция... Тримата заедно можехме да вдъхнем нов живот на цяла обединена Италия, независимо дали на майсторите на политиката им се харесва или не. Но ако кажа, че смятам закона за недействителен, и Сатурнин, и Главция ще ми обърнат гръб. И все пак... трябва да го кажа. Ако не го направя, тези *куни* няма да се закълнат и войниците ми няма да получат земята си. Това е всичко, което мога да спася — земя за войниците ми. Аз самият съм загубен. Загубен.“

Марий чу как зад гърба му столът на Главция изскърцва по мраморния под, но в същия миг половината сенатори надскочиха от местата си, сякаш бяха уловили претора в непозволен жест. Главция присви устни и заби безизразния си поглед в краката си. Марий обаче продължаваше да мълчи.

— Май трябва да ти повтора въпроса си, Гай Марий — рече Скавър. — Какво е личното ти мнение? Законът действителен или не?

— Мисля, че... — Марий се спря наред изречението си и се намръщи страховито. — Мисля, че е *по-вероятно* законът да се окаже недействителен?

Скавър плесна с ръка по бедрото си.

— Благодаря ти, Гай Марий! — Стана от мястото си, обърна се назад и изгледа победоносно сенаторите по задните редове. После се извърна с лице към магистратите и изгледа сенаторите насреща си. — Е, назначени отци, щом не друг, а самият Гай Марий, нашият герой — победител, смята *лекс Апулея* за невалидна, не виждам защо аз лично да не положа клетва! — Скавър се поклонил последователно на Сатурнин и Главция. — Хайде, колеги — сенатори, аз, вашият

Принцепс Сенатус, ви съветвам възможно най-бързо да се отправите към храма на Сема Санк Дий Фидий, за да свършим с тази работа!

— *Спрете!*

И всички замръзнаха по местата си. Метел Нумидик плесна с ръце. В най-горния ред на залата се показва личният му прислужник, който държеше по една торба в двете си ръце. Явно, че торбите тежаха доста, защото робът се беше превил надве, едва-едва ги тътреше по стълбите и на всяко от стъпалата съдържанието им иззвъняваше на метал. Щом остави двете торби в краката на Метел Нумидик, робът се затича отново до последния ред, за да вземе още две. Някои от сенаторите, седящи зад Метел, се обърнаха да погледнат какво носи прислужникът, и като видяха камарата от торби, натрупани една върху друга до стената в дъното на залата, дадоха знак и на своите роби да помогнат. С тяхна помощ пренасянето мина по-бързо и най-накрая около стола на Метел Нумидик бяха стоварени точно четиридесет торби. Чак тогава той самият стана от мястото си да обясни за какво става дума.

— Аз няма да полагам никакви клетви. Ако ще и хиляда пъти подред първият консул да повтори, че *лекс Апулея* е невалидна, пак няма да се закълна! Затова съм донесъл двадесет таланта сребро, с които да си платя глобата. Имате думата ми, че още утре сутринта заминавам за Родос, където да прекарам остатъка от живота си в изгнание.

При тези думи в залата настъпи невъобразима суматоха.

— Моля ви, успокойте си! — викаше Скавър.

— Призовавам ви да запазите ред! — викаше Марий.

Когато най-сетне сенаторите се успокоиха, Метел Нумидик хвърли един поглед назад през рамо, сякаш търсеше някого на задния ред.

— Моля квесторът на хазната да излезе отпред.

От мястото си стана представителен младеж с тъмни коси и тъмни очи, с блестяща от чистота бяла тога, нагласена по всички правила; ставаше дума за самия Квинт Цецилий Прасчо Метел Младши, сина на Метел Нумидик.

— Предавам тези двадесет таланта сребро на квестора на хазната, за да изплатя с тях глобата, наложена ми от закона, задето отказвам да положа клетва пред *лекс Апулея агрария секунда* — обясни

на всеослушание Метел Нумидик. — Бих искал преди заседанието да бъде разпуснато, парите да бъдат преброени и назначените отци да се уверят, че в торбите не липсва нито един денарий.

— Стига ти самият да ни го гарантираш, Квинт Цецилий, ние всички сме готови да приемем парите ти на доверие — усмихна се кисело Марий.

— О, не, настоявам! — възрази Метел Нумидик. — Никой да не става от мястото си, преди да е преброена и последна ги монета. — Той се покашля. — Ако не съм сбъркал при сметките, трябва да излязат точно сто тридесет и пет хиляди денарии.

Всички седнаха по местата си и нещастно въздъхнаха. Двама от сенатските писари донесоха маса и я сложиха пред стола на Метел Нумидик. Той изпъчи гърди, прибра лявата си ръка към тялото, за да придържа тогата си, и във величествен жест опря свободната си дясна ръка върху плота на масата. Писарите отвориха една от торбите, вдигнаха я над масата и изсипаха цялото ѝ съдържание около ръката на Метел. Младият Метел даде знак на писарите да държат отворена торбата от дясната му страна, прилепи дясната си ръка на шепата до ръба на масата и започна да бута в нея всяка преброена монета. Щом шепата му се напълнесе, изсипваше всички сребърници в торбата.

— Чакай! — спря го Метел Нумидик.

Малкият Прасчо спря.

— Брой на глас, ако обичаш!

Тук някой преглътна тежко, там друг въздъхна печално, назад чак започнаха да мърморят от възмущение.

Метел върна на масата всички преброени монети и започна отначало:

— Ед-д-дна, д-д-д-две, т-т-три...

При залез-слънце Гай Марий се надигна от куриятния си стол.

— Денят е към своя край, назначени отци. Виждам, че още не сме си свършили работата, но в Сената винаги е било прието заседанията да се прекратяват при залез-слънце. Затова съветвам всички ви сега да напуснем Курията, да отидем в храма на Семо Санк и да положим клетва. Длъжни сме да го направим до полунощ иначе ще излезе, че сме престъпили изричната заповед на народа.

Марий хвърли поглед на седналия като истукан до масата Метел Нумидик и на сгърчилия му се над монетите син, който продължаваше

с броенето — след като първоначалното му притеснение отмина, той беше престанал да заеква толкова мъчително и не можеше да се отрече, че брой бързо, но пак не беше я докарал още доникъде.

— Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус, на теб оставяме да останеш тук и да наблюдаваш докрай тази изморителна операция. Надявам се, че няма да избягаш от това си досадно задължение. Ето защо ти позволявам на теб по изключение да положиш клетва утре. Или дори вдругиден, ако и утрешният ден не ви стигне да свършите с броенето.

По устните на Марий заигра лукава усмивчица.

Но Скавър не беше човек, който само ще се усмихне на подобна абсурдна ситуация. Той отпусна глава назад и избухна в своя весел смях, с който го познаваха всички в Рим.

Към края на пролетта Сула се върна от Италийска Галия и веднага щом си взе банята и се облече в чисти дрехи, отиде да види Гай Марий. И както беше очаквал, го завари в ужасно настроение. Дори и в най-северните части на Италия, толкова далеч от Рим, отдавна бяха достигнали новините за събитията около лекс *Апулея*. Затова и на самия Марий не му трябваше да разправя цялата история отначало. На двамата им стигаше да си разменят един поглед и без да казват нито дума, вече знаеха какво мисли другият по въпроса.

Естествено, когато вълнението от срещата им попремина и двамата изпиха по някоя и друга чаша хубаво вино, Сула отвори въпрос за случилото се по време на дългото му отсъствие.

— Популярността ти е паднала твърде много.

— Знаем, Луций Корнелий.

— И всичко е заради Сатурнин, чувам.

Марий въздъхна.

— Е, не мога да му се сърдя за това, че ме мрази повече от всеки друг, нали? Вече е държал поне петдесет пъти реч от рострата, при това всеки път на заседания на плебейското събрание. Няма човек, който да не ме обвинява, че съм го предал. В действителност Сатурнин е блестящ оратор и тълпите вече са дълбоко убедени, че съм най-големият жив предател на земята. При това, като казвам тълпи, имам предвид тълпи. Вече не става дума само за традиционните зяпачи по

Форума, но за хора от третата, четвъртата, петата класа, които са до такава степен привлечени от личността му, че всеки път, когато имат свободно време, идват да го слушат.

— А той наистина ли говори толкова често? — зачуди се Сула.

— Говори абсолютно всеки ден!

Сула чак подсвирна от удивление.

— Ето ти още една новост в анализите на Форума! Всеки ден... Дори когато вали? Все на официални заседания или понякога ей така?

— Всеки ден. По едно време върховният понтифекс нареди на градския претор — а той е личният приятел на Сатурнин Главция — да каже на Сатурнин, че не могат да се държат речи по празници, пазарни дни или в дните, когато плебейското събрание по закон не може да бъде свикано. Главция се подчини, но Сатурнин се направи, че нищо не е чул. И понеже в момента е и народен трибун, никой не се е опитал насериозно да го разкара от трибуната. — Марий се намръщи, сякаш това го притесняваше. — Става така, че неговата популярност непрекъснато расте. Вече има хора на Форума, които идват единствено и само да чуят поредната реч на Сатурнин. Този човек притежава някаква сила, която аз самият не знам как да нарека — мисля, че както винаги гърците са намерили най-точната дума — *харизма*. Народът усеща, че всеки път Сатурнин говори от сърце и именно това го привлича — все пак повечето слушатели са прости хора без познания по риторика и никой не забелязва как си мърда пръстчето любимецът им или как се клати, докато ходи. Не, всички слушат с огромно внимание и всяка следваща дума ги кара да се вълнуват все повече и повече, докато накрая не го заглушат с невъздържаните си овации.

— Трябва да го държим под око, нали? — подхвърли Сула. По тона му личеше, че смята положението за изключително сериозно. — А ти защо го направи онова?

Сула искаше да чуе отговора от устата на Марий.

— Нямах друг избор, Луций Корнелий. Истината е, че не съм — как да го кажа — не съм достатъчно *прозорлив*, за да виждам навсякъде около себе си и да знам зад кой точно ъгъл ще ме издебне онзи хитрец Скавър. Хвана ме натясно и нямаше накъде да бягам. Няма как, трябва да си го призная.

— И все пак поне си получил най-важното — опита се да го утеши той. — Вторият закон вече е записан на таблиците, а аз лично се

съмнявам плебейското събрание или дори трибутните комиции да пожелаят да го обявят за нищожен. Или поне така чувам, че стоят нещата.

— Така стоят — съгласи Марий, но явно и това не го успокояваше. Той прибра глава между раменете си и въздъхна. — Истинският победител се оказа Сатурнин, Луций Корнелий, не аз. Именно *неговата* воля да докара нещата докрай. Независимо колко далеч е стигнал, кара тълпите да го подкрепят. А аз вече изгубих властта си над тях. — Марий закърши ръце. — Какво ще правя оттук нататък до края на годината? Истинско мъчение е, когато Сатурнин говори от рострата, ти да минеш през Форума и всички да те посрещат с ругатни и закани. А колкото до присъствието ми в Сената — не мога да ги понасям! Само като видя щастливата усмивчица по лицето на Скавър, ми призлява. Не мога да търпя и онази камилска физиономия, която ми поднася всеки път Катул... Няма що, не съм бил роден за политическата арена, но твърде късно го установих.

— И все пак ти успя да се изкачиш до самия край на *курсус хонорум*, Гай Марий! — напомни му Сула. — Ти също беше един от великите народни трибуни! Тогава ти познаваше добре политическата арена и животът на нея ти харесваше; иначе как щеше да се запомниш като народен трибун?

Марий вдигна рамене.

— Е, тогава бях още млад, Луций Корнелий. И още можех да разсъждавам. Но никога не съм бил роден за политик.

— Значи си се предал? Решил си да оставиш център на внимание един увълчил се Сатурнин, който знае само да се показва? Това не звучи в стила на онзи Гай Марий, когото познавам.

— Но и аз вече не съм онзи Гай Марий, когото познаваше — опита се да се усмихне той. — Сегашният Гай Марий е много, много уморен. И на мен ми е също толкова непознат, колкото и на теб, можеш да ми вярваш!

— Тогава защо не използва лятото да си починеш?

— И аз това си мисля — рече Марий, — само вие с Елия най-сетне да се венчаετε.

Сула го изгледа стреснато, сетне прихна да се смее.

— Богове, съвсем бях забравил! — И той скочи на крака с присъщата си грация на мъж в разцвета на силите си. — Най-добре да

си ходя вкъщи да поискам аудиенция от тъща ни. Предполагам, че изгаря от нетърпение... — Сула чак потрепери — да ме напусне веднъж завинаги.

Марий, като че ли не забеляза тревогата на приятеля си, затова обърна внимание само на забележката му.

— Да, станала е доста нетърпелива. Купих ѝ наскоро хубава малка вила в Кума, на две крачки от нашата.

— Тогава аз да вървя. Ще си представя, че съм Меркурий, който бърза да склучи договор за ремонт на Апиевия път, и ще полетя като стрела! — Сула протегна ръка на Марий. — Ти да се грижиш повече за себе си, Гай Марий. Ако на Елия не ѝ е минал меракът, ще гледам да се оженим още тия дни. — Някаква мисъл му мина през ума, защото внезапно се засмя. — Напълно си прав. Точно на камила прилича Катул! Какво *монументално* високомерие!

Юлия чакаше пред кабинета, за да не се размине със Сула.

— Е, как го намираш? — попита тревожно тя.

— Скоро ще се оправи, сестрице. Надиграли са го и това го кара да страда. Най-добре го заведи в Кампания да се къпе в морето и да бере рози.

— Тръгваме, само ти гледай по-бързо да се ожениш.

— Веднага, веднага! — Вдигна той ръце в знак, че се предава.

Юлия въздъхна.

— Едно нещо не може да се отрече, Луций Корнелий — по-малко от шест месеца на Форумата изтощиха Гай Марий повече от десет години на бойното поле.

Изглежда, че от почивка се нуждаеха всички, защото, щом Марий замина със семейството си за Кума, общественият живот в Рим изведнъж замря. Един по един видните граждани напуснаха града, който със задаващите се горещини щеше да стане непоносим за повечето си жители — в Субура и Есквилин се разнесоха поредните епидемии от тиф и дизентерия, дори на Палатина или Авентина човек не можеше да е сигурен, че няма да пипне някоя болест.

Не че животът в Субура можеше да разтревожи с нещо Аврелия. Тя си беше намерила своето хладно убежище в китната си градинка в двора, където свежата зеленина и изключително дебелите стени на

инсулата я пазеха що-годе от лятната жега. Гай Маций и жена му Присцила преживяваха абсолютно същите моменти, както Цезар и Аврелия, защото и Присцила беше в напреднала бременност и бебето се очакваше да се роди кажи-речи по едно и също време с Аврелииното.

И за двете жени се намираше кой да се грижи. Ако Присцила можеше да разчита на внимателния си съпруг, то Аврелия можеше да е сигурна, че всяка сутрин на вратата ѝ ще похлопа Луций Декумий, за да се осведоми за здравето ѝ. Цветята и сега не преставаха да идват на всеки няколко дни, а заедно с тях все по-често се появяваха и разни кулинарни изкушения, като сладки, редки подправки, изобщо всичко, което Луций Декумий смяташе, че ще повдигне апетита на любимата му Аврелия.

— Сякаш изобщо някога съм губила апетит! — смееше се Аврелия пред Публий Рутилий Руф, който също имаше навика да я навестява често.

Синът ѝ Гай Юлий Цезар се роди на тринадесетия ден от квинктилис, което означаваше, че рождената му дата ще бъде вписана в книгите на храма на Юнона Луцина като два дни преди квинктилските иди. Момчето се смяташе за патриций със сенаторски ранг. Детето се беше родило доста едричко. Беше здраво, спокойно и излъчваше някаква тържественост, която не му позволяваше да плаче за щяло и нещяло. Косата му беше толкова светла, че в началото беше направо невидима, нищо че ако се взреше по-внимателно, любопитният би се уверил, че косми има, при това доста. Още от рождение очите на малкия Цезар представляваха две бледи, синкаво-зеленикави петънца, оградени с дебел контур от тъмносиньо, почти черно.

— Личи си, че синчето ти не е кой да е — впиваше внимателен поглед в лицето на новороденото Луций Декумий. — Погледни му само очите! Само да ги види баба му и ще си умре от страх!

— Я не говори такива неща, ти, отвратително досадно същество такова! — мърмореше Кардикса, която от робиня на Аврелия се беше превърнала в робиня на малкия Цезар.

— Я да погледна по-надолу — полюбопитства Луций Декумий и с грубите си пръсти свали пелените на бебето. — О-хо! — възкликна той. — Така и предполагам! Голям нос, големи джонгали, голям кур!

— *Луций Декумий!* — извика скандализирана Аврелия.

— Дотук беше! А сега се разкарай! — на свой ред се разяри грамадната Кардикса и като грабна Декумий за врата, го изхвърли през входната врата с такава лекота, сякаш не беше възрастен човек, а малко коте.

Почти месец след раждането на момчето Аврелия беше посетена от Луций Корнелий Сула, който се извиняваше, че идва така неочаквано, но се оправдаваше с това, че Аврелия била единствената останала позната в цял Рим.

— Разбира се, че няма да ми пречиш! — зарадва се да го види тя. — Надявам се, ще останеш за вечеря — ако не можеш днес, ела утре? Толкова съм зажадняла за нечия компания!

— Че защо да не остана? — прие той поканата без излишни церемонии. — Всъщност върнах се в Рим, за да видя един стар приятел — хванал е треска.

— Кой е той? Познавам ли по? — попита Аврелия, по-скоро от любезност, отколкото от любопитство.

За миг обаче Сула я изгледа, сякаш току-що домакинята му беше задала крайно неуместен въпрос, а може би просто засягаше болна тема. Всъщност реакцията, която се изписа по лицето на гостенина, ѝ се стори много по-интересна от това, как се казва болният му приятел. Сула помръкна, личеше си, че е потиснат и неспокоен. Но сянката в очите му скоро изчезна и той си възвърна типичната доволна усмивка.

— Едва ли го знаеш. Казва се Метробий.

— Да не е актьорът?

— Точно той. Навремето познавах много хора в театъра. Това беше отдавна. Преди да срещна Юлила и да вляза в Сената. — Необикновените му светли очи шареха из цялата приемна. — Беше свят, доста подобен на този, в който живееш ти сега, само че пълен с всякакви мръсотийки. Странно! Сега ми изглежда, сякаш е било само сън.

— Изглеждаш доста опечален — рече Аврелия.

— Не, чак опечален не съм.

— А приятелят ти Метробий ще се оправи ли?

— Да, разбира се! Само някаква си треска.

Настъпи мълчание, но то не бе, защото на двамата им е неудобно от нещо. Без да си кажат думичка, те станаха и излязоха на вътрешния

двор, минавайки през широкия отвор в стената, който трябваше да играе ролята на прозорец.

— Много е хубаво тук.

— И аз така мисля.

— Ами синът ти? Как е той?

Аврелия се усмихна.

— Ще го видиш. След малко.

— Радвам се — каза Сула и продължи да разглежда градинката.

— Луций Корнелий, да не би да имаш проблеми? — загрижи се тя.

Той се обърна към нея все още усмихнат. Аврелия си каза, че е един рядко привлекателен мъж, макар и малко особняк. А пък и очите му винаги можеха да те объркат — бяха толкова светли, а в същото време някакъв мрак пълзеше в тях. Също както в очите на собствения ѝ син. Без да знае защо, потръпна при тази мисъл.

— Не, Аврелия, никакви проблеми нямам.

— Аз пък бих искала да ми кажеш истината.

Сула отвори уста да отговори нещо, но в същия миг от къщата излезе Кардикса, която носеше на ръце новородения наследник на славното име на Цезарите.

— Качваме се на четвъртия етаж — съобщи тя.

— Първо покажи малкия на Луций Корнелий, Кардикса.

Единствените деца, които можеха да развълнуват Сула, бяха неговите собствени, затова той само от любезност се взря в лицето на малкия Гай Юлий, сетне скришом погледна Аврелия да види дали е отбил номера.

— Можеш да вървиш, Кардикса — освободи госта си от досадното задължение тя. — Коя е днес на ред?

— Сара.

Цезаровата майка се обърна към Сула и му се усмихна приветливо, без да има нещо конкретно предвид.

— Уви, нямам кърма! Затова синът ми обикаля цялата къща в търсене на храна. Едно от големите предимства да живееш в инсула, е, че всеки път има поне десетина майки родилки, които са достатъчно любезни да кърмят и моите бебчета.

— Така ще се научи да обича всички хора еднакво — отвърна Сула. — Предполагам, че в инсулата ти живеят всякакви.

— Така е. И животът е по-интересен.

След което гостът продължи да разглежда градината.

— Луций Корнелий, ти май само наполовина си ми дошъл на гости — скастри го Аврелия. — Криеш ти нещо от мен! Толкова ли не заслужавам да го споделиш с мен? Или пак става дума за някой чисто мъжки проблем?

Сула се отпусна на хамака срещу нейния.

— Просто не ми върви с жените — набързо изрече той.

Аврелия примигна недоумяващо.

— В какъв смисъл?

— Ами не ми върви нито с жените... които обичам, нито с онези, за които се женя.

„Интересно, по-лесно му е да говори за брака си, отколкото за любовите си.“

— И къде са сега неприятностите?

— Ами и с едното, и с другото едновременно. Обичам една, женя се за друга.

— О, Луций Корнелий! — възкликна Аврелия. В погледа ѝ се четеше едва ли не възхищение, но нито капчица желание. — Няма да ти искам имена, защото не се интересувам коя е тя. Затова по-добре въпросите ги задавай ти, а пък аз ще видя с какво мога да ти помогна.

Сула вдигна рамене.

— То и няма какво да ми помагаш! Както знаеш, ожених се за Елия, както ми го беше уредила предишната ми тъща. След историята с Юлила ми се искаше да се хвана с някоя достойна римска матрона, която да прилича малко или много на Юлия или дори на теб, само че ти си още млада и не ставаш за сравнение. Когато Марция ме запозна с Елия, казах си, че тя е идеалната партия — тиха, спокойна, добронамерена, привлекателна, любезна... Казах си: „Чудесно! Най-после си намерих съвършената римска съпруга.“ По онова време още мислех, че съм неспособен да обичам истински, затова какво по-хубаво от това да се ожения за жена, която харесвам?

— Предполагам, че и германката ти е харесвала? — рече Аврелия.

— Да, дори много. В известен смисъл още ми липсва. Но пък и тя не е римлянка, така че каква полза за един римски сенатор? Както и да е, рекох си, че Елия, освен другото ще замества и Хермана. — Сула

чак се засмя на наивността си. — Ама не познах! Елия се оказа глупава, скучна и прозаична. Вярно, много е мила, но само пет минути да прекарам в компанията ѝ, и започвам да се прозявам!

— Поне грижи ли се за децата?

— А виж, тук не мога да се оплача от нищо! Като родна майка им е. — Той отново се засмя. — Да бях я наел като бавачка, голяма работа би свършила. Обожава децата, а и те нея.

Сула сякаш си говореше сам, като че ли забравил, че е на гости на Аврелия. Или поне си казваше, че не е важно дали домакинята му го слуша или не. За него тя беше просто едно присъствие, което му позволяваше да изприказва на воля всичко, което му се беше насъбрало в последните месеци.

— Веднага щом се върнах от Италийска Галия, бях поканен на вечеря у Скавър — продължаваше да разправя той. — Почувствах се поласкан, но пък и през цялото време стоях нащрек. Чудех се дали на вечерята ще бъдат всички — имам предвид Прасчо Метел и останалите; сигурно им се е искало да ме спечелят на своя страна и да ме накарат да изоставя Гай Марий. И ето, че на вечерята беше и онова нещастно създанийце, жената на Скавър. Боговете са ми свидетели, как можаха да омъжат това момиче точно за Скавър? Та той би могъл да ѝ е прадядо! Далматика... Така ѝ викат, за да не я бъркат с хилядата други Цецилии Метели. Само един поглед ми беше достатъчно да се влюбя в нея. Или поне предполагам, че съм се влюбил. Вярно, че голям дял има и съчувствието, но след като толкова време не преставам да си мисля за нея, значи съм влюбен, нали така? Тя е *бременна*. Не е ли направо гнусно? Разбира се, никой не я е питал за нейното мнение. Прасчо Метел я е подарил на Скавър, ей така, без да му мигне окото, както би подарил захарче на някое момче от улицата: „Ето, заповядай, нали синът ти умря, ей ти да си направиш нов!“ Отвратително! И все пак... и все пак, ако те знаеха за мен поне половината от нещата, които съм правил през живота си, всички биха се почувствали още по-погнусени! Това не мога да го разбера, Аврелия. Във всички случаи те са по-неморални от мен! Но няма кой да ги накара да погледнат нещата по този начин.

Откакто се беше преместила в Субура, Аврелия беше научила много неща за живота; в целия квартал нямаше човек — като се почне от Луций Декумий и се свърши с освободенците, които живееха един

върху друг на последните два етажа, който да не споделя с нея. А неща се случваха всякакви — такива, в които всяка една хазяйка се виждаше въвличана, независимо дали ѝ се нрави или не; неща, които биха потресли мъжа ѝ само ако заподозреше за тях. Аборти. Магии. Убийства. Грабежи. Изнасилвания. Делириум тременс, кога причинен от алкохола, кога от нещо още по-лошо. Лудост. Отчаяние. Депресия. Самоубийства. Във всяка инсула в Субура се случваше нещо от тези, ако не и всичките, взети заедно. И краят винаги биваше един и същ — случилото се скриваше от обществото, защото никой *претор урбанус* нямаше да се занимава с мизериите на бедните! Местните жители сами поемаха ролята на съдия и съдия-изпълнител и защитаваха своите прости, но затова пък неумолими закони — око за око, зъб за зъб, живот за живот.

Затова сега, докато слушаше, Аврелия си рисувахе наум въображаем портрет на човека Луций Корнелий Сула; трябва да ѝ признаем, че предположенията ѝ бяха близки до истината. Сред всички римски аристократи Аврелия единствена можеше да каже, че го познава, най-малкото, че разбира от какъв свят е излязъл, на какви трудности е трябвало да устоява и заради злата си съдба, и заради собствения си труден характер. Той се беше оказал патриций, при това защитавахе честта си на такъв, но в същото време духът му още бродеше из канавките на Субура.

А докато Сула говореше за едно, в ума му се нижеха напълно различни мисли, които не смееше да сподели пред слушателката си: а именно колко отчаяно беше пожелал младата бременна женичка на Скавър, и то не искаше само тялото ѝ, дори не толкова душата ѝ, колкото името и мястото ѝ в обществото. Именно Цецилий Метела беше идеалната съпруга. Но Скавър вече я беше хванал в мрежите си, двамата се бяха оженили *конфареацио*, а на Сула му оставаше да се радва на хубавата и скучна Елия. Е, вярно, че поне с нея бракът не беше чак *конфареацио*! Би било истински кошмар, ако един ден той поискаше да се разведе с нея. Далматика обаче щеше да му служи за урок, женски урок. Сула никога нямаше да има късмет с жените, това той винаги го беше усещал дълбоко в себе си, но дали вината беше негова или, напротив, на отсрещната страна? Онази славна и красива връзка с Метробий! Но Сула не беше пожелал да живее дори с Метробий, също както съжаляваше, че е заживял с Юлила. Сигурно на

това се дължеше всичко — не искаше да дава нищо от себе си на другите, искаше винаги да принадлежи единствено на себе си. Новата му страст щеше да го подложи на големи опасности. И все пак той копнееше за Цецилия Метела Далматика, жената на Принцепс Сенатус! Отвратително. Не че по принцип Сула имаше нещо против това възрастни мъже да си взимат за жени малки момиченца. Случаят беше станал негов *личен*. Той беше влюбен в малката Далматика, затова и тя значеше много повече от всяка друга в положението ѝ.

— А тя... Далматика... дали също те е харесала, Луций Корнелий? — попита Аврелия и наруши потока на мислите му.

Сула отговори, без да се замисли:

— О, да! Не се и съмнявам.

— Какво смяташ да правиш тогава?

Той откровено заяви:

— Твърде далеч съм стигнал и всеки път съм плащал най-високата цена! Вече не мога да спра, Аврелия! Дори заради Далматика — ако започна любовна връзка с нея, *боните* ще се постараят да съсипят живота ми напълно, а аз дори не разполагам с достатъчно пари. Имам само колкото да пазя мястото си в Сената. Вярно, поспечелих нещичко покрай германите, но боговете са ми свидетели, не съм взел нито петак повече от отредения ми дял. Ще ми бъде трудно да продължа нагоре по стълбата към властта. Всички гледат на мен със същата неприязън, с която гледат и на Гай Марий, дори и моят случай да е различен от неговия. Просто нито Марий, нито аз се връзваме с общоприетите представи за идеалния римски управник. И в същото време противниците ни не могат да си обяснят кое ни прави по-способни от тях. Чувстват се излъгани и ограбени. А пък аз дори съм по-голям късметлия от Гай Марий, защото поне имам аристократична кръв. Аристократична, но все пак смесена с кръвта на Субура. Актьори, простолудие — това съм аз. Далеч-далеч от добрите люде... — Сула преглътна. — И все пак аз ще победя, Аврелия! Защото съм най-добрият кон в състезанието.

— А сигурен ли си, че наградата, която те чака на финала, си струва?

Сула ококори широко очи, учуден колко прозорлива е домакинята му.

— Нищо никога не си струва усилията! Никой от нас не се е втурнал напред заради някаква специална цел. Всеки път, когато ни впрегнат в колесницата и ни пуснат да пробягаме нашите седем обиколки в цирка, ние тичаме против самите себе си. Иначе с кого би се състезавал един кон като Гай Марий? Та той от години е доказал, че е най-бърз от всички, затова и от години се състезава сам със себе си. Както и аз. И някой ден ще победея! Това е единственото, което има значение за мен.

Дори и Аврелия се изчерви от способността си да гледа в душите на хората.

— Разбира се. — И тя стана на крака, подавайки ръка на Сула. — Хайде, Луций Корнелий! Въпреки жегата днес е хубав ден. Всички, които могат да си позволят да напуснат Рим, вече са го направили — останали са само жителите на Субура, бедните и побърканите! И аз с тях. Нека се поразходим, а като се върнем, ще вечеряме. Ще пратя вест до чичо си Публий да дойде и той при нас — мисля, че още не е заминал за провинцията. — Аврелия направи кисела гримаса. — Трябва да внимавам, нали разбираш, Луций Корнелий? Мъжът ми има голямо доверие, най-малкото, защото ме обича, а и това стига. Но няма да му стане приятно, ако за мен започнат да се носят клюки, затова трябва да се държа като истинска старомодна римска съпруга. Гай Юлий би се ужасил, ако разбере, че *не съм* те поканила на вечеря... И все пак, ако и чичо Публий дойде да ни прави компания, ще бъда похвалена за предвидливостта си.

Сула я изгледа нежно и разбиращо.

— Какви глупости трябва да правят жените, за да се харесват на мъжете си! Да ти кажа честно, между онази Аврелия, за която си мечтае Гай Юлий всяка вечер на войнишката трапеза, и тази, която виждам аз сега, няма нищо общо.

— Знам — съгласи се тя. — Но той не бива да го знае.

Още щом излязоха на Викус Патриции, усетиха задушлива миризма; Аврелия едва не се задави и бързо се шмугна обратно във входа.

— Е, няма как, ще се простим с разходката! Не се замислих, че е толкова горещо! Евтих ще изтича до Карина да занесе поканата до чичо Публий, на него ще са му полезни подобни упражнения. А пък ние ще останем в градината. — Поведете госта си обратно към

вътрешния двор и се чудеше как да го разсее. — Я се усмихни, Луций Корнелий! Сигурна съм, че някой ден всичко ще си дойде на мястото. Най-добре се върни в Цирцеи при добрата си, скучна жена. С времето ще се научиш повече да я харесваш, имаш думата ми. А и най-добре би било да стоиш далеч от Далматика. Я се виж, на колко години си?

Лека-полека чувството на потиснатост започна да се изпарява. Лицето на Сула се отпусна и усмивката му стана по-естествена.

— Търкулнах още един километричен камък тази година, Аврелия. На Нова година навърших точно четиридесет.

— Още не можеш да се наречеш стар!

— Но в някои отношения се чувствам точно такъв. Още не съм бил претор, а съм надхвърлил с цяла година подходящата за това възраст.

— Хайде, хайде, отново започваш да ставаш мрачен, а този път съвсем няма за какво. Я погледни стария кон Гай Марий! Стана консул чак на петдесет, осем години над смятаната за подходяща възраст. Представи си го, че наистина се е превърнал в състезателен кон и октомври месец ще участва в Марсовите игри. Няма ли да заложеш на него? А всички велики цели в живота си той ги постигна едва след като навърши петдесет.

— Така е — съгласи се Сула и без да знае защо, отново се изпълни с надежди за бъдещето. — Какъв късмет, че боговете ме отведоха при теб днес. Ти си приятел, Аврелия, помощ и утеха.

— Е, може би някой ден аз ще се нуждая от *твоята* помощ.

— Само се обади, винаги съм насреща. — Сула вдигна глава и погледът му се спря на наскоро разтворилите се към двора балкони по етажите. — Много си смела! Да махнеш преградите? И никой не злоупотребява с доверието ти?

— Никой.

Той се засмя, този път с пълно гърло, защото и казаното, и видяното му се сториха забавни.

— Имам чувството, че в цяла Субура няма човек, който да може да ти се опъне, пък макар и ей толкоз — и показа малкото си пръстче.

Аврелия кимаше и се усмихваше, люлеейки се блажено на градинския си стол.

— Харесвам живота си, Луций Корнелий. Да бъда откровена, не ме е грижа дали Гай Юлий ще намери някога достатъчно пари да купи

къща на Палатина. Тук в Субура винаги имам с какво да се занимавам, чувствам се полезна и съм обградена от интересни личности. Разбираш ли, и аз участвам в един вид състезание, малко по-различно от вашите.

— Е, ти поне си още на първата обиколка: паднало е само едно яйце в купичката и са смъкнали един делфин — рече Сула. — Остава ти още много да бягаш.

— И на теб също.

Юлия си даваше сметка, че Марий никога не би прекарал цяло лято в Кума, колкото и да се заричаше да не се връща в Рим по-рано от началото на септември. В момента, в който се поуспокои след претърпяното поражение и характерът му започна да се уравнисява, консулт стана нетърпелив и си личеше, че му се иска да изиграе още някоя партия с противниците си. Но жена му беше свикнала с буйната му натура, която не го оставяше нито за миг спокоен, и без да се оплаква, се радваше на дните, които им оставаха да прекарат заедно. Една от хубавите черти на Марий бе, че щом си кажеше, че е дошло време за почивка, той сваляше едновременно и бронята, и тогата и се превръщаше в човека от село, какъвто биха го познавали всички, ако беше останал при родителите си в Арпинум. Двамата с Юлия плуваха в морето пред малкия плаж, над който беше кацнала прекрасната им вила, и се тъпчеха с пресни стриди, раци, скариди и риба тон; следобедите се разхождаха по хълмовете наоколо, където имаше малка вероятност да срещнат хора, но затова пък можеха с пълни дробове да дишат аромата на розите, между чиито храсти минаваха тесните пътечки. Двамата не харесваха шумните веселби, затова случеше ли се някой приятел да почука на вратата им, се криеха и чакаха натрапникът да си отиде. Марий сглоби цял миниатюрен кораб на сина си, а когато двамата го пуснаха на вода и корабът мигом се превърна в дънна риба, беше трудно да се определи кой от тях се смее повече. Юлия с право си казваше, че никога през целия си живот не се е чувствала толкова щастлива, както през онова спокойно лято, прекарано с Марий в Кума.

Но Марий така и не се прибра в Рим. Без да усети никаква болка, първата нощ на секстилис, месеца на Кучешката звезда, той получи мозъчен удар. Едва на сутринта откри за свое учудване, че възглавницата му, там, където се падаше устата му, се е намокрила, сякаш са му текли лигите, докато е спял. Когато се надигна от леглото и тръгна да си търси закуската на отворената към морето тераса, той буквално се смая, като видя изражението на Юлия.

— Какво гледаш? — попита я Марий и установи, че едва усеща езика си, който беше заседнал в устата му и не щеше да изговаря думите, както трябва.

— Лицето ти... — отговори тя и пребледня.

Съпругът ѝ вдигна ръце, за да си опипа лицето, и откри, че както езикът му, така и пръстите на лявата му ръка са станали безчувствени.

— Какво му има? — започваше да се плаши и той.

— Ами... лявата ти страна е подута — обясни Юлия и в следващия миг чак се задави от вълнение, защото разбра какво се е случило. — О, Гай Марий! Получил си мозъчен кръвоизлив!

Самият Марий обаче не усещаше никъде болка, а и не можеше сам да почувства никаква промяна в тялото си, затова жена му трябваше да му донесе голямото огледало от полирано сребро, за да може сам да се увери на какво е заприличал. Дясната половина на лицето му беше наред — изопната, твърда, с много малко бръчки за човек на неговата възраст. Но лявата беше като восъчна маска, която е започнала да се топи от силната лятна горещина — още малко и щеше да изчезне съвсем.

— И все пак не *чувствам* абсолютно нищо! — чудеше се на глас той. — Ако наистина е мозъчен кръвоизлив, трябва да го усещам с главата си, а няма такова нещо. Вярно, че езикът ми се заплита и не мога да изговарям както трябва думите, но мисълта ми тече напълно нормално. Ти ме разбираш какво казвам и аз те разбирам ти какво казваш, значи не съм изгубил говора си! Лявата ми ръка е станала безчувствена, но все пак мога да я движа. И никъде не усещам болка, абсолютно никъде!

Когато Юлия предложи да извикат лекар, Марий категорично отказа — личеше си, че е готов да спори, затова жена му се отказа от намеренията си, страхувайки се нервите да не влошат още повече положението на болния. През целия ден не се отделяше от него и когато най-сетне го увеща да си легне, можеше да го успокои, че от сутринта парализата му не се е разпространила повече, поне видимо.

— Това е добър знак, сигурна съм — успокояваше Юлия Марий. — С времето ще се пооправиш. Трябва ти само повече почивка.

— Но аз не мога да почивам толкова дълго! Всички ще си кажат, че се страхувам да се появя отново на сцената!

— Ако някой си направи труда да те посети, а не се съмнявам, че имаш достатъчно приятели да го направят, с очите си ще се увери, че наистина са те застигнали неприятности. Може и да не ти е приятно, но трябва да останеш тук поне докато се пооправиш — настояваше Юлия и по тона ѝ личеше, че този път няма да търпи възражения. —

Не, сега няма да спорим! Много добре знаеш, че съм права! Какво си мислиш, че ще постигнеш, ако се върнеш в това състояние в Рим, освен да получиш нов удар?

— Нищо — промърмори Марий и се отпусна отчаян на възглавницата. — Юлия, Юлия, как мога да се възстановя от нещо, което ме прави повече грозен, отколкото болен? А аз трябва да оздравея! *Не мога* да ги оставя да ме надвият, залогът вече е твърде голям!

— Никой не може да те надвие, Гай Марий — искрено го увери Юлия. — Само смъртта е способна да те победи, но пък и ударът не е сериозен, няма от какво толкова да се страхуваш. Парализата е само частична, може и да се махне. Ако си почиваш повече, не прекаляваш с физическите упражнения, ядеш по-умерено, не пиеш вино и престанеш да се тревожиш какво става в Рим, ще оздравееш много по-бързо.

Пролетта не паднаха никакви дъждове в Сицилия и Сардиния, дори в Римска Африка бяха съвсем редки. А после, тъкмо когато житата започнаха да надигат глави и да се оформят класовете, навсякъде рукнаха пороища: болести и наводнения унищожиха кажи-речи цялата реколта. Само от Африка потеглиха няколко кораба, натоварени със зърно, които стигнаха Остия и Путеоли. Това означаваше, че четвърта година подред Рим беше заплашен от повишаване цените на зърното, а все по-засилващият се недостиг заплашваше дори с глад.

Вторият консул и *фламин Марциалис* Луций Валерий Флак изведнъж установи, че в големите държавни складове при пристанището под самите скали на Авентина не е останала и крина жито, докато дори частниците прекупвачи по Викус Тускус разполагаха със съвсем ограничени количества. Всеки от търговците на зърно, с които има случай да се разговори Флак, беше на едно и също мнение — малкото останало жито ще бъде продавано за не по-малко от петдесет сестерции *модият*. Дори сред пролетариите да се намереха семейства, които да си позволят подобна баснословна сума, те щяха да се преброят на пръстите на едната ръка. Разбира се, имаше и други храни, при които изобилието си беше същото, както и преди. С

тази разлика, че поради засилващата им се консумация от изгладняващите римляни и техните цени лека-полека се покачваха. Пък и стомахът на един римски гражданин е свикнал на хубав бял хляб и трудно би се задоволил с овесена каша и евтини зеленчуци, които се знаеха като предвестници на глада; силните и здравите щяха да оцелеят, но старците, малките деца и физически слабите скоро щяха да започнат да измират от недохранване.

Октомври месец римската беднотия започна да се вълнува, а по-заможните жители на града — да се тревожат за бъдещето. Защото да се лиши от хляб римският пролетариат беше перспектива, от която нямаше как да не се плашат всички, живеещи в допир с него. Много граждани от третата и четвъртата класа, които самите трудно биха си позволили да заплатят астрономическата цена на житото, започнаха да се въоръжават, за да бранят поопразнения си килер от ръцете на онези, които и килер нямаха.

Луций Валерий Флак свика на специално съвещание двамата куриатни едили, които отговаряха едновременно за закупуването от страна на държавата на евтино зърно и за неговото съхраняване и препредаване на гражданите. Тримата заедно отправиха молба към Сената да отпусне допълнителни суми от хазната, с които да се потърси зърно някъде извън пределите на римските провинции, при това зърно всякакво — просо, ечемик, каквото и да е, само да става на хляб. В Сената обаче още бяха малко онези, които наистина се тревожеха от положението — с годините на спокойствие и изолация от нисшите класи те бяха изгубили представа в каква опасност може да се превърне гладният народ.

За да се влошат съвсем нещата, двамата младежи, които изпълняваха ролята на квестори на хазната, бяха от най-твърдоглавите и най-глухите за чуждите молби римски сенатори, тъй че никой не можеше да се надява те да помислят и за бедните. И двамата, след като се разбра, че са избрани, бяха поискали да изпълняват квесторската си длъжност в границите на Рим, за да могат според собствените им думи да „пресекат всички излишни разходи на хазната“, сиреч да престанат да плащат заплатите на пролетариите легионери, както и да закупуват евтино зърно за римската беднотия. Градски квестор — по-висшият от двамата — беше не друг, а Цепион Младши, син на същия онзи римски консул, който беше задигнал златото на Толоза и беше изгубил армията

си при Араузио; другият беше Прасчо Метел Младши, синът на самоизпратилия се в изгнание Метел Нумидик. И двамата имаха да уреждат сметки с Гай Марий.

В практиката на римския Сенат не бе имало случай той да се противопостави решително на политиката на квесторите на хазната. Когато бяха привикани да дадат отчет пред назначените отци за състоянието на държавния бюджет, и Цепион Младши, и Прасчо Младши в един глас заявиха, че в хазната пари за зърно няма. Благодарение на огромните разходи, които били стрували на държавата няколкото години поддържане на бедняшките армии, тя била фалирала. Нито войната срещу Югурта, нито войната срещу германите не били донесли достатъчно плячка, с която да се възстановят финансовите загуби на държавата. Така поне твърдяха двамата квестори. А и трибуните на хазната бяха достатъчно услужливи да извадят на показ деловодните си книги, където си пишеше всичко точно: Рим бил останал без пари. Онези, които нямали достатъчно пари да си купят жито при сегашните цени, били обречени да гладуват. Колкото и ужасно да изглеждало, но такова било действителното положение на нещата.

В началото на ноември в Рим научиха, че държавата няма да осигури жито на ниски цени, защото Сенатът бил отказал да гласува нужните за закупуването му средства. Новината си оставаше във формата на слух и никой думичка не обелваше за унищожената реколта в провинциите, още по-малко за упоритостта на квесторите; за всички беше ясно само едно — евтино жито нямаше да има.

Изведнъж на Форумата започнаха да прииждат тълпи, които дотогава не си бяха имали работа там, докато редовните му посетители се изгубиха сред новодошлите и често оставаха на заден план. Ставаше дума все за пролетарии и хора от петата класа и всички до един бяха в мрачно настроение. Стана редовно явление всеки сенатор или изобщо човек в тога да бъде освиркван от множеството, нищо, че Форумът в крайна сметка беше работното място на повечето от знатните римляни. В началото сенаторите не се плашеха ни най-малко от недоволството на тълпата, затова и като се умориха да свиркат, гладниците започнаха да замерват надутите чичковци с всякакви мръсотии — фекалии, животинска тор, речна кал, гнили зеленчуци. Най-накрая Сенатът реши да се отърве от тази напаст по най-лесния

възможен начин — просто прекрати заседанията си и остави разни нещастни конници, като банкери, търговци, адвокати и трибуни на хазната, да се изправят сам-самички срещу голямата цапаница, без дори да разчитат на сенаторска подкрепа, стигне ли се до нещо повече.

Понеже не се чувстваше достатъчно силен, за да предприеме някакви инициативи, вторият консул Флак не си мръдваше пръста, докато Цепион Младши и Малкия Прасчо живееха с чувството за добре свършена работа. Това, че няколко хиляди римски бедняци можеха и да не дочакат края на зимата, никак не ги притесняваше — напротив, всеки умрял означаваше едно гладно гърло по-малко.

В тази именно обстановка народният трибун Луций Апулей Сатурнин сметна за нужно да свика плебейското събрание, за да предложи нов законопроект, засягащ снабдяването със зърно. Държавата щяла да бъде задължена незабавно да изкупи абсолютно всички неоползотворени количества пшеница, ечемик и просо в рамките на Италия и Италийска Галия, за да го препродаде на смешно ниската цена от една сестерция *модият*. Разбира се, човек като Сатурнин нямаше да си губи времето да преценява възможно ли е изобщо пренасянето по море на каквото и да било от Италийска Галия по това време на годината. Още по-малко го вълнуваше фактът, че и на юг от Апенините трудно щеше да се намери някъде неизядена пшеница. Това, което всъщност го интересуваше, бяха настроенята на самата тълпа, която трябваше да го възприеме него като единствения свой спасител.

Понеже Сенатът продължаваше да не се събира на заседания, Сатурнин не срещна почти никаква съпротива срещу новия си проектозакон, още повече че житната криза засягаше абсолютно всеки римлянин, който не можеше да се нарече богат. Всички на Форума бяха съгласни с предложенията на Сатурнин, а освен тях — третата и четвъртата класа, както и много от центуриите във втората. Ноември вече се преполовяваше и се задаваше зимният месец декември, така че цял Рим беше на страната на трибуна.

— Ако народът не може да си позволи жито, ние няма с какво да месим хлябове! — жалваха се мелничарите и хлебарите.

— Ако народът е гладен, той няма да работи добре! — напяваха строителите.

— Ако хората не могат да нахранят децата си, то какво остава за робите? — питаха се освободенците.

— Ако всички са длъжни да харчат парите си само за храна, те няма да имат с какво да си плащат наемите! — плашеха се наемодателите.

— Ако народът изгладнее дотолкова, че започне да плячкосва магазините и да събаря сергиите, какво ще стане с нас? — не им се мислеше на търговците.

— Ако хората изгладнеят дотолкова, че започнат да нападат насажденията ни, то ние какво ще продаваме? — напомняха за себе си и градинарите.

Защото да измрат от глад няколко хиляди бедняци, не беше проста работа. В момента, в който бедните и онези със средни доходи престанеха да ядат, заетите в стотици занаяти се виждаха обречени на свой ред на финансов крах. С няколко думи — гладът означаваше икономическа катастрофа. Но Сенатът упорито отказваше да се събере, дори и в някой от храмовете, които се намираха на прилично разстояние от станалия опасен Форум. Единствено Сатурнин се правеше, че може да намери решение, а това решение се основаваше на една изключително погрешна идея за действителността. Той нямаше откъде да знае, че и да иска, държавата няма *откъде* да купи жито за бедните. Самият Сатурнин живееше с мисълта, че жито има навсякъде, на човек му трябва само да се наведе да го прибере от земята. Цялата криза беше скалъпена от злосторници, гонещи собствения си интерес, и естествено тези злосторници трябваше да се търсят сред майсторите на политиката, влезли в тайни връзки с богатите прекупвачи на зърно.

Хиляди лица на Форумата обръщаха лица към Сатурнин, сякаш те бяха слънчогледите, а той — слънцето; речите му, една от друга по-страстни и по-злостни, го изпълваха самия него с вяра в нещата, които говореше. Сатурнин вярваше в мечтите си, вярваше в лицата, които го гледаха безмълвни на площада, вярваше в новия път, който той щеше да начертае за римляните. В крайна сметка, какво можеше да направи един консул? Какво можеше да направи и Сенатът — нима тези тълпи не можеха да накарат да подвие опашка и да се скрие в миша дупка? Когато всички залози бѐдеха поставени на масата и дойдеше ред да се хвърлят заровете, ето *тези* безброй лица насреща му щяха да

определят кой печели. Те държаха реалната власт; онези, които си въобразяваха, че управляват, зависеха единствено от благоволенieto на множеството, което ги оставяше да управляват.

И наистина колко струваше един консул? Колко струваха триста сенатори? Празни приказки, въздух, нищо! В Рим нямаше армии, най-близките гарнизони се намираха чак в Капуа, където новопостъпилите легионери се обучаваха на военното изкуство. И консули, и сенатори държаха властта, без да имат никаква реална сила, на която да се опрат в случай на нужда. Но ето тук, на Форума се събираше една друга армия, която можеше да преобърне нещата наопаки и с един замах да вземе властта за себе си. За какво му е на човек да бъде избран за консул? За какво му е дори да го наричат Пръв сред римляните? Това не беше нужно! Нима Гай Гракх не го беше разбрал още навремето? Или го бяха принудили да се самоубие, преди да е имал времето да го разбере?

„Аз — мислеше си Сатурнин и преглъщаше тежко при вида на безбройните непознати лица в тълпата, — ще бъда Пръв сред римляните! Но няма да ставам консул за целта. Ще си остана народен трибун. Истинската власт лежи в ръцете на народните трибуни, а не на консулите.“ И ако един Гай Марий можеше да получава консулския мандат всяка година наред, какво му пречеше на него, Луций Апулей Сатурнин също така да стане доживотен народен трибун?

Все пак Сатурнин избра един от по-спокойните дни на Форума, за да прокара законопроекта си за зърното. Той беше достатъчно съобразителен да разбере, че упорството на Сената да не гласува никакъв бюджет за закупуване на държавно зърно трябва да си остане в очите на хората като своего заговор на аристокрацията и богатите парвенюта. Ако при приемането на закона му на Форума се събереше огромна тълпа, сенатската аристокрация щеше да се възползва от случая да набеди Сатурнин, че отново е прокарал законопроекта си с помощта на безредици, на насилие и бунт, и най-накрая щеше да обяви и този закон за недействителен. Сатурнин още преживяваше миговете от близкото минало, когато плебейското събрание гласува втория му аграрен закон — как го беше предал Гай Марий, как Метел Нумидик беше предпочел да отиде в изгнание. Това, че законът още стоеше записан на таблиците, се дължеше изцяло на него, Луций Апулей

Сатурнин, така че именно *него* трябваше да смятат за свой благодетел Мариевите ветерани — пролетарии.

Ноемврийският календар никога не е бил изпълнен с празници, затова и комициите имаха малко възможности да се съберат на заседание. Все пак Сатурнин успя да се възползва от смъртта на един от най-богатите римски конници, когато синовете на покойния в желанието си да се покажат пред римляните и да отдадат последна почит на баща си, организираха зрелищни гладиаторски игри. Обикновено за провеждането на игрите се избираше Форум Романум, но този път гладиаторите щяха да се бият във Фламиниевия цирк, за да се избегнат тълпите, които тъй и тъй по цял ден висяха на Форума.

Сатурниновият план навярно щеше да мине без затруднения, ако не се беше появил изневиделица Цепион Младши. Плебейското събрание вече беше свикано, ауспициите бяха счетени за благоприятни, на Форума присъстваха само редовните участници в заседанията на събранията — тълпите отдавна се бяха запътили към Фламиниевия цирк; деветте колеги на Сатурнин вече теглеха жребия в какъв ред ще гласуват тридесет и петте триби. Самият Сатурнин беше застанал на роstrата и гръмогласно приканваше трибите да гласуват в подкрепа на законопроекта му.

Понеже от известно време Сенатът упорито беше отказвал да заседава, Сатурнин си беше направил логичното заключение, че Форумът е оставен единствено и само на него, следователно може да командва деветимата си колеги трибуни, както сметне за угодно. Той обаче не включваше в сметките си най-младото поколение сенатори, което също не изпитваше особен респект към боклуците, изпълващи състава на колегията на трибуните, но затова пък държеше под око главатаря им Луций Апулей Сатурнин. Ставаше дума все за млади хора на квесторска възраст, най-много две години по-стари, създали си достатъчно съюзници сред сенаторските синчета, които още нямаха нужните години да влязат на свой ред в Сенат, както и сред наследниците на богатите конници от първата класа, чакащи най-сетне бащите им да им отредят по-достойно място в управлението на делата си. От известно време младежите се събираха по домовете си и в средата им изпъкваха фигурите на двамата квестори на хазната — Цепион Младши и Малкия Прасчо. Те обаче също бяха още млади и зелени, затова разчитаха най-вече на своя батко довереник и съветник,

без чиито услуги енергията на младежите щеше да се изхаби само в празни приказки и изпиване на големи количества вино.

Баткото съветник скоро щеше да се превърне в истински идол за младите сенатори, защото притежаваше всички качества, които ценяха хора на тяхната възраст — беше дързък, смел, хладнокръвен, образован, остроумен, познавач на модата, познавач на сладостите на живота, имащ голям успех сред жените... И най-вече с огромен опит на военен. Става дума не за друг, а за Луций Корнелий Сула.

Откакто се разбра, че Марий поне за няколко месеца ще остане затворник във вилата си в Кума, Сула си беше казал, че за момента е длъжен да не изпуска от око събитията в Рим. Във всеки случай ролята му на наблюдател не се ограничаваше с тази, която Публий Рутилий Руф бе играл от години. При това вече далеч не се водеше единствено от лоялността си към Марий. След онзи разговор с Аврелия той трябваше да си каже, че наистина перспективите да направи кариера с помощта на Сената са твърде съмнителни. И неговият цвят, както този на Гай Марий, щеше да разцъфти късно. Затова му изглеждаше загубена кауза тепърва да си търси приятелството на старите сенатори. Най-малко на Скавър. Освен това решението му да се отдалечи от корифеите на властта си имаше и своите лични основания. Колкото по-далеч стоеше от Принцепс Сенатус, толкова по-далеч щеше да бъде и от жената на Принцепс Сенатус, която наскоро беше родила малката Аврелия Скавра. Когато се разбра, че Скавър е станал баща на момиченце, Сула изпита истинско удоволствие — старият козел си беше получил заслуженото.

Сула трябваше едновременно да пази престижа на Гай Марий и да си създава свой, затова погледът му логично се насочи към младото поколение, където имаше шансове да се наложи. За свои най-близки цели той си нарочи най-колебливите и слабохарактерни младежи сред сенаторските синчета — трябваше да не са особено интелигентни, лесно да им се влияе, да са възможно по-богати, да произхождат от знатни фамилии, да са достатъчно самонадеяни, за да се поддават на всякакви ласкателства. На първо време трябваше да спечели на своя страна Цепион Младши и Малкия Прасчо. Цепион представляваше интерес с това, че не беше кой знае колко умен и досетлив, но затова пък беше в постоянен контакт с Марк Ливий Друз (него пък Сула дори не смееше да доближи — младежът не беше кой да е), Метел — с това,

че имаше много приятели и покровители сред добрите люде и знаеше какво става при тях. Сула нямаше равен на себе си в това да печели сърцата на младите, дори когато въпросът изобщо не опираше до секс. Достатъчно му беше за известно време да се завърти около някого да възхвалява детските му превземки и наперения му характер, но в същото време да намекне с някоя и друга реплика или жест, че младокът има известен шанс да си спечели вниманието му. Пък и в случая далеч не ставаше дума за юноши — някои от сенаторите, с които си имаше работа, бяха едва седем-осем години по-млади от него, от синчетата най-малките също отдавна бяха прехвърлили двадесетте и се считаха за хора с формиран характер, но все пак достатъчно неопитни, за да може Сула да им замае умовете. А за всеки римлянин, който си правеше планове някой ден да става консул, подобни привърженици в Сената бяха от голямо значение.

За момент обаче най-голямата му тревога представляваше Сатурнин, затова той внимаваше да не го изпуска от очи — още от деня, в който тълпите от бедняци започнаха да се стичат на Форума, за да торМОЗЯТ всичко живо, облечено в тога. Това, дали *лекс Апулея фрументария* щеше да бъде приета или не, не беше от голямо значение за Сула — по-важно бе да се направи една малка демонстрация на сила, от която Сатурнин да разбере, че не може да се разпорежда като господар.

Когато около петдесет млади римляни с буйна кръв се събраха в дома на Прасчо Метел вечерта преди Сатурнин да предложи на плебейското събрание своя нов законопроект, Сула само седеше в ъгъла, слушаше какво говорят младоците и се подсмиваше, сякаш цялата история му се струваше по-скоро забавна. Най-накрая Цепион Младши не се стърпя и специално отиде при него да пита как мисли, че ще е най-добре да постъпят.

Онази вечер Сула беше положил големи грижи за външния си вид — гъстите му златисточервени къдрици бяха подстригани във фризура, която смяташе, че му отива най-много, кожата на лицето му се белееше отдалеч, миглите и веждите му едва-едва се очертаваха на светлия фон (това никой не знаеше, но всеки път той си слагаше по малко *стибий*, защото иначе изглеждаше, сякаш изобщо няма вежди), а сините му очи гледаха с привичния си леден, котешки поглед.

— Като ви гледам, само си говорите ей така — изсумтя презрително той.

Метел отдавна беше разбрал, че Сула е много повече от послушен слуга на Гай Марий. В неговите очи той просто се беше обвързал с една от фракциите в Сената, затова и никой истински римлянин не би тръгнал да му придирия; по-скоро би се опитал да го привлече на своя страна...

— Не е вярно, всичко е напълно сериозно — възрази той, забравяйки да заекне дори веднъж. — Просто не знаем коя е най-правилната тактика.

— Ами ако тази тактика иска малко насилие? — изпита го Сула.

— Тогава и към насилие ще прибегнем, стига само да защитим правото на Сената да решава как да се харчат парите на римската хазна — рече Цепион.

— Слушайте тогава. Досега на народа никога не се е позволявало да харчи парите на държавата. Нека народът прави законите, срещу това ние нямаме нищо против. Но единствено от Сената зависи колко пари ще бъдат отпуснати за прилагането на един или друг закон — ако пожелае, той може да откаже на народа всякакви средства напълно. Ако започнат да решават вместо нас и как да се използват парите в хазната, то това би означавало, че на нас не ни е оставена вече никаква власт. Досега парите бяха единственият начин да обезсилим законите, приети от народа против нашето желание. Именно със силата на парите навремето унищожихме аграрната реформа на Гай Гракх.

— Ако законът бъде приет, ние няма да попречим на Сената да гласува исканите средства — заяви твърдо Метел. Личеше си, че когато е сред свои хора, не заеква.

— Разбира се, че няма! — съгласи се Сула. — Нито пък ще попречим на самото приемане на закона. Случаят обаче ни дава повод да демонстрираме силата си пред Луций Апулей.

И така, докато Сатурнин наставляваше гласоподавателите как от лекс *Апулея фрументария* зависи бъдещето на Рим, а плебейското събрание си вършеше работата без потискащото присъствие на беднотията, отишла да се забавлява във Фламиниевия цирк, изведнъж на Форумата се появиха Цепион Младши и двеста негови привърженици. Всички бяха въоръжени със здрави дървени сопи, а в редиците им отдалеч личаха умните физиономии на момчета с дебели вратове и

отпуснати кореми, все бивши гладиатори, продаващи услугите си на хора, които се нуждаят от нечии здрави мускули и мрачни погледи. Най-отпред обаче вървяха същите онези петдесет сенатори и синчета, които предната вечер бяха развявали байраци у Метел. Водачът на дружината сега беше Цепион, а Сула не се виждаше никъде на площада.

Сатурнин вдигна рамене и изгледа безучастно как момчетата се задават откъм другия край на Форума. Най-накрая благоволи да се обърне към присъстващите в Кладенеца на комициите и да разпусне заседанието.

— Някой да не каже, че заради мен са се трошили глави! — обясни той на гласоподавателите и при тези му думи трибите изведнъж се разпръснаха и хората забързаха към домовете си. — Вървете си вкъщи и елате пак утре! Пак ще гласуваме закона!

На следващия ден заседанието на плебейското събрание протече под немите погледи на цялата римска беднотия, за която нямаше нови гладиаторски игри. Този път отникъде не се показаха сенатори с тояги и законопроектът се превърна в закон за зърното.

— Това, което се опитам да направя, тъпоумнико — хокаше Сатурнин Цепион Младши няколко дни по-късно, когато най-сетне Валерий Флак се видя задължен да свика назначените отци на заседание далеч от тълпите, в храма на Юпитер Оптимус Максимус, за да обсъдят ще се отпускат ли средства или не за *лекс Апулея фрументария*, — бе да дам за гласуване един закон в мирна и спокойна обстановка, когато тълпите ги няма, а ауспициите са благоприятни. И какво става? Появяваш се ти с тълпите си приятели и искаш да раздаваш правосъдие! — Той се обърна към останалите сенатори, които трябваше да стоят прави в храма. — Само не ми викайте на мен защо законът е бил приет в присъствието на двайсет хиляди пролетарии! Виновен е ей тоя глупак пред мен!

— А пък глупакът се смята виновен най-вече задето не използва сила, когато трябваше! — отвърна му Цепион. — Трябваше да те убия на място, Луций Апулей!

— Много съм ти благодарен, че обяви публично намеренията си пред толкова безпристрастни свидетели — усмихна се Сатурнин. — Квинт Сервилий Цепион Младши, официално те обвинявам в дребна държавна измяна, задето си се опитал да попречиш на един народен

трибун в изпълнението на служебния му дълг й дори си заплашил с насилие свещенонеприкосновената му личност.

— Много буен кон си яхнал, Луций Апулей — подвикна му Сула. — Гледай само да не те хвърли, преди да си слязъл от него.

— Току-що представих напълно официално съдебен иск срещу Квинт Сервилий, назначени отци — рече Сатурнин, без да обръща ни най-малко внимание на забележката на Сула, когото считаше за дребна риба, — но с въпроса ще се занимае съдът за държавна измяна. Сега съм дошъл да искам пари.

На заседанието присъстваха по-малко от осемдесет сенатори, все хора без влияние. Въпреки относително безопасното място за събиране останалите бяха предпочели да си останат по домовете. Сатурнин изгледа презрително присъстващите.

— Искам пари, с които да купя жито за римския народ — заяви той. — Ако нямате достатъчно в хазната, съветвам ви да заемете отнякъде. *Защото аз ще получа парите си!*

И ги получи. Колкото и да протестираше и да се червеше пред колегите си, Цепион, градският квестор, получи нареждане да отсече специална емисия сребърни монети от запасите на сребро в храма на Опс и да закупи необходимите количества зърно, без повече да упорства.

— Ще се видим в съда — сбогува се мило с Цепион Сатурнин, след като заседанието беше разпуснато. — Ще бъде голяма чест за мен да те осъдя лично.

Но тук Сатурнин надцени силите си; съдебните заседатели, все конници, започваха да гледат с лошо око на големия оратор и още преди да е започнал процесът, повечето от тях бяха взели страната на Цепион. В последния миг се оказа, че дори Фортуна иска да се застъпи за младежа. Тъкмо наред защитната реч на адвоката му дойде спешно писмо от Смирна, в което се съобщаваше за смъртта на Квинт Сервилий Цепион Старши, който не бе намерил достатъчно утеха в планините си от злато. Осиротелият Цепион горчиво заплака пред съда, заседателите бяха трогнати от тази му постъпка и на бърза ръка го обявиха за невинен.

Идваше време за избори, но никой не се наемаше да ги проведе, защото тълпите продължаваха да прииждат всеки ден на Форума, а складовете за жито, както и преди си оставаха все тъй празни. Вторият

консул Флак настояваше изборите да изчакат Гай Марий да се възстанови и да дойде да ги проведе лично, освен ако болестта му не се окаже неизлечима. Макар и жрец на Марс, у Луций Валерий Флак нямаше и капчица войнственост, за да се залови с провеждането на избори в такава нездрава атмосфера.

Марк Антоний Оратор беше провел крайно успешна тригодишна кампания срещу пиратите по бреговете на Киликия и Памфилия. В присъщия си аристократичен стил той сложи официално край на войната с разбойниците на церемония в запазилия се като културна столица на Гърция красив и космополитен град Атина. В Гърция Антоний беше посетен от близкия си приятел Гай Мемий, който тъкмо се беше върнал в Рим след изтичането на управителския му мандат в Македония и се бе видял изправен пред Главциановия съд за злоупотреби заедно с Гай Флавий Фимбрия за зърнената афера. Фимбрия беше отнесъл по-голямото наказание, но за нещастие и Мемий беше обявен за виновен само с един глас повече. Беше избрал за място на заточение Атина, защото приятелят му Антоний беше прекарал доста време там, а пък тъкмо неговата помощ беше нужна за човек в положението на Мемий, който чакаше Сенатът да опрости присъдата му. Това, че бе успял да заплати огромната наложена му глоба, се дължеше на чиста случайност — като управител на Македония той бе плячкосал някакво село на скордиските и за своя огромна изненада беше попаднал на скривалище с не по-малко от сто таланта злато. Също както Цепион в Толоза, Мемий не виждаше причина защо и той да не присвои цялото злато за себе си. Известен дял получи и Антоний в Атина, за да може за няколко месеца да издейства помилването на Мемий, който победоносно се завърна и на стола си в Сената.

Понеже войната с пиратите вече беше завършена, Гай Мемий бе решил да мине през Атина, та да се върне в Рим заедно с победителя Марк Антоний. Благодарение на златото дружба им беше по-крепка от всякога и двамата крояха планове да се кандидатираат едновременно за консули.

Вече приближаваше краят на ноември и Антоний се беше разположил заедно с малката си армия на лагер на Марсово поле,

очаквайки да му бъде отсъден триумф. Нещо, което Сенатът, събрал се този път за по-сигурно в храма на Белона, беше щастлив да му позволи. И все пак Антоний трябвало да потърпи до десетия ден на декември, защото още не се били провели изборите за народни трибуни и тълпите от бедняци продължавали да задръстват Форума. За щастие дългоочакваните избори се очакваше да минат всеки момент и новоизбраната колегия щеше да встъпи в длъжност както обикновено. Иначе Антоний трябваше да разбере, че при настоящото състояние на духовете в Рим, не може и да става дума за триумфални шествия.

На Антоний започваше да му се струва, че шансовете му да се кандидатира за консул съвсем намаляват. Защото преди да дойде времето за триумфа му, той трябваше да чака извън *помериума*, свещената граница на града; империумът му още беше в сила и това го поставяше в абсолютно същото положение, в което би поставило някой чужд владетел — Антоний нямаше право да прекрачва в Рим. А ако не влезеше в Рим, нямаше как да представи кандидатурата си за изборите.

Успешно завършената война с пиратите обаче му беше спечелила голяма популярност сред търговците със зърно и всички останали конници, които имаха вземане-даване с Изтока, защото за пръв път от петдесет години насам източните брегове на Вътрешно море се оказваха безопасни и използвани за римските кораби. Ако Антоний успееше да запише името си в списъка на кандидатите, той почти със сигурност щеше да бъде избран за първи консул, дори ако срещу него се изправеше Гай Марий. А въпреки че беше участвал в аферата на Фимбрия, Гай Мемий също имаше своите шансове, защото всички си спомняха колко упорито се беше борил навремето срещу Югурта, а после и срещу Цепион, когато последният върна съда за злоупотреби в ръцете на сенаторите. Както Катул Цезар говореше на Скавър Принцепс Сенатус, двамата заедно представляваха отбор, който щеше да си спечели гласовете на преобладаващото мнозинство конници в първата и втората класа — за *боните* Антоний и Мемий представляваха идеалната възможност Гай Марий най-после да бъде отстранен от консулството.

Защото, разбира се, всички подозираха, че Гай Марий чака да дойде последният момент, за да се появи отново в Рим и да се кандидатира за седми последователен консулски мандат. Вярно, че

историята с мозъчния удар беше проверена, но той не се бе обездвижил, нито бе изгубил умствените си способности — за последното можеше да свидетелства всеки, направил си труда да отиде до Кума, за да се увери с очите си в какво състояние е консултът. Никой не се съмняваше, че Гай Марий ще се запише отново като кандидат.

Идеята на приближаващите избори да се представи истински екип от двама души — кандидати, много се харесваше на майсторите на политиката. Застанали рамо до рамо, Антоний и Мемий лесно можеха най-сетне да свалят Марий от мястото на пръв римски магистрат. За целта обаче Антоний трябваше да се откаже от заслужения си триумф, да се откаже от империума си и да прекрачи *помериума*, преди да е станало фатално късно за консулските му амбиции. А той беше упорит човек...

— Мога да се кандидатирам и догодина — рече на Катул Цезар и Скавър, които специално бяха дошли да го посетят на Марсово поле. — За мен триумфът е по-важен — нищо чудно, докато съм жив, да не ми се предостави друга възможност за спечелване на толкова важна война.

И колкото и да се опитваха двамата сенатори да променят решението му, не можаха да постигнат нищо.

— Добре тогава — вече бе намерил друго решение Скавър и го споделяше с приятеля си, докато се връщаха от Антониевия лагер. — Този път ние ще заобиколим установените правила. Гай Марий дори не се замисля, когато му се наложи да се съобразява с традициите, защо *ние* да продължаваме да следваме скрупулите си?

Предложението на Скавър обаче беше представено официално на Сената от Катул. Това стана на поредното полунелегално заседание на назначените отци, които трябваше да се пренесат чак в храма на Юпитер Статор при Фламиниевия цирк, за да съберат кворум.

— Настъпили са тревожни времена — говореше Катул Цезар. — Обикновено е прието всички кандидати за куриатните длъжности да се представят лично пред римския Сенат и народ на Форум, за да им се запишат имената в кандидатските списъци. За нещастие недостигът на жито и постоянните демонстрации на Форум Романум правят невъзможно провеждането на избори там. Дали не бих могъл да представя скромното си мнение, че списъците с имената на кандидатите могат тази година — само веднъж, като се имат предвид

обстоятелствата — да бъдат изкарани в септата на Марсово поле, където и да гласуват центуриатните комиции? Ние трябва да направим *нещо*, иначе ще си останем без избори и без консули! Ако преместим мястото на изборите в септата, което вече ще бъде прецедент, ще можем и да съкратим срока между представянето на кандидатурите и самите избори. Освен това така ще уважим и Марк Антоний, който има намерение да се яви на изборите за консули, но няма право да прекрачи *помериума*, без за целта да се откаже от заслужения си триумф. А пък да проведе триумфа си преди това, би било немислимо при настъпващия в града глад. Но на Марсово поле Марк Антоний ще може да се яви пред списъците лично. Ние всички се надяваме след избирането на новата колегия на народните трибуни, тълпите най-сетне да се разотидат по домовете си. Ако това стане, то Марк Антоний ще може да чества своя триумф, а изборите за куриатните длъжности да се проведат както винаги на Форума.

— Защо си толкова убеден, Квинт Лутаций, че като се изберат новите народни трибуни, тълпите ще опразнят Форума? — обади се от мястото си Сатурнин.

— Мисля, че от всички присъстващи ти най-добре би могъл да ни осветлиш по въпроса, Луций Апулей! — тросна му се Катул. — Ти ги държиш на Форума, ти им четеш речи ден след ден, ти им даваш обещания, неизпълними както за теб, така и за целия августейши Сенат! Как мислиш, че ще купим жито, като такова изобщо не съществува?

— Не си мисли, че като изтече мандатът ми, ще престана да държа речи — закани се Сатурнин.

— Не се и надявай — сръза го Катул — В мига, в който станеш отново частно лице, Луций Апулей, дори да ми е нужен за целта цял месец и сто души помощници, ще изнамеря в таблиците нужния закон или прецедент, според който да ти забраня да говориш от рострата или от която и да е друга точка на Форума!

При тези му думи Сатурнин прихна да се смее, като от вълнение чак се затресе и от очите му уж започнаха да се лоят сълзи — и все пак никой в храма дори не си помисли, че на Луций Апулей му е забавно.

— Търси, колкото си искаш, Квинт Лутаций! И да намериш, и да не намериш, какво значение? Аз просто няма да стана частно лице след задаващите се избори — ще бъда избран отново за народен

трибун! Да, Гай Марий е пример за мен, пример и за вас — щом като не можахте, да го спрете със закон, няма да ме спрете и мен! Нищо не пречи един и същи човек да бъде народен трибун, ако ще и цял живот!

— Съществуват римските обичаи и традиции — възрази му Скавър. — И те са достатъчни да спрат навреме всички умни глави, преди да са поискали трети мандат — всички без теб и Гай Гракх. А ти по-добре си вземи бележка от случилото се с Гай Гракх. Когато той слагаше край на живота си в Дъбравата на Фурина, му беше останал само един роб да му прави компания.

— Е, на мен ще ми остане по-голяма компания — възрази му Сатурнин. — Ние, хората от Пиценум, сме свикнали да държим един за друг. Не е ли така, Тит Лабиев? Гай Сауфей? Няма да им е толкова лесно да се отърват от нас!

— Не предизвиквай боговете — посъветва го Скавър. — На тях малко им трябва да се уловят за думите ти, Луций Апулей!

— Аз не се страхувам от боговете, Марк Емилий! Защото те са на моя страна — похвали се той и напусна заседанието.

— Вече се опитах да му го кажа веднъж — отбеляза Сула, докато се разминаваше със Скавър и Катул Цезар. — Яхнал е пощръклял кон и скоро ще бъде хвърлен на земята.

— Както и той самият — подшушна Катул на Скавър, след като двамата се отдалечиха достатъчно от Сула.

— Както и половината Сенат, ама чак сега го разбираме — оглеждаше се Скавър. — Това е наистина красив храм, Квинт Лутаций! Дело на Метел Македоник. Но откакто го няма Метел Нумидик, се чувствам самотен в Сената. — Но в следващия миг той вдигна рамене и се усмихна. — Хайде да догоним нашия втори консул, преди да е напуснал пределите на зайчарника си. С него е лесно — може да извърши жертвоприношение и на Марс, и на Юпитер. Ако успеем да го превърнем в истинска *суоветаврилия* и всички животни да са в бяло, няма как да не си спечелим благоволенieto на боговете предизборната церемония да се проведе на Марсово поле.

— А кой ще е лудият, дето ще плати за бялата крава, бялото прасе и бялата овца? — попита Катул и извъртя глава, за да види къде са Цепион и Метел. — Двамата ни квестори ще заквичат, сякаш тях самите ще ги колим.

— О, не виждам защо да не плати нашият бял заек Луций Валерий — усмихна се Скавър. — Нали е човек на Марс?

В последния ден на ноември в Рим пристигна вест от Гай Марий, който свикваше заседание на Сената на следващия ден в Курия Хостилия. Този път дори тълпите на Форума не можеха да уплашат назначените отци и те нетърпеливо се насочиха към Курията, за да видят на какво ли е заприличал Гай Марий. И така на декемврийските календи, още преди да се е зазорило, цялата зала на Сената беше пълна с народ, понеже никой не искаше да закъснее за представлението, а и нали трябваше уважаемите сенатори първо да се отдадат на догадки и предположения...

Гай Марий пристигна последен за заседанието. Фигурата му беше също тъй едра и величествена, както я знаеха всички, походката му беше горда и надменна, нито следа от куцукане, от обездвижване, лявата му ръка спокойно се подаваше изпод гънките на тогата. Но струваше си все пак разкарването — никой не бе очаквал лицето на консула да представлява такава впечатляваща гледка — от едната страна добрият стар Марий, от другата — някакво скръбно превъплъщение, сякаш са забравили да го погребат.

Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус не се сдържа и започна да пляска с ръце. Първоначално неочакваните му аплодисменти отекнаха някак глухо и неестествено между голите стени и плочките от теракота, но сетне един след друг назначените отци се присъединиха към възторга на своя председател и преди още Марий да е стигнал куриятния си стол, цялата зала ехтеше от овации. С усилие на волята той не се усмихна — усмивката само щеше да подчертае абсурдната асиметрия на лицето му; вече беше забелязал, че всеки път, понечеше ли да се усмихне, на човека насреща му избиваха сълзи в очите, от Юлия до Сула — на всички. Затова той предпочете да остане прав до стола си от слонова кост и като кима и се покланя на всички посоки, да изчака веселбата да утихне.

Скавър стана от мястото си и широко се усмихна.

— Гай Марий, колко е хубаво човек да те види най-сетне! През последните няколко месеца нашият Сенат се беше превърнал в

непоносимо скучно място. Като Принцепс Сенатус моя е честта да те посрещна с добре дошъл.

— Благодаря ти, Принцепс Сенатус, уважаеми назначени отци, колеги магистрати — отвърна на поздрава Марий. Гласът му звучеше ясен, всяка дума беше изречена правилно и отчетливо. Колкото и да не му искаше, по дясната половина на устата му заигра лека усмивчица. Лявата обаче остана като застинала. — Ако за вас е удоволствие да ме посрещнете у дома, за мен е десет пъти по-голямо удоволствие да се върна у дома си! Както виждате, бях болен.

Марий пое дълбоко дъх и нямаше човек в залата, който да не усети леката тъга в тази му въздишка.

— И макар болестта ми да отмина, ще си остана занапред със следите от нея. Преди да помоля Сената да се върне към обичайния ред и да се заемем с дела, които не можем да оставим незасегнати, бих искал да направя едно заявление. Аз няма да се кандидатирам отново за консул по две причини. Първата е, че онази екстрена ситуация, в която беше попаднала държавата, за да ми се удаде случай шест последователни пъти да получа консулски мандат, може категорично да се смята за отминала. Втората е, че като имам предвид влошеното си здраве, не мисля, дори да бъде избран отново, че ще мога да изпълнявам задълженията си, както трябва. Повече от ясно е, че аз лично нося отговорност за настъпилия в Рим хаос. Ако през тези месеци се бях намирал в Рим, със самото си присъствие може би щях да предотвратя появилите се неуредици. Тъкмо това е задължението на първия консул. Не искам думите ми да се изтълкуват като обвинение срещу Луций Валерий, Марк Емилий или когото и да било друг в тази зала. Именно първият консул трябва да води всички след себе си. А аз бях лишен от тази възможност. Това ми даде да разбере, че не трябва да се кандидатирам повече за консул. Нека на мое място като първи консул бъде избран човек преди всичко в добро здраве.

Никой не отговори. Никой дори не помръдна. Ако само заради отеكلото му лице цялата зала щеше да рухне от аплодисменти, сега с това си изказване и настъпилия сред слушателите му шок Гай Марий доказваше, че през последните пет години си е спечелил абсолютно превъзходство сред колегите си сенатори. Сенатът да заседава, а на куриатния стол да не седи Гай Марий? Невъзможно! Дори Скавър и Катул Цезар седяха безмълвни и се чудеха какво да мислят.

И тогава от последния ред, точно зад гърба на Скавър се дочу гласът на Малкия Прасчо:

— Д-д-добре! Значи б-б-баща ми м-м-може д-д-да се връща у д-д-дома!

— Благодаря за комплимента, млади Квинт Цецилий — погледна го Марий. — Ти току-що заяви пред всички, че само аз съм бил причината баща ти да живее в изгнание на остров Родос. Но както знаеш, нещата не стоят точно така. Ако Квинт Цецилий Метел Нумидик сега стои далеч в Рим, то е единствено заради аграрния закон. И бих искал всички присъстващи да си го припомнят, преди да е станало късно! Това, че аз няма да бъда повече консул, не означава, че законите могат и да не се спазват!

— Глупакът му с глупак! — прошепна Скавър на Катул Цезар. — Ако не се беше обадил, още догодина щяхме тихомълком да върнем Квинт Цецилий у дома. Сега никой няма да ни го позволи. Мисля, че е крайно време и младият Метел да си получи прякора.

— И какъв да бъде той? — попита Катул.

— П-П-П-Пий! — изтърси злобно Скавър. — Метел Пий, благочестивият син, който само мисли как да върне татко вкъщи! И да му п-п-п-попречи, с каквото може.

Направо не беше за вярване колко делови се оказаха в този ден сенаторите. Самото присъствие на Гай Марий на куриатния стол караше останалите назначени отци да дишат по-спокойно и да изпитват сладост от работата си. Щом Гай Марий се беше появил в Рим, тълпите на площада нямаха никакво значение.

Когато го осведомиха за промените, внесени в предизборните процедури, Марий само кимна в знак на съгласие, сетне нареди на Сатурнин възможно най-скоро да свика плебейското събрание, което да избере народните трибуни и плебейските едили. Докато не свършели с тях, никой в Рим нямало да мисли за нови консули.

След което Марий се обърна към Гай Сервилий Главция, който като градски претор седеше зад него, малко вляво.

— До мен достигна обезпокояващ слух, Гай Сервилий — рече той. — Щял си бил да се кандидатираш за консул, и то въз основа на някакви вътрешни противоречия в текста на *лекс Вилия*. Бих искал да се откажеш от намеренията си. *Лекс Вилия* изрично казва, че човек не

може да се кандидатира за консул, докато не изтекат поне две години от края на преторския му мандат.

— Вижте само кой го казва! — зяпна го смаян Главция. Марий беше единственият човек в целия Сенат, от когото той не бе очаквал подобно възражение. — Как можеш, Гай Марий, толкова нагло да ме обвиняваш в опит за нарушаване на *лекс Вилия*, когато ти самият вече пет години подред се правиш сякаш законът изобщо не съществува? Ако *лекс Вилия* наистина е в сила, то там *недвусмислено* е казано, че един и същи човек не може да бъде избран повторно за консул в рамките на десет години!

— Аз самият, Гай Сервилий, съм се явил на изборите за консули един-единствен път по *свое* желание — обясни му Марий със спокоен тон. — В останалите случаи консулският мандат ми е бил връчен от римския Сенат и народ единствено заради германската опасност, при това три пъти *ин абсенция*! Когато държавата е изправена пред подобна външна опасност, естествено, че всякакви традиции, дори закони, трябва да отстъпят на заден план. Но тъй като опасността повече не съществува, то и ние трябва да прекратим с извънредните мерки.

— Ха-ха-ха! — изсмя се от мястото си Метел, напълно в духа на предишното си изказване.

— Мирът вече е дошъл, назначени отци — обърна се към сенаторите Марий, сякаш нищо не беше чул. — На нас ни остава само да се върнем към мирното си ежедневие и да си вършим работата, така както сме го правили преди войната. Гай Сервилий, законът забранява ти да се кандидатираш за консул тази, следващата и по-следващата година. И като лично отговорен за провеждането на изборите, аз няма да позволя ти да се явиш на тези избори. Нека това ти послужи като предупреждение. Надявам се да не приемеш думите ми лично. Става дума единствено за законите, а ти сам притежаваш талант на законодател, затова Рим и за в бъдеще ще има нужда от услугите ти. Но човек не може да създава закони, без сам да ги спазва.

— Казвах ти! — чу се гласът на Сатурнин.

— Той не може да ме спре, нито ще ме спре някой друг — отвърна му Главция така, че целият Сенат да го чуе.

— Ще те спре — поклати глава Сатурнин.

— Колкото до теб, Луций Апулей — обърна се към пейката на народните трибуни Марий, — за теб пък чувам, че си щял да се

кандидатираш за трети път за народен трибун. Това не противоречи на никой закон, затова и не мога да те спря. Но мога все пак да отбележа нещо. Недей се опитва да влагаш ново значение на думата „демагог“. Това, което ти продължаваш вече няколко месеца да правиш пред очите на всички ни, противоречи на политическата съвест, която би трябвало да има един римски сенатор. Ние, римляните, разполагаме с достатъчно закони, да не говорим, че притежаваме талант да създадем нови, ако подобни са нужни за по-нататъшното управление на държавата или за защитата на римските интереси. Затова, мисля, няма абсолютно никакъв смисъл да се използва за политически цели неосведомеността на нисшите класи. Бедните са невинни люде, които не бива да бъдат корумпирани за целите на тоя или оня. Наш дълг е да се грижим за тях, не да ги използваме за собствените си цели.

— Свърши ли? — попита Сатурнин.

— Свърших, Луций Апулей — каза Марий и по интонацията му човек можеше да си направи различни заключения.

„Това беше. Всичко си дойде на мястото“ — мислеше си Марий, докато вървеше към дома си. Специално си беше изработил нова походка, която да прикрива частичната парализа на левия му крак. Сега му се струваха и странни, и мъчителни няколкото месеца, прекарани в Кума, когато трябваше да се крие от хората и почти да не приема посетители. Нямаше гостенин, който да не го гледа с ужас, съжаление или пък, напротив, с едва прикрито задоволство. Най-непоносими се оказваха близките и приятелите му, като Публий Рутилий например, които го обичаха твърде много, за да не скърбят за нещастията му. Милата Юлия се беше превърнала в същински тиранин и беше забранила абсолютно на всички, дори на Публий Рутилий, да говорят пред мъжа ѝ за политика или за дела. Така Марий не беше чул нищо за зърнената криза, нито за ухаждането на масите от Сатурнин. Животът му се ограничаваше в това да спазва диета, да прави упражнения и да чете класически автори. Вместо една хубава пържола с малко хлебец Марий трябваше да се тъпче с печена диня, защото Юлия била чула отнякъде, че това пречиствало бъбреците и пикочния мехур; вместо да ходи всеки ден в Курия Хостилия, го караха да се разхожда от Бая до Мизенум и обратно; вместо да чете сенатските

бюлетини и кореспонденцията си с провинцията, по цял следобед трябваше да поглъща Изократ, Херодот и Тукидид, докато най-накрая не ги обяви и тримата за лъжци, защото героите им не били никакви хора на действието, ами книжни плъхове като самите автори.

И все пак лечението даваше известни резултати. Макар и бавно Марий започна да се пооправя. И все пак никога повече нямаше да бъде онзи здрав като бик Марий отпреди удара, никога повече нямаше да помръдне левия край на устата си, никога повече нямаше да скрие, че е уморен. В самото му тяло се беше наместил невидим враг, който издаваше всяка негова тайна пред чуждите погледи. Едва когато се примири с всички тези промени у себе си, Марий реши, че може и трябва да се върне в Рим. Юлия, която се учудваше колко търпелив може да бъде мъжът ѝ, дори не се опита да го спре. Публий Рутилий беше спешно повикан и двамата с Марий тръгнаха заедно за Рим да се опитат да оправят, каквото могат.

Сатурнин нямаше да се спре насред пътя, разбира се, но си струваше да го предупреди. Колкото до Главция, него просто нямаше да позволи да изберат за консул, така че той не представляваше проблем. Сега поне изборите щяха да започнат — в деня преди декемврийските нони щеше да се гласува за народни трибуни, а на самите нони — за квестори, в същия ден, в който по традиция те трябваше да встъпят в длъжност. Това беше по-притеснителната част от изборите, защото и за трибуните, и за квесторите можеше да се гласува само на Форума, а тъкмо там всеки ден се събираше тълпата да псува на воля, да замерва с мръсотии сенатори и конници, да размахва юмруци и да слуша богоговейно речите на Сатурнин.

Гай Марий поне никой не го наруга, не го замери. Докато се връщаше у дома след това запомнящо се заседание на Сената, Марий можеше на всяка крачка да усети любовта на народа. Като се изключат сенаторите и може би богатите конници, в цял Рим нямаше да се намери човек, който да гледа накриво Гай Марий. Подобно на братята Гракхи и той се беше превърнал във всеобщия герой. Сега тълпата гледаше унищоженото му лице и плачеше от скръб; други пък го виждаха за пръв път в живота си и мислеха, че той винаги е изглеждал така, което още повече го издигаше в очите им. Никой обаче не посегна да го докосне, всички се отдръпваха крачка-две назад, за да го пропуснат през редиците си, а Марий вървеше между тези непознати

хем горд, че е техният герой, хем с чувството, че все пак и той си е останал един от тях, че сърцето и душата му им принадлежат. А Сатурнин го наблюдаваше от рострата и се чудеше.

— Тълпата е истински феномен, нали? — питаше Сула Марий същата вечер на масата в компанията на Публий Рутилий Руф и Юлия.

— Знак за времето, в което живеем — рече Рутилий.

— Знак, че сме им изневерили — навъси се Марий. — Рим се нуждае от почивка. От времето на Гай Гракх непрекъснато изникват нови тревоги — Югурта, германите, скордиските, недоволството на италийците, робските въстания, пиратите, недостигът на зърно... списъкът е твърде дълъг. Трябва ни малко спокойствие, за да се погрижим за самия Рим, стига сме мислили за себе си. За щастие тази почивка ще дойде скоро. Само да се подобри снабдяването с жито.

— Имам да ви предам нещо от Аврелия — сети се внезапно Сула.

Марий, Юлия и Рутилий Руф, и тримата го погледнаха с любопитство.

— Ти да не би често да я посещаваш? — обади се веднага вуйчото пазач.

— Не говори такива работи, Публий Рутилий, няма нужда! Да, виждам я от време на време. Двамата с нея сме си като градски, затова и я навещавам. Вече от няколко години тя живее в Субура, а това винаги е бил моят свят — призна си без никакво стеснение той. — Още не съм забравил приятелите си там, а Аврелия ми е на път, не знам дали ме разбирате.

— А пък аз пак забравих да я поканя на вечеря! — затюхка се Юлия. — С адрес като нейния човек започва да не се сеца за нея.

— Свикнала е — успокои я Сула. — Нека бъдем искрени, на нея ѝ харесва животът, който води. Само дето доста е откъсната от събитията на Форума, така че се налага аз да я просвещавам. Ти, Публий Рутилий, като истински вуйчо все гледаш как да я държиш настрана от проблемите. Но Аврелия е изключително интелигентна жена и не ѝ е приятно да е неосведомена.

— И какво имаш да ни предадеш от нея? — попита Марий и отпи от чашата си с вода.

— Всъщност съобщението е от нейното приятелче Луций Декумий, онова странно човече, което отговаря за кръчмата на

кръстопътя при тях. Това, което ни казва той, е горе-долу следното:
„Ако си мислите, че сте видели какво значи тълпи на Форума, много се
лъжете. В деня на трибунските избори морето ще се превърне в океан.“

Луций Декумий се оказа прав. При изгрев-слънце Гай Марий и Луций Корнелий Сула се изкачиха на билото на Аркс и блажено се облакътиха на ниската стена, която пазеше непредпазливите от неочаквано прекатурване в пропастта през Лаутумийските скали. От това място спокойно можеше да се наблюдава целият Форум Романум. Докъдето им виждаха очите, Рим наистина се беше превърнал в океан от хора, които бяха изпълнили цялото пространство от Кливус Капитолинус до Велия, при това при доста сгъстени редици. Тълпата този път бе спокойна и мълчалива, погледите бяха заплашителни, атмосферата — тягостна.

— И защо? — попита Марий.

— Според Луций Декумий дошли са тук, за да се усети присъствието им. В Кладенеца на комициите ще се гласува за народни трибуни, народът е чул, че Сатурнин е един от кандидатите, а всички мислят, че той е единствената надежда за празните им стомаси. Гладът тепърва започва, Гай Марий, а на никого не му се мре от глад — обясни спокойно Сула.

— Но те не могат да повлияят на изборните резултати — нито в плебейското събрание, нито в центуриатните комиции! Та нали почти всички принадлежат към някоя от четирите градски триби?

— Така е. От бедняците никой няма да гласува, а пък останалите тридесет и една селски триби ще бъдат както винаги представени от живеещите в Рим, сиреч от богатите. Днес не е ден, в който човек би напуснал спокойното си имение в провинцията, за да се навре в устата на вълка. Изборите ще са в ръцете на шепа хора, не повече. Бедняците добре го знаят. Не са дошли да гласуват, а просто да напомнят на гласуващите за себе си.

— Сигурно и това е идея на Сатурнин? — отбеляза Марий.

— Не. Неговите хора са онези нещастници, които ти сам видя на календите. Оттогава не са се разотишли. Аз вече съм ги кръстил за себе си „пишльовците и дришльовците“. Истинска паплач. Безделници от колегиите на кръстопътищата, бивши гладиатори, луди глави, лековерни търговци, които трудно свързват двата края при сегашното безпаричие, освободенци, на които им е писнало да тичат подир бившите си господари, да не говорим за тарикатите, които са решили, че евентуална изборна победа на Сатурнин може да им снесе по някой и друг денарий в кошничката.

— Според мен те са нещо много повече — не се съгласи Марий.
— Те просто не могат да се отметнат от единствения засега римски управник, който е застанал на рострата, за да им говори на тях, изобщо единствения, който ги е взел насериозно. — Той пренесе тежестта на тялото си върху парализирания си ляв крак. — Но това множество не принадлежи на Луций Апулей Сатурнин. Не принадлежи на никого. Боговете са ни свидетели, че дори на бойното поле при Верцела кимврите бяха по-малко! А сега аз дори нямам армия. Всичко, което ми остава, е консулската ми тога. Струва си да се замисли човек.

— Прав си — нямаше какво да каже Сула.

— Макар че, кой знае... Може би пурпурният ръб на тогата ми струва повече от цяла армия. Знаеш ли, Луций Корнелий, изведнъж Рим ми се показва в съвсем различна светлина. Днес беднотията е дошла на Форум, за да ни се покаже. Но нима всеки ден същите тези хора не живеят в същия този Рим, нима съдбата им не ги е обрекла да прекарат целия си живот по римските улици? Само един час ще им е нужен, когато поискат, да се съберат отново и да залезят пак площадите. А през цялото време ние си въобразяваме, че държим властта в ръцете си.

— Ние наистина ги управляваме, Гай Марий. Ако ги оставяме да се оправят сами, доникъде няма да стигнат. Те отдавна са оставили на нас да се грижим за тях. Но навремето Гай Гракх не забрави да им даде хляб, а едилите никога не са пропускали да им организират зрелища. Сега идва Сатурнин, който също им обещава евтин хляб, при това през една гладна зима. Той не може да изпълни обещанието си, а народът вече започва да подозира, че и занапред няма да успее. Всъщност те са дошли не толкова да се покажат на нас, колкото на него.

Марий беше намерил нужната метафора, с която да опише ситуацията:

— Те представляват един огромен, но все пак добронамерен бик. Когато насреща му се зададе човек с кофа в ръка, бикът ще го приближи, за да провери какво му носят в кофата. Друго не го интересува. Но ако кошницата се окаже празна, бикът няма да ти се нахвърли от ярост. Той просто ще заключи, че храната я носиш някъде другаде по себе си, ще започне да те претърсва и без дори да си даде сметка, ще те смачка под копитата си.

— И Сатурнин е точно човекът с празната кофа — кимна Сула.

— Именно. — Марий се отдалечи от стената. — Хайде, Луций Корнелий, време е да хванем бика за рогата.

— И да се надяваме все пак — усмихна се той, — че не са му увидели слама около тях.

Никой в огромното множество не се опита да попречи на сенаторите и политически ориентирани римски граждани, които открай време гласуваха в трибите, да стигнат до Кладенеца на комициите и да се отдадат на работата си. Докато Марий се запътваше към рострата, Сула, заедно със събратята си патриции се изкачи на площадката пред Курията, откъдето да наблюдава събитията. Действителните гласоподаватели в плебейското събрание бяха като малък остров в океана от неми наблюдатели, наводнили Форумата, при това на потънал остров, от който се показва само високата скала на рострата. Разбира се, сенаторите бяха предположили, че и този път ще си имат неприятности със Сатурниновата паплач, затова всеки беше скрил под тогата си я нож, я жилава пръчка. Най-войнствени се бяха оказали Цепион и приятелчетата му млади консерватори, но и поддръжниците на Сатурнин се бяха изгубили сред тълпата. На Форумата беше дошъл да протестира цял беден Рим и ножовете и пръчките се оказаха по-скоро грешка.

Един по един пред изборните списъци и пред мълчаливия Марий се представиха двадесетте кандидати за народни трибуни. Пръв в редицата беше досегашният председател на колегията Луций Апулей Сатурнин. При появата му океанът от наблюдатели изпадна в еуфория и от радостните възгласи мнозина навярно останаха със спукани тъпанчета. Както забеляза Марий, доколкото му беше възможно да наблюдава лицето на Сатурнин, подобно посрещане изненадваше самия трибун. Лесно можеха да се прочетат мислите, които минаваха през главата му: казваше си какво може да постигне човек с толкова много последователи! Ако триста хиляди бедняци стояха твърдо зад гърба му, кой ли би се опрял на един народен трибун?

Останалите деветнадесет претенденти, които се представиха пред Марий, бяха посрещнати с мълчаливо безразличие. Сред тях личаха имената на Публий Фурий, Квинт Помпей Руф от Пиеценум, Секст Тиций, за когото се знаеше, че дедите му са били самнители, както и червенокосият, сивоок, с типично аристократичен вид Марк Порций

Катон Салониан, внук на тускуланския селянин Катон Цензор и правнук на келт роб.

Последен в списъка беше не друг, а Луций Еквиций, самообявилият се за извънбрачен син на Тиберий Гракх, когото навремето в ролята си на римски цензор Метел Нумидик се бе опитал да изключи от състава на *Ордо Еквестер*. Тълпата отново полудя от радост, над площада заехтяха на вълни стотици хиляди човешки гласове. Пред очите на римския народ стоеше не друг, а отрокът на любимия Тиберий Гракх. Марий си каза, че метафората за добронамерения бик се е оказала много точна, защото неусетно тълпата се раздвижи и предните редици наобиколиха отдалеч Луций Еквиций, качил се на спасителната ростра и забравил сякаш за притегателните си способности. Лека-полека останалите най-отзад гласоподаватели започнаха да усещат натиска на множеството върху гърбовете си. Виждаше се, че те са готови всеки момент да побегнат в паника напред, макар че нямаше къде, само и само да се измъкнат от невидимото притегателно ядро, в което бяха попаднали.

На рострата всички стояха като парализирани, докато най-накрая парализираният Гай Марий излезе крачка пред останалите и вдигна ръце в недвусмислен жест: „СПРЕТЕ!“ И явно, че тълпата се подчини, защото напрежението отпред отслабна, а неусетно как похвалните възгласи се пренесоха по адрес на самия Гай Марий, Първия сред римляните, Третия основател на Рим, Победителя на германите.

— Бързо, глупако! — сопна се Марий на Сатурнин, който беше като изпаднал в транс наред невъобразимата врява. — Кажи, че си чул гръм, кажи каквото и да е и разпусни събранието! Ако не измъкнем навреме гласоподавателите от кладенеца, тълпата ще ги смаже! — Сатурнин не направи нищо, затова Марий заповяда да затръбят фанфарите и във внезапно настъпилата тишина отново протегна ръце нагоре. — Гласуването ще се проведе утре! Хайде, народе римски, върви си у дома! Всички да се разотиват!

И тълпите се разотидоха.

За щастие повечето от сенаторите бяха потърсили убежище вътре в самата Курия, накъдето се запъти и Марий, щом около рострата се поопразни и можеше да се върви. Сатурнин беше слязъл преди него от трибуната и без никакъв страх се беше изгубил в множеството, раздавайки усмивки и подавайки ръка на стотици други, сякаш беше

някой от онези пизидийски мистици, вярващи в силата на хванатите ръце. Ами Главция, градският претор? Беше използвал това, че рострата се обезлюди и доволно наблюдаваше отгоре действията на приятеля си Сатурнин.

Когато Марий влезе в Сената, го посрещнаха бледи лица и тревожни погледи.

— Май че здравата сме я загазили? — обади се Скавър Принцепс Сенатус, който трудно щеше да склони глава пред някого, но и не можеше да скрие тревогата в гласа си.

Марий обходи с поглед сенаторите, струпали се и от двете страни на залата и с твърд глас нареди:

— Вървете си у дома, ако обичате! Тълпата няма да ви направи нищо, но все пак най-добре е да излезете по Аргилетум. Дори и да живеете на Палатина, ще трябва да заобиколите. По-добре малко разходка, отколкото допълнителни неприятности. Хайде, вървете.

Той самият застана на входа и с потупване по рамото даваше знак на онези от сенаторите, с които искаше да се посъветва — това бяха само Сула, Скавър, цензорът Метел Капрарий, върховният понтифекс Ахенобарб, Крас Оратор и братовчед му Сцевола, които бяха куриатните едили. Интересно, че Сула заговорничеше нещо с Цепион Младши и Малкия Прасчо. Доста подозрително си бърбеха и се тупаха по гърба, преди младежите да напуснат Курията. „Ще трябва да разбере какво готвят — рече си Марий, — но това по-нататък. Когато имам повече време. Ако изобщо е възможно да имам време в тази бъркотия.“

— Е, днес видяхме нещо, каквото не сме и сънували — обърна се той към останалите. — Да те хване страх, а?

— Не мисля, че бяха дошли с лоши намерения — каза Сула.

— Нито аз — съгласи се Марий. — И все пак тълпата е като огромен бик, който сам не съзнава силата си. — Той се сети нещо и даде знак на главния писар. — Ще намериш ли човек да изтича до Форума? Трябва ми председателят на колегията на ликторите.

— Как предлагаш да постъпим? — питаше Скавър. — Да отложим плебейските избори?

— Не, колкото по-бързо свършим с тях, толкова по-добре — поклати енергично глава Марий. — Засега бикът е спокоен, но кой знае дали гладът няма да го направи раздразнителен? Няма нужда да чакаме

някой да увие слама около рогата му, за да ни предупреди, че добичето мушка. Ако останем със скръстени ръце, рогата на звяра могат да се насочат единствено към нас. Пратих да повикат главния ликтор, защото мисля, че е най-добре утре да построим нещо като стена — само подобие. През нощта държавните роби ще стъкмят нещо като малка барикада около Кладенеца на комициите, както и между Кладенеца и Сената — както винаги се е правело, когато на Форума са се провеждали гладиаторски игри, за да не се смесят сражаващите се със зрителите. Всички ще сметнат, че и в случая имаме това предвид, никой няма да го изтълкува като страх от наша страна. След това ще наредя всички ликтори в града от вътрешната страна на барикадата — без тоги, с пурпурни туники, без оръжие, освен обикновените пръчки. Каквото и да става, нашият бик не бива да се досеща, че е по-голям и по-силен от нас — защото и бикове могат да мислят, нали? А утре на всяка цена ще проведем изборите за народни трибуни — ако ще да се явят само тридесет и пет души, пак ще гласуват. Кое то означава, че сега, докато се прибирате, ще посетите тоя-оня по пътя си и нека утре да сме сигурни, че всяка триба ще бъде представена от поне един човек. Гласоподавателите може и да са малко, но гласуване ще има. Разбрано?

— Разбрано — кимна Скавър.

— А защо го няма Квинт Лутаций? — попита Сула Скавър.

— Ами сигурно е болен — рече Скавър. — Трябва да му има нещо, защото никога не е бил страхливец.

Марий се обърна към цензора Метел Капрарий.

— За теб, Гай Цецилий, остава най-тежката работа утре. Когато Еквиций се представи за кандидат, аз ще те попитам лично дали ще му позволиш да участва в изборите. Ти какво ще ми отговориш?

Капрарий му отвърна без всякакво колебание:

— Ще кажа не, Гай Марий. Не може човек, който се е родил роб, да бъде народен трибун. Та това е немислимо.

— Точно така, благодаря ви на всички за вниманието — даде знак Марий на сенаторите да си тръгват. — Вървете, а нека утре всичките ви приятелчета, страх не страх, да се явят на Форума. Луций Корнелий, ти остани още малко. Ще те сложа начело на ликторите, така че по-добре да изчакаме заедно председателя на колегията.

На другата сутрин още призори народът отново беше залял Форум. Този път обаче Кладенецът на комициите беше обграден от всички страни от колове и въжета — същата символична преграда, която римляните бяха свикнали да виждат около арената на гладиаторските борби. От вътрешната страна на въжетата, през няколко крачки стояха ликтори, облечени в пурпурни туники и с дълги, дебели тояги в ръце. В това никой не видя нищо лошо или нередно. А когато Гай Марий се качи на рострата и на висок глас обясни, че е взел подобни мерки, за да не би някой от тълпата да бъде премазан, всички го поздравиха със същите овации, както и предния ден. Това, което тълпата нямаше как да види, беше групичката, която Сула беше настанил на скрито в Курия Хостилия часове преди да се зазори: петдесет младежи, все синове на римляни от първата класа, облечени в бойни доспехи и шлемове, с щитове в едната ръка, с мечове и дълги ножове на пояса. Този път Цепион Младши беше нещо като заместник-началник, защото Сула лично се беше заел с командването на малкия отряд.

— Всеки ще прави, каквото му казвам — беше наредил той още в самото начало. — Ако някой излезе оттук, без да е получил заповед лично от мен, ще го убия на място.

На рострата всички бяха готови. В самия Кладенец се бяха събрали изненадващо много гласоподаватели, сред които се виждаха поне половината членове на Сената, докато сенаторите — патриции бяха заели позиция на стълбите пред Курията. Сред тях този път се намираще и Катул Цезар, който отдалеч личеше, че е болен, затова специално му бяха донесли стол. На мястото си беше и цензорът Капрарий, нищо че като плебей трябваше да е сред гласуващите — на него също му се искаше да бъде забелязан от множеството.

Когато Сатурнин повторно обяви кандидатурата си, човешкият океан зад него изпадна повторно в неописуема истерия. Явно, че ръкостисканията от предния ден бяха успели да му предадат от силата на безбройните му поддръжници сред народа. Също както предния ден останалите кандидати бяха подминати с пълно мълчание. Докато не дойде ред на последния — Луций Еквиций.

Марий се извъртя към стълбите пред Сената и надигна вежда в ням въпрос към Метел Капрарий. Той му кимна енергично с глава.

Двамата не можеха и да искат да се разберат по друг начин при целия шум, който вдигаха почитателите на Луций Еквиций на площада.

Тръбачите отново надуха фанфарите и Марий направи крачка напред. Сред зрителите се възцари тишина.

— Този човек, Луций Еквиций, не може да бъде избран за народен трибун! — извика той с пълно гърло, за да го чуят и по-назад в тълпата. — Има известни неясноти относно положението му на римски гражданин. Първо трябва те да бъдат премахнати и чак тогава Луций Еквиций ще може да се кандидатира, за каквито и да е обществени постове пред римския Сенат и народ!

Сатурнин едва не блъсна Марий в желанието си да излезе пред него и застана на самия ръб на рострата.

— Отричам съществуването, на каквито и да е нередности!

— А пък аз заявявам от името на цензора, че нередности има! — възрази му невъзмутимо Марий.

Сатурнин отново прибягна до помощта на тълпата:

— Луций Еквиций е също толкова римлянин, колкото и ние, всички останали! Погледнете го само! Същинско копие на Тиберий Гракх!

Но Луций Еквиций, като че ли сам започваше да се колебае. За разлика от зрителите на Форума той стоеше на място, откъдето добре се виждаше какво става в Кладенеца на комициите. Ето, че един след друг сенатори и синове на сенатори изваждаха изпод тогите си сопи и ножове и недвусмислено се приближаваха до него, сякаш искат да го придърпат към себе си.

Луций Еквиций, смелият ветеран с десетгодишна служба в легионите — поне според собствените му твърдения — отстъпи няколко крачки назад. Погледът му се спря на Марий и той отчаяно се вкопчи в свободната му дясна ръка.

— Помогни ми! — промълви Луций Еквиций и повече не знаеше какво да прави.

— Бих ти помогнал с върха на ботуша си, размирнико глупав — излая насреща му Марий. — Но понеже тъй и тъй днес трябва да свършим с изборите, ще ти позволя да се явиш и ти за кандидат. Все пак, ако случайно ти се случи нещо на рострата, не ме дръж мен виновен. Единственото, което мога да ти предложа, е да те скрия на

сигурно в Лаутумийската тъмница, където да изчакаш духовете да се успокоят и тълпата да се разотиде.

На рострата стояха два пъти по дванадесет ликтори, половината, от които носеха на раменете си *фасции*, защото представляваха личната охрана на консула Гай Марий. Той нареди и на двадесет и четиримата да наобиколят плътно Луций Еквиций и да го отведат възможно най-бързо в Лаутумиите. Когато групата се насочи към подножието на Аркс, само при вида на снопчетата пръчки и червените въженца, които ги връзваха, тълпата мигом се разделяше на две и оставяше шепата пазачи да отведат затворника си извън площада.

„Направо не е за вярване — мислеше си Марий, докато гледаше как тълпата прави път на ликторите. — Ако се съди по овациите, с които ги посрещнаха преди малко, този човек е направо обожествяван от народа. А какво правя аз в момента, ако не да пращам в затвора всенародния любимец? И все пак никой не реагира, никой не се противи. Всеки път, когато покрай него минат ликторите с *фасциите* на рамо, следвани от нечия тога в пурпурен ръб, римлянинът се дърпа встрани, сякаш да освободи път за Негово Величество самия Рим. Дори и заради Луций Еквиций никой не би посмял да накърни престижа на пръчките и консулската тога. Ето това е Рим. Защото в крайна сметка кой е Луций Еквиций? Сърцераздирателно подобие на покойния Тиберий Семпроний Гракх, когото народът обичаше повече от всеки друг. Нима някой поздравява Луций Еквиций! Не, всички поздравяват спомена за Тиберий Гракх.“

Докато гледаше как гърбовете на ликторите се губят сред океана от римляни бедняци, Гай Марий усещаше как го обладава някакво непознато до този момент чувство на гордост, и то гордост в духа на старите времена, гордост заради традициите, които се бяха запазили в продължение на точно шестстотин петдесет и четири години история, традиции, толкова здрави и непоклатими, че само в тях се беше разбила всепомитащата вълна на германските нашественици. А в крайна сметка, какво представляваше силата на Рим — снопче дървени пръчки. „А ето аз — продължаваше да разсъждава Гай Марий — не се страхувам от нищо и от никого, защото нося тази тога с пурпурен ръб. Тя самата струва повече от всички царски корони по света, взети заедно. Може и да нямам армия, може в границите на града дори ликторите ми да ходят обезоръжени, но само да видят символите на

моята власт, и всички ми правят място. Не на мен — на няколкото пръчки и на едно голямо и безформено парче плат, което нося върху себе си. Че то дори пурпур почти няма върху него — във всеки случай много по-малко, отколкото върху гърба на някоя жалка *салтатрикс тонза*. Да, да бъдеш римски консул, значи много повече от това да се коронясаш, ако ще за цар на целия свят.“

Скоро обаче се върнаха ликторите от Лаутумийския затвор, а малко зад тях се показва и Луций Еквиций, когото тълпата просто беше подбрала от тъмницата и без особени церемонии връщаше обратно на рострата. Значението на тази постъпка беше повече от ясно за човек като Марий: „Аз съм гладен, вместо да криеш храната от погледа ми, най-добре ми напълни кофата.“ Кофата, която сега се претворяваше в това треперещо от страх човече, Еквиций, на което му се искаше само да се махне възможно най-скоро от Форум Романум.

Междувременно Сатурнин бързаше да си спечели нужните за преизбирането му гласове. Явно започваше да се тревожи, че в последния момент някаква неочаквана промяна може да го лиши от желаното трибунство. В главата му се въртяха всякакви налудничави мисли за бъдещето, за силата и величието на тълпата, за начина, по който тя изразяваше възхищението си от него самия. Когато множеството поздравяваше Луций Еквиций, то всъщност поздравяваше покойния Тиберий Гракх. Когато поздравяваха този изкуфял глупак Гай Марий, правеха от признателност към победителя на варварите. Но нито Еквиций, нито дори Марий можеха да се похвалят с такъв успех пред народа, на какъвто се радваше *той*. При това тук не ставаше повече дума за боклуците, изпълзели от канавките на Субура, за да слушат предизвикателните му речи! Не, този път Форумът беше изпълнен все с почтени хора, които можеха и да са гладни, но нямаше да нарушат току-така принципите си на римски граждани.

Един след друг кандидатите се качваха на рострата, а трибите гласуваха, докато писарите усилено стържеха по таблиците си, а Марий и Сатурнин внимаваха някъде да не стане грешка. Всичко вървеше като по вода, докато най-накрая не стана време да се реши въпросът с Луций Еквиций. Марий и Сатурнин се спогледаха. Най-накрая Марий се обърна отново към стълбите пред Сената и извика:

— Какво искаш да кажа този път, Гай Цецилий Метел Капрарий Цензор? Настояваш ли отново да откажа на този човек правото да участва в изборите? Или оттегляш възраженията си?

Капрарий погледна безпомощно Скавър, който пък погледна посивелия от болестта си Катул Цезар, който пък се извърна към Ахенобарб Понтифекс Максимус, който гордо отказа да потърси съвета на когото и да било. Настъпи мълчание; тълпата наблюдаваше безмълвно, без да разбира за какво става въпрос.

— Да се яви! — извика от мястото си Метел Капрарий.

— Да се яви — обърна се на свой ред Марий към Сатурнин.

И когато резултатите бяха прегледани, Луций Апулей беше на първо място сред претендентите и получаваше право на трети мандат като народен трибун. Сред избраните бяха Катон Салониан, Квинт Помпей Руф, Публий Фурий и Секст Тиций; на второ място в класирането обаче, само с три или четири гласа зад Сатурнин, идваше Луций Еквиций, някога роб, сега народен трибун.

— Тази година колегията на трибуните ще бъде послушна като роб — изсумтя презрително Катул Цезар. — Не само Катон Салониан, ами и истински освободенец!

— Републиката е мъртва — съгласи се Ахенобарб Понтифекс Максимус, без да прикрива ненавистта си към Метел Капрарий.

— Е, какво толкова? — изблея Козльо. — Ти на мое място как щеше да постъпиш?

По стълбите на Сената се заизкачваха други сенатори, а въоръжените доброволци на Сула, които вече се бяха освободили от бойното си снаряжение, решиха, че могат да се покажат от Курията. Стълбите пред Сената се смятаха за най-безопасното място наоколо, нищо че по всичко личеше сега, след като героите бяха избрани, тълпата да се разотива мирно и тихо.

Цепион Младши се изплю по посока на Форума.

— За днес довиждане на сганта! — изкриви той лице в кисела гримаса. — Погледнете ги само: крадци, убийци, готови да изнасят своите дъщери!

— Това не е сган, Квинт Сервилий — срязва го веднага Марий. — Това са римляни като нас, само че бедни и гладни. Никой не е крадец или убиец, но затова пък на всички им е дотегнало да ядат ряпа и овесена каша. Ти само се надявай нашият приятел Луций Еквиций да

не им забърка още повече умовете. Дори на тези проклети избори народът се държа достойно, но като гледам как се качват цените на овеса и репите, нищо чудно следващия път да си имаме повече неприятности.

— О, виж, за *това* няма нужда да се тревожиш! — прекъсна го радостно Гай Мемий, който се радваше, че най-после народните трибуни са били избрани и кандидатурата им на двамата с Марк Антоний Оратор изглеждаше обещаваща. — Нещата се променят още в близките дни. Марк Антоний ми разправяше как нашите агенти в Римска Азия вече били закупили големи количества пшеница от някаква страна на север от Евксинския понт. Всеки момент се очаква първата флотилия от кораби да акостира в Путеоли.

Всички го зяпнаха с отворена уста.

— Е — направи своята ужасна гримаса Марий, забравил, че вече му е забранено да се усмихва иронично, — ние всички вече сме се убедили в способностите ти да виждаш отдалеч как върви въпросът със зърното, Гай Мемий, но все пак ми е чудно откъде ти ще разполагаш с информация, която се е оказала недостъпна за мен, първия консул, или дори за Марк Емилий, Принцепс Сенатус и *куратор аноне* вече четвърта година!

Около двадесет чифта очи се впериха в лицето на Гай Мемий и той тежко преглътна.

— Това не е никаква тайна, Гай Марий. Въпроса го обсъждахме с Марк Антоний още в Атина, когато той се връщаше от последното си пътуване до Пергам. Тогава се видяхме с някои от нашите прекупвачи на зърно и те ни съобщиха радостната вест.

— И защо толкова време Марк Антоний не си е направил труда да ми съобщи на мен, отговарящия за снабдяването със зърно? — попита го с леден глас Скавър.

— Ами предполагам, че и той като мен... просто е решил, че вече знаете. Търговците трябва да са писали до Сената, така че защо не сте получили още писмата им, нямам представа.

— Така ще да е, просто писмата не са пристигнали — намигна Марий на Скавър. — Приеми искрените ми благодарности, Гай Мемий, за тези щастливи новини, които ми донесе.

— Да, благодарим ти всички — кимна и Скавър, на когото настроението скоро се оправи.

— Само да се надяваме някоя буря да не вземе да прати и корабите, и зърното на дъното на морето — заключи Марий и като реши, че тълпата се е разпръснала достатъчно, пое по пътя си към дома, където го очакваха по-интересни разговори. — Утре ще се срещнем пак за квесторските избори. А вдругиден всички заедно ще отидем на Марсово поле да видим кой ще се кандидатира за консул и кой — за претор. Приятен ден на всички.

— Ти си кретен, Гай Мемий — даде глас на всеобщото мнение Катул Цезар от стола си.

Гай Мемий реши, че не си струва да води спорове с представители на висшата аристокрация, затова последва Гай Марий и се насочи към Марсово поле, за да посети Марк Антоний в специално наетата му вила и да му разкаже за събитията от деня. Докато вървеше по римските улици, в главата му минаваха всевъзможни мисли, но най-вече тази, как Марк Антоний можеше да си спечели още по-голяма популярност сред избирателите. Мемий щеше да прати агентите си сред центуриите, които щяха да се съберат два дни по-късно на Марсово поле, за да чуят имената на кандидатите за куриатните длъжности, и те щяха да разпространят навсякъде новината за идващите към ПUTEОЛИ флотилии с жито. И, разбира се, лаврите щяха да отнесат самият той и Марк Антоний. Първата и втората класа може би нямаше да са особено доволни заради предписаните от закона занижени цени на зърното, но като се имаше предвид тристахилядната тълпа, видяна тези дни на Форума, и конниците щяха да благославят всекиго, напълнил стомасите на римската беднотия, преди да е станало твърде късно.

Призори в деня за представяне на кандидатурите в септата, Гай Мемий излезе от дома си на Палатина и с бодра крачка се насочи към Марсово поле, придружен от шумна компания приятели и клиенти, всички убедени, че Антоний ще победи на изборите. Без да обръщат внимание на режещия декемврийски студ, Мемий и компания си подмятаха шегички и весело се смееха, докато прекосяваха Форума. Като че ли едва когато попаднаха в сянката на портата Фонтиналис, усетиха, че денят е по-скоро мразовит, но пък от другата страна на

Аркас ги чакаха облените в слънце ливади, а и нещо повече — изборната победа на Гай Мемий.

Към септата вървяха и много други любопитни римляни — къде на групички, къде по двойки, съвсем рядко сами. Всеки гражданин, който членуваше в достатъчно влиятелна центурия, обичаше да гласува на изборите, обкръжен от компания — това повдигаше допълнително неговата *дигнитас*.

Там, където пътят стигаше самото подножие на Квиринала и се съединяваше с Вия Лата, Гай Мемий и приятелите му се изравниха с голяма група от около петдесет души, начело на която вървеше не друг, а Гай Сервилий Главция.

Мемий се закова на мястото си, сякаш подобна среща го изненадваше неприятно.

— Къде си мислиш, че си тръгнал така облечен? — попита той и впери поглед в Главциановата *тога кандидата*. Дрехата беше специално държана с дни на слънце, а после допълнително беше избелена с грижливо разтъркван по цялата повърхност натрошен тебешир. Подобна дреха можеше да се носи само ако се представяш за кандидат за обществена длъжност.

— Ами просто съм кандидат за консул — отговори му Главция.

— Много добре знаеш, че не си — напомни му Мемий.

— Напротив, съм!

— Гай Марий каза, че *не можеш* да се кандидатираш.

— Гай Марий казал, че не мога да се кандидатирам — имитира го подигравателно Главция, сетне демонстративно обърна гръб на Мемий и на висок глас, играейки ролята на незадоволен педераст, рече на придружителите си: — Гай Марий *казал*, че не мога! *Бре!* Бих казал, че е малко *грубо*, дето истинските мъже не могат, а разни хубави педалчета могат!

Размяната на реплики беше привлякла доста зяпачи, което беше естествено за подобна предизборна обстановка, когато най-голямото развлечение за страничните наблюдатели бе да гледат как се хапят един друг съперниците кандидати. В това, че сега Мемий и Главция се препираха далеч от пределите на септата, никой не виждаше нищо нередно, напротив — имаше повече място за зяпачите, които не преставаха да идват откъм Вия Лата.

Именно защото усещаше погледите на всички върху себе си, Гай Мемий не можеше да остане безразличен към последната забележка. Цял живот на него му се бяха подигравали не за друго, а защото беше красив — за всеки клюкар това, че един мъж е красив, можеше да означава само едно — щом е хубав, значи не можеш да му имаш доверие, значи предпочита момченца, значи е порочен и така нататък. Сега Главция бе сметнал за уместно да прибегне до такъв плосък намек пред очите на толкова много хора, при това все избиратели. О, поне този ден противниците на Гай Мемий трябваше да се въздържат от подобни забележки, които тъй и тъй му бяха дошли до гуша!

Съвсем разбираемо тогава, че на Гай Мемий му причерня пред очите. Преди някой от приятелите му да е предусетил какво му минава през ума, той притича няколко крачки напред, сложи ръка върху лявото рамо на Главция и с един замах свали снежнобялата му тога на земята. После, щом Главция се обърна да види кой го напада така изневиделица, Мемий замахна с юмрук и с поразителна точност уцели лявото му ухо. Ударът беше добре премерен и Главция се свлече на земята. Мемий се хвърли отгоре му и скоро и на двамата сенатори чистите тоги се овъргаляха в зимната кал. Оказа се обаче, че хората на Главция предвидливо са скрили под дрехите си сопи и тояги. Веднага наизвадиха оръжията си и започнаха да ги въртят над главите на Мемиевите приятели, които останаха като втрещени. Изненадали от подобна атака обаче, те скоро се разбягаха като пилци, надавайки викове за помощ и изоставяйки Мемий сам срещу тълпа озверели нападатели.

Както е типично за всички неутрални зрители, и сега никой не си мръдна пръста да се намеси, предпочитайки отдалеч да гледа какво има да става. И все пак до последния момент на зяпачите не им мина през ума, че рутинната свада между двама съперници сенатори може да се превърне в нещо повече. Пръчките в ръцете на Главциановите хора бяха изненада, но пък и отдавна се знаеше, че повечето кандидати плащат за въоръжена охрана.

Двама мъжаги нагребиха Мемий за ръцете и го вдигнаха от земята. Докато сенаторът яростно се бореше да се изкопчи от прегръдката им, Главция също стана на крака и с яростен жест изрита унищожената си тога настрана. Без да каже нито дума, той грабна тоягата от ръцете на най-близкия си телохранител и изгледа дълго

гърчещия се в ръцете на мъчителите си Мемий. Тоягата се вдигна нагоре към небето, все едно преторът имаше намерение да сече дърва, и в следващия миг се стовари с все сила върху хубавата глава на Гай Мемий. Дори когато Мемий се влече на земята, а Главция се наведе, за да може по-добре да удари втори, трети, четвърти път, никой не сметна за нужно да го спре. Удар след удар и красивото лице на Мемий се изгуби под потоците от кръв и мозък, които зашуртяха през натрошения му череп. Едва когато от противника му не беше останало кажи-речи нищо, Главция спря да налага безжизнения му труп.

По лицето на убиеца се изписа изражение на недоумение и дълбок потрес. Той захвърли окървавената тояга на земята и се обърна към приятеля си Гай Клавдий, посивял като пепел при вида на убития Мемий.

— Ще ме приютиш ли, докато намеря начин да се измъкна? — попита го.

Клавдий само кимна, без да е способен да пророни нито дума.

Едва сега някои от зрителите надигнаха глас, други се приближиха заплашително до групата около Главция. Много от свидетелите вече тичаха с все сили към септата, което напомни на Главция, че трябва на свой ред да хукне към Квиринала, последван от другарите си.

Сатурнин крачеше напред-назад из септата с изопнати докрай нерви заради незаконната кандидатура на Главция, когато до ушите му стигна грозната вест. По гневните искрици, които започнаха да святкат в очите на всички наоколо, му стана ясно, че няма да е изключено, ако най-добрият приятел на Главция също бъде принуден да отговаря за престъплението му. Младите сенатори и техните другари, сенаторските синчета, заплашително се размърдваха, към тях се присъединяваха един след друг и синовете на най-влиятелните конници в града, а отдалеч си личеше, че в центъра на всичко стои енигматичният Сула.

— Да се махаме — подкани го неспокойно Гай Сауфей, който предния ден беше избран за градски квестор.

— Прав си, да се махаме, докато е време — съгласи се Сатурнин, който нямаше как да не се притесни от гневните погледи край себе си.

Придружен от Гай Сауфей и пицентийския си довереник Тит Лабиен, Сатурнин бързо напусна септата. И без да му кажеха къде се е скрил Главция, той можеше да се сети — в дома на Гай Клавдий на Квиринала. Когато стигнаха до къщата обаче, тримата се натъкнаха на залостени врати. Трябваше да викат от улицата в продължение на няколко минути, преди Гай Клавдий да благоволи да отвори и да допусне тримата приятели.

— Къде е той? — попита Сатурнин.

— В кабинета — отговори Гай Клавдий. Личеше си, че е плакал.

— Тит Лабиен — обърна се към пицентиеца Сатурнин, — ако обичаш, иди намери Луций Еквиций. Все ще имаме нужда от услугите му, тълпата го харесва.

— Какво си замислил? — попита подозрително Лабиен.

— Ще ти кажа, като ми доведеш Луций Еквиций.

Главций седеше пребледнял й посърнал зад писалището на Гай Клавдий. Когато Сатурнин влезе, той вдигна глава, но не каза нищо.

— Защо, Гай Сервилий? *Защо?*

Главция потръпна от ужас.

— Не беше преднамерено. Просто... изгубих контрол над действията си.

— И изгуби всичките си шансове да управляваш Рим.

— Изгубих контрол — повтори той.

Предната вечер в същата тази къща Гай Клавдий беше вдигнал тържество в негова чест по случай представянето на кандидатурата на Главция за консул. Гай Клавдий беше подлизурко, който трудно би постигнал нещо на политическата сцена, затова още повече се възхищаваше на смелостта на Главция, който в гонене на амбициите си не се страхуваше дори да престъпи закона. Клавдий си бе рекъл, че най-подходящият начин да даде воля на възхищението си, ще бъде, ако похарчи голям дял от парите си за ознаменуване на бъдещия успех на Главция с пишно пиршество. Петдесетте мъже, които придружаваха Главция до септата, бяха все сред поканените на знаменателната вечеря, на която не присъстваше нито една жена. В резултат забавленията на мъжката компания бяха прераснали в същинска комедия, която можеше да се запомни най-вече с многото изпито вино и последвалите болки в жлъчката на този или онзи. На сутринта никой не можеше да каже, че се чувства добре, и все пак всички трябваше да

изпратят Главция до септата. Единодушно беше решено, че тоягите могат и да свършат работа. Махмурлия както всички останали, Главция поне можеше да си позволи гореща баня като утеха след очистителното, което беше взел. После просто му увиха избелената тога и със зачервени очи и кънтяща глава той бе поел по пътя към славата.

Срещата със смеещия се Мемий с неговото красиво лице и спретнат вид беше нещо, което изопнатите нерви на чувстващия се и без това гузен Главция не можеха да понесат — особено като гледаше доволната усмивка на чувстващия се сигурен победител Гай Мемий. Затова когато той бе тръгнал да се прави на учуден, Главция реши да го постави на мястото му, а после, когато съперникът му нагло свали тогата от гърба му, просто излезе от кожата си. Но било, каквото било, миналото не можеше да се върне назад. Главата на Гай Мемий беше разбита, също както и плановите на убиеца му.

Мълчаливото присъствие на Сатурнин допълнително измъчваше приятеля му. Главция започваше да осъзнава истинските измерения на деянието си, даваше си сметка до какви последствия щеше да доведе то. Не само че беше сринал своята кариера, но навярно беше провалил завинаги и най-добрия си приятел. А това вече не можеше да се понесе.

— Че кажи нещо де, Луций Апулей! — възкликна най-накрая Главция.

Сатурнин тръсна глава и излезе от вцепенението, което го беше обзело.

— Мисля, че ни остава един-единствен изход — рече той спокойно. — Трябва да спечелим тълпата на наша страна, да я използваме и да принудим Сената да ни даде всичко, което искаме: достъп до желаните държавни постове, признаване на смекчаващи вината обстоятелства в твоя случай, гаранции, че никой от нас няма да бъде съден. Вече пратих Тит Лабиен да повика Луций Еквиций, защото с него ще ни е по-лесно да повлияем на масите. — Въздъхна тежко. — Щом се върне Лабиен, веднага тръгваме към Форума. Няма време за губене.

— Аз трябва ли да дойда с теб? — попита Главция.

— Не, ще стоите тук с приятелите и ще чакате. Нека Гай Клавдий въоръжи робите си. И няма да пускате никого в къщата, освен

ако не ви извикам аз, Лабиен или Сауфей. — Сатурнин стана от стола си. — До вечерта Рим трябва да е в мои ръце. Иначе... и с мен е свършено.

— Най-добре ме остави, докато е време! — предложи изведнъж Главция. — Луций Апулей, няма нужда да стигаш дотам! Защо просто и ти не вдигнеш вой срещу мен, не осъдиш грозното деяние и не поискаш пръв главата ми! Това е единственият начин. Рим не е готов за нова форма на управление! Вярно, че народът е гладен. Вярно, че му е омръзнало от сегашните управници, но никой не е стигал дотам, че да чупи глави и да реже гърла. Могат да скандират името ти, докато им прегракнат гърлата, но никой няма да тръгне да убива заради теб.

— Тук бъркаш — възрази му Сатурнин, който имаше усещането, че върви върху вълна — земята под него ставаше мека и лека. — Гай Сервилий, хората, които се събираха тези дни на Форум, са няколко пъти повече от цяла една римска армия! Не видя ли как им треперят крачетата на нашите майстори на политиката? Не видя ли как Метел Капрарий се предаде пред Луций Еквиций? При това дори не се стигна до кръвопролитие! Навремето на Форум се ля кръв само заради желанието на няколко стотици римляни. Сега не става дума за стотици, а за стотици хиляди! Никой няма да посмее да се опълчи на подобно море от хора, на нас дори не ни трябва да се въоръжаваме, камо ли да хващаме враговете си за гърлата. Силата на нашите поддръжници е в техния брой! А аз мога да ги поведем след себе си, Гай Сервилий! Всичко, което ми е нужно, е способността ми да говоря пред тълпата! Ще докажа, че правото е на моята страна, ще накарам Луций Еквиций да й махне веднъж-дваж и ще я имам зад себе си. Кой ще посмее да спре човека, боравещ с най-огромната обсадна машина в света — народа? Сламените кукли от Сената ли?

— Гай Марий — рече Главция.

— Не, дори Гай Марий не би се осмелил! Но пък и той е с нас!

— Не е — напомни му Главция.

— Той самият може и да си мисли, че не е, Гай Сервилий, самият факт, че тълпата го обича не по-малко от мен или Луций Еквиций, ще накара майсторите на политиката и изобщо всички в Сената да гледат на него като на един от нас! Аз самият нямам нищо против да си поделя властта с Гай Марий за кратко. Той вече остарява, получил е

първия си мозъчен удар. Какво по-естествено от това вторият да го довърши? — подметна Сатурнин.

Главция започваше да вижда нещата в по-розова светлина. Изправи се на стола си и изгледа Сатурнин едновременно с надежда и съмнение.

— Мислиш ли, че ще успеем, Луций Апулей? Мислиш ли, че можем да успеем?

Сатурнин протегна ръце към тавана. Лицето му чак трепереше от възбуда, дива радост и решителност.

— Ще успеем, Гай Сервилий. Само остави всичко на мен.

И така, Луций Апулей Сатурнин напусна дома на Гай Клавдий и придружен от Лабиен, Сауфей, Луций Еквиций и още десетина привърженици, се запъти от Квиринала към Форума и рострата. За по-кратко реши да мине през Аркс, изпитвайки приятното чувство, че ще слезе на арената от високо като полубог, който слиза от небесата, изпълнен с видения за божествената красота. Още от Гемониевите стълби се показва Форумът в цялата си шир — царството на оратора, където той, Сатурнин щеше да властва и занаят. Но изведнъж се закова на мястото си. Тълпата! *Къде беше тълпата?* Предния ден бяха минали и изборите за квестори и множеството се беше разотишло по домовете си, този път окончателно. За деня не се предвиждаше нищо интересно на Форума, защо тълпата ще си прави труд да се показва? Пък и никой сенатор нямаше да се подвизава в центъра на Рим, когато събитията се развиваха на зелените ливади на септата.

И все пак Форумът не се беше обезлюдил напълно. Имаше поне две-три хиляди лумпени поддръжници на Сатурнин, които и сега крачеха насам-натам из площада, размахваха юмруци, викаха на тоя, дето духа, и очакваха той да им напълни стомасите. На Сатурнин чак му се доплака от болка и разочарование; в следващия миг обаче възвърна предишната си решителност и погледна с други очи разядените от времето и мизерията човешки подобия, които сега пъплеха по площада. И те щяха да свършат работа. Трябваше да свършат работа. Сатурнин щеше да ги използва като ръжен, който да накара и другите да наскочат — с тяхна помощ щеше да върне и останалите на Форума; защото те самите бяха част от народа, докато той никога нямаше да бъде.

Сатурнин си каза със съжаление, че няма да го посрещнат с фанфари, докато слиза по Гемониевите стълби и се запътва към рострата. Вместо тръбачи десетината му придружители трябваше да извикат на безделниците по площада да се съберат под трибуната, защото Луций Апулей имал да им каже нещо.

— Квирити! — обърна се Сатурнин към присъстващите и протегна ръце, за да сложи край на скандиранията. — Квирити, всеки момент римският Сенат ще подпише смъртните ни присъди! На мен, Луций Апулей Сатурнин, на Луций Еквиций и на Гай Сервилий Главция. Обвинени сме в убийството на един от любимците на нобилитета, една женствена кукличка, която предложи кандидатурата си за предстоящите избори единствено водена от мисълта да държи и занапред римския народ гладен!

Публиката, насъбрала се за броени минути пред рострата, стоеше безмълвна и неподвижна — всички слушаха. Окуражен от вниманието, с което посрещаха думите му, Сатурнин продължи, обзет от още по-голям плам и енергия.

— Защо мислите, че продължават да ви държат без жито, когато аз дори прокарах закон, осигуряващ прехраната ви? Защото от първата и втората класа в нашия велик град предпочитат да купуват за малко, но да продават за повече! Защото първата и втората класа в нашия град не искат гладните ви гърла да се обръщат към тях! Те винаги са гледали на вас като на нежелани натрапници, като на някаква прищявка на предците си, от която Рим повече не се нуждае! „Вие сте само някакви си пролетарии — казват богатите, — най-нисшата прослойка на обществото. Сега, когато спечелихте вместо нас войните срещу нашите врагове и след като ние прибрахме плячката на сигурно в хазната, повече не сте ни нужни!“ „Защо да харчим плячката, за да пълним стомасите на хора, които не струват нищо?“ — пита римският Сенат и отказва да ми отпусне нужните средства, с които да купя жито за вашите нищо неструващи стомаси! Защото иначе би било твърде добре дошло за римския Сенат, за хората от първата и втората класа неколкостотин хиляди римляни, които нищо не струват, да изпукат от глад! Представете си само! Колко пари ще бъдат спестени за в бъдеще, колко от вашите смрадливи, претъпкани с хора инсули ще се опразнят и как на тяхно място ще се появят зелени паркове и градини, в които богатите римляни да дишат на воля! На мястото на Субура, където вие

цял живот прекарвате в борба за хляб, богатите ще си уредят увеселителни паркове, за да харчат парите, които отказаха да дадат на вас! Те изобщо не се интересуват от вас. За тях вие сте напаст, от която колкото по-скоро се отърват, толкова по-добре. И какъв по-удобен начин да ви изтрият от лицето на земята, от това изкуствено да създадат глад?

Разбира се, че щеше да ги спечели на своя страна! Като разярени кучета слушателите на Сатурнин започваха да ръмжат заплашително по адрес на богатите и пълнеха душата на оратора с чувство на недосегаемост.

— Единствен аз, Луций Апулей Сатурнин, със зъби и нокти се борех за туй да напълня изгладнелите ви стомаси и тъкмо затова сега искат да ме осъдят за убийство, което не съм извършил! — Това дойде добре: в крайна сметка Сатурнин наистина не беше убивал никого, затова сега говореше голата истина, а това внасяше допълнителна убедителност на словата му! — С мен ще загинат и приятелите ми, които са и ваши приятели! Луций Еквиций, който не само е син на баща си Тиберий Гракх, но и ратува за същите идеи като него! И Гай Сервилий Главция, който ми помогна да изкова своите закони по такъв начин, че дори умниците от Сената да не могат да не се съобразяват с тях! — Сатурнин спря за малко и вдигна ръце в знак на безпомощност. — А когато ние умрем, квирити, кой ще остане да се грижи за вас? Кой ще продължи да се бори заради вас? Кой ще тормози привилегированите дотогава, докато най-сетне благоволят да ви нахранят? *Никой!*

Ръмженето сред тълпата се беше превърнало в истински вълчи вой, в погледите се стрелкаха искрици, които означаваха едно-единствено — насилие, тук и сега. Сатурнин можеше да прави, каквото си иска, с тези увълчени хора пред себе си.

— Квирити, всичко зависи от вас! Нима ще останете безучастни, докато ние, невинните, които ви обичахме, бъдем отвеждани до Тарпейската скала? Няма ли да се върнете по домовете си, за да извадите оръжията от скриновете, няма ли да призовете и съседите си да се притекат на помощ на своите закрилници?

Тълпата мигом се раздвижи, но изпадналият в истерия Сатурнин ги спря с нови крясъци.

— Върнете се тук при мен, върнете се хиляди! Поверете душите си на мен и слушайте какво ще искам от вас! Преди да е паднала нощта, Рим ще ви принадлежи, защото ще принадлежи на мен самия. Нека видим тогава кой сит, кой гладен! Ще разбием хазната и ще си купим жито, колкото пожелаем! А сега вървете, нека целият град дойде при мен, нека се срещнем в самото сърце на Рим. Ще им покажем на онези от Сената и първите класи кой е истинският управник на нашия град и на нашата империя!

Също както щом някой удари по маса с наредени върху нея топки, те се затъркалят напосоки, отрепките, които бяха изслушали речта на Сатурнин, се пръскаха на всички страни, размахвайки юмруци и крещейки неясни лозунги. Сатурнин си отдъхна доволен и се обърна към шепата си привърженици, застанали зад него на рострата.

— Беше великолепен! — не можеше да сдържи вълнението си Сауфей.

— Ще спечелим, Луций Апулей, ще спечелим! — възкликна в същия дух и Тит Лабиен.

Наобиколен от приятелите си, които окуражително го тупаха по гърба, Сатурнин се пъчеше като цар и мечтаеше за опияняващите мигове на властта, които го чакаха.

И в този момент Луций Еквиций изведнъж избухна в сълзи.

— Какво точно се опитваш да *направиш*? — едва промълви той, докато си бършеше лицето с края на тогата.

— Какво съм се опитвал да направя ли? А ти как мислиш, глупако? Да взема властта естествено!

— *С тия?*

— Кой ще посмее да им излезе насреща? Пък и няма да са само те. Само почакай, Луций Еквиций! Ще видиш, че никой няма да успее да ни се опре.

— Но на Марсово поле стои на лагер цяла армия! Два легиона! — напомни му Луций Еквиций и продължи нещастно да подсмърча.

— Никога досега римска армия не е влизала в града, освен за да триумфира. И никой римлянин, заповядал на войските си да нахлуят в Рим, не би оцелял жив след това — изрече презрително Сатурнин. Колкото и да приличаше на Тиберий Гракх, Луций Еквиций щеше да се разкара веднага щом Сатурнин стъпеше здраво на власт.

— Гай Марий би го направил — хълцаше Еквиций.

— Гай Марий, глупако, е на наша страна! — изсмя се подигравателно Сатурнин.

— На мен това не ми харесва, Луций Апулей!

— Не ти и трябва. Ако още си с мен, просто си затваряй устата. Ако ли пък си против мен, аз ще ти я затворя! — закани се Сатурнин и показа с жест какво смята да направи с гърлото на Еквиций.

Един от първите, които се притекоха при виковете за помощ на Мемиевите приятели, беше Гай Марий. Той дотича до мястото на трагичния инцидент, броени мигове след като Главция и бабаитите му се бяха втурнали да се спасяват на Квиринала, но около останките на Гай Мемий се бяха скупчили вече стотина гласоподаватели от центуриите, всички облечени в празничните си тоги. При вида на първия консул всички се отдръпнаха встрани, за да му направят път, а след него и на Сула, който подаваше глава зад рамото на Марий. На поляната стоеше трупът на убития и някаква кървава пихтия от мозък, месо, косми, парчета кожа и кости, която трябваше да представляват главата му. До трупа стоеше захвърлена тоягата, с която беше извършено злодеянието.

— Кой го направи? — попита Сула.

Десетина гърла му отговориха едновременно:

— Гай Сервилий Главция.

Сула изсумтя невярващо.

— Със собствените си ръце?

Всички кимнаха.

— Някой знае ли къде е отишъл?

Този път отговорите се оказаха различни, но най-накрая Сула научи, че Главция и бандата му се били насочили към портата Санквалис, значи отивали на Квиринала. Понеже сред тях бил и Гай Клавдий, логично било да се предположи, че убиецът е смятал да се скрие в дома му на Алта Семита.

През време на целия този разговор Марий не беше мръднал от мястото си, не беше продумал дори — само гледаше безмълвно пребития до смърт Гай Мемий. Чак когато Сула го побутна лекичко по ръката, той се стресна и с ръба на тогата си изтри сълзите от очите си. Не искаше да рови за носната си кърпа, защото така щеше да си проличи обездвижването на лявата му ръка.

— На бойното поле подобна гледка е съвсем естествена, но на Марсово поле, под самите стени на Рим, това е кощунство! — извика той и изгледа всички присъстващи.

Към мястото на произшествието се приближиха и други сенатори, сред тях и Марк Емилий Скавър. Той хвърли бърз поглед към обляното в сълзи лице на Марий, после сведе поглед към земята и чак дъхът му секна.

— Мемий! *Гай Мемий!* — не вярваше на видяното Скавър.

— Да, Гай Мемий — рече Сула. — Убит според всички свидетели лично от Главция.

Марий отново заплака, този път дори не си направи труда да го скрие от околните. През сълзи той се обърна към Скавър:

— Принцепс Сенатус, свиквам веднага Сената на заседание в храма на Белона. Имаш ли нещо против?

— Не — кимна Скавър.

Едва сега се доближиха някои от ликторите, които уж трябваше да следват плътно първия консул навсякъде, но бяха оставили парализирания му крак да ги изпревари с неколкостотин метра.

— Луций Корнелий, вземи ликторите ми със себе си, намери тръбачите, отложи представянето на кандидатите, прати *фламин Марциалис* в храма на Венера Либина, за да вземе свещените брадви за *фасциите* и да ги донесе при нас в храма на Белона, и най-накрая свикай Сената — нареди Марий. — Ние с Марк Емилий ще отидем първи.

— Тази година — говореше Скавър — беше пълна с ужасни събития. Дори войната ни с германите не може да се сравнява с тазгодишните злощастия. Откакто Гай Гракх се самоуби, подобно нещо не сме виждали.

Марий вече беше преглътнал сълзите си и със сериозен глас отбеляза:

— Значи сме закъснели.

— Нека поне се надяваме, че убийството на Мемий ще бъде последната проява на насилие.

Но надеждите на Скавър се оказаха напразни, нищо че в началото положението не изглеждаше толкова отчайващо. Сенатът се събра в храма на Белона спокойно да обсъди убийството на Мемий; дори сред самите сенатори имаше достатъчно свидетели на злодеянието, за да е нужно някой да доказва вината на Главция.

— И все пак — настояваше Марий, Гай Сервилий трябва да бъде извикан на съд. Никой римски гражданин не може да бъде осъден без процес, освен ако не е обявил война на Рим, а днес не става дума за подобен случай.

— Страхувам се, че тъкмо напротив, Гай Марий — дотърча запъхтян Сула.

Всички погледи се насочиха към него, но никой нищо не каза.

— Луций Апулей и група поддръжници, сред които квесторът Гай Сауфей, са взели властта над Форум Романум — започна да описва събитията Сула. — Показали са Луций Еквиций на тълпата и Луций Апулей е заявил, че смята да замени властта на Сената, на първата и втората класа с ново народно управление, начело на което да застане той самият. Още не са го признали за цар на Рим, но от Форума дотук, навсякъде чувах подобни предложения, което означава, че е само въпрос на време.

— Може ли да говоря, Гай Марий? — попита Скавър.

— Думата е твоя, Принцепс Сенатус.

— Градът ни преживява критични мигове — рече Скавър с тих, но ясен глас. — Също както беше изпаднал в криза по времето на Гай Гракх. Тогава, когато Марк Фулвий и Гай Гракх прибегнаха до насилието като към единствено средство за постигане на отчаяните им намерения, в Сената се беше стигнало до спор — беше ли ситуацията такава, че Рим да се нуждае от диктатор? Кризата беше остра, вярно е, но затова пък и трябваше да се реши за броени часове, най-много дни. Останалото вече е история. Сенатът отказа да назначи диктатор. Вместо това той гласува декрет, който може да се смята за върховен израз на властта му — тъй наречения *Сенатус Консултум де република дефенденда*. По силата на този указ Сенатът упълномощава своите консули и други куриатни магистрати да защитават суверенитета на държавата, като използват всички средства, които им се сторят необходими за целта. Всички те се смятат за стоящи над закона и трибунското вето.

Скавър се спря и изгледа всички присъстващи, сякаш искаше да ги убеди, че това, което говори, е въпрос с крайно сериозни последици.

— Предлагам, назначени отци, ѝ ние сега да се справим с настъпилата криза посредством един *Сенатус Консултум де република дефенденда*.

— Ще преминем към дивизия — каза Марий. — Нека всички, които са за предложението на Принцепс Сенатус, да минат откъм лявата ми страна; всички, които са против — откъм дясната.

И всички минаха от лявата.

Нито един сенатор не понечи да седне вдясно; втория път, когато гласуваше своя *Сенатус Консултум де република дефенденда*, Сенатът беше напълно единодушен, за разлика от преди години.

— Гай Марий — продължи Скавър, — от името на всички членове на този Сенат аз съм упълномощен да връча на теб като първи консул задължението да защитаваш суверенитета на нашата държава с такива средства, каквито сметнеш за подходящи. Нещо повече, пак от името на Сената добавям, че в действията си не трябва да се съобразяваш с трибунско вето и че за в бъдеще не подлежиш на никаква съдебна отговорност за действията си като защитник на републиката. Стига всички те да действат по твое нареждане, същото се отнася и до втория консул, Луций Валерий Флак, както и до всички претори. Ти, Гай Марий, обаче се ползваш с правото си да назначаваш свои помощници и в случай на нужда, заместници сред останалите членове на Сената. Ако те не се отклоняват от твоите заповеди, всички те ще бъдат също така недосегаеми за римските закони. — Скавър изведнъж си помисли каква ли би била реакцията на Метел Нумидик, ако видеше с очите си как Гай Марий практически бива обявен за диктатор не от друг, а от самия Скавър Принцепс Сенатус. Той стрелна Марий с ироничния си поглед, но предвид тържествеността на ситуацията се въздържа да се усмихне. Вместо това пое дълбоко въздух и извика: — Да живее Рим!

— О, богове! — каза си Публий Рутилий Руф.

Но Марий нямаше желание да стои в Сената и да слуша духовитостите на колегите си сенатори, които според него щяха да си умуват дори когато целият град потъне в пламъци. С твърд, но все пак спокоен тон той назначи Луций Корнелий Сула за свой заместник и заповяда подземията на храма на Белона да бъде разпечатано и оръжието, което се криеше в него, да бъде раздадено на всички, които не разполагат с лично оръжие и доспехи. Онези пък, които можеха да се въоръжат и сами, бяха изпратени спешно по домовете си, преди улиците да са се изпълнили с народ и движението да е станало невъзможно.

Сула се зае с организирането на своите младите приятели, които започна да разпраща във всички посоки на града. Сред младежите, очаквали вече от месеци случай да се проявят, особено въодушевени бяха Цепион Младши и Прасчо Метел. Ако допреди малко сенаторите

още не искаха да повярват, че един от колегите им е убил друг, сега вече всички бяха обзети от негодувание, гняв и желание за кървава саморазправа.

Самият факт, че някакъв си римски сенатор се опитваше да вземе властта с помощта на градската паплач и да се обяви за цар, беше кощунство, към което никой не можеше да остане безразличен. Един миг и всички политически различия бяха забравени, всякакви фракции се разпаднаха; крайно консервативните сенатори заставаха рамо до рамо с върлите марианци единствено в името на това хищникът от Форума да бъде унищожен.

Дори наред с приготовленията на малката му армия, към която още не се бяха присъединили изпратените да се въоръжат по домовете си, Сула не я забрави — не става дума за Далматика, а за Аврелия. Четирима ликтори бяха пратени възможно най-скоро да й занесат съобщението от вече бившия ѝ сват, че трябва да се залости, както и да предупредят Луций Декумий никой от братството му да не се показва на Форума. Като знаеше що за човек е Луций Декумий, Сула можеше да е спокоен, че в ден на безредици, какъвто се очертаваше днешният, пазачите на кръстопътя нямаше да си губят времето на Форума да викат и да бият невинни минувачи, ами щяха да се отдадат на по-приятни и доходоносни занимания. Все пак струваше си да бъдат предупредени. Колкото до Аврелия, към нея Сула се чувстваше лично задължен.

Два часа по-късно всички бяха готови. Около храма на Белона стоеше голям двор, който открай време се знаеше като Вражата територия. Точно на средата на стълбите към входа на храма се издигаше квадратен каменен стълб, висок около четири стъпки. Когато Рим обявяваше честна и справедлива война на чужда държава — а коя война не беше чужда и справедлива, — се извикваше специален жрец, който да застане на стълбите и да метне копие точно над центъра на стълба, изпрацайки го във Вражата територия. Никой не можеше да каже кога за пръв път е бил изпълнен този ритуал, но и той беше част от римските традиции, затова продължаваха да го спазват. Този ден обаче нямаше чужди държави, на които Рим да обявява война, имаше само един сенатски декрет, на който всички трябваше да се подчинят; затова и никакъв жрец не хвърли копие, ами Вражата територия се

изпълни с чистокръвни римляни от първата и втората имуществени класи.

Гай Марий застана на самия ръб на площадката пред храма на Белона и се обърна към малката си армия:

— Помнете, че ние сме римляни и ни предстои да влезем в границите на Рим. Ще трябва да преминем свещения *помериум*. Ето защо не искам да прибъгваме до легионите на Марк Антоний. Ние сами можем да се справим със ситуацията, никакви професионални войници не са ни нужни. Аз самият съм крайно против всяко излишно насилие и ви предупреждавам най-тържествено — особено по-младите сред вас, — че не трябва да пострада нито един невъоръжен човек. Под щитовете си дръжте тояги, с мечовете удряйте само откъм тъпата им страна. Там, където е възможно, ще отнемете дървото от ръката на човека срещу вас, ще приберете меча си и ще започнете да го биете с неговата пръчка. В центъра на Рим няма да се търкалят трупове! Това би обърнало завинаги късмета на републиката срещу нея, а това означава, че самата република няма да я бъде още дълго. Нашата цел днес е да предотвратим насилието, не да го пораждаме сами.

— Вие днес сте мои подчинени — продължаваше да говори Марий с най-сериозен тон, — но малцина сред вас са имали случай да служат под моето командване. Затова слушайте какво ви казвам, втори път няма да повтарям. Всеки, който не се подчини на моя заповед или на заповед на моите легати, ще бъде убит на място. Сега не е времето да се защитават интересите на една или друга фракция. Днес всички сме еднакво римляни и нищо повече от римляни. Знаем, че много от вас ненавиждат пролетариите и изобщо всички бедни римляни. Но слушайте какво ви казвам: и пролетариите са римляни като нас, и техният живот е също толкова свещен и защитен от закона, колкото е моят, колкото е вашият. *Няма да устройваме кървави бани!* Ако видя някого от вас да подтиква към излишно насилие, аз лично ще вдигна меча си срещу него — а както чухте и както сами гласувахте, според условията в сенатския декрет, в случай че убия някой от вас, никой от наследниците ви няма да има право да иска възмездие от мен! Ще чакате заповеди само от двама души — от мен и от Луций Корнелий Сула. Декретът не упълномощава никой друг куриатен магистрат без моето съгласие за това. Никой да не напада, преди да е получил

изрична заповед от мен или от Луций Корнелий. Ще пипаме възможно най-внимателно. Разбрано ли е?

Катул Цезар вдигна подигравателно ръка до челото си.

— Ще слушаме и ще изпълняваме нарежданията ти, Гай Марий. Вече съм имал случай да служа при теб и знам, че никога не говориш току-така.

— Добре! — зарадва се на жертвоготовността му Гай Марий, без да обръща внимание на сарказма. След което се обърна и към втория консул: — Луций Валерий, вземи петдесет души със себе си и иди на Квиринала. Ако Гай Сервилий Главция още се намира в дома на Гай Клавдий, арестувай го. Ако откаже да напусне къщата, ти и хората ти ще останете около нея, без да се опитвате да прониквате насила вътре. И ме дръжте информиран.

Беше ранният следобед, когато Гай Марий изведе малката си армия от Вражата територия и нахлу в града през порта Карменталис. Въоръжените сенатори минаха през Велабрума и излязоха на Форума откъм тясната уличка, разделяща храма на Кастор от Базилика Семпрония; тълпата, която се беше събрала в долния край на Форума, се оказа хваната натясно, преди още да е разбрала какво става. Въоръжени, с каквото бяха намерили — тояги, цепеници, ножове, брадви, кирки и вили за сено, — войниците на Сатурнин се бяха оказали не повече от четири хиляди души. Макар срещу тях да вървяха само хиляда сенатори и приятели на сенатори, строили се в няколко редици, още щом се показаха зад Базилика Семпрония, Сатурниновите поддръжници нямаха никакъв шанс. Само един поглед върху въоръжените до зъби противници беше достатъчен около половината от смелчаците, излезли на Форума да бранят честта на народния трибун, да се разбягат като пилци по посока на Аргилетум или пък към спасителния източен край на Форума, откъдето винаги можеха да се скрият на Есквилина и необезпокоявани да се приберат в никому непознатите си домове.

— Луций Апулей, предай се, докато е време! — изрева Марий, който заедно със Сула вървеше начело на дружината си.

Горе на рострата стояха Сауфей, Лабиен, Еквиций и някои друга, по-неизвестни приятелчета на Сатурнин. Самият той гледаше

напредващите сенатори и устата му все повече увисваше надолу. В последния момент обаче се окопити и като отпусна глава назад, прихна да се смее. Смехът трябваше да прозвучи уверен и предизвикателен, но отекна по-скоро глух и смутен.

— Какви са заповедите ти, Гай Марий? — попита Сула.

— Ще ги атакуваме — отвърна той. — Бързо и изненадващо. Няма да вадим мечовете, ще блъскаме с щитове. Не си представях, че ще имаме работа с подобна разнородна смесица, Луций Корнелий! Лесно ще ги пречупим!

Двамата се заеха да обходят строя на малката си дружина, колкото да се уверят, че всички са готови за действие. Отрядът се прегрупира в пет редици от по двеста души и щитовете бяха извадени напред.

— В атака! — изкрещя Гай Марий и войската му влезе в бой.

Маневрата се оказа колкото проста, толкова и успешна. Здрава стена от щитове се понесе светкавично към незнаещата какво да прави градска измет и се удари о гърдите на стоящите най-отпред със силата, с която двуметрова вълна би се разбила о брега. Още при този първи сблъсък много от самозваните бойци от отсрещната страна заизпускаха така наречените си оръжия и останали с голи ръце, предпочетоха да последват избягалите малко по-рано. Дори не се намери кой да отвърне на удара с удар. Преди Сатурнин да е успял да подреди войската си, стената от щитове настъпи втори, трети път...

Сатурнин лично се втурна към полесражението, последван от приятелите си, размахващи всички голите остриета на мечовете си. Без никаква полза. Макар че вече на много от сенаторите им се искаше да пуснат кръвчицата на папачта пред себе си, никой не посмя да престъпи заповедта на Марий, пък и на младежите им се струваше забавно да удрят противниците си само с щитове. Скоро предната редица на дружината им се превърна в своеобразна стенобитна машина, която на равни, премерени интервали се забиваше все по-надълбоко в мелето от дезорганизирани биткаджии и ги изблъскваше все по-назад. Имаше нещастници, които бяха прегазени от настъпващите, но така и не се стигна до същинско сражение. Просто се очакваше всеки момент една от страните да се разбяга напълно.

Това стана по-скоро, отколкото дори Марий бе предполагал. Сатурнин се оказа без войска и краткото му царуване на римския

Форум се приближи към своя логичен край, при това почти без да се пролива кръв. Сатурнин, Лабиен, Сауфей, Еквиций и още около дузина римляни, заедно с тридесет въоръжени роби хукнаха нагоре по Кливус Капитолинус, за да се барикадират в храма на Юпитер Оптимус Максимус и да чакат великият бог да им доведе помощ и да върне огромните тълпи обратно на Форума.

— Е, сега наистина ще се лее кръв! — крещеше Сатурнин от площадката пред храма и думите му ясно достигнаха до Марий и хората му, тръгнаха и те да изкачват Капитолия. — Ще те накарам да убиеш не един и двама римляни, преди да ме заловиш, Гай Марий! Ще видим как храмът ще се удави в римска кръв!

— Току-виж се оказал прав — рече Скавър Принцепс Сенатус, който обаче изглеждаше по-скоро удовлетворен от развитието на събитията.

Марий избухна в гръмък смях.

— Ами, Марк Емилий! Най-малко куче най-злобно лае. Решението на въпроса е много просто. Ще ги накараме да се изнесат от храма, без да проливаме дори капчица кръв. И се обърна към Сула: — Луций Корнелий, намери инженерите, които отговарят за градската канализация и ги накарай да спрат водоснабдяването за Капитолия.

Принцепс Сенатус поклати глава зачуден.

— Колко просто! Но пък и аз никога нямаше да се сетя. Колко ли ще трябва чакаме, преди Сатурнин да се е предал?

— Няма да е дълго. Нали разбираш, цял ден са говорили, сигурно им е пресъхнала устата. Предполагам, че още утре ще сложат оръжие. Ще пратя достатъчно хора, колкото да стегнат храма в плътен обръч, а пък те от своя страна ще започнат да дразнят укрилите се вътре, че им е спряна водата.

— Сатурнин е човек, готов на всичко — каза Скавър.

С това му съждение обаче Марий не беше съгласен и си го призна:

— Той е политик, Марк Емилий, не войник. Може и да разбира кои са лостовете на властта, но си няма и понятие от елементарна тактика как точно да ги задвижи. — Марий отново сви лице в отвратителната си усмивка, та чак на Скавър му заседна нещо в гърлото, като видя подутото око да намига и парализираната част на устата му да се криви в злоради гримаси. — Ако аз бях на мястото на

Сатурнин, Марк Емилий, тогава би имало защо да се тревожите! Защото вече щях да съм се обявил за цар на Рим, а вие всички щяхте да сте мъртви.

Скавър Принцепс Сенатус инстинктивно пристъпи крачка назад.

— Знам, Гай Марий, знам!

— Както и да е — продължи Марий, за да му оправи настроението, и отново се обърна така, че да скрие лявата половина на лицето си. — Аз не съм цар Тарквиний, нищо че родът на майка ми *произхожда* от Тарквиния! Само да прекара една нощ заедно с великия бог и на Сатурнин ще му дойде умът в главата.

Онези от въоръжените привърженици на Сатурнин, които бяха заловени по време на сблъсъка на Форума, сега бяха отведени в Лаутумийския затвор, където ги поставиха под усилена стража. Най-напред група от писари, свикнали да помагат с цензорните списъци, трябваше да определят кой от задържаните е римски гражданин и кой не. Онези, които не се радваха на гражданство, бяха екзекутирани на място, останалите щяха да бъдат съдени на сутринта и веднага след това щяха да ги хвърлят от Тарпейската скала на Капитолия.

Марий и Скавър вече бяха започнали да слизат обратно на Форума, когато ги пресрещна Сула.

— Нося ти вест от Луций Валерий на Квиринала — събщи той на Марий. По всичко изглеждаше, че събитията от деня са ввели допълнителна енергия във все още младежката му фигура. — Казва, че Главция наистина се бил скрил в дома на Гай Клавдий, но се били барикадирали отвътре и нямали намерение да се предават.

Марий погледна Скавър.

— Е, Принцепс Сенатус, как да постъпим в неговия случай?

— Ами защо просто не оставим и Главция да поразмисли през нощта, също както приятелите му в храма на Юпитер? Нека Луций Валерий не сваля охраната пред дома на Клавдий. Щом Сатурнин се предаде, ще можем да съобщим това на криещите се в къщата и тогава ще видим.

— Хитър план, Марк Емилий.

На Скавър отново му стана смешно.

— Не си мисли, че това дружеско съдействие, което си оказваме един на друг с теб, Гай Марий, ще накърни репутацията ми сред добрите люде! — размаха той пръст, но сетне грабна Марий за ръката.

— Но както и да е, добри човече, много се радвам, че днес можахме да разчитаме на теб. Ти какво ще кажеш, Публий Рутилий?

— Ами ще кажа... ти го каза най-добре, Марк Емилий.

От всички, които се криеха в храма на Юпитер Оптимус Максимус, пръв се предаде Луций Апулей Сатурнин, а най-дълго издържа на жаждата Гай Сауфей. От групата на обсадените римляните само петнадесет души бяха изкарани на показ на рострата, така че всеки, който поиска, да мине и да види кои точно са били. Не че събраха много зяпачи — народът предпочиташе да си стои вкъщи. Пред очите на любопитните набързо се проведоха процесите срещу онези от бедняците — въстаници, които имаха римско гражданство; а те бяха повечето, защото този път не ставаше дума за някакъв си бунт на роби, а за опит за държавен преврат. Всички бяха обвинени в държавна измяна и присъдата беше една — да бъдат хвърлени от Тарпейската скала.

Тарпейската скала представляваше базалтова канара, издадена над пропастта откъм югозападната страна на Капитолия. Като казваме пропаст, не разбираме повече от осемдесет стъпки дълбочина, но и така смъртта на осъдения беше сигурна, защото под Тарпейската скала го чакаха острият зъбери на някакво друго природно образувание.

Изменниците бяха поведени нагоре по Кливус Капитолинус, покрай храма на Юпитер Оптимус Максимус, до самите Сервиеви стени, точно пред храма на Опс. Тарпейската скала стърчеше пред крепостната стена и профилът ѝ ясно се открояваше, ако погледнеш човек от долния край на Форум Романум, където чак сега започнаха да се стичат тълпите на простолудието, дошли да видят как най-верните привърженици на Луций Апулей Сатурнин отиват към смъртта. И този път преобладаваха онези с празните стомаси, но като че ли никой не искаше да създава нови неприятности. Всички бяха дошли просто за зрелището, което представляваше хвърлянето на живи хора от Тарпейската скала. Подобно забавление не се беше организирано от доста отдавна, а пък слуховете, които се бяха разнесли из града, споменаваха цифрата от поне сто осъдени. Никой не гледаше вече на Сатурнин и Еквиций с предишната любов; дори не ги съжаляваха, нищо че на Форумата бяха излезли абсолютно същите хора, които само

преди няколко дни бяха скандирали имената им. Вече се беше разнесла и нова мътва — че благодарение не на друг, а на Гай Марий, от Азия вече пристигали първите кораби, натоварени с жито. Затова и отново той беше станал техният най-голям и единствен любимец; това, за което бяха дошли обаче, беше просто едно от римските забавления — да се гледа как човешки тела хвърчат с разперени ръце към каменните шипове под Тарпейската скала. Зрителите стояха на почтено разстояние от смъртта, за тях това не беше толкова екзекуция, колкото изпълнение на акробатични номера; във всеки случай разнообразие.

— Ще трябва първо страстите да се поуспокоят и чак след това да съдим Сатурнин и Еквиций — говореше Скавър Принцепс Сенатус на Марий и Сула, докато тримата стояха на стълбите пред Сената и гледаха как една по една се изреждат в пропастта под Тарпейската скала миниатюрните човешки фигурки на изменниците.

И Марий, и Сула твърде добре разбраха какво точно има предвид. Не бяха тълпите на Форум, които тревожеха Скавър, а събратята му патриции, които сега, след като страшното беше отминало, скърцаха със зъби и чакаха да дойде ред на водача. Никой нямаше да прости на Сатурнин това, че беше насъскал римската измет срещу Сената, още по-малко — на Луций Еквиций, че бе възродил мита за Тиберий Гракх. Сега младежите се бяха събрали на самия ръб на Кладенеца на комициите, както винаги начело с Цепион Младши и Прасчо Метел, и хвърляха свирепи погледи на Сатурнин, Еквиций и компания.

— Ще стане още по-лошо, когато Главция се предаде и се нареди до другите — рече замислено Марий.

— Какви жалки нещастници! — изсумтя Скавър. — Човек би си казал, че като са способни да създават подобни безредици, поне някой от тях ще има достойнството да скочи върху меча си! Дори и страхливият ми син го направи.

— Съгласен съм — кимна Марий. — Тъй или иначе имаме грижата за петнадесет-шестнадесет, когато дойде и Главция души, обвинени в държавна измяна, а от друга страна, цяла глутница от освирепели вълци, които си точат зъбите за еленско месо.

— Ще трябва да ги затворим някъде поне за няколко дни — предложи Скавър. — В името на римската чест не можем да ги оставим на момчетата да ги линчуват.

— Че защо не? — попита Сула, който досега си беше мълчал.

— Защото това неизбежно ще доведе до нови неприятности, Луций Корнелий. След като вече успяхме да предотвратим кръвопролитие на Форум, няма нужда да разваляме удоволствието на тълпата да стане свидетел на един интересен процес. Днес всички се забавляват на екзекуциите на хора, за които иначе не биха се сетили дори. Но откъде можем да сме сигурни, че когато извадим пред съда Луций Еквиций, народът няма отново да ни се озъби? — разсъждаваше Марий. — Ситуацията е доста деликатна.

— Защо наистина не взеха да се самоубият? — продължаваше да се жалва Скавър. — Само като си помисля колко главоболия щяха да ни спестят! Щом се самоубие човек, значи сам признава вината си, значи няма нужда от съд, още по-малко от ексцесии в Тулианума. Все пак не ще посмеем да ги хвърлим *тях* от Гарпейската скала!

Сула слушаше какво си говорят двамата и внимателно попиваше всяка дума, излязла от устата им. Не каза нищо, но погледът му не се откъсваше от групата млади сенатори, където командваха приятелчетата му Цепион и Метел.

— Е, в крайна сметка, ще му мислим за процеса, когато му дойде времето — смени малко темата Марий. — Сега ни трябва сигурно място, където да ги скрием.

— И дума не може да става за Лаутумиите — отбеляза веднага Скавър. — Ако по някаква причина — по нечий подтик по-точно казано — тълпата реши да ги спаси оттам, тия порутени стени няма да спрат никого, дори да наредим около тях всички ликтори в града. Не се тревожа толкова за Сатурнин, колкото за онова отвратително създание Луций Еквиций. Само някоя изкуфяла старица да зациври, че синът на Тиберий Гракх щял да умре, и отново ще видим познатите сцени — изръмжа недоволно той. — Не ни стига това, ами погледнете младоците, как им текат лигите само! Би им направило удоволствие да линчуват Сатурнин още сега.

— Тогава предлагам — намери решението на проблема Марий — да ги заключим в Курия Хостилия.

Скавър го изгледа недоумяващо.

— Не можем да направим такова нещо, Гай Марий!

— Защо?

— Да затворим държавни изменници в *сградата на Сената*? Та това, та това би било, все едно да принесем в жертва на боговете купчина конски фъшкии!

— Тъй и тъй вече се погавриха с храма на Юпитер и държавната религия тепърва трябва да се пречиства от мръсните им петна... Курията поне няма прозорци, затова пък вратите ѝ са най-здравите в целия град. Алтернативата е някой от нас да си предложи услугите да задържи затворниците у дома си. Какво ще кажеш ти да вземеш Сатурнин? Аз ще се погрижа за Еквиций, а на Квинт Лутаций ще му връчим Главция — усмихна се Марий.

— Курия Хостилия е прекрасна идея — пак се обади Сула, но погледът му продължаваше да е насочен към Цепион и Метел.

— Бррр! — разтърси глава Скавър Принцепс Сенатус не толкова заради Марий и Сула, колкото заради влудяващата ситуация. — Пак си прав, Гай Марий. Страхувам се, че наистина най-доброто решение е Курия Хостилия.

— Прекрасно! — Марий потупа Сула по гърба в знак, че иска да си поговорят насаме, и в същия миг отново зарадва Скавър с чудовищната си половинчата усмивка. — Докато аз се заема с подробностите, Марк Емилий, ти би ли бил така добър да обясниш на приятелите си *бони* защо се налага да използваме съкровената си зала за събрания като затвор?

— Да, разбира се, благодаря! — поклони му се Скавър.

— Няма защо.

Когато двамата със Сула се отдалечиха достатъчно от любопитните уши наоколо, Марий стрелна приятеля си с проницателния си поглед.

— Какво замисляш?

— Мисля, че е по-добре да не ти казвам.

— Все пак внимавай, ако обичаш. Не ми се ще и теб да те съдим за държавна измяна.

— Ще внимавам, Гай Марий.

Сатурнин и съмишлениците му се бяха предали на осмия ден от декември. На деветия Гай Марий свика отново центуриатните комиции, за да чуе имената на останалите кандидати за куриатните длъжности.

Луций Корнелий Сула не си направи труда да отиде до септата; имаше по-важни задачи. Трябваше да води дълги разговори с Цепион и Малкия Прасчо, да посети за всеки случай Аврелия, нищо че чичо ѝ Публий Рутилий Руф вече му беше казал, че всичко при нея е наред, а и той предварително да знаеше, че Луций Декумий и разбойниците му са стояли по-далеч от Форума.

По традиция на десетия ден от месеца встъпваха в длъжност народните трибуни. Двама от тях обаче — Сатурнин и Еквиций — стояха затворени в Сената. Всички се тревожеха да не би тълпата отново да залее площада, защото вече и на глухия му беше ясно, че народът се вълнува най-вече от съдбата на трибуните си.

Марий не позволяваше повече на сенаторите и останалите герои от малката му армия отпреди три дни да ходят въоръжени или навлекли бойните си доспехи, но това не му попречи да изгони всички търговци и банкери от Базилика Порция и да я превърне временно в склад за оръжие. На приземния етаж на базиликата, откъм страната на Сената, се намираха служебните помещения на колегията на народните трибуни и тъкмо там трябваше да се съберат още преди зори осмината новоизбрани на длъжността, които не се бяха замесили в Сатурниновия заговор. По план плебейското събрание трябваше да си свърши работата възможно най-бързо и никой нямаше да спомене за липсващите двама трибуни.

Но все още беше тъмно и на Форум Романум не се мяркаше жива душа, когато Цепион Младши, Метел Прасчо Пий и приятелите им се зададоха откъм Аргилетум и се насочиха право към Курия Хостилия. Нарочно бяха заобиколили Форума откъм северната му страна, за да не ги забележат пазачите пред входа на Курията. За своя приятна изненада обаче, щом се разпръснаха, за да огледат района, оказа се, че и сложените да пазят Сената ги няма никакви и ръцете им са напълно развързани.

Младежите носеха със себе си дълги дървени стълби, които опряха и от двете страни на сградата, за да могат да се качат чак до

покрива с неговите старовремски ветрилообразни керемиди, покрити от векове с лишеи.

— И помнете — заръчваше Цепион на помощниците си, — никой не трябва да вдига оръжие. Такива са нарежданията на Луций Корнелий. За нищо на света не бива да престъпваме заповедите на Гай Марий.

Един по един заговорниците се изкачиха по стълбите на покрива, докато най-накрая и петдесетте не накацаха по стрехите като огромни гълъби. Всъщност, ако бяха истински гълъби, мястото щеше да им се хареса — полегато, почти хоризонтално, тъкмо за спане. Като се наместиха по покрива, хората на Метел и Цепион седнаха да чакат небето да просветне, сивкавата линия по източния хоризонт да се превърне в ярка златна ивица, а първите слънчеви лъчи да пробият между къщите на Есквилина и да огреят керемидите на Сената. По Форумата вече се виждаха хора, но и стълбите бяха предвидливо качени на покрива, така че никой не забеляза необикновените гълъби по стрехите, защото и никой не погледна нагоре.

— *Сега!* — изведнъж заповяда Цепион.

С трескава бързина — Луций Корнелий специално ги беше предупредил да не се бавят — петдесетте започнаха да бъркат под керемидите, за да напипат празните пространства между дебелия кедрови греди и по-тънките подпори от дъб, които лесно поддаваха. Една по една керемидите напускаха леглата си и покривът над главите на петнайсетината затворници внезапно зейна, отваряйки път на слънчевите лъчи. Арестуваните надигнаха глави да видят какво става; по лицата им беше изписано по-скоро недоумение, отколкото страх, но в следващия миг онези от покрива, награбили в ръце по няколко керемиди всеки, започнаха да ги мятат през получените се отвори. Сатурнин беше убит на място, до него и Луций Еквиций. Някои от затворниците понечиха да се скрият в отдалечените ъгли на залата, но младежите от покрива скоро се научиха как да целят с керемидите във всички посоки еднакво. В залата нямаше никакви мебели, понеже сенаторите бяха свикнали да си носят столове от къщи, а когато се наложеше, писарите тичаха до сенатските канцеларии на две крачки нагоре по Аргилетум и си донасяха маси. Така че затворниците нямаша дори с какво да предпазят главите си от изливащия се дъжд от керемиди, които Сула правилно беше счел за по-смъртоносни от

всякакви оръжия. При удар всяка керемида, която тежеше около пет килограма, се пръсваше на стотици парчета, всички остри като бръснач, и поразяваше жертвите на няколко места едновременно.

Докато Марий и легатите му — в това число и Сула — стигнат Форум, всичко беше свършено; езекуторите спокойно се смъкнаха на земята по дървените си стълби и заставаха мирно до сградата на Сената, сякаш нищо не е било.

— Да ги арестувам ли? — попита Сула.

Марий беше изпаднал в дълбок размисъл, затова чак подскочи от изненада при този въпрос.

— Не! — отсъди той. — За какво? Виждаш ги, че никой не бяга.

В следващия миг очите му се извъртяха по посока на Сула, задавайки своя ням въпрос. Вместо отговор той присви почти незабележимо единия си клепач, сякаш намигваше на началника си.

— Отворете вратите — нареди Марий на ликторите си.

Вътре в Курията лъчите на сутрешното слънце се опитваха да пробият през мъглата от прах, която още изпълваше цялото пространство на залата. По пода стояха купища от натрошени керемиди — от едната страна посивели от лишей, от другата, тази, която е стояла защитена от капризите на времето — наситеночервени, с цвят на ръжда, може би дори на кръв. Петнадесет трупа допълваха картината — някои свити на кълбо, други разперили ръце и крака в неприлични пози, изгубили се под камари от разбити керемиди.

— Само ти и аз, Принцепс Сенатус — рече Марий на Скавър. — Никой друг да не влиза.

Двамата потънаха в облаците прах и започнаха да обикалят един по един труповете с надеждата някъде да открият признаци на живот. Сатурнин беше уцелен толкова бързо и толкова точно, че дори не бе успял да вдигне ръце да се предпази; лицето му се беше скрило под дебел пласт строшени керемиди и когато двамата сенатори разчистиха над него безжизнените му очи, отново отправиха поглед нагоре, към зейналия таван. От праха, който бяха вдигнали керемидите и мазилката, миглите му бяха изгубили черния си цвят. Скавър се наведе да затвори очите му, но се отдръпна гнусливо: от праха, полепил се по очните ябълки, клепачите не искаха да помръднат. Луций Еквиций беше убит още по-жестоко — по цялото му тяло не се виждаше място, което да не е било насинено или разкъравено от паднала керемида, а

на Марий и Скавър им трябваша няколко минути, преди да го извадят напълно изпод купчините натрошена сгурия. Сауфей, който бе успял да притича до един от ъглите, беше убит от някакъв заострен отломък. Изглежда, керемидата първо се беше ударила о пода, а след това част от нея бе изхвъркнала нагоре, за да се забодее като връх на копие във врата на нещастника. Толкова е бил остър ръбът на керемидата, че главата на Сауфей висеше отрязана наполовина. Тит Лабиен пък беше поразен от цяла керемидата, ударила го с дългата си страна право в гръбначния стълб, разсичайки го на две, без дори да остави време на умиращия да разбере, че умира.

Марий и Скавър се спогледаха.

— Какво да правя с тия идиоти отвън? — попита Марий.

— Какво *можеш* да направиш?

Той надигна десния край на устата си в кисела физиономия.

— О, хайде сега, Принцепс Сенатус! Защо не вземеш и ти да подържиш малко от тежестта на раменете ми! Не си мисли, че ще ти позволя да си измиеш ръцете, сякаш нямаш нищо общо с цялата тази история. Или ще се държиш за мен до края, или ти обещавам, че събитията отпреди три дни ще ти изглеждат като част от женските празненства Бона Деа!

— Добре, добре! — на свой ред се ядоса Скавър. — Не съм казал, че няма да стоя до теб, как взимаш всичко буквално, селяко! Просто те попитах какво според теб *можеш* да направиш?

— Предвид пълномощията, които ми предоставя *Сенатус Консултум*, мога да правя всичко, което сметна за добре. Ако искам мога да арестувам всички герои, извършили това тук, ако искам, мога само да им тегля едно конско и да ги пратя по домовете им. Ти кое смяташ за по-подходящо в случая?

— По-подходящото в случая е да ги пратиш по домовете им. По-уместното би било да ги арестуващ по обвинение в убийство на римски граждани. Затворниците още не са били изправени пред съда, следователно, преди да бъдат убити, са се радвали на всички граждански привилегии.

Марий заигра с единствената си подвижна вежда.

— И как ми предлагаш да постъпя, Принцепс Сенатус? По подходящия начин или по уместния?

Скавър вдигна рамене.

— По подходящия, Гай Марий. Даваш си сметка не по-зле от мен. Ако тръгнеш да защитаваш в случая законите, ще забиеш толкова дълбоко клина в дънера на римското дърво, че току-виж целият свят се преобърнал надолу с главата.

Двамата се измъкнаха из задушливия прах и застанаха един до друг на стълбите, за да огледат по-добре лицата на чакащите пред Сената. Като се изключат няколкостотинте присъстващи, целият Форум Романум беше празен. Преметен и изчистен, той дремеше на лъчите на зимното слънце.

— Обявявам всеобща амнистия! — извика с пълен глас Гай Марий. — Вървете си у дома, млади хора — обърна се той към наказателната дружина. — Можете да се смятате за оневинени. — След което заговори към всички слушатели едновременно: — Къде са народните трибуни? А, ето ги. Чудесно! Най-добре свикайте заседанието, преди да е дошла тълпата. Дневният ред ще бъде избирането на последните двама народни трибуни. Луций Апулей Сатурнин и Луций Еквиций са мъртви. Нека главният ликтор повика подчинените си и държавните роби да изчистят Курия Хостилия. Нека телата на убитите да бъдат предадени на семействата им, които да ги погребат, както подобава. Никой от тях не е бил съден за злодеянията си, следователно трябва да гледаме на всички като на почтени римски граждани.

Марий слезе по стълбите и се запъти към рострата. В задълженията му на първи консул влизаше и наглеждането правилното изпълнение на церемониите покрай встъпването в длъжност на новите трибуни; ако беше патриций, на негово място щеше да е колегата му. Причината винаги поне един от консулите да бъде плебей, беше, че и той трябваше да бъде допускан до *концилиум плебис*.

Дали защото клюката отново беше сътворила чудеса, дали заради друго, но изведнъж Форумът започна да се пълни отново с хора, които, сякаш бяха надушили приятна миризма, се стичаха с хиляди от всички улици — от Есквилин, от Целий, от Виминал, от Квиринал, от Субура, от Палатин, от Авентин, от Опий. Същото това множество, което Гай Марий знаеше, че беше изпълнило до краен предел площада при изборите за трибуни.

Облекчен, задето неприятностите най-сетне бяха тръгнали към своя щастлив завършек, обладан от чувство на блаженство и

спокойствие в душата, той гледаше този океан от лица и виждаше същото, което Луций Апулей Сатурнин бе видял преди него: един неоползотворен досега, но затова пък неизчерпаем извор на власт. Защото тези наивни, необразовани и неориентирани хора щяха да се хванат за всеки нов оратор, излязъл на рострата, за да им говори със страст и внушение, за всеки, който притежава митичната харизма и знае за какво да я използва. „Не, не и аз — казваше си Гай Марий. — Да бъда обявен за Пръв сред римляните само защото така е решила тълпата, това никаква победа не би било. Аз успях да стана Пръв сред римляните по стария, по трудния, по римския начин, сражавайки се с предразсъдъците и прескачайки едно по едно всички препятствия по курсус хонорум. И все пак — продължаваше да крои планове той, доволен, че отново всички са в ръцете му, — сега с последния си жест на политик, аз ще докажа на Скавър, на Катул Цезар и Ахенобарб, на всички останали бони, че ако бях избрал пътя на Сатурнин, те щяха сега да лежат мъртви под купищата керемиди на Курия Хостилия, а аз дори само с една ръка щях да се разпореждам със съдбините на Рим. Защото в сравнение с мен Сатурнин е като Купидон в сравнение с Юпитер.“

Марий застана в онзи край на рострата, който беше обърнат по-скоро към същинския Форум, не към Кладенеца на комициите, и простря ръце, сякаш искаше да прегърне цялата тълпа, както един баща би прегърнал децата си.

— Народе на Рим, върви по домовете си! — прогърмя гласът му. — Кризата отмина, Рим е в безопасност. А аз, Гай Марий, имам голямото удоволствие да ви съобщя, че вчера в Остия е пристигнала голяма флотилия от кораби, натоварени със зърно. Днес се очаква зърното да поеме нагоре по течението на Тибър и утре сутринта в държавните складове за зърно под Авентинския хълм ще се продава жито срещу една сестерция модият, както е записано в закона на Луций Апулей Сатурнин. Да не забравяме обаче, че Луций Апулей е мъртъв, а законът му е недействителен. Аз, Гай Марий, римски консул, ви давам житото! Специалната цена ще се запази до деня, в който изтече мандатът ми, а това е точно след деветнадесет дни. По-нататък ще зависи единствено от новоизбраните управници, дали цените на зърното ще останат същите или не. Квирити, нека тази сестерция бъде сметена като прощален подарък от моя страна! Защото винаги съм ви

обичал, сражавал съм се във ваше име и съм побеждавал. Никога не го забравяйте! *Да живее Рим!*

След което слезе от рострата и с високо вдигнати ръце и чудовищната си усмивка вместо сбогом се изгуби сред мощните скандирания на римския народ.

Катул Цезар стоеше като статуя на мястото си.

— Чу ли го какво каза? — обърна се той възмутен към Скавър. — Току-що подари на народа деветнайсет дни евтино зърно... *от свое име!* Нещо, което ще струва на хазната хиляди таланти злато! Как смее!

— Защо не се качиш и ти на рострата и не отправиш забележките си пред всички? — усмихна се Сула. — А в това време младите ти и добри приятели да чакат опрощение от Марий?

— *Проклет да е!* — още малко и щеше да заплаче Катул Цезар.

Скавър прихна да се смее, както обикновено.

— Няма как, Квинт Лутаций, пак ни прекара! — рече той, преди да се е разхълцал. — Той може да накара цялата земя да трепери под краката му! Обра лаврите и ни остави ние да му плащаме сметките! Ненавиждам го повече от всеки... и все пак няма как да не го обичам! — И го облада следващият пристъп на смях.

— Има моменти, Марк Емилий Скавър, когато не мога да те разбера! — отвърна Катул Цезар и като си придаде най-спокойния вид, на който беше способен, си тръгна по пътя.

— Докато аз, Марк Емилий, те разбирам много добре — каза Сула и смехът му загърмя по-невъздържан дори от Скавровия.

Когато Главция се самоуби с меча си и Марий включи в амнистията си Гай Клавдий и приятелите му, Рим започна да диша по-свободно. Човек можеше да си помисли, че с разприте на Форум се е свършило веднъж завинаги. Но не беше така. Младите братя Лукули веднага изправиха Гай Сервилий Авгур пред трибунала за държавна измяна и отново се прибягна до насилие. Сред сенаторите напрежението нарасна изключително много, защото процесът противопоставяше едни на други добрите люде: докато Катул Цезар, Скавър и привържениците им стояха твърдо на страната на Лукулите, Ахенобарб Понтифекс Максимус и Крас Оратор бяха принудени от

патронатните си връзки със Сервилий Авгура да поддържат подсъдимия.

Разбира се, никога повече на Форума не се появи онова безчетно множество, с което беше започнал и завършил краткият път на Сатурнин към славата и властта. И все пак традиционните кибици си бяха там, а пък и вече се бяха научили да отстояват интересите си, когато трябва, и с юмруци. Този път настроенята сред публиката бяха осезаемо в полза на братята Лукули, които нямаше да пропуснат да използват този коз. Варон Лукул, по-малкият от двамата, си беше сложил за пръв път тога броени дни преди процеса, а дори и осемнайсетгодишният Луций Лукул още не бе започнал да се бръсне. Агентите, които двамата бяха пратили сред тълпата, не пропускаха да шепнат пред любопитните уши, че бедните младежи тъкмо били научили вестта за смъртта на баща си и че занапред само на тях било дадено да защитават честта и достойнството на почтената и благородна фамилия на Лициний Лукулите.

Понеже съдебните заседатели бяха все конници, те от самото начало си бяха казали, че правото е на страната на Сервилий Авгура, който беше тъкмо един от тяхната страна, издигнат на политическата сцена единствено благодарение на патрона си Ахенобарб Понтифекс Максимус. Но дори след попълването състава на съдебните заседатели Сервилий Авгура реши, че ще е по-добре да реши въпроса със сила, и на свой ред нае бивши гладиатори да разтурят трибунала. Но не успя. Цепион и Метел Пий бяха по местата си и заедно с приятелите си сенатори набързо изтикаха гладиаторите извън съда, убивайки за всеки случай един от тях. Заседателите ясно разбраха смисъла на това послание и се приготвиха да изслушат с по-голям интерес обвинителните речи на братята Лукули.

— Ще осъдят Авгура — рече Марий на Сула, докато двамата стояха на почтена дистанция от трибуната и слушаха изказванията на двете страни.

— Ще го осъдят — съгласи се Сула, който беше като омагьосан от Луций Лукул, по-големия син. — Бриляnten оратор! — не можа да се сдържи и го похвали, когато младежът свърши с речта си. — *Харесва ми, Гай Марий!*

Но на Марий такова нещо нямаше да му направи впечатление.

— Надут пуяк като баща си.

— Цял свят знае, че подкрепяш Авгура — жегна го Сула, но и този път напразно.

Марий просто се усмихна доволно и каза:

— Бих подкрепил и маймуна, Луций Корнелий, ако с това можех да направя мръсно на *боните*, особено на скъпия, отсъстващ сред нас Прасчо.

— Сервилий Авгура е маймуна — напомни му Сула.

— Склонен съм и аз да го призная. Ще загуби.

Предположението му както обикновено се оказа вярно и съдебните заседатели (не без да хвърлят по някой боязлив поглед на Цепион Младши и бандата му) единодушно се обявиха за *ДАМНО*, нищо че малко преди това сърцераздирателните речи на Крас Оратор и Муций Сцевола ги бяха довели до сълзи.

Както можеше да се очаква, решението на съда не беше отминато равнодушно от патроните на осъдения. От своето безопасно местенце Марий и Сула с любопитство наблюдаваха как Ахенобарб Понтифекс Максимус застига усмихнатия до уши Катул Цезар и му размазва усмивката с юмрука си.

— Полукс и Линцей! — определи двамата боксьори Марий, доволен, че ще стане свидетел на интересно зрелище. — Хайде, давай, Квинт Лутаций Полукс! — извика той с пълен глас.

— Сравнението ти е много сполучливо, Гай Марий — похвали го познавачът на класическата литература Сула. — Ако трябва да се вярва на Ахенобарбите, тъкмо Полукс им бил боядисал брадите в червено! — В същия миг точно премереният удар на Катул Цезар разби носа на Ахенобарб, оплисквайки цялата му брада в кръв.

— Надявам се — заключи Марий, когато за всички стана ясно, че боксовата среща е спечелена от Катул — това да послужи като финал за грозните събития на Форума, на които станахме свидетели тази година.

— О, не знам, Гай Марий, остава ни и последното изпитание — консулските избори.

— Те поне няма да се проведат на Форума.

Два дни по-късно Марк Антоний чества своя триумф, а още два дни по-късно беше избран за първи консул вместо покойния Гай

Мемий, на мястото на втория консул беше поставен не друг, а Авъл Постумий Албин — същият, който с малоумието си десет години по-рано беше предизвикал войната срещу Югурта.

— Избирателите са *пълни* глупаци! — отсъди Марий, явно възмутен какво магаре застава на мястото му. — Току-що за консул беше избран един от типичните примери, как могат да се съчетаят в едно главозамайваща амбиция и пълна профанщина! Пфу! Паметта им е къса като котешко лайно!

— Е, чувал съм, че недохранването водело до пропуски в мисленето — обясни въпроса по научному Сула, усмихвайки се, нищо че имаше много тревоги. Той кроеше планове да се кандидатира на следващата година за претор, но във въздуха се усещаше, че центуриатните комиции са настроени против всякакви марианци. „И все пак как да се отрека от човека, който направи толкова много за мен?“ — питаше се Сула и това го правеше нещастен.

— Поне можем да се радваме, че се задава спокойна година и Авъл Албин не може да направи нови поразии — продължаваше да си приказва Марий, без да знае за какво си мисли приятелят му. — За пръв път от доста време насам Рим няма врагове, от които си заслужава да се тревожим. Можем да си починем, а и Рим ще си почине.

С известно усилие Сула престана да се ядосва за изплъзващото му се преторство.

— Ами предсказанието? — сети се изведнъж той. — Марта беше казала, че ще бъдеш консул седем пъти.

— *Аз ще бъда* консул седем пъти, Луций Корнелий.

— Значи го вярваш.

— Вярвам го.

Сула въздъхна.

— Е, аз ще бъда щастлив, ако стана поне претор.

Когато човек страда от парализа на лицето, той е способен да издава невероятно красноречиви сумтения; тъкмо така изсумтя сега и Марий.

— Глупости говориш! Ти си роден за *консул*, Луций Корнелий. Сигурен съм, че някой ден ти ще бъдеш Пръв сред римляните.

— Радвам се, че ми имаш доверие, Гай Марий — усмихна се той, но киселото му настроение го накара да изглежда почти толкова

противен, колкото Марий. — Все пак, като се има предвид разликата в годините ни, надявам се, няма да ми се налага да се боря с теб за подобно призвание.

Марий се засмя.

— Каква титанична битка би било! Не, няма защо да се страхуваме от подобни перспективи.

Изглежда, беше убеден в това.

— Сега, когато вече се отказа от консулския стол, Гай Марий, и нямаш намерение да посещаваш дори Сената, скоро ще престанеш да бъдеш Пръв сред римляните.

— Така е, така е. И все пак, Луций Корнелий, доста съм изморен! Само да оздравея и ще пак ще се върна.

— А междувременно кой ли ще бъде Пръв? — чудеше се Сула. — Скавър? Катул?

— *Немо!* — изрева Гай Марий и гръмогласно се изсмя. — *Никой!* Това му е хубавото! Никой не може да заеме *мое* място!

Сула също се засмя, прегърна го и приятелски го притисна до себе си. Сетне двамата излязоха от септата и се отправиха към домовете си. Насреща им се издигаше Капитолийският хълм. Някакъв слънчев лъч се беше заиграл върху златната квадрига на Виктория, препускаща върху фронтоната на храма на Юпитер Оптимус Максимус, и озаряваше цял Рим в златисто сияние.

— Заболяха ме очите! — възкликна Сула при разкрилата се гледка. Но пак не можеше да отмести поглед встрани.

РЕЧНИК

Абсолво — латинският термин, използван, за да се признае публично призованият пред съда за оправдан.

Авгур — свещенослужител, чиито функции се изразяват не толкова в това, сам да предсказва бъдещето, колкото да осигури всичко необходимо за гадателствата, извършвани от други. Всички авгури, дванайсет на брой — шестима патриции и шестима плебеи — образуват колегията на авгурите. До минаването на предложението през 104 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб лекс Домиция де сацердоциис авгурите са се избирали единствено от членовете на колегията. Според новия закон обаче започват да се избират публично от народа. Августът нито предсказва бъдещето, нито провежда авгуриите по своя воля. Задачата му се състои в това да провери дали предметите или знаците, по които се извършва гадаенето независимо дали става въпрос за започване на война, свикване на събрание, приемане на закон или каквито и да било други държавни дела, — са получили одобрението на боговете. Понеже е съществувал наръчник, по който точно да се определят знаците, представляващи знамения, човек не е трябвало задължително да притежава способности на медиум, за да бъде избран за авгур. Дори напротив, в Рим винаги се е гледало с недоверие на хората, твърдящи, че притежават свръхестествени способности, и се е държало всичко да бъде „по книга“. Августът е носил тога трабея (вж. статия), а в ръцете си е държал специална пръчка, наречена литуус.

Аве аткве вале — „привет и сбогом“.

Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим откъм най-уязвимата му страна: покрай Есквилинския хълм. Агера представлява част от Сервиевите стени.

Агер публикус — земя, представляваща колективна собственост на римските граждани. В голямата си част е територия, придобита по правото на завоевателя или отнета от законните си притежатели като наказание за нелоялност към договора с Рим. Последното важи особено за римските земи из целия Италийски полуостров. Бива раздавана за

ползване от държавата по принципи, които фаворизират едрите поземлени собственици. От различните територии на агер публикус в Италия най-много спорове и въоръжени конфликти предизвиква т.нар. агер Кампанус, земя, принадлежала в миналото на град Капуа, но отнета от римляните след редицата бунтове, вдигнати от гражданите му.

Адамас — диамант. Древните са го знаели като най-твърдото вещество на земята и имали ли са възможността да се сдобият с него, използвали са го като инструмент за рязане. В онези години всички диаманти са идвали или от Скития, или от Индия.

Адриатическо Море (или Маре Адриатикум) — морският басейн, отделящ Италийския полуостров от Илирик, Македония и Епир; на юг преминава в Йонийско море.

Азиатска провинция — западният бряг и хинтерландът на днешна Турция — от Троада на север до ликийския бряг срещу Родос на юг. По време на републиката столица на провинцията е бил Пергам.

Азилум — част от малката седловина, образувала се между двете могили на Капитолия; носи древното си название, означаващо „убежище“, защото това е било мястото, където всеки беглец може да се спаси както от силата на закона, така и от личното отмъщение на своите преследвачи и където никой няма право да го задържа насилствено. Мястото е било обявено за убежище на преследваните от самия Ромул, който е целял по този начин да привлече повече заселници в новоосновения Рим.

Академик — последовател на Платон.

Аква — с това име се обозначават акведуктите. По времето на Гай Марий са съществували четири, чрез които се е осъществявало цялостното водоснабдяване на Рим. Най-старият е Аква Апия (312 г. пр.Хр.), а след него идват Аква Анио Ветус (272 г.пр.Хр.), Аква Марция (144 г.пр.Хр.) и Аква Тепула (125 г.пр.Хр.) По време на републиката за акведуктите и водоснабдяването са се грижили т.нар. „водни“ сдружения, наемани по договор от цензорите.

Аква Секстия — днешният Екс ан Прованс. По времето на Гай Марий влиза в рамките на римска провинция Галия и е известен най-вече с минералните си извори.

Аквиля — колония със статут на латински град, основана в източния край на Италийска Галия, за да защитава търговските пътища през Карнските Алпи между Норикум и Илирик. Основана е в 181 г.

пр.Хр. Впоследствие са построени множество пътища, свързващи я с Равена, Патавиум, Верона и Плаценция, което я превръща в най-значителния град в този край на Адриатическо море.

Аквилифер — почетна длъжност във войската, вероятно създадена при Гай Марий, който пръв връчва на легионите сребърните им орли. Най-достойният войник в легиона, т.нар. аквилифер, бива избран да носи сребърния орел на легиона и да го пази от вражески плен. Като знак за почетното си положение ходи облечен във вълча или лъвска кожа.

Аквитания, Аквитани — земите в югозападна дългокоса Галия между река Карантон и Пиренеите, достигащи на изток по течението на река Гарумна почти до Толоза, се наричат Аквитания и са били населени от келтското племенно обединение аквитани. Най-значителното укрепено място в областта е Бурдигала, разположено южно от устието на река Гарумна.

Алба Лонга — близо до днешния Кастел Гандолфо. В дълбоката античност представлява политическият център на Лациум и голяма част от древните римски фамилии, включително Юлиите, произхождат от нея. Завзета от римския цар Тул Хостилий през VII в.пр.Хр., Алба Лонга бива срината със земята, а населението ѝ — принудително преселено в Рим.

Албис, река — днешната Елба в Германия.

Александър Велики — Александър III, цар на Македония. Роден в 356 г. пр.Хр., умира на тридесет и три години. На двадесетгодишна възраст наследява баща си Филип II на престола и възпитаван в страх от персите, решава да премахне за вечни времена персийската заплаха за Европа. В 334 г.пр.Хр. прехвърля с армията си Хелеспонта, решен да подчини цяла Персия. Оттук до самата си смърт — умира от треска във Вавилон — той продължава величествена одисея, която след низ от победи го отвежда до бреговете на река Инд в днешен Пакистан. Като дете е бил възпитаван от Аристотел. Понеже умира, без да остави пряк наследник, империята, която завладява приживе, не остава владение на Македония, а се разпада на няколко тъй наречени елинистически държави с владетели Александровите пълководци, поделили помежду си Мала Азия, Египет, Сирия, Мидия и Персия.

Алоброги — келтско племенно обединение, заемащо земите на юг от днешното Женевско езеро между западните склонове на Алпите и

река Рона — на юг до река Изер. Остават докрай заклетите врагове на Рим и се противопоставят на всякакво римско проникване в земите им.

Амбари — част от племенното обединение на хедуите в централната част на Дългокоса Галия. Живеят в близост до река Арар (дн. Саона).

Амброзия — храната на боговете.

Амврони — отделен клон от германските племена тевтони; избити до крак в битката при Аква Секстия в 102 г. пр.Хр. (вж. Тевтони).

Амизия, река — днешната река Емс в Германия.

Амор — буквално „любов“. Но понеже представлява и „Рома“, прочетено отзад напред, във времето на републиката римляните искрено вярвали, че тайното име на Рим, от което той черпи жизнената си сила, е именно „Любов“.

Амфора — глинен съд, с издуто тяло, тънко гърло, две големи дръжки в горната част и заострено или конусовидно дъно, което му пречи да стои изправен. Амфорите са се използвали за пренасяне на едро (предимно по море) на вино или зърно, като заострените им дъна са им помагали по-удобно да се подреждат в стърготините, с които са се пълнели както корабните трюмове, така и товарните каруци. По време на пътуването амфората е стояла изправена без никаква възможност да падне или да се строши. Отново заостреното дъно е улеснявало пренасянето ѝ. Стандартната вместимост на една амфора е била от около 25 литра.

Анас, река — днешната река Гуадиана в Испания.

Анатолия — Анадол, или казано най-общо, днешна Азиатска Турция. На север граничи с Черно море (Евксински понт), на юг — със Средиземно, на запад — с Егейско, а на изток с днешните Армения, Иран и Сирия. Тавърските и Антитавърските планини правят вътрешността ѝ труднодостъпна. Климатът в Анатолия е континентален.

Ана Перена — едно от безтелесните божества, култът към които е родом изключително от Рим и няма връзка с гръцкия пантеон (вж. нумен). Макар да не притежава лице, а и да не е обект на митове, на Ана Перена се гледа като на жена. Празникът ѝ се чества при първото пълнолуние след Нова година (тогава първи март) и денят се е считал за изключително благоприятен за всеки римлянин.

Анио, река — днешната река Аниене.

Анк Марций — четвъртият поред римски цар, за когото фамилията на Марциите (особено разклонението й, носещо когномена Рекс) поддържа, че е неин основоположник; което обаче няма как да бъде вярно, след като Марциите са били плебеи. За Анк Марций се говори, че е колонизирал Остия, въпреки че в днешно време се водят спорове, дали наистина става дума за колонизация или просто за отнемането от етруските им владетели на солните залежи при устието на Тибър. По негово време Рим преживява разцвет. Единственият обществен строеж от негово време, който просъществува до по-късните епохи, е Дървеният мост, Поне Сублициус. Анк Марций умира в 617 г. пр.Хр., оставяйки двама синове, които вследствие на избухнал метеж не успяват да наследят престола му.

Антиохия — столицата на Сирия и най-големият град в тази част на света.

Апенини — планинската верига, разделяща по дължина Италия на три области, силно изолирани една от друга: Италийска Галия (по долината на река По) на север, адриатическото крайбрежие на изток и по-обширните и плодородни равнини на запад. Апенините се отделят от Приморските Алпи в Лигурия, пресичат основата на полуострова от запад на изток и се спускат по самата му ос до Брутиум, срещу Сицилия. Най-високият връх достига около 3000м.

Арар, река — днешната река Саона във Франция.

Араузио — днешен Оранж. Малко селище на източния бряг на река Родан, в трансалпийска Галия, от дълго време под римско влияние.

Ардуена — днешната Арденска гора в северна Франция. По времето на Гай Марий започва от река Моза и свършва при река Мозела и е била непроходима.

Ареа Флакиана — Марк Фулвий Флак, влиятелен сподвижник на Гай Гракх, бива убит заедно с двамата си синове по време на сенаторската реакция срещу политиката на Гай Гракх в 121 г. пр.Хр. Цялата му поземлена собственост бива конфискувана от държавата, включително и домът му на Палатин, който бива сринат със земята, а теренът остава дълго време незастроен. Образувалото се свободно пространство, от което се разкрива прекрасна гледка към Форум Романум, получава името ареа Флакиана. В 100 г. пр.Хр. теренът бива откупен от Квинт Лутаций Катул, който построява известната колонада с вградените в нея отнети от кимврите при Верцеле знамена.

Арелат — днешен Арл. Възможно е градът да е бил основан от гърците, заселили се в трансалпийска Галия. Разположен е точно над делтата на Родан. След построяването на канала за кораби при Гай Марий значението му нараства изключително много.

Арка — по-северната от двете могили, които образуват Капитолийския хълм в Рим.

Армиле — тежки гривни от злато или сребро, които са се връчвали на римските легионери, центуриони, кадети и военни трибуни вместо награда за показана воинска доблест.

Арн, река — днешната река Арно. Именно по нейното течение се определя границата между същинска Италия и Италийска Галия.

Арпинум — град в Лациум, недалеч от границата му със Самниум, населяван първоначално най-вероятно от волски. Последен от общността на латинските права получава пълно римско гражданство, но по времето на Гай Марий все още не се радва на самоуправление.

Ас — най-малката по стойност монета, използвана в Рим. Десет аса правят един денарий. Секли са се от бронз. Избягвала съм споменаването им в книгата, първо, защото стойността им е относително незначителна и, второ, за да не се обърка думата с английското наречие, съюз и предлог „ас“!

Атал III — последният цар на Пергам, владетел както на голямата част от Егейското крайбрежие на западна Анатолия, така и на Фригия. Умира сравнително млад в 133 г. пр.Хр., като най-близките му родственици са братовчедите му. Завещанието му бива занесено в Рим, където да бъде прочетено. Оказва се, че Атал завещава цялото си царство на римския народ. Избухва война, завършена победоносно за Рим от Маний Аквилей в 129–128 г. пр.Хр. След като Аквилей се захванал с преобразуването на Пергам в римска провинция, той продал почти цяла Фригия на понтийския цар Митридат V срещу огромна сума злато, която влязла в собствената му кесия.

Атезис, река — днешната река Адидже в Италия.

Атически шлем — декоративен шлем, носен от римските офицери с ранг от центурион нагоре. В общи линии той е същият, който носят повечето холивудски звезди по историческите филми за древния Рим, макар аз лично много да се съмнявам, че по времето на републиката някой е носил щраусови пера.

Атрий — широкият вестибюл на входа на всеки римски частен дом. Обикновено в покрива му е изрязан широк правоъгълник, под който е изграден водосток. Първоначалната цел на водостока е била да се използва дъждовната вода за нуждите на домакинството, но по времето на Гай Марий предназначението му е било изключително декоративно.

Атуатуци — известни също и като адуатуци. Племенно обединение, населяващо областта около устията на реките Сабис и Моза в Дългокоса Галия. По-вероятно е да са били не от келтски, а от германски произход, защото сами се обявяват за родственици на тевтоните.

Аукторитас — труден за превеждане латински термин, в който се включват едновременно нравствено превъзходство, блясък, способност да ръководи, обществено влияние и лични връзки и най-важното — способността да се влияе на събитията единствено по силата на собствената обществена репутация. По принцип всеки висш магистрат се ползва с известна служебна аукторитас, но такава могат да притежават и други — например принцепс сенатус, върховният понтифекс, рекс сакрорум, консуларните сенатори и дори частни лица, неучастващи в политическото управление.

Африка — във времето на римската република с думата „Африка“ е била обозначавана предимно онази част от северния африкански бряг, в която се е издигал Картаген днешен Тунис.

Африканска Провинция — по времето на Гай Марий римската провинция Африка е заемала доста ограничена площ фактически само земите в близост до Картаген — и е била заобиколена от всички страни от далеч по-обширната Нумидия.

Баградас, река — днешната река Мелега. Най-значителната река в Римска Африка.

Базилика — голямо здание, дадено за обществени нужди, например за съдилище, но също така за тържища, дюкяни и кантори. Вътрешността ѝ се е осветявала от общи прозорци, стоящи високо над главите на работещите вътре. По времето на републиката подобни сгради са били строени по инициатива на римски аристократи с гражданска съвест, обикновено настоящи или бивши консули. Първата базилика е издигната от Катон Цензор и се е намирала на Кливус Аргентариус, точно до сградата на Сената. Известна е като Базилика

Порция. Служила е едновременно за седалище както на много банкерски дружества, така и на колегията на народните трибуни. По времето на Гай Марий до нея вече са били построени още няколко: Базилика Семпрония, Емилия и Опимия, всички в околностите на Форум Романум.

Бая — градче, разположено от южната част на нос Мизенум, заграждащ откъм север Неаполския залив. По времето на републиката още не е било известно като курорт, но затова пък се е славело с отглеждането на стриди.

Баний, Гай — вж. „Гай Баний“.

Белги — страховито племенно обединение, населяващо северозападна и прирейнска Галия. Белгите не са имали общ корен и навярно са били повече германци, отколкото келти. От белгийските племена се съобщава за тревери, атуатици, кондрузи, беловаци, атребати и батави. За римляните от времето на Гай Марий обаче белгите са били най-вече легенда.

Бенак, езеро — днешното езеро Гарда в северна Италия.

Бетис, река — днешната река Гуадалкивир. Намира се в Далечна Испания (Хиспания Ултериор). Според географа Страбон долината на Бетис била най-плодородната област на земята.

Бига — колесница, водена от два коня.

Близка Испания — римска провинция. Латинското ѝ име било Хиспания Цитериор. Територията ѝ обхващала равнината, отворена към средиземноморския бряг, както и планинските земи отвъд нея, като се почне от Нови Картаген на юг и се стигне на север до Пиренеите. Границата между провинциите Близка и Далечна Испания била доста неясна и разтеглива, но по всяка вероятност е вървяла между планинската верига Ороспеда и другата, по-висока, която започва от Абдера и се наричала Солорий. По времето на Гай Марий най-големият град в провинцията бил Нови Картаген (известен в днешно време като Картагена), чийто поминък бил тясно свързан с богатите залежи на сребро в планините Ороспеда — залежи, които римляните отнели от картагенците. В цялата провинция имало само още една област, която привличала интереса на римските управители — долината на река Ибер (днешно Ебро) и нейните притоци, където почвата била изключително плодородна. Управителят имал две резиденции: едната в Нови Картаген

на юг, другата в Тарако на север. Като цяло обаче Близка Испания винаги е оставала в сянката на Далечна.

Бойохемум — Бохемия, днешна Чехия.

Бони — буквално „добри люде“. Използван за пръв път в пиесата на Плавт „Пленници“, терминът придобива политически смисъл при Гай Гракх, който го използва, за да обозначи с него своите поддръжници. Така обаче говорят и противниците му Друз и Опимий за своите. Постепенно изразът придобива все по-широко значение, но по времето на Цицерон „бони“ са се наричали единствено ултраконсервативно настроените сенатори.

Бонония — днешна Болоня в северна Италия.

Бористен, река — днешен Днепър.

Брен (1) — галски (келтски) цар. Плячкосва Рим и за малко да овладее самия Капитолий, ако не се били разврещели свещените гъски на Юнона. Бившият консул Марк Маний се събудил от шума, видял как галите се катерят по скалите и вдигнал защитниците на бой. И до ден-днешен римляните не са забравили позора на кучетата (който така и не били залаяли) и вместо тях почитат повече от всички домашни животни гъските. След като станали безпомощни свидетели как изоставените им домове се превръщат в пепелища и след като останали без храна, защитниците на Капитолия се принудили най-накрая да откупят мира от Брен с цената на хиляда фунта злато. Когато златото било занесено на Брен на Форума, той го претеглил повторно, само че с подправени от самия него теглилки, и се оплакал, че се опитват да го измамат. Римляните му отвърнали, че той иска да ги измами, при което Брен извадил меч си и презрително го хвърлил върху везните, казвайки: „Горко на победените!“ („ве виктис!“) Но преди да успее да посече римляните за тяхната дързост, на Форума се появила армията на новоизбрания диктатор Марк Фурий Камил, който попречил на Брен да отнесе златото. След започналата се по улиците на Рим битка галите били изтласкани извън града, а при второто сражение — на десетина-дванайсет километра на север по Тибуртиновия път Камил изклал голяма част от нашествениците. Заради този му подвиг (а и затова, че успява да убеди плебеите да се откажат от плановете си да напуснат Рим и да се преселят във Вейи), Камил бива наречен втори основател на Рим. Тит Ливий не ни съобщава каква е по-нататъшната съдба на цар Брен. Всичко това се е случило в 390 г. пр.Хр.

Брен (2) — друг галски (келтски) цар. През 279 г. пр.Хр. начело на могъщо келтско племенно обединение нахлул в Македония и Тесалия, преодолял гръцката съпротива в прохода на Термопилите и плячкосал Делфи, в битката за който бил ранен. После се насочил към Епир, където ограбил баснословните богатства на Зевсовия оракул в Додона, а впоследствие и тези, още по-големи, на Зевсовия оракул в Олимпия, в Пелопонес. (Общо взето, в историята такива неща няма — Б.пр.) Отстъпвайки пред упоритата съпротива на гърците, Брен се оттеглил в Македония, където починал от неизлекуваната си рана (има версия, че се е самоубил заради позорното поражение при Делфи — Б.пр.). След смъртта му галите не могли да се задържат повече заедно и се разделили. Някои от тях (толистобогите, трокмите и част от волките тестосаги) пресекли Хелспонта и се прехвърлили в Мала Азия, където се установили в земите, наречени оттам насетне Галатия. Волките тестосаги, които отказали да продължат напред, се върнали по домовете си около Толоза в Югозападна Галия, отнасяйки със себе си цялата плячка, взета от Брен, и запазвайки непокътнат дела на всички онези Бренови войници, продължили похода на изток. Защото златото принадлежало еднакво на всички.

Брундизиум — днешно Бриндизи. Най-важното пристанище в Южна Италия, което се радвало на единствения удобен залив по цялото адриатическо крайбрежие на полуострова. В 244 г. пр.Хр. градът се превръща в колония със статут на латински град заради интереса, който Рим имал да опази новопостроения път между Тарентум и Брундизиум.

Броня — представлява две плочки от стомана или бронз, понякога и от втвърдена за целта кожа. Едната се слага отпред и закрива корема, другата — отзад и пази гърба, от раменете до лумбалния прешлен, като двете се прикрепват една за друга с помощта на каиши — над раменете и покрай трупа. Някои брони дори бивали изкусно извайвани според формата на гърдите на своя притежател; повечето обаче се правели така, че да бъдат достатъчно удобни за всеки. Военачалниците и висшите офицери обикновено носели от най-красивите, изработвани от бронз и стомана и покривани със сребро. Имало и такива, които си позволявали дори да позлатяват броните си. Върху бронята си между гърдите и талията военачалникът и легатите му си опасвали тънък червен шарф, завързан отпред по специален начин.

Бурдигала — днешно Бордо в Югозападна Франция. Могъщият галски опидум, владение на аквитаните.

Ведиовис — типично римско божество, твърде потайно и без собствена митология. В днешно време се смята за възможно Ведиовис да е представлявал превъплъщение на младия Юпитер; дори Цицерон се е оказал твърде пестелив и уклончив по въпроса — навярно защото сам не е бил съвсем наясно със същността на въпросния Ведиовис. Със сигурност като бог не е бил олицетворение на щастието и радостта от живота, дори се смята, че е свързан под една или друга форма с подземния свят, а според някои дори бил бог на разочарованията. В Рим му били посветени два храма: единия на Капитолия, а другия на острова на Тибър. Доколкото знаем, освен в Рим не са го почитали никъде другаде, като изключим в Бовила, където в 100 г. пр.Хр. някой си Юлий построил в негова чест храм от името на цялата си фамилия.

Вексилуум — знаме или флаг.

Верпа — латинска мръсотия, използвана повече като псувня, отколкото като обидна дума. Отнасяла се до пениса — по всяка вероятност се имало предвид еректираният penis, когато кожичката се е дръпнала назад — и при използването ѝ се правели някакви бегли асоциации с хомосексуализма. Според литературните извори, както и по останалите от римско време графити д-р Ж. Н. Адамс стига до заключението, че под верпа се има предвид обрязан член.

Верцела — малък град в Италийска Галия. Намирал се от северната страна на река Пад, точно в началото на Долината на саласите. Около града се разпростирали малки поля, т.нар. Кампи Равдии, където в 101 г. пр.Хр. Марий и Катул Цезар разгромили кимврите.

Веста — римска богиня, чийто култ юди началото си от дълбока древност. Както много други стари римски божества Веста нямала нито форма, нито образ, нито митология, (вж. нумен). Представлявала огнището и затова се почитала особено много в дома и семейството, където ѝ отреждали място до пенатите и ларите. Официалният обществен култ към нея също бил доста важен и се съблюдавал лично от върховния понтифекс. Храмът на Веста на Форума бил много стар, малък и кръгъл по форма; намирал се в съседство с Регията, кладенеца на Ютурна и Домус Публикус, където живеел върховният понтифекс. В

храма на Веста постоянно горял огън, който за нищо на света не трябвало да го напуска.

Весталки — култът към Веста се обслужвал от специално жреческо съсловие, колегията на весталките, в която влизали шест жени. Отреждани били за тази длъжност още седем-осемгодишни и давали обет за целомъдрие. Служели на богинята в продължение на тридесет години, след което бивали тържествено освобождавани от обета си и били допускани обратно в обществото, където могли да се омъжат, ако пожелаят — нещо, което рядко правели, тъй като се смятало, че бракът ще им донесе нещастие. От тяхното целомъдрие зависел късметът на цял Рим, сиреч на държавата. Ако някоя весталка бъдела заподозряна, че е нарушила целомъдрието си, бивала привиквана пред специален съд, който се произнасял дали е виновна или не. Обвинените, че са прелюбодействали с нея, също били изправяни, но пред друг съд. Ако весталката бъдела обявена за виновна, хвърляли я в специално изкопана тъмница, където я зазиждали и оставяли да умре от глад. В републиканската епоха весталките живеели в същия Домус Публикус, в който живеел и върховният понтифекс, но естествено отделени от него.

Виен, Виена — днешният град Виен във Франция. Латинското име на този преден търговски пункт по течението на река Родан било Виена, но за да се избегне объркването със столицата на Австрия, предпочела съм да го наричам така, както звучи на френски.

Визургис, река — днешната река Везер в Германия.

Викус — градска улица, която не е главна, но и не е задължително да бъде къса. С думата се имало предвид не единствено самата улица, а също така и всички сгради на нея. Първоначално думата се използвала за колиби или малки селца, където всички къщи се намирали наредени на една-единствена улица. Както в Рим, така и в другите градове по онова време улиците не сменяли имената си в продължение на векове, освен в случаите, когато някой монарх или влиятелен политик не сметнел за необходимо да кръсти улица на свое име. Затова и при изготвянето на картата си на републикански Рим съм използвала имената на много улици от епохата на империята, които не са част от новоустроените при императорите градски квартали. Така например, Викус Инстеюс, Викус Югариус, Викус Тускус, Викус Патриции, Викус Лонгус и т.н. ще да са се наричали така открай време. Същото е с Алта

Семита и стръмните улички, водещи към хълмовете: Кливус Орбиус, Кливус Патрициус, Кливус Капитолинус, Кливус Аргентариус, Кливус Пулиус ин Тавернола и т.н. Трябва да се отбележи, че за разлика от нас, които ще кажем: „Еди-кой си живее на Вилус Куприус“, римляните са казвали по-скоро, че въпросният живее във Вилус Куприус. Някои от улиците в Рим носели имената си на специфичните дейности, които се вършели на тях: например Вилус Сандалариус („улица на обуцарите“), Кливус Аргентариус („хълм на сарафите“), Вилус Фабриции („улица на занаятчииите“); други носели имена на градове или области, например Вилус Тускус (Етрурия); трети просто били кръщавани според мястото, където водели, като например Вилус ад Малум Пуникум („улицата, водеща към пуническата ябълка“ — сиреч нарово дръвче).

Вила — провинциална резиденция, напълно самоизхранваща се и дори имаща първоначално характер на селскостопански център — с други думи, нещо като ферма. Издигала се около перистил или вътрешен двор, отпред се разполагали конюшните и стопанските пристройки, а жилищната част се строяла в дъното. До времето на Корнелия, майката на братя Гракхи, богатите римляни си строели вили най-вече като място за почивка, а не толкова, за да ги превръщат във ферми. Затова и архитектурата им започнала да се променя с времето. Много от вилите, строени за почивка, се намирали на морския бряг.

Вила Публика — парчето зелени площи на Марсово поле, което се използвало като обществена градина. Намирала се срещу Вилус Палатине, където участниците в триумфалното шествие се събирали много преди парадът да е започнал.

Вино — виното представлявало неотделима част от живота както на римляните, така и на гърците; при липса на каквито и да било средства за дестилация на концентрати или пивоварство в древността виното си оставало единственото познато алкохолно питие. Това го превръщало и в обект на дълбока почит (например в лицето на боговете на лозята и виното Дионис и Бакхус), и в същото време на уважение. За производството на вино се отглеждали различни сортове грозде, бяло и черно, което предполагало и разнообразия сред самите вина.

По времето на Гай Марий римското винарство вече било надминало гръцкото и се било превърнало за възможностите на времето в същинска наука. Римляните винаги са били добри градинари и овощари и познавали добре тайните на растенията, които ги

заобикаляли; с годините, когато много римски граждани си спечелили привилегията да обикалят свободно из Средиземноморието, те започнали да носят в Рим нови растения — понякога просто различни сортове на вече познати, а понякога и напълно непознати за съгражданите им. Безспорно към тези внесени растения принадлежи и лозата.

Римските винари били същински експерти в областта на присаждането и се били научили на множество хитрини, с които да предпазват реколтата от болести и буболечки. Така например внасяли добивания в Палус Асфалтитес (Мъртво море) асфалт от Палестина и мажели с него основата на лозовите храсти, за да ги предпазят от плесента. Когато били готови узрели, гроздовете се откъсвали, слагали се в бъчви и смачквали с крака. От сока, който се изстисквал най-напред, се правело и най-хубавото вино. След мачкането с крака гроздовете били доизстисквани в специални преси, твърде подобни на онези, които и досега се използват в немодернизираните винарни; от това, което се изстисквало в пресите, се правело обикновеното вино за по-честа употреба. След това гроздовете се изстисквали и за трети път — излизала тънка, кисела течност, която била толкова долнокачествена, че спокойно можела да се закупи в огромни количества дори от бедните, а пък богатите поели с нея робите си. Понякога на това третокачествено вино допълнително се повишавало алкохолното съдържание чрез добавяне на некипялата шира след ферментацията. Към самата ферментация се подходило повече или по-малко сериозно — според това, дали става дума за първия, втория или третия изстискан сок, или според намеренията на самия винар. Най-добрите вина ферментирали в бъчви, облепени от вътрешната си страна с пчелен восък, а другите в бурета, уплътнени с черна борова смола. Оставали така в продължение на няколко месеца, през което време на няколко пъти им се обирала пяната.

След като ферментирали, вината, предвидени за пряка консумация, се преливали в амфори или в кожени мехове. Но останалите вина, които трябвало тепърва да отлежават, първо се прецеждали внимателно през сито и през плат, и чак след това се „бутилирали“ в амфорите, запечатвани херметично с разтопен восък. Върху гърлото се отпечатвали годината на реколтата, името на избата, където е направено виното, сорта грозде, името на винаря, а после

всички амфори били складирани в хладни помещения. Някои от най-качествените вина се съхранявали и в дървени бурета.

Повечето вина се отваряли обикновено в рамките на четири години от преливането им в амфорите, но запечатаните с восък, които повече не можели да ферментират, били оставяни да отлежават понякога дори двадесет години, за да добият желания вкус. Тогава, както и сега, имало не един и двама изтънчени познавачи на вина, както и просто закоравели „ценители“. Един от най-известните познавачи, чието име достигнало и до наши дни, бил големият адвокат Квинт Хортензий Хортал, който при смъртта си в 50 г. пр.Хр. завещал на неизвестен свой наследник нито повече, нито по-малко 10 000 амфори вино; като се има предвид, че една амфора побирала двадесет и пет литра течност, излиза, че покойният Хортал е разполагал със запас от 250 000 литра вино в избата си. В онези времена не било прието да се пие виното чисто — задължително се разреждало с вода, като се следвали различни пропорции.

По времето на Гай Марий римлянките малко пиели вино; в зората на републиката било достатъчно патерфамилиас само да усети дъх на вино от устата на някоя от жените в къщата си и вече имал всички морални права да я екзекутира на място. Въпреки привидното въздържание на римляните и вечното разреждане на виното с вода и в античността алкохолизмът е съществувал като сериозен обществен проблем, също както и днес.

Вир милитарис — вж. мъж на войната.

Витиния — царство, заемащо азиатския бряг на Пропонтида, граничещо на изток с Пафлагония и Галатия, на юг — с Фригия, на югозапад — с Мизия. Известно с плодородните си земи и големите си богатства, управляващите го царе са предимно траки. Негов традиционен враг винаги е бил Понт.

Вия — широк път или улица.

Вия Аврелия Ветус (Стар Аврелиев път) — построен в 241 г. пр.Хр.

Вия Аврелия Нова (Нов Аврелиев път) — построен в 118 г. пр.Хр.

Вия Ания (Аниев път) (1) — построен в 153 г. пр.Хр.

Вия Ания (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Спори се дали пътят трябва да се нарича Вия Ания или Вия Попилия. На картите си съм го отбелязала като Вия Попилия, защото при преброяването на

източниците, с които разполагах, се оказа, че е упоменат един път повече като Вия Попилия.

Вия Апия (Апиев път) — построен в 312 г. пр.Хр.

Вия Валерия (Валериев път) — построен в 307 г. пр.Хр.

Вия Домиция (Домициев път) — построен в 121 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб.

Вия Егнация (Егнациев път) — построен навярно около 130 г. пр.Хр.

Вия Емилия (Емилиев път) — построен в 127 г. пр.Хр.

Вия Емилия Скаври (Път на Емилий Скавър) — завършен около 103 г. пр.Хр. Започнат бил да се строи от Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус в цензорството му през 109 г. пр.Хр.

Вия Кампана (Кампанийски път) — не се знае кога е бил построен.

Вия Касия (Касиев път) — построен в 154 г. пр.Хр.

Вия Клодия (Клодиев път) — построен някъде през трети век пр.Хр., но не се знае точно кога.

Вия Лабикана (Лабицийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Лата (Широкия път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Латина (Латински път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Минуция (Минуциев път) — построен в 225 г. пр.Хр.

Вия Остиенсис (Остийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Попилия (Попилиев път) (1) — построен в 131 г. пр.Хр.

Вия Попилия (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Наричат го и Вия Ания и все още не се знае кой точно е строителят му.

Вия Постумия (Постумиев път) — построен в 148 г. пр.Хр.

Вия Претория (пътят на пълководеца) — широката алея, която разделя римския военен лагер на две; започва от предния и завършва при задния му вход.

Вия Принципалис (главен път) — широката алея, разделяща римския военен лагер на две, започвайки от единия му страничен вход и свършвайки при другия. Кръстосвала се под прав ъгъл с Вия Претория. В точката на пресичане се издигала и палатката на пълководеца.

Вия Салария (Път на солта) — твърде стар, за да се датира. По всяка вероятност това е бил най-старият истински дълъг римски път

изобщо. Към него в 283 г. пр.Хр. се прибавила допълнителната отсечка на Цецилиевия път, а в 168 г. пр.Хр. и тази на Клавдиевия.

Вия Тибуртина (Тибурски път) — старото име на първата отсечка от Валериевия път, свързваща Рим с Тибур.

Вия Фламиния (Фламиниев път) — построен в 220 г. пр.Хр.

Военен Трибун — Трибунус милитум. Всеки един от офицерите, заемащи средна позиция в чиновата йерархия в римската армия — между пълководците и центурионите. Съществували изборни и неизборни военни трибуни. Най-висши били изборните (вж. следваща статия). Ако командващият дадена армия не е консул и оттам легионите му не се определят като консулски, начело на всеки един от тях може да застане и неизборен военен трибун. Неизборните военни трибуни служели и като началници на конните дружини.

Военен Трибун (изборен) — всяка година трибутните комиции избирали двадесет и четирима младежи на възраст между двадесет и пет и двадесет и девет години за военни трибуни — трибуни милитум, които да служели в консулските легиони. Понеже бивали избирани от името на целия народ в лицето на трибутните комиции, изборните военни трибуни представлявали истински магистрати. Назначавани били по шестима за всеки от четирите консулски легиона, където командването минавало в техни ръце. Когато по време на война повече от четири легиона били определяни като консулски, не се избирали допълнителни военни трибуни, а двадесет и четиримата били разпределяни поравно между всички легиони.

Воконти — келтско племенно обединение, населяващо земите по течението на река Друенция в Трансалпийска Галия. Земите им се намирили в съседство с тези на алоброгите, падащи се на север. Любимо занимание на воконтите било да нападат и плячкосват римските пътници по Домициевия път в отсечката му между Алпите и долината на река Родан.

Волки Тестосаги — келтско племенно обединение, заемащо средиземноморското крайбрежие на Галия, на запад от река Родан. Земите им стигали до Нарбон и Толоза (вж. още Брен (2) и Толоза).

Волски — един от народите, населяващи Централна Италия. Заемали източен Лациум и поселенията им се съсредоточавали около Сора, Атина, Анция, Цирцеи, Тарацина и Арпинум; съюзници им били еквите. Към края на четвърти век пр.Хр. волските вече били отдавна

погълнати от римската система и до голяма степен били изгубили културната си и социална идентичност. Не говорели латински, а свой собствен език, близък до умбрийския.

Върховен Понтифекс — главата на държавната религия и най-висшестоящият от всички жреци. По всичко изглежда длъжността му да е връстничка на републиката, тъй като с неговата поява по типично римски начин се заобикаляли известни препятствия, без да се нараняват излишно религиозните чувства на народа, свикнал да вижда в рекс сакрорум (титла, носена от римските царе) своя главен свещенослужител. Вместо да премахнат функциите на рекс сакрорум, новите римски управници в лицето на Сената просто измислили нов понтифекс, чиято роля и статут били по-висши от тези на рекс сакрорум. Върховният понтифекс бил избран по-скоро от народа, отколкото от жреческата колегия, с което се потвърждавала неговата позиция на държавник. Навярно в началото се е държало да бъде патриций, но от средата на републиканската епоха, изглежда, нещата са се обърнали и за върховен понтифекс са се избирали предимно плебеи. Работата му се състояла в това да наглежда всевъзможните членове на всевъзможните жречески колегии — на понтифексите, на авгурите, на фециалите, на останалите по-нисши жреци и на весталките. В републиканската епоха върховният понтифекс, който живеел на държавна сметка, заемал най-внушителния от всички Доми Публици, но го споделял заедно с весталките. Официалното му седалище (което се водело със статут на храм) била малката атара Регия на Форум Романум.

Вътрешно Море — името, което съм използвала да обозначавам Средиземно море, което по времето на Гай Марий все още не било получило по-късното си латинско название „Маре нострум“ — „Нашето море“. По времето на Марий се е наричало Маре Интернум.

Галия — вж. Дългокоса Галия, Трансалпийска Галия и Италийска Галия.

Гай Баний — в оригинала Луций Тидлипус. Желанието на авторката било да създаде нарицателно име за определен тип хора, от рода на американското „Джо Блоу“ или английските „Фред Блогс“, или когато се имало предвид някой аристократ, „Лорд Мък от Дънгил Хол“. Името трябвало да звучи поне малко по латинско му, но в същото време да не е свързано с някой чисто латински каламбур, който би останал

неразбираем за читателя. Опитвайки се на свой ред да превода нейния латино-английски на латино-български, ми хрумна да се възползвам от почти латинско звучащото „Бай“ и като направя елементарната смяна на съгласните в двете думи, да се получи толкова красноречивото и в същото време звучащо като на истински римлянин име „Гай Баний“ — Б.пр. (Пък кой знае, нищо чудно и да е съществувала римска фамилия Баний...)

Гарум — хранителна подправка, високо ценена и любима на много римляни. Правена била от риба и според рецептата, останала до нас, от подобно нещо би му се повдигнало на мъж или жена в днешно време — най-малкото, защото заради изключителната си концентрация е воняла убийствено. Това не пречело на древните да обожават гарума. Той самият се е правел на различни места по Средиземноморското и Егейското крайбрежие, но най-известен е бил гарумът, изнасян от пристанищата на Далечна Испания.

Гарумна, река — днешна Гарона във Франция.

Генс (мн.ч. гентес) — римска фамилия или клан, в която всички носят общо име — така например Юлиите, Домициите, Корнелиите, Емилиите, Фабиите, Фабиите, Сервилиите или Юниите представлявали именно гентес. Всички членове на един гнес можели да проследят родословното си дърво обратно до общия предшественик. Самата дума била в женски род, заради което и на латински се казва: генс Юлия, генс Корнелия и т.н.

Германи (германци) — жителите на Германия, под което се разбират всички земи на север и на запад от Рейн.

Геторикс — типично келтско име, носено от няколко известни на историята келтски царе. Избрал съм го за име на неизвестния келтски цар, който предвождал обединените племена на тигурините, маркоманите и херуските по време на голямото германско преселение. Всичко, което знаем за него от историята, е, че е принадлежал към племето на тигурините, които са били келти.

Гетули — берберски народ, водещ номадски живот, чиито земи били навътре от крайбрежието на Северна Африка и се разпростирали по цялото огромно разстояние между Малката Сиртис и Мавритания.

Гладиатор — своего рода професионален боец, който използва уменията си, за да забавлява публиката. Гладиаторите били наследство от етруските, но техният занаят се ценял из цяла Италия и особено в

Рим. Гладииаторите се набирали от различни места: някои са дезертъори от легионите, други — криминални престъпници, трети — роби или освободени роби, които доброволно са се записвали за гладиатори. Във всеки случай всеки гладиатор трябвало вътрешно да се е примирил със съдбата си, защото иначе не би си струвало изобщо да бъде обучаван. Гладииаторите живеели в школите (огромната част от които се намирили около Капуа), където нито били държани като затворници, нито били третирани зле — за господаря си те представлявали твърде печелившо капиталовложение и той ценял труда им по достойнство. Обучението на гладиаторите било в ръцете на доктор, а цялата школа била под ръководството на т.нар. ланиста. Имало четири основни дисциплини, които гладиаторът можел да практикува: мирмилон, самнит, рециарий или тракиец, като разликата била в оръжието, което използвали. В епохата на републиката гладиаторите служели в продължение на четири до шест години, като им се налагало да се бият средно по пет пъти на година. Сравнително редки били смъртните случаи — известният жест нагоре или надолу с палеца се появява по трибуните едва при империята. След като се оттегел, гладиаторът обикновено си предлагал услугите като телохранител. Гладииаторските школи принадлежали на делови люде, които натрупвали значително състояние от турнетата, които уреждали на своите възпитаници из Италия особено покрай организирането на заупокойните игри. Много сенатори и конници били собственици на гладиаторски школи, някои от които наброявали около хиляда души, дори повече.

Големият Цирк — най-старият цирк, построен още от цар Тарквиний Приск, преди да е била установена републиката. Заемал цялата площ на Валис Мурция, разположена между Палатинския и Авентинския хълм. Трибуните му побирали между сто и сто и петдесет хиляди зрители дори в републиканската епоха. В онези години до цирка са се допускали единствено римски граждани и има достатъчно сведения, че щом се отнася за вход в цирка, освободените роби все още били смятани за роби и държани надалеч. Предполагам, че недопускането на освободените роби се е дължало не на друго, а защото броят на зрителите за всяко състезание е бил огромен. На жените им е било позволено да седят сред мъже.

Градски претор — претор урбанус. По времето на Гай Марий задълженията му почти се изчерпвали с правораздаване, което пък се

изразявало най-вече в произнасяне по жалби и спорове, възникнали между римски граждани в границите на Рим. Императорът му се простирал до петия километричен камък от Рим и не му се позволявало да напуска Рим за срок от повече от десет дни наведнъж. Ако и двамата консули се намират вън от Рим, градският претор като най-висш магистрат е упълномощен да свиква Сената на събрания, както и да организира отбраната на града при внезапно появила се опасност. Той единствен имал правото да определя дали спорът, възникнал между две страни, може да се представи пред съда. В повечето случаи предпочитал да раздава правосъдие на място, без да прибегва до същински съдебни процеси.

Гражданство — в смисъла, в който се използва в тази книга, римско гражданство. Правото на гражданство позволявало на мъжа да гласува в рамките на своята триба или центурия, ако принадлежи на някоя от петте имуществени класи (което между другото не е съвсем вярно — пролетариите също са имали теоретическото право на глас, което обаче е оставало без значение поради специфичната процедура за гласуване — Б.пр.), при провеждането на всички избори в Рим. Не е можело да бъде бит с камшик, можел е да се изправи срещу съд, съставен единствено от римски граждани, и е имал право на жалба. В различни години изискванията даден човек да бъде признат за римски гражданин са били различни — веднъж е било задължително и двамата родители да са граждани, друг път — само бащата (откъдето се е появил и когноменът Хибрида). Гражданинът е бил длъжен да служи в армията, макар че до времето на Гай Марий са били набирани единствено онези, които са притежавали достатъчно земя и пари, за да могат сами да се въоръжат и да се издържат по време на походите — заплатите, които държавата е трябвало да гарантира на всеки войник, са били твърде недостатъчни, за да покрият разходите му, а и са се плащали едва след привършването на кампанията.

Гракхите — известни и като братя Гракхи. Корнелия, дъщеря на Сципион Африкански и Емилия Павла, е била омъжена на осемнайсет години за Тиберий Семпроний Гракх, който тогава бил на четиридесет и пет; годината била 172 г. пр.Хр. и вече дванадесет години Сципион Африкански не бил между живите. Тиберий Семпроний Гракх бил веднъж консул в 177 г.пр.Хр., после цензор в 169 г.пр.Хр. и повторно консул в 163 г.пр.Хр. При смъртта си в 154 г.пр.Хр. вече бил станал

баща на дванадесет деца, но всички те били с крехко здраве и въпреки грижите си Корнелия успяла да отгледа до пълнолетие само три от тях. Най-голямото било момиче — Семпрония, която била омъжена веднага щом било възможно за братовчед си Сципион Емилиян; другите две деца били момчета. Тиберий Гракх бил роден в 163 г.пр.Хр., а брат му Гай в годината на смъртта на баща си — 154 пр.Хр. Така че и двете деца са били отгледани изключително от майка си, която си свършила добре работата.

И двамата братя Гракхи служили под командването на първия братовчед на майка си Сципион Емилиян — Тиберий се сражавал в Третата пуническа война, а Гай — в Нумантийските войни; и двамата се отличили с храбростта си. Тиберий Гракх бил пратен като квестор в Близка Испания в 137 г. пр.Хр., където на своя глава успял да издейства освобождаването на победения и пленения от нумантийците Хостилий Манцин и да спаси от унищожение армията му. Тъй или иначе Сципион Емилиян сметнал условията на сключения от шурей му договор за унижителни и успял да убеди Сената да не го ратифицира. Тиберий никога не му го простил.

В 133 г. пр.Хр. Тиберий бил избран за народен трибун и се заел да сложи край на държавната политика за даването на агер публикус под аренда на едрите земевладелци. Въпреки жестоката съпротива той прокарал своя поземлен закон, ограничаващ правото на даване под арендата обществена земя до 500 югера на човек (плюс още по 250 за всеки от синовете му) и създал комисия, която да разпредели останалата земя между безимотните римски граждани. Целта му била едновременно да облекчи самия Рим от най-ненужните му жители и да осигури за в бъдеще повече боеспособни войници за римската армия. След като Сенатът предпочел да удави законопроекта му в блатото на празнословията и безкрайните отлагания, Тиберий Гракх го отнесъл пред плебейското събрание, с което буквално стъпил в кошера с пчелите, защото постъпката му била безпрецедентна. Един от колегите му народни трибуни (между другото негов роднина) Марк Октавий наложил ветото си над законопроекта и бил свален по незаконен път от поста си — още един удар, нанесен от Тиберий Гракх върху мос майорум, сиреч установената практика. За противниците на Тиберий Гракх била важна не толкова законността или незаконността на неговите действия, колкото самият факт, че е дръзнал да се обяви срещу

установените политически порядки, независимо от това, дали са записани под формата на закон или не.

Когато в същата година умрял царят на Пергам Атал III и се оказало, че е завещал цялото си царство на Рим, Тиберий Гракх не признал на Сената правото да определи каква да бъде съдбата на новопридобитите територии, ами прокарал нов закон, според който земите отново щели да отидат за безимотните. Това била още една причина да предизвика недоволство както в Сената, така и на Форума.

И накрая, след като установил, че годината на мандата му ще изтече, преди да е довел докрай реформаторската си програма, Тиберий Гракх за сетен път пренебрегнал установените порядки и се кандидатирал повторно за народен трибун. Стигнало се до сблъсък между привържениците му и сенаторските сили, предвождани от братовчеда на Тиберий Сципион Назика, при който Тиберий Гракх и неколцина от сподвижниците му били пребити до смърт на Капитолийския хълм. Другият му братовчед Сципион Емилиян, който при инцидента се намирал все още под стените на Нуманция, публично оправдал убийците, обвинявайки Тиберий Гракх, че е целял издигането си за римски император.

За около десет години в Рим настъпило спокойствие, но то било нарушено, щом в 123 г. пр.Хр. за народен трибун бил избран помалкият брат на Тиберий Гракх Гай. Гай Гракх бил със същата натура като брат си, но се бил поучил от грешките му, а и с личните си качества далеч го превъзхождал. Реформите, които на свой ред се заел да прокарава, били много по-широки и обхващали, освен поземления закон, законопроекти, свързани със снабдяването бедните в Рим с евтино зърно, с промени в организацията на армията, с основаването на колонии със статут на римско гражданство, със започването обществено благоустройство из цяла Италия, с отнемането съдебната власт от ръцете на сенаторите и предаването ѝ на конническото съсловие, с въвеждане системата на откупване данъците от азиатската провинция чрез сключването на обществени договори между частни лица и цензорите, с даването пълно римско гражданство на градовете, ползващи се с латинските права, и съответно с гарантирането на латинските права на всички италийски съюзници. Разбира се, за една година дейност като народен трибун Гай Гракх не би могъл да прокара изцяло започнатите реформи, но преди да е изтекъл мандатът му, той

вече бил постигнал невъзможното — успял за втори пореден път да си спечели вота на избирателите за народен трибун. Изправен срещу заканите на политическите си врагове, Гай Гракх продължил с реформите си и понеже и в края на 122 г. пр.Хр. те все още не били проведени докрай, кандидатира се за трети пореден мандат, но при изборите заедно с приятеля си Марк Фулвий Флак били победени.

След като още в 121 г. пр.Хр. Гай Гракх видял как първата работа на консула Луций Опимий и на бившия народен трибун Марк Ливий Друз била да се обърне назад хода на реформите, той преминал към открито насилие. Сенатът отвърнал с гласуването на първия „декрет — ултиматум“ в историята си, с който се помъчил да спре разрастващото се беззаконие, но в резултат постигнал единствено убийството на Фулвий Флак и двама от синовете му, както и самоубийството на бягащия от преследвачите си Гай Гракх в дъбравата на Фурина, в подножието на хълма Яникул. Занапред римската политика никога повече нямало да се води по старите правила вековната крепост на мос майорум получила първите пробойни.

Личният живот на братята Гракхи също преминал под знака на несъгласието с установеното. Тиберий Гракх нарушил вековната традиция на фамилията си и вместо да се ожени за някоя Корнелия Сципионида, взел за жена Клавдия, дъщеря на Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр.Хр. и заклет враг на Сципион Емилиян. От нея имал трима синове, но и тримата умрели рано, без да могат да поемат по пътя на баща си. Гай Гракх пък се оженил за Лициния, дъщеря на един от най-близките му сподвижници Публуй Лициний Крас Муциан; родила им се дъщеря Семпрония, която се омъжила за Фулвий Флак Бамбалио и на свой ред родила дъщеря Фулвия, омъжила се на три пъти: за Публий Клодий Пулхер, за Гай Скрибоний Курион и за Марк Антоний.

Грамати́к — учител, но не по граматика, а по основи на риториката (вж. риторика).

Далечна Испания — Хиспания Ултериор, по-отдалечената от Рим римска провинция в Испания (за разлика от Близка Испания). По времето на Гай Марий границата между двете провинции била, общо взето, неустановена, но най-общо може да се каже, че под Далечна Испания се разбира целият водосборен басейн на река Бетис, богатите на руда планини, от които водят началото си Бетис и Анас,

атлантическият бряг от Олизипо при устието на Тагус до Стълбовете на Херкулес и средиземноморският от Стълбовете до Абдера. Най-големият град в цялата област бил Гадес, днешният Кадис, но седалището на управителя било в Кордова.

Дамно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели, за да обявят някого за виновен. Навярно е имало някаква разлика в смисъла между ДАМНО и КОНДЕМНО; най-вероятно ДАМНО е било по-категорично и е трябвало да убеди съдията да не проявява никаква милост към признатия за виновен.

Данастрис, река — днешната река Днестър в Молдавия. Древните са я знаели и като Тирас.

Данубий, река — днешният Дунав. Гърците, които са го наричали Истър, са знаели, че е огромна река, но не са го изследвали по-нагоре от течението от колониите си около устието му към Евксина. По времето на Гай Марий римляните познавали само алпийските му притоци, но както гърците, така и те имали някаква най-обща представа, че минавал през Панония и Дакия.

Двуколка — колесница с две колела, дърпана от две или четири впрегатни животни, най-често мулета. Била много лена и сравнително удобна — доколкото древните са могли да си го позволят, без да са познавали пружините и съвременните амортизатори — и затова представлявала предпочитаното превозно средство за всеки римлянин, бързащ да отиде от едно място на друго. Недостатъкът ѝ бил, че не гарантирала никаква защита срещу вятъра и дъжда. Латинското ѝ название било цизия. Съществували и закрити двуколки, доста по-тежки и по-тромави, които се наричали карпентум.

Делфи — знаменитото светилище на Аполон в подножието на Парнаската планина в Средна Гърция. От дълбока древност представлява важно култово средище, макар че е посветено на Аполон едва в седми или шести век пр.Хр. На мястото се виждал т.нар. омфал или пъп (голям, объл камък, най-вероятно паднал метеорит) и Делфи се е смятал за център на света. Светилището било обитавано от прочутия оракул, предаващ своите гадания чрез устата на старица, която за целта изпадала в епилептичен транс; знаели я като Пития или Питонката.

Демагог — първоначално гръцко понятие, използвано за политик, който разчита най-вече на влиянието си върху тълпите. Римските демагози предпочитали да говорят на арената пред комициите,

отколкото в Сената, но това далеч не е било политика за „освобождаване на масите“, както и слушателите му в основата си не са били представители на най-низшите класи. Терминът се е използвал най-вече от ултраконсервативните фракции в Сената по адрес на радикалните в своите искания народни трибуни.

Денарий — като се изключат редките серии златни монети, отсечени на един-два пъти по времето на Римската република, денарият е бил най-голямата парична единица. Съдържал е около 3,5 г. чисто сребро. 6250 денария правели един талант. Бил с големината на сегашните монети от 10 стотинки.

Дертона — днешна Тортонa в Северна Италия.

Диадема — диадемата представлявала дебела бяла ивица плат с ширина около 25мм., бродирана по краищата и завършваща най-често с ресни. Носела се е завързана около главата — или върху челото, или върху косата, връзвала се е под тила и двата ѝ края са падали свободно над раменете. Първоначално символ на персийската царска власт, диадемата била възприета и от елинистическите владетели, след като Александър Велики я отделил от персийската тиара, убеден, че е далеч по-подходяща за един елин от корона.

Дивертикулум (мн.ч. — дивертикула) — в смисъла, използван в книгата, път, който свързва помежду им главните пътища, тръгващи от римските порти — околоръстен път.

Дигнитас — понятие, характерно за римското мислене. Дигнитас не съответства напълно на нашето „достоинство“. Най-общо с думата се обозначава личният дял на човек в делата на общността, към която принадлежи, и включва моралните му устои, репутацията, с която се ползва, и способността му да си печели уважение у околните. От всичко, което един римски благородник се смята, че притежава, именно дигнитас е онова, което е длъжен да пази повече от всичко друго; за да запази своята дигнитас, благородникът трябва да е готов по всяко време да отиде на война, да се оттегли в изгнание и дори да се самоубие или да екзекутира собствения си син. Предпочела съм да не превеждам думата, за което и в текста я използвам така, както звучи и на латински — дигнитас.

Дис — друго име на Плутон, бога на подземния свят.

Добрите люде — вж. бони.

Додона — храм, посветен на гръцкия бог Зевс. Намирал се във вътрешността на Епир, на около петнайсетина километра югозападно от езерото Памборис, и бил известен с оракула, живеещ в свещения дъб, станал дом на ято гълъби.

Долината на саласите — днешната област Вал Д'аоста в Италия (вж. също така Лугдунумски проход, саласи).

Доминус — буквално „господар“. Домина означавало „госпожа“, а доминила „малка госпожа, госпожица“. Използвала съм тези думи, за да предам най-ясно уважението на робите към своите господари, уважение — същото, каквото биха изпитвали слугите на един английски благородник.

Домус (мн.ч. — доми) — буквално, „дом, къща“. Думата се е използвала за градска къща и в книгата съм я използвала, за да отделя самостоятелните домове на някои от героите от апартаментите на друга.

Домус Публикус — сграда, притежавана от римския Сенат и народ, сиреч собственост на държавата. Имало поне няколко такива, а може дори броят им да е бил значителен, и както изглежда, всички са били обитавани от свещенослужители. Върховният понтифекс, весталките, рекс сакрорум и тримата върховни фламини — на Юпитер, Марс и Квириин — са живели в държавни здания. По всичко личи, че доми публици са се намирали около Форум Романум, както и че по времето на републиката върховният понтифекс и весталките са споделяли една и съща сграда (намираща се на същото място, където по-късно се издига Атриум Весте, но ориентирана на север); обикновено под „Домус публикус“ се е разбирала именно тя. Домът на рекс сакрорум, намираща се на Велия, се знаела като „царския дом“. На плана на центъра на Рим съм посочила напълно произволно разположението на жилищата на тримата върховни фламини, колкото да създам най-бегла представа къде са се намирали в действителност.

Драв, река — днешната река Драва в бивша Югославия.

Друенция, река — днешната река Дюранс във Франция.

Друидизъм — основната келтска религия, разпространена особено в Дългокоса Галия и Британия, носеща името си от жреците, наречени друиди. Сборищата на друидите се намирали в онази част от Дългокоса Галия, където властвали карнутите. Друидизмът бил мистичен и натуралистичен култ, който не се нравел на нито един от

средиземноморските народи, считащи принципите му най-малкото за странни.

Дурия, Голямата река — днешната Дора Балтея в Северна Италия.

Дурия, Малката река — днешната Дора Рипария в Северна Италия.

Дългокоса Галия — Галия Комата. Като се изключи римската Трансалпийска Галия, Дългокоса Галия обхващала цяла днешна Франция, Белгия, както и онази част от Холандия, която се намира на юг от Рейн. Представлява обширна, предимно равнинна земя, покрита с гъсти гори и дарена с изключително плодородна почва, която никой не използвал. Страната била напоявана от многобройни реки, сред които най-важните са: Лигер (Лоара), Секвана (Сена), Моза (Мьоза), Мозела, Скалдис (Схелде), Самара (Сома), Матрома (Марна), Дураний (Дордона), Олтис (Лот) и Гарумна (Гарона). По времето на Гай Марий огромната част от Дългокоса Галия била практически непозната за римляните, които нямало как да я проучат, ако изключим военните походи на Гней Домиций Ахенобарб в 122–121 г. пр.Хр. Населението ѝ било предимно от келтски произход, като изключим относително редките случаи на смесване с германските племена, прекосили Рейн (така например приема се, че белгите са смесено племе). Въпреки че галите, за които било характерно да си пускат дълги коси (откъдето и латинското наименование на страната им), знаели, и то твърде добре за римляните, всички те, като изключим онези техни племена, имали лошия късмет да живеят на самата граница с римската провинция, старателно отбягвали всякакъв контакт с нежеланите си съседи. Галите били привързани към земята, независимо дали се занимавали със земеделие или скотовъдство, и изпитвали отвращение към градовете, предпочитайки да живеят на малки селца или дори откъснати стопанства. Строели т.нар. опида (от опидум), своего рода крепости, в които съхранявали племенните ценности, запасите си от зърно, и пазели съкровената личност на своя цар. Като се изключат малкото племена, в които преобладавал германският елемент, в религиозното си мислене галите били под силното въздействие на друидите. Като цяло не можем да наречем галите войнолюбиви, защото никога не гледали на войната като на самоцел, но това не им пречело да са свирепи и жестоки бойци. Пиели са повече бира, отколкото вино, яли са повече месо, отколкото хляб, пиели са мляко и са използвали масло вместо

зехтин. Физически били високи и добре сложени, с руси или червени коси, със сини или сиви очи.

Дървеният мост — името, с което най-често са наричали Сублициевия мост над Тибър, построен от дърво.

Евксинско Море (Евксински Понт) — днешното Черно море. Гърците го опознали добре и колонизирали бреговете му още през седмия и шестия век пр.Хр., но отвъд бреговата му част вътрешността на Сарматия (към Европа) и Скития (към Азия) си оставала населена от варвари. Това не пречело да има прокарани множество търговски пътища, зорко пазени както от местното население, така и от колонизаторите. Който успеел да сложи ръка върху Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта, бил в изключително благоприятното положение да иска мито от всички кораби, минаващи от Евксина в Егейско море и обратно; по времето на Гай Марий проливите се владеели от царство Витиния.

Едепол — начин за изразяване на почуда или изненада, който възпитанието налагало мъжете да употребяват в присъствието на жени. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Полукс.

Едес — дом на боговете, който обаче не е смятан за култов храм, тъй като в момента на освещаването му не е било направено предсказание. Храмът на Веста, например не представлява същинско светилище, ами просто едес сакра.

Едил — название на четирима магистрати, чиито функции се ограничават в рамките на града Рим. Двама от тях са плебейски едили, а другите двама — куриатни едили. Плебейските едили се появяват за пръв път през 493 г. пр.Хр. и първоначалните им функции са били да подпомагат народните трибуни в техните задължения, както и да поддържат и охраняват съкровения за всички плебеи храм на Церера. По-късно на тях се прехвърля задължението да поддържат изобщо сградите в Рим, а също и да съхраняват документите с текстовете на плебисцитите, приети от плебейското събрание, както и на сенаторските укази, свързани по някакъв начин с въпросните плебисцити. Плебейските едили се избират от плебейското събрание. Длъжностите на двамата куриатни едили се появяват по-късно — в 367 г. пр.Хр., за да се позволи и на патрициите да вземат своя дял в поддържането и опазването на обществените сгради и архивите, но твърде скоро за куриатни едили започват да се избират както патриции,

така и плебеи. Куриатните едили се избират от трибутните комиции. От трети век преди Христа нататък и, едните, и другите отговарят за снабдяването на града с вода, за градската канализация, за уличното движение, за обществените сгради, за пазарищата, за мерките и теглилките, за организирането на публичните игри, за правомерното разпределяне на зърнените храни. Имат пълномощието да налагат глоби на гражданите, които са нарушили разпоредбите, свързани с всичко гореизброено, като сумите от тези глоби отиват в собствената им хазна и се използват при организирането на публичните състезания. Длъжност както на куриатния, така и на плебейския едил не се смята за част от курсус хонорум, но доброто организиране на игрите практически представлява задължително условие за всеки бъдещ кандидат за преторска длъжност.

Екастор — начин за изразяване на почуда или изненада, с който жените не нарушавали нормите за благоприличие. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Кастор.

Елизиум — римляните — републиканци не вярвали особено в пълното духовно оцеляване на индивида след смъртта, но това не им пречело да си представят подземния свят на „сенките“ — едни твърде обезличени и лишени от човешки разум превъплъщения на мъртвите. Така или иначе, и гърците, и римляните мислели, че някои хора, добили достатъчно слава (именно слава, а не истински заслуги) приживе, си спечелват благоволението на боговете и биват пренасяни почти непокътнати от света на живите до мястото, наречено Елизиум или Елисейските поля. Тези привилегирани сенки също си оставали безплътни духове, но щом опитали сурово месо, можели да си възвърнат човешките чувства и желания.

Елинистически — понятието се използва за своеобразния синтез на гръцката и източната култура, който настъпва с разпространението на гръцкото културно влияние на изток при Александър Велики.

Емпориум — думата има две значения. С нея може да се обозначи пристанищен град, чиято търговия се води изключително по море (остров Делос например бил емпориум). Другото ѝ значение било голяма сграда срещу кея на някое пристанище, където били канторите на търговците.

Еней — принц на Дардания в Трояда. Син на цар Анхиз и богинята Венера (Афродита), според легендата напуснал горящата

Троя, пренасяйки възрастния си баща на гърба си и Паладия под мишница. След множество премеждия доплувал до Лациум и дал начало на рода, от който произлизали всички истински римляни. Вергилий твърди, че синът му Юл всъщност бил една и съща личност с Асканий, Енеевия син от троянската му съпруга Кревза, която придружила мъжа си по целия му път от Троя до Лациум; от друга страна, Тит Ливий смята, че Юл бил роден от латинската съпруга на Еней Лавиния. Но какво точно са мислели съвременниците на Гай Марий, всъщност не се знае, защото и Тит Ливий, и Вергилий са живели почти цял век по-късно.

Ен, река — днешната река Ин в Бавария.

Епикуреец — последовател на философската школа, основана от гърка Епикур в началото на трети век пр.Хр. Самият Епикур се обявявал за толкова изтънчен хедонизъм, че в действителност това, което търсел, се оказвало едва ли не същински аскетизъм; човешките удоволствия трябвало да бъдат толкова добре премерени и всеки миг толкова пълно оползотворяван, че всяко прекаляване със сладостите се смятало за неуспех на упражнението. На епикурейците се забранявало всякакво участие в обществения живот или вършенето на дейност, способна да наруши душевното им равновесие. Но в Рим тези принципи претърпели осезателни промени, така че нищо не пречело на един римски аристократ — епикуреец да гони публична кариера.

Епир — Молоската и Теспротийската области в Западна Гърция, изолирани от ядрото на гръцката култура както от Коринтския залив, така и от високите планини, които преграждат пътя към Средна Гърция и само с няколко прохода свързват региона с Беотия и Тесалия. След победата на Емилий Павел над македонската армия в 161 г. пр.Хр. около сто и петдесет хиляди епирци били насилствено изселени, оставяйки земите си на грабителите. По времето на Гай Марий епирските земи били в огромната си част притежание на едрите римски земевладелци, които ги използвали за пасища за многобройните си стада овце.

Епоредия — днешна Иврея в Северна Италия.

Етна Монс — днешният вулкан Етна. В античността известният сицилийски вулкан е бил също толкова активен, колкото и в модерната епоха, но това не е пречело земята около него да бъде използвана.

Етнарх — гръцката дума за градски магистрат.

Етрурия — римското наименование на някогашното етруско царство. То се разпростираше върху просторните крайморски равнини в северозападната част на полуострова, на юг стигало до Тибър, на север — до Арн, а на изток — до Апенините при горното течение на Тибър.

Закон за лукса — лекс сумтуария. Закон, който имал за цел да ограничи количеството на луксозни (разбирай скъпи) стоки и храни, които римлянинът имал право да купува или държи в къщата си, независимо от финансовото му положение. По времето на републиката подобни закони се приемали неведнъж и в някои случаи стигали дотам, че на жените им се забранявало да носят повече от определен брой скъпоценности, както и да се возят на носилки или колесници в пределите на Сервиевите стени. Някои цензори обаче били достатъчно наблюдателни да установят, че такива ограничения изведнъж превръщали римлянките в обществена сила, с която управниците трябвало да се съобразяват.

Заместник-консул — Консул суфектус. Когато се случело избраният консул да умре по време на службата си или по някаква друга причина бъде лишен от възможността да изпълнява задълженията си, на негово място Сенатът назначавал заместник, наричан суфектус. Суфектусът не бивал избран от народа. Понякога Сенатът бил склонен да назначи заместник дори когато мандатът на покойния консул бил почти пред края си; в други случаи си спестявал това назначение дори когато до края на консулската година оставало много време. Това непостоянство в принципите се дължало най-вече на преобладаващото сред сенаторите настроение в един или друг момент. Името на заместник-консула се записвало сред тези на римските консули и след изтичането на службата си официално бил признаван за консуларен сенатор.

Игри — едновременно начин на римляните да си прекарват времето и своеобразни обществени институции. Различните игри (луди) водели началото си поне от зората на републиката, но навярно от много по-рано. Първоначално се организирали единствено по повод триумфа на някой пълководец, но в 366 г. пр.Хр. луди Романи — първите игри, организирани изобщо — се установили като ежегодно събитие в чест на Юпитер Оптимус Максимус, чийто празник бил на 13 септември. Скоро луди Романи започнали да продължават повече от един ден и по времето на Гай Марий тяхното провеждане отнемало цели десет дни,

започвайки най-вероятно от петото число на месеца. Въпреки че имало състезания по бокс и борба (не особено популярни), в римските игри никога не се е изтъквала толкова атлетическата, физическата, най-общо спортната страна на съревнованията, тъй характерна за гръцките. В началото игрите се състояли най-вече от надбягвания с колесници, впоследствие към тях се прибавил ловът на диви зверове и дори театралните представления, изнасяни на построени специално за целта сцени. Игрите се откривали със зрелищно религиозно шествие из цирка, след което се провеждали едно-две надбягвания с колесници и се минавало към бокса и борбата. Следващите дни се изнасяли театралните представления: трагедиите никак не били популярни, вместо тях успех имали комедиите, а с узряването (и остаряването) на републиката дори и те изгубили някогашния си чар и се превърнали във фарсове и пантомима. С приближаването края на игрите идвала и кулминацията в надбягванията с колесници, чиято програма се раздвижвала с публичния лов на диви зверове. Гладияторските битки не са били част от програмата на някои игри по времето на републиката; подобни представления е имало единствено по време на т.нар. заупокойни игри и обикновено са се провеждали не по цирковете, а на Форума. Освен това, за разлика от игрите, платени от държавата, гладияторските „представления“ били субсидирани от частни лица. Всъщност и публичните игри получавали щедра помощ от частни лица, сиреч от джоба на едилите, които в желанието си да си създадат име и да спечелят електората за предстоящите избори, се бръквали доста дълбокичко, за да задоволят исканията на съгражданите си.

Първите игри в годината били т.нар. луди Мегаленсес в началото на април, следвани почти веднага от луди Церери и от луди Флорие, които продължавали и през май. В първите дни на юли идвало ред на луди Аполинарес, а след два месеца почивка и на луди Романи в първата половина на септември. По времето на октомврийските иди само в продължение на един ден се организирали луди Капитолини, за които заслуга имала една частна колегия. Последните игри в годината били луди Плебеи, които се провеждали в първата половина на ноември и продължавали най-дълго. Всички римски граждани, включително и жените, имали право да присъстват безплатно на игрите, като за жените били предвидени специални трибуни в театрите, но не и в цирка. Роби и освободени роби обаче не били допускани.

Изара, река — съществували няколко реки с това име. Едната била днешната Изер (във Франция, приток на Рона), друга — днешната Изар (в Германия, приток на Дунав) и трета — днешната Оаз (във Франция, приток на Сена).

Изарк, река — днешната Изарко в Северна Италия.

Изономия — гръцка дума, която първоначално означавала „равенство“. В шести век пр.Хр. атинският държавник Клистен, считан за създател на общественото устройство, което гърците наричат най-общо демокрация, прилепил към понятието „демокрация“ етикетът „изономия“.

Икозиум — днешният град Алжир.

Илва — днешният остров Елба. Навремето бил богат на желязна руда. Жителите на острова я копаели, претапнали я и я изливали във формата на брусове, които пращали за дообработка в Пиза или Популония.

Илирик — дивата планинска страна, заграждаща Адриатическо море от изток.

Илиум — латинското наименование на Троя.

Имаго (мн.ч. — имагинес) — красиво оцветена, покрита с перука маска, възстановяваща почти идеално лицето на някой славен предшественик — консул или понякога претор — на определена римска фамилия. Правела се е от пчелен восък (тези, които са били в музея на Мадам Тюсо, вече са разбрали колко реалистично изглежда нечие лице, направено от пчелен восък) и се е пазела от преките наследници на знаменития покойник в специални долапи във формата на миниатюрен храм, грижливо почитван от прах и мръсотия. Долапът, всъщност долапите, защото знатните фамилии обикновено имали повече от един предшественик, с когото да се гордеят, се поставял в атрия на дома, близо до олтара, посветен на домашния лар и домашните пенати. Маската и долапът, в който се пазела, били обект на особена почит. След смъртта на главата на семейството за церемонията по погребението му бил наеман специален актьор, който си надявал восъчната маска на някои от предците и възможно най-точно възпроизвеждал жестовете, походката му и т.н., такива каквито ги е запазил споменът за поколенията. Ако умрелият бил консул, била му правена маска и на него, която съвсем естествено заемала място до тази на предците му. Случвало се, когато покойникът е постигнал нещо

изключително през живота си, дори да не е бил консул, да заслужи подобна чест.

Император — буквално „главнокомандващ“. С тази дума най-общо са се наричали римските пълководци. С времето обаче терминът започнал да се употребява по адрес единствено на пълководците, спечелили важни сражения; за да получи от Сената разрешение да чества своя триумф, пълководецът е трябвало да докаже, че след спечелената битка войниците му официално са го провъзгласили за император. Съвременното значение на думата се появява по-късно.

Империиум — империиумът бил най-общо степента на пълномощията, които всеки куриатен магистрат или промагистрат получава за времето на своя мандат. Да притежаваш империиум, означава, че си поел пълната отговорност за делата си и в същото време никой не може да пречи на изпълнението на собствената ти политика (освен в случаите, когато тя излиза от рамките на получения империиум и законите, съблюдаващи изпълнението на задълженията ти). Империиумът се предавал според нормите, възприети в лекс куриата, и не можел да бъде държан повече от една година. Изключения се правели в случаите с промагистрати, които не са успели за едногодишен срок да изпълнят докрай конкретната мисия, която им е била връчена заедно с империиума. Продължаването срока на империиума се е решавала със съгласието на Сената и/или народа. Ликторите, носещи върху рамото си т.нар. фасции, свидетелствали, че човекът, когото придружават, е получил империиум.

Инсула — буквално „остров“. Използва се за многоетажните сгради, разделени на апартаменти, които най-често били обградени от всички страни от улици, площади и алеи и напомняли на острови. Римските инсули били доста високи (до 30м.) и понякога заемащи такава огромна площ, че вместо един, били нужни няколко вътрешни двора. В античността, тъй както и днес Рим е бил град, чието население е живеело предимно в апартаменти.

Ируматор — мъж, който при орален секс лиже пениса на партньора си. За римляните това била най-унизителната форма на плътски контакт, израз на нравствен упадък и в същото време на сервилност, която никой достоен човек не би допуснал (във всеки случай, когато ируматорът е всъщност ируматрис, сиреч жена, на деянието не се гледало толкова строго). Ако степенуваме латинските

обидни думи, тази е най-силната от всички. Самият акт се нарича ирумо или ирумацио.

Италийска Галия — или Цизалпийска Галия, сиреч Галия отсам Алпите. Нарекла съм я Италийска Галия за по-просто. Включвала всички земи на север от реките Арн и Рубикон и се разпростира на север до величествения полукръг на Алпите, които я откъсват от останалата част на Европа. Била буквално разсечена от изток на запад от могъщата река Пад (днешно По) и съществувала осезателна разлика между земите на север и на юг от Пад. На юг от реката населението било силно романизирано и много градове в областта притежавали латински права. На север населението запазвало келтския си характер, римското влияние било слабо, а по времето на Гай Марий единствено два града — Аквилея и Кремона — се радвали на латински права. Латинският език е отстъпвал по популярност на местните келтски наречия, а по някои места изобщо не се е говорел. В политическо отношение Италийска Галия тънела в пълна забрава, защото нито имала статут на римска провинция, нито се радвала — ако изобщо можем да се изразим така — на донякъде привилегированото положение на италийските съюзници. По времето на Гай Марий в римската пехота не са се наемали войници от Италийска Галия, дори като спомагателни части.

Италийски съюзници — хората, племената и народите (в различни извори населението на Италия се определя и като едното, и като другото, и като третото), които живеят на Италийския полуостров, но не се радват нито на римско гражданство, нито на латинските права. В замяна на военната закрила и на желаното от всички мирно съжителство те били принудени да осигуряват боеспособни войници за римските легиони и да заплащат издръжката им. По времето на Гай Марий именно италийските съюзници понасяли върху себе си най-тежкото бреме на данъците, събирани от цяла Италия, и често били принуждавани да дадат част от земите си за постоянно разрастващия се римски агер публикус. Много от съюзниците се вдигали на открит бунт против Рим (най-често самнитите) или пък в случаите, когато той е във война, заставали на страната на противниците му (какъвто бил случаят с много кампанийски градове и Ханибал). Най-сполучливото средство, което римляните открили за противодействие на антиримската политика на италийските съюзници, било вклиняването на „колонии“

между техните градове. В колониите преобладаващото население, или поне най-активната му част, се състояло от римски граждани, а останалите колонисти се радвали на латинските права и се стремели също да получат пълно римско гражданство. Колониите упражнявали значително влияние над живота и политиката на италиийските съюзници, които ги заобикаляли. Естествено при всяко противоречие между съюзническите градове и Рим, а те били твърде много, колониите заставали на страната на Рим. В една или друга степен сред италиийските съюзници постоянно се проявявал стремеж или за отхвърляне на римското иго, или за изискване правото на римско гражданство, но до последните десетилетия на републиката Рим винаги съумявал да предотврати надигащото се недоволство и да спре в зародиша им политическите тежнения на съседите си. Последната съществена концесия, която се прави на италиийските съседи преди Съюзническата война, бил законът на останалия неизвестен за историята римски политик от 123 г. пр.Хр., който позволявал управителите на градовете с латински права да придобият за себе си, за цялото си семейство и за наследниците си римско гражданство.

Италия — в античността с това наименование се е обозначавал единствено Апенинският полуостров, и то без земите на север от реките Арн и Рубикон. Твърде съмнително е самите римляни, казвайки Италия, да са имали предвид някаква определена етническа общност.

Йол — днешният Шершел в Алжир.

Калабрия — доста объркващо за онези, които познават съвременна Италия, но ако сега Калабрия е върхът на „ботуша“, то в античността тя е била петата!

Кампания — баснословно богата и плодородна област, образувала се върху магмени скали с богато вулканично съдържание в почвата. Намира се между Самнийските Апенини и Тосканско (Тиренско) море, като стига на север до Тарацина, а на юг до Неаполския залив. Напоявана от реките Лирис, Волтурн, Калор, Кланий и Сарн, Кампания се превръща в най-обширната и най-развитата област в цяла Италия. Колонизирана отрано от гърците, впоследствие попада под етруско владичество. По-късно населението се обединява със самнитите, за да премине най-накрая под римска власт. Гръцките и самнитските елементи винаги са превръщали Кампания в съмнителен съюзник и в продължение на столетия в областта избухват бунтове и въстания.

Градовете Капуа, Теанум, Сидициум, Венафрум, Ацере, Нола и Интерама са важни търговски и административни центрове навътре в полуострова, докато пристанищата в ПUTEОЛИ, Неапол, Херкулан, Сурентум и Стабие нямат равни по целия останал западен бряг на Италия. ПUTEОЛИ е най-голямото и оживено пристанище в цяла Италия. През областта преминават Кампанският, Апиевият и Латинският път.

Кампус — най-общо равнина, обширно равно пространство.

Кана — апулейски град на брега на река Ауфидиус. На това място в 216 г. пр.Хр. Ханибал начело на картагенската си армия нанася съкрушително поражение на римските легиони, предвождани от Луций Емилий Павел и Гай Теренций Варон. До битката при Араузио в 105 г.пр.Хр. това се смята за най-голямата военна катастрофа на Рим. Загиват между тридесет и шейсет хиляди души. Оцелелите са били принудени да минат под хомота.

Капите цензи — буквално „глава от населението“. Терминът се използва за всички онези римски граждани, които са лишени от възможността да се причислят, към която и да е от петте икономически състоятелни класи и затова са били практически неспособни да участват с гласа си в работата на центуриатните комиции. Понеже по-голямата част от капите цензи както по произход, така и по местоживеене са били градско население, те принадлежали предимно към четирите градски триби, а това не им давало възможност да участват активно и в трибутните комиции, и в плебейското събрание (вж. още пролетарии).

Капитолий — Капитолийският хълм, един от седемте хълма, върху които лежи Рим, и единственият, върху който се издигат предимно култови и обществени сгради. Но въпреки че по времето на Гай Марий на върха на хълма е нямало нито един частен дом, в полите му вече са били построени първите богаташки къщи — най-скъпите в цял Рим. Самият Гай Марий също е живял в подножието на Капитолия.

Капуа — най-важният град във вътрешността на Кампания. Бунтовете на неговите граждани и неизпълнените обещания към Рим представляват цяла история и са причината за необичайно жестоките репресии от страна на римляните. С вековете Капуа напълно се лишава от изключително плодородните си обществени земи, които се превръщат в ядрото на кампанската агер публикус и са включвали така например фалернските лозя, от които се прави прочутото фалернско

вино. По времето на Гай Марий благополучието на Капуа е зависело от многобройните тренировъчни лагери около града, в школите за гладиатори и началните пунктове на търговията с роби. Всъщност поминъкът на цялото население на Капуа е било снабдяването на всички тези огромни по своите мащаби институции.

Карбункул — скъпоценният камък рубин. Думата се е използвала и за червен гранат.

Карина — един от най-люксовите квартали в Рим. Разполага се върху северната могила на Опейския хълм и върху западните му склонове. Започва от Велия — в горния край на Форум Романум — и стига до Кливус Пулиус.

Карнските Алпи — с това име съм обозначила онази част от Алпите, която опасва Северна Италия откъм изток и заобикаля крайбрежните градове Тергесте и Аквилея. По принцип римляните наричат тези планини Юлиански Алпи, а името Карнски Алпи се е използвало за днешния Тирол в Австрия. Но аз самата не можах да открия никакво свидетелство, че преди диктатора Гай Юлий Цезар друг от фамилията Юлии е могъл да има планина, кръстена на него, което естествено ме кара да смятам, че преди диктатора Гай Юлий Цезар Юлианските Алпи са се наричали другояче. И тъй като в изворите не съм се сблъскала с друго наименование (което не значи, че такова не е съществувало — просто аз не съм го открила), разширих топонима Карнски Алпи и върху Юлианските.

Карнути — едно от най-големите и могъщи племенни обединения в Галия. Земите им са се разпростирали по течението на река Лигер приблизително между вливането на Карис и точката, която съвпада по географска дължина с днешния Париж. Една от причините за превъзходството на карнутите над останалите галски племена е, че именно в техните земи са се намирали както култовите им средища, така и школите, в които са се обучавали друидите на цяла Галия.

Карцер — тъмница. Другото име на Тулианума е било просто Карцер.

Кастор — по-висшият от боговете — близнаци Кастор и Полукс (на гръцки Кастор и Полидевк), познати още и като Диоскурите. Техният храм на Форум Романум е достатъчно внушителен по размери и в същото време достатъчно стар, за да покаже, че култът към тези богове се е разпространил най-късно в царската епоха. Което подсказва,

че на тях не може да се гледа единствено като на заемка от гръцката митология, както например е случаят с Аполон. Може би причината за тяхното особено почитане в Рим (твърде вероятно е впоследствие римляните да са ги отъждествявали малко или много с ларите) се корени в самия факт, че и Ромул, и Рем, основателите на Рим, също са били близнаци.

Квадрига — колесница, теглена от четири коня.

Квестор — най-ниското звено, съставляващо сенаторския курсус хонорум. По времето на Гай Марий да бъдеш избран за квестор, не означавало, че автоматически ставаш член на Сената; това не пречело обаче на традиционната практика цензорите да допускат всички квестори в състава на сенаторите. Точният брой на квесторите, избирани за една година, засега все още не е ясен, но е бил навярно между дванадесет и шестнадесет. Възрастта, на която се приемало за препоръчително човек да се кандидатира за квестор, била тридесет години, колкото били нужни и за влизане в Сената. Основните задължения на квестора били фискални. За него съществували няколко възможности: да му бъде връчена римската хазна или някоя от по-незначителните държавни съкровищници, да бъде натоварен със събирането на търговските и пристанищните мита (по времето на Марий за подобна дейност са били необходими поне трима квестори — един за Остия, един за Путеоли и един за всички останали пристанища) или да бъде пратен да съблюдава финансите в някоя от римските провинции. Новоизбраният консул, за когото се знае, че на другата година ще управлява някоя от провинциите, имал правото лично да посочи името на човек, когото би желал да има за свой квестор — това било знак на личен престиж за всеки кандидат за квесторския пост и със сигурност му гарантирало избирането. При обикновени обстоятелства мандатът на квестора продължавал една година, но ако името на квестора е било предварително посочено от някой от консулите, той бил задължен да остане в управлявана от своя „покровител“ провинция до края на своя консулски или проконсулски мандат. Квесторите встъпвали в длъжност на пети декември.

Квири — един от най-представителните и типични латински богове. Квири бил божественото въплъщение на една определена идея. Навярно произходът му е повече сабински, отколкото латински, защото домът му се е намирал на Квириналския хълм, а там от самото

начало е съществувало сабинско селище. По-късно хълмът влязъл в пределите на латинския град на Ромул, а бог Квирин се омесил с бог Ромул. Кой точно е бил Квирин и какво е представлявал, никой не знае, но се смята, че е бил въплъщението на самото римско гражданство, богът на всички римляни, взети в едно. Личният му жрец, фламен Квириналис, бил един от тримата върховни фламини, а в чест на самия Квирин имало празненства — т.нар. Квириналия. Пред входа на храма му се издигали две миртови дървета — едното символизирило патрициите, а другото — плебеите.

Квирити — римските цивилни граждани. Това, което не знаем, е дали терминът „квирити“ не е използван конкретно за хора, които никога не са служили в армията; една бележка в спомените на Гай Юлий Цезар ни подсказва, че може би става дума точно за такива: в един случай той нарекъл разбунтувалите се войници квирити, с което изразил такова дълбоко презрение, че те веднага го помолили за прошка. Тъй или иначе, между времето на Гай и Марий и това на Гай Юлий Цезар настъпили много промени и затова ми се ще да вярвам, че в годините, в които се развива действието на книгата ми, определението „квирити“ е звучало като израз на уважение.

Келти — терминът е повече съвременен, отколкото античен и се отнася най-общо за варварската раса, която изниква от Централна и Северна Европа през първите векове на последното хилядолетие преди Христа. От 500 г. пр.Хр. нататък келтите се опитват да завладеят земите по европейските брегове на Средиземноморието. Но ако успяват в Испания и Галия, то от Италия и Гърция биват изтласкани обратно. Въпреки това отделни келтски групи и племена се разселват в Северна Италия, Македония, Тесалия, Илирик и Мизия, където постепенно се омесват с местното население. В Галатия в централна Мала Азия се е говорело на келтски много векове след Христа (вж. Брен (2)). Като раса келтите са се различавали от германците, но пък и в много отношения са си близки. Самите те обаче са се смятали за отделен народ. В келтските наречия има известни прилики с латинския език. Римляните рядко са използвали думата „келт“ — казвали са „гал“.

Келтибери — онези представители на келтската раса, които преминават Пиренеите и се настаняват в Испания — предимно в централните, западните и северозападните ѝ части. По времето на Гай

Марий те до такава степен били усвоили земите си, че римляните ги смятали за туземци.

Керкина, остров — днешна Керкина, остров близо до брега на Тунис. На него е била създадена от Гай Марий първата колония за ветерани. Бащата на диктатора Гай Юлий Цезар е бил пратен от Марий в Керкина, за да организира новосъздадените селища.

Кимври — голямо германско племенно обединение, населявало до около 120 г. пр.Хр. северната половина на Херсонес Кимврийски. Огромно природно бедствие ги принуждава да напуснат родните си места и заедно с южните си съседи, тевтоните, да започнат великото си преселение в търсене на нова родина. В продължение на близо двадесет години изминават хиляди километри, за да се окажат най-накрая лице в лице с римляните и Гай Марий.

Класи — петте икономически състоятелни съсловия, на които се делят римските граждани. За да бъдеш вписан в редиците на едно или друго, трябвало е да разполагаш със сигурен и постоянен източник на доходи. Най-богатите римляни са се включвали в първата класа, най-бедните — в петата. Пролетариите не са принадлежали към нито една от петте класи.

Клиvus — улица под силен наклон. В Рим, който е изграден в огромната си част върху хълмове, такива е имало много.

Клиент — на латински „клиенс“. Терминът се използва да обозначи свободен човек или освободен роб (не е задължително да бъде римски гражданин), обвързан чрез лични задължения към друг човек, наречен патрон („патронус“). Клиентът тържествено дава обет, че навсякъде и във всичко ще защитава интересите на своя патрон, както и че ще изпълнява неговите желания в замяна на услугите, които получава от него (най-вече парична помощ, даване на служба, застъпничество пред съда). Всеки освободен роб автоматически се превръща в клиент на бившия си господар, освен ако той самият изрично не го освободи от това му задължение, което се случва изключително рядко. Отношенията между клиента и патрона са изключително въз основа личния морал на клиента, за когото е въпрос на чест да изпълнява своите задължения. Да си нечий клиент, не означава непременно, че сам не можеш да бъдеш патрон; по-скоро означава, че твоите клиенти се превръщат в клиенти и на патрона ти. Създадени са закони, определящи правните отношения между патрона

и неговия клиент, когато той е чужденец, както и такива, в които се изясняват отношенията към цели царства и народи, приели Рим за свой патрон. Съществува закон, според който всеки патрон е длъжен да заплати откуп за свой отвлечен клиент — ако той е римски гражданин — и това е била една от причините в Средиземно море да процъфтява пиратството. Стига се дотам, че клиентела на даден римлянин може да бъде цял град, дори цял един народ.

Клиент — Владетел — чуждестранен монарх, който е поел лично задължение към Рим, а понякога и към отделен римски гражданин, обявявайки го така за свой патрон и покровител. Изразът „приятел и съюзник на римския народ“ доказва именно установяването на клиентни отношения.

Клитумн, река — река в Италия, областта Умбрия.

Клоака — канал, особено подземен. Без никакво съмнение още в ранната си история Рим е разполагал с изключително гъста канализационна мрежа. Тит Ливий съобщава, че когато в 390 г. пр.Хр. галите буквално сринали Рим със земята, при възстановяването му градът не бил построен както трябва. Понеже Сенатът се страхувал плебейското съсловие да не изпълни закана си да се пресели във Вейи, принуден бил да склони на всички условия, които плебеите поставили, включително и това те да определят новия градоустройствен план. Получило се така, че докато в стария град улиците били широки и минавали върху основните артерии на канализацията, то в новия те се стеснили, започнали да криволичат и така над каналите били построени къщи.

Клоака Максима — канализационната мрежа, отводняваща Субура, горната част на Есквилин, Капитолия, Форум Романум и Велабрума. Водите ѝ се изливали в Тибър между Емилиевия мост и Дървения мост, по-близо до първия. Първите канали всъщност следвали коритото на някогашната река Спинон.

Клоака Нодина — канализационната мрежа, отводняваща Палатин, долната част на Есквилин, Опийското възвишение, района около Големия цирк и част от Авентин. Следва коритото на някогашната река Нодина и нейните притоци и се влива в Тибър точно над Дървения мост.

Клоака Петрония — канализационната мрежа, отводняваща Виминал, Квиринал и Марсово поле и следваща коритото на

някагашната река Петрония и притоците ѝ. Вливала се в Тибър точно над остров Тибър. От тази точка надолу по течението Тибър ставал опасен за плуване.

Коански — думата идва от остров Кос срещу брега на Мала Азия, един от Спорадите. Прилагателното „коански“ всъщност се прикачвало на стоката, с чийто износ се славел островът — коанската коприна. Тя не била същинска, а дива коприна (същинска коприна се появява едва по време на ранната империя). Коанската коприна била особено ценена от проститутките, заради което и от един момент нататък започнали да ги наричат коанки.

Когномен — последното име, което мъжът римлянин си слага, за да се отличи от носещите същото лично и фамилно име като него. В някои фамилии станало необходимост човек да притежава повече от един когномен — да вземем например Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика! Когноменът обикновено подчертавал някоя типична черта във физиката или характера му — например големи уши, плоски стъпала, гърбица — или увековечавал някой боен подвиг — така в рода на Цецилии Метелите срещаме Далматик, Балеарик, Нумидик. Много от когномените имали саркастичен смисъл и в този случай си проличавала хорската находчивост.

Колегия — най-общо група хора, обединили се на принципа на нещо общо между тях. Така например съществуват жречески колегии, политически колегии като тази на народните трибуни, религиозни колегии като тази на ликторите, както и колегии на работещите в определен отрасъл. Създават се и своеобразни групи от хора, произлизащи от всички слоеве на населението (включително и роби), които се събират в колегии, за да бдят над римските кръстопътища и да организират годишните празници на кръстопътищата, т.нар. Компиталии.

Комиции — виж „събрание, народно“.

Комум — днешно Комо в Северна Италия.

Кондемно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели да признаят обвиняемия за виновен. Другата дума е ДАМНО.

Конници — Еквитес, членове на Ордо еквестер (конническото съсловие). Съсловие то се появило, когато римските царе привикали най-богатите жители на града в специално сформирания конница, в

която между другото конете се издържали за сметка на обществената хазна. В онази епоха конете били изключително рядко явление за Италия и в същото време непосилно скъпи. В края на царския период, когато се установила републиката, в конницата влизали хиляда и осемстотин души, разпределени в осемнадесет центурии. С разрастването на републиката нараствал и броят на конниците, но новопостъпилите в конницата трябвало сами да си купуват конете и да осигуряват издръжката им; хиляда и осемстотинте души, които пазели т.нар. „обществен кон“, се превърнали в най-старшият клон на конническото съсловие. Тъй или иначе в началото на втори век пр.Хр. Рим престанал да се грижи за конницата си — задължението по нейното организиране се прехвърлило у съюзниците му — и конническото съсловие се превърнало в обществена единица от изключително социален и икономически характер и първоначалният му смисъл на определена войскова част постепенно се изгубил напълно. Принадлежността към конническото съсловие започнала да се определя от цензорите на имуществен принцип и докато осемнадесетте центурии, пазещи „обществения кон“, си оставали от по сто души всяка, останалите (седемдесет и една на брой) започнали да наброяват все повече и повече членове, така че всеки, който достигне конническия ценз, да бъде включен в първата имуществена класа. До 123 г. пр.Хр. самите сенатори продължавали да се смятат за членове на Ордо еквестер; образуват отделно съсловие от триста души при Гай Гракх. Синовете им обаче, както и всички мъже във фамилиите им, които не били членове на Сената, продължавали да бъдат конници.

За да бъдеш приет в конническото съсловие според ценза (за целта се организирал специален трибунал на Форум Романум), трябвало да притежаваш под формата на поземлена или друга собственост годишни доходи на стойност 400 000 сестерции. Въпреки че това правило не се спазвало стриктно, някои цензори настоявали периодично хиляда и осемстотинте конници, държащи „обществения кон“, да минават публично на парад, за да се провери дали се грижат както подобава за конете си. Парадът на обществения кон се провеждал най-вероятно на юлските иди, като цензорите седели на специално приготвената трибуна пред храма на Кастор и Полукс, а хиляда и осемстотинте конници минавали един подир друг пред тях, водейки конете си за поводите.

От времето на Гай Гракх до края на републиката в ръцете на конниците ту преминавала, ту отново им се изплъзвала властта над съдилищата, произнасящи се върху обвиненията в дребна измяна или злоупотреби в провинциите, отправяни срещу сенаторите, което естествено довеждало двете съсловия до чести търкания. Нищо не можело да възпре един конник, получаващ достатъчни доходи, за да влезе в Сената, да превърне това в реалност; единствената причина, която въздържала мнозинството конници от подобни аспирации, била любовта им към търговията, която си оставала забранен плод за сенаторите. В конническото съсловие (получило официално названието си при Гай Гракх) винаги предпочитали силните усещания в деловата сфера пред тези в политическата.

Консул — най-висшият римски магистрат, притежаващ империум. Консулската длъжност (или „консулството“ — да не се бърка със съвременното значение на думата на дипломатическо представителство) се е считала за връх в политическата кариера, последната стъпка от курсус хонорум. Всяка година центуриатните комиции са избирали за срок пак от една година двама консули. Първият сенатор — онзи, който най-напред си е спечелел одобрението на мнозинството от центуриите — получава и правото на фасциите за месец януари, което най-общо означава, че през това време управлява той, а колегата му само го придружава при изпълнението на задълженията му и чака своя ред да го замести през февруари (и т.н.). Консулите встъпват в длъжност в самото начало на Новата година, на първи януари. Всеки от консулите се обкръжава с дванадесет ликтори, но само придружаващите действително управляващия в момента имат право да носят фасции. По времето на Гай Марий за консули са били избирани както патриции, така и плебеи, при условие че двама патриции не могат да бъдат консули едновременно. Приема се, че най-подходящата възраст за консула е четиридесет и две години, дванайсет години след като е стъпил за пръв път в Сената. Консулският империум е бил практически безграничен. Властта му се е разпростирала не само в рамките на града, но и из цяла Италия, както и в отвъдморските провинции и консултът винаги е можел да заповядва на провинциалните управители — проконсули. Също така консултът е можел да застава начело на всяка една армия.

Консуларен — определение за всеки, който някога е бил консул. В Сената се е ползвал с почит от страна на колегите си и винаги е бил приканван да говори преди останалите сенатори. В случай на нужда Сенатът винаги е можел да му връчи управлението на някоя провинция. Би могъл да поеме и други задължения, като например снабдяването на града със зърно.

Консултум (мн.ч. — консулта) — думата, с която са се наричали сенатските укази. Подобни укази не са имали силата на закон; за да се превърне в закон, консултумът е трябвало да бъде представен за гласуване пред трибутните комиции или пред плебейското събрание, които решавали дали да го приемат, или отхвърлят. И все пак имало много консулта, които не са били поставяни за гласуване пред народа и все пак са се ползвали с тежест на закон; такива са били решенията на Сената относно това, кой ще управлява дадена провинция, дали да се обяви война, или да се продължи вече започната, кой ще получи командването на дадена армия. Обикновено външните дела на републиката са се водели единствено от Сената, без да е имало нужда решенията му да бъдат подлагани на обсъждане от народа.

Контуберналис — латинският термин за кадет — най-низшият офицерски чин в армията, без да се включват центурионите; никой центурион не може да бъде кадет. Центурионите са опитни, практически професионални войници.

Конфареацио — най-старата и стриктната от трите форми на бракосъчетание, прието в римското общество. По времето на Гай Марий само някои патриции продължавали да се придържат към нея — във всеки случай далеч не всички, след като това няма отношение към съсловната им принадлежност. Според закона при такава форма на брак младоженката минава от ръцете на баща си право в ръцете на съпруга си, без да ѝ бъде оставена ни най-малка свобода или самостоятелност. Това е и една от причините конфареациото да не бъде популярно, тъй като другите форми на бракосъчетание позволявали на жената по-голям контрол над зестрата ѝ и собствените ѝ дела. Другата причина се състои в трудностите, пред които се виждат изправени желаещите развод. На развода (дифареацио) се гледало като на нещо изключително неприятно, отнемащо излишно енергия за решаването на религиозните и правни проблеми, които създава. Поради това и всеки е гледал да го избягва, освен при твърде наложителни обстоятелства.

Концио (мн.ч. — конционес) — предварително заседание, на което и да е от трите народни събрания, където се обсъждат повторно вече приети закони и се решава дали ще бъде гласувано тяхната отмяна или не. Подобно заседание може да бъде свикано единствено от магистрат, който има правото да свика и съответното народно събрание — центуриатните или трибутните комиции (и съответно техните предварителни заседания) се свикват от консул или претор, а плебейското събрание — единствено от народен трибун.

Корона — венец или корона. Терминът се е използвал обикновено за най-високите войнски почести. Според значението и стойността им короните се разделят на няколко:

Корона Граминея — венец от трева, който се връчва на човека, спасил от гибел цял легион или — в изключителни случаи — цяла армия.

Корона Цивика — „гражданският“ венец, изплетен от обикновени дъбови листа. Връчвал се е на онези, които са спасили живота на бойни другари и не са отстъпили нито крачка от тях до самия край на сражението.

Корона Аврея — първата от по-скромните по своя смисъл награди (която е била с доста по-голяма материална стойност от предните две, което показва, че е била въведена значително по-късно). Златна корона, връчвана на победителя в единична хватка с врага и на онзи, който не е отстъпил по време на бой.

Корона Муралис — назъбена златна корона, връчвана на онзи, който при щурм на вражески град пръв прехвърли крепостните стени.

Корона Навалис — златна корона, украсена с фигурки на корабни носове, връчвана за проявена храброст по време на морско сражение.

Корона Валарис — златна корона, връчвана на първия, прехвърлил палисадите на вражи укрепен лагер.

Котабус — игра, с която са се забавлявали сътрапезниците в триклиния. Всеки бъркал в утайката на виното си и замервал с гъстата течност специално приготвени за целта плосък съд. Целта била в полученото се петно да се образуват най-много лъчи, но каква точно е била техниката, не знаем.

Кохорта — основна тактическа единица в римския легион, включваща шест центурии. Освен в необичайни обстоятелства легионът се състои от десет кохорти. Обикновено, когато една римска

армия наброява до три-четири легиона, живата ѝ сила се изчислява не в легиони, а в кохорти.

Кулибония — латинска мръсна дума, която според д-р Дж. Н. Адамс означавала проститутка, предлагаща на клиентите си анален секс; оттам и играта на думи, която си прави Публий Рутилий Руф с боните.

Кулус — основната латинска дума за анус.

Кума — първата гръцка колония в Италия, основана в началото на осми век пр.Хр. Намирала се на брега на нос Мизенум и по времето на Римската република се славела като морски курорт.

Кунум Лингере — доста груб латински израз, означаващ „да лижеш женски гениталии“.

Кунус — латинска мръсна дума, звучаща също толкова грубо, колкото и нашенската „путка“. Това и означавала.

Куратор Аноне — човекът, отговарящ за снабдяването на Рим със зърно от провинциите.

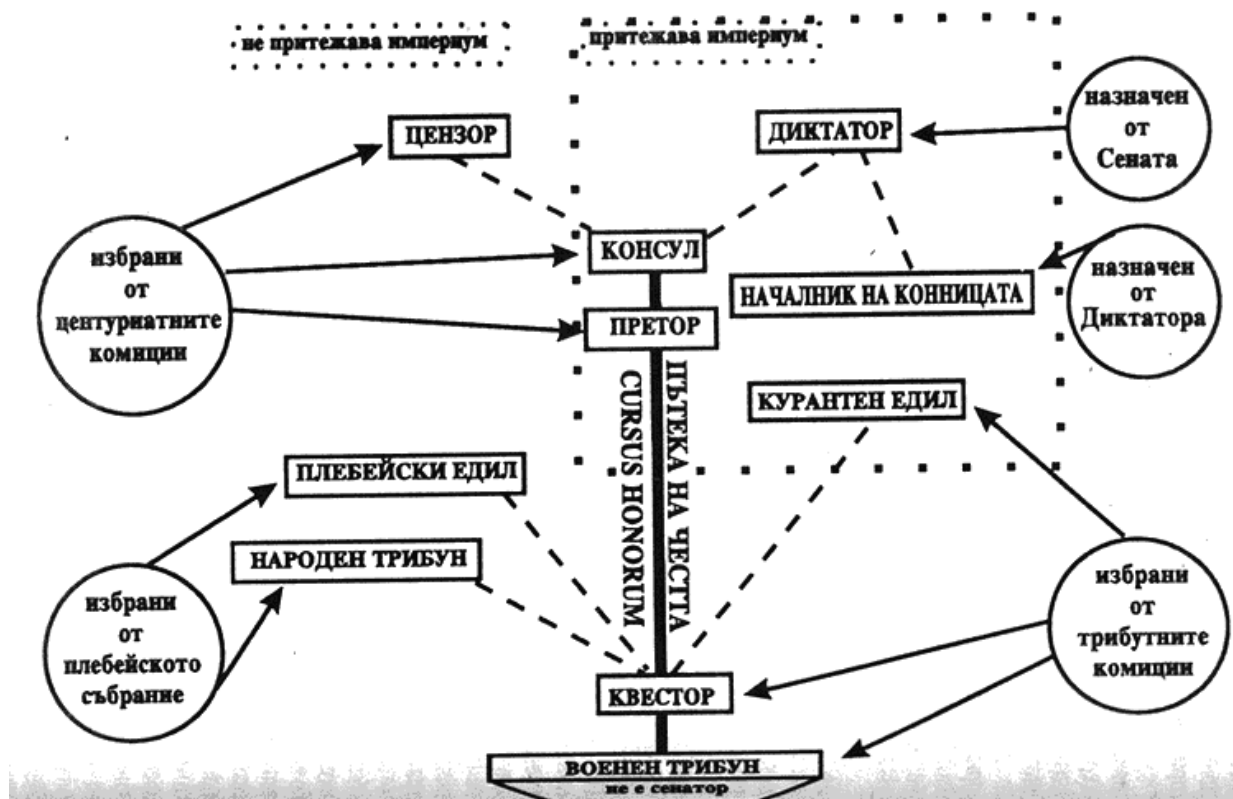
Куриатен стол — на латински, села курулис. Стол от слонова кост, пазен изключително за висшите римски магистрати; куриатният едил например можел да седи на такъв, но не и плебейският. Преторът и консултът също имали своите куриатни столове. Заедно с ликторите това бил вторият признак, по който си личало, че дадена личност е удостоена с империум. По принцип куриатните столове били изкусно издялвани, с крака, извити във формата на широко X; имали само две доста ниски облегалки за ръцете, без друга за гърба. Римлянинът, облечен в тога, седял винаги изправен и пестял жестовете и движенията си, да не би да размести опасаната с труд около рамената, едната му ръка и гърба му дреха.

Курия (мн.ч. — курие) — първоначално курията била една от тридесетте основни административни единици, на които били разделени римляните, преди да се образуват трибите и класите. Представлявали практически отделни кланове, които се събирали в специални помещения; всяка курия била оглавявана от своя курио, или главатар, който бил избран до живот. Залите за събрания, т.нар. курие ветерес, били накачулени една до друга на самия край на палатинския Палаций, точно над Триумфалния път. Макар и изгубили първоначалния си смисъл, куриете далеч не били забравени, дори напротив. Имало случаи, например осиновяването на патрицианско

момче от плебейско семейство или прехвърлянето на империум върху някой висш магистрат според лекс куриата, когато са се свиквали някогашните куриатни комиции, в които всяка курия бива представена от по един ликтор.

Курия Хостилия — зданието, в което заседава Сенатът. Смята се, че е било построено от цар Тулий Хостилий, третият римски цар, откъдето и името му („сградата за събрания на Хостилий“).

Курсус Хонорум — „пътеката на честта“. Ако човек си постави за цел да стигне до консулския пост, то той трябва да преодолее няколко стъпала: първо, да бъде допуснат до Сената (или като се кандидатира и бъде избран за квестор, или според съгласието на двамата цензори, които по времето на Гай Марий все още имали решаващата дума); второ, дори да е бил избран за сенатор по втория начин, да служи като квестор; трето, да се кандидатира за претор и чак тогава да посегне и към консулството. Четирите стъпала — сенатор, квестор, претор, консул — представляват, най-общо казано, курсус хонорум. Нито едилската (независимо дали става дума за куриатен или плебейски едил), нито трибунската длъжност се считали за част от курсус хонорум, но повечето имащи аспирации към консулската длъжност твърде добре си давали сметка, че за да се надяват на успех при изборите, трябва да са си спечелили име като народен трибун или едил. Цензорската длъжност, давана само на хора, били вече консули, също не се смятала за част от курсус хонорум (вж. магистрати).

Кълчица — груба тъкан от слепнали се влакна, която в древността се извличала от кленовия „памук“ или от най-жилавата част на леноното стъбло. Използвали се за уплътняване, но най-вече за фитили за лампа.

Ланувиум — днешно Ланувио.

Лар, Лари (лат.мн.ч. — ларес) — ларите били сред „най-римските“ от всички божества и не притежавали нито форма, нито пол, нито митология, нито дори имали установен брой. Били най-красноречивият пример за нумина (вж. нумен). Имало различни видове лари, които представлявали обикновено духове — закрилници или пък извор на жизнените сили на определено място в пространството (например кръстопътищата или границите), на определена социална прослойка (като семейството, което винаги си имало някой домашен лар), определена дейност (например мореплаването) или цял един определен народ (така например Рим се смятал за закрилян от своите обществени лари). В епохата на късната република ларите започнали да бъдат изобразявани под формата на малки статуйки като двойка младежи с куче, но е твърде съмнително да се смята, че в мисленето на

римляните ларите наистина са били само двама или че са притежавали точно тази или каквато и да била друга форма — просто непрекъснато усложняващият се живот изисквал и на ларите да бъде лепнат някакъв „етикет“.

Ларес Пермарини — ларите — закрилници на пътуващите по море.

Ларес Преститес — ларите-закрилници на държавата наричали ги още „обществени лари“.

Ларий, езеро — днешното езеро Комо.

Латински права — Определен граждански статут, стоящ по средата между статута на италиански съюзници и този на римските граждани. Радващите се на латински права споделяли много от привилегиите на римските граждани: поделяли поравно с тях военната плячка, можели да сключват договори с граждани и да търсят законова защита за тях, можели да сключват брак с римски граждани и имали право на обжалване на смъртна присъда. В същото време били лишени от правото на суфрагиум, сиреч от правото да участват в каквито и да било избори, както и от правото да участват в съдебните журита. След въстанието във Фрегеле в 125 г. пр.Хр. магистратите в латинските градове и области получили правото да придобиват пълно римско гражданство за себе си и за преките си наследници.

Лациум — онази област в Италия, в която се намирал Рим. Северната ѝ граница бил Тибър, южната — областта навътре от Цирцеи, а на изток граничела със земите на сабините и марсите.

Легат — на латински легатус. Легати се наричали най-висшите членове на римския военен щаб. За да бъде считан за легат, офицерът трябвало да бъде най-малкото сенатор, а често дори бивш консул (по всичко изглежда, че мнозина зрели политически мъже изпитвали непреодолимо влечение към армията и доброволно предлагали услугите си на пълководците, започващи обещаващи кампании). Легатите отговаряли единствено пред главнокомандващия и били по-висши по чин от военните трибуни.

Легион — най-малката единица в римската армия, която можела да води самостоятелно война (въпреки че подобни случаи били редки). По времето на Гай Марий, за да се впусне във военна кампания, римската армия трябвало да се състои най-малкото от четири легиона, но пък и рядко от повече от шест. Единични легиони, които не можели

да разчитат на подкрепления, играели ролята на местни гарнизони в области като Испания, където съпротивата на местните племена била ожесточена, но в доста случаи безпомощна. Легионът наброявал около пет хиляди души войници, разделени на десет кохорти, всяка от тях — на шест центурии. Към тях били прикрепени около хиляда души спомагателни части, които не влизали в сражение, както и сравнително скромни кавалерийски дружини. Всеки легион разполагал изключително със собствена артилерия и материална част. Ако е под върховното командване на консул, се предвожда от военни трибуни, най-много шестима на брой; ако главнокомандващият е бивш консул, легионът се командва или от него самия, или от легат. Редовните офицери били центурионите, по шестдесет и шест на легион. Въпреки че всички войници в легиона живеели в общ лагер, всеки бил разпределен по центурия, а в самата центурия — по групи от по осем души (една центурия всъщност включвала само осемдесет бойци — останалите двадесет души били от спомагателните части, които не влизали в сражение).

Легионер — най-общо войник, служещ в римската армия.

Лекс (мн.ч. — легес) — латинската дума за закон; използвала се понякога и вместо плебисцит, приеман от плебейското събрание. Законът се считал за влязъл в сила в мига, в който текстът му бѐдел изписан върху бронз или камък и поставен в подземията на храма на Сатурн. Логиката обаче подсказва, че престоят на закона в храма на Сатурн не е бил много дълъг, тъй като подземията трудно биха побрали всички таблици, съдържащи текстовете на действащите римски закони — дори по времето на Гай Марий. Още повече, че римската хазна също се пазела под Сатурн. Без никакво съмнение таблиците със законите имали навика да шестват насам-натам из различните храмове в града, преди да се установят за постоянно в едно от няколкото известни нам хранилища.

Лекс Апулея Агрария — първият от двата поземлени закона на Луций Апулей Сатурнин, които имали за цел преразпределението на част от обществения поземлен фонд между ветераните от Мариевите легиони. Този първи закон обхващал земите в Гърция, Македония, Сицилия и Африка. Би било логично да се приеме, че всички тези територии са били римско притежание от по-дълго време, но дотогава на тях се е гледало като на второстепенен проблем.

Лекс Апулея Агрария (секунда) — нарекла съм този закон „втори“ просто за по-удобно — така хем ще подчертая разликата между него и първия аграрен закон, прокаран от Сатурнин, хем ще спестя на непросветения в римското право читател пълното латинско название на законопроекта. Текстът на втория закон включвал клетвата за вяръност и именно той бил причината за разгорещените дебати в Сената, предизвикани от нечии накърнени интереси. Какви точно са били тези интереси, и до днес се водят спорове из академичните среди. Аз самата съм си избрала за най-вероятна причина за споровете фактът, че оспорваните земи в Трансалпийска Галия и Близка Испания са били сравнително отскоро завзети и са били обект на ламтежите както на многобройните търговски съдружия, така и на едрите скотовъдци, които навярно са плели дългогодишни интриги новозавоюваните плодородни земи да им бъдат дадени на тях. Подобна хипотеза се потвърждава и от традиционното мислене у древните, че Западът е изключително богат на залежи на руди и минерали. Мисълта, че точно тези богати земи ще отидат за ветераните — пролетарии, навярно би се видяла на мнозина непоносима.

Лекс Апулея де Майестате — законът за държавната измяна, прокаран от Сатурнин по време на първия му мандат като народен трибун. Отнемал контрола над съда за държавна измяна от компетенцията на центуриатните комиции, тъй като при подобно положение било практически невъзможно да се повдигне обвинение срещу когото и да било, освен ако заподозреният сам не признае публично, че се е надигнал на война срещу Рим. Законът се занимавал и с различните степени на държавна измяна, без да забравя казусите с онези деяния, считани най-общо за „дребна измяна“. На конническото съсловие било връчено организирането на специален съд (квестио), който имал за задача изслушването единствено на дела, свързани с държавна измяна. В този съд и заседатели, и председател били единствено конници.

Лекс Апулея Фрументария — Сатурниновият закон за зърнените храни, който съм решила, че е бил приет по време на втория му мандат като народен трибун. След като почти четири години в Сицилия не затихва Второто въстание на робите, възможно е в Рим да е настъпила осезателна липса на зърно. Друга причина да смятам, че законът е приет през втория мандат на Сатурнин, са сведенията, с които

разполагаме, че точно тогава той започва най-целенасочено да ухажва бедните слоеве в града.

Лекс Вилия Аналис — прокаран в 180 г. пр.Хр. от народния трибун Луций Вилий. Посочвал определена възрастова граница за заемане куриатните магистратури (най-вероятно тридесет и девет години за претор и четиридесет и две за консул). По всичко личи, че в закона изрично се е държало да измине срок от поне две години между заемането на преторската и консулската длъжност, както и десет години между два последователни консулски мандата на един и същи човек.

Лекс Вокония де Мулиерум Херeditатибус — приет в 169 г. пр.Хр., законът строго ограничавал правото за наследство по завещание на жените. При никакви обстоятелства жена не може да бъде посочена като главен наследник, дори да е единствено дете на покойника — най-близките ѝ роднини от мъжки пол (естествено по бащина линия) я измествали на второ място. Цицерон споменава случай, при който се оспорвал въпросният закон, защото имуществото на покойния не било предварително оценено от ценза; което обаче не попречило на претора (Гай Вер) да лиши дъщерята от каквото и да било наследство. Най-вероятно са съществували начини законът да се заобиколи, защото са останали сведения за поне няколко наследнички от женски пол, които са се сдобили със завидно имущество покрай нечие завещание (например третата жена на Антоний Фулвия). В книгата си съм помогнала на Корнелия, майката на братята Гракхи, да си издейства официалния отказ от наследство на претендента сенатор. Друг възможен казус е при липсата на какъвто и да бил друг роднина по бащина линия покойникът умишлено да не е оставил завещание и в такъв случай според някогашния закон децата му да го наследят, независимо от пола си. Изглежда, решаващата дума по въпроса е имал градският претор, който имал свободата да решава сам как най-добре да постъпи с нечие наследство; по всяка вероятност не е съществувал съд, който да се занимава със законността на завещанията и градският претор се е оказвал последната инстанция.

Лекс Домиция де Сацердоциис — законът бил прокаран в 104 г. пр.Хр. от народния трибун Гней Домиций Ахенобарб и отнемал контрола върху членството в жреческите и авгурските колегии от вече приетите членове, които по традиция избирали новопостъпващите. Според новия закон бъдещите членове и на двете колегии щели да

бъдат избирани на заседание на трибутните комиции, при което ще участват представители само на седемнадесет от трибите, изтеглени при жребий.

Лекс Лициния Сумптуария — закон за лукса, прокаран от някой си Лициний Крас около 143 г. пр.Хр. Забранявал сервирането на определени ястия на публични банкети, включително стридите и сладководните змиорки. Също така забранявал да се носи прекалено често и фрапантно пурпур.

Лектистерниум — умиловителен религиозен акт, спазван при период на дълбока криза. Скулптурни изображения на най-важните божества се слагали две по две — мъж и жена — на легло, предлагала им се храна и им се отдавала висока почит.

Лемана, езеро — днешното Женевско езеро.

Лернейската Хидра — зловещо създание, убито от Херкулес. Имало седем глави, но щом някоя от тях бивала отсечена, на нейно място мигновено изниквала нова. Оттам думата придобила значението на проблем, който тъкмо изглежда решен веднъж завинаги, когато се налага човек повторно да се справя с него.

Лигер, река — днешната Лоара във Франция.

Лигурия — планинската област, намираща се между реките Арн и Вар и влизаща навътре в сушата до билото на Приморските Алпи и Лигурийските Апенини. Най-оживеното пристанище било Генуа, а най-големият град навътре в сушата — Дертон. Тъй като обработваемата земя била малко, Лигурия била като цяло бедна. Славела се е най-вече с непраната си вълна, от която се шиели качулки и наметала, включително и войнишкият сагум. Другият широко разпространен местен поминък било пиратството.

Ликтор — една от няколкото появили се за пръв път в Рим обществени длъжности. Ликторът служел единствено на Сената и на народа. Съществувала Колегията на ликторите броят на членуващите в нея е неизвестен, но по всяка вероятност достатъчен, за да може да се осигури личният ескорт на всеки от магистратите, притежаващи империум, едновременно извън и вътре в границите на Рим, както и да се изпълняват различни други задачи. Сигурно няма да е пресилено, ако определим броя на ликторите на двеста или триста души. Ликторът трябвало да бъде римски гражданин, но като се имат предвид ниските им заплати, повече от сигурно е, че мнозинството ликтори произлизат

от бедните слоеве — ликторът винаги е зависел от щедростта на онези, които придружавал. В самата колегия ликторите били разделени на групи по десет души (декурии), всяка от които се командвала от т.нар. префект, които от своя страна се подчинявали на няколкото президенти. В рамките на Рим ликторът ходел облечен в бяла тога и нищо друго; извън Рим си слагал пурпурна туника и широк черен пояс, украсен с металически ръб; при погребение се слагала черна тога. За по-удобно върху картата си съм разположила сградата на Колегията на ликторите зад храма на ларите престити, в източния край на Форум Романум, но в действителност за това няма никакви свидетелства.

Лилибеум — главният град в западния край на остров Сицилия.

Лимец — особен сорт пшеница (*Triticum spelta*), от която се получава фино и меко брашно, неизползваемо за месене на хляб, но затова пък било идеално за сладкиши.

Лирус, река — днешната река Гариляно в Италия.

Лихнитес — терминът, използван от Плиний Стари за някакъв скъпоценен камък, открит в Западна Нумидия. В днешно време учените смятат, че става дума за турмалин.

Лугдунум — днешният Лион във Франция.

Лугдунумски проход — името, което избрах за днешния проход Малки Сан Бернар, свързващ Италийска с Трансалпийска Галия. Намирал се на много голяма надморска височина, но хората го знаели и още преди Гай Марий се случвало понякога да го използват. Големият проход Сан Бернар също бил познат на пътниците, но никой не минавал през него. И двата прохода били завардена откъм италийската им страна от келтското племе саласи, което населявало сегашната област Вал Д'аоста.

Луструм — латинската дума, която се използвала да обозначи едновременно петгодишния мандат на цензорите и церемонията, с която цензорите официално приключвали с ценза (преброяването) на римския народ на Марсово поле.

Мавритания — днешно Мароко. По времето на Гай Марий с това име се обозначавал крайният африкански запад. Границата между Мавритания и Нумидия била течението на реката Мулухат, на около 960 км западно от Цирта. Жителите на Мавритания се наричали маври; като раса принадлежали към берберските народи. Столица на страната им

бил град Тингис (днешен Танжер). Управлявали се от царе; по времето на Югуртинските войни мавританският цар се е казвал Бокх.

Мавър — с думата се обозначават берберите, населяващи Мавритания.

Магистрати — представителите на изпълнителната власт в Рим, публично избирани от Сената и народа. Докъм средата на републиканската епоха всички политически мъже, които заемали римските магистратури, трябвало да бъдат членове на Сената (избраните за квестори обикновено били допускани до Сената още при първата цензорска година), което давало определено превъзходство на Сената над народа — превъзходство, което на свой ред народът (в лицето на плебса) щял да неутрализира с присвояването правото на законодателна дейност.

Магистратите представлявали изпълнителното тяло на управлението. Подредени по старшинство, най-нисшият от всички магистрати бил военният трибун, който по принцип не бил навършил дори нужната възраст да бъде приет в Сената, но това не му отнемало правото да се смята за истински магистрат. След него идвал квесторът, а по-нататък народният трибун и плебейският едил. Куриатният едил бил най-нисшият от магистратите, притежаващи империум. Над него стоял преторът, а най-отгоре — консултът. Цензорът заемал специално място, защото макар че като магистрат не притежавал империум, не можел да получи поста си, ако преди това не е бил консул. Във време на голяма опасност Сенатът бил упълномощен да назове един-единствен магистрат, надарен с безгранична власт — диктатор. Диктаторът управлявал в период само от шест месеца, но след изтичането на мандата си не бил задължен да се отчита пред никого и за нищо, извършено от него или по негово нареждане по време на управлението си. Самият диктатор лично назначавал началника на конницата, който бил дясната му ръка в управлението и практически главнокомандващ.

Майестас минута — буквално „дребна измяна“, наричана така, за да се направи разлика от случаите, когато човек се лишава от римското си гражданство и се счита за официално обявил война на Рим. Пръв Луций Апулей Сатурнин при първия си мандат като народен трибун в 103 г. пр.Хр. сложил майестас минута в таблиците със закони и организирил специалните съдилища (квестио) да изслушват обвиненията в подобно престъпление, считано за криминално. В

състава на съдебните заседатели влизали изключително конници, а онези, които се изправяли пред съда, били сенатори. След въвеждането на закона на Сатурнин старата практика обвиненията в държавна измяна — пердуело — да се представят пред центуриатните комиции се прекратила.

Македония — за римлянина от републиканската епоха с този термин се обозначавала територия, далеч по-голяма от това, което представлява днес Македония. Започвала от източния бряг на Адриатическо море, на юг от Далмация, в една определена точка, където се е намирал град Лис; после границата слизала на юг и достигала Епир, а двете най-оживени пристанища на адриатическото крайбрежие, където пристигали повечето от корабите от Италия, били Дирахион (по-късно Драч, днес Дурас в Албания — Б.пр.) и Аполония (близо до дн. Фиери в Албания — Б.пр.). На север Македония граничела с Мизия; границата вървяла на изток по билото на планинската верига, от която извира Моравата, Аксий (Вардар), Стримон (Струма) и Нестос (Места). На юг Македония граничела с гръцка Тесалия, а от другата страна на Нестос била Тракия, като под Македония продължавала да се разбира тясната брегова ивица покрай Егейско море, стигаща чак до Хелеспонта. Македония била досегаема за цивилизацията единствено по протежението на големите реки; често обаче долините на Моравата, Аксий, Стримон и Нестос се оказвали широко отворени за варварските племена, нахлуващи от Мизия и Тракия — по времето на Гай Марий особено чести били нахлуванията на келтското племе скордиски и на тракийското племе беси. На юг единствената удобна връзка между Македония и Тесалия бил проходът при долината Темпе. Първоначалните жители на Македония били навярно от германо — келтски произход; с вековете няколко последователни вълни нашественици от дорийски, тракийски и илирийски произход се смесили с автохтонното население. Разделена в продължение на столетия от естествените си топографски бариери на малобройни племена и народи, склонни най-вече да воюват помежду си, Македония се обединила в политическо цяло едва при преките предшественици на Филип II. Именно Филип II и синът му Александър Велики не само извели Македония на световната политическа сцена, но дори ѝ отредили главната роля. След смъртта на Александър Македония била разкъсана от изтощителните династически борби

между претендентите за царския престол, което я превърнала в лесна плячка за Рим. Последният македонски цар Персей загубил окончателно властта си в 167 г. пр.Хр. след разгрома при Пидна от легионите на Емилий Павел. Римските опити за устройването на Македония в самоуправляваща се република се провалили и в 146 г. пр.Хр. Македония била включена в състава на разрастващата се Римска империя в качеството на провинция.

Малака — днешна Малага в Испания.

Мамилианска комисия — специалният съд, свикан от народния трибун Гай Мамилий Лиметан в 109 г. пр.Хр. Бил упълномощен да разследва сделките, които нумидийският цар Югурта се предполагало, че е сключвал в различни години с определени римляни, предимно висши магистрати.

Манипула — старата тактическа единица в римския легион. Състояла се само от две центурии войници и по времето на Гай Марий се оказала твърде малобройна, за да е боеспособна срещу огромните варварски пълчища, с които римляните трябвало да се сблъскат. Затова и Марий я премахнал окончателно като тактическа единица.

Манумисио — акт на даване личната свобода на роб. Буквално означава „изпускам от ръката си“. Ако господарят на роба е римски гражданин, то и освободеният роб автоматично получава римско гражданство и взимал за свое име името на господаря си, прибавяйки го към своето като когномен. Робът можел да получи свободата си по няколко различни начина: като сам се откупи със собствените си спестявания, като получи специалното благоволение на господаря си по повод някое знаменателно събитие, например навършването на пълнолетие на него или на някой от синовете му, като се навършат предварително договорените години служба или според завещанието на покойния господар. Въпреки че пред закона освободеният добивал равни права с бившия си господар, в действителност бивал задължен да се признае за негов клиент, освен ако официално не бъде освободен и от това си задължение. Иначе имал твърде малко случаи да се възползва истински от получената свобода, защото по закон се включвал в състава на някоя от двете (от общо четирите) градски триби — Есквилина или Субурана и по този начин личният му глас практически нищо не означавал пред трибутните комиции; почти задължителната за всеки освободен малоимотност не му позволявала да се запише и в някоя от

петте икономически състоятелни класи, което му отнемало възможността да гласува и в центуриатните комиции. Тъй или иначе, повечето роби в Рим мечтаели някой ден да бъдат освободени не толкова заради собствения си интерес, колкото заради децата си. Щом един роб получил свободата си, той започвал да се нарича официално „освобожденец“ и до края на живота си носел върху главата си малка, конусовидна шапчица, наричана „шапчицата на свободата“.

Маркомани — едно от трите негермански племена, участвали в германското преселение от 120 г. пр.Хр. Маркоманите били келти, близки до бойците от Бойохемум и прародината им била по горното течение на Елба в днешна Чехия. Присъединили се към кимврите и тевтоните около седмата година на голямото преселение — 113 г. пр.Хр.

Марси — един от най-многобройните народи, населяващи Италия в древността. Марсите живеели около езерото Фуцине, което им принадлежало изцяло. Поселенията им стигали чак до най-високите части на Апенините. Марсите контролирали планинските проходи откъм западната им страна — от страната на Рим. Историята показва, че са били винаги лоялни към Рим и никога не са се съюзявали нито със самнитите, нито с Ханибал. Били войнолюбиви, радвали се на големи богатства и се знае, че са възприели латинския език рано. Главният град в областта бил Марувиум; Алба Фуценс, надвишаващ го и по брой на жителите си, и по икономическо значение, бил колония, основана от римляните на марска територия и се ползвал със статут на латински град. Марсите почитали змиите и се славели като змиеукротители.

Марсово поле — намира се на север от Сервиевите стени, на юг е заградено от Капитолия, на изток — от Пинцийския хълм, а от всички други страни е заобиколено от голямата извивка на Тибър. На Марсово поле са се настанявали на лагер легионите, чиито пълководци са очаквали своя триумф, а през останалото време са се провеждали упражненията по бойна подготовка на римските юноши. Там са се намирали и конюшните на конете, използвани в надбягванията с колесници, провеждали са се събранията на центуриатните комиции и се е водела голяма част от търговията в града. Неизползваните площи са били превърнати в обществени паркове и градини. Марсово поле е пресечено от юг на север от Вия Лата (Фламиниевия път).

Марта — сирийската гадателка, която предрекла, че Гай Марий ще бъде римски консул седем пъти поред, преди той да е бил избран

дори веднъж. Накарала Марий да ѝ обещае, че ще я вземе със себе си в Рим, където до смъртта си живяла в неговия дом и скандализирала жителите на града с боядисаната си в пурпур носилка. Втората част на предсказанието ѝ, а именно, че племенникът на Мариевата съпруга Юлия ще стане още по-велик от своя чичо, е чисто моя измислица; подобно предсказание ми беше нужно, за да придам повече логика на събития, които ще има да се случват в друга книга.

Масилия — днешна Марсилия. Това великолепно пристанище в южна Трансалпийска Галия, намиращо се недалеч от устието на река Родан, било основано от гръцки колонисти около 600 г. пр.Хр. Масилиотите, както се наричали жителите на града, скоро прокарали търговски пътища към вътрешността на Галия, по които се осъществявал и културен обмен. Така станало възможно относителното елинизирание на галските племена, живеещи в близост до търговските пътища — нещо, което важи особено за волките тестосаги от Толоза, лигурите от Никея и Порт Херкулис Монеци (днешните Ница и Монако), както и някои други племена, живеещи по долното течение на Родан. Масилиотите донесли със себе си в Галия лозята и маслината. Жителите на града бързо установили реалния потенциал на Рим и по времето на Втората пуническа война се съюзили с него против Картаген. Именно жалванията на масилиотите от нападенията и издевателствата на кръвожадните салувии от Западна Лигурия подтикнали известната галска експедиция на Гней Домиций Ахенобарб в 122 г. пр.Хр. и основаването на провинция Трансалпийска Галия.

Мацелум — пазар от сергии на открито.

Медиоланум — днешно Милано.

Ментула — мръсната латинска дума за „пенис“.

Ментулам како — буквално: „Да ти сера на кура!“

Мерда — латинска мръсна дума, която повече се използвала за животински изпражнения, отколкото за човешки.

Метела Калва — сестрата на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус и на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Била жена на Луций Лициний Лукул и майка на братята Лукули. Една от малкото жени от епохата, за които изворите благоволяват да ни съобщят нещо; през целия си живот имала склонност да си избира любовници от низшите обществени прослойки и да обкръжава любовните си афери със скандали.

Миним — яркочервена естествена боя, с която триумфацият пълководец намазвал лицето си, за да заприлича на статуята от теракота на Юпитер Оптимус Максимус.

Минойски — това не е дума, която би използвал един римлянин! Терминът е използван в наше време (най-вероятно е да е бил измислен от сър Артър Еванс), за да се обозначи цивилизацията, появила се на остров Крит и просъществувала в континентална Гърция през голямата част от второто хилядолетие пр.Хр. Сложила съм термина в устата на Сула при един определен разговор единствено в интерес на простотата и яснотата. Без никакво съмнение римляните твърде добре са знаели за съществуването на въпросната цивилизация, но как точно са я наричали, за нас остава тайна.

Митридат — име, характерно за владетелите на Понт. Имало шестима царе на Понт, наричащи се Митридат, последният от които е и най-великият измежду тях. В династията на Митридатидите (както е правилно да я наричаме) твърдели, че са наследници на старите персийски царе, особено на Дарий Велики, но чертите по лицата на мъжете, изобразени върху прекрасните понтийски монети, подхождат повече на германци или тракийци.

Модий — мерна единица за зърно в Рим. Един модий тежал шест килограма.

Моза, река — днешната Мьоза (на холандски Маас).

Монс Генава, проход — как точно са наричали римляните днешния алпийски проход Монженевр, свързващ земите около горното течение на реката Дора Рипария в Италия с тези около горното течение на Дюранс във Франция, не знам. Затова си позволих да латинизирам съвременното френско название на прохода, с което да улесня читателя. Проходът бил навярно най-използваният, защото свързвал Емилиевия с Домициевия път.

Мулухат — днешната река Мулуя.

Мутина — днешният град Модена в Италия.

Мутул — река в централна Нумидия. Все още се водят спорове къде точно се е намирала. За книгата си съм предпочела да се съглася с Atlas of Classical History (ed. Richard J. A. Talbert) и да я изведа към река Баградас.

„*Мъж на войната*“ — Вир милитарис. Използвам думата за човек, който дължи цялата си кариера на службата си в армията и който

е продължил да служи като висш офицер и след като е участвал в задължителния брой военни походи, преди да му бъде разрешено да се оттегли. Подобни личности се впускали в политическата борба, разчитайки на успех пред избирателите си благодарение на славните си военни подвизи. В действителност мнозинството от истинските „мъже на войната“ нехаели за политиката, но правилата в римското общество били такива, че за да получат върховното командване на някоя армия, налагало се да потърсят избирането си поне за претор. Примери за „мъже на войната“ били Гай Марий, Квинт Серторий, Тит Дидий, Гай Помптин, Публий Вентидий и други. Но диктаторът Гай Юлий Цезар например, известен като най-великия римски пълководец на всички времена, никога не е бил „мъж на войната“.

Набедреници — метални пластини, сложени отпред на крака, за да пазят най-вече пищялите. Връзват се с ремъци зад коленете и глезените. Единствени в римската армия подобни са носили центурионите, за които набедрениците били нещо като знак за заеманата служба.

Нагръдник — малка метална плочка, най-често квадратна, но понякога кръгла, изкована от бронз или стомана, която се слагала на гърдите, за да ги предпазва от удар.

Нарбон — днешна Нарбона във Франция.

Народ — формално терминът обхващал всички римски граждани, които не са членове на Сената. В него се включвали както патриции, така и плебеи, както богаташи, така и пролетарии.

Народен трибун — службата на народния трибун се появила скоро след установяването на републиката, когато плебейското съсловие влязло в пълен разрив с патрицианското. Избирани от новосформиралата се институция на плебейското събрание, народните трибуни давали тържествено клетва, че ще се борят за закрилата живота и собствеността на всички членове на плебейското съсловие. До 450 г. пр.Хр. броят на народните трибуни нараснал на десет. По времето на Гай Марий колегията на народните трибуни била истински трън в очите на Сената, не само на патрициите, независимо от това, че всеки народен трибун ставал автоматически сенатор. Според така и ненаписаната черно на бяло римска конституция, формално те не се считали за притежаващи каквато и да е власт, понеже не били избирани от целия народ (сиреч както от плебеите, така и от патрициите). Властта

им обаче се основавала на клетвата, която от своя страна цялото плебейско събрание произнасяло пред тях — а именно, че ще уважава и защитава свещената неприкосновеност на своите избраници. Названието им „трибуни“ навярно се дължи на факта, че в плебейското събрание се гласува според принципа на разделение по триби. Действителната власт на народните трибуни се изразявала в правото им на вето не само върху всички закони, но и върху почти всички сфери на управленческата дейност изобщо: народният трибун можел да наложи своето вето върху решенията и действията на собствените си колеги трибуни, както и върху делата на всеки друг римски магистрат; можел да наложи вето си върху избора на някое от народните събрания, върху сенатските укази, дори върху въпросите, засягащи войната и мира и външната политика. Само диктаторът (и може би интеррексът) стоял над трибунското вето. В границите на своето плебейско събрание народните трибуни били всемогъщи: само те можели да го свикват на всеобщо заседание, само те можели да свикат и заседанията при ограничен състав, на които се обсъждали определени належащи въпроси (тези заседания се знаели като концио); само те можели да прокарват плебисцити и в крайна сметка притежавали правото да наказват със смърт всеки, който се осмелявал да попречи на прокарването на политиката им.

В ранния и средния период от историята на републиката народните трибуни не били членове на Сената, дори и след като с годините си присвоили правото да решават кога да свикват Сената на заседание. Но според приетия около 149 г. пр.Хр. лекс Атиния всеки, който бивал избран за народен трибун, автоматично ставал член на Сената. Това означавало, че да бъдеш избран за народен трибун се превръщало в принципно нов начин да намериш място в Сената — без да се съобразяваш задължително, както било допреди, с цензорите. По времето на Гай Марий на длъжността на народния трибун вече се гледало като на същинска магистратура, но той така и нямало да получи империум. Освен това всички правомощия на народния трибун се ограничавали до първия километричен камък вън от стените на Рим.

Било прието човек да служи само един път като народен трибун, да встъпва в длъжност на десети декември и да сдава властта си на девети декември следващата година. Гай Гракх обаче доказал, че обичаите в случая не били закон, и сполучливо се кандидатира за

втори пореден мандат като народен трибун. Истинската сила на трибунската длъжност се кореняла в правото му на вето, което превръщало функциите му повече в обструктивни, отколкото в инициаторски.

Неапол — една от най-големите и значителни гръцки колонии, основани в Южна Италия, независимо от факта, че попада под римско владичество още в края на трети век пр.Хр. По времето на Ханибаловия поход неаполитанците се оказали достатъчно мъдри да не останат лоялни на Рим и така да си спестят земите, които иначе римляните биха им отнели като наказание. По времето на републиката Неапол бил значително по-малко пристанище от ПUTEОЛИ, но това не пречело търговията в града да процъфтява.

Нектар — питието на боговете. Явно се е правело на основата на мед.

Немавз — днешен Ним във Франция. Намирал се от западната страна на солниците при делтата на Родан и от времето на Гней Домиций Ахенобарб (около 120 г. пр.Хр.) бил свързан с път с град Арелат от източната страна на делтата. Докато чакал германците в 104 г.пр.Хр., Гай Марий се заел с твърде необходимите възстановителни работи по пътя.

Немо — латинската дума за „никой“.

Нефас — латинската дума за „безбожно дело“.

Никомед — име, носено от мнозина царе на Витиния. Имало поне трима или четирима царе с това име — учените и до ден-днешен не могат да определят точно броя им.

Нобил — буквално „благороден“. Думата се използвала за човек, който вече е бил консул, и за преките му наследници; в действителност „нобилитетът“ представлявал изкуствено създадена аристокрация, която да задоволи плебейския стремеж за изравняване с патрицианското съсловие. Появата ѝ е свързана с все по-честата практика за консули да се избират плебеи, които във втората половина от историята на републиката заемали този пост по-често от патрициите. По времето на Гай Марий принадлежността към нобилитета имала огромно значение. Някои съвременни авторитети в науката разширяват смисъла на термина и го използват за всички, които са били претори, без задължително да са достигали до консулска длъжност. аз лично съм предпочела да го огранича в първоначалния му смисъл, водена от

съображението, че колкото повече нобили се нароят, толкова по-малко значение би имало от положението им като такива. Затова в книгата ми нобили са само онези, които принадлежат към фамилията на някой бивш консул.

Номен (мн.ч. — номина) — фамилното име или с други думи името на генса. Корнелий, Юлий, Домиций, Ливий, Марий, Марций, Сулпиций и т.н. са все фамилни имена. Гледала съм да не използвам много често думата генс в книгата си, защото покрай нея и имената ще минат в женски род — казвало се е не генс Юлий, а генс Юлия. За да спестя възможните обърквания на незнаещите латински, съм предпочела да пиша: „фамилията Юлий“ или още по-добре просто „Юлиите“.

Норикум — областта, която в днешно време бихме нарекли Източен Тирол или Югославски Алпи (а защо не просто Словения?). Жителите ѝ се наричали тавриски и били келти. Главният им град бил Норея.

Носилка — представлявала покрита дървена кабинка с четири крака, висящи отдолу, върху които се държала, щом я оставели на земята. От двете ѝ страни стърчали дълги, хоризонтални летви, за които можели да се хванат от четири до осем души носачи. Носилката била изключително бавноподвижна, но затова пък била най-удобното за самия пътник транспортно средство, което древните познавали.

Нуманция — малко градче с около четири хиляди жители келтибери, намиращо се по горното течение на река Дурий в Близка Испания. Нуманция се съпротивлявала успешно срещу няколко различни римски армии и пълководци, които я обсаждали безуспешно, като се почне от времето на Катон Цензор в 195 г. пр.Хр. и се свърши с безплодните опити на Хостилий Манцин в 137 г. пр.Хр. Едва в 135 г. пр.Хр., когато под стените на града се явил Сципион Емилиян и затегнал обръча около него в продължение на осем месеца, защитниците се предали. Сред обсадителите били Югурта Нумидиецът, Гай Марий, Публий Рутилий Руф и Квинт Цецилий Метел Нумидик, все членове на щаба на Сципион Емилиян. При падането на града в желанието си да даде пример за назидание на останалите келтибери, които все още се надявали на победа над римляните, Сципион Емилиян буквално го сринал със земята, избил на място част от населението, а останалата разселил насилствено.

Нумен (мн.ч. — нумина) — буквално „божествена сила“ (но в същото време „кимване с глава“). В действителност нумен е дума, използвана повече от днешните историци, отколкото от самите римляни, и с нея се обозначава своеобразната безтелесна природа на местните италиански и римски божества, ако изобщо можем да ги наречем божества. Повече би им подходило да ги определяме като духовни сили. Старите богове представлявали силите, които направлявали хода на нещата, като се почне от дъжда и вятъра, мине се през елемента, който ние наричаме „късмет“ и се стигне до отварянето и затварянето на една врата или правилното полагане на граничните камъни между нивите. Всички нумина били без лице, без пол и нямали разработена митология. С годините, когато в републиката станало признак на висока култура всичко да се върши по гръцки образец, много от първоначалните божества — нумина не само били кръстени с конкретни имена, но им бил отреден пол, дори в някои случаи и лице — това обаче не е причина да наричаме римската религия незаконороден хибрид на гръцката. За разлика от гръцката римската религия била толкова тясно обвързана с всички пластове на властта едновременно, че по никакъв начин едното не можело да бъде отделено от другото. Корените на това виждане върху живота трябва да се търсят още преди царския период, когато всички божества са били без име, пол и форма, а постепенното му изчезване от съзнанието на римляните чак до времето на всеобщата християнизация, когато самата императорска политика подкопава из основи старата държавна религия на Рим. По времето на Гай Марий, векове преди въпросната държавна религия да започне да губи почва, дори най-брилянтните умове сред римляните като Гай Марий или Гай Юлий Цезар се отнасяли съвестно към религиозните дела и не си позволявали никакви отклонения от предписаното. Най-вероятно е именно неясният характер на римските божества да е изпълвал римляните с неизбежното за всеки суеверие.

Нумидия — древното северноафриканско царство, което открай време е граничело с Картаген и го е заобикаляло от запад, юг и изток. По същия начин е заобикаляло и образуваната по-късно римска провинция Африка. Местното население било в основата си берберско и водело полуномадски живот. След разгрома на Картаген Рим в лицето на Сципионидите спомогнал за издигането царската династия на Масиниса. Столица на Нумидия бил град Цирта.

Одисей — легендарен цар на остров Итака. Един от главните герои в Омировата „Илиада“ и централна фигура в „Одисея“.

Олимпия — известното светилище на Зевс изобщо не се намира в близост до планината Олимп. Намира се в Елида, в западен Пелопонес.

Опидум — в смисъла, използван в книгата ми, укрепено селище, обикновено построено върху възвишение и имащо за цел да брани земите наоколо. Ограничила съм се да използвам термина единствено за твърдините в Дългокоса Галия.

Опус инцертум — най-старият от няколко различни начина, които римляните знаели за иззиждане на стени. Практически се започвало от облицовката — издигали се две успоредни тънки прегради от ситни камъни и хоросан и чак след това получената се кухня помежду им била запълвана с цимент — смес от черна поцолана, вар и натрошен чакъл. Археологическите разкопки свидетелстват, че въпросната техника на зидане датира не по-късно от 200 г. пр.Хр.; по времето на Гай Марий другите две познати на римляните техники все още не били изместили стария и опитан опус инцертум.

Ордо еквестер — вж. конници.

Освобожденец — роб, получил свободата си. Макар по закон вече да бил свободен (и съответно, ако господарят му е бил римски гражданин, да е станал също така римски гражданин), той оставал в клиентелата на бившия си господар и по времето на Гай Марий имал нищожни шансове да прокара своя собствен глас по който и да било въпрос — било прието всички освободени роби да бъдат причислявани към някоя от двете градски триби — Субурската или Есквилинската. В редки случаи се намирали достатъчно способни и безскрупулни освобожденци, които съумявали да натрупат състояние, да си спечелят нужното влияние и да направляват вота на трибата си.

Оскански — езикът, говорен от самнитите, луканите, френтаните, апулите, брутните и кампаните, населяващи се Италийския полуостров. В основата си е бил свързан с латинския, но различията били съществени. По времето на Гай Марий осканският език е бил все още широко разпространен, но истинските римляни се отнасяли с презрение към онези, които все още го използвали.

Остия — най-близкото до Рим морско пристанище, намиращо се на устието на река Тибър, на мястото, където в зората на римската държава се намирали най-богатите, ако не и единствените, солници в

цяла Италия. В епохата на републиката градът бил укрепен и по време на Пуническите войни представлявал главната морска база на Рим. Често затлачван от пясъчни плитчини и наноси тиня, Остия никога не могла да се превърне в удобно и сигурно пристанище, но това не пречело в града постоянно да кипи живот. Бързото течение на Тибър, което носело и купища тиня със себе си, позволявало само на най-малките търговски кораби да отплават нагоре по реката и да стигнат самия Рим, затова най-често стоката за града се стоварвала в Остия и била препращана до Рим с ладии или дори най-обикновени лодки. В Остия имало доста складове за зърно. Градът си имал собствен квестор, който отговарял за разтоварването и поемането нагоре по реката на зърното, идващо от провинциите, и в същото време се занимавал със събирането на митата и акцизите.

Пад, река — днешната река По в Северна Италия.

Памфилия — област в южната част на Мала Азия, намираща се между Ликия (която от своя страна се намира срещу остров Родос) и Киликия (обърната към Кипър). Изключително високите Тавърски планини се спускали право към морето и правели бреговата ивица на Памфилия насечена и труднодостъпна. Вътрешността се губела в обширни борови гори и областта като цяла трудно изхранвала жителите си, търсещи препитание в твърде подходящия за географските условия поминък на морското разбойничество.

Пантеон — дума, използвана в днешно време за съвкупността от всички божества, които принадлежат на определена политеистична религиозна система.

Пантомима — първоначално гръцка театрална форма, пантомимата намерила своите най-запалени почитатели сред римляните, където от трети век пр.Хр. не преставала да си печели все по-широка популярност. Докато комедийните и трагедийните актьори задължително носели маски и се придържали в репликите си към строго отмерения ритъм на текста в пиесата, мимове не криели лицата си и използвали по-скоро импровизаторска техника. Темите и ситуацияите в репертоара се повтаряли, но индивидуалните изпълнения не съдържали никакви заучени диалози. Любителите на класическата комедийна или трагедийна драма смятали пантомимата за вулгарна, безвкусна и какво ли още не, но покрай римските игри популярността на новия жанр се разраснала дотолкова, че официалната драма останала

на заден план. Не ще и съмнение, че пантомимата наистина е била смешна. Вероятно тя да е просъществувала чрез героите на комедия дел'арте — така например шареният костюм на Арлекин, използван изобщо от смешниците, напомня на т.нар. центункул, обличан най-често от идиота в пантомимното представление.

Папирус — бил открит гениален начин от сочните, гъбести стъбла на блатните тръстики в Египет да се произвежда материал, върху който да се пише; уви, единствено египетската тръстика се оказала подходяща за това производство, което между другото отнемало много време и търпение. Трудно е да се определи точно по кое време е била възприета техниката за преработване на суровото растително стъбло в гладки свитъци папирус, годни за писане и рисуване, но във всеки случай още преди възкачването на египетския престол на първия Птолемей в 322 г. пр.Хр. папирусът е бил въведен във всеобща употреба. Несъмнено именно широката употреба на папируса към 300 г.пр.Хр. е в основата на високата образованост, която започнала да се шири сред управляващите кръгове в Средиземноморието. Около 150 г.пр.Хр. римлянинът Фаний (вж. „Фаниева хартия“) открил нов процес, при който да се оползотворява дори най-злокачественият папирус — процес, който направил материалите за писане по-евтини и по-лесни за намиране.

Патавиум — днешна Падуа в Северна Италия. Най-процъфтяващият и бързо разрастващ се град в Италийска Галия.

Патерфамилиас — главата на семейството. Правото му да решава, както намери за добре, съдбата на членовете на семейството си било поддържано от римските закони.

Патра — днешен Патрас в Пелопонес. Намира се на изхода на Коринтския залив, откъм южната му (пелопонеската) страна и бил естествената (като се вземат предвид ветровете и морските течения) крайна спирка на пътуващите от Сицилия или Тарент към Гърция.

Патриции — първоначалната римска аристокрация. Патрициите били най-видните жители на полиса още преди в Рим да са се появили етруските царе и още тогава родовете им си изградили специалния статут на патриции, който им гарантирал престиж, недостижим за плебеите (независимо дали в рода им има, и то дори повече от един консул). Все пак с разрастването на републиката нараствала и политическата мощ на плебеите — паралелно с икономическата.

Правата и привилегиите, които допреди имали единствено патрициите, постепенно преминавали и у плебеите и по времето на Гай Марий като цяло патрициите дори отстъпвали по богатство на мнозина плебейски фамилии. Не всички патрициански родове водели началото си от една и съща епоха: фамилиите на Юлиите и Фабиите например със сигурност били с цели столетия по-стари от тази на Клавдиите. Патрициите сключвали особен брак, наречен конфареацио, чиито клаузи го превръщали практически в доживотен, а на патрицианските жени така и не били позволени известни волности, които никой не би помислил да забранява на плебейските. Някои жречески длъжности можели да се изпълняват единствено от патриции — рекс сакрорум и фламен Диалис. В Сената също имало постове, които можели да се държат само от патриции — тези на интеррекса и на принцепса. По времето на Гай Марий в Сената редовно влизали представители на следните патрициански фамилии (които в мнозинството си се добирали и до консулската длъжност): на Емилиите, Клавдиите, Корнелиите, Фабиите (но единствено посредством осиновяване), Юлиите, Манлиите, Папириите, Пинариите, Постумиите, Сергииите, Сервилиите, Сулпициите и Валериите.

Патрон — патронус. Римското републиканско общество било изградено върху системата на патронатно — клиентни отношения. Макар че е твърде вероятно най-дребните търговци и предприемачи в Рим, както и наемните работници да не са били обвързани с тази система, със структурите си тя е обхващала всички обществени слоеве, основавайки се на простия принцип, че патронът поема под своя закрила и предлага помощта си на онези, които приемат да се смятат за негови клиенти (вж. клиент).

Педагог — учител и наставник на малки деца. Задачата му била да се погрижи за началното образование на подрастващите — четене, писане и аритметика. Обикновено за педагози били наемани роби или освободенци, почти без изключение гърци, които живеели като членове на семейството. Все пак задължени били да преподават и гръцки, и латински.

Педарий — сенатор от втори разред, който не е заемал куриатна длъжност и е имал право само да се присъединява към изказано чуждо мнение, без да говори пред сенаторите си (вж. още Сенат).

Пелини — един от народите, населяващи Централна Италия, близък до марсите и сабините.

Пелопонес — Островът на Пелопс. Южната част на Гърция, свързана с континента единствено чрез Коринтския провлак. По времето на Гай Марий Пелопонес не е бил от никакво икономическо или стратегическо значение, още повече че е бил твърде рядко населен. Както и в някои области в Средна и Северна Гърция, и в Пелопонес била честа практика местното население доброволно да се продава в робство, за да се махне веднъж завинаги от родния си край.

Пенатес Публици — в началото това били царските пенати, обвързани лично с римския цар; впоследствие обаче с идването на републиката Пенатес Публици станали обект на всеобща почит като закрилници на обществения „килер“, сиреч на държавното благополучие.

Пенати — Ди Пенатес, боговете на килера с хранителните запаси. Едни от най-древните и същевременно най-безтелесните (вж. нумен) римски божества, пенатите се почитали във всеки римски дом заедно с Веста (закрилницата на домашното огнище) и семейния лар. Подобно на ларите те били изобразявани (обикновено под формата на бронзови статуетки) като младежи.

Пергамент — когато около 190 г. пр.Хр. египетският цар Птолемей V Епифан забранил износа на папирус от Египет, недостигът на материали, върху които да се пише, се оказал толкова тежък и непосилен в съседните страни, че твърде скоро в царство Пергам, в Мала Азия бил открит нов способ, който да замести липсващия папирус. Новият материал бил наречен пергамент, по името на царството. За целта се използвали кожите на млади животни, най-вече агнета и козлета, които се измивали, грижливо се оцавяли и излъсквали с пемза и креда. Тъй или иначе папирусът скоро отново се появил на световния пазар и изместил почти напълно пергаментата, който трудно би могъл да се надява на успешна конкуренция, като се има предвид, че изработката му била по-бавна и излизала много по-скъпо. Пергаментът обаче се запазил в държавните канцеларии и документите, които се считали за достатъчно важни, за да е нужно тяхното „запазване завинаги“, се пишели именно върху него.

Перипатетик — последовател на философската школа, основана от Аристотел, но развита от ученика му Теофраст. За нещастие преките

наследници на Теофраст не се занимавали пряко с написаното от Аристотел и поверили единствените преписи на трудовете му на Нелей от Скепсис, който си отнесъл у дома си в Скепсис (град в Трояда) и ги прибрал в избата си, където те останали забравени от всички в продължение на сто и петдесет години. Името „перипатетици“ последователите на школата получили заради закрития проход в сградата, в която тя се помещавала, където имали навика да се разхождат и да разговарят за философията. Говорело се, че самият Аристотел имал навика да се разхожда, докато говори. По времето на Гай Марий перипатетичната философия не била на почит, защото вече била изгубила голяма част от широтата на Аристотеловите интереси и се ограничавала единствено в литературата, литературната критика, в писането на биографии в претрупан и изпълнен с неточности стил, както и в проблемите на морала.

Перистил — затворена градина или вътрешен двор, заобиколен от колонада.

Песин — малък град в Източна Фригия, известен с най-голямото светилище на Великата майка.

Пиластър — колона или стълб, вмъкната в стена, така че да се подава само част от нея.

Пилум (мн.ч. — пила) — копието, използвано от римския пехотинец, особено след промените, които внася в него Гай Марий. Представлявало желязна пръчка, дълга около метър, завършваща с тънко желязно острие, покрито с коварни шипове, а отдолу се прикачвало на дървена дръжка, удобна за хващане. Марий го променил, като направил връзката между дървената и металната част достатъчно крехка, за да се строши, щом копието се заби в нечие тяло, удари се в щит или падне на земята — така дори да попаднело в ръцете на врага, се оказвало неизползваемо. Самите римляни обаче винаги държали нужните майстори в състава на легионите си, които с лекота да възстановят използваните пила.

Пипина — пенисът на малко момченце.

Пицентийци, *Пиценум* — онази част от Италийския ботуш, която бихме могли най-общо да назовем мускул на прасеца. На запад областта граничела с Апенините, на север — с Умбрия, а на юг със Западен Самниум. Заемала голяма част от адриатическото крайбрежие на полуострова и съвсем естествено се радвало на две оживени

пристанища: Анкона и Фирмум Пиценум. Най-големият град във вътрешността, който бил и политическият ѝ център, бил Аскултум Пицентум. Населението било отчасти с италиийски произход, отчасти — с илирийски, но след нашествието на първия цар Брен в областта се установили и голям брой келти, които често влизали в смесени бракове с местните. По времето на Гай Марий пицентийците вече отдавна се били омесили с келтите, особено в северните райони на областта.

Плаценция — днешна Плаченца в Северна Италия. Бил един от най-големите и важни градове в Италийска Галия и от 218 г. пр.Хр. се ползвал със статут на латински град. Значението му на търговски център нараснало изключително много след построяването по инициатива на цензора Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на удобен път, свързващ тиренското крайбрежие и Дертона с Плаценция и долината на река Пад.

Плебей, Плебс — всички онези римски граждани, които не били патриции, се считали за плебеи, т.е. принадлежали към плебса. В зората на републиката те нямали правото да бъдат жреци, куриатни магистрати или дори сенатори. Това положение обаче продължило твърде кратко. Една по една патрицианските институции преминавали в ръцете и на плебеите и по времето на Гай Марий само няколко политически маловажни обществени постове били останали запазени изключително за членове на патрицианското съсловие. В самия плебс започнали да се наблюдават процеси на отделяне на една икономически състоятелна и политически силна класа, която в желанието си да се превърне в нова аристокрация се кръстила сама „нобилитет“, а всеки плебей, който достигал до консулския пост, се наричал „нобил“, титла, която наследявали и потомците му.

Плебисцит — за да бъдем точни, законите, приемани от плебейското събрание, не се наричали легес, общоприетата дума за закон, а плебисцита (откъдето и използваната в днешно време дума „плебисцит“). От самото начало на републиката обаче на плебисцитите се гледало като на законови постановления, важащи еднакво за всички; формално това се уредило с лекс Хортензия от 287 г. пр.Хр. Оттогава практически и не съществувала смислова разлика между плебисцитум и лекс. По времето на Гай Марий почти всички писари, които отговаряли за записването на текстовете на законите върху глинени таблички, за да ги запазят за поколенията, си спестявали труда да уточнят дали става

дума за лекс или за плебисцитум. В съзнанието на чиновниците вече не съществува разлика между едното и другото.

Пдекс — почти умилителна латинска мръсна дума, отнасяща се за задника.

Полукс — юмручният боец, „забравеният“ близък на Кастор. От четирите деца на цар Тиндар и Леда — родени всички като близнаци — само две били заченати от Тиндар, а другите две — от Зевс, който бил отвлякъл Леда, след като приел формата на лебед. Кастор и Елена били от Зевс, а Полукс (на гръцки — Полидевк) и Клитемнестра — от Тиндар (любопитно в случая е разминаването между гръцката и римската легенда — според гърците не Кастор, а именно Полидевк е синът на Зевс, заради което е и безсмъртен. Легендата разправя, че след убийството на Кастор при една разбойническа свада, воден от безграничната си обич към брат си, Полидевк му подарил половината си безсмъртие — така двамата получили правото да прекарват един ден на Олимп, но на другия заедно слизали в Подземното царство. Най-накрая възхитеният от саможертвата на Полидевк Зевс ги качил на небето и ги превърнал в съзвездието Близнаци. — Б.пр.). Обречен завинаги да бъде споменаван след брат си, Полукс често не бил споменаван изобщо. Римляните имали навика да наричат храма на Кастор и Полукс на Форум Романум просто „Касторовия“ (вж. Кастор).

Помериум — свещената граница на град Рим. Била отбелязана със специални камъни — ципи — и по традиция се смятало, че е определена от цар Сервий Тулий. До времето на диктатора Сула не била променяна. Помериумът не следвал плътно Сервиевите стени, една от причините да се съмняваме, че стените са били построени именно от цар Сервий Тулий, който би ги построил така, че да съвпадат с него. Помериумът опасвал целия Палатин, но оставял Авентина отвън, както и Капитолия. Според традицията помериумът можел да бъде разширен само от човек, разширил значително римската територия. Според религията само това, което се намирало вътре в помериума, можело да се смята за Рим — останалото било просто римска територия.

Понс — мост.

Понт — голямото царство, намиращо се от южната страна Евксинския понт (Черно море).

Понтифекс — латинската дума за свещенослужител; и до ден-днешен е останала непроменена в много съвременни европейски езици.

Много филолози са на мнение, че в най-ранна епоха понтифексът е бил този, който е строил мостовете, за които се е смятало, че са своего рода магически. Дали е така, или не, не знам, но със сигурност в републиканската епоха понтифексът бил с по-различен ранг и функции от останалите жреци; задължително членувал в някаква колегия и служел като съветник на римските магистрати по религиозните въпроси — след като римската религия по принцип се ръководела от държавата. Първоначално всички понтифeksi трябвало да бъдат патриции, но според приетия в 300 г. пр.Хр. лекс Огулния станало възможно членове на колегиите да бъдат и плебеи.

Популония — пристанищен град на западното, тиренското крайбрежие на Италийския полуостров.

Порта — порта.

Портикус — покрита колонада, или във формата на дълга, права аркада, или на правоъгълник, ограждащ вътрешен двор (перистил). Било най-удобното място за водене на търговски или обществени дела. Портикус Маргаритария, намиращ се в горния край на Форум Романум, получил името си от търговците на бисери, които си държали там сергиите и дюкяните. Под Портикус Метели, построен в съседство с храма на Юпитер Статор на Марсово поле, се били настанили службите на цензорите, както и на много делови люде. Портикус Минуция при Фламиниевия цирк приютявал канторите, в които едилите се занимавали със снабдяването със зърно, а редом с тях — на търговци и предприемачи. Потрикус Емилия, обърнат към доковете на римското пристанище, представлявал същински търговски център, в който се срещали едновременно вносители и износители на всевъзможни стоки.

Презраменен ремък — всъщност римляните са използвали два вида колани, на които да си окачат меча, в зависимост от самия него. Когато са били въоръжени с късия римски меч гладий, войниците са си слагали обикновени колани около кръста. Когато обаче са носели дългия германски меч, окачали са го на ремък, опасващ тялото им от едното рамо (обикновено дясното) до другия хълбок.

Преномен (мн.ч. — преномина) — първото име на римлянина. Използвали се в твърде ограничен брой — по времето на Гай Марий имало може би двадесетина различни лични имена, като поне половината от тях се използвали от броени фамилии. Всяка генс или фамилия имала предпочитания към определени преномина, което още

повече ограничавало възможността за избор. Съвременният учен може с лекота да установи само по преномена на човек, дали той е член на дадена генс или не: така например Юлиите кръщавали децата си само с три имена: Секст, Гай или Луций, така че един Марк Юлий най-вероятно не е истински патриций Юлий; Лициниите предпочитали Публий, Марк и Луций, Помпечите — Гней, Квинт и Секст, а Корнелиите — Публий и Луций. Някои фамилии предпочитали такива преномина, каквито не се срещали другаде: например Апий се наричали само в рода на Клавдиите, а Мамерк — в този на Емилий Лепидите. Една от големите загадки за съвременните историци е Луций Клавдий, който заемал поста на рекс сакрорум през късната република. По принцип преноменът Луций не се използвал от Клавдиите, но понеже въпросният рекс сакрорум трябва да е бил патриций, излиза, че е и истински Клавдий. Лично според мен е съществувал отделен клон на Клавдиевата фамилия, носеща преномена Луций и който по традиция заемал поста на рекс сакрорум.

Претор — преторската длъжност била втората по старшинство в римската система на управление и следователно предпоследна стъпка по „пътеката на честта“ (като изключим цензорството, което било специален случай). В началото на републиката двамата най-висши магистрати се наричали именно претори. Към края на четвърти век пр.Хр. те се прекръстили на консули, а в продължение на няколко десетилетия с названието „претор“ се обозначава един-единствен магистрат, по всяка вероятност градският претор, чиито задължения се ограничавали в рамките на град Рим (което развързвало ръцете на консулите да водят война далеч от пределите му). В 242 г. пр.Хр. се появил вторият претор чуждестранният. Впоследствие придобиването на отвъдморски територии направило необходимо създаването на нови институции, които да упражняват на място римската власт и така в 227 г. пр.Хр. се създали постове на нови двама претори, които да се грижат за Сицилия и Сардиния. В 197 г. пр.Хр. към тях се присъединили още двама, управляващи двете испански провинции. Така преторите станали шестима и задълго броят им нямало да се увеличи. По времето на Гай Марий преторите били все още трима на брой. Трябва все пак да допълня, че по въпроса се водят спорове: в съвременната историческа мисъл има две различни мнения по въпроса: едната, че преторите се увеличили от шест на осем при диктаторството на Сула и другото, че

преторите са станали осем още при един от двамата братя Гракхи. Аз самата предпочетох да се придържам към първото мнение, затова и в книгата ми преторите са само шестима.

Префектус фабрум — буквално „този, който съблюдава правенето на неща“. Една от ключовите фигури в римската армия, макар че всъщност функциите ѝ се изпълнявали от цивилен. Бивал назначаван лично от главнокомандващия. Отговарял за всичко, свързано с екипировката и продоволственото снабдяване на армията, като се почне от животните и фуража и се свърши с личния състав и неговото изхранване. Понеже именно той сключвал договори с търговците и предприемачите за бойното снаряжение и продоволствията, притежавал огромна власт и ако не бил с железни морални устои, имал невероятни възможности за забогатяване.

Приватус — най-общо казано, частно лице, римски гражданин. В книгата си обаче използвам термина, за да обознача сенаторите, които все още не са заемали каквато и да е държавна служба.

Примус интер парес — „първ сред равни“. Това бил девизът на всички римляни, впуснали се на политическата сцена. Представлявал целта, до която всеки римски политик се домогвал — да застане над и пред своите събратя. По определение се предполагало, че примус интер парес стои сред хора, които наистина са му равни — по произход, потекло, опит, лично положение, лични постижения и дигнитас. Стремехът един римски благородник да се обяви за първ сред равни подсказвал, че той не търси нито царската власт, нито диктаторската, което би го поставило над останалите. Римляните обичали съревнованията, а за такива всички трябвало да имат равен старт.

Примус Пирус — центурионът, командващ центурията, застанала начело на кохортата, която пък е начело на римския легион — следователно най-висшият центурион в целия легион. За да стигне до този пост, трябвало да мине през редица повишения и затова бил смятан за най-способния човек в легиона.

Принцепс Сенатус — на съвременен език бихме могли да го преведем като председател на Сената. Цензорите спирали избора си на определен сенатор — патриций с непоклатими морални устои и неуронен престиж, с висока дигнитас, както и с голяма ауторитас, и му връчвали почетната титла на Принцепс Сенатус. По всичко изглежда, че подобна почест не се връчвала за цял живот, ами на всеки пет години,

почти с встъпването си в длъжност новоизбраните цензори проверявали дали носителят ѝ не се е компрометирал междувременно и не следва ли да му я отнемат. Марк Емилий Скавър бил избран за Принцепс Сенатус сравнително млад — по всичко изглежда, че въпросната почест му е била отдадена още докато е бил консул в 115 г. пр.Хр. Понеже не била честа практика човек да бъде избран за Принцепс Сенатус, преди да е служил като цензор (самият Скавър бил избран за цензор в 109 г. пр.Хр.), удостояването на Скавър с титлата е било или знак на признателност за изключителните му лични качества, или (както мислят някои съвременни изследователи) следствие от простия факт, че във въпросната 115 г. пр.Хр. Скавър се е оказал най-висшестоящият сенатор — патриций, който можел да поеме подобно задължение. Той продължил да бъде Принцепс Сенатус до самата си смърт и доколкото знаем, никога не е бил под заплахата тя да му бъде отнета.

Провинция — сферата, в която има реална сила империумът, връчен на определен магистрат или промагистрат. Думата започнала да се употребява и за обозначаване конкретно мястото, където носителят на империума го използвал — с други думи, територията на Рим или на някое от неговите владения, останала под вниманието на намиращия се на място управител. По времето на Гай Марий всички римски провинции се намирали извън Италия и Италийска Галия.

Проконсул — човек, който се ползва с пълномощията на консул. Подобен империум обикновено се връчвал на онзи, чийто мандат като консул току-що е привършил, но който вижда консулските си пълномощия удължени (откъдето и представката „про-“), за да управлява определена провинция или да командва определена армия от името на римския Сенат и народ. Обикновено проконсулският мандат се ограничавал, също както консулския, в рамките на една година, но ако и до този срок врагът, с когото проконсулът е във война, не бил доведен до разгром, пълномощията най-често се подновявали за трети път. Ако не се намерел бивш консул, който да управлява някоя застрашена провинция, вместо проконсул на място се пращали някой от току-що освободилите се от длъжност претори, наречен затова и пропретор, който обаче също получавал проконсулски империум. Проконсулският империум се ограничавал в пределите на управляваната от него провинция или в пълномощията, които са

необходими за изпълнението на конкретната му задача, и губел изцяло своята сила, щом стъпел в рамките на помериума.

Пролетарии — с това име се обозначава най-общо най-нискостоящата прослойка в римското общество. Думата пролетариус произлиза от пролес, което означавало „поколение“, „потомство“, „деца“ в най-общия смисъл, и смисълът ѝ бил, че градската беднота не била способна да даде на Рим нищо повече от собствените си деца.

Пропретор — човек, който се ползва с пълномощията на претор. Пропреторският империум се връчвал или на все още изпълняващ длъжността си претор, или на такъв, чийто мандат току-що е приключил, и се давал, за да може носителят му да управлява дадена провинция или ако е нужно, да води война. Подобно на проконсулския пропреторският империум губел силата си в мига, когато носителят му пристъпил свещената граница на Рим. По силата на пълномощията пропреторската длъжност отстъпвала на проконсулската и обикновено се връчвала за управлението на провинция, в която цари относително спокойствие. Затова и по правило пропреторът нямал правото сам да обявява война на съседите си — можел да воюва само ако собствената му провинция бѣдела нападната.

Проход на Брен — днешният проход Бренер. Името му идва или от първия от двамата келтски царе, наречени Брен (вж. Брен (1)), който вероятно е нахлул в Италия през въпросния проход, или от келтското племе брени, което населява Алпите в близост до прохода. От всички алпийски проходи проходът на Брен бил на най-малка надморска височина и следвал долината на река Изарк, приток на Атезис. Това обаче не го правел предпочитан от пътниците заради негостоприемните земи на север от него.

Проход на саласите — в действителност два прохода — днешните Малък и Голям Сан Бернар (вж. Лугдунумски проход и саласи).

Птериги — кожени ленти, които се спускали от пояса до коленете като пола или от раменете до лактите като ръкави; понякога завършвали с ресни. Това бил традиционният отличителен знак на висшите офицери и пълководци в римската армия и не се носели от редовите войници.

Пунически — прилагателното, което се използва за всичко, свързано с Картаген и картагенците и от което носят името си трите

войни, водени между Рим и Картаген. Думата произлиза от финикийски.

Путеоли — днешен Поцеоли. По времето на Гай Марий градът бил най-голямото и оживено пристанище в Италия и по търговския си оборот превъзхождало дори остров Делос. Животът в Путеоли бил изрядно организиран и въпреки функциите си на пристанищен град той запазвал чара си на крайморски кът за почивка на богатите римляни. Най-видната фамилия в града била тази на Граниите, които били в родствени връзки с Гай Марий и други латински семейства в Арпинум.

Регия — малката къщичка на Форум Романум, останала от най-дълбока древност. Била с доста любопитна форма и гледала на север. Служела за седалище на върховния понтифекс, както и на жреческата колегия на понтифексите. Била осветена, като храм и в нея се намирили параклисите и олтарите на някои от най-старите божества — нумина — Опсиконсива, Веста, Марс. Покровител на свещените щитове и копия (вж. нумен). В Регията държал архивите си върховният понтифекс, но тя никога не му е служела като резиденция, въпреки че според устната традиция Регията била домът на Нума Помпилий, втория римски цар.

Рекс Сакрорум — в епохата на републиката бил вторият по важност понтифекс в жреческата йерархия. Трябвало да бъде патриций и бил обграден със също толкова табути, колкото и фламен Диалис.

Рем — братът — близък на Ромул. След като помогнал на Ромул да основе селището върху Палатина и да построи крепостните му стени, Рем бил убит от него, задето бил прескочил същите тези стени — явно това било считано за светотатство.

Рен, река — днешната река Рейн. В древността представлявала естествената граница между Германия и германските племена и Гали и галските племена. Била толкова дълбока, широка и бърза, че се смятало за невъзможно да се построи мост над нея.

Репетунде — незаконно събрани данъци. До времето на Гай Гракх нямало установена практика да се дават под съд управителите на провинции, които са използвали властта за собственото си обогатяване; един-два пъти са били съставяни извънредни съдилища или комисии да разследват деянията на конкретни управители и това било всичко. Освен това при тези първи опити за съставяне на квестиионес, както се наричали въпросните съдилища, съставът на съдебните заседатели бил попълнен изключително от сенатори, заради което и процесите скоро се

оказали пълен фарс — никой съдия — сенатор нямало да си мръдне пръста да подведе под отговорност своя събрат управител на провинция. Но изведнъж в 122 г. пр.Хр. Маний Ацилий Глабрион, близък съратник на Гай Гракх, прокара своя лекс Ацилия, според който се създавал постоянен съд, за да се занимава с данъчните злоупотреби, попълнен от представители на конническото съсловие. Бил издаден списък с имената на 450 конници, които можели да бъдат повикани за съдебни заседатели. В 106 г.пр.Хр. Квинт Сервилий Цепион върнал всички съдилища, включително този за данъчните злоупотреби, в ръцете на Сената. В 101 г.пр.Хр. Гай Сервилий Главка на свой ред върнал въпросната юрисдикция на конниците, заедно с множество законови нововъведения, които щели да се превърнат в установена практика за всички видове съдилища. Всички случаи, разглеждани от съда за данъчни злоупотреби, за които имаме сведения, се отнасят конкретно до управители на провинции, срещу които имало доказателства, че са прибирали незаконно събрани средства от местните жители, но не е изключено след приемането на лекс Ацилия в 122 г.пр.Хр. същият този съд да се е занимавал с всякакви други обвинения в незаконно забогатяване. Били предвидени парични възнаграждения за гражданите — информатори, а неграждани, които успеели да докажат, пред съда нечии злоупотреби, получавали римско гражданство.

Република — първоначално терминът се състоял от две думи — рес публика — това, което представлява народът като цяло или с други думи неговото управление. В днешно време използваме думата „република“, имайки предвид избрано с общ вот правителство, което не признава над себе си никакъв монарх, но е твърде съмнително при създаването на своята република римляните да са гледали по този начин на нещата, въпреки че републиката е била от самото начало алтернатива на монархията.

Рея Силвия — дъщерята на Нумитор, цар на Алба Лонга по времето, когато Рим още не съществувал. Нумитор бил свален от власт от по-малкия си брат Амулий и Рея Силвия била превърната във весталка, за да няма никога деца. Но бог Марс я видял, отвлякъл я и я обладал. Когато Амулий открил, че Рея е забременяла, я затворил и я държал така, докато не ѝ дошло времето да ражда. Взел двете ѝ новородени момченца, сложил ги в кошница, изплетена от папурени

стъбла, и хвърлил кошницата в Тибър по времето на годишния му прилив. Кошницата доплувала до Фигус Руминалис, священото смокиново дърво в близост до бъдещите Какови стълби, водещи до върха на Палатина. Близнаците били открити от една вълчица, която ги откърмила в близката пещера. Били спасени от Фаустул и жена му Ака Ларенция, които ги отгледали до възмъжаването им. Близнаците — разбира се, става дума за Ромул и Рем — убили Амулий и върнали баща си Нумитор на престола в Алба Лонга. Другото име на Рея Силвия било Юлия.

Римско пристанище — римляните го наричали просто „пристанището“. Намирало се на брега на Тибър, от страната на града и надолу по течението от Понс Сублицуус или Дървения мост, където били построени много кейове и пазарища, които да поемат на място товара от постоянно прииждащите откъм Остия ладии и баржи, собственост предимно на дребни търговци. Римското пристанище било извън Сервиевите стени и трябвало да се побира на изключително тясната ивица земя, притисната между реката и скалите на Авентина, върху него се намирали държавните складове за зърно.

Риторика — изкуството на оратора, превърнато в нещо, твърде близко до науката както от гърците, така и от римляните. Добрият оратор говорел според строго определени правила, които далеч надхвърляли използването на определени думи и изречения; за речта били от основно значение и движенията на тялото, и жестовете с ръце. В ранната и средната република гръцките учители по риторика били обект на всеобщо презрение и понякога дори ги пѣдели със закон от Рим; Катон Цензор например бил заклет противник на гръцките ритори. По-късно обаче до голяма степен заради гъркофилството на Сципионовия кръг и на някои други високообразовани римски аристократи латинската опозиция отслабнала и по времето на братята Гракхи повечето римски младежи се обучавали при гръцки ритори. На свой ред латинските им колеги изпаднали в немилост. Съществували различни риторически стилове — Луций Лициний Крас Оратор предпочитал т.нар. азиански стил, по-образен и драматично звучащ от атическия. Трябва да бъде напоменено, че публиката, която се събирала, за да слуша публичните речи на ораторите, независимо дали се държат по политически въпроси или пред съда, била съставена почти изключително от познавачи в областта на риториката; затова

слушателите не изпускали нито дума от речта на говорещите и посрещали всичко с дълбока критика; правилата и техниките на риториката им били добре познати и вкусът им не бил лесен за задоволяване.

Рия — Плутарх (който пише на гръцки) твърди, че името на майката на Квинт Серторий било Рея, но такова латинско име няма. От друга страна, дори до ден-днешен Рия се среща като умалително от Мария, което пък е чисто латинско име, носи го например Гай Марий. Привързаността, която Квинт Серторий проявява към Гай Марий от самото начало на военната си служба и която не му позволява да го изостави дори когато Марий отблъсва с непоносимото си поведение и най-лоялните си съратници, ме кара да се замисля повече върху енигматичното име на майка му. Ако се вярва на Плутарх, Серторий изпитвал истинско благоговение към майка си. Защо тогава изведнъж майка му да не се окаже някоя Мария, наричана за кратко Рия, която да се пада кръвна роднина на Гай Марий? Ако това се окаже истина, тогава много въпроси биха намерили своите отговори. Така че от позицията на автор приех за изходна точка на отношенията между Серторий и Гай Марий предположението, че между двамата има някаква кръвна връзка. Трябва да си призная, че става въпрос за чиста измислица; не разполагам с никакви сериозни доводи, с които да подкрепя подобно твърдение.

Родан, река — днешна Рона. Обширната ѝ и плодородна долина, населявана от келтските племена на галите, попаднала сравнително рано под римско влияние. След походите на Гней Домиций Ахенобарб в 122 и 121 г. пр.Хр. цялото поречие на Родан чак до земите на хедуите и амбарите станало част от римската провинция Трансалпийска Галия.

Рома — латинското име на Рим.

Ромул — по-важният от братята — близнаци Ромул и Рем (вж. Рем, Ромул). След като построил града върху Палатина и убил брат си, Ромул събрал много мъже — заселници около себе си, обявявайки малката седловина между двете могили на Капитолия за свято убежище. Затова и се предполага, че първите заселници в Рим са били предимно престъпници, търсещи убежище от правосъдието. Понеже им било по-трудно да привикат при себе си и жени — заселнички, Ромул и съгражданите му поканили всички жители на сабинското селище на Квиринала на празненство, обезвредили със сила мъжете — сабини и

отвлекли сабинянките. Като следствие сабинското селище върху Квиринала станало част от разрастващия се град на Ромул, а влажната, мрачна, блатиста падина между Палатина и североизточните хълмове се превърнала в неутрална земя, където се появили първите пазарища и започнали да се провеждат първите публични събирания. С времето мястото получило названието Форум Романум. Самият Ромул царувал дълги години. Един ден обаче излязъл на лов в Козите блата на Марсово поле и бил застигнат от ужасна буря. След като не се завърнал у дома, всички римляни решили, че е бил отвличен от боговете и е станал безсмъртен.

Ростра — формата за множествено число на думата „рострум“, с която се означавал корабният нос, направен от бронз или здраво дъбово дърво. Със специална маневра ужасното оръжие се забивало точно под ватерлинията на вражия кораб и го потопявала. Когато в 338 г. пр.Хр. консулт Гай Мений нападнал флотата на волските в залива Анциум, той ѝ нанесъл такова съкрушително поражение, че цялата военна и политическа мощ на волските рухнала. За да отбележи знаменателната си победа, Мений откачил върховете на пленените вражи кораби и ги пъхнал в кладенеца на комициите точно под стената на ораторската трибуна на Форума. Векове след това ораторската трибуна на Форума продължавала да се знае като „ростра“ — като спомен за корабните носове, които били показани там.

Рузикада — най-близко намиращото се до нумидийската столица Цирта пристанище.

Сабаця — наричана още Вада Сабаця. Днешна Савона. Пристанище на лигурийския бряг.

Сабини — народ, говорещ оскански, който населявал земите на север и на изток от Рим — от самите му околности до билото на Апенините, но най-вече около някогашния път на солта — Вия Салария — към Адриатика. Сабините се славели със своята почтеност, храброст и свободолюбив. Най-важните им градове били Реате, Нерсия и Амитернум.

Сабис, река — днешната река Самбра във Франция.

Сав, река — днешната река Сава в Югославия.

Сагум (или сага) — войнишкото наметало, което пазело собственика си от всякакви природни стихии. Шило се от непрана вълна, която била най-непромокаемият материал, който древните

познавали, и представлявало широк кръг, в средата на който се изрязвала дупка за главата, и се спускало почти до глезените. Най-добрите саги се правели в Лигурия, където овчата вълна била най-подходяща.

Саласи — келтско племе, което заемало обширната алпийска долина на река Голяма Дурия, на север и на запад от Медиоланум. Римските нахлувания в долината през цялото второ столетие пр.Хр. принудили племето да се отдръпне в по-високите части, но и ожесточили съпротивата му срещу Рим. Това, което привличало римляните, било самородното злато, което се намирало в големи количества в коритото на Дурия, недалеч от Епоредия. Златотърсачите, които се осмелявали да продължат нагоре по течението, били под постоянната заплаха да бъдат нападнати от саласите. Гай Марий засилил римското присъствие в областта, като дал земя на някои свои ветерани в Епоредия, и така принудил саласите да се отдръпнат във високите планински части на Алпите, където практически затворили двата прохода за римляните.

Салтатрикс тонза — буквално „бръснатата танцърка“. С други думи мъж — хомосексуалист, който се обличал като жена и си предлагал плътските услуги.

Самнити, Самниум — оскански говорещ народ и областта, която заемал между Лациум, Кампания, Апулия и Пиценум. В голямата си част Самниум се покривал от планини и възвишения и земята му не била особено плодородна; градовете, сред които можем да изброим Бовианум, Цайета и Ескланум, били бедни и малки. Езерния и Беневентум, двата най-големи града в областта представлявали колонии, основани от Рим, и се ползвали с латински права. През цялата си история самнитите си оставали закleti врагове на Рим и на няколко пъти по време ранната и средната република нанасяли унищожителни поражения на римската армия. Но понеже не притежавали нито необходимия брой, нито нужните парични ресурси, така и не успели да отхвърлят напълно римската власт. Около 180 г. пр.Хр. самнитите били принудени да приемат на своя територия заселници, дошли от Лигурия по настояване на Рим, с което и привидно се сложил край на римските главоболия в северозападните части на областта. В началото римляните си мислели, че политиката им ще им донесе успех, но с времето новозаселилите се до такава степен се омесили със самнитите, че

започнали да таят към Рим същата неприязън и враждебност като тях. От това и самнитската съпротива започнала да черпи нови сили.

Сардиния — една от първите римски провинции. Представлява голям остров в Тосканско (Тиренско) море на запад от континентална Италия. Сардиния била планинска, но плодородна земя, в която отглеждали превъзходна пшеница. Първоначално била под властта на Картаген, но по-късно Рим му я отнел заедно с Корсика. Из острова върлували множество разбойнически банди и по времето на републиката Сардиния се смятала за най-безперспективната римска провинция, най-вече защото в някои области римската власт се оказвала чисто фиктивна. Римляните мразели от дъното на душата си сардинците и ги наричали закоравели крадци, мошеници и простаци.

Сатрап — титлата, която поучавали провинциалните управители в Персия от своя цар. Александър Велики възприел термина и на свой ред започнал да го използва, както и по-късните партийни царе от династията на Аршакидите. Областта, управлявана от сатрап, се наричала сатрапия.

Свещенонеприкосновен — народният трибун притежавал т.нар. сакроснактитас, което означавало, че личността му била неприкосновена; никой не можел да застане на пътя му или да попречи на изпълнението на задълженията му. Неприкосновеността им се гарантирала от плебса, който тържествено прочитал клетва, че ще уважава и почита светостта и неприкосновеността на своите магистрати, народните трибуни.

Свободен — всеки, който е роден свободен и никога не е бил продаден в робство (като се изключи дълговото робство, придаващо на длъжника особения статут на нексус — практика, която по времето на Гай Марий се е срещала изключително рядко сред римските граждани, но се е ширела сред италиийските съюзници, жертва на римската алчност).

Секвана, река — днешна Сена във Франция.

Сенат — самите римляни вярвали, че Сенатът бил основан още от Ромул, който включил в състава му стотината най-видни патриции, но е по-вероятно появата му да се дължи на някой от не чак толкова дълбоко забулените в мистерия по-късни римски царе. С установяването на републиката Сенатът се запазил като висш съвещателен орган и макар в състава му да продължавали да влизат

изключително патриции, броят им нараснал на триста. Сравнително скоро до сенаторския пост започнали епизодично да се добират и плебеи, но трябвало да изминат столетия, за да им се удаде да получат някоя от висшите магистратури.

Най-вече заради древния си характер Сенатът никога не получил точна дефиниция на функциите и правомощията си — с времето само частично се определили някои от тях. Сенаторството се смятало за пожизнено, което предразполагало Сенатът скоро да се оформи като своеобразна олигархия. Затова и през голяма част от неговото съществуване членовете му (а Сенатът просъществувал поне формално до самото падане на Константинопол в ръцете на турците в 1453 г. сл. Хр. — Б.пр.) се борели ожесточено за отстояване на естественото им — според собствените им виждания — право на превъзходство над останалите им съграждани. По времето на републиката човек можел да получи правото да влезе в Сената единствено от цензорите (които можели и да го отнемат). По времето на Гай Марий било отдавна възприета практика сенаторът да се ползва с годишен доход от поне един милион сестерции, въпреки че до самото падане на републиката това не било записано под формата на официален закон. Както много други правилото просто съществувало.

Единствено сенаторите имали правото да ходят облечени в характерната за тях туника с широк пурпурен ръб — т.нар. латус клавус. На краката си носели затворени, кафяви кожени обувки, а върху пръста на едната си ръка — сенаторския пръстен (който първоначално бил железен, но по-късно станал златен). Сенатът невинаги се свиквал в собствената си сграда — Курия Хостилия, но заседанията му можело да се провеждат единствено на предварително осветени за целта места. Така например новогодишните церемонии по встъпване в длъжност на консулите, както и първото заседание за годината се провеждали пред и вътре в храма на Юпитер Оптимус Максимус, докато събранията, на които трябвало да се обсъждат конкретни належащи въпроси, се провеждали в храма на Белона, намиращ се извън пределите на помериума.

Сред сенаторите съществувала строга йерархия, която определяла реда, по който се водели изказванията по време на събранията му. По времето на Гай Марий начело на сенаторския списък седяло името на Принцепс Сенатус, а както и навсякъде другаде патрициите винаги

говорели преди плебеите. Характерно било, че далеч не всички сенатори имали правото изобщо да говорят пред колегите си. Т.нар. сенаторес педарии имали правото единствено да гласуват. Речта на оратора не била ограничена нито по време, нито по съдържание — в смисъл, че можело да засяга всичко, което говорещият сметнал за важно да бъде засегнато. Оттам и популярната практика на протакане, която не можела по никакъв начин да бъде възпряна. Заседанията можели да се провеждат единствено от изгрев до залез-слънце и не можели да съвпадат по време със заседанията на комициите — но можели да се провеждат, ако в някой от определените за събрания на комициите дни такова не бъде свикано. Ако подложеният на гласуване въпрос бил маловажен или пък бил посрещнат с пълно единодушие, гласуването се извършвало просто с вдигане на ръка. Иначе се гласувало по принципа на разделяне Сената на две. Сенатът бил по-скоро съвещателен, отколкото законодателен орган и затова документите, които излизали от заседанията му носели наименованието консулта (от консултум), своето рода укази и молби към някое от народните събрания. Ако взиманото решение било важно, за гласуването му се е изисквал определен кворум, но в днешно време не се знае как точно кворумът е бил определян по времето на Гай Марий — може би е бил от една четвърт от всички сенатори? Със сигурност повечето заседания на Сената се провеждали при слабо присъствие, понеже сенаторът не бил длъжен да присъства редовно на събрания.

Било се превърнало в традиция някои области на управлението да остават изключително в компетенцията на Сената, независимо че той не притежавал пряка законодателна власт. Това важало особено за фиска, след като Сенатът контролирал държавната хазна, за външната политика, за войната и мира. В случай на граждански размирици, както при братята Гракхи, Сенатът можел да си присвои цялата изпълнителна власт, приемайки т.нар. Сенатус Консултум се република дефенденда — сенатския „декрет — ултиматум“.

Сенатори — както е било установено още през царския период, Сенатът на Рим се е състоял от стоте патриции, наречени патрес, което означава най-общо „отци“. С установяването на републиката обаче, когато в Сената започнали да се допускат и плебеи, броят на сенаторите нараснал до триста, а задължението за приемането на нови членове било прехвърлено на цензорите. По това време се появило и

определението „назначените отци“, защото на практика новоприетите сенатори били назначавани. По времето на Гай Марий терминът „назначени отци“ широко се е употребявал и много често сенаторите са били наричани именно така.

Септа — буквално „обор“ или всякакво оградено място за добитък. В републиканската епоха с това име се обозначавало едно определено празно пространство на Марсово поле, намиращо се недалеч от Вия Лата и от Вила Публика. На септата нямало нищо застроено, но точно тя била мястото, където се събирали центуриатните комиции. Понеже центуриите се свиквали най-вече, за да гласуват, септата била специално разделяна от временни огради, които да отредят мястото за всяка от петте класи.

Сервиеви стени — Мурус Сервии Тулии. Римляните били убедени, че стените, обикалящи републикански Рим, били издигнати по времето на цар Сервий Тулий. Някои свидетелства обаче подсказват, че стените са били построени едва след оплячкосването на Рим от галите на Брен (1) в 390 г. пр.Хр.

Сервий Тулий — или Сервий Тул. Шестият римски цар и единственият от седемте, който и да не бил родом от Рим, бил латин. Смятало се, че е издигнал наречените на негово име Сервиеви стени (което не е направил), но във всеки случай Агера, двойната крепостна стена, обърната към Есквилинското поле, ще да е била негово дело. Просветен владетел и законодател, Сервий Тулий сключил договор между Рим и Латинската лига, който до самия край на републиката бил изваждан понякога на показ в храма на Диана. Убийството му се превърнало в пример за най-жестоко престъпление — родната му дъщеря Тулия се била наговорила с любовника си Тарквиний Горди да убият първо съпруга ѝ, а после и баща ѝ. Сервий Тулий бил посечен наред улицата, някъде в близост до Кливус Орбиус, а Тулия на два пъти прегазила трупа му с колесницата си.

Сестерция — най-широко използваната римска парична единица, с която се извършвали всички сметки в римската държава, откъдето и най-честото ѝ споменаване в латинските извори от републиканската епоха. Името ѝ произлиза от словосъчетанието семис терциус, означаващо два и половина (аса). На латински било прието да се съкращава като HS. Сестерцията била малка сребърна монета и се равнявала на една четвърт от денария.

Сибила, Сибилински книги — Сибила била пророчица, която както повечето оракули произнасяла предсказанията си в състояние на екстаз. Най-известната Сибила живяла в пещера в Кума на Кампанийския бряг. Римската държава пазела цяла поредица написани предсказания, наричани общо Сибилински книги, придобити, както се знае, при цар Тарквиний Приск. Сибилинските книги били написани първоначално върху палмови листа (после били преписани върху папирус) на гръцки език. По времето на Гай Марий те били обект на такава почит, че за тяхното съхраняване се грижела цяла колегия от десетима нисши жреци — т.нар. децемвири сакрис фациундис — и по време на криза били тържествено преглеждани дали не съдържат някое предсказание, което да има смисъл в създадената обстановка.

Силан, Силен — глава на сатир — с грозно, тъпоносо лице и лукаво изражение, от което се изливала водата на римските обществени фонтани, построени от камък при Катон Цензор.

Синус — подчертана извивка или сгъвка. Терминът се използвал за различни неща, но в книгата си аз съм се придържала към две от значенията му. Едното е латинското понятие за, това, което ние наричаме „залив“ — например Синус Арабикус (Червено море), Синус Лигустикус (Генуезкият залив) или Синус Галикус (Лъвският залив). Второто се отнася до гънката на тогата, която се образува при минаването ѝ под дясната ръка и премятането ѝ през лявото рамо — практически синусът представлявал джобът на римския гражданин.

Сиракуза — главният и най-голям град в Сицилия.

Скептик — последовател на философската школа, основана от Пирон и ученика му Тимон и разпространила се първоначално около града Скеписис в Трояда. Скептиците отричали правото на съществуване на всякакви догми и вярвали, че на човек не е съдено да придобие истинско познание. Вследствие от това скептиците престанали да вярват в каквото и да било.

Скордиски — келтско племенно обединение, което в голямата си част се било смесило с илирите и траките. Скордиските населявали Мизия между средното и долното течение на Дунав и планините, заграждащи Македония от север. Могъщи и войнолюбиви скордиските безмилостно опустошавали римската провинция Македония и правели труден живота на не един римски управител.

„Слама върху рогата“ — в древността всички волове са били надарени с внушителни рога, но в същото време далеч не всички били с благ характер, независимо че ги скопявали. Буйстващите трябвало да бъдат набелязвани, за да се разпознават отдалеч. Около рога, с който животното нападало, била увивана слама; ако мушкало и с двата — и сламата се увивала около двата. Случело ли се пешеходците по римските улици да видят впрегнат в каруца вол със слама около рогата, веднага се разбягвали встрани. Изразът „слама върху рогата“ влязъл в употреба, за да обозначи човек, едър и привидно спокоен, който обаче изведнъж е доказал, че може да удря силно и изненадващо.

Смарагд — спори се дали камъкът, който древните са наричали по този начин, съвпада с нашия смарагд (или изумруд), макар че не е изключено тогавашните изумруди да са идвали от Скития. Иначе се знае със сигурност, че камъните, върху чийто добив от островите в Червено море държали монопол царете от династията на Птолемеите, били берили.

Смирна — днешен Измир в Турция. Едно от най-големите пристанища по егейското крайбрежие на Мала Азия. Намирало се близо до устието на река Херм. Основан като йонийска гръцка колония, в продължение на около триста година — от шести до трети век пр.Хр. — градът престанал да съществува. Едва при Александър Велики Смирна се въздигнала отново и повече никога не погледнала назад към тъмното си минало. Разраснала се предимно като търговски център, но с времето приютила и множество интелектуалци.

Созий — име, може би тясно свързано с търговията с книги в Рим. Знае се, че по времето на принципата на Август имало двама братя Созии, които се занимавали с издателска дейност, заради което и си позволих да използвам фамилията им и да им измисля незнаен предшественик няколко десетилетия по-рано. В крайна сметка в това няма нищо нелогично — в римското общество различните отрасли на търговията попадали обикновено у определен брой фамилии, в които занаятът се предавал от поколение на поколение. По времето на Марий търговията с книги вече била процъфтяваща. Та защо да не се занимавал с нея някой Созий?

Спомагателни Легиони — всички легиони, които воюват на страната на Рим, но са съставени от войници, непритежаващи римско гражданство. Самите войници също биват наричани „спомагателни“ и

терминът се е използвал дори за конницата. По времето на Гай Марий голямата част от спомагателната пехота е била съставена от италийци, докато спомагателната конница се е набирала предимно сред гали, нумидийци и траки, тъй като, за разлика от римляните, воюващи открай време единствено пешком, тези народи са владели до свършенство ездата.

Стибий — черен прах, базиран на антимон, който се разтварял във вода и се използвал за изрисване на миглите и веждите, както и на линии около очите.

Стоик — последовател на философската школа, основана от кипърския финикиец Зенон в трети век пр.Хр. Като начин на философско мислене стоицизмът особено се нравел на римляните. Основавало се на принципа, че светът се изграждал върху добродетелта (силата на характера) и нейната противоположност — слабостта на характера. Добродетелта била единственото добро, а слабостта на характера — единственото зло. Парите, болката, смъртта и всичко друго, което се сипе като напаст върху човека, не били от значение, защото добродетелният човек бил в самата си същност добър и затова по определение трябвало да бъде щастлив и доволен, дори ако живее в пълна беднота, ако е съпътстван от постоянна физическа болка или е осъден на смърт. Както с повечето неща, които възприемали от гърците, римляните не променили съществено стоическата философия — само избегнали най-трудносмилаемите ѝ съставки с помощта на будния разум. Пример за това бил Брут.

Стомана — терминът „Желязна епоха“ е доста подвеждащ, след като желязото само по себе си е почти неизползваемо. То замества бронза едва когато древните ковачи изнамерили начин да го преработват в стомана. Оттогава обаче именно стоманата е предпочитаният материал за направата на сечива, оръжия и всичко друго, за което е нужна едновременно твърдост, издръжливост и способност да се заостря по краищата. Аристотел и Теофраст, които живели в Гърция през четвърти век пр.Хр., пишат за „стомана“, а не за „желязо“. Самият процес обаче по преработката на желязната руда в използваем материал се провеждал при пълното незнание на майсторите за химичните и металургичните закони, които го правят възможен. Основната руда, от която се извличало желязото, бил хематитът; пиритите се използвали по-рядко заради силната токсичност

на серните отпадъци. Страбон и Плиний Стари описват метод на изпичане (оксидация) на рудата в пещи с каменни плочи, но по-ефективни се оказвали шахтовите пещи, които разтопявали повече количество руда едновременно и затова били предпочитани. Повечето металурзи обаче използвали едновременно и едните, и другите пещи и първоначалният продукт, който се получавал от рудата, били покрити с шлака брусове или слитъци. Слитъците били нажежавани до температура на топене, след което бивали обогатявани допълнително с въглерод чрез изчукване в дървени въглища. По този начин падала и голяма част от вредната шлака, но в древността стоманата така и не можела да се освободи напълно от нея. Римските металурзи познавали добре техниките по каляване, охлаждане и циментация (при последната желязото допълнително се обогатявало с въглерод). Всяка различна процедура по различен начин променяла основата на въглеродната стомана, така че крайният материал да се използва и за различни цели — за бръснари, остриета на мечове, ножове, брадви, сърпове, длета за дърво и за метал, пирони, метални пръти и т.н. Стоманата за режещи повърхности излизала твърде скъпо, така че за да не се хаби излишно металът, тънкото острие се заварявало (римляните познавали два метода на заваряване — чрез налягане или чрез разтопяване) за основа от по-евтина стомана. Мечовете, които използвали римските войници обаче, били изцяло от най-качествена стомана, чийто заострен край режел каквото му попаднело — стоманата се получавала чрез закаляване при температура от 280°C. (Онези читатели, които са достатъчно възрастни, за да са се сблъскали с ножчета и мачете от ръждаема въглеродна стомана, навярно си спомнят с носталгия колко коварни и опасни бяха остриетата им, далеч по-заострени от сегашните, неръждаемите — е, приблизително толкова остри са били и римските мечове.) В античността всички инструменти, използвани от ковачите — клещи, наковални, чукове, духала, тигели, огнеупорни тухли и т.н. — били добре познати и се срещали повсеместно. Но теоретичната страна на металургията били напълно погрешна: мислело се например, че естеството на течността, използвана при охлаждането, влияела на крайния резултат; а пък никой не можел да си обясни, че причината от желязната руда, добивана в Норикум, да се получава толкова първокачествена стомана, се кореняла в ограничения състав на чист

манган, незамърсен с фосфор, арсеник или сяра в рудата, и че следователно добиваната стомана била манганова стомана.

Субура — най-бедната и най-гъсто населената част от град Рим, Намирала се на изток от Форумата, в падината, образувала се между Опийската могила на Есквилинския хълм и Виминала. Главната артерия в района, която била забележително права и дълга, носела в различните си части три различни имена: в долния си край — там, където се свързвала с Аргилетум, се казвала Фауцес Субуре; следващата отсечка се знаела като Субура Майор, а последната, която изкачвала полите на Есквилина, се наричала заради стръмния си наклон Кливус Субуранус. По посока на Виминалския хълм от Субура Майор се отделяли Субура Минор и Викус Патриции. В Субура се срещали изключително инсули и в целия район само едно-единствено място заслужавало внимание — т.нар. Турис Мамилия, очевидно някаква кула. Жителите на квартала били несравними полиглоти и изключително разкрепостени в мисленето си; в Субура живеели и много евреи.

Субурана — името на една от четирите градски триби, една от двете, в които се вписвали имената на новоосвободените роби (другата била триба Есквилина). По тази причина в републиканската епоха Субурана била и една от двете най-големи по брой триби от всички тридесет и пет.

Суоветаврилия — специално жертвоприношение, в което се заколвали прасе (су), агне (ове) и вол или бивол (тавър). Било извършвано в случай на критична опасност и се посвещавало на определени богове — един от тях бил Юпитер Оптимус Максимус, друг — Марс и т.н., другите не са известни. Церемонията, съпътстваща суоветаврилията, изисквала, преди да бъдат заколени, жертвените животни да вървят начело на тържествено шествие. Освен при споменатите изключителни обстоятелства, суоветаврилия се извършвала в още два случая: първият бил, когато в края на май земята символично се пречиствала от дванадесетте нисши жреци, наречени фратрес арвалес, полските братя, а вторият идвал веднъж на пет години, когато цензорите излизали с цялата си канцелария на Марсово поле и се заемали с провеждането на пълното преброяване на римските граждани.

Сцила — едното възможно решение на някоя заплетена дилема. Другата възможност се наричала Харибда (вж. статия).

Сципион (1) (Сципион Африкански) — Публий Корнелий Сципион Африкански бил роден в 236 г. пр.Хр. и починал към края на 184 г.пр.Хр. Още много млад се отличил в битките при Тицин и при Кана и само на двадесет и шест години, преди още да е бил приет в Сената, получил, и то по волята най-вече на римския народ, проконсулски империум, за да поведе борбата с картагенците в Испания. В продължение на пет години се справял прекрасно със задачата си, разгромил напълно картагенските войски и спечелил за Рим двете му испански провинции. Въпреки жестоката сенаторска опозиция в 205 г.пр.Хр. в качеството си на консул (за какъвто бил избран само на тридесет и една години) получил разрешение да нахлуе в Африка, прехвърляйки войските си през Сицилия. В крайна сметка завладял както Сицилия, така и Африка, откъдето и към името му бил прибавен когноменът Африкански. В 199 г.пр.Хр. бил едновременно избран за консул и назначен за Принцепс Сенатус, а в 194 г.пр.Хр. отново станал консул. С политическата си прозорливост Сципион Африкански предугадал плановете на Антиох Велики да нападне Гърция и своевременно предупредил за това Рим. Когато сирийският цар действително нахлул в Гърция, Сципион Африкански бил назначен за висш военен легат от брат си Луций и придружил римската армия във войната срещу Антиох. По все още неизяснени причини обаче той си спечелил съперничеството на Катон Цензор, който подложил на политически гонения всички представители на рода на Корнелий Сципионите, и най-вече братята Публий и Луций. По всичко личи, че в разигралата се политическа драма победител е излязъл Катон Цензор, защото в 184 г.пр.Хр. Луций (който си спечелил прозвището Азиаген) бил лишен от качеството си на конник, а по-късно същата година брат му Публий починал. Сципион Африкански бил женен за Емилия Павла, сестра на покорителя на Македония. Имал двама сина, които не се отличили особено, и две дъщери; по-голямата се омъжила за братовчед си Публий Корнелий Сципион Назика Коркул, а по-малката била Корнелия, майката на братята Гракхи.

Сципион (2) (Сципион Емилиян) — Публий Корнелий Сципион Емилиян Африкански и Нумантийски се родил в 185 г. пр.Хр. По рождение не бил Корнелий от рода на Сципионидите, а син на покорителя на Македония Луций Емилий Павел, който го дал за осиновяване на големия син на Сципион Африкански Старши. Понеже

Павел имал четирима синове, още един от братята му бил даден за осиновяване този път в рода на Фабии Максимите. Личната трагедия на Павел е в това, че тъкмо двамата му синове, които останали при него, починали в разстояние само, на няколко дни един от друг в 167 г.пр.Хр., оставяйки баща си без преки наследници. Майката на Сципион Емилиян била от патрицианската фамилия на Папириите, а жена му била единствената оживяла до пълнолетие сестра на братята Гракхи Семпрония, която била близка родственица със съпруга си.

След като се отличил по време на Третата пуническа война в 149–148 г. пр.Хр., Сципион Емилиян бил избран за консул в 147 г.пр.Хр., макар че още не бил навършил считаната за необходима за този пост възраст, заради което и си навлякъл неодобрението на голяма част от сенаторите. Изпратен в Африка, за да се заеме лично с командването на римската армия под стените на Картаген, той още тогава показал в пълна сила упоритостта и твърдостта, с която по-късно щял да се прослави; преградил с изкуствени диги картагенското пристанище и така блокирал напълно града. В 146 г.пр.Хр. Картаген се предал и по заповед на Сципион Емилиян бил сринат със земята. Съвременните историци се съмняват в истинността на легендата как земята била посята със сол, за да се попречи веднъж завинаги Картаген да надигне глава, но самите римляни й вярвали. В 142 г.пр.Хр. Сципион Емилиян бил избран за цензор, но заради личната вражда между него и колегата му практически бил лишен, от каквато и да е власт. В 140–139 г.пр.Хр. поел на пътешествие по море на изток, придружаван от двамата си гръцки приятели, историка Полибий и философа Панеций. В 134 г.пр.Хр. бил избран повторно за консул и му била възложена обсадата на град Нуманция в Близка Испания. В продължение на петдесет години под стените на малкото градче вече били капитулирали не една и две римски армии. Когато обаче пред града се явил Сципион Емилиян, на Нуманция й оставали да издържи още само осем месеца. След превземането й от римляните я сполетяла съдбата на Картаген и от града не останал нито камък. Всички жители на Нуманция били екзекутирани на място или отведени в робство.

По време на нумантийската обсада до ушите на Сципион Емилиян достигнала новината за подриването на мос майорум — установената обществена практика — от шурей му Тиберий Гракх и той лично подкрепил противниците на Гракх, особено общия си с Тиберий

братовчед Сципион Назика. Въпреки че при завръщането на Сципион Емилиян в Рим в 132 г. пр.Хр. Тиберий Гракх не бил вече между живите, общественото мнение дълго време смятало именно зет му за подстрекател на убийците му. В 129 г. пр.Хр. Сципион Емилиян внезапно починал, заради което и дълго време след това се е говорело, че е бил убит. Главната заподозряна за това злодеяние била жена му Семпрония, сестра на Гракхите, тъй като било обществена тайна, че ненавиждала съпруга си.

По характер Сципион Емилиян бил любопитна фигура. Като интелектуалец той обожавал всичко гръцко и стоял в центъра на един обществен кръг, закрилящ и поддържащ личности като Полибий, Панеций или латинския драматург Теренций. Като приятел бил именно приятелят, за когото всеки би мечтал; като неприятел обаче се отличавал с жестокост и безскрупулност. Притежавал забележителни организаторски способности, но това не му пречело да прави недопустими грешки, както например по отношение на Тиберий Гракх. Високата му култура и вкус, както и природната му дарба за широк поглед върху нещата не му пречели да остава морално закостенял.

Събрание (народно събрание, комиции) — всяко едно събиране на римския народ по повод взимането на решения от управленски, законодателен или избирателен характер. По времето на Гай Марий съществуват три различни народни събрания: центуриатните комиции, трибутните комиции и плебейското събрание. При центуриатните комиции гражданите гласуват разпределени според имущественото си положение — разделени са на шест класи и общо сто деветдесет и три центурии (които по времето на Марий включват значително повече от сто души, но остават непроменени, за да не се изгуби относителната им тежест, такава каквато е била при първоначалното им обособяване) и са били пряко свързани с организацията на войската. Центуриатните комиции избират консулите, преторите и (на всеки пет години веднъж) цензорите. Другите две народни събрания се организират на териториално — племенен принцип. Трибутните комиции носят името си от тридесет и петте триби, между които са разпределени римските граждани по териториален признак, и са се свиквали по волята на консул или претор и са се занимавали с изработването на закони и избирането на куриатните едили, квесторите и военните трибуни. Действали са и като върховен съд. В плебейското събрание по принцип

не се допускат до участие представители на патрицианските фамилии. Свиква се по волята на народен трибун. Плебейското събрание притежава пълномощието да издава закони (познати като „плебисцити“) и да раздава правосъдие. Пак то избира плебейските едили и народните трибуни. В нито едно от трите народни събрания индивидуалният глас на гражданина няма реална стойност; в центуриатните комиции гласуването се извършва по центурии и всяка центурия гласува според мнението на мнозинството от своите членове; в трибутните комиции и плебейското събрание се гласува по същия принцип според трибите и мнозинството във всяка една от тях я представлява цялата пред останалите.

Съсловие — ордо. За римляните съсловието имало смисъл най-вече на обществена група с приблизително еднакъв произход и богатство.

Съюзници — понятието „приятели и съюзници на римския народ“ се появява още в ранната римска република и с него римските магистрати са се обръщали към онези племена и народи, които са помогнали на Рим при голяма (най-вече военна) опасност. С течение на времето всички италиийски племена и народи, които не получават римско гражданство и не стават субект на т.нар. латински права, започват да се считат за „съюзници“. В замяна на въоръжени подкрепления всеки път, щом Рим има нужда от тях, съюзниците се ползвали с неговата военна закрила, както и с някои търговски концесии. Понятието започва да се използва и за народи, населяващи земи извън Италийския полуостров, като например хедуите в Дългокоса Галия или за царство Витиния. Щом в мозайката на римските политически съюзи се намесват и чужди народи, италиийците остават просто „съюзници“, докато пълното определение „приятели и съюзници на римския народ“ се използва единствено за отвъдморските народи.

Таблиний — латинската дума, с която наричали стаята във всеки римски дом, която принадлежала изключително на патерфамилияс; много често малкото му спално помещение и другото, още по-малко, което му служело вместо гардероб, се отваряли направо към таблиния. В книгата си го наричам и кабинет.

Тавразия — днешно Турينو. Името, което може да се срещне по старите римски карти, е Августа Тавринорум, но по всичко личи, че

това си име градът е получил едва по време на принципата на Август. След щателна проверка се натъкнах на името Тавразия, явно останало отпреди времето на Август.

Тавриски — келтско племенно обединение, населяващо Норикум, днешен Източен Тирол и Словения.

Талант — единица мярка за тегло, което условно означавало товара, който един-единствен човек е способен да носи. В таланти се пресмятали най-вече благородните метали, както и големи суми пари изобщо, но терминът се е използвал и за други неща. Според съвременните мерни единици един талант се равнява на около 25 кг.

Танаис, река — днешен Дон в Русия.

Тапробан — днешна Шри Ланка (Цейлон). Древните знаели, че представлявал голям островен масив с крушовидна форма, който се намирал на югоизток от носа, с който завършвала Индия. Славел се с подправките си, особено с черния си пипер, и с океанските си перли.

Тарацина — днешна Терацина в Италия.

Тарент — днешно Таранто. Намира се на подметката на Италийския ботуш и бил основан като гръцка колония от спартанците около 700 г. пр.Хр. Първоначално именно до него стигал Апиевият път, но впоследствие с продължаването на пътя до Брундизиум градът изгубил част от важността си. Това не му пречело да си остане предпочитаното пристанище за всички пътуващи към Патра и Южна Гърция.

Тарквиний Горди — седмият и последен римски цар. Завършил строежа и осветил храма на Юпитер Оптимус Максимус, но си създал повече репутацията на войник, отколкото на строител. Възкачването му на престола било вследствие на заплетена интрига, в която си намирали място едно убийство и една жена (Тулия, дъщерята на цар Сервий Тулий, убила собствения си баща), а свалянето му преминало по почти същия сценарий. Бунтът на патрициите, предвождани от Луций Юний Брут, принудил Тарквиний Горди да търси спасение с бягство и довел до установяването на републиката. Тарквиний Горди потърсил убежище последователно при няколко настроени против Рим племенни главатари и в крайна сметка умрял в Кума. Разправя се любопитната история как Тарквиний Горди приключил с войната срещу град Габии: когато го попитали как да постъпят със знатните жители на Габии, Тарквиний не казал нищо, а отишъл в маковата си градина и с меч си отсякъл

цветовете на всички цветя, стърчащи повече от другите. Синът му, който се намирал в Габии, изтълкувал правилно посланието на баща си и обезглавил всички по-видни мъже в превзетия град. Много малко хора днес знаят истинските корени на т.нар. „синдром на високите макове“, въпреки че изразът се използва често, за да обозначи политическите убийства, целящи премахването на политическия, икономическия и интелектуалния елит на определена социална група или народ.

Тарквиний Приск — Тарквиний Стари, петият римски цар. Името му се появява за пръв път в Цере и по всяка вероятност носителят му бил грък по произход. В един момент се оказал етруск, а в следващия — имигрант в Рим. За него се говори, че е пресушил блатата около Форума, както и че в построил голяма част от градската канализация. Пак той започнал строежа на храма на Юпитер Оптимус Максимус и на Големия цирк. Бил убит от двамата синове на Анк Марций, които заговорничели да му отнемат престола; жената на Приск обаче предусетила намеренията им и въпреки че не могла да предотврати убийството на мъжа си, спомогнала за това на трона да се качи шестият римски цар Сервий Тулий.

Тарпейската скала — все още се спори относно точното ѝ местоположение, но се знае, че се е виждала от долния край на Форум Романум и най-вероятно е представлявала канара, надвисваща от върха на Капитолия. Понеже от скалата до дъното на пропастта нямало повече от осемдесет стъпки, то под нея трябвало да се намира друга скална издатина или тераса. Тарпейската скала била традиционното място за извършване на публичните екзекуции на уличените в убийство или държавна измяна римски граждани. Осъдените или са били хвърляни, или са били принуждавани сами да скочат в бездната. На картата си съм определила местоположението ѝ в съседство с храма на Опс.

Тарс — най-големият и важен градски център в Киликия, в югоизточна Мала Азия.

Тартар — онази част от подземния свят, където според древните се пращали за наказание най-големите грешници от света на смъртните: така например Сизиф вечно търкалял своя камък към върха, Иксион се въртял вързан на колело, а Тантал напразно се протягал да достигне храната и водата, които го примамвали. И тримата били смъртни, които

по един или друг начин си били спечелили безсмъртието от боговете и затова не могли да бъдат наказани просто със смърт. Въпреки сериозните дискусии между такива мислители като Питагор, Платон и Аристотел нито гърците, нито римляните успели да си изградят ясна концепция за безсмъртието на душата. За тях смъртта означавала изчезване на всеки витален принцип; всичко, което оставало след смъртта, не било повече от една сянка, лишено от разум и плът подобие на умрелия. За великите философи душата била... от женски пол! Пеперудоподобно създание.

Tata — нежното латинско умалително от „баща“ — татко.

Театри — в републикански Рим бил забранен строежът за постоянни театри. Затова ги сковавали от дърво преди игрите, включващи в програмата си театрални представления. В ранните години на републиката театърът се считал за деградираща нравите сила и подобно отношение продължило да се усеща кажи-речи до времето на Помпей. Било забранено на жените да седят редом с мъжете. Само общественият натиск, особено от страна на градската беднота (която обожавала фарсовете и пантомимата), успял да принуди римските магистрати и Сената да позволят провеждането на театралните представления с това ограничение, че не трябвало да се строят постоянни театри. Дървените конструкции били във формата на амфитеатър и имали собствени естради и сцена (на български се получава двусмислица, но в древността под „сцена“ се разбирало не подиумът, върху който се играело действието, а всичко зад и около него — Б.пр.), включително кулиси и скрити входове за актьорите. Конструкцията на сцените (или „скене“ на гръцки) достигала на височина до последния ред от трибуните (т.нар. кавеа) за публиката. При закриването на игрите дървените театри били разглобявани и отнасяни. По всяка вероятност дървеният материал, от който били построени временните театри, се разпродавал на пазар, а спечеленото се прибиращо в постоянния фонд за изграждане и поддръжка на театъра (причината за тази своеобразна строителна „стратегия“ се дължи на факта, че както повечето антични градове, така и Рим не разполагал с достатъчно просторни складови помещения, които да поберат, макар и в разглобен вид материала за конструкция, която може да носи десет хиляди души публика върху себе си).

Тевтони — германско племенно обединение, което в ранната си история населявало основата на полуострова, наречен Кимврийски Херсонес. Около 120 г. пр.Хр. тевтоните заедно с кимврите поели по дългия път на своето преселение. Като народ те изчезнали от лицето на земята след битката при Аква Секстия в 102 г.пр.Хр.

Тергеста — днешен Триест.

Термопили — крайбрежният проход, свързващ Тесалия с Централна Гърция. От едната страна го заграждало Егейско море, от другата — високи и непристъпни скали. Това обаче не го правело идеалното място за защита, тъй като из планините наоколо били прокарани множество тайни пътеки. Най-известната пътека, излизаща в тила на евентуалните защитници, била Анопейската, а пък най-известният защитник на прохода бил спартанският цар Леонид.

Тесалия — Северна Гърция. На запад била заградена от насечените планински вериги на Епир, на изток — от Егейско море. По времето на Гай Марий областта била част от римската провинция Македония.

Тибур — днешно Тиволи. В епохата на републиката градът представлявал малко селище на брега на река Анио, на мястото, където тя внезапно излизала от планините и поемала из долината на Тибър. По времето на Гай Марий жителите на града все още не били получили пълно римско гражданство.

Тибър — реката, миеща бреговете на град Рим. Извирала във високите Апенини отвъд Арециум и се вливала в Тосканско (Тиренско) море при град Остия. Рим бил разположен на североизточния бряг на Тибър. Реката се водела плавателна чак до Нарния, но в действителност силното ѝ течение превръщало в рискован всеки опит да се плава срещу него. Тибър често се оказвал причина за катастрофални наводнения, особено в Рим.

Тигурини — келтско племенно обединение, заемащо част от територията на днешна Швейцария в съседство с племенното обединение на хелветите. Около осмата година от началото на голямото кимврийско и тевтонско преселение към тях се присъединили и тигурините — последни, които образували едно цяло с другите келтски племена — на маркоманите и херуските. В историята се приема, че в 102 г. пр.Хр. обединените тигурини, маркомани и херуски нахлули в Италийска Галия откъм изток през Норикум и Аквилея, но като

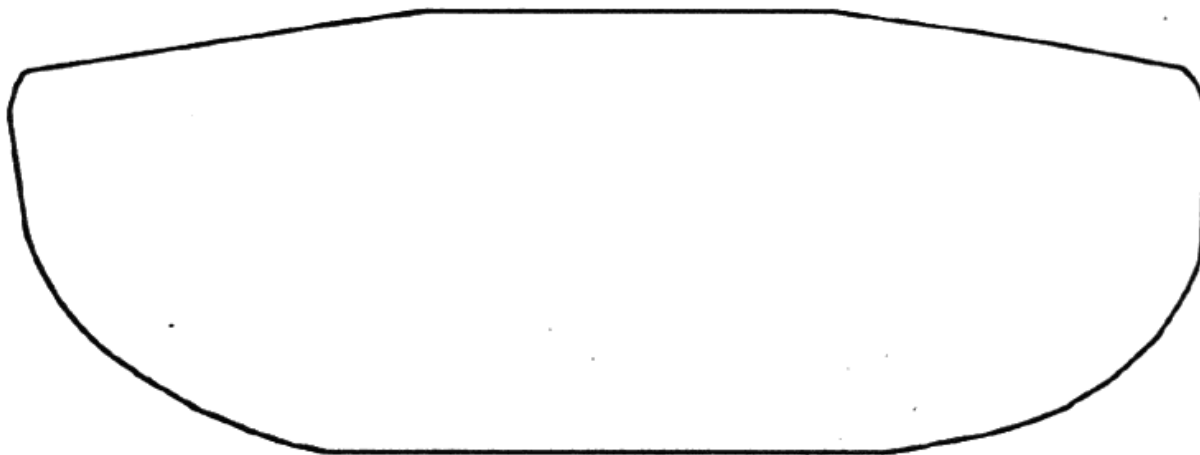
научили за катастрофалното поражение на тевтоните при Аква Секстия, се обърнали назад и се върнали по родните си места. Така избегнали трагичната участ на тевтоните и кимврите.

Тингис — днешен Танжер. Столица и най-голям град в мавританското царство. Намирал се на Атлантическия океан отвъд Херкулесовите стълбове.

Тингитанска маймуна — или „варварската“ маймуна. Макак, безопасата или ходеща по земята маймуна. В античността маймуните и приматите не били често срещана гледка по Средиземноморието, но макакът, който все още може да се срещне в Гибралтар, винаги е населявал Северна Африка.

Тиро — новак, начинаещ.

Тога — дреха, която можел да носи само римски гражданин. Била изтъкана от лека вълна и притежавала доста характерна форма (това обяснява и защо по всички холивудски филми на облечените в тога герои все нещо им куца — в Холивуд никога не са проучвали внимателно нещата от предишни епохи или поне не и от античността). След подробни изследвания и многобройни експерименти д-р Лилиън Уилсън открил какви са били формата и размерите на идеалната тога. Така например тогата, която щял да носи мъж с ръст метър и седемдесет и пет и обиколка на талията 90 см, трябвало да бъде широка около 4,6м. и дълга 2,25м. Под дължина разберайте тази страна, която следва тялото от горе на долу, а под ширина — онази, която се увива около него. Но трябва да се има предвид, че тогата не е била с формата на правоъгълник. Изглеждала е така:

Ако не бъде ушита точно както съм я показала на рисунката си, тогата просто няма да може да се облече по начина, по който са я носели римляните в древността. Републиканската тога от времето на Гай Марий била много широка (размерите на тогата се променяли на няколко пъти от царския период до края на пети век сл.Хр. — та това са повече от хиляда години). Мисля, че ще е нужно да направя още едно необходимо уточнение върху тогата, което е плод на собствените ми наблюдения: доказах, че римлянинът, облечен в тога, не е възможно да е носил каквито и да било други дрехи, т.е. препаска или каквото и да било бельо, под тогата и туниката си. Самата тога лишавала облечения в нея, от каквато и да е възможност да използва лявата си ръка, особено в областта на собствения си корем — при всяко движение в повече може да се наруши балансът и за броени мигове тежката дреха да се развие напълно. Но когато тогата е облечена правилно, тя можела да бъде разтворена твърде лесно само с дясната ръка, с която мъжът можел спокойно да надигне и туниката си и да уринира прав — да, но не и ако под туниката си носи друга дреха! Отбелязвам този любопитен факт, защото съвременните учени все още масово споделят мнението, че римляните са носели някаква форма на бельо под горните си дрехи. Но ако е бил облечен в тога, човек просто не е можел да си позволи подобно нещо — иначе би му се наложило при всяка малка нужда да вика роба си да му помага, което моралът на един римлянин — републиканец не би позволил за нищо на света.

Тога алба (или Пура) — чисто бялата тога. В действителност обаче ще е била по-скоро кремава.

Тога кандида — специално избелена тога, която си слагали кандидатите за определена магистратури, когато се представяли при образуването на кандидатските списъци (думата „кандидат“ произлиза именно от тога кандида). Носели я и докато обикаляли Рим, за да агитират гражданите му, както и при самите избори в комициите. Тогата придобила белия си цвят, след като била оставяна известно време да съхне на слънце, а след това равномерно се покривала със стрита на прах бяла креда.

Тога пикта — пурпурната тога, която носел триумфиращият пълководец. Дрехата била избродирана (най-вероятно със злато) с картини на знаменателните събития, които се честват, както и с портретите на участниците. Навремето и римските царе ходели

облечени в тога пикта, както била облечена и статуята на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолия.

Тога претекста — тога с пурпурен ръб, която носел куриатният магистрат; носела се и от бивши куриатни магистрати, както и от невръстните им деца, независимо от пола им.

Тога пула — траурната тога, ушита от вълна с цвят, възможно най-близък до черния.

Тога трабеа — „полуоцветената тога“ според определението на Цицерон. Това била раираната тога на авгурите, а твърде вероятно е да са я носили и понтифексите. Подобно на тога претекста и тя имала пурпурен ръб, но иначе цялата била раирана с червени и пурпурни линии.

Тога вирилис — буквално тогата на „възмъжаването“. Става дума за тога алба или тога пура.

Толоза — днешна Тулуза във Франция. Намирала се в долината на река Гарумна и била политическият център на племенното обединение на волките тестосаги.

Торк — дебела, кръгла метална огърлица, направена най-често от злато. Нямала формата на пълен кръг, защото точно над гърдите завършвала с отвор от около 2,5 см. Приема се за доказано, че първо се слага около врата, а след това се извива навътре — най-вероятно веднъж сложен, никога не се маха. Носенето на торк било характерно за келтите, но го носели и в някои германски племена. Обикновено извитите краища на огърлицата завършвали с различни декорации топчета, спирали или дори животински глави.

Тракия — онази част от Балканския полуостров, която се намира между западния бряг на Хелеспонта и мислената линия точно на изток от Филипи; бреговете ѝ се миели от Егейско море и Евксинския Понт, а на север територията ѝ се простирала до границите със Сарматия. Римляните считали за западна граница на Тракия река Нестос (дн. Места). Тракия така и никога не успяла да се организира в единна политическа организация. След приключването на войните за наследството на Атал III в Мала Азия в 129 г. пр.Хр. егейското крайбрежие на Тракия минало под властта на римския управител в Македония. Римляните построили Игнациевия път, свързващ Адриатика с Хелеспонта — най-краткият и бърз път за прехвърляне на войски от Италия в Мала Азия, и затова за тях било от жизнено

значение да не позволят на траките излаз на Егейско море. Енос (пристанищен град на устието на река Хеброс) — Марица — и Абдера (пристанищен град на изток от устието на река Нестос) били най-значителните градове на егейския бряг на Тракия. Най-големият град в Тракия обаче била старата гръцка колония на Тракийския Боспор Византион.

Трансалпийска Галия — римската провинция в Галия (за разлика от Цизалпийска Галия). Малко преди 120 г. пр.Хр. територията ѝ била завладяна от римляните след блестящите победи на Гней Домиций Ахенобарб, който осигурил по този начин безопасен сухоземен път между Италия и Испания. Провинцията включвала бреговата ивица от Лигурия до Пиренеите, като на две места навлизола дълбоко навътре в страната: при Толоза в Аквитания и нагоре по течението на Родан (Рона) чак до търговската колония Лугдунум (Лион).

Триба — още от зората на републиката за римлянина трибата не представлявала повече форма на племенно разделение, а териториална единица, подчинена единствено на интересите на държавата. Общо броят на римските триби бил тридесети пет; от тях тридесет и една били селски, а само четири — градски. Шестнадесетте първоначални триби носели имената на шестнадесет патрициански фамилии, което сочело, че членовете им са били или членове на въпросните патрициански родове, или предците им са живели на земя, владяна от тях. През ранната и средната република, когато владяната от Рим територия започнала да се разпростира из цяла Италия, били създадени нови триби, в които се вписвали и новополучилите римско гражданство свободни италийци, така те на свой ред взимали активно участие в изграждането на римската политическа система. Колониите със статут на римско гражданство се превърнали в естествени ядра на новосъздадените триби. Четирите градски триби се смятат за основани от цар Сервий Тулий, въпреки че действителната дата на основаването им трябва да се търси по-късно, в годините на ранната република. Последната основана триба датира от 241 г. пр.Хр. Всеки член на дадена триба имал право на един глас при гласуванията вътре в нея, но сам по себе си този глас нямал почти никакво значение. При гласуванията в трибутните комиции първо се преброявали гласовете във всяка една триба поотделно и според мнозинството в нея тя определяла своя общ глас, който единствен имал значение за крайното решение на

комициите. Това означавало, че при никой случай огромният действителен брой на гражданите, вписани в четирите градски триби, не можел да повлияе на крайното решение на трибутните комиции, където селските триби имали почти осемкратно превъзходство. Практически това означавало, че ако при дадено гласуване се появят само двама представители на дадена селска триба и гласуват единодушно, то техният глас се равнявал по сила на гласа на всяка от четирите градски триби поотделно, независимо че те на свой ред са могли да бъдат представени от по няколко хиляди души. Нищо не принуждавало членовете на селските триби да живеят извън пределите на Рим — почти всички сенатори и консули например принадлежали на селските триби.

Трибун — официално упълномощен представител на определена политическа страна в римското общество, който защитава интересите на институцията, издигнала го на този пост. Думата първоначално се използвала за хората, защитаващи интересите на отделните триби (от триба — трибун), но с промените, настъпили в политическия живот на републиката, с нея започнали да се наричат представители на различни институции, които не било задължително да са свързани по някакъв начин с трибите.

Трибун на хазната — Трибуни ерарии. Съществува известна неяснота около истинските функции на трибуни ерарии. Изглежда, първоначално така били наричани служителите във войската, чието задължение било да изплащат заплатите на войниците (като се има предвид финансовото състояние на римската армия от Предмарианската епоха, подобна длъжност едва ли би се оказала доходоносна), но със сигурност по времето, когато Гай Марий въвеждал своите преобразувания в армията, трибуни ерарии вече нямали нищо общо с нея, защото заплатите се давали от квесторите. Приела съм, че трибуни ерарии са цивилни лица. Въпреки че римският Сенат и народ гледали с лошо око на бюрокрацията и с всички средства възпирали увеличаването броя на различните обществени служители, с нарастването териториалните придобивки на Рим поне един от клоновете на държавното управление (SPQR) се нуждаел от нови попълнения и това била хазната (ерариумът). По времето на Гай Марий ще да е имало значителен брой цивилни служители, които да направляват различните функции на държавната хазна (а в годините

след Гай Марий техният брой нараснал драстично). Трябвало да се събират всевъзможни данъци както у дома, така и в чужбина; трябвало да се намерят достатъчно пари, за да се подсигури закупуването на зърно, да се осъществят благоустройствените програми на цензорите, както и да се осигурят някои наглед дребни разходи, като например прасетата, които градският претор трябвало да даде за Компиталиите. И ако избраният на квесторската длъжност магистрат давал само общи насоки по всеки от тези въпроси, то той е трябвало да разполага с нужните хора, които да ги превърнат в реалност. Затова държавата се е нуждаела от висши цивилни служители, хора, чието положение да е по-различно от това на обикновените писари; без съмнение въпросните чиновници са произлизали из уважавани фамилии и по всяка вероятност трудът им се е заплащал добре. Възможното съществуване на подобна класа може да обясни затрудненията, които Катон тицензис сам си причинил в 64 г. пр.Хр. с назначаването на квестор на хазната — по всяка вероятност квесторите отдавна били изгубили навик да работят пряко, а пък и в 64 г.пр.Хр. хазната вече е представлявала внушителна по мащабите си институция.

Триденд — днешно Тренто в Италия.

Триклиний — римската трапезария. Обикновено в семейния триклиний (най-често помещението било квадратно) се разполагали три кушетки (ложета) във формата на буквата П. Ако застане на вратата и погледне към празния център на буквата, лявата кушетка се нарича лектус сумус (горно ложе), средната — лектус медиус (средно ложе), а дясното лектус имус (долно ложе). Всяка от трите кушетки била широка около метър и двайсет и пет или дори повече, а на дължина била поне два пъти по толкова, навярно и повече. В единия край на кушетката имало възглавница за главата. Срещу всяка от кушетките на височина малко под тяхната стояла масичка, дълга от единия до другия край на кушетката. Хранещите се се облакътявали на лявата си ръка, като за целта нагласявали специални облегалки; събували се преди ядене и можели да поискат робите да им измият краката. Домакинът се разполагал в левия край на кушетката в средата, който се смятал за долния; десният, считан условно за горен заради възглавницата за главата, се оставял за най-почетния гостенин — мястото се наричало локус консуларис (мястото на консула). По времето на Гай Марий жените рядко се излагали подобно на мъжете, освен ако не им се носи

съмнителна слава, а вечерята е ергенска. Жените от семейството сядали на малки столчета в центъра на буквата П, влизали с първото ястие и се оттегляли с последното; по правило им се позволявало да пият само вода.

Триокала — най-недостъпната крепост, която построили разбунтувалите се сицилийски роби в планините в южната част на острова. Била обсадена от Луций Лициний Лукул в 103 г. пр.Хр., но паднала едва в 101 г. пр.Хр.

Трипод — всякакъв предмет, монтиран върху поставка от три крака. На триподи сядали гадателките. Върху триподи се държали и жарниците с жертвените или авгурските огънове. Масите също били често на три крака.

Триумф — най-знаменателният ден в кариерата на победоносния римски пълководец. По времето на Гай Марий, за да получи правото на триумф, пълководецът първо трябвало да бъде акламиран като император от собствените си войници, след което да представи писмена петиция пред Сената; само Сенатът бил упълномощен да удостои някого с правото на триумф и понякога, макар и сравнително рядко, се случвало достоен за честта пълководец да бъде несправедливо лишен от нея. Самият триумф представлявал внушителен парад, който следвал определения от традицията маршрут от Вила Публика на Марсово поле през специалната порта в Сервиевите стени, наречена Порта Триумфалис, през Велабрум и Форум Боариум до Големия цирк, след което по Вия Триумфалис и по Вия Сакра се излизало на Форум Романум, а оттам се изкачвал на Капитолийския хълм, за да стигне шествието до храма на Юпитер Оптимус Максимус. Триумфирацията пълководец и ликторите му влизали в храма и поднасяли на бога лавровите си венци, получени за победата, след което давали началото на триумфалния пир.

Триумфатор — така се наричал триумфирацията пълководец.

Трофей — за трофей се смятало пълното бойно снаряжение на пленения или убит вражи предводител. Спред практиката, установена още в архаичната епоха от гърците, пленените доспехи се окачвали върху забито в земята копие наред бойното поле и се поднасяли като дар на боговете, помогнали на победителите. Римляните променили гръцката практика, като започнали да издигат по бойните полета каменни паметници, а трофеите отнасяли със себе си в Рим. Там те се

излагали на показ при триумфа на пълководеца — победител, след което се посвещавали на някое божество по избор и се оставяли за вечни времена в храма му. Метел Македоник бил първият римлянин, построил храм от мрамор, и след като го посветил на Юпитер Статор, дарил го с пленените от легионите му трофеи. Гай Марий издигнал храм на Честта и Добродетелта и също го дарил с пленените от войските му трофеи.

Тулианум — знае се също като Карцер. Малка къщичка с единствено помещение и подземие, което се използвало за единствената килия за екзекуции в цял Рим. Всички видни военнопленници, след като били превеждани из Рим заедно с парада на триумфа, щом шествието започвало да изкачва Капитолийския хълм, били отвеждани в подземната килия на Тулианума и били удушавани с въже. Трупът на жертвата бил хвърлян през отворите на подземие то към градската канализация. Друга практика (до която обаче се прибягвало по-рядко) било осъденият да се затвори в подземие то и да се остави да умре от глад.

Тул Хостилий — третият римски цар. Доста тъмна фигура. Голям войнолюбец, той нападнал, превзел и сринал със земята Алба Лонга, а жителите ѝ довел в Рим и ги присъединил към населението му; управляващата класа в Алба Лонга станала част от римския патрициат. Тул Хостилий също така построил сградата на Сената, наречена в негова чест Курия Хостилия.

Туника — основната дреха у почти всички древни народи по Средиземноморието, включително у гърците и римляните. Така както са я носели римляните по времето на Гай Марий, туниката е била в основата си правоъгълна, без шев около гърдите; навярно за по-удобно платът се е изрязвал при врата, вместо просто да се съшият един с друг правите краища на предницата и гърба. Ръкавите или представлявали просто правоъгълни парчета, тръгващи от раменете, изрязвани заедно с останалата част от дрехата, или са се пришивали допълнително. Със сигурност древните шивачи са можели да шият ръкави, защото в изворите от епохата се споменава за дълги ръкави, които между другото били пришивани отделно. Възприетото мнение, че между страничния шев, свързващ предницата и гърба, просто са се оставяли дупки за ръцете, не се потвърждава от статуите — може би просто статуи са заслужили само онези, които са могли да си позволят и по-специални

туники. Но така или иначе на статуите, изобразяващи военни, ясно се виждат ръкави, къси ръкави, които не се различават съществено от нашите. Туниката се пристягала над пояса или с кожен колан, или просто с въженце и винаги е била по-дълга отпред, отколкото отзад — разликата била от около 7,5 см. Конниците носели върху туниката си тънка пурпурна ивица на едното рамо, сенаторите — по-широка. Смятам, че ивиците са се шиели от дясната страна, както се вижда от една фреска в Помпей, показваща човек, облечен в тога претекста, на чието дясно рамо ясно се вижда пурпурната ивица. Забелязвам, че същото е и при моделите на д-р Лилиън Уилсън.

Туника Палмата — туниката, която носи пълководецът триумфатор. Не е било задължително да е от пурпур, но със сигурност по нея били избродирани палмови клонки.

Тускулум — град, намиращ се на Латинския път, на около 25 км от Рим. Бил първият латински град, получил пълно римско гражданство за жителите си — още в 381 г. пр.Хр., и винаги бил напълно лоялен с Рим. Катон Цензор произхождал от Тускулум, където родът му държал от поне три поколения римския „обществен кон“.

Удължаване на пълномощията — акт, според който даден магистрат практически оставал в длъжност и след изтичането на мандата си. Подобна практика се използвала по отношение управлението на отвъдморските провинции или воденето на определена военна кампания, но не се отнасяла за самите магистратури.

Управител — с думата най-общо се назовават преторите, проконсулите и пропреторите, които обикновено за срок от една година управляват дадена римска провинция от името на римския Сенат и народ. Силата на управителския империум била различна, тъй както и конкретните пълномощия, които получавал. Но какъвто и да бил по закон империумът, управителят можел да се разпорежда като цар в провинцията си. Отговарял едновременно за нейната защита, администрация, за набирането на данъците и глобите и за още куп неща.

Утика — град в Африка, при устието на река Баградас. След разрушаването на Картаген от войските на Сципион Емилиян в 146 г. пр.Хр. Утика се превърнала в най-големия град и пристанище в римска Африка, където се намирало и седалището на римския управител.

Фалери — кръгли, гравирани с орнаменти сребърни или златни дискчета с диаметър от 75 до 100мм. Първоначално ги носели римските конници като знак за положението си, както и върху парадните сбруи на конете си. Около средата на републиканската епоха фалерите се превърнали в знак за военно отличие, връчван на бойците от конницата, но по времето на Гай Марий вече ги връчвали и на пехотинци. Обикновено фалерите, връчвани за бойни заслуги, били подреждани по девет заедно (в три реда по три) и се окачали върху кожени доспехи, които се носели върху бронята.

Фаниева хартия — някой си Фаний, римлянин, който е живял приблизително в средата на втори век пр.Хр., се захванал да преобразува най-долнокачествения пергамент в хартия, която по качествата си можела да съперничи с най-съвършения папирус. Братята Гракхи са използвали Фаниева хартия, което и свидетелства приблизително по кое време Фаний е достигнал до откритието си. Фаниевата хартия била далеч по-евтина от оригиналния египетски папирус, а и далеч по-лесна за намиране.

Фанум Фортуне (буквално „храм на съдбата“ — Б.пр.) днешно Фано в Италия.

Фасти — латинската дума за „празненства“, която започнала да се използва изобщо за календара. Календарът бил разделян на диес фасти и диес нефасти и бил окачван по стените на някои обществени сгради, включително Регията, както и по ораторските трибуни на Форум Романум. Предизвестявал римските граждани кои дни могат да се използват за дела, кои са отредени за заседания на комициите, кои са празници и кои вещаят лоша поличба и най-накрая — кога точно се падат неустановените на точна дата празници. Понеже годината се състояла от 355 дни, календарът рядко се съобразявал с годишните времена — освен в случаите, когато колегията на понтифексите не се заемела сериозно със задълженията си да изчисли допълнителните двадесет дни, които трябвало да се прибавят на всеки две години след края на февруари. Най-често обаче колегията дори не си помръдвала пръста, още повече че самите римляни не виждали особен смисъл в подобно начинание. Дните в месеца не се броели по начина, който правим ние, последователно — първи март, втори март и т.н., а се броели отзад напред с начална точка някоя от трите основни дати в месеца: календите, ноните и идите. Така, вместо да каже: „трети март“,

римлянинът ще каже „четири дни преди мартенските нони“, а вместо „двадесет и осми март“ „четири дни преди априлските календи“. Разбира се, на нас ни изглежда обърквашо, но за римляните подобно броене е било съвсем естествено.

Фасции — снопчета брезови пръчки, навързани с кръстосани един спрямо друг червени кожени каиши. Първоначално това била емблемата на старите етруски царе, но с времето символичният ѝ смисъл се запазил, и то дори до епохата на империята. Фасциите се носели от ликторите, които проправяли път за куриатния магистрат (както и за проконсула или пропретора), и били знак, че му е бил даден империум. В границите на помериума сноповете били само от пръчки, което подсказвало, че на ликторите е дадено правото да налагат единствено телесни наказания; извън помериума между пръчките била пъхвана и двуостра брадва, което означавало, че куриатният магистрат има пълномощието да раздава смъртни наказания и да ги изпълнява. По броя на пръчките (фасциите) в снопа се разбирало колко голям е империумът на магистрата — ако е диктатор, фасциите били двадесет и четири, ако е консул или проконсул — дванайсет, ако е претор или пропретор — шест, а ако е куриатен едил само две.

Феликс — буквално „галеник на съдбата“, а не както бихме били склонни да кажем: „щастливец“. Навремето като че ли са били поткровени с материалната страна на нещата. Латинската дума феликс е свързана с богинята Фортуна, с късмета.

Фелатор — груба дума в латинския, с която се обозначавал мъжът, който при орален секс се е оставял да му лижат пениса. Във всеки случай това положение се е смятало за по-достойно от обратното — ти да си лижещият (вж. ируматор).

Ферентинум — днешно Ферентино в Италия.

Фирмум Пиценум — днешно Фермо в Италия.

Фламен Диалис — специалният жрец на Юпитер и най-старшият от петнадесетте фламани. Животът му никак не бил лек. Трябвало да бъде патриций, да е сключил брак — конфареацио с патрицианка и двамата му родители трябвало да бъдат живи в момента на избирането му, а длъжността му била пожизнена. Фламен Диалис бил обграден от всевъзможни забрани и табути: не трябвало да вижда или докосва мъртвец, не трябвало да се докосва до желязо, да носи някъде по себе си възел, да му се стриже косата или брадата с желязо, да носи върху

себе си кожа от животно, одрано специално за целта, да докосва кон, да яде варива или квасен хляб. Жена му — фламиника Диалис — била жертва на почти същите ограничения.

Фламин — жрец, член на колегията, обслужваща култа към най-старите римски богове. Имало трима върховни фламини и дванайсет нисши. Фламинес майорес обслужвали: 1.) Юпитер, 2.) Марс, 3.) Квириин. Като се изключи фламен Диалис (Юпитеровият фламин), останалите не били натоварени с кой знае колко тежки задължения, но и тримата върховни фламини живеели в държавни домове. Без съмнение това се дължало на факта, че фламините представляват най-старите римски жреци.

Фламиниевият цирк — намирал се е на Марсово поле, близо до Тибър и Форум Холиториум. Построен бил в 221 г. пр.Хр. и понякога, когато събранието им е трябвало да се проведе извън границите на помериума, на него са се свиквали трибутните комиции или плебейското събрание. На територията на Фламиниевия цирк са били издигнати няколко светилища, едно от които на Вулкан, а друго — известно с изящния си стил — на Херкулес и деветте музи.

Флумен — латинската дума за река.

Фортуна — римската богиня на съдбата и едно от най-почитаните божества в целия римски пантеон. В чест на Фортуна се изграждали множество храмове, като всеки от тях бил посветен на някоя от множеството ѝ природи. Благоклонността на Фортуна означавала изключително много за политици и пълководци, които без изключение — дори и когато става дума за такива интелигентни военачалници като Гай Марий, Луций Корнелий Сула и диктатора Гай Юлий Цезар — били убедени в скритите ѝ ходове.

Форум — отворено градско пространство, предназначено за всевъзможни дейности — делови, частни и обществени.

Форум Боариум — пазарът за месо. Намирал се в северния край (Велабрум) на Големия цирк. Думата „боариум“ означавала „добитък“, но по времето на Гай Марий на пазара се продавали всевъзможни меса.

Форум Каструм — плацът вътре в римските военни лагери, намирал се пред самата палатка на военачалника.

Форум Писцидум — пазарът за риба. Истинското му местоположение и до ден-днешен представлява тайна, но от някои бележки на Цицерон знаем, че ветровете в Рим разнасяли най-често по

посока на Форум Романум и зданието на Сената воня на риба. Затова съм избрала за пазара мястото точно на запад от Вия Нова, във Велабрум.

Форум Романум — средището на римския политически живот, обширно празно пространство, отредено за политика, правораздаване, дела и религия. Според мен по времето на Гай Марий из базиликите покрай Форума не е имало сергии. Кипящият политически живот, да не говорим за постоянно провеждащите се съдебни процеси, и множествата, които е способен да доведе всеки миг на площада, биха помели всякакви препятствия, които пък от своя страна най-много биха запречили пътя на тълпата и предизвикали безредици. Двата големи пазара, намиращи се в близост — Мацелум от обратната страна на Емилиевата базилика и Мацелум Купеденис отвъд Кливус Орбиус, предлагали достатъчно търговска площ, за да не се блъскат продавачи и по Форума.

Форум Фрументариум — пазарът за зърно. Местоположението му върху картата ми е напълно хипотетично, но имам основания да смятам, че е и напълно възможно. Първо, смятам, че едрите частни търговци на зърно (а такива е имало много) са продавали редом с държавните. Държавните запаси са се разпродавали в две различни части на града: на Минуциевата врата на Марсово поле, където се намирили службите на куриатните едили, издаващи съответните разрешителни, и пред обществените складове, намиращи се под самите скали на Авентина, в съседство с римското пристанище. Знае се също, че е имало складове и покрай Викус Тускус в подножието на Палатина, които били построени наново от Агрипа по времето на принципата, но в годините на републиката навярно са представлявали частна собственост. Затова съм разположила Форум Фрументариум във Велабрум, на крачка от складовете край Викус Тускус.

Форум Холиториум — пазарът за зеленчуци. Намирал се е вдясно от брега на Тибър, като наполовина са били от вътрешната страна на Сервиевите стени, а наполовина — от външната. Навярно първоначално са били изцяло от вътрешната. Местоположението на пазара улеснявало стопаните, отглеждащи зеленчуци на Марсово и Ватиканското поле.

Фракции — терминът, с който съвременните историци най-често обозначават различните политически групи в римската република. И дума не може да става за политически партии в съвременния смисъл на

думата, защото били изключително гъвкави, а и съставът им се менял постоянно според случая. Вместо да се обедини около определена идеология, римската фракция най-често се завъртала около нечия личност, сдобила се с респектираща ауторитас и дигнитас. Гледала съм напълно да избегна понятията „оптимати“ и „популари“, за да не остане читателят с впечатлението, че наистина са съществували утвърдени политически партии.

Фрегела — латински град, намирал се на мястото, където Вия Латина пресича река Лирис, на самата граница със Самниум. Винаги е бил лоялен към Рим до 125 г. пр.Хр., когато избухва въстание против римляните, удавено в кръв от претора Луций Опимий. Градът бил сринат със земята и впоследствие мястото му на процъфтяващ търговски център било заето от построения от римляните на отсрещния бряг на Лирис град Фабратерия Нова („новонаправен“).

Фригия — една от най-дивите и рядко населени области в Мала Азия, чието име за древните звучало също тъй мистично, както имената на нимфи, дриади, сатири и всякакви други приказни същества. В същото време местното население представлявало в огромната си част беззащитни селяни, които ставали лесна плячка за ловците на роби. Фригия се намирала навътре в сушата от Витиния, на юг от Пафлагония и на запад от Галатия. Областта принадлежала на Аталовото царство Пергам, като територията ѝ била покрита с планини и гъсти гори. След войните за пергамското наследство след смъртта на Атал III римският проконсул Маний Аквилей буквално продал по-голямата част от Фригия на понтийския цар Митридат V и прибрал златото за себе си.

Ханибал — най-известният от пуническите принцове, предводител на картагенската армия във войните ѝ с Рим. Роден в 247 г. пр.Хр., Ханибал започнал от дете да се обучава във военното изкуство в родната си Испания, където прекарал цялата си младост. В 218 г. пр.Хр. нахлул в Италия и с блестящата си стратегия изненадал цялата римска армия в гръб; прекосяването на Алпите (включително с няколко десетки слона) през прохода Монженевр и досега се смята образец във военната теория. В продължение на шестнадесет години войските му кръстосвали във всички посоки Италия и Италийска Галия, нанасяйки на римските легиони поражение след поражение — при Требия, Трезимене и най-накрая при Кана. В крайна сметка армията му била доведена до изтощение от тази на Квинт Фабий Максим Верукозис

Кунктатор, чиято стратегия била да не се откъсва нито за миг от картагенците и в същото време да избягва всякакво генерално сражение. Заради близостта на Фабий — Максимовата армия Ханибал така и не посмял да нападне самия Рим. Един по един съюзниците, които си бил спечелил с победоносния си поход из Италия, се отметвали от Картаген и Фабиевите легиони постепенно изтласкали Ханибал на юг, особено след като от ръцете му се изплъзнала цяла Кампания. Скоро Ханибал изгубил Тарент, а в същото време брат му Аздрубал претърпял поражение на север в Умбрия, при реката Метавър. Притиснат до самия връх на италиятския ботуш — Брутий, в 203 г. пр.Хр. Ханибал бил принуден да прехвърли към Картаген по море така и непобедената си в нито едно сражение армия. Претърпял поражение едва при Зама от войските на Сципион Африкански, след което като държавен глава на Картаген започнал да плете интриги срещу Рим в съюз със сирийския цар Антиох Велики. В крайна сметка се наложило да търси убежище при Антиох, но след поражението на сирийските войски от римляните Ханибал отново трябвало да бяга, този път при витинския владетел Прузий. В 182 г. пр.Хр. Рим изрично поискал от Прузий да му бъде предаден Ханибал, но последният се самоубил. Непримириим противник на Рим, Ханибал в същото време винаги е бил един от най-уважаваните от самите римляни пълководци и политици.

Харибда — митичен водовъртеж, който в различни извори се появява на съвсем различни места из Средиземноморието — например между Сицилия и Италия или при Херкулесовите стълбове. Харибда е винаги неразделна със Сцила, чудовище с навързани около пояса си лаещи кучета, което живеело толкова близо до водовъртежа, че никои моряк не можел да мине безопасно покрай едната, без да попадне на другата. В древността изразът „хванат между Сцила и Харибда“ е бил равнозначен на сегашните „между два огъня“ или „между чука и наковалнята“.

Хаста — старомодното копие на римския пехотинец с листоподобен връх. След промените, които Гай Марий внася в пилума, хастата излязла от употреба.

Хедуи — могъщо келтско племенно обединение, заемащо част от централна Дългокоса Галия. След като в 122–121 г. пр.Хр. Гней Домиций Ахенобарб покорява традиционните им врагове, арверните, хедуите губят от своята войнственост и враждебност спрямо

римляните, с времето сами се романизират и си спечелват покровителството на Рим.

Херкулесовите стълбове — тесният пролив, свързващ Средиземно море с Атлантическия океан, открай време се е знаел като Херкулесовите стълбове заради двете огромни канари, надвиснали над него — Калпе (днешен Гибралтар) откъм европейския бряг и Абидус откъм африканската.

Херм — пиедестал, върху който първоначално е била поставяна главата на бог Хермес; по традиция по средата на цокъла се окачали мъжки гениталии с еректирал penis. В елинистическата епоха станало обичай върху така оформените пиедестали да се слагат бюстове не само на Хермес, но и на действителни личности, а терминът „херм“ започнал да се отнася единствено до своеобразните пиедестали, обкичени с мъжки гениталии. Посетителят на съвременните музеи ще забележи, че при множество антични бюстове по средата на височината на цокъла зее квадратна дупка; на нейно място навремето гордо са стърчали тестиси и еректирал penis, но в християнската епоха „хермовете“ били безжалостно осакатени.

Херсонес — гръцката дума за полуостров, използвана от древните географи с далеч по-широко съдържание от сегашните. Запазили са се имената на Херсонес Тракийски, Херсонес Таврически, Херсонес Кимврийски и др.

Херсонес Кимврийски — днешният полуостров Ютланд, или с друга думи Дания.

Херуски — германско племенно обединение, населявало земите по течението на река Амизия (дн. Емс) и на река Визургис (дн. Везер). Около 113 г. пр.Хр. част от херуските напуснали родните си места, за да се присъединят към масово преселващите се тевтони и германи.

Химетски мед — мед, събиран по склоновете на Химетския хълм в Атика. Причината точно този мед да се слави по цялото Средиземноморие не била в по-особените цветя, посещавани от пчелите, а във факта, че единствено химетските пчелари не опушвали кошерите, преди да съберат меда.

Хипанис, река — днешната река Буг в Беларусия.

Хипо Региус — днешният град Анаба в Алжир.

Хиспания — днешна Испания. Наричана била още Иберия.

Хиспания Ултериор — вж. Далечна Испания.

Хиспания Цитериор — вж. Близка Испания.

Хомот — хомотът представлявал дървена летва, която се облягала върху вратовете на впрегатните животни, когато трябвало да теглят каруца или нещо друго. В преносен смисъл се превърнал в символ на сервилността, на признаването на чуждата власт над себе си. Някъде в района на Карина бил сложен на публично място хомот, под който трябвало да минат всички млади римляни и римлянки, за да изразят своето подчинение; наричал се Тигилум и по всяка вероятност смисълът на минаването под него било да се покаже, че младежът вече се е подчинил на теглата и грижите, съпътстващи възрастния. Терминът обаче имал и друго значение, а то било свързано с войската. Тъкмо в това си значение хомотът ѝ се възприемал като нещо изключително важно. Още от дълбока древност римската армия (а може би преди нея етруската) възприела като традиция след всяка своя победа на бойното поле да принуждава пленените врагове да минат „под хомота“. За целта се забивали две копия в земята и върху тях се закачало хоризонтално трето — достатъчно ниско, за да бъде принуден човек, който минава отдолу, да се наведе. За нещастие на римляните обаче много от техните врагове възприели унижителната традиция и на свой ред започнали да принуждават пленените римски войници да минават под хомота. За римляните това представлявало непоносимо унижение — дотолкова, че в Сената неведнъж се изразявало мнението как било по-добре цяла една римска армия да се бие до последния човек, отколкото победените да се предадат и минат под хомота, пожертвайки римската чест и дигнитас. Обикновените жители на Рим, дори и пролетариите гледали на минаването под хомота като на велико унижение и искали сметка от всички римски войници и офицери, предпочели да се унижат, вместо да загинат с достойнство.

Хубрис — гръцка дума, използвана и до ден-днешен. Означава надменност, високомерие.

Цебена — планинските земи и възвишенията в Южна и Централна Галия, западно от река Родан. В днешно време някогашната Цебена се разпределя между областите Севен, Оверн, Ардеш и фактически целия Централен масив.

Цезарово сечение — хирургическа намеса, до която се прибегва, когато детето не може да се роди по естествен път. Легендата разправя, че по такъв начин се е появил на бял свят диктаторът Гай Юлий Цезар,

на когото била кръстена операцията. Предпочела съм да не обръщам внимание на тази история, защото се знае, че майката на Цезар Аврелия е доживяла седемдесетгодишна възраст и по всяка вероятност до смъртта си се е радвала на добро здраве. Докато в античността дори и да се е извършвало цезарово сечение, и дори понякога детето да е бивало спасено, участието на майката е била все същата — смърт. Първият истински успешен опит с цезарово сечение е извършен в Италия, в град Павия през април 1876 г., когато доктор Едуардо Поро извадил от утробата на родилката Джулие Ковалини новороденото й дете — и майка, и дете оцелели.

Цела — буквално „стая“. Повечето стаи в римските домове получили собствени названия, но всяко друго помещение, което си няма специално име, се е наричало най-общо цела. Името обаче се е запазило за всички вътрешни помещения в храмовете.

Цензор — най-висшият римски магистрат, независимо че не е притежавал империум и следователно не се е придружавал от ликтори. За да се кандидатира за цензор, човек задължително трябва да е бил преди това консул, а само онези консуларни сенатори, които са се радвали на огромна лична аукторитас и дигнитас са си правели изобщо труда да се кандидатираат. Да бъдеш избран за цензор, представлява крайната точка на една политическа кариера, защото се знае, че по-нагоре няма къде да се отиде. Цензорът (избирани са по двама наведнъж) запазва поста си в продължение на пет години, но в действителност упражнява функциите си само през първите осемнайсет месеца от мандата си. Заедно със своя колега проверява и коригира списъка на сенаторите, на конническото съсловие и на т.нар. пазители на държавния кон (осемстотинте най-влиятелни конници в Рим), както и организира всеобщия ценз (преброяване) на римските граждани не само в пределите на Рим, но и в цяла Италия и задморските провинции. Пак цензорът записва и имущественото състояние на всеки гражданин и го причислява към съответната класа. Всички договори, сключени от държавата, преминават през неговите ръце, а огромният дял от общественото благоустройство е вследствие неговата инициатива.

Центуриатни Комиции — вж. събрание, народно.

Центурион — офицер на редовна служба както в римските, така и в спомагателните легиони. Погрешно е да се смята центурионът за

аналог на съвременния подофицер. Центурионите са били истински професионалисти и статутът им не е бил усложняван от съвременните обществени различия. Когато някой римски пълководец загуби дадено сражение, той едва ли би съжалил за загубата на някой и друг военен трибун, но навярно би започнал да си скубе косите за всеки убит или пленен центурион. При самите центуриони съществуват различни функции и чинове: най-младшият центурион командва отряд от осемдесет войници и двадесет невъоръжени помощници, наречен центурия. След реорганизацията, която Гай Марий въвежда в републиканската армия, шест центурии съответно с шестима центуриони — образуват една кохорта, начело на която стои т.нар. пилус приор, най-старшият от тях, командващ едновременно с цялата кохорта и една от центуриите. Десетимата началници на кохортите, съставляващи един легион, също се подреждат по старшинство, като най-старшият пилус приор отговаря единствено пред началника на легиона (или някой от избраните военни трибуни, или някой от назначените от главнокомандващия легати). По времето на републиката всяко повишение в чин е ставало по волята на войниците.

Центурия — термин, който може да се използва за всяко събиране на сто души, но което в началото е означавало отряд от стотина войници. Центуриите в центуриатните комиции включват в състава си много повече от сто души и макар че в началото са били сформирани като войскове подразделения, с времето изгубват военните си функции. Центуриите, от които се образуват легионите, обаче продължават да наброяват точно сто души.

Церера — древна италианска богиня на земята, чиито задължения се отнасят най-вече до житните култури. Храмът ѝ се намира на Форум Боариум, от страната на Авентин (следователно, и извън пределите на помериума) и се смята за най-красивата култова сграда, издигната през републиканската епоха. Бива построен от плебса по време на първата сецесия (494 г. пр.Хр.), когато патрициите владеят Рим изцяло, за да могат плебеите да имат свое култово средище извън рамките на града. Фактически отцепилите се плебеи се отдръпват не по-далеч от Авентинския хълм, но това е достатъчно да срина устоите на римското общество и техните искания да бъдат удовлетворени. По времето на Гай Марий храмът на Церера се е знаел като сборно място

на плебейското съсловие, където, освен това са изпълнявали дължността си плебейските едили.

Циник — последовател на философската школа, основана от Диоген Синопски. Всъщност определението „школа“ не бива да се разбира твърде академично, още повече че циниците не са спазвали кой знае колко сложни правила на поведение. Най-общо циникът е вярвал в простотата на нещата и вътрешното освобождаване чрез освобождаването от собствеността. Циниците изпитвали дълбоко недоверие към смисъла на всяко човешко начинание и желание, определяйки ги единствено като форма на себичност.

Цирк — мястото, където са се провеждали надбягванията с колесници. Самото трасе е вървяло в дълга и тясна елипса, по средата на която се издига т.нар. спина — дървена преграда с два каменни конуса в двата края — наречени мети, които колесниците трябвало да заобиколят при завоите. Гледката се допълвала от дървените пейки за зрителите, издигнати от всички страни върху открити трибуни. Седемте обиколки, които трябвало да направят състезаващите се, били отброявани с помощта на седем яйца и на седем делфина. Навярно и делфините, и купите с яйцата са съществували от самото зараждане на надбягванията, но със сигурност Агрипа е дарил на Големия цирк похубави делфини от дотогавашните. За, седемте обиколки са били нужни двадесет и пет минути. Предполага се, че четирите цветове, с които са се състезавали различните колесници през епохата на късната империя синият, зеленият, белият и червеният, са били възприети още във времето на републиката. (Според една легенда цветовете са били установени от самия Ромул. — Б.пр.)

Цирцеи — областта, която заедно с планината Цирцеи представлява границата между Лациум и Кампания. Едноименният град се разполага на едноименния нос, откъм страната на Тарацина и в републиканската епоха се е използвал като морски курорт.

Цитадела — най-общо казано, крепост, изградена върху хълм и използваща за защита стръмните му и труднодостъпни склонове, или укрепена част на селище, оградена от мощна стена и служещо за защита на населението при нападение.

Чуждестранен Претор — претор peregrinus. Носи името си заради това, че се занимавал изключително със съдебни дела и спорове, в които поне едната страна е неримски гражданин. По времето на Гай

Марий задълженията на чуждестранния претор се ограничавали в това да раздава справедливост; често се налагало за тяхното изпълнение да обикаля цяла Италия, понякога дори да я напуска. Под юрисдикцията му попадали и деянията на неграждани в пределите на самия Рим.

Югер — римска мерна единица за площ. Един югер се равнява на 0,252 хектара (приблизително една четвърт). Онези, които използват метричната система, ще бъдат близо до сегашното измерване в хектари просто като разделят броя на югерите на четири.

Юл — син на троянския герой Еней. Както в днешни времена, така и в античността съществува пълно объркване относно майката на Юл. Според някои тя била троянската съпруга на Еней Кревза, според други — латинката Лавиния. Вергилий държал на Кревза, Тит Ливий — на Лавиния. Това, което не знаем, е самите Юлии коя от двете биха предпочели да им бъде родоначалничка. Юл се наричал също така Асканий, което пък е името, дадено на Кревзиния син от Омир. Освен това, като се има предвид, че Вергилий е бил официалният римски поет, покровителстван от самия Август, един Юлий, най-вероятно Август е държал да се знае, че родословното му дърво води и двата си корена от Троя. Това обаче не означава, че и осиновителят му диктаторът Цезар е мислил като него — Август е имал склонност да нагажда човешкото мислене на божествения си чичо според собствените си цели и желания. В крайна сметка не е и толкова важно да се знае точно коя е майката на Юл; важното е, че Юлиите винаги са се смятали за преки наследници на Еневия син, а следователно на самата Венера (Афродита), майка на Еней и баба на Юл. Като се има предвид, че от идването на Еней в Италия и рождението на Гай Юлий Цезар в 100 г. пр.Хр. е минало кажи-речи също толкова време, колкото между завладяването на Англия от Уилям Завоевателя и днешно време, и като се знае, че и досега се намират англичани, убедени, че могат да проследят родословието си чак до някой от норманските барони на Уилям, нищо чудно Юлий Цезарите наистина да се окажат наследници на Еней.

Юлила — според книгата ми по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар. Никъде няма изрично сведение, че Цезар не е имал две дъщери; това, че в изворите се споменава само за една, Юлия, може да се приеме донякъде като довод, че втора не е имало, но пък и ни дава свободата да си я измислим, ако трябва. Аз самата винаги съм се учудвала на

способностите на древните автори да се прехласват по определени въпроси, които считат за важни, и в същото време да мълчат по множество други, явно смятани за маловажни. Най-надеждният ни свидетел за епохата, съвременникът на Марий Цицерон е писал за пред хората на своето време и от текстовете му личи предубеждението, че читателят знае за какво става дума и следователно не си струва трудът да се впускаме в подробности. За Юлия се знае, че е доживяла до дълбока старост и е била една от най-забележителните и уважавани жени за времето си. Била е съпруга на великия Гай Марий и майка на един син, който също е заел своето място сред римските знаменитости. Нищо чудно тогава, че името ѝ е успяло да достигне до нас, както и нищо чудно Цезар и Марция да са имали и друга дъщеря, която обаче да не си е спечелила нужното име, за да бъде запомнена. От друга страна, знаем от Плутарх, че първата жена на Сула се е казвала Юлия, но след нея той се е женил още три пъти, а само двете му последни съпруги са заслужили да бъдат споменати и в други извори за епохата. Като се има обаче предвид огромната пропаст, зейнала впоследствие между Марий и Сула, твърде е възможно в своите мемоари (които са били използвани от по-късните историци като Плутарх) Сула умишлено да си е спестил думите за възможния си брак с една Юлия — при публикуването на спомените му вдовицата на Гай Марий е била все още между живите.

Затова читателят ще ми прости, задето в интерес на разказа оженвам Сула за някаква си по-малка сестра на Мариевата съпруга Юлия. Все пак имам си и други причини да смятам, че подобно нещо е възможно. Историческите факти ясно свидетелстват, че в началото на политическата и военната си кариера Сула е бил силно обвързан с Гай Марий. Колкото и да се рови човек в свидетелствата от онова време, никъде няма да открие сведения, че във въпросните години нещо е нарушило колегиалните, дори дружески отношения между Марий и Сула. Споменаването за опитите на Сула да обяви сам себе си за победител в Югуртинските войни, задето лично бил заловил Югурта, водят своето начало от две различни места — мемоарите на самия Сула и мемоарите на Квинт Лутаций Катул Цезар — със забележката, че и едните, и другите са били издадени дълги години след въпросните събития. Когато са писали своите спомени, и двамата свидетели са имали личен интерес да отнемат от престижа на Гай Марий. И все пак,

ако се вгледаме внимателно в преплелите се една в друга политически кариери на Марий и Сула в годините 107–100 пр.Хр., не е възможно от случилите се събития да се заключи, че между двамата е съществувала някаква неприязън или враждебност. Напротив, фактите говорят по-скоро, че двамата са продължавали да бъдат близки колеги и съратници и че са си имали доверие един на друг. Ако заради въпросните недоказани претенции на Сула относно Югуртинските войни между двамата се е породил конфликт, то на какви основания за похода си в Галия Марий би взел със себе си като висш легат тъкмо Сула, а не някой друг? Но изведнъж Сула се появява в Италийска Галия под командването на Катул Цезар тъкмо в мига, когато на Марий му е предстояло сражение с настъпващите тевтони от другата страна на Алпите. Това обаче според мен не се дължи на някакъв разрыв между Сула и Марий. Това, което знаем, е, че в един миг Катул Цезар повежда легионите си нагоре по течението на Атезис, после избухва някакво тайнствено въстание и той се обръща назад. Нищо обаче не стига до Рим; Катул Цезар дори не съобщава пред Сената, за каквото и да е въстание, ами чисто и просто остава да чака в Плаценция завръщането на Мариевата армия. В това време не се чува нищо за Сула, макар че се води висш легат при Катул Цезар. Вярно е, че няма как да се твърди със сигурност, но колкото е възможно раздялата на Сула с Марий да се дължи на личен конфликт, още по-възможно е Сула да е бил изпроводен умишлено от Марий при Катул Цезар, с цел да предотврати пращането на гибел на цяла една армия, която Рим не е могъл да си позволи да изгуби.

Ако се върнем в 108 г. пр.Хр., ще видим как Марий напуска Африка и отива в Рим, за да се кандидатира за консул и как в същото време лично търси услугите на Сула като свой квестор, защото след като изтича едногодишният му мандат, Сула остава в Нумидия при Марий — постъпка, на която е способен само човек, лично обвързан със своя началник. Безспорно е, че Сула се завръща у дома не по-рано от самия Марий. Дори квесторската си длъжност той дължи преди всичко на Марий. А как така Марий ще опознае толкова добре Сула, че да търси услугите му, ако двамата не са служили заедно, което е факт, ако помежду им има седемнадесет години разлика във възрастта и стига да вярваме на Плутарх, ако животът, който са водели, е бил толкова различен? От друга страна, Плутарх споменава, че първата съпруга на

Сула се е казвала Юлия. Ако първата жена на Сула е била сестра на Мариевата жена Юлия, то тогава всичко идва по местата си. Не е изключено двете Юлии да са били братовчедки и близки приятелки. Но за всеки романист, който разработва тема като тази, ще е за предпочитане рамката на творбата му да не се разширява прекомерно, затова най-добре би било двете Юлии да се окажат сестри. Благодарятя, Плутарх, че споменаваш името на първата жена на Сула! Като се има предвид, че за един римлянин семейството му винаги излиза на преден план, какво по-логично от това Марий и Сула да се окажат свързани по сватовска линия? И какво по-логично от това родителите на жена му да потърсят помощта му за втория си зет, който тепърва поема по курсус хонорум. Ето как се роди Юлила, по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар и първата жена на Луций Корнелий Сула.

Юнона Монета — Юнона Предупреждаващата или по-скоро Напомнящата. Именно нейните свещени гъски се разкрякали в онази нощ на 390 г. пр.Хр., когато галите се опитали да изкатерят през нощта скалите на Капитолия, и разбудили спящия Марк Манлий. Монетният двор се намирал в кухнята под подиума на храма й в Аркс на Капитолия. Оттам идва и нашата дума за „монета“.

Ютурна — едно от божествата, родом от Рим, и следователно с характер на нумен, сиреч лишено от образ и собствена митология в гръцкия смисъл (макар и в по-късна епоха благодарение на усилията на Вергилий да се сдобива с такава). Ютурна било водно божество и му били посветени малко изкуствено езерце и храм в съседство с Весталските стълби, водещи към Палатина. Смятало се, че водите в езерцето имат лечебна сила и затова храмът бил посещаван от множество поклонници.

ПРЕВОД НА ВСИЧКИ КОГНОМЕНИ — ПОСЛЕДНИТЕ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА НА ГЕРОИТЕ В КНИГАТА

Авгур — „авгур“
Агеласт — „който никога не се усмихва“
Албин — „възбял“
Африкански — от Африка
Ахала — не се знае
Ахенобарб — „с рижа или златиста брада“
Балеарик — от Балеарските острови
Бамбалио — не се знае
Бестия — „звярът“
Брокх — „с щръкнали зъби“
Брут — „тъп като животно“
Варон — „кривокрак“
Вация — „патрав“
Верукозис — „покрит с брадавици“
Вописк — „оцелелият от двама близнаци“
Галба — „шкембе“
Гета — „дошъл от края на света“
Главка — „сивкаво — зеленикав“
Гракх — „чавка“ (?)
Далматик — от Далмация
Дентат — „роден със зъби“
Диадемат — от диадемата, символ на царска власт
Дивес — „божественият“
Друз — не се знае
Ебурн — „от слонова кост“
Калв — „плешив“
Калд — „равнодушен“
Камил — не се знае

Капрарий — „козел“
Карбон — „опърлен“ или „пепеляв“
Катон — „хитър, но избухлив“
Катул — „кученце, малко животно“
Кота — „винено леке“ (?)
Крас — „тлъст“
Кунктатор — „който възпира“
Ленас — „жреческа одежда“
Лентул — „бавен, муден“
Лепид — „прекрасен човек“ (по модерно му — „пич“)
Лиметан — от граница
Лонгин — „в далечината“
Лукул — „малка дъбрава“
Магнус — „велик“
Македоник — от Македония
Максим — „най-великият“
Мактатор — „джелатин“
Манцин — „сакат“
Маргарита — „бисер“
Меминий — от галите мемини
Мерула — „кос“
Метел — „освободен наемник“
Мус — „мишка, плъх“
Назика — „шумен“
Нерва — „жилав“
Нумидик — от Нумидия
Оратор — „оратор“
Орест — „майка му е умряла при раждането му“
Павел — „дребосък“
Пизон — „смилам те“
Пипина — „пишле“
Порцела — „прасе“ или „гениталии на малко момиченце“
Постум — „роден след смъртта на баща си“
Пулхер — „красавец“
Равила — „прегракнал от говорене“
Регин — от „царица“
Рекс — „цар“

Рузон — „селяндур“
Руфин — „от семейство червенокоси“
Руф — „червенокос“
Сатурнин — от Сатурн
Серан — от „сърп“ или — „назъбен“
Сесквикул — „мръсник и половина“
Сикул — от Сицилия
Силан — „мутра“
Силон — „чипонос“
Скавър — „с подути крака“
Стих — робско име (гръцко)
Страбон — „кривоглед“
Сула — не се знае
Сцевола — „левичар“
Сципион — „церемониална пръчка“
Туберон — „гърбица“ или „пропаднал морално“
Филип — от Филипи
Фимбрия — „който си подстригва косите на бретон“
Флак — „дългоух“
Цезар — „с буйни коси“
Цезонин — не се знае
Цек — „сляп“
Цепион — „продавач на лук“
Цицерон — „нахут“

Издание:

Колийн Маккълору. Пръв сред римляните. Част III: Спасителят на Рим

Редактор: Весела Прошкова

Коректор: Лилия Анастасова

Художник на корицата: Димитър Стоянов — Димо

ИК „Плеяда“, 1995 г.

ISBN: 954-409-130-0

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.